



Взаємне
листування
Михайла Грушевського
та Мирона Кордуби

150-річчю

від народження

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

та

140-річчю

від народження

МИРОНА КОРДУБИ

присвячується

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

Українознавча наукова бібліотека НТШ. Число 43

**ВЗАЄМНЕ ЛИСТУВАННЯ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
ТА МИРОНА КОРДУБИ**

УДК 94 (477) „18/19“ (092) (044)
ББК ТЗ (4Укр.) 6-8.013
В 406

Книжка містить листування М. Грушевського та М. Кордуби. Публікується 200 листів за 1895 — початок 30-х рр. ХХ ст. (з перервами), що є одним із більших корпусів листування, пов'язаних із життям і творчістю двох видатних українських істориків, активних громадсько-культурних діячів львівської історичної школи М. Грушевського та М. Кордуби. Зміст листів — суттєвий причинок до грушевськознавства і кордубознавства як наукових дисциплін. Оприлюднені листи віддзеркалюють широкий спектр взаємин учителя та учня, їх відносини й тривалу співпрацю, водночас важливі питання як особистого, так і загальнонаціонального наукового, суспільно-політичного і культурного життя України кінця ХІХ — початку 30-х років ХХ ст.

Для науковців, культурологів, студентської молоді та всіх, хто цікавиться історією України.

Упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря
Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Надруковано за ухвалою Видавничої ради
Наукового товариства ім. Шевченка в Україні
(Протокол № 1 від 23 лютого 2016 р.)

ISBN 978-966-97470-3-7

© Олег Купчинський
© Упорядкування, вступні розділи,
науковий коментар
© Наукове товариство
ім. Шевченка в Україні
2016. Укладання



Михайло Грушевський. Львів, 1901 р.

ВСТУПНІ УВАГИ

Пам'ятаю, як наприкінці 1996 р. обговорювався гучний на той час проект з виявлення і підготовки до друку документальних матеріалів та їх публікації (і не тільки), пов'язаних з особою Михайла Грушевського, грушевськознавством як спеціальною дисципліною та діяльністю львівської історичної школи, яку очолював вчений. Із багатьох наукових напрямів проекту мене запрошено зайнятись підготовкою взаємного листування М. Грушевського та М. Кордуби. Пропозиція була привабливою та певною мірою несподіваною. Спершу я навіть завагався, чи дам раду (тоді щораз потужніших обертів набирала науково-видавнича праця в НТШ, де я, будучи науковим секретарем, вів низку вагомих видань Товариства... Водночас самого переслідували амбіційні задуми щось писати...), проте невдовзі мої вагання і роздуми почали розвіюватись (не забрало це багато часу), тим більше, що з частиною матеріалів, саме з більшістю листів М. Грушевського, я вже був ознайомлений... Я погодився, подумавши, що поволі зумію зібрати все до купи і підготувати з цього листування збірник.

Чому Комітет з питань видання писемних пам'яток із грушевськознавства мені, а не іншим особам довірив опрацювання саме листування М. Грушевського та М. Кордуби, — до кінця донині не знаю. Найімовірніше, послужили тому мої виступи про частину цих епістоляріїв і пізніша публікація листів М. Кордуби до М. Грушевського або повідомлення на Науковій раді Наукового товариства ім. Шевченка навесні 1996 р. під назвою „Мирон Кордуба і НТШ“, проте, здається, що основним для організаторів проекту було те, що, як писав до мене „в порядку аргументації“ для згоди один із членів згаданого Комітету: „Ви швидше всіх зможете в повному обсязі здобути листи Михайла Грушевського, що зберігаються у Родинному архіві М. Кордуби у Львові“.

Згодом, однак, не все так уклалося, як задумувалося і заповідалося на початку. Власне, листи М. Грушевського повністю отримано десь до півроку (так само М. Кордуби з архіву Центрального держав-

ного історичного архіву України в Києві), але сама підготовка епістолярію до друку і книжки взагалі (що мене від початку насторожувало і чого я боявся, беручи на себе це зобов'язання) через різні термінові та нагальні справи НТШ відкладалась, затягувалась, а далі й власне, затихла. Складно було викроїти для неї час, а праця цього типу потребує постійної і щоденної уваги. Шукав, принаймні для технічної роботи, помічників, але не знайшлося охочих... Така правда.

Сьогодні збірник під назвою „Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби“ побачив світ. Це, за народною мудрістю, певною мірою „свято на нашому подвір'ї і в цілому селі...“ Оглядаємо розлоге, багатосторінкове (понад 400 сторінок) видання епістоляріїв (із вступними статтями у Розділі I, що за змістом і обсягом виходить за межі формальної передмови) та науковим коментарем до листування двох видатних корифеїв української історичної науки — М. Грушевського та М. Кордуби. При всіх обставинах, що сприяли і супроводжували (хоч деколи не супроводжували) підготовку та друк книжки, визначальним став результат — грушевськознавство збагатили ще однією джерелознавчою книжкою.

Загальна ідея підготовки видання ґрунтувалася на методологічних і дослідницьких засадах грушевськознавства як національного феномену, пропонованих Комітетом, але й на основних статутних постулатах діяльності НТШ після 1989 р.: поступово заповнювати прогалини у заідеологізованому, а деколи і догматизованому досі науковому просторі України. Завдання насамперед полягало у розкритті та оприлюдненні забороненої у минулому тематики, популяризації забутих імен, системному зніманні табу з публікації джерел, і це загалом стало певним „каталізатором позитивних національно-державотворчих змін в українській науці“. Названі критерії служили чи не основою для підготовки і створення книжки. Безпосередньою метою було оприлюднення усіх текстів відомих нині епістоляріїв та по змозі їх коментування на основі того, що відомо сьогодні про авторів і їх листування у контексті творчих контактів та зв'язків істориків. Йдеться насамперед про зміст епістоляріїв, їх будову, історію створення та систематичний обмін ними.

Загалом пропонована читачеві книжка представляє у хронологічній (також певною мірою й логічній) послідовності листи М. Грушевського та М. Кордуби настільки, наскільки вможливує це сучасний стан, виявлення епістолярної спадщини та знання про контакти істориків. Щодо методики підготовки, книжка загалом ґрунтується на загальних видавничих засадах публікації епістоляріїв і продовжує видавничу серію „Епістолярні джерела грушевськознавства“.

Немає найменшого сумніву, що публіковане листування сприятиме глибшому пізнанню одного з важливих писемних джерел у національній історіографії, які наука успадкувала від названих істориків і яких упродовж багатьох років в Україні не можна було відкрито в радянські часи читати, а зміст їх аналізувати. З появою книжки читач отримує значний жмуток нової інформації про М. Грушевського

та М. Кордубу, а водночас численні відомості, що стосувались різних наукових, суспільно-громадських і особистих питань кінця XIX — перших десятиліть XX ст. І не тільки... Публікація епістолярію є також підставою для осмислення часу, в якому створювались листи, принаймні напевно частково. Вони ж віддзеркалюють епоху, в якій жили і працювали вчені і їх респонденти. Відповідно, тією чи іншою мірою на основі листування пізнаються також різні явища, маловідомі події, люди України того часу, а це повертає дослідника і звичайну людину до часто забутої частини інтелектуальної спадщини минулого. На перешкоді до її пізнання, як відомо, стояли тривале утаємничення (засекреченість) документальних матеріалів (М. Грушевського та його учнів і послідовників), постійна заборона цензурою їх дослідження і оприлюднення та ін. Заповнення, завдяки появі книжки, таких прогалів в інформації про М. Грушевського та М. Кордубу є важливим причинком до вивчення низки грібних або забутих історичних, суспільно-політичних і культурних процесів України. Лист як особливий жанр наукових джерел інформує також про різні біографічні факти і події, на які майже ніколи не можна натрапити в інших джерелах.

Звернення дослідників до вивчення і публікації листування українських істориків XIX—XX ст., як і взагалі до наукової спадщини видатних осіб нашої історії — це не лише ганина їхньої пам'яті, а й „об'єктивна потреба часу, яка полягає в необхідності нового прочитання й неупередженої оцінки їх творчого доробку“. В сучасній українській історіографії, попри очевидні зрушення у дослідженні наукового доробку М. Грушевського та М. Кордуби (їхні праці всезагально аналізуються і нині частково перевидуються), епістолярна спадщина, однак, залишилась у багатьох випадках у тіні. Перші кроки у цьому питанні, як відомо, зробила українська закордонна наука, починаючи з 1966 р., і, зокрема, редакція журналу „Український історик“. Тоді вже наголос зроблено на публікації листів М. Грушевського та листів інших гуманітаріїв, пов'язаних із діяльністю вченого. У контексті грушевськознавства журнал друкує листування В. Антоновича, Григорія Чупринки, Д. Дорошенка, В. Липинського, листи М. Грушевського до В. Кузіва, К. Студинського, Т. Починка, В. Винниченка, М. Коцюбинського та інших українських діячів науки і культури. У процесі підготовки на той час епістолярію особливу увагу звернуто на учнів і співробітників М. Грушевського, членів львівської історичної школи М. Грушевського та ін.¹ Після проголошення Незалежності України грушевськознавство як наукова дисципліна репрезентоване низкою наукових праць і окремо томами листування у серії „Епістолярні джерела грушевськознавства“ (див. далі Розд. 1, 2), а видання творів М. Грушевського сягає 17 томів (на 2015 р.) і триває далі. У цьому контексті належне місце посягає опубліковане листування.

¹ Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства: до історії видання // Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2008.— Т. 4.— С. 8—9.

Загалом пропонуване видання епістолярію в жодному разі не претендує на вичерпність як щодо повноти виявлених текстів листів, добору текстів, так і щодо їх археографічного опрацювання, зокрема коментування, що, як відомо, нині потребує ґрунтовних занять і студій над багатьма питаннями. Втім оприлюднити зібране й описане взаємне листування було нагальною потребою (листи М. Кордуби вже видані раніше), навіть якщо публікований корпус не цілком повний (а так напевно є, бо не все вдалось виявити) і вкрались певні неточності. Ще Олександр Потебня писав, що у дослідницькому процесі шкідливішим для науки є відкладати працю до часу „повного” нагромадження матеріалів „з тим, щоб коли їх буде досить, будувати без помилок, огразу ж начисто”². Великий мовознавець мав рацію. Тим і приваблива наука, що її процес нескінченний...

Книжку спершу планувалось друкувати у серії „Епістолярні джерела ґрушевськознавства”, але через різні причини вона з’явилась нині поза цією серією, хоч загалом засади підготовки текстів листів здебільшого збігаються із засадами згаданої серії. Книжка — новий внесок у вивчення життя і творчості Михайла Грушевського та Мирона Кордуби, свідчення їх взаємин і наукової співпраці та інтелектуальної сфери діяльності української інтелігенції кінця XIX — початку 30-х років XX ст.

* * *

Упорядник висловлює подяку всім, хто сприяв і допомагав у підготовці книжки до друку. Праця над нею, як відзначалось, тривала досить довго. Для її опублікування, особливо закінчення археографічного опрацювання текстів листів і доведення їх до видавничої кондиції затрачено чимало часу. За децю спізнену появу книжки просимо вибачення у членів Комітету, в колег і взагалі у наукової громадськості.

Велика подяка дирекції Центрального державного історичного архіву України у Києві і персонально Людмилі Демченко та Ользі Музичук за сприяння у наданні в минулому листів М. Кордуби із фонду М. Грушевського (ф. 1235) та родині М. Кордуби, зокрема Адріані Огорчак — внучці історика, за дозвіл використовувати і публікувати листи М. Грушевського, вона частково брала участь у копіюванні листів, за що складаємо їй щиру подяку, та Борисові Білінському — внукові М. Кордуби, за постійне піклування про вихід у світ праці. Дякуємо за консультації директорові Меморіального музею М. С. Грушевського Світлані Паньковій.

² Потебня А. Общий литературный язык и местные наречия // Олександр Опанасович Потебня. Ювілейний збірник до 125-річчя з дня народження.— К., 1962.— С. 63.

РОЗДІЛ 1

1. ЕПІСТОЛЯРНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Лист — один із поширених видів писемних пам'яток, водночас — одна із широковідомих форм фіксації думки особи чи осіб на відстані: в просторі й часі. Він повідомляє та переказує інформацію про когось, про щось, водночас про автора й адресата, у зв'язку з вказаними або не вказаними обставинами та подіями. Належить до найстаріших (якщо не перших) видів писемної творчості людини.

Процес написання листа — великий здобуток людської культури. Він, порівняно з іншими типами, видами і жанрами писемних пам'яток, довголітній, існує упродовж багатьох епох цивілізації. Поява листа пов'язана з епохою дохристиянської античності, він як писемна форма спілкування між людьми популярний у середньовіччі, широко функціонує й нині. Із приходом писемності лист з'являється і в Україні. Спершу він писався на пергаменті (переважно на офіційному рівні) і березовій корі (здебільшого у загальнонародному середовищі), деколи на стінах будівель (графіті), і камені, з XIII—XIV ст., подібно в усій Європі, — на папері. Раннім свідченням поширення листа є кореспонденція між князями Київської Русі. Він виступає як один із синонімів терміна „грамота”: пор. реконструйовану „грамоту з правдою” князя Володимира Мономаха, адресовану князю Олегові Святославичу (1096) та ін. Відомі з того часу також листи, писані на березовій корі. Один із таких листів, писаних на корі „Від Говенової [вдови] — Нежничу” („От Говенової ко Нежьничю”), що укладався і нарізався у Перемишлі між 1110 і 1124 рр. і наприкінці XX ст., виявлений під час археологічних розкопок у Звенигороді³. Пам'ятка, очевидно, представляє листування між простими людьми. Малі форми листування паралельно називають у літературі „грамотками”.

Збережене у княжих та інших архівах листування часто цитують і використовують літописці під час укладання під відповідними роками історичних сюжетів, про що широко свідчать тексти літописців та різні хроніки⁴.

³ Свешніков І. Звенигородські грамоти на бересті // Дзвін (Львів).— 1990.— № 6.— С. 127—131; його ж. List z Przemysła z początków XII wieku // Rocznik Przemyski.— 1995.— Т. XXXI, zes. 1.— S. 48—53.

⁴ Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти.— Львів, 2004.— С. 205—229.

Лист за своїм призначенням, обсягом змісту і формою розвивався, видозмінювався, „вдосконалюючись“ упродовж тривалого часу, сягаючи років новітньої історії, а також сьогодення. Загальний розквіт листа як окремого жанру писемности в Україні припадає на період Ренесансу та постренесансу⁵.

До листів належать правові акти, особливо у XV—XVII ст., що зафіксовано у Судебнику короля Казимира IV. Листом називають „документ поруки“, що виконував прямі правові чинності. Термін „лист“ фігурує у гетьманських канцеляріях Богдана Хмельницького, Івана Мазепи та інших гетьманів. Ним можуть зватись „звернення“, „універсал“. Листи роздавали полковій козацькій старшині на одержання земель тощо.

Сьогодні функція листа звучується, з ним найчастіше пов'язують писаний текст, що призначається для обміну думок або повідомлень про що-небудь, він часто служить тільки засобом спілкування з кимось (адресатом) на відстані. Ця функція листа, як відзначалось, сягає найдавніших часів. Лист також може репрезентувати звернення до особи чи осіб, громадськості і розрахований на ширше розповсюдження тощо. Особливе смислове навантаження, відповідно й специфіка змісту листа, у XIX—XX ст. полягає у тому, що його функція стає універсальною, використовується у найрізноманітніших сферах життєдіяльності людини.

Водночас листування віддзеркалює не лише функцію контактів між респондентами, але й окремі, на перший погляд, незначні та дрібні факти часу, в якому вони жили, проливає світло на різні явища, події, деколи „вимальовує портрети“ осіб, їх життєвий статус і оточення, а разом з тим деталі, пов'язані з умовами розвитку соціуму взагалі. Крім того, листи завдяки їх приватності висвітлюють чи не найбільш невідоме для науки закулісне життя осіб і пов'язані з ним події. Воно, як ні один жанр у джерелознавстві, рясніє різними фактами із загально громадського, політичного, культурного і побутового життя суспільства. Крім того, епістолярії є тим інформаційним джерелом, яке чи не найбільше наближає дослідника до пізнання життя епохи у конкретному середовищі. Листи дають змогу „проникнути в тогочасне інтелектуальне середовище, відчутти відтінки взаємовідносин, симпатій і антипатій кореспондентів, що значно доповнює наше уявлення про час коли вони жили“⁶. Тому листування є завжди вагомим у дослідницькому процесі. Крім того, воно часто становить єдине щодо пізнання і розуміння змісту епохи історичне джерело. Епістолярні пам'ятки в історичному плані є невід'ємною частиною національного джерелознавства.

Нині за тематикою (змістом) і спрямуванням (функціональністю) листи класифікуються за багатьма параметрами й категоріями. Для діловодного розрізнення (відповідно, й правового) їх колись і нині часто супроводжує означальний прикметник, що, як правило, випливає із суті завдань листа і засвідчує його властивий зміст. Ця традиція йде з попередніх сторіч. Листи, отже, вже в пізньому середньовіччі були багато-

⁵ Лихачев Д. С. Русский посольский обычай XI—XIII вв. // Исторические записки.— Москва, 1946.— Т. 18.— С. 42—55; [Łowmiański H.] Dokumenty i listy ruskie do początku XIII // Słownik starożytności słowiańskich.— Wrocław; Warszawa; Kraków, [1961].— Т. I, cz. II.— S. 361—366 та ін.

⁶ Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства. Вступне слово // Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка / Упоряд. І. Старовойтенко, О. Годійчук.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2010.— Т. 5.— С. 10.

функціональними. Для прикладу назвемо: „залізний лист“ — охоронний лист, видаваний володарем для охорони власника або вірителем своєму боржникові. Він же часто був глейтом і забезпечував вільний прохід або проїзд, відповідно, й перебування на чужій території. Серед українських пам'яток „листъ глейтовый“ відомий від XV ст. (1457). Водночас складався „листъ граничний“, інакше розмежувальна грамота (1413). Знаємо з XV ст. також такі епістолярії, як „листъ дозволений“, „листъ увяжчий“ (тобто „листъ еднальний“), „листъ позовный“, лист „потвержений“, „листъ привильный“, „присажный листъ“, „судовый листъ“, „листъ записный“, „оуздавальный листъ“ та ін.⁷ Подібне значення „лист“ трапляється у XVI—XVIII ст. Тут ми навели статтю „Лист“ із „Словника української мови XVI — першої половини XVII ст.“⁸ Сьогодні відомі „порукальний лист“, „рекомендований лист“, а також „анонімний лист“ та ін. Існують „офіційні (офіціальні) і неофіційні (неофіціальні) листи“ тощо.

Окремо виступають „приватний лист“ і „приватне листування“. У ньому розкриваються події, пов'язані з життям конкретних осіб, водночас фіксується внутрішній світ адресата і адресанта. Ці листи, як правило, мають ознаки певної інтимності (є особистісними), що відрізняє їх від „офіційних“ листів (листування), на що звернуто увагу ще в античних риториках. „Лист до приятеля, це — відкриття власної душі і власного серця, призначений тільки приятелеві...“ Із таких листів, зауважує Є. Онацький⁹ (часто за датами), дізнаємось про щоденні заняття, перебіг конкретних подій, характер ставлення до них респондентів, секрети творчої лабораторії різних осіб тощо. На особливу увагу заслуговує листування людей, заангажованих у політиці, науці, освіті, званих „великими людьми“. Воно „часто не менш цікаве, ніж їхні друковані твори: в ньому вони — в контакті зі своїми приятелями, самі себе виявляють і знаходять“.

Культурний розквіт будь-якої країни завжди супроводжується епістоляріями. Тоді, як правило, „великі і малі люди“ залишають по собі розлоге листування... І навпаки. Зменшення приватного листування, що характерне для тоталітарних країн, — ознака культурного занепаду країни. За цих умов приватне листування між вченими, письменниками, освітянами зводиться до мінімуму і стосується переважно ділової необхідності і формальностей. У культурних демократичних країнах існує закон про непорушність права чужого листування, у зв'язку з чим ніхто не має права без спеціального дозволу читати не до нього адресованого листа. Цей закон стосується й пошти... У країнах тоталітарної диктатури та потенційного поліційного (міліційного) режиму таємниця листування не існує, кожен лист може бути відкритий і прочитаний зацікавленими особами, звичайно, відповідними органами переслідування¹⁰.

Листи діячів науки, культури, освіти, а також політичних діячів чезр друковану літературу стають загальним надбанням суспільства.

⁷ Див.: Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. / Редколегія: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький.— К., 1977.— Т. I.— С. 547—549; пор. також: Словарь древняго актового языка Северо-западнаго края и Царства Польского / Сост. Н. Горбачевский.— Вильно, 1874.— С. 197—198.

⁸ Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.— Львів, 2013.— Вип. 16: Л.— С. 48—57.

⁹ Онацький Є. Листування // Українська мала енциклопедія.— Буенос-Айрес, 1959.— Т. IV.— С. 837.

¹⁰ Там само.

2. ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО, ЙОГО УЧНІВ, ПОСЛІДОВНИКІВ ТА ІНШИХ КОРЕСПОНДЕНТІВ (Статистика та хронологія епістоляріїв і їх видання на 2015 рік)

Не таємниця, що кожне наукове дослідження з історичної проблематики минулого стає лише тоді повноцінним, якщо воно спирається на різні в типологічному, видовому та жанровому аспектах достовірні історичні джерела. Їх вивчення є необхідною умовою всебічного пізнання тих чи тих історичних явищ, подій. Особливе місце в цьому належить дослідженням історичних постатей. Вони у багатьох випадках відзначаються складністю і супроводжуються зазвичай великою кількістю додаткових питань, однак, спираючись на джерела, стають у переважній більшості позитивно вирішені.

Не винятком у цьому є дослідження постати Михайла Грушевського. Вчений — відомий історик, суспільствознавець, літературознавець, політик, освітній діяч, соціолог, творець і інтерпретатор багатьох духовних і людських цінностей, які увійшли в життя культурної й інтелектуальної історії українського народу, а також історії слов'янських народів Європи¹¹. Завдяки зусиллям репрезентантів різних наукових дисцип-

¹¹ Василенко Н. П. Проф. М. С. Грушевский как историк // М. С. Грушевский (1866—1916).— Москва, 1917.— С. 18—34; Герасимчук В. Михайло Грушевський як історіограф України // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1922.— Т. СХХХІІІ.— С. 1—26; Іщак А. Михайло Грушевський і його історія релігійної думки на Україні // Нива (Львів).— 1925.— Ч. 9.— С. 293—301; Андрусак М. Михайло Грушевський — перший Президент Української держави, історик, політик, культурний діяч // Літопис Червоної Калини (Львів).— 1935.— Ч. 1.— С. 2—4; Білецький Л. М. Грушевський як історик української літератури // Наша культура (Варшава).— 1935.— Річн. 1.— С. 129—135; Борковський О. І. М. Грушевський як соціолог // Кооперативна республіка (Львів).— 1935.— Ч. 1.— С. 313—321; Витанович І. Михайло Грушевський: історик, соціолог, суспільний діяч // Там само.— С. 7—15; Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність.— Львів, 1935.— 63 с.; Сірополко С. Михайло Грушевський як історик освіти в Україні та освітній діяч // Наша культура.— 1935.— Річн. 1.— С. 91—98; Bidlo I. Michal Hruševs'kyj.— Praha, 1935.— 43 s.; Будилович Б. Михайло Грушевський в оцінці західноєвропейської і американської історіографії // Визвольний шлях (Лондон).— 1967.— Ч. 2.— С. 171—181; Horak St. Michael Hruševsky: Portrait of an Historian // Canadian Slavonic Papers.— 1968.— N 3.— P. 341—356; Крупницький Б. Археографічна діяльність М. Грушевського // Історія української археографії: Персоналії.— К., 1993.— Вип. 1.— С. 84—97 (пер. з англ. С. Кіржаєва); Зілінський І. Наукова діяльність Михайла Грушевського в Галичині та його внесок в українське мовознавство // Збірник пам'яті Івана Зілінського (1879—1952). Спроба реконструкції втраченого ювілейного збірника з 1939 р.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1994.— С. 569—574; Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність

лін нині в науковий обіг увійшло таке поняття, як грушевськознавство, подібно до шекспірознавства, шевченкознавства тощо. Про історію формування цієї галузі в національній науці, а також про наукові студії з цього обсягу наукових зацікавлень сьогодні з'являється певна література¹².

Усі реальні досягнення грушевськознавства пов'язані з активним і різнобічним вивченням джерел, насамперед писемних (не відкидаємо використання усних джерел, фотоджерел, поодиноких матеріальних джерел), які становлять емпіричну основу досліджень особи М. Грушевського і його творчості. Вони, зрозуміло, дуже різні, бо охоплюють (принаймні це ілюструють писемні джерела київських і львівських архівів і бібліотек) „великий діапазон джерел різних рівнів (від офіційних документів державних установ, як-то документів Галицького намісництва зі справою надання М. Грушевському австрійського громадянства та судовою справою про звинувачення М. Грушевського в антидержавній діяльності 1914 року), через комплекс документів НТШ (з усіма протоколами засідань, офіційним листуванням товариства, видавничими і бібліотечними справами, стипендійними, фінансовими, представницькими) аж до листування Грушевського та його родини з масою різних кореспондентів у Галичині й поза нею, а також пов'язаного з Грушевським колом осіб взаємного між собою листування”¹³.

Особливе місце у пізнанні названих джерел належить епістоляріям. У них листування, як відзначалось, — особливий вид писемних джерел. Воно у грушевськознавстві становить „одну з головних джерельних категорій”¹⁴. Листи вводять у науковий обіг новий матеріал з вивчення життя і творчості М. Грушевського і його кореспондентів. У них відображена співпраця вченого з науковцями цілого світу, письменниками, освітянами, політиками тощо з 1886 по 1933 рр. Листування М. Грушевського зазвичай насичене конкретними фактами, воно також „почасти єдине джерело інформації про події історичної давнини, про процес роблення політичних програм, заміри, інтелектуальні суперечки, взаємини між визначними діячами цієї доби [...] Через [ці] взаємини ми можемо простежити напрями, що постали перед українським рухом, проаналізувати причини невдач у конкретних випадках національного суспільного життя, зрозуміти ідеологію різних угруповань, сутність теоретичних суперечок і розбіжностей поглядів”¹⁵.

М. С. Грушевського на еміграції 1919—1924 рр. // Український історичний журнал (Київ).— 2002.— № 1.— С. 96—125; Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (Кінець XIX — 30-ті роки XX століття).— Київ; Дрогобич, 2008.— 493 с.

¹² Гирич І. Внесок „Українського Історика” в грушевськознавство // Український історик (Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен).— 1994.— Т. XXXI, ч. 1—4.— С. 102—109; Винар Л. Думки про грушевськознавство (генеа, структура, завдання) // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріали конференції. Львів, 24—25 жовтня 1994 / Ред. кол. Я. Грицак, Я. Дашкевич.— Нью-Йорк; Львів, 1995.— С. 8—17; його ж. Вступ до науки грушевськознавства // Український історик.— 1996.— Т. XXXIII, ч. 1—4.— С. 17—78; Пиріг Р. Я. Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // Український історичний журнал.— 1996.— № 5.— С. 71—83.

¹³ Сварник Г. Джерелознавча база грушевськознавства // Михайло Грушевський і львівська історична школа...— С. 235.

¹⁴ Винар Л. Вступ до науки грушевськознавства.— С. 58.

¹⁵ Гирич І. Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В. Липинський, М. Василенко) / Автореф. дис. ... канд. іст. наук.— К., 1995.— С. 1.

Загальна статистика епістоляріїв Михайла Грушевського

Питання про кількість епістоляріїв, відповідно й осіб, що були пов'язані з М. Грушевським, незалежно від того, кого вони, коли написані і кому адресовані та кому сьогодні належать,— одне з важливих і водночас не завжди пізнавальних і належно помічених у джерелознавстві, бо вони пов'язані насамперед зі статусом листа як писемної пам'ятки та об'єктивними умовами, в яких лист створювався, поширювався (перебував в обігу) та зберігався. Про ці факти свідчать численні приклади в історії національного джерелознавства та підтверджує їх світова наука.

Як не прикро констатувати, нині в нас ще бракує ретельного обліку листування багатьох видатних особистостей України (і не тільки за ХІХ і ХХ ст.), в тому числі М. Грушевського, його учнів і послідовників, що становить одне з проблемних питань українського джерелознавства новітньої історії. Аналізуючи досі проведену роботу багатьох дослідників, у зв'язку з цим закладається думка, чи колись будуть подолані труднощі у виявленні, а отже, буде повна статистика листів ученого і його респондентів. І це за умов, що кожного року дослідники „по крупинках“ відшукують щораз нові листи, що корегує відому сьогодні кількість епістоляріуму М. Грушевського і відповідно впливає на загальну їх статистику. Але, на жаль, констатуємо, що лише впливає... Повна інформація про кількість листів за роками, місцем написання й адресатами, мабуть, ніколи не буде до кінця з'ясованою, а зголошена достовірна кількість епістолярій М. Грушевського у путівниках, довідниках та спеціальних покажчиках залишатиметься лише порівняно повною, однак це не означає, що ці листи ще десь не лежать відкладені і не чекають дослідника. У зв'язку з тим немає підстав уважати, що вони остаточно втрачені, тим більше безпідставно стверджувати, що їх не було і ніколи не існувало. Сьогодні немає про них відомостей, навіть стосовно профільних архівів і бібліотекосховищ, де вони можуть зберігатися і повинні бути виявлені. На це, як мовилось, впливало і впливає багато факторів. Питання полягає також у недокладному, а деколи не цілком професійному опрацюванні рукописних фондів (зокрема, опрацювання їх за так званим скороченим циклом), а водночас відповідне оперативне оприлюднення відомостей про них друком, тобто йдеться насамперед про такі питання, як виявлення, пізніше опрацювання й інформування про склад архівних і бібліотечних рукописних фондів та ознайомлення з їх складом і змістом громадськості. Нині (хоча приблизно) щось можна сказати лише про те, скільки збереглося листів, хоч і про цю статистику ніхто з науковців не наважується однозначно говорити. Чому? Як мовилось, збереження епістолярій як особливого типу писемних джерел має свою специфіку, яка, як правило, є певним викликом у їх пошуку, відповідно, й пізнішого вивчення і дослідження. Збереження епістолярій, крім об'єктивних умов і обставин, пов'язаних із їх обігом, також залежить, з одного боку, від ставлення до них авторів, а згодом адресатів (умов життя і праці цих авторів-укладачів та одержувачів, респондентів), з другого — від місця і умов пізнішого зберігання. Відомо також, що більшість авторів дбала про свій архів, у тому числі й листування, ще за свого життя. Прикладом у

цьому був також М. Грушевський. Як вказують літературні джерела, М. Грушевський належав саме до тих вчених, які винятково дбайливо ставилися до власних архівних матеріалів (щоденників, записників, листування) і їх зберігали, незважаючи на різні життєві катаклізми¹⁶. Серед кореспондентів М. Грушевського трапляються й такі, які пишуть свої листи у двох примірниках і лише згодом їх висилають, зберігаючи у своєму архіві копії. Більшість науковців, треба визнати, ставиться до листування з неувагою і байдуже, як до тимчасових, „одноразових“ речей, у чому нерідко самі зізнаються.

Великий вплив на збереження рукописної спадщини, в тому числі листування, мають, як відомо, обставини, в яких живуть і працюють респонденти, зокрема, їх професія, суспільно-громадська заангажованість, оточення, врешті, такі фактори, як зміна місця проживання, вимушені переміщення та інші події у житті. Якщо ці фактори стосуються конкретно листування М. Грушевського, то майже всі перелічені питання торкнулися ученого. Ба більше, повна статистика епістоляріїв М. Грушевського (зокрема, починаючи з другої половини 1920-х років) становить складний для реконструкції процес. Збір і оприлюднення відомостей про епістолярну спадщину М. Грушевського, навіть приблизних, справа, на жаль, майбутнього, що є невід'ємною складовою завдань грушевськознавства.

Нині листи М. Грушевського зберігаються у багатьох державних і приватних, переважно родинних архівах, бібліотеках (відділах рукописів, інститутах рукописів), музеях України та країн світу. Що стосується закордону, то вони переважно зберігаються у столичних містах: у Росії (Москва, Петербург), Польщі (Варшава, Краків), Чехії (Прага)¹⁷, Болгарії (Софія), Сербії (Новий Сад та Белград), Австрії (Відень, Грац), Німеччині (Берлін), Франції (Париж) та ін. Припускаємо, що деякі листи М. Грушевського та його кореспондентів могли зберігатись в архівах малих міст (і, напевно, у приватних архівах і бібліотеках) як в Україні, так і в Європі, і там досі перебувають. Прикладом цього було місцезнаходження листів М. Грушевського до Мирона Кордуби. Певна кількість листів М. Грушевського та його учнів і послідовників зберігається нині в Канаді, США (вони були вивезені переважно після Другої світової війни у складі особових архівів і бібліотек). Як певний підсумок можна констатувати, що листування М. Грушевського, особливо писаних до нього листів різними особами та інституціями, нині, на жаль, порозкидане по всьому світу і лежить не там, де зберігаються або мали б зберігатись особові архіви фондоутворювачів. І наочним прикладом цього є доля бібліотеки М. Грушевського, якщо про неї як цілість взагалі можна говорити.

Найбільша кількість листів М. Грушевського, а також його кореспондентів, що можна було очікувати, зберігається нині в Україні, незважаючи на раніші їх значні втрати, в п'яти інституціях: Інституті літератури

¹⁶ Винар Л. Вступ до науки грушевськознавства.— С. 58—59.

¹⁷ Яскравим прикладом є літературний архів у Чехії „Literární archiv Památníků národního písemnictví v Praze“, в якому зберігаються листи Володимира Дорошенка (Pozůstalost Volodymyta Dorošenka), адресовані Михайлові Грушевському (118) і Марії Грушевській (21).

ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології (ІЛ, Вр.); Національний бібліотеці України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (НБ України, ІР.); Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, відділ рукописів (ЛНБ, Вр.) та двох центральних архівах: Центральному державному історичному архіві України в Києві (ЦДІА України в Києві) і Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІА України у Львові).

Серед тих, хто писав М. Грушевському чи відписував на його листи,— особи різних професій, наукових і життєвих зацікавлень. Найчастіше це, однак, гуманітарії — науковці і вчителі гімназій, лектори, священники, громадсько-культурні діячі різних суспільних рівнів, письменники, митці, а також члени різних політичних партій, видавці, меценати. Кореспондентами вченого є також редакції періодичних видань, книгарні, адміністрації бібліотек, товариства.

Значення цієї частини листування, пов'язаної з ім'ям М. Грушевського, містить ще один аспект. Воно, крім інформації про загальний зміст, що, звичайно, найважливіше, авторство листів і з'ясування, з ким М. Грушевський контактував, служить для відтворення потенційно можливої кількості листів М. Грушевського, яких нині збереглося набагато менше. Відомо, що відповідно до традиції й етикету у взаєминах науковців кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. (і не тільки) існував звичай морального обов'язку відповідати на кожен лист, який надходив на адресу респондента. Отже, кількість листів кореспондентів М. Грушевського, а їх у десятки разів збереглося більше, ніж самого М. Грушевського, може служити не лише непрямим свідченням наявності нині не відомих епістолярій, які писав або на які відповідав вчений, а й бути підставою для попередньої статистики листів, які надсилали М. Грушевському у різні роки особи та інституції і сам М. Грушевський.

Як відзначалося, при всій складності питання, яке пов'язане зі значними надалі доповненнями й уточненнями щодо числа цих пам'яток, сьогодні маємо вже певну інформацію про кількість листів М. Грушевського та його кореспондентів, яку ілюструють названі архіви і бібліотеки України. Подаємо перелік фондів і виявлених у них листів:

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології (ІЛ, Вр.)

Зібрання листів, пов'язаних із ім'ям М. Грушевського, формувалось не в один час. Найбільшу їх кількість перевезено зі Львова 1946 р. (раніше частина колекції рукописів Бібліотеки НТШ). Сьогодні зберігається у різних фондах ІЛ, Вр.: № 2 (Леся Українка), № 3 (Іван Франко), № 5 (Панас Мирний), № 7 (Михайло Коцюбинський), № 27 (Іван Каманін), № 28 (Олена Пчілка), № 47 (Василь Доманицький), № 59 (Осип Маковей), № 60 (Іван Пулюй), № 61 (Василь Лукич), № 64 („Українсько-руська видавничка спілка“), № 72 (Кесар Білиловський), № 77 (Олександр Кониський), № 78 (ред. „Літературно-науковий вістник“), № 81 (Кость Паньківський), № 100 (Іван Белей), № 117 (Іван Левицький), № 120 (Сергій Єфремов), № 122 (Михайло Грушевський).

Листи, що вміщені у названих фондах, писані впродовж 1884—1933 рр. Багато з них не датувано.

1. Листи, писані М. Грушевським:

а) Листи приватним, неофіційним і офіційним особам (деякі з дописами інших осіб)¹⁸. Їх одержували:

Іван Белей (газ. „Діло“) (10), Кесар Білиловський (із дописами Данила Мордовця) (7), Ярослав Грушкевич (1), Іван Джиджора (1), Василь Доманицький (22), Сергій Єфремов (36), Іван Каманін (1), Ольга Кобилянська (19), Василь Лукич (В. Левицький) (3), Іван Левицький (2), Осип Маковей (47), Олена Пчілка (Марія і Катерина Грушевські) (2), Панас Мирний (Панас Рудченко) (1), Кость Паньківський (1), Їржі Полівка (11, відбитки), Іван Франко (62, в тому числі один лист за підписами Михайла Грушевського та Михайла Мочульського).

б) Листи редакціям, видавництвам:

Редакція „Літературно-наукового вістника“ (2), видавництво „Історія України-Руси“ (1), інші установи й особи (6).

2. Листи, писані М. Грушевському:

а) Листи приватних, неофіційних і офіційних осіб. Їх надсилали:

О. Белов (1), Володимир Гнатюк (1), Сергій Грущенко (1), В. Каррик (1), Михайло Коцюбинський (65), Леся Українка (6), Олексій Макаров (1), К. Мацієвич (1), Іван Франко та невстановлені особи (45).

Кількість листів М. Грушевського, адресованих особам, становить 217, редакціям, видавництвам, у яких згадуються або не згадуються особи,— 9.

**Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
Інститут рукопису (НБ України. ІР.)**

Рукописні матеріали М. Грушевського, в тому числі листування — приватні, неофіційні та офіційні його листи (писані особисто від себе і спільно з іншими особами, часто лише за підписом ученого), а також листи до М. Грушевського різних респондентів зберігаються у близько 200 (?) справах НБ України. ІР.¹⁹ Фонди: № 42, III (Наталія Полонська-Василенко); № 46, I, III, за С. Кіржаєвим* — № III (Володимир Іконніков); № 52, I, III, за С. К. № I (Дмитро Багалій); № 81, I, III, за С. К. № 81, III (Орест Левицький); № 121, I (Наталія Романович-Ткаченко); № 134, I (Григорій Коваленко); № 164, I—III, за С. К. № III (Володимир Антонович); № 199, I, III, за С. К. № III (Григорій Саливон); № 207, I, III (Іван Стешенко); № 225, I—III, за С. К. № III (Микола Петров); № 226, I, III (Андрій Ніковський); № 262 (Дмитро Кравцов); № 244, I, III, за С. К. № III (Петро Стебницький); № 317 (Сергій Єфремов); № 357, I—III (Михайло Грушевський).

¹⁸ Дані про листи у фондах ІА, Вр. ґрунтуються на публікації: Путівник по фондах Відділу рукописів Інституту літератури / Путівник підгот. В. А. Бурбела, Г. М. Бурлака, С. А. Гальченко, М. М. Гнатюк та ін.— К., 1999.— 864 с.

¹⁹ Інформація спирається на дані публікацій: Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник / Редколегія: О. С. Онищенко, Г. В. Боряк, С. Г. Даневич, Л. А. Дубровіна та ін.— К., 2002.— 768 с. Вони коректовані і доповнені у каталозі: Документальні матеріали М. С. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР: Каталог / Уклад С. М. Кіржаєв.— К., 1991.— С. 35—100.— (Серія: Науково-довідкові видання з історії України. Вип. 16).

* Далі С. К.

Низку фондів із листуванням М. Грушевського подано у „Путівнику“ (2002) винятково під римською нумерацією: № I, III, XI (Сергій Шелухин), № I, III, XXXI, за С. К. тільки XXXI (Микола Біляшівський), № I, III, XXVI (Микола Плевако), № I, XV, за С. К. XV (Олександр (Олесь) Кандиба).

Крім названих фондів, С. Кіржаєв фіксує листи М. Грушевського, адресовані різним респондентам ще під номерами таких фондів НБ України, як IP.: № 44 (Євген Чикаленко), № 279 (Олексій Новицький), № 317, I (невстановлені особи), № I (Ігнатій Житецький, Федір Корш, Олександра Кулішева, Іван Нечуй-Левицький, В. Шенрок, Іван Щітківський), № I—III (Олександр Русов), № III (Микола Вороний, Борис Грінченко, Микола Доманицький, Микола Кареев, Євген Ківлинський, Олександр Лотоцький), № X (Михайло Могилянський), № XXVII (Людмила Шевченко).

Листи М. Грушевського та його респондентів датовано 1884—1904 і 1905—1929 рр.

1. Листи, писані М. Грушевським:

а) *Листи приватним, неофіційним і офіційним особам.* Їх отримували:

Володимир Антонович (4), Дмитро Багалій (8), Микола Біляшівський (34), Борис Грінченко (4), Микола Вороний (1), Микола Доманицький (1), Сергій Єфремов (56), Ігнатій Житецький (2), Володимир Іконніков (6), Олександр (Олесь) Кандиба (27), Микола Кареев (1), Євген Ківлинський (2), Григорій Коваленко (15), Федір Корш (1), Дмитро Кравцов (14), Олександра Кулішева (1), Орест Левицький (3), Олександр Лотоцький (1), Михайло Могилянський (3), Іван Нечуй-Левицький (15), Андрій Ніковський (5), Олексій Новицький (1), Микола Петров (1), Наталія Полонська-Василенко (1), Степан Постернак (1), Наталія Романович-Ткаченко (7), Олександр Русов (4), Григорій Саливон (1), Петро Стебницький (6), Іван Стешенко (1), Євген Чикаленко (14), Людмила Шевченко (4), Сергій Шелухин (1), В. Шенрок (1), Іван Щітківський (4), невідомі особи (4).

б) *Листи організаціям, товариствам та іншим інституціям:*

Бюро порайонних комісій УАН (1), Київський відділ редакційного комітету „Літературно-наукового вістника“ (5), Представництво України у Празі (1), Українське наукове товариство у Києві (1).

2. Листи, писані М. Грушевському:

а) *Листи приватних, неофіційних і офіційних осіб.* Їх надсилали:

Володимир Антонович (4), Дмитро Багалій (8), Микола Біляшівський (33), Сергій Єфремов (58), Володимир Іконніков (195), Олександр (Олесь) Кандиба (25), Григорій Коваленко (Григорій Коваленко-Коломацький) (15), Дмитро Кравцов (14), Орест Левицький (3), Вадим Модзалевський (12), Андрій Ніковський (3), Олексій Новицький (1), Микола Петров (1), Степан Постернак (1), Наталія Романович-Ткаченко (7), Григорій Саливон (1), Петро Стебницький (1), Іван Стешенко (1).

Загалом у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису виявлено 255 листів, писаних М. Грушевським різним особам, і 8 листів організаціям, товариствам та іншим інституціям.

**Львівська національна наукова бібліотека України
ім. В. Стефаника, відділ рукописів (ЛННБ України, Вр.)**

Листування становить частину писемних пам'яток із колекції рукописів Бібліотеки НТШ. Деякі потрапили з інших архівів у пізніший час (Михайло Возняк, Іван Крип'якевич). На сучасному етапі вони описані та зберігаються у ЛННБ, Вр.²⁰ у фондах № 1 (Йосип Застирець), № 11 (Барвінські), № 29 (Михайло Возняк), № 34 (Володимир Гнатюк), № 41 (Ярослав Грушкевич), № 48 (Богдан Заклинський), № 205 (Остап Терлецький), № 206 (Василь Щурат). Час написання листів: 1894—1897, 1902—1907, 1910, 1912—1913, 1924—1932 рр.

1. *Листи, писані М. Грушевським:*

а) *Листи приватним, неофіційним і офіційним особам.* Їх отримували:

Богдан Барвінський (5), Олександр Барвінський (50, після 1896 р. листів М. Грушевського до О. Барвінського немає, за винятком одного з 1926 р.), Михайло Возняк (52), Володимир Гнатюк (27), Ярослав Грушкевич (2), Богдан Заклинський (3, один із листів писаний рукою Миколи Євшана [Микола Федюшка], містить тільки підпис Михайла Грушевського), Йосип Застирець (2), Олександр Кониський (1), Олекса Назаріїв (1), Юліян Романчук (1), Остап Терлецький (1), Василь Щурат (2).

б) *Листи інституціям:*

Управа Етнографічної комісії НТШ (2).

2. *Листи приватних, неофіційних і офіційних осіб, писані М. Грушевському, не виявлені.*

а) *Листи:*

Загальна кількість листів М. Грушевського, що зберігаються у фондах відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаника, становить 149 одиниць, з яких 2 адресовані керівництву Етнографічної комісії НТШ.

**Центральний державний історичний архів України
в Києві (ЦДА України в Києві)**

Листи М. Грушевського й осіб, які писали до нього, зберігаються у 610 справах архівного фонду 1235. Згідно з обчисленнями І. Гирича, вони становлять близько третини всього обсягу документальних матеріалів фонду. Загальна їх кількість творить зібрання епістолярій у близько 13 тисяч листів, із яких майже 1 тисячу писав чи підписав М. Грушевський. Серед цієї кількості листів понад 12 тисяч належать особам і інституціям в Україні та в інших країнах й адресовані вченому²¹.

²⁰ Інформація ґрунтується на даних статті: Дзюбан О. Михайло Грушевський у писемних джерелах відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України: Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької.— Львів, 1998.— С. 145—153; а також публікації: Особисті архівні фонди Відділу рукописів [ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України]: Анотований покажчик. Друге виправлене і доповнене видання / Уклали: П. Баб'як, О. Дзюбан, Є. Домбровська, М. Трегуб.— Львів, 1995.— 272 с. Окремі відомості сьогодні уточнені de visu Марією Трегуб, за що висловлюємо їй щире подяку.

²¹ Див.: Епістолярна спадщина Михайла Грушевського (Покажчик до фонду № 1235 у ЦДА України в м. Києві) / Упоряд. І. Гирич.— К., 1996.— С. 5.— (Науково-довідковий видання з історії України. Вип. 39).

1. Листи, писані М. Грушевським:

а) Листи приватним, неофіційним і офіційним особам. Їх отримували: Дмитро Багалій (3), Карло Беднарський (1), Максим Березинський-Попович (2), В. Библюк (1), Олександр Брікнер (2), Микола Василенко (4), Федір Вовк (1), Б. Гавлічек (2), П. Галенко (2), Олександр Гіршберг (1), Володимир Гнатюк (2), Микола Горяев (2), Сидір Громницький (1), Ганна Грушевська (17), Катерина Грушевська (43), Марія Грушевська (68 і 5 телеграм), Ольга Грушевська (3), Олександр Грушевський (267), Ганна та Глафіра Грушевські (15), Ганна, Глафіра, Олександр і Сергій Грушевські (67 і 2 телеграми), Гузо (1), Леопольд-Карло Гетц (1), Іван Джиджора (105), Георгій Златкович (1), Юлія Кінаш (1), Ольга Кобилянська (1), Максим Ковалевський (1), Данило Кудря (4), Зенон Кузеля (1), Василь Кузів (102), Лавровський (1), М. Левицький (2), О. Левицький (1), Володимир Леонтович (1), П. Луппов (1), Андре Мазон (4), В. Мазуренко (2), Осип Маковей (1), Михайло Марков (1), Федір Матушевський (1), П. Мильков (2), Ф. Міщенко (1), Іван Нечуй-Левицький (14), Микола Оглоблин (1), Ян Пайскер (1), Микола Петров (1), Олександр Пишпін (1), В. Проценко (1), Юліян Романчук (1), М. Рубач (1), Я. Ряпо (1), Микола Скрипник (1), Михайло Слабченко (1), Максим Славинський (1), Іван Стешенко (1), Володимир Темницький (1), Максим Терлецький (1), Іван Франко (1), Євген Чикаленко (2), Є. Чумак (4), Віктор Шамрай (1), Сергій Шамрай (1), Василь Шкрібляк (1, вела листування від імени В. Шкрібляка Іванна Абрисовська), Марія Шумська (20), Володимир Шухевич (1), Вікентій Яворський (1), Ганна Ямпольська (1), Володимир, Іван, Ольга та Юлія Ямпольські (1).

б) Листи організаціям, редакціям, товариствам та іншим інституціям. Їх надсилали:

„Вайт Пауль“, книгарня у Відні (3), Головне управління по цензурі (1), „Держвидав України“ (2), „Діло“ (1), Історико-філологічне відділення ВУАН (1), „Канадійський ранок“, ред. газети (9), Київська духовна семінарія (2), Київська міська каса (1), Київська міська управа (1), Комітет із спорудження українського театру у Львові (1), Міністр народної освіти Австро-Угорщини (4), Наркомат освіти УРСР (1), Національно-демократична партія [Галичини] (1), Паризька бібліотека (від імени УСІ) (1), Полтавська міська управа (1), Попечитель Київської учбової округи (1), Синодальна друкарня у Москві (1), „Січовий базар“ — книгарня в Нью-Йорку (26), „Славянський базар“, книгарня Б. Гавлічека в Празі (6), Ставропігійський інститут, книгарня (3), „Товарищ“, ред. газети (1), „Тойбнер Б. Г.“, видавництво у Ляйпцизі (3), Українська книгарня С. Лаврова в Празі (1), Українське наукове товариство в Києві (1), „Український базар“, книгарня (Іван Фариняк) (22), „Український голос“, книгарня у Вінніпезі (2), Український фотографічний склад, Київ (1), „Український вестник“, ред. журналу (1), УПСР, київська група (1), УПСР, центральний комітет (1), УПСР, чл. партії (1), „Часопис“, ред. журналу (1).

Це аж ніяк не повний перелік листів М. Грушевського. За свідченнями дослідників, у ЦДІА України в Києві зберігаються ще листи, адресати яких не встановлені, а також листи до рідні з приводу заповіту С. Грушевського. Крім того, непрямую вказівкою на загальну кількість писаних М. Грушевським листів, як мовилося раніше, є число листів ко-

респондентів вченого. Відомо, що, згідно з етикетом взаємин, принаймні серед людей наукового світу (хоч не тільки), існувала традиція давати відповідь (відписувати) на кожний конкретно адресований лист. Прямою ілюстрацією цього, водночас і свідченням наявності листів, які писав або на які відписував М. Грушевський, є досить багатий епістолярій осіб, які писали вченому. Вони можуть творити відповідну підставу для відтворення загальної статистики також листів М. Грушевського в особовому архіві вченого, який тепер становить основу родинного фонду Грушевських (№ 1235) у ЦДА України в Києві. І. Гирич зауважує, що до історика (листи 1899—1933 рр.) надіслано „від окремих осіб близько 12 тисяч листів“, а від організацій, товариств та установ — „понад 1 тисячу“²². Ці цифри, у світлі сказаного, пізнавальні для відтворення статистики листів М. Грушевського. Цей список цінний і тим, що на його основі дізнаємось, з ким листувався вчений, як, за даними покажчика, довго тривало листування.

Список кореспондентів М. Грушевського досить розлогий (містить традиційно як прізвища осіб, так і назви організацій, товариств, установ) і не всім відомий, тому для повторного з ним ознайомлення подаємо його повністю.

2. Листи, писані М. Грушевському:

а) *Листи різних приватних, неофіційних і офіційних осіб.* Їх надсилали: Владислав Абрагам (6)*, Дмитро Абрамович (2), Іванна Абрисовська (2), Омелян Абрисовський (4), Орест Авдиківич (6), Демид Авраменко (1), Георг Адам (2), Єронім Айзеншток (1), Зигмунд Алекса (1), Юрій Александрович (2), Христя Алчевська (12), М. Г. Альтшулер (1), М. Андатор (1), Андрій Андрейчин (1), Сергій Андрієвський (2), Ф. Андрусевич (3), Калістрат Анищенко (2), Ян Б. Антонич (3), Володимир Антонович (42), Дмитро Антонович (6), Катерина Антонович-Мельник (3), М. Антошкина (1), Микола Аркас (1), Станіслав Артамовський (1), М. Ауербах (1), Ганна Ашкевич (1), Іван Бабич (1), Дмитро Багалій (3), Б. Бадовський (6), Георгій Базарянінов (1), А. Бакуменко (1), Степан Балеї (6), Освальд Бальцер (4), Карло Бандрівський (2), Казимир Баранський (14), Юлій Барбулеску (1), Євгенія Барвінська (3 записки), Богдан Барвінський (11), Віктор Барвінський (8), Євген Барвінський (1), Олександр Барвінський (71), Бассанавічус (3), Володимир Бачинський (1), Юліян Бачинський (3), М. Я. Бебеш (2), Карло Беднарський (91), Юлія Безродна (1), Макарій Безуглий (1), Ф. Бей (1), Бек (1), Дмитро Белайчук (1), Іван Белей (3), Хана Бендер (1), А. Бенедиктсен (1), В. Бенешевич (3), Іван Берглевич (1), Альберт Берг (1), Лазар Бердовський (1), Сергій Бердяєв (3), Василь Бережанський (1), Максим Березинський-Попович (6), Ганна Берло (3), Фридерика Берлянд (1), Сергій Бершадський (2), І. Бибик (1), Лев Биковський (1), Михайло Биковський (2), І. Билинкевич (6), Володимир Бирчак (8), Т. Бижицька (1), Антін Бижицький (1), Інна Биховська (Ігнатович) (1), Лука Бич (1), Ж. Бичинський (3), Ярослав Бідло (1), Франц Бікель (3), Марія Білецька (2), Василь Білецький (3), М. Білінський (3), Петро Білінський (2), О. Білотородов (2), О. Білозерський (1), Микола

²² Епістолярна спадщина Михайла Грушевського...— С. 8—96.

* Перелік не повний.

Біляшівський (85), І. Бінас (1), Іван Боберський (6), Павло Богацький (3), Ігнатій Боговський (1), М. Ю. Богурський (1), Андрій Бодревич (1), Іван Бодруг (1), Григорій Бойко (2), Михайло Бойчук (9), Карло Болсуновський (3), Яків Болужа (1), В. Бондаренко (8), Іван Бондаренко (2), Карло Бондарівський (2), Антін Бончевський (2), В. Бордигов (2), Меланія Бордун (1), Григорій Борович (1), Валеріян Боржковський (1), Олександр Борзенко (3), Антін Борис (2), Іван Борис (5), Андрій Борисевич (1), Олександр Борковський (7), Олександр Бородай (5), Іван Борусовський (1), В. Боршковський (1), Ілько Борщак (1), Яків Ботвиновський (1), Наталія Бракер (9), А. Брандес (1), Володимир Брендер (1), Митрофан Бречкевич (1), Іван Брик (11), Сидір Бритман (2), Олександр Брікнер (1), Оляф Брок (1), Ф. Брокгауз (1), П. Броунов (2), В. Брюхнальський (1), Поль Буас (2), Микола Бубнов (1), Лев Будай (48), В'ячеслав Будзиновський (4), Юрій Будяк (Ю. Покос) (5), Михайло Бужинський (2), Павло Буйницький (1), Іван Бурчак (1), Володимир Буряченко (1), Іван Бурячок (1), Володимир Бутович (2), Лев Бучак (1), Богдан Бучинський (4), Йосип Бучканич (1), Вадков (5), Н. Ван-Вейк (1), Омелян Ваньо (2), Михайло Варавва (2), М. Вартенберг (2), Віктор Василенко (3), Микола Василенко (79), Людмила Василівська (1), А. Васильєв (1), І. Васильєв (1), Олександр Васильєв (1), Микола Василько (7), М. Васютинський (1), Сергій Введенський (1), Григорій Величко (10), Левко Венгрженевський (1), А. Веремєвич (1), Андрій Веретельник (11), Аркадій Верзилов (1), Василь Верховинець (1), Іван Верхратський (15), Григорій Веселий (1), Олександр Веселовський (1), Сергій Веселовський (1), Ярослав Весоловський (2), В. Винар (1), Володимир Винниченко (33), І. Висоцький (1), Степан Витвицький (2), Сергій Вікул (1), Станіслав Вітковський (2), Анталь Вітошинський (1), М. Вішніцер (2), Петро Владимиров (3), Михайло Владимирський-Буданов (4), Іван Власенко (1), Олексій Влахопулов (1), А. Влодарський (9), Микола Вовк (1), Федір Вовк (78), Марія Вовк-Карачевська (7), Василь Вовк-Карачевський (6), Василь Водовозов (2), Іван Возняк (1), Михайло Возняк (10), П. Войнаровський (1), Тит-Євген Войнаровський-Столбут (1), Н. К. Волинський (1), Володимир Волков (1), К. Володкович (2), П. Волосенко (2), Людмила Волошка (Людмила Морозова-Курек) (1), Василь Волощак (1), Франциска Вольська (2), Вольф (1), М. О. Волянський (1), Олександр Волянський (1), Олексій Волянський (56), Емілій Вояківський (2), Олександр Вояківський (9), Сильвестр Вояківський (10), Ольга, Галина, Сильвестр Вояківські (11), Андрій В'язлов (1), А. Гаврилко (1), Олександр Гавриш (2), А. Ф. Галинський (1), Теодор Галіп (2), Іван Галуцинський (1), Михайло Галуцинський (8), Альфред Гальбан (2), Антін Галькевич (3), Й. М. Гальперн (4), Ярослав Ганкевич (1), Ф. Ганнусенко (1), Всеволод Ганцов (1), Михайло Ганчук (1), Гарасевич (1), І. Гаркуша (1), Лука Гарматій (26), Михайло Гартель (1), Альберт Гауштайн (2), Дмитро Гельгесен (9), Іван Генгало (1), Іван Герасимович (1), Василь Герасимчук (53), Володимир Герасимчук (1), Володимир Геринович (2), Ісаак Гертнер (3), Отто Гетч (14), Максим Гехтер (24), Софія Гирман (3), С. Гирцель (5), Олександр Гладченко (4), А. Гласкувна (1), Микола Глокке (1), Сильвестр Глушко (3), Лев Гнатишак (2), Володимир Гнатюк (83), Е. Гнюшнийий (1), Федір Голійчук (5), Катерина Голіцинська (2), Григорій Головка (1), Є. Голубовський (1), Петро Голубовський (3), Макс Гольдшміт (1), С. Гончаров (1), В. Гончарова (16), Іван Гор-

бачевський (35), М. Ф. Горбенко (1), Гаврило Гордий (1), Ярослав Гординський (7), Юрій Гордійчук (1), Горлець (1), Микола Горяев (12), Віктор Горячий (1), О. Грабовський (1), Микола Грабчук (1), Данило Градиленко (1), І. Грамада (1), Володимир Гребеняк (1), Дмитро Грегोलінський (1), Грицько Григоренко (О. В. Судовщикова-Косач) (2), Антін Гриневич (2), Катря Гриневичева (1), Остап Грицай (1), Борис Грінченко (4), Сидір Громницький (22), Володимир Гросман (1), О. Грунько (1), Галина (Ганна) Грушевська (184), Катерина Грушевська (18), Марія Г. Грушевська (3), Марія С. Грушевська (192), Василь Грушевський (19), Григорій Грушевський (112), Марко Грушевський (45), Олександр Грушевський (406), Сергій І. Грушевський (3), Сергій Ф. Грушевський (51), Софроній Грушевський (3), Олександр і Олексій Грушевські (9), Сергій, Глафіра, Ганна, Олександр, Марія Грушевські (876), Теофіл Грушкевич (1), Ярослав Грушкевич (15), Дмитро Грушко (1), Михайло Губчак (2), Євген Гузар (4), Гукевич (1), Семен Гумемюк (5), Семен Гура (1), Євген Гуцайло (2), Микола Ге (12), Леопольд-Карло Гетц (9), Осип Дакура (4), Василь Даниленич (4), Н. Данилов (1), Костянтин Данич (2), Олександра Дароган (4), Валеріян Дашкевич (2), Микола Дашкевич (2), Євген Деген (19), М. Дейтель (1), Ян Делонг (1), Броніслав Дембінський (3), Т. В. Демченко (3), Іван Демчук (2), Андрій Денисенко (1), Дерлиця (1), Август Дермаль (8), Іван Десницький (1), Олександр Дживілегов (22), Іван Джиджора (148), Юрій Дзвінчук (1), Олександр Дзевялтовський-Гинтовт (7), Дзєслєвський (1), В. Дибовський (1), Б. Диборока (1), Митрофан Дикарев (33), Уляна Дикарева (11), Михайло Диковський (3), Антін Дилицький (1), В. Димитрієвич (3), А. Діброва (1), В. Дмитренко (1), Микола Дмитрієв (1), Станіслав Дністрянський (44), А. Добжицький (1), Софія Добржинська (1), Леонід Добровольський (34), Антін Добрянський (1), Тихон Добрянський (1), Н. Довнар (1), Митрофан Довнар-Запольський (19), М. Дов'яно-Зилведоніс (1), Антін Дольницький (2), Іван Дольницький (1), Василь Доманицький (113), Е. Ф. Дорошевський (1), Володимир Дорошенко (61), Дмитро Дорошенко (14), Михайло Дорундяк (2), Омелян Дорундяк (2), Іван Дошівник (1), Митрофан Дробиш (1), Василь Дроздовський (1), Петро Дроздюк (2), Василь Дубровський (3), Нестор Дудинський (2), Володимир Дурдуківський (2), Тома Дуткевич (1), М. Дяконов (1), Петро Дятлов (1), Р. Ебелінг (4), Степан Ерастов (5), Н. П. Євстаф'єв (1), Володимир Євфимовський (15), Микола Євшан (Микола Федюшка) (62), Альфред Енсен (20), Анатолій Ершов (7), Олександра Єфименко (2), Прокіп Єфименко (1), Сергій Єфремов (61), Юрій Жаткович (2), Авксентій Жданов (1), Леонід Жебуньов (16), Олександр Жежелевський (1), А. І. Живоदार (2), Гнат Житецький (2), Павло Житецький (13), Яків Житомирський (2), Михайло Жук (9), Володимира Жуковецька (2), Платон Жукович (5), Михайло Жуковський (2), Надія Забіла (3), Я. Забіла (1), Петро Заболотський (2), Володимир Загайкевич (3), С. Загородний (1), Е. Зайкевич (1), Павло Зайцев (3), Ф. Ф. Зак (1), Богдан Заклинський (26), Роман Заклинський (11), Б. Н. Залеський (1), В. Залика (1), К. І. Залізник (2), Микола Залізник (56), Анна Замотона (1), Ігнатій Зарицький (1), Йосип Застирець (8), Дмитро Затиркевич (5), Яків Захар'євич (2), Петро Захарченко (1), Григорій Зацерковний (2), Теофіл Згорольський (1), Згурський (1), Станіслав Здзярський (1), Яків Зеленкевич (1), Артур Зеліб (6), В. Зелік (1), Іван Зілінський (4), Ганна Зіновська (1), А. Н. Зіппер (1),

Михайло Златоверховників (1), Михайло Зобков (2), Володимир Зубрицький (2), Михайло Зубрицький (16), Герман-Ян Зюссвайн (1), Єлизавета Іванайнен (2), Павло Іваницький (2), Сергій Іваницький (9), Василь Іванов (2), Петро Іванов (1), Сергій Іванов (1), Микола Іванченко (2), Олекса Іванчук (3), Микола Івасюк (1), Л. Ідзон (3), Матвій Ізвеков (3), Володимир Іконніков (10), Теодор Ілевич (2), Дмитро Іловайський (1), Василь Ільницький (1), В. Ілюкова (1), Костянтин Йосиф Іречек (3), Йоїль (3), Ігнатій Йонінас (1), Дмитро Йосифович (1), Карел Кадлец (21), Раймонд Кайндль (14), А. Калина (3), Євгенія Калинович (1), Єронім Калитовський (13), Омелян Калитовський (2), Анастасій Калиш (1), Георг Кальдерон (9), Іван Каманін (15), Н. Каменський (1), Андрій Камінський (1), С. Камінський (2), Олександр Кандиба (О. Олень) (40), Олександр Канивець (3), Іван Каратницький (1), А. Карбов'як (3), Микола Кареев (53), Петро Карманський (1), Михайло Карпинський (17), Платон Карпинський (1), Володимир Карп'як (1), А. І. Кастелянський (8), Андрій Качала (1), Юхим Квасницький (17), Григорій Квасницький-Трейман (1), Ярослав (Славко) Квасниця (4), Надія Кибальчич (9), Франц Кидрич (1), К. Ф. Кирняцький (2), Гнат Кисіль (1), Юлія Кінаш (2), Дмитро Клеопов (1), Георгій Климовський (12), Андрій Ключ (1), Володимир Кмицикевич (1), Юрій Кміт (19), Микола Княжевич (2), Іван Кобзар (1), Ольга Кобилянська (21), Антін Кобилянський (1), Йосип Кобилянський (2), Луціян Кобилянський (4), Наталія Кобринська (12), Володимир Кобринський (1), Євген Кобринський (1), Максим Ковалевський (7), Олександр Ковалевський (4), Григорій Коваленко (Григорій Коваленко-Коломацький) (29), Олекса Коваленко (15), Стефан Ковалів (2), Андрій Ковалівський (1), Петро Ковілька (3), Сергій Козлов (1), Всеволод Козловський (84), Орест Козловський (1), Іля Кокорудз (10), Осип Кокуревич (1), Олександр Колесса (38), Філарет Колесса (20), В. Коломийченко (1), Михайло Комаров (18), І. Конецький (1), Марія Кониська (4), Олександр Кониський (100), Мусій Кононенко (4), Іван Копач (32), Кость Копержинський (1), Мирон Кордуба (94), Денис Коренець (34), Ольга Коренцева (2), Теофіл Кормош (1), С. Корнилович (1), Василь Королів (3), Дмитро Корсаков (1), Терентій Корчак (6), Федір Жорш (3), Михайло Кос (10), Ольга Косач (4), Євген Косевич (3), Іван Коссак (1), Теодор Косик (2), Абрам Котик (1), Михайло Котик (89), Нестор Котляревський (1), В. Котович (1), Йосафат Коциловський (1), Володимир Коцовський (2), Михайло Коцюба (1), Михайло Коцюбинський (5), В. Кошовий (2), Йосип Кравцов (1), Петро Кравцов (2), Василь Кравченко (2), Сергій Кравченко (1), Степан Кравчук (1), Фотій Красицький (7), Н. Н. Красов (1), Леонід Красовський (2), Павло Крат (3), Іван Кривецький (36), Кипріян Кривий (1), М. Кривинюк (1), Аристарх Крижанівський (5), Онисифор Крижанівський (1), В. І. та О. І. Крижанівські (2), Агатангел Кримський (9), Рафаїл Криницький (1), Іван Крип'якевич (12), Степан Криска (1), Василь Кричевський (5), Михайло Кривецький (1), Михайло Кропивницький (2), Броніслав Кручкєвич (4), Соломія Крушельницька (1), Антін Крушельницький (19), Михайло Крушельницький (5), І. Кугель (1), Зенон Кузеля (62), Василь Кузів (58), Григорій Кузневич (1), Олекса Кузьма (2), Ярослав Кулачковський (4), Іван Кулик (1), Олександра Куліш (30), Лесь Кульчицький (2), Сергій Курганович (1), Дмитро Курдидик (1), Д. Куровець (1), Станіслав Кутшеба (1), А. Кучинський (1), Катерина Кушаке-

вич (2), Володимир Кушнір (11), Пилип Лабенський (1), Микола Лагодинський (1), Д. Лазар (1), Олександр Лазаревський (1), Володимир Ламанський (4), Ч. Б. Ланглюс (1), М. Ланкой-Ферман (1), А. А. Лапін (1), Олександр Лаппо-Данилевський (24), В. Ластовський (В. Ласт) (2), М. М. Лебединець (1), Клавдія Лебединська (1), Леонід Лебединський (1), Феофіл Лебединцев (1), М. Левиновський (1), В. Левинський (1), Марія Левицька (1), А. Левицький (23), Анатолій Левицький (2), Василь Левицький (2), Володимир Левицький (Василь Лукич) (11), Володимир Левицький (47), Євген Левицький (40), Зиновій Левицький (6), Іван Левицький (2), Кирило Левицький (1), Кость Левицький (6), Лев Левицький (2), Модест Левицький (22), Модест П. Левицький (22), Орест Левицький (23), Орест Левицький (19), Ф. Левицький (1), Юліян Левицький (9), Владислав Лемкович (1), Володимир Леонтович (55), А. Леронже (1), Володимир Лесевич (15), А. Леснин (1), Йосип Леціус (1), Ермано Лешер (1), Северин Лещій (2), Іван Лизанівський (21), Федір Лизогуб (1), Х. Ліндвор (1), Іван Линниченко (3), В'ячеслав Липинський (55), А. Липовець (1), Андрій Лисенко (7), В. М. Лисенко (1), Микола Лисенко (27), Володимир Литвин (1), Андрій Литвиненко (1), Омелян Литвиненко (1), Михайло Литвинович (1), В. Лихтарович (1), Іван Личко (3), В. Лікаренко (?) (2), Михайло Лобач-Жученко (2), Андрій Лобода (5), Михайло Лободовський (6), Михайло Лозинський (10), Хрусанф Лопарев (1), Лев Лотоцький (3), Олександр Лотоцький (202), Григорій Лукасевич (1), Л. Лукич (51), А. Лукіна (1), Денис Лукіянович (84), П. Лупиневич (6), Ганна Луценко (1), Іван Луценко (1), Антон Луцкевич (3), Іван Луцкевич (1), Наполеон Луцкевич (1), Марія Лучаківська (1), Матвій Любавський (1), Борцо Любич-Яновський (2), Лідія Лютницька (1), А. Лютницький (1), Аркадій Лященко (1), Андре Мазон (10), В. Майков (1), К. Макаренко (2), Микола Макаренко (3) Олексій Макаров (1), Остап Макарушка (16), Осип Маковей (62), Володимир Максимов (19), С. Максимов (1), Іван Максим'як (1), Іван Макущенко (1), Костянтин Малеванський (1), Іван Малич (2), Вітовт Манастирський (1), Іван Мандичевський (1), Франко Марисюк (13), Богдан Маркевич (9), Олексій Маркевич (53), Михайло Марков (3), Дмитро Маркович (Маркевич) (6), Станіслав Марс (1), С. Т. Мартинов (1), Порфірій Мартинович (3), Іван Мартинюк (1), С. Марцинчик (?) (1), Гелена Масегіц (6), Сергій Маслов (1), Василь Матвіїв (3), Іван Матвіїв (2), К. Матушевський (1), Федір Матушевський (30), Левко Мацієвич (1), Петро Мегединюк (1), Ван Меєрбек (10), Михайло Меке-лит (1), Мар'ян Меленевський (1), Теофіл Мелень (1), Михайло Мельник (1), Олексій Мельник (1), М. П. Мельников (1), І. Менделевич (1), Людмила Меценецька (1), К. Мешедє (?) (1), Андрій Микитяк (1), Л. В. Миловидов (1), Борис Милорадович (1), Іван Миретов (1), Панас Мирний (Панас Рудченко) (1), В. Миролубов (4), П. Михайлов (1), Костянтин Михальчук (9), Митрофан Михняк (1), Олександр Мицюк (2), М. Мишко (1), С. Л. Мишковський (2), Олександр Мишуга (2), Норберт Міхалевич (3), Микола Міхновський (3), Людмила Міщенко (2), Володимир Міяковський (6), Марія Могилянська (4), Михайло Могилянський (27), Вадим Модзалевський (17), Л. Мокляк (1), Никандр Молчановський (4), Аделя Монсен (1), Данило Мордовець (1), Дмитро Мороз (1), Петро Мороз (1), Вільям Річард Морфілл (7), Василь Москальов (2), Михайло Мосора (1), Михайло Мочульський (28), Ольга Мошкомуха-

Коссак (1), Валеріян Мровий (1), Ю. Мудрак (26), Степан Мудрицький (1), Іван Муретов (6), Венедикт Мякотін (6), Ф. Навашин (1), Василь Нагірний (9), Олекса Назарів (15), Володимир Науменко (9), Іван Негребецький (1), А. Некрасов (2), Н. Некрасов (1), Марія Непорожна (3), Євген Неронович (5), Петро Несторовський (1), Іван Неутрієвський (3), Прокіп Нечипоренко (3), Іван Нечуй-Левицький (25), Остап Нижанківський (1), Надія Никитенко (1), Н. Николаєв-Кирик (2), Любор Нідерле (7), Андрій Ніковський (3), Олександр Нікольський (1), Аполлінарій Новак (2), М. Новицька (1), Олександр Новицький (1), Олексій Новицький (32), Олександр Новодворський (1), Антоній Новсядловський (2), Б. Нойвонер (8), Феліцій Носсіг (2), Віктор Обнинський (1), Іван Огієнко (17), Микола Оглоблин (4), Г. Огоновський (1), Петро Огоновський (2), Кость Огородний (1), Ф. П. Огородников (1), Євген Озаркевич (22), Юрій Озерський (1), Валерія О'Коннор-Вілінська (2), Тихомир Октоїч (1), Теофіль Окуневський (24), М. Окунев (1), Євген Олесницький (18), Ганна Ольшевська (1), Владислав Ольшевський (1), Євген Ольшевський (1), Степан Онишкевич (2), Захарій Опоков (9), Михайло Орловський (2), Роман Орловський (1), Орловські (2), Юрій Осинський (1), Д. Отченаш (1), Володимир Охримович (13), А. Павинський (1), Михайло Павлик (120), Мефодій Павловський (1), Юхим Павловський (1), Ян Павловський (1), Григорій Павлуцький (4), Лев Падалка (10), Йосип Падеревський (1), Ян Пайскер (6), Ауреліо Пальмієрі (2), Василь Панейко (12), Олександр Панков (1), Климентій Панькевич (8), Кость Паньківський (13), Михайло Пападжанов (1), Павло Папенгут (1), Ю. К. Парфененко (9), Володимир Пархоменко (2), Леонід Пахаревський (3), Павло Пацьора (20), Василь Пачовський (1), Михайло Пачовський (5), Олександр Пашкевич (1), О. Пашук (8), Михайло Пашуля (2), Йосип Пеленський (3), Павло Пелехін (Пелех) (5), Володимир Перетц (137), Ісак Періг (1), Симон Петлюра (12), Петро Петренко (2), Михайло Петрів (2), Микола Петров (3), О. Петров (4), Микола Петровський (5), Іван Петрусяк (1), Іван Петрушевич (9), П. Петрушевський (1), Казімеж Пентковський (2), Кость Пилинський (2), Борис Пилипенко (1), Денис Пилипенко (5), Олександр Піпін (1), Григорій Питляр (2), Дарій Пігуляк (1), Єрофій Пігуляк (1), Віктор Піснячевський (11), В. Пічета (2), М. Пйонтковський (1), Надія Плетньова (3), Август Плодер (1), Олександр Погодін (12), Богуслав Подгурський (1), Подіятецький (1), Ігнацій Подкрайчек (1), Мирон Подолинський (1), Їржі Полівка (2), Наталія Полонська (Василенко) (1), Адам Поль (1), Станіслав Полянський (1), Прокіп Понятенко (12), Дометій Попович (3), Михайло Попруженко (2), А. Порубальський (1), Микола Порш (4), Лев Посацький (1), Тимотей Починок (1), Олександр Пресняков (2), Іван Прийма (1), В'ячеслав Прокопович (3), Антоній Прохаска (1), Олексій Проценко (1), Станіслав Пташицький (1), Іван Пулюй (9), Іван Пухальський (1), Олександр Пшеничний (1), Станіслав Пшибилівський (4), Теодор Пюрко (1), Митрофан Рада (1), Олена Радакова (11), Георгій Радич (2), В. Г. Раєвський (1), Альберт Райс (1), Йосип Райх (1), Михайло Райх (2), Софія Раковська (2), Іван Раковський (32), Альфред Рамбальд (2), Павло Расторгуєв (2), Антін Рачинський (36), Тит Ревакович (5), Л. Ревукевський (1), С. Редем (1), Освальд Редріх (4), Єгор Редін (1), Р. Ржегорж (1), Тадеуш Рибіцький (1), Прокіп Рибчук (1), Ридігер (2), Максим Рильський (1), Іларіон Римаревський (1), Василь Різ-

ников (2), Василь Різниченко (2), В. Робак (3), Йосип Рогалевич (1), С. Рождественський (1), В'ячеслав Розвадовський (3), Осип Роздольський (5), Володимир Розов (1), Іван Розов (1), Одарка Романова (2), Богдан Романович (1), Наталія Романович-Ткаченко (184), Юліян Романчук (7), Никон Романюк (1), Петро Рондяк (1), Ю. П. Рошковський (1), Микола Роянюк (1), М. Рубач (2), Іван Руденко (1), Михайло Рудинський (1), В. Руднев (1), Денис Рудницький (1), Степан Рудницький (26), Григорій Рудченко (1), Василь Русинів (1), Михайло Русов (2), Олександр Русов (23), Софія Русова (21), Олександр Рябінін-Скляревський (9), П. Т. Рябошапка (1), Феофілакт Рябінський (3), Іван Савицький (1), Петро Савійовський (1), Дам'ян Савчак (5), Федір Савченко (6), Віктор Садовський (5), Микола Садовський (1), Іван Саластин (2), Григорій Саливон (1), Олександр Саликовський (2), Володимир Самійленко (17), Климентій Сарницький (1), Іларіон Свенціцький (14), Мечислав Свігскевич (1), Роман Сембратович (11), Василь Семенський (4), П. Сеньків (1), Дмитро Сигаревич (1), Симеон Сидоряк (2), Ю. Сидоряк (25), Марія Сильвестрович (2), Д. Симоненко (1), Павло Симоні (1), С. П. Сингалевич (6), Антін Сиявський (36), С. Сиренко (1), Поліхроній Сирку (Сірко) (10), Орест Сікорський (1), Василь Сімович (9), Юхим Січинський (82), Мирослав Січинський (2), Мстислав Січинський (5), Олександр Скоропис-Йолтуховський (27), Йосип Скотинський (1), Лука Скочковський (3), В. Скрипчук (9), Михайло Слабченко (6), Максим Славинський (27), Опанас Сластьон (8), Степан Смаль-Стоцький (18), Йосип Смерчанський (1), А. Сметано (1), Федір Смілянець (1), Мар'ян Смолюховський (2), Станіслав Смолька (4), О. Л. Снігиревич (?) (3), Михайло Собиків (1), Олександр Соколовський (1), Іван Созанський (1), Д. Соколов (2), Леопольд Соколов (1), Костянтин Соколовський (2), Р. Соколовський (1), Ксенофонт Сосенко (1), Ю. Сохацький (1), Олександр Спіцин (3), Євген Спожарський (3), С. А. Сполітак (3), Федір Срібний (2), Тимофій Ставничий (1), Микола Стадник (11), Кость Станіславський (1), Станіслав Старжинський (2), Людмила Старицька-Черняхівська (28), Михайло Старицький (3), Володимир Старосольський (7), Микола Стасюк (4), М. Стаховський (1), Іван Стахура (1), Іван Стебельський (1), Іван Стебницький (1), Петро Стебницький (68), Василь Степаненко (32), О. Степаненко (1), І. Степанів (1) Володимир Степанівський (16), Василь Стефаник (3), Олександр Стефанович (1), Роман Стефанович (1), Іван Стешенко (37), Платон Шешкин (1), П. Стойков (1), Євфимій Столбун (1), Василь Сторожев (6), М. Стражеско (1), Іван Страшевський (1), Гідор Стрипський (2), Л. Струна (5), Кирило Студинський (113), Юрій Студинський (2), Зінаїда Сулковська (2), Микола Сумцов (14), Олександр Сушко (9), Данило Тянякевич (12), К. Твардовський (1), Костянтин Телішевський (2), Петро Тянянко (1), Емануїл Теодорович (1), Роман Теодорович (1), Леонтій Терешкович (2), Максим Терлецький (3), Омелян Терлецький (8), Остап Терлецький (6), Олена Терниченко (2), Михайло Тершаківець (4), Є. Тжемеський (2), Євген Тимченко (17), Михайло Тишкевич (11), Юрій Тищенко (370), Михайло Ткаченко (13), Михайло Ткаченко (6), Юрій Тобілевич (1), Михайло Токаревський (1), Л. А. Толчинський (5), Йосиф Томасик (1), Степан Томашівський (210), Торквато Торделлі (1), Єлисей Трегубов (1), Ніна Трикулевська-Дубровська (3), Валентина Тростникова (1), Лев Трубацький (1), В. Трутовський (1), Іван

Труш (30), М. А. Тулуб (1), Туписяк (1), Д. Туровський (1), Павло Тутковський (1), Ганс Уберсбергер (1), Уголіні (2), Гізела Удайцька (1), Володимир Уляницький (2), Корнило Устиянович (2), Олекса Ушаньов (1), Фабіян (1), Яків Файбишенко (1), Іван Фариняк (1), Степан Федак (16), П. Федоренко (3), Іван Федорченко (2), Ярослав Федорчук (3), Феодосій (2), Генрі Філд (1), Людвик Фінкель (8), Микола Фірсов (3), Унвін Фішер (2), Тимофій Флоринський (1), Іван Фльокт (1), Нейл Форбес (1), Володимир Форович (1), Федір Фортиновський (1), Пилип Фортунатов (1), Іван Франко (1), Ольга Франко (2), Петро Франко (2), Тарас Франко (4), Іван Франчук (1), М. Фрейтаг (2), Андронік Хамардюк (1), Ксаверій Хамец (1), Микола Харків (1), Віра Харлампович (1), Костянтин Харлампович (12), Данило Харов'юк (3), Грицько Хитренький (1), Максим Ховрюк (1), Артим Хомик (3), В. Хомик (1), Ілько Хомич (2), Михайло Хоркавий (1), Юліян Хорошковський (1), Гнат Хоткевич (13), Дмитро Цветаєв (1), Цвібельдуфт (1), Людвиг Цвіклінський (3), Льонгін Цегельський (11), З. Цеглинська (1), Микола Цеглинський (9), Олег Целевич (7), Йозеф Целлермагер (1), Михайло Цикаловський (1), Олександр Цисс (1), О. Ціпановська (1), Євстафій Цурковський (2), А. Чабан (1), Андрій Чайковський (7), Йосиф Чайковський (2), Микола Чайковський (5), З. Чапельський (2), В. Чепелянський (1), Чепіга (2), Спиридон Черкасенко (11), Іринарх Черкаський (7), Семен Чернецький (1), Адольф Черни (1), Микола Чернявський (9), Олександр Черняхівський (2), Володимир Чехівський (1), Павло Чижевський (3), Євген Чикаленко (132), Левко Чикаленко (3), Іван Чопівський (6), Михайло Чубинський (1), Григорій Чупринка (8), Віктор Шамрай (39), Ольга Шамрай (4), Сергій Шамрай (9), Микита Шаповал (18), Ісидор Шараневич (30), Олексій Шахматов (32), К. Шварц (1), Іван Шведюк (1), Іван Швейко (2), Борис Шевелів (5), Людмила Шевченко (29), Харитон Шевченко (5), Ф. Шелест (1), Сергій Шелухин (1), Володимир Шемет (2), П. Шибанов (16), Віталій Широцький (1), Кость Широцький (Щероцький) (14), Костянтин Шитовський (3), Іван Шишманов (1), Микола Шкрібляк (23), Михайло Шмигельський (1), П. І. Шмідт (2), Федір Шміт (1), Армандо Шнайдер (4), Євген Шольп (8), Іван Шостаковський (1), Михайло Шпаковський (1), Микола Шпачинський (1), С. М. Шпецер (1), Іван Шпитковський (10), Осип Шпотько (1), Ілля Шраг (67), Шрадер (1), Олександр Шрамченко (10), Алоїз Шрете (4), Федір Штангеев (1), Федір Штейнгель (5), Костянтин Штепа (3), Штоетін фон (2), Марія Шуйська (92), Яків Шульгін (10), Микола Шустакевич (1), Володимир Шухевич (35), Зенон Шухевич (1), Микола Шухевич (4), С. Щеглова (1), В. Щепотьев (1), Вадим Щербаківський (1), Євгенія Щербан (1), Володимир Щербина (7), Іван Щітківський (9), Іван Щукін (3), Василь Щурат (8), Ян Юргер (1), Віктор Юркевич (7), Левко Юркевич (1), Леонід Юркевич (2), Михайло Юркевич (2), Осип Юркевич (2), Серафим Юшков (1), Олександр Яблоновський (7), Дмитро Яворницький (2), Василь Яворський (6), Вікентій Яворський (3), Юліян Яворський (1), Ватрослав Ягич (13), Лукіян і Василь Якибюки (24), Андрій Яковлів (2), І. Ф. Якшич (1), Ганна Ямпольська (183), Володимир Ямпольський (8), Лев Ямпольський (1), Ян (1), С. Яневський (1), Теодор Яницький (1), Андрій Янковський (1), Борис Янковський (1), В'ячеслав Яновицький (1), Любов Яновська (6), А. Яновський (2), Богдан Януш (2), Мирослава Яремова (1), Ф. Яроновецький (1),

Володимир Ярош (1), Андрій Ярошевич (1), Марія Ярошевська (2), Богдан Ярошевський (16), Володимир Ярошенко (1), Г. Ясинський (1), Володимир Ястребов (5), Микола Ястребов (1), Олександр Яцимирський (3), Яків Яцкевич (22), Михайло Яцків (4), Михайло Яцкович (1), Михайло Яцковський (1), Хрисанф Ящуржинський (1).

б) *Листи організацій, товариств, інституцій до Михайла Грушевського:*

Австрійська дирекція видання шкільних підручників (11), Адресний стіл у Москві (1), „Академічна кухня“ (Львів) (1), „Академічний гурток істориків“ (1), Бібліографічна комісія ВУАН (1), Бібліотека Амстердамського університету (1), Бібліотека Британського університету (2), Бібліотека Будапештського університету (1), Бібліотека Гарвардського коледжу (2), Бібліотека Краківської АН (1), Бібліотека Львівського університету (1), Бібліотека Мадридська наукова (1), Бібліотека Норвезького університету (Християнія) (2), Бібліотека Оксфордського університету (2), Бібліотека Паризького етнографічного музею (1), Бібліотека Петербурзької АН (1), Бібліотека Російського історичного товариства (Санкт-Петербург) (1), Бібліотека Упсальського університету (2), Бібліотека Харківська громадська (1), „Будучність“, ред. журналу (Львів) (1), Видавництво „Besker Reinhard“ (німецьке відділення у Парижі) (3), Видавництво „Жите“ (1), Видавництво і друкарня „Vemaj Johann“ (Відень) (1), Видавництво „Rütter und Loening“ (Франкфурт) (2), Видавництво „Roder C. G.“ (Ляйпциг) (3), Видавництво „Сотрудник“. М. Цитрон (Київ) (1), Видавництво „Ступин А. Д.“ (Москва), комісіонер Московської синодальної друкарні (69), Видавництво, книжкова торгівля і друкарня товариства „Сьтин І. Д.“ (1), Видавництво „Teubner V. G.“ (Ляйпциг; Берлін) (31), Видавництво „Trübner K. J.“ (Страсбург) (1), Видавництво „Українське слово“ (Німеччина) (1), Видавництво кольорового і мистецького друку „Hölzel E.“ (Відень) (1), Видавниче товариство „Gebethner und Wolf“ (Варшава) (1), Видавниче акцієне товариство „Бр. А і І. Гранат і К“ (Санкт-Петербург) — П. Бронтштейн, А. Смирнов, А. та І. Гранати (10), Видавниче товариство „Дніпросоюз“ (А. М. Сербиненко, Є. Филипович) (13), Видавниче товариство „Земля“ (Київ; Відень; Львів) (1), Видавниче товариство „Просвещение“ (Санкт-Петербург) (12), Видавниче бюро з відкриття українських кафедр (1), Видавничий Всеукраїнський кооперативний союз (Відень) (6), „Відбудова“, промислово-торговельна спілка в м. Здолбунові (1), Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАН) (1), „Вукоспілка“, представництво в Австрії (П. Христюк, І. Крешотень) (5), „Голос минувшого“, журнал (Санкт-Петербург) (В. Кудрашев) (2), Гурток українства в Петербурзькому університеті (І. Цемановський, М. Малицький, П. Балицький, І. Крижанівський) (2), Гурток українських студентів Московського університету під орудою Д. І. Яворницького (1), Державне видавництво України (С. Пилипенко) (2), Дирекція львівських залізниць (2), Дирекція наукового закладу Оссолінських (1), Дирекція поліції у Львові (1), Дирекція пошт і телеграфів у Галичині (9), „Діло“, адміністрація видавничого товариства (4), Друкарня „Петр Барский“ (Київ) (4), Друкарня „Щасного Беднарського“ (Львів) (1), Друкарня „Товариство П. Вальштейн і син“ (Бахмут) (1), Друкарня „Врублевського і Озерова“ (Київ) (1), Друкарня В. І. Завадського при Університеті св. Володимира (Київ) (8), Друкарня „Kast und Ehinger“ (Відень) (1), Друкарня акціонер-

ного товариства „К. Т. Корчак-Новицкий“ (Київ) (1), Друкарня „Л. П. Кринский“ (Київ) (2), Друкарня і фотолітографія „С. В. Кульженко“ (Київ) (54), Друкарня „К. И. Лингард“ (Санкт-Петербург) (1), Друкарня НТШ (О. Криловський) (9), Друкарня 1-ої Київської друкарської артілі (5), Друкарня товариства „Просвещение“ (колишнє товариство Н. А. Гирич) (Київ) (1), Друкарня Синодальна (Санкт-Петербург) (7), Друкарня Шмідта (Санкт-Петербург) (1), „Загляне сонцэ и у нашэ ваконцэ“, білоруське видавництво (Санкт-Петербург) (2), „Знання“, журнал (Харків) (1), „Канадійський ранок“, часопис (З. Бичинський) (Вінніпег) (3), Катеринославська губерньска вчена архівна комісія (К. Урусов, А. Синявський, Д. Дорошенко) (3), „Kwartalnik Historyczny“, редакція журналу (Львів?) (2), „Киевская мысль“, редакція газети (1), „Киевская старина“, адміністративно-канцелярський відділ (контора) журналу (Є. Квасницький) (1), „Kroatischen Korrespondenz“, редакція журналу (Відень) (1), Києво-Подільське духовне училище, управа (3), Київський окремих цензор (О. Булгаков) (1), Київське музично-драматичне училище М. В. Лисенка (1), Книгарня „Bursik-Kohout“, книгопостачальники Празького університету (1), Книгарня „Безобразов А. В.“ (Борисоглебск, Тамбовська губ.) (1), Книгарня і палітурна фабрика „Veith Paul“ (Відень) (70), Книгарня „Gebethner und Wolf“ (Варшава) (2), Книгарня антикварна Гіртемана Карла (Hiertemann) (Ляйпциг) (1), Книгарня „Думнов В. В.“ (Москва) (56), Книгарня товариства „Карбасников И. П.“ (Санкт-Петербург) (2), Книгарня НТШ (23), Книгарня Немеца А. (Прага) (1), Книгарня „Нового времени“ А. С. Суворова (Санкт-Петербург) (6), Книгарня „Оглоблин Н. Я.“ (Київ) (1), Книгарня товариства „Просвіта“ (Львів) (1), Книгарня „Распопов Е. П.“ (Одеса) (12), Книгарня „Розов И. А.“ (Київ) (2), Книгарня „Січовий базар“ (В. Цісик, М. Сурмач) (Нью-Йорк) (15), Книгарня „Слов'янська“ (Прага) (1), Книгарня „Слов'янський базар“ (Львів) (2), Книгарня Ставропільського університету (Львів) (4), Книгарня „Український базар“ (США) (І. Фариняк, Ю. Цебринський) (19), Книгарня-кіоск „Українська хата“ Павла Богацького (Прага) (2), Книгарня видавничої спілки „Червона Калина“ (Львів) (2), Книжковий склад братів Башмакових (Москва) (1), Книжковий склад Льговського повітового земства (1), Книжковий склад Костромської губерньської земської управи (1), Книжковий склад Полтавської громадської бібліотеки (1), Книжковий склад Харківського губерньського земства (3), Книжковий склад Г. С. Цукермана (Москва) (3), Конгрес поступової української молодіжі (2), Курське земство (1), Лейбористська партія Англії, секретаріат (4), „Линчевский А. В.“, фототипійний художній заклад з виготовлення кіаше (5), „Літературно-науковий вістник“, київська управа (П. Лавров, Ю. Тищенко, М. Котик) (89), Лучанське товариство сільського господарства (Полтавська губ.) (1), „Любителей социальных знаний“, товариство (1), Львівський університет, секретаріат (1), Міністерство закордонних справ Росії (копія, що її зробив М. Грушевський) (1), Міністерство народної освіти Росії (1), Московское общество истории и древностей российских (1), Наркомат освіти, фінансово-економічне управління (1), Наркомат фінансів (1), „Народна торговля“, крайовий торговельний союз (Львів) (1), ОЦУКС (Об'єднання центральних українських кооперативних союзів за кордоном) (1), Общество славянской культуры в Москве, секретаріат (1), „Основа“, Товариство українських студентів-політехніків (Львів) (2),

„Österreichische Rundschau“, редакція журналу (Відень) (1), „Поліграфія“, графічний заклад з виготовлення кліше ілюстрацій (Львів) (1), „Prager Presse“, редакція журналу (1), Представник (агент) Міністерства фінансів Росії в Німеччині та Австро-Угорщині (1), Представництво СРСР у Чехословаччині (А. Канорський) (1), Прилуцький окружний архів (1), „Провидіння“, товариство опіки над емігрантами (1), „Просвіта“, товариство (Львів) (Є. Озаркевич, І. Брик, К. Левицький) (13), „Просвіта“, товариство в Чернігові (Михайло Коцюбинський) (1), „Проскудин-Горський С. М.“, фотоцинографія (Санкт-Петербург) (5), „Рада“, редакція газети (2), „Рідний край“, редакція журналу (М. Дмитрієв, Григорій Коваленко) (1), „Родина“, товариство робітників (Відень) (1), „Русские ведомости“, адміністративно-канцелярський відділ (контора) газети (Москва) (1), „Русское богатство“, редакція журналу (Санкт-Петербург) (А. Петрищев) (1), „Русское обозрение“, редакція журналу (Санкт-Петербург) (О. Беликов) (1), „Руська академічна поміч у Львові“ (2), Садівничий крайовий заклад у Заліщиках (1), „Січ“, українське академічне товариство (Відень) (В. Старосольський, З. Кузеля, Д. Левицький, Р. Дублянця, Р. Сембратович, І. Саноцький) (3), „Сокол“, гімнастичне товариство (Львів) (1), „Сороко Яків“, транспортний адміністративно-канцелярський відділ (контора) (Радзивилів; Броди) (1), „Сотрудник“, видавництво (Київ) (М. Цитрон) (1), „Societe Française d'Ethnographie“, редакція журналу (1), „Сочевка“, паперова акціонерна фабрика (П. Б. Бродський) (1), „Сын отечества“, редакція газети (Санкт-Петербург) (Е. Ганейзер) (6), Стрийська хліборобська виставка, комітет (Є. Олесницький) (1), „Тадеуш гр. Лубинський в Чарці“ (?), лісова фірма (7), Товариство польських інтролігаторів (Львів) (1), „Товарищ“, редакція газети (Санкт-Петербург) (1), Торгова контора постачання паперу „С. С. Розенкранц“ (Київ) (1), Торгове представництво УРСР у Чехословаччині (В. Новаковський) (2), „Українська академічна молодіж в Празі“, товариство (1), „Українська академічна поміч“, товариство (1), Українська громада академічної молоді Варшавського університету (2), Українська громада у Женеві (о. Чекорський) (1), Українська книгарня і антикварня (4), Українська секція з'їзду слов'янської поступової молоді (1), Українська соціал-демократична партія, секретаріат (3), Українська студентська громада (Одеса) (Д. Боровик) (1), Українське просвітне товариство в Катеринославі (С. Ерастов) (1), Український гурток вихованців Глухівського учительського інституту (1), Український гурток київських студентів-медиків (І. Яременко, М. Малеч, К. Білоус) (1), Український клуб у м. Благовіщенську (1), Український клуб у Києві (1), Український пресовий комітет (Відень) (А. Кос, Юліян Романчук, В. Яворський, Є. Левицький та ін.) (1), „Український студент“, редакція журналу (Санкт-Петербург) (2), „Украинская жизнь“, редакція журналу (Москва) (1), Уповноважене представництво УРСР в Чехословаччині (М. Левицький) (2), „Утро“, редакція газети (Харків) (Козловський (Хованський) (1), „Учительська громада“, товариство (Львів) (2), Харківське земство (2), Харківський міський голова (1), „Час“, видавництво (Київ) (2), Яворівська приватна українська гімназія (М. Сокальський, І. Загаєвич) (1), Яцинівське товариство сільських господарів (П. Табурянський) (1).

Загальна кількість листів, що зберігаються сьогодні у фондах ЦДІА України в Києві, така: листи М. Грушевського до різних осіб — 808, до інституцій, організацій, редакцій, товариств — 103.

Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДА України у Львові)

Попередні спостереження дають змогу констатувати, що листи М. Грушевського і його респондентів зберігаються у 20 фондах ЦДА України у Львові:

№ 146 (Галицьке намісництво), № 309 (Наукове товариство ім. Шевченка), № 357 (Іван Крип'якевич), № 360 (Володимир-Степан Старосольський), № 361 (Антін Крушельницький), № 362 (Кирило Студинський), № 367 (Богдан-Валеріан Ярошевський), № 368 (Степан Томашівський), № 369 (Іван Шендрик), № 372 (Володимир Охримович), № 379 (Михайло Мочульський), № 381 (Ярослав Весоловський), № 382 (Юліян Романчук), № 384 (Ярослав Гординський), № 388 (Микола Андрусак), № 401 (Редакція журналу „Літературно-науковий вістник“), № 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат), № 410 (Олександр Тисовський), № 745 (Микола Федюшка (Євшан))²³.

Листи М. Грушевського та його респондентів написані у 1898—1928 (?) рр.

1. Листи, писані М. Грушевським:

а) *Листи приватним, неофіційним і офіційним особам.* Їх отримували:

Микола Андрусак (4), Володимир Антонович (1), Олександр Барвінський (2), Іван Верхратський (3), Ярослав Весоловський (2), Лука Гарматій (7), Володимир Гнатюк (15), Ярослав Гординський (9), Іван Джиджора (4), Володимир Дорошенко (1), Ф. Евін (1), Микола Євшан (Микола Федюшка) (8), Олександр Кониський (4), Мирон Кордуба? (1), Іван Кревецький (35), І. Криловський (2), Іван Крип'якевич (6)²⁴, Антін Крушельницький (17), Й. Кугель (2), Василь Кузів (2), Олена Кульчицька (1), Д. Маркович (1), Михайло Мочульський (128), Володимир Охримович (3), Михайло Павлик (40?), Юліян Романчук (4), Володимир Старосольський (2), Кирило Студинський (3), О. Тисовський (1), Михайло Тишкевич (1), Степан Томашівський (38), Іван Шендрик (1), Богдан Ярошевський (4), невстановлені особи (2).

б) *Листи науковим і адміністративним інституціям, організаціям, редакціям, товариствам:* Видавництво „Дніпросоюз“ (1), Виділ Наукового товариства ім. Шевченка (8), Виділ товариства „Учительська громада“ (1), Галицьке намісництво (2), Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка (1), Екзаменаційна комісія для кандидатів на звання учителя середніх шкіл (1), Історично-філософічна секція Наукового товариства ім. Шевченка (1), Каса Наукового товариства ім. Шевченка (3), Кни-

²³ Інформація ґрунтується на даних, поданих у вид.: Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові: Каталог / Упоряд. О. Мартиненко, ред. Г. Сварник.— Львів, 2005.— С. 89—172; Центральный державный исторический архив Украины, м. Львів: Путівник / Автори-упоряд. О. Гневишева, У. Єдлінська, Д. Пельц та ін.— К., 2001.— С. 202, 250, 254, 257, 260, 264, 267—268 та ін.

²⁴ За Я. Федоруком (Федорук Я. Архів Івана Крип'якевича. Інвентарний опис.— Київ; Львів, 2005.— С. 164), відомі лише два листи М. Грушевського до І. Крип'якевича у формі ксерокопій.

гарня Наукового товариства ім. Шевченка (7), Комісія з надання допомоги з фонду ім. Данила Мордовця (1), Крайова шкільна рада (1), Крайовий виділ у Львові (3), Ludoznawcze towarzystwo (1), Львівський комітет „Голодним України“ (5), Міністерство віровизнань і освіти у Відні (1), міністр внутрішніх справ Російської імперії (2), Наукове товариство ім. Шевченка (членство) (3), Редакція газети „Рада“ (1), Редакція журналу „Літературно-науковий вістник“ (4), Редакція журналу „Україна“ (1), Секретаріат Наукового товариства ім. Шевченка (1), Український парламентський клуб у Відні (1), Українсько-руська національно-демократична партія (2), Ягеллонський університет (1).

2. Листи, писані М. Грушевському:

а) *Листи приватних, неофіційних і офіційних осіб.* Їх надсилали: Карло Беднарський (1), Іван Верхратський (1), Фєдїр Вовк (1), Клим Глібовицький (1), Юхим Квасницький (1), П. Китаєнко (1), Владислав Лозинський (1), Володимир Лозинський (4), Михайло Лозинський (73), А. Маршинський (1), Іван Нечуй-Левицький (1), Захарій Опоков (3), І. Острочинський (1), Михайло Павлик (2), Лев Падалка (1), Степан Смаль-Стоцький (1), Кирило Студинський (1), В. Чертков (1), С. Шеремета і Володимир Леонтович (1), Ф. Шульга (1), М. Шупський (1), не-встановлена особа (1).

б) *Листи наукових і адміністративних інституцій, організацій, видавництв, товариств:* Буковинські руські товариства (1), Бурса ім. св. Онурія у Ярославі (1), Волинське церковно-археологічне товариство (Житомир) (1), Галицьке намісництво (3), Дирекція залізниць у Львові (1), Дирекція поліції у Львові (3), Закордонний комітет Центрального союзу єврейських робітників Литви, Польщі і Росії (БУНД) (1), Імператорська публічна бібліотека (Санкт-Петербург) (1), Імператорське московське археологічне товариство (1), Історично-філологічний інститут князя О. Безбородька (1), Історично-філологічний факультет Софійського університету (1), Київська громада з нагоди відзначення 25-ліття Наукового товариства ім. Шевченка (1), Крайовий виділ у Львові (5), Математично-природописно-лікарська секція Наукового товариства ім. Шевченка (1), Міністерство віровизнань і освіти у Відні (1), Наукове товариство ім. Шевченка (Виділ, членство) (2), Повітова лікарняна каса в Замості (1), Покутський кредитно-господарський союз в Коломиї (1), Товариство „Руська Бесіда“ (1), Товариство „Станіславівський Боян“ (1), Українська гімназія в Коломиї (2), Українська гімназія у Станіславові (1), Українські громади Журавненщини (Журавно) (1), Українські товариства Коломиї (1).

Так, у фондах ЦДДА України у Львові виявлено 355 листів, писаних М. Грушевським різним особам, і 53 листи інституціям, організаціям, редакціям, товариствам тощо. Листи М. Грушевського до О. Кониського та В. Кузіва збереглися у рукописних копіях 30-х років ХХ ст., що їх виконав М. Андрусяк²⁵. Частина листів написана від імені М. Грушевського дружиною історика Марією Грушевською. У зібранні 12 епістолярій не-датовані.

²⁵ Мартиненко О. Археографічна передмова // Рукописи, документи і матеріали Михайла Грушевського...— С. 10.

* * *

Підсумовуючи сказане, варто наголосити, що, незважаючи на очевидні численні втрати листів М. Грушевського, нині маємо, однак, відомості про певну їх кількість. Число листів (не враховуючи того, що окремі епістолярії можуть міститись в інших архівах, музеях тощо), які писав чи підписував М. Грушевський і які збереглися, становить 1956, а листів його респондентів — 12 524.

Таблиця

Кількість листів у згаданих раніше архівах і бібліотеках України

Належність листів / Сховища, в яких зберігаються листи	ІЛ, Вр.	НБ України. IP.	ЛНБ України, Вр.	ЦДІА України в Києві	ЦДІА України у Львові	Разом
1. Листи М. Грушевського	226	263	149	911	408	1956
2. Листи кореспондентів М. Грушевського	121	383	—	11886	134	12524
Усіх разом	347	646	149	12797	542	14480

Зауважені розбіжності у статистиці між цими групами листів, писаних М. Грушевським, і листів, писаних різними кореспондентами М. Грушевському, вказують, з одного боку, на беззаперечні їх втрати у зв'язку з обставинами, у яких перебував М. Грушевський, зокрема, трагічного останнього десятиріччя його життя, а з другого — на те, що сьогодні залишаються ще не достатньо обстежені особові фонди державних архівів і бібліотек України (в тому числі закордонні), а також, і це особливо важливо, приватні (родинні) архіви і зібрання, які не завжди доступні пошуківцям і дослідникам.

Публікація епістолярної спадщини Михайла Грушевського у ХХ—ХХІ століттях (Короткий огляд видань на 2015 рік)

В останні десятиліття, передусім з проголошенням Незалежності України, помітно поживався інтерес і зросло зацікавлення у національній науці до епістолярних пам'яток. Оглядаючи за той час публікації, зауважуємо, що 1993 р. у Львові з'являється том листування, пов'язаний з життям і творчістю К. Студинського, під заголовком „У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891—1941)“ в упорядкуванні О. Гайової, У. Єдлінської, Г. Сварник; 2003 р., також у Львові, підготовлено листування Олекси Горбача (1946—1996) в упорядкуванні Г. Горбач, У. Єдлінської, М. Чикало. Тим часом у Києві з'явилися чотири томне видання „Листи до Михайла Коцюбинського: Айхельбергер—Гнатюк“ (Київ; Ніжин, 2002—2003) в упорядкуванні В. Мазного, двотомне „Листування 1946—1963 Івана Багряного“ в упорядкуванні О. Коновала (К., 2002), „Пантелеймон Куліш. Листи, т. I (1841—1850)“,

упорядкування, коментарі С. Захаркіна, т. II (1850—1856), упорядкування, коментарі О. Федорука (К., 2005) (видання триває). 2008 р. у Києві видано епістолярії Леоніда Первомайського „Вибрані листи 1970—1973 рр.“, упорядник С. Пархомовський. Дещо згодом, 2011 р. друком виходить збірка листів „Оксана Забужко — Юрій Шевельов. Вибране листування на тлі доби: 1992—2002“; у Харкові публікується листування В. Коротича „Коротич В. Цілком особисто. Приватні листи до Дмитра Кременя“, упорядкування та передмова Т. Д. Кременя (Харків, 2011). Видавництво „Смолоскип“ у Києві подарувало науковій громадськості „Діялог Валерія Марченка із Сандрою Фаг'яно“ тощо. Цей ряд, очевидно, можна б продовжити...

Водночас з'явилось кілька цінних аналітичних досліджень, присвячених епістоляріям українських письменників: Кузьменко В. Письменицький епістолярій в українському літературному процесі 20—50-х років ХХ ст. (К., 1998); Заболотна Т. Епістолярна спадщина В. Винниченка: адресування і стиль (К., 2005); Курило Л. Епістолярії Олеся Гончара і творча індивідуальність письменника (К., 2006) та ін.

У названому видавничому контексті з'являються листи М. Грушевського та його респондентів. Перші зацікавлення листуванням М. Грушевського ще доприжиттєвого часу вченого. Про це свідчить публікація І. Кривецького з 1920-х рр.²⁶ Згадки про листування були у 1930—1940-х рр.²⁷ Видання листування почалось, головним чином, у другій половині 1960-х років. Правда, це відбувалось спершу не в Україні, а поза її межами — на рідній землі про листи і взагалі дослідження спадщини М. Грушевського не було мови, табу лежало на самому імені історика²⁸. Велику роль у цьому відіграло відзначення 100-ліття від народження вченого, згодом 125- і 130-літь. 1996 р. визрів навіть задум повного видання спадщини М. Грушевського та його учнів і сподвижників. Ініціаторами цього чину були Українське історичне товариство і його основний друкований орган — „Український історик“, навколо яких на той час гуртувалось чимало видатних істориків і дослідників культури в діаспорі. Варто згадати такі особистості, як Марко Антонович, Олександр Баран, Лев Биковський, Любомир Винар, Іля Витанович, Олександр Домбровський, Михайло Ждан, Аркадій Жуковський, Ігор Каменецький, Василь Ленчик, Теодор Мацьків, Володимир Міяковський, Олександр Оглоблин, Ярослав Пастернак, Наталя Полонська-Василенко, Тома Приймак, Омелян Прицак, Ярослав Рудницький, Петро Стерчо, Володимир Стойко, Микола Чубатий, Лев Шанковський, Олександр Шульгин і ряд інших. Їх активна діяльність ще раз продемонструвала відповідальність українських істориків за кордоном (у тому числі в дослідженні творчості М. Грушевського) за долю національної науки. Саме тоді „було започат-

²⁶ Кривецький І. До листування акад. В. Гнатюка з акад. М. Грушевським // Україна (Київ).— 1927.— Кн. 4 (23).— С. 220 та ін.

²⁷ Публікації у „Працях Високого Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі“, „Працях Українського наукового інституту у Варшаві“ та ін.

²⁸ Жулинський М. Грушевськознавство: нарощування джерелознавчого потенціалу // Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997.— Т. I.— С. 14—15. „Пам'ятаю,— писав Л. Винар,— які мав неприємності Ф. П. Шевченко — відповідальний редактор 2-го випуску щорічника „Середні віки в Україні“ (також його помічники) „за недогляд“ (був навіть якийсь лист чи постанов-

коване систематичне вивчення життя, діяльності і творчості людини, яку сьогодні часто заслужено називають „великим українцем“. „У журналі,— відзначає Л. Винар,— ми друкували листи та твори вченого, його автобіографії, спомини про нього та інші джерельні матеріали...“²⁹ Листування становило, однак, значну частину публікованої спадщини М. Грушевського. Воно було важливою та вагомою за змістом базою для наукового вивчення життя і творчості вченого та часу, в якому він жив і працював. Листування, крім того, творило ту „інтегральну частину його творчості, що суттєво доповнювала автобіографічні матеріали та інші першоджерела“. Історики, філологи та дослідники інших професій трактують епістолярії як „незаступимі при всебічному вивченні родинного і побутового життя Грушевського, у дослідженні його академічно-наукової, соціально-політичної і культурно-освітньої діяльності і, взагалі, у наświetленні багатомірного історичного процесу найновішої доби історії України“³⁰. Тоді зароджується міждисциплінарна наука грушевськознавство.

Розпочинає публікацію листування М. Грушевського і його респондентів М. Антонович, далі продовжили й інші: Антонович М. Листи М[ихайла] Грушевського до Т[имотея] Починка // Український історик.— 1969.— Т. VI, ч. 4.— С. 78—98; його ж. Листи М. Грушевського до Т. Починка з додатком двох листівок до Д. Островського // Там само.— 1970.— Т. VII, ч. 1—3.— С. 168—183; його ж. Листи М. Грушевського до Е. Фариняка // Там само.— 1976.— Т. XIII, ч. 1—4.— С. 121—130 (аналітична стаття); 1977.— Т. XIV, ч. 1—2.— С. 118—132; Ч. 3—4.— С. 106—112; Винар Л. Листи М. Грушевського до Мирослава Січинського з 1919 року // Там само.— 1978.— Т. XV, ч. 1—3.— С. 160—162 та ін.³¹

Починаючи з 1990 р., особливо після відновлення державного суверенітету української нації і проголошення Незалежності України, публікація листування М. Грушевського стає регулярною. Над виявленням і оприлюдненням епістоляріїв працюють вчені різних академічних інституцій, навчальних закладів, музеїв, бібліотек. Майже щороку друком з'являються досі невідомі тексти листів з відповідними передмовами, супровідними аналітичними статтями та коментарями. Публікуються поодинокі листи і добірки листів у періодичних виданнях, щорічниках, збірниках конференцій. Заходи з виявлення і публікації листування М. Грушевського та його респондентів відбуваються у контексті розвит-

ва ЦК КПУ, 1973 р.) за добір „не добрих“ за змістом статей, де я посилався на праці Михайла Грушевського, Катерини Грушевської (думаючи, що ще діє клімат відлиги 60-х рр.) поряд з творами К. Маркса і Ф. Енгельса. Увесь тираж щорічника (за винятком декількох викрадених примірників) було порізано в друкарні „Атлас“ у Львові. Щорічник на цьому номері перестав виходити“ (див.: Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства. Вступне слово // Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка / Упоряд. І. Старовойтенко, О. Тодійчук.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2010.— Т. V.— С. 9).

²⁹ Там само.

³⁰ Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова // Листування Михайла Грушевського.— Т. I.— С. 8.

³¹ Див. докладний опис: Поліщук М. Бібліографія грушевськознавства в журналі „Український історик“ // Український історик.— 2006/2007.— Т. XLIII/XLIV, ч. 4/1—2.— С. 406—422. Праця є певним продовженням двох випусків „Бібліографії праць про Михайла Грушевського“, які у 1966 і 1984 рр. оприлюднив Л. Винар.

ку грушевськознавства як окремої міждисциплінарної дисципліни в Україні.

Найчастіше публікують тексти листів згаданий „Український історик“, який на той час стає загальноукраїнським періодичним виданням, а також „Записки НТШ“, „Українське літературознавство“, збірники під назвою „Грушевськяна“, „Український археографічний щорічник“, журнали „Розбудова держави“, „Слово і Час“ та ін. Водночас з'являються книжкові видання епістолярної спадщини вченого, окремі з яких творять серії. Коли у 1960—1980-х рр. публікується епістолярна спадщина, пов'язана з іменем М. Грушевського, з архівів Канади, США, Європи (часто перевезена разом із родинними архівами та бібліотеками емігрантами з Чехословаччини, Польщі та безпосередньо з України), то з 1990-х років вона виявлена і оприлюднюється з архівів і відділів рукописів та Інституту рукопису бібліотек тільки України.

Водночас із певним накопиченням матеріалів, появою щораз більших можливостей друку епістолярій, передусім у публікаціях малих форм, з'являються три способи (форми) їх публікації. Вони здебільшого різняться добром епістолярій для друку. Перша група публікацій вміщує лише листи авторства М. Грушевського, друга — листи різних кореспондентів, які адресувались М. Грушевському (такі публікації найчастіше представлені багатосторінковими книжковими виданнями). На це було багато причин, які не завжди можна пояснити. Є також третя група публікацій, яка не ділить, а формально поєднує в одному виданні тексти епістолярій різних респондентів, ставить підряд листи М. Грушевського і його кореспондентів, об'єднуючи в одне ціле згадану першу групу листів з другою за принципом: лист — лист-відповідь. Такий тип видань епістолярій переконаливіший з дослідницького погляду, хоч не завжди через об'єктивні і необ'єктивні історичні причини є для нього вичерпний матеріал. Часто бракує одного з компонентів — першого листа чи другого, листа-відповіді або навпаки. Перевага цього типу видань епістолярій полягає в одночасному показі змісту і пов'язаних із ним подій та явищ у часовому просторі: листи М. Грушевського і листи його кореспондентів творять засадничо єдину смислову, відповідно, й логічну цілість, яка лише формально поділена за прізвищами авторів. У практиці (в тому числі археографічній) більше прихильників має третій тип видань, що ґрунтується на засадах: лист — лист-відповідь. Вони дають змогу докладніше (хоч не завжди послідовно це вдається) реалізувати інформацію змісту, у контексті якої діють респонденти. У цьому разі прозорішими є питання, якими вони цікавляться (принаймні вони тут же подані і їх не потрібно шукати), пізнається доба, в якій жили і діяли респонденти.

У половині 1990-х рр. (ідея визрівала, мабуть, раніше), виходячи з різного характеру публікацій листування, пов'язаного з особою М. Грушевського, редакція книжкових видань епістоляріїв запропонувала окремий проект серій видань під двома назвами: „Епістолярна спадщина М. Грушевського“ і „Епістолярна спадщина грушевськознавства“. Перша серія мала охоплювати лише „листування (приватне і офіційне) самого Грушевського“, друга — містити „епістолярні джерела грушевськознавства“, що означало охоплювати, „крім листування Михайла Сергійовича, також листування членів його родини, сучасників і співробітників істо-

рика, адресоване до нього або інших осіб і установ", внаслідок чого у серії, за словами авторів проекту, „знаходимо дані (приватні і офіційні) про багатомірну діяльність і творчість Михайла Сергійовича”³². При беззаперчній потребі в науковому обігу названих серій непереконаливим є „принцип” наповнення їх матеріалом (зокрема, наявність в обох серіях листів М. Грушевського) і певна суперечливість у назвах серій. Серія „Епістолярна спадщина М. Грушевського” також стосується грушевськознавства.

Публікації епістолярій М. Грушевського та його респондентів упродовж останніх 25 років (1990—2015) такі*:

1. Поодинокі листи та їх добірки

1990

Гнатюк М. Листи Михайла Грушевського до Михайла Возняка // Записки НТШ. Праці Філологічної секції.— Львів, 1990.— Т. ССХХІ.— С. 326—338.

1991

Винар Л. Недрукований лист В. Липинського до М. Грушевського в справі Загальних Зборів НТШ в 1913 р. // Український історик.— 1991.— Т. XXVIII, ч. 1—2.— С. 111—114.

Заруба В. Листи Михайла Грушевського до Петра Стебницького // Український історик.— 1991.— Т. XXVIII, ч. 1—2.— С. 107—110.

Крип'якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (за матеріалами неопублікованого листування й матеріалів) // Український історик.— 1991.— Т. XXVIII, ч. 1—2.— С. 24—36.

1991—1992

Гирич І., Гирич В. Листи Михайла Грушевського до Олександра Грушевського (До проблеми взаємин двох братів) // Український історик.— 1991—1992.— Т. XXVIII/XXIX, ч. 3—4/1—4.— С. 416—432.

Заруба В. Листування М. Грушевського з Д. І. Багалієм // Український історик.— 1991—1992.— Т. XXVIII/XXIX, ч. 3—4/1—4.— С. 433—437.

Музичук О. Листи Симона Петлюри до М[ихайла] Грушевського // Український історик.— 1991/1992.— Т. XXVIII/XXIX, ч. 3—4/1—4.— С. 438—448.

Назаренко В. Чотири листи М. Грушевського до В. Антоновича // Український історик.— 1991/1992.— Т. XXVIII/XXIX, ч. 3—4/1—4.— С. 412—415.

³² Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова // Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2012.— Т. 5.— С. 10—11.

* Тут і далі перелік публікацій попередній, який у жодному разі не претендує на вичерпність.

Ситник О. Листи В. Антоновича до М. Грушевського // Український історик.— 1991/1992.— Т. XXVIII/XXIX, ч. 3—4/1—4.— С. 396—411.

1992

Бурлака Г. Листи М. Грушевського до І. Франка // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського.— К., 1992.— С. 244—260 (перевид.: До джерел // Старожитності (Київ).— 1992.— Ч. 18—19.— С. 14).

Пиріг Р. Я. У лабетах політичного тиску. [Документи колишнього партархіву за 1921—1931 рр. стосовно М. С. Грушевського] // Старожитності.— 1992.— Ч. 18—19.— С. 7—8.

1993

Бурлака Г. Листи М. Грушевського до І. Франка // Українське літературознавство.— Львів, 1993.— Вип. 58.— С. 28—43.

Ситник О. Листи В. Антоновича до М. Грушевського // Український історик.— 1993.— Т. XXX, ч. 1—4.— С. 157—169.

У півстолітніх змаганнях. Вибрані листи до Кирила Студинського (1891—1941) / Упоряд. *О. Гайова, Г. Сварник, У. Єдлінська.*— К., 1993.— [Листи М. Грушевського].— С. 275 (разом із Д. Дорошенком), 380—381, 397—399, 420—421, 429—431, 441—442.

1994

Бурлака Г. Листи М. Грушевського до О. Кониського // Український історик.— 1994.— Т. XXXI, ч. 1—4.— С. 117—134.

Гирич І., Самсоник Н. Листи Василя Гарасимчука до Михайла Грушевського // *Гарасимчук В.* Матеріали до історії козаччини 17 в. / Упоряд. *Я. Федорук.*— Львів, 1994.— С. 48—95.

Кичигіна Н., Миронець Н. З листування Володимира Винниченка з Юрієм Тищенком (серпень — грудень 1933 р.) // Розбудова держави.— 1994.— № 7.— С. 54—64.

1995

Винар Л. Наталія Полонська-Василенко: архівні матеріали [Листи] // Український історик.— 1995.— Т. XXXII, ч. 1—4.— С. 315—319.

Гирич І. Листи Михайла Грушевського до Василя Кузіва // Український історик.— 1995.— Т. XXXII, ч. 1—4.— С. 190—203.

Серкіз Я. Науково-педагогічні засади М. Грушевського (за листами до М. Кордуби) // Михайло Грушевський і Західна Україна.— Львів, 1995.— С. 74 та ін.

1996

Абросимова С. Листи М. Грушевського до Д. І. Яворницького // Український історик.— 1996.— Т. XXXIII, ч. 1—4.— С. 382—386.

Бурлака Г. Листи М. Грушевського до І. Нечуя-Левицького // Слово і Час.— 1996.— № 10.— С. 18—27.

Купчинський О. Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня та вчителя // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Матеріали конференції. Львів, 24—25 жовтня 1994 р.— Нью-Йорк; Львів, 1995.— С. 174—186 (перевид.: Український історик.— 1996.— Т. XXXIII, ч. 1—4.— С. 297—305); Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському.— Львів, 1999.— С. 177—185; *Купчинський О.* Відомі та маловідомі постаті національної науки й культури.— Львів, 2011.— [Т.] 3.— С. 355—362.

Миронець Н. Листи Грицька Чупринки до Михайла Грушевського // Український історик.— 1996.— Т. XXXIII, ч. 1—4.— С. 387—389.

Сергійчук В. Нове про родину Грушевських // Український історик.— 1996.— Т. XXXIII, ч. 1—4.— С. 379—381.

Шаповал Ю. Невідомі документи ГПУ—НКВД про життя і діяльність М. Грушевського у 1924—1934 роках // Український історик.— 1996.— Т. XXXIII, ч. 1—4.— С. 325—349.

1996—1997

Сварник Г. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського за 1922 рік // Український історик.— 1996.— Т. XXXIII, ч. 1—4.— С. 350—378; 1997.— Т. XXXIV, ч. 1—4.— С. 288—323.

1997

Пшеничний Є. „Не тратьте духу...” (Листи Михайла Грушевського до Б. Ярошевського) // Український історик.— 1997.— Т. XXXIV, ч. 1—4.— С. 161—164.

1998

Гирич І. Польські кореспонденти Михайла Грушевського // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze / Pod red. S. Kozaka.*— Warszawa, 1998.— [Т.] 6—7.— С. 211—218.

Дзьобан О. Михайло Грушевський в писемних джерелах відділу рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької.— Львів, 1998.— С. 145—153.

Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1892—1932) / Упоряд., археографічна передм. *І. Сварник.*— Львів; Нью-Йорк, 1998.— 268 с.

Нагорнєва Н. Листи Михайла Грушевського до Ілії Шпрага // Український історик.— 1998.— Т. XXXV, ч. 1—4.— С. 253—259.

2000

Купчинський О. З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського // На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Любомира-Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності.— Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000.— С. 288—302.

2001

Горинь В. Листи Івана Крип'якевича до Михайла Грушевського // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2001.— [Вип.] 8.— С. 373—378.

Крип'якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За матеріалами неопублікованого листування і мемуарів) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2001.— [Вип.] 8.— С. 333—372.

Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / Упоряд. *В. Наулко, Н. Руденко, О. Франко*; передм. *В. Наулко*; відп. ред. *П. Сохань*.— Львів; Київ, 2001.— 216 с.

Тодійчук О. Листи М. С. Грушевського до Є. Х. Чикаленка // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Студії на пошану Руслана Пирога.— К., 2001.— Вип. 4.— С. 145—162.

2002

Атаманенко А. Один лист з архіву Українського Історичного Товариства // Український історик.— 2002.— Т. XXXIX, ч. 1—4.— С. 548—549.

Винар Л. Листи Михайла Грушевського до Володимира Винниченка // Український історик.— 2002.— Т. XXXIX, ч. 1—4.— С. 431—435.

Винар Л., Панькова С. Листи Дмитра Дорошенка до Михайла Грушевського // Український історик.— 2002.— Т. XXXIX, ч. 1—4.— С. 507—517.

Горинь В. Листи Андрія Чайковського до Михайла Грушевського // Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження.— Львів, 2002.— Т. 3.— С. 320—322. Публікація текстів листів: Там само.— Т. 2.— С. 100, 114, 162—163, 175—180, 188—189, 208—209, 212.

Горинь В. Листи М. Грушевського до М. Коцюбинського // Український історик.— 2002.— Т. XXXIX, ч. 1—4.— С. 436—464.

Кухар В. Листи М. Грушевського з фонду Ю. Романчука ЦДІА України у Львові // Український історик.— 2002.— Т. XXXIX, ч. 1—4.— С. 465—470.

Матяш И. Б. Письма А. С. Лаппо-Данилевского М. С. Грушевскому 1905—1914 гг. // Исторический архив: Россия и Украина XVI—XX вв.— Москва, 2002.— № 4.— С. 135—151.

Миронець Н., Гонюкова Л. Листування Софії Русової з Михайлом Грушевським // Український історик.— 2002.— Т. XXXIX, ч. 1—4.— С. 518—537.

Мицик Ю., о. З листів до Михайла Грушевського // Український історик.— 2002.— Т. XXXIX, ч. 1—4.— С. 471—506.

Хмарський В. Листування І. А. Линниченка та М. С. Грушевського // Український історик.— 2002.— Т. XXXIX, ч. 1—4.— С. 538—547.

2003

Лист Володимира Дорошенка до Михайла Грушевського // Грушевськіяна / Упоряд. *Л. Винар, Є. Пшеничний*.— Нью-Йорк; Дрогобич, 2003.— Т. 7.— С. 214—215.

Лист Михайла Грушевського до Євгена Чикаленка 3 серпня 1913 року // Грушевськіяна / Упоряд. *Л. Винар, Є. Пшеничний*.— Нью-Йорк; Дрогобич, 2003.— Т. 7.— С. 216—218.

Листи І. Джиджори до М. Грушевського // Грушевськіяна / Упоряд. Л. Винар, Є. Пшеничний.— Нью-Йорк; Дрогобич, 2003.— Т. 7.— С. 223—231.

Листи Є. Чикаленка до М. Грушевського // Грушевськіяна / Упоряд. Л. Винар, Є. Пшеничний.— Нью-Йорк; Дрогобич, 2003.— Т. 7.— С. 219—222.

2004

Гирич І., Тодійчук О. Листи українських соціал-демократів до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник.— Київ; Нью-Йорк, 2004.— Т. 11/12, вип. 8/9.— С. 633—671.

Заболотна І. Початок співпраці І. П. Крип'якевича з М. С. Грушевським // Український археографічний щорічник.— Київ; Нью-Йорк, 2004.— Т. 11/12, вип. 8/9.— С. 629—632.

Тельвак В. Листи Михайла Грушевського у краківських архівах // Дрогобицький краєзнавчий збірник.— Дрогобич, 2004.— Вип. VIII.— С. 511—514.

2004—2005

Бурлака Г. Олександр Кониський: нові грані постаті (листи до М. Грушевського) // Український історик.— 2004—2005.— Т. XLI/XLII, ч. 3—4/1.— С. 60—68.

2005

Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка / Упоряд. В. Наулко, В. Старков.— Запоріжжя, 2005.— 100 с.— („Старожитності Південної України". Вип. 14).

Наулко В. Листи Раймонда Фрідріха Кайндля до Михайла Грушевського і Федора Вовка // Університет: Історико-філософський журнал.— 2005.— № 6.— С. 55—70.

2006

Листування Степана Рудницького / Упоряд. П. Штойко.— Львів, 2006.— С. 48—71 [з Михайлом Грушевським].

Мельник О. Листи Леопольда Будає як джерело до вивчення науково-організаційної та видавничої діяльності Михайла Грушевського (1907—1912) // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2006.— Т. 13/14, вип. 10/11.— С. 593—630.

Наулко В. Листи Любора Нідерле до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2006.— Т. 13/14, вип. 10/11.— С. 631—639.

Садов А. М. С. Грушевський і Комісія незалежної України за матеріалами родинного архіву Грушевських (ЦДІАК, ф. 1235) // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2006.— Т. 13/14, вип. 10/11.— С. 697—724.

Старков В. Листи Митрофана та Уляни Дикаревих до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2006.— Т. 13/14, вип. 10/11.— С. 471—514.

Шульга В. Листування В. Модзалевського з М. Грушевським у справі видання Щоденника Якова Марковича // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2006.— Т. 13/14, вип. 10/11.— С. 675—696.

2006—2007

Атаманенко А., Винар Л. З листів Олександра Оглоблина про Михайла Грушевського // Український історик.— 2006/2007.— Т. XLIII/XLIV, ч. 4/1—2.— С. 359—360.

Винар Л. Два листи Михайла Грушевського до Дмитра Дорошенка з 1923 року // Український історик.— 2006/2007.— Т. XLIII/XLIV, ч. 4/1—2.— С. 108—112; іл.

Дядюк М. Листи Михайла Грушевського до Михайла Возняка: 1909—1932 // Український історик.— 2006/2007.— Т. XLIII/XLIV, ч. 4/1—2.— С. 113—153.

2007

Купчинський О. З останніх листів Михайла Грушевського до Мирона Кордуби // Вісник Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 2007.— Ч. 38.— С. 38—40.

Миронець Н. Листи Володимира Винниченка до Юрія Тищенка (Сірого) (1919—1920 роки) // Український археографічний щорічник.— К., 2007.— Т. 15, вип. 12.— С. 571—590.

Стеблій Ф. Листування М. Грушевського з І. Кривецьким // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків „Українська історична наука на шляху творчого поступу“ (Луцьк, 17—19 травня 2006 р.): Доповіді та повідомлення: В 3 т.— Луцьк, 2007.— Т. 1.— С. 346—349.

Ткаченко І. В. Листи М. Шаповала до Михайла Грушевського як історичне джерело // Рукописна та книжкова спадщина України.— К., 2007.— Вип. 12.— С. 323—346.

2009

Панькова С., Старков В. Листи Олексія Волянського до Михайла Грушевського за 1902—1927 роки // Український археографічний щорічник.— К., 2009.— Т. 16/17, вип. 13/14.— С. 555—618.

Якобчук С. О. Листування Ф. П. Матушевського з М. С. Грушевським (1896—1911 рр.) як історичне джерело // Рукописна та книжкова спадщина України.— К., 2009.— Вип. 13.— С. 368—386.

2012

Панькова С. М. Листи Володимира Леонтовича до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2012.— Т. 19—20, вип. 16/17.— С. 386—432.

2013

Заруба В. Листування Людмили Старицької-Черняхівської з Михайлом Грушевським // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції.— Львів, 2013.— Т. CCLXV.— С. 488—516.

Миронець Н. Листи Володимира Винниченка до Михайла Грушевського (1908—1928) // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2013.— Т. 21, вип. 18.— С. 449—513.

2014

Тельвак В. Останні томи листування Михайла Грушевського // Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького педагогічного університету імені Івана Франка.— Дрогобич, 2014.— Вип. 8.— С. 425—429*.

2. Книжкові (монографічні) видання листів

1997

Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997.— 399 с.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 1. Видають: Українське історичне товариство, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України). До збірника ввійшли листи М. Грушевського до І. Нечуя-Левицького (21), Д. Марковича (3), О. Кониського (21), І. Белея (5), І. Франка (55), листи до різних установ (5), О. Маковея (52), К. Білиловського (1), І. Пулюя (3), С. Єфремова (91), К. Твардовського (2), К. Паньківського (1), Т. Грушкевича (1), В. Доманицького (22), О. Кобилянської (9), І. Джиджори (1), О. Кандиби (1), Олександра Олеся (75), О. Назаріва (2), М. Лобач-Жученка (1), Панаса Мирного (Рудченка) (1), І. Полівки (11), лист М. Грушевської до С. Єфремова (1).

Рец.: *Панькова С.* Свято книги. Презентація видання першого тому „Листування Михайла Грушевського“ // Український історик.— 1998.— Т. XXXV, ч. 1—4.— С. 265—269.

2001

Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака, Р. Майборода, В. Наулко, І. Гирич.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001.— 410 с.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 2. Видають: Українське історичне товариство, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України). До збірника ввійшли: Листування М. Грушевського та М. Біляшівського (листи М. Грушевського (34), листи М. Біляшівського (84), листи М. Грушевської (5); Листування М. Грушевського та Ф. Вовка (листи М. Грушевського (73), листи Ф. Вовка (72); Листи В. Дорошенка до М. Грушевського (60); Листи В. Липинського до М. Грушевського (56).

Рец.: *Тельвак В.* Листування Михайла Грушевського. Том II // Український історик.— 2003.— Т. XL, ч. 1—5.— С. 536—538.

* Перелік статей напевно не вичерпує повного списку публікацій, особливо друкованих у науково-популярних і періодичних виданнях.

2004

Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського / Упоряд., передм. та комент. *Н. Ощипок*.— Львів, 2004.— 160 с.

Листи Михайла Грушевського до Михайла Мочульського (1901—1933) / Упоряд. *Р. Дзюбан*.— Львів, 2004.— 153 с. + іл.

2005

Гехтер М. Спогади. Листи до М. Грушевського / Упоряд. *І. Ткаченко*.— К., 2005.— 64 с.

Листи Зенона Кузеля до Михайла Грушевського / Упоряд. *В. Наулко, В. Старков*.— Запоріжжя, 2005.— 84 с.— („Старожитності Південної України”. Вип. 11).

Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка / Упоряд. *В. Наулко, В. Старков*.— Запоріжжя, 2005.— 100 с.— („Старожитності Південної України”. Вип. 14).

2006

Листування В. Гнатюка з М. Грушевським / Упоряд. *Н. В. Руденко*.— Запоріжжя, 2006.— 92 с.— („Старожитності Південної України”. Вип. 16).

Листування Михайла Грушевського / Упоряд. *Г. Бурлака, Н. Лисенко*.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2006.— 720 с.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 3. Видають: Українське історичне товариство, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Центральний державний історичний архів України в Києві). До збірника ввійшли листи, написані до М. Грушевського різними особами, зокрема: *І. Нечуєм-Левицьким* (24), *Д. Марковичем* (4), *О. Кониським* (100), *Я. Грушкевичем* (16), *І. Франком* (45), *І. Пулюєм* (8), *С. Єфремовим* (60), *О. Маковеем* (63), *К. Паньківським* (13), *В. Доманицьким* (116), *О. Кобилянською* (20), *О. Кандибою* (Олександром Олесем) (60), *О. Назарієвим* (15), *М. Лобачем-Жученком* (2), *Панасом Мирним* (Рудченком) (1), *І. Полівкою* (2).

Рец.: *Тельвак В.* Листування Михайла Грушевського. Том III // Український історик.— 2006.— Т. XLIII, ч. 1—3.— С. 278—281.

Наулко В. Листи Любора Нідерле до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2006.— Т. 13/14, вип. 10/11.— С. 631—639.

2008

Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд. *С. Панькова, В. Пришляк*.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2008.— 552 с.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 4. Видають: Українське історичне товариство, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського, Центральний державний історичний архів України в Києві).

Листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських / Упоряд. *М. Магунь*.— Львів, 2008.— 152 с.

2010

Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Євгена Чикаленка / Упоряд. І. Старовойтенко, О. Тодійчук.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2010.— 296 с.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 5. Видають: Українське історичне товариство, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Центральний державний історичний архів України в Києві, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису).

Рец.: Кухар В. Листування Михайла Грушевського. Т. 5 // Український історик.— 2010—2011.— Т. XLVII/XLVIII, ч. 1—4/1—4.— С. 442—444.

2012

Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Юрія Тищенка / Упоряд. О. Мельник.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2012.— 640 с.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 6. Видають: Українське історичне товариство, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Центральний державний історичний архів України в Києві, Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського).

Рец.: Іваницька С. Листування Михайла Грушевського, т. 6 // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2013.— Т. 21, вип. 18.— С. 748—761.

Нині умовно серію „Листування Михайла Грушевського“ продовжує підготовлена книжкова публікація „Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби“ (понад 400 с.).

Низку листів М. Грушевського (також фрагментів листів, їх цитатій) опубліковано (деякі по два—три рази) у контексті монографічних праць або додатків до них, а також у різних тематичних статтях, рецензіях (у деяких випадках уміщені фотовідбитки оригіналів). Перелік їх великий. Для прикладу, назвемо кілька з них:

Бурлака Г. Продовження діалогу // Листування Михайла Грушевського...— 2006.— Т. 3.— С. 11—27.

Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова // Листування Михайла Грушевського...— 1997.— Т. 1.— С. 7—11; його ж. Епістолярні джерела грушевськознавства: рік 2001 // Листування Михайла Грушевського...— 2001.— Т. 2.— С. 7—10; його ж. Епістолярні джерела: рік 2006 // Листування Михайла Грушевського...— 2006.— Т. 3.— С. 7—10; його ж. Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова // Листування Михайла Грушевського...— 2012.— Т. 6.— С. 9—13.

Документальні матеріали М. Грушевського у фондах відділу рукописів ЦНБ ім. В. І. Вернадського АН УРСР / Уклад С. М. Кіржаєв.— К., 1991.— 116 с.

Кіржаєв С. М. Спадщина Михайла Грушевського [у фондах Інституту рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського] // Архіви України.— 1996.— № 1—3.— С. 79—85.

Магуряк А. М. Епістолярна спадщина Андрія Жука в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Руко-

писна та книжкова спадщина України.— К., 2009.— Вип. 13.— С. 393—394.

Майборода Р. Передмова до „Листування Михайла Грушевського...“— 2001.— Т. 2.— С. 16—21.

Мартиненко О., Сварник Г. Документи і матеріали Михайла Грушевського у фондах архіву [ЦДА України у Львові] // Архіви України.— 1996.— № 1—3.— С. 43—47.

Мельник О. Діяльність Михайла Грушевського в еміграції за матеріалами його листування (1921—1924) з Юрієм Тищенком-Сірим // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків „Українська історична наука на шляху творчого поступу“ (Луцьк, 17—19 травня 2006 р.): Доповіді та повідомлення: В 3 т.— Луцьк, 2007.— Т. 1.— С. 365—370.

Мельник О. Михайло Грушевський та Юрій Тищенко: розмова упродовж двох десятиліть // Листування Михайла Грушевського...— 2012.— Т. 6.— С. 14—48.

Панькова С. Михайло Грушевський і народна газета „Село“ у світлі мемуарних та епістолярних джерел // Український історик.— 2004/2005.— Т. ХLI/ХLII, ч. 3/4—1.— С. 25—46.

Папакін Г. В. Документи архівосховищ Російської Федерації про М. С. Грушевського // Архіви України.— 1996.— № 1—3.— С. 87—91.

Пиріг Р. Я. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924—1934).— К., 1993.— 198 с.

Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД. Трагічне десятиліття: 1924—1934.— К., 1996.— 335 с.

Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський: Справа „УНЦ“ і останні роки (1931—1934).— К., 1999.— 353 с.

Пришляк В. Гетьманська Україна першої половини XVIII століття у листуванні Михайла Грушевського та Івана Джиджора (1908—1914) // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків „Українська історична наука на шляху творчого поступу“ (Луцьк, 17—19 травня 2006 р.): Доповіді та повідомлення.: В 3 т.— Луцьк, 2008.— Т. 3.— С. 107—112.

Пришляк В. Михайло Грушевський та Іван Джиджора: учитель і учень у світлі взаємного листування // Листування Михайла Грушевського...— 2008.— Т. 4.— С. 11—47.

Сохань П. С., Ульяновський В. І., Кіржаєв С. М. М. С. Грушевський і Асадетіа: ідея, змагання, діяльність.— К., 1993.— 320 с.

Старовойтенко І. Михайло Грушевський та Євген Чикаленко: спільність громадських інтересів // Листування Михайла Грушевського...— 2010.— Т. 5.— С. 11—32.

Тельвак В. Грушевськіана на сторінках „Українського історичного журналу“ (1991—2010 рр.) // Історіографічні дослідження в Україні.— К., 2012.— Вип. 22.— С. 483—498.

Багато інформації про листування, часто не зауваженої дослідниками, а також упорядниками й авторами коментарів до його видань, дають рецензії. У них насамперед звернено увагу на недогляди, уточнено і доповнено публікації листів. Прикладом може служити рецензія: *Сварник Г.* Листування Михайла Грушевського: видавничі позитиви та негативи // Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 2006.— Т. 13/14, вип. 10/11.— С. 779—789.

* * *

Перечислені видання (подані, напевно, не всі) заповнюють наявну раніше прогалину у вивченні грушевськознавства. Головне у цьому також те, що вони продовжують розпочату справу. Доказом цього є сьогоднішнє видання листування Михайла Грушевського і Мирона Кордуби та багато інших журнальних публікацій.

Названі видання суттєво доповнюють аналіз об'єктивного висвітлення забутих або невідомих сторінок життя і діяльності М. Грушевського та його кореспондентів, які в загальному історико-культурному аспекті творять органічну цілість. Сьогодні опубліковано вже чималу кількість цих епістоляріїв, їх оприлюднення і вивчення триває.

Майже всі публіковані листи М. Грушевського друкуються за оригіналами. Більшість із них писані М. Грушевським, деякі з'явилися з участю (допомогою) дружини Марії, якій „часами диктував свої листи“ вчений. Ці листи, як правило, містять підпис М. Грушевського. Публікація епістолярій кореспондентів М. Грушевського також спирається на оригінали.

Зміст публікованого листування суттєво доповнює джерельні матеріали про М. Грушевського і його респондентів.

Резюмуючи, варто сказати, що підготовлені публікації, насамперед збірники, в яких друкуються листи М. Грушевського і листи до М. Грушевського різних респондентів (т. 1—6) у серії „Епістолярні джерела грушевськознавства“, посідають окреме місце в дослідженні життя і творчості історика та його послідовників і представників історичної школи. Їх публікація засвідчує важливий крок у дослідженні історичного джерелознавства, в історичній науці та історії національної культури.

У той же час, принаймні від початку ХХІ ст., публікація листів М. Грушевського і його респондентів аж ніяк не вичерпується друкованою серією, а також іншими публікаціями. Водночас щороку оприлюднюються нові тексти листів (часто виявлені у зовсім забутих і випадкових місцях) або згадки про них через огляди листів в архівосховищах низки інституцій чи індивідуальних дослідницьких розвідках³³.

В огляді ми розглянули аж ніяк не всі публікації епістолярних пам'яток, що стосуються грушевськознавства, очевидно, є пропуски тих друків, які виходили в деяких обласних центрах України та періодичних виданнях, насамперед закордонних, після Другої світової війни — Німеччини, Франції, Канади.

³³ Див.: Панькова С. Археографічна передмова // Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд. С. Панькова, В. Пришляк, ред. Л. Винар, П. Сохань, І. Гирич. — Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2008. — С. 48—49.

3. ВЗАЄМНЕ ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА МИРОНА КОРДУБИ

Сьогодні є всі підстави вважати, що опрацьований епістолярій М. Грушевського та М. Кордуби становить лише частину всієї кількості листів, які створили історики. Відомості про їхнє листування, якими володіємо, засвідчують, таким чином, не реальний стан наявності й обсягу епістолярних пам'яток, а тільки ту кількість листів, яка нині виявлена і перебуває у науковому обігу (відповідно, і її вивчення та публікація).

Це підтверджує низка об'єктивних і необ'єктивних фактів. Основними з них є, однак, згадувані раніше два: 1. Втрати епістоляріїв із різних причин під час життєвих ситуацій, у яких перебували респонденти впродовж 90-х рр. XIX — 30-х рр. XX ст. 2. Не до кінця задовільний рівень пошуку та обстеження місць збереження листів в архівах і бібліотеках (рукописних відділах, особливо в родинних архівах), у яких містились чи містяться епістолярії істориків.

Якщо перший дослідницький аспект дає підстави констатувати брак листів і аналізувати події, пов'язані з втратами епістоляріїв, що залишає марну надію на будь-яке повернення цих нині втрачених пам'яток і пізнання їх змісту³⁴, то другий, навпаки, їх розкриває і навіть промотує

³⁴ Слугували цьому, як уже відзначалось, різні причини — умови праці респондентів, переміщення у межах країни і за кордоном, війни. Виділяється ще такий аспект для пізнання явища, як панування в Україні впродовж тривалого часу радянської влади, ідеологія якої діяла з прямими або прихованими намірами експропріювати та нищити самотутні національні цінності, в тому числі все, що пов'язане з видатними особами. Пор. с. 245; також: Костюк Г. Останні дні життя академіка М. Грушевського (за советською пресою і спогадами сучасників) // Український збірник.— Мюнхен, 1954.— Кн. 1.— С. 83—94; Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції: Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою.— Париж; Чикаго, 1962.— Т. CLXXIII.— С. 7—111; Стахів М. Деякі матеріали про большевицький наступ на Грушевського // Там само. Секція історії України. Михайло Грушевський. У 110-ті роковини народження, 1876—1976: Статті, спогади, документи і коментарі.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1978.— Т. ХСІV.— С. 175—220; Пиріг Р. Я. Життя М. С. Грушевського: останнє десятиліття (1924—1934).— К., 1993.— С. 73—144; Малик Я. Кримінальні переслідування Михайла Грушевського // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського.— Львів, 1994.— С. 412—425; Рубльов О. С., Черненко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. 20—50-ті роки XX ст.— К., 1994.— 350 с.; Пристай-

певні можливості здобування інформації про забуті та невідомі листи М. Грушевського і М. Кордуби. А це для грушевськознавства (і кордубознавства також) має велике значення, оскільки дає змогу досліджувати невідомі факти на цих ділянках національної історії і культури.

Таке саме, якщо не більш значуще значення, бо про них зовсім немає інформації, має виявлення й обстеження листів М. Грушевського та М. Кордуби в родинних (приватних) архівах і бібліотеках кореспондентів істориків. Їх обстеження у цьому випадку, з одного боку, набагато складніше, бо ці зібрання розпорошені по різних місцях, у тому числі поза кордонами країни, а з другого — багато з них на межі знищення. Нині власниками цих зібрань є вже не безпосередні кореспонденти М. Грушевського чи М. Кордуби, а їх нащадки або спадкоємці, а також випадкові люди. До цих, нині часто забутих кореспондентів, М. Грушевський і М. Кордуба відправляли свої листи, та вони (принаймні їх відсоток) повинні зберігатися в архівах чи родинних бібліотечних зібраннях цих людей. Цільове і системне обстеження родинних (приватних) архіво- і бібліотекосховищ в Україні, а також за кордоном напевно змінить кількісне співвідношення на сьогодні зголошених епістоляріїв істориків. Цей силогізм підтверджує історія родинних архівів низки осіб не лише в Україні, але й за кордоном. На підтвердження сказаного (як пряме свідчення результатів необхідного обстеження невідомих досі місць зберігання документальних зібрань) стосовно листування є нині публікована збірка листів М. Грушевського, взята з родинного (приватного) архіву М. Кордуби.

Повертаючись до питання пошуку та виявлення невідомих нині листів, наприклад М. Грушевського, у відкритих для загального читача державних архівах, музеях, відділах рукописів бібліотек, а також в Інституті рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського, праця повинна перш за все спрямовуватися на документальні зібрання кореспондентів чи їх уривки, з якими вчений підтримував тривалі контакти. Особливу увагу необхідно зосереджувати на тих особах, з якими М. Грушевський мав довголітні зв'язки, і не лише наукові, але й культурно-освітні, суспільно-громадські, згодом як політик, державний діяч тощо. Під цим кутом зору виняткове значення має поданий список прізвищ кореспондентів М. Грушевського³⁵. У цій ситуації йдеться насамперед про перегляди архівів (якщо вони збереглися) стосовно тих осіб, які часто контактували з істориком. Передусім це такі особи, як*: Христя Алчевська, Богдан Барвінський, Іван Белей, Карло Беднарський, Микола Біляшівський, Іван Брик, Лев Будай, Григорій Величко, Андрій Веретенник, Іван Верхратський, Михайло Возняк, Олексій Волянський, Сильвестр Вояківський, Лука Гарматій, Василь Гарасимчук, В. Гончарова, Микола Горяев, Сидір Громниць-

ко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД. Трагічне десятиліття: 1924—1934.— К., 1996.— С. 34—50; Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів // Український історик.— 1996.— Т. ХХХІІІ, ч. 1—4.— С. 88—142; Шаповал Ю. Занурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919—1934 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: Збірник наукових праць, присвячених пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора: У 2 т.— К., 2004.— Т. 1.— С. 306—421.

³⁵ Див. перелік кореспондентів історика: Епістолярна спадщина Михайла Грушевського...— С. 8—86, у нас частково с. 19—36.

* Прізвища подаються вибірково, переважно вони називають тих адресатів М. Грушевського, які писали історикові не менше десяти листів.

кий, Олександр Грушевський, Микола Ге, Митрофан Дикарів, Станіслав Дністрянський, Павло Житецький, Михайло Зубрицький, Карел Кадлец, Раймунд Кайндль, Григорій Коваленко-Коломацький, Всеволод Козловський, Олександр Колесса, Михайло Кос, Михайло Котик, Іван Кревецький, Антін Крушельницький, Володимир Кушнір, Олександр Лаппо-Данилевський, Володимир Левицький, Модест Левицький, Модест Пилипович Левицький, Олександр Левицький, Орест Левицький, Олександр Лотоцький, Л. Лукич, Денис Лук'янович, Андре Мазон, Остап Макарушка, Франко Марисюк, Олексій Маркевич, Федір Матушевський, Михайло Могилянський, Вадим Модзалевський, Ю. Мудрак, Олекса Назаріїв, Іван Огієнко, Євген Озаркевич, Теофіл Окуневський, Євген Олесницький, Олександр (Кандиба) Олесь, Володимир Охримович, Михайло Павлик, Василь Панейко, Кость Паньківський, Павло Пацьора, Володимир Перетц, Віктор Піснячевський, Прокіп Понятенко, Іван Раковський, Антін Рачинський, Наталія Романович-Ткаченко, Степан Рудницький, Олександр Русов, Софія Русова, Володимир Самійленко, Іларіон Свенціцький, Ю. Сидоряк, Антон Синявський, Юхим Сіцинський, Олександр Скоропис-Йолтуховський, Микола Стадник, Людмила Старицька-Черняхівська, Петро Стебницький, Володимир Степанівський, Іван Стешенко, Данило Тянякевич, Євген Тимченко, Михайло Тишкевич, Михайло Ткаченко, Стефан Томашівський, Степан Федак, Микола Федюшка (Євшан), Костянтин Харлампович, Гнат Хоткевич, Льонгін Цегельський, Спиридон Черкасенко, Віктор Шамрай, Микита Шаповал, Ізидор Шараневич, Олексій Шахматов, Людмила Шевченко, П. Шибанов, Кость Широцький (Щероцький), Микола Шкрибляк, Іван Шпитковський, Іля Шраг, Олександр Шрамченко, Марія Шуйська, Яків Шульгин, Володимир Шухевич, Ватрослав Ягич, Лукіянін і Василь Якибюки, Ганна Ямпольська, Яків Яцкевич та ін.

До цього ряду адресатів належать також організації, товариства, видавництва, редакції, бібліотеки та іншого статусу і рівня інституції*.

Прямим (адресним) підтвердженням цього є цілі архіви, наприклад, особовий фонд 357 (М. С. Грушевський) Інституту рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського³⁶.

Адресатами М. Грушевського були: В. Антонович (4)**, Д. Багалій (8), М. Біляшівський (34), Б. Грінченко (4), С. Єфремов (56), Г. Житецький (2), В. Іконніков (6), О. Кандиба (Олесь) (27), М. Карєєв (1), Є. Ківлицький (2), Г. Коваленко-Коломацький (15), Ф. Корш (1), Д. Кравцов (14), О. Куліш (1), О. Левицький (3), О. Лотоцький (1), М. Могилянський (3), І. Нечуй-Левицький (15), А. Ніковський (5), О. Новицький (1), М. Петров (1), С. Постернак (1), Н. Романович-Ткаченко (7), О. Русов (4), Г. Саливон (1), Б. Стебницький (61), І. Стешенко (1), Є. Чикаленко (14), Л. Шевченко (3), В. Шенрок (1), І. Щітківський (4) та ін.

Збереглися там також листи М. Грушевського установам, адресовані: в Київський відділ редакційного комітету ЛНБ з 1913 р., в Наркомос-

* Див. с. 22, 31—33, 35 праці.

³⁶ Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник.— С. 130.

** У дужках, як раніше відзначалось, подана кількість збережених листів. Тут і далі користуємося літературою, путівниками та анотованими покажчиками установ — зберігачів особових фондів без знайомства з ними *de visu*, тому окремі цифри можуть не збігатися і не відповідати дійсним.

віти, членам Президії Історичної секції, бюро порайонних комісій УАН, Українському науковому товариству у Києві (з 1922 р.). Значно більший список листів такого характеру зберігає Центральний державний історичний архів України в Києві*.

Аналогічно виявлення епістолярій стосується й особи М. Кордуби. Вони, подібно до епістолярій М. Грушевського, порозкидані по різних архівах і відділах рукописів бібліотек України та світу, у яких розміщені фонди його кореспондентів. Багато листів у Варшаві, Кракові, Празі, Відні.

Для ілюстрації сказаного подаємо три українські інституції — зберігачі листування М. Кордуби, а саме Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів (ЛННБ України); Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДА України у Львові) та Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології (ІЛ НАН України).

ІЛ НАН України, від. рукописних фондів і текстології: листи до О. Маковея (ф. 59), І. Пулюя (ф. 60), І. Франка (ф. 3).

ЛННБ України, від. рукописів: листи до О. Барвінського (ф. 11), М. Возняка (ф. 29), В. Гнатюка (ф. 34), В. Щурата (ф. 206).

ЦДА України у Львові: листи до М. Андрусяка (ф. 388), Я. Весоловського (ф. 381), І. Крип'якевича (ф. 357), В. Левицького (ф. 771), О. Маковея (ф. 386), К. Студинського (ф. 362), С. Томашівського (ф. 368). У цьому архіві значна кількість листів М. Кордуби, що адресована різним особам, зосереджена у ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка), спр. 22, 38, 45, 174, 223, 227, 229, 257, 277—278, 287, 294, 371—372, 374, 392, 417, 476, 975, 976—977, 994 та ін.

Оскільки йдеться про листування двох видатних українських істориків — Михайла Грушевського та Мирона Кордуби, яких упродовж тривалого часу єднало чимало спільного у наукових питаннях, а також в оцінках явищ і поглядах на різні події, надаванні особливого значення видавничому процесові для розвитку національної науки, ролі науки і науковців для поступу загальних культурно-освітніх та суспільно-громадських завдань, переконливим, на нашу думку, є уміщення листування М. Грушевського і М. Кордуби разом, в одній книжці, оминаючи будь-який поділ за прізвищами. Це диктують обставини, але передусім зміст листів, який взаємодоповнюється і в спільному контексті проливає світло на багато маловідомих фактів і тем, які часто виходять за межі тільки взаємин М. Грушевського та М. Кордуби.

1. Статистика і хронологія взаємного листування

Сьогодні корпус епістолярій М. Грушевського та М. Кордуби становить 200 одиниць, з яких 110 належать перу М. Грушевського й адресовані М. Кордубі, та 90³⁷, писані М. Кордубою й адресовані М. Грушевському. Це значна кількість епістолярій, навіть у порівнянні з таким

* Див. с. 31—32 праці.

³⁷ За даними І. Гирича, їх начебто нараховується 94: ЦДА України в Києві, ф. 1235, спр. 551 містить 89 листів, спр. 552 — 5 листів. Див.: Епістолярна спадщина Михайла Грушевського... — С. 39.

активним листуванням між М. Грушевським і І. Джиджорою, В. та Д. Дорошенками, В. Леонтовичем, О. Маковеем, М. Павликом тощо, не кажучи про Олександра Грушевського.

Усі листи М. Грушевського та М. Кордуби — автографи. Чотири з них потребують, однак, уточнень — вони не повністю є автографами. Серед листів М. Грушевського два — № 54 і 141, писані іншою рукою, хоч правлені і підписані М. Грушевським. Третій лист № 164 є машинописом на бланку Історичної секції УАН і засвідчений підписом М. Грушевського (нижче під ним розміщений підпис секретаря секції Ф. Савченка). Один лист, адресований М. Грушевському, писаний рукою Зенона Кузелі, під яким підписи: М. Кордуба і З. Кузеля.

Публіковані епістолярії взаємного листування склались у різні періоди життя респондентів, лєвова частина яких — до Першої світової війни. Стосовно М. Грушевського вони переважно належать до львівського та частково до київського періодів життя історика, М. Кордуби — до віденського, чернівецького та львівського.

Роки листування М. Грушевського — 1895—1930-ті (з перервами часто на багато років), М. Кордуби — 1895—1927-мі (також із значними перервами). М. Грушевський писав листи М. Кордубі, починаючи від 17 вересня 1895 і до 18 вересня 1930 р., М. Кордуба — приблизно у той же час (хоч збереглися лише по листопад 1927 р. включно), а саме з 10 лютого 1895 по 29 листопада 1927 р.

Переважна (більша) частина епістоляріїв взаємного листування припадає на 1895—1912 рр., менша — на міжвоєнний період, зокрема на 1920-ті рр. В окремі роки до Першої світової війни, а саме 1904, 1908, листування між М. Грушевським і М. Кордубою, правдоподібно, тривало, але воно втрачене. Це стосується також часу Першої світової війни і перших років після неї та повністю першої половини 1920-х років (загалом йдеться про 1913 — грудень 1925 р.). За 1903, 1906—1907, 1909 рр. збереглися тільки листи М. Кордуби і то, ймовірно, не повністю (вибірково). Немає в листах, у щоденниках та іншій літературі жодних найменших натяків на якісь зриви взаємин між респондентами.

М. Грушевський пише листи М. Кордубі з Києва, Вайсер Гірш (житлово-рекреаційна дільниця Дрездена, Німеччина), Львова, Владикавказу (Північна Осетія), Скали (село на Поділлі), Кисловодська (Ставропольський край, Росія).

Найбільше М. Грушевський написав листів до М. Кордуби впродовж 1897 р. (11) — всі зі Львова і 1927 р. (15) — з Києва.

Щодо листів М. Кордуби, адресованих М. Грушевському, то вони також писалися у різних містах і селах країни та поза її межами, в яких на той час перебував автор. Насамперед йдеться про Відень (звідси найбільше адресовано листів), Сушно (родинне село на Львівщині), міста Львів, Радехів, Чернівці.

Кількість написаних М. Кордубою листів М. Грушевському 1896 р. становить 13, 1897 р. — 16. Це найбільша кількість епістолярій, писаних М. Кордубою, які припадали на ці роки і сьогодні відомі.

Епістолярій М. Грушевського та М. Кордуби вказаного періоду так розподіляється за датами:

а) Листи М. Грушевського

б) Листи М. Кордуби

1895

Київ, 17 (5)/IX [18]95 [р.]
 [Вайсер Гірш], 4/XI (23/X) [18]95 [р.]
 [Вайсер Гірш], 7/XI (26/X) [18]95 [р.]

Відень, 10/2 [18]95 [р.]
 Сушно, 3/9 [18]95 [р.]
 Відень, 1/XI 1895 [р.]
 Відень, 3/11 [18]95 [р.]

1896

Львів, 9/2 [18]96 [р.]
 Львів, 24 (12)/II [18]96 [р.]
 Львів, 14/IV [18]96 [р.]
 [Львів], 28 (16)/IV [18]96 [р.]
 [Львів], 19 (4)/VI 1896 [р.]
 [Владикавказ], 20 (8)/VIII [18]96 [р.]
 [Владикавказ], 16 (4)/IX [18]96 [р.]
 Львів, 25/X [18]96 [р.]
 Львів, 9/XI [18]96 [р.]

Відень, 3/2 лютого 1896 [р.]
 Відень, 16/2 [18]96 [р.]
 Відень, 25/2 [18]96 [р.]
 Сушно, 28/3 [18]96 [р.]
 Відень, [квітень, 1896 р.]
 Відень, 4/5 [18]96 [р.]
 Відень, 20 мая 1896 [р.]
 Відень, 27/5 1896 [р.]
 [Відень, не пізніше початку
 липня 1896 р.]
 Сушно, 13/8 1896 [р.]
 Відень, 13/X 1896 [р.]
 Відень, 3/11 [18]96 [р.]
 Відень, 13/11 [18]96 [р.]

1897

[Львів, початок 1897 р.]
 Львів, 8/II [18]97 [р.]
 [Львів], 24/II 1897 [р.]
 Львів, 13/III 1897 [р.]
 Скала, 29/IV 1897 [р.]
 Львів, 6/6 [18]97 [р.]
 Львів, 26/VI [18]97 [р.]
 [Владикавказ], 3/VIII (22)/VII [18]97 [р.]
 [Владикавказ], 2/IX (21)/VIII [18]97 [р.]
 Львів, 9/XI (28/X) 1897 [р.]
 Львів, 11/XI (29/X) 1897 [р.]

Відень, 29/1 1897 [р.]
 Відень, 13/2 1897 [р.]
 Відень, 2/3 1897 [р.]
 Відень, 17/3 1897 [р.]
 Радехів, 14/4 [18]97 [р.]
 Відень, 21/VI [18]97 [р.]
 Відень, 24/6 [18]97 [р.]
 Відень, [червень] 1897 [р.]
 Сушно, 28/7 [18]97 [р.]
 Сушно, 21/8 [18]97 [р.]
 Відень, [8 вересня 1897 р.]
 Відень, 19/X 1897 [р.]
 [Відень, після 19/10 1897 р.]
 Відень, [після 19/10 1897 р.]
 [Відень], 16/XI [18]97 [р.]
 Відень, 6/12 [18]97 [р.]

1898

Львів, 4/1 [18]98 [р.]
 [Львів], 30 (18)/III [18]98 [р.]
 Львів, 23/5 [18]98 [р.]
 [Львів], 22 (10)/VI [18]98 [р.]
 [Львів], 5/VII (23/VI)[18]98 [р.]
 Львів, 30/X [18]98 [р.]
 Львів, 7/XI [18]98 [р.]

Відень, 3/1 [18]98 [р.]
 Відень, 23/1 [18]98 [р.]
 Відень, 12/2 [18]98 [р.]
 Відень, [кінець лютого —
 початок березня 1898 р.]
 Відень, 1/6 [18]98 [р.]
 Відень, 5/7 [18]98 [р.]

[Львів], 17 (5)/XI [18]98 [р.]
 Львів, 26 (14)/XII 1898 [р.]

Відень, 5/XI [18]98 [р.]
 Відень, 30/11 [18]98 [р.]
 Відень, 29/12 [18]98 [р.]

1899

[Львів], 4/III (20/II) [18]99 [р.]
 Львів, 7/III 1899 [р.]
 [Львів, після 7/III] 1899 [р.]
 [Львів, 1/4 [18]99 [р.]
 Скала, 27 (15)/IV [18]99 [р.]
 Львів, 3/6 [18]99 [р.]
 Львів, 9/VI [18]99 [р.]
 Владикавказ, 18/VII [18]99 [р.]
 [Львів], 15 (3)/X [18]99 [р.]
 [Львів], 11/XI (30/X [18]99 [р.]

[Сушно, початок 1899 р.]
 Відень, 23/I [18]99 [р.]
 Відень, 3/3 [18]99 [р.]
 Відень, 27/3 [18]99 [р.]
 Відень, 14/4 [18]99 [р.]
 Відень, 25/IV [18]99 [р.]
 Відень, 2/6 [18]99 [р.]
 [Відень, не пізніше 1/VII 1899 р.]
 [Відень, після 3/X 1899 р.]
 Відень, 4/XI [18]99 [р.]
 Відень, 16/XI [18]99 [р.]

1900

Львів, 21/10 [19]00 [р.]

Відень, 26/3 1900 [р.]
 Відень, 19/6 1900 [р.]
 Відень, 23/10 [19]00 [р.]
 Чернівці [кінець 1900 р.]

1901

[Львів], 12/I [1901] (30/XII 1900 [р.]
 [Львів], 30 (17)/I 1901 [р.]
 [Львів], 23 (10)/III 1901 [р.]

Чернівці, 17/I 1901 [р.]
 Чернівці, 23/3 1901 [р.]
 Чернівці, 11/VI 1901 [р.]

1902

[Львів], 17/2 1902 [р.]
 Львів, 5/3 1902 [р.]
 [Львів], 21 (8)/IV 1902 [р.]
 [Львів], 17 (4)/V 1902 [р.]
 Львів, 10/X (27/IX) 1902 [р.]

Чернівці, 21/2 1902 [р.]
 Чернівці, 14/V 1902 [р.]
 Чернівці, 3/VII 1902 [р.]
 Чернівці, 18/X 1902 [р.]

1903

| Чернівці, 16/XII [19]03 [р.]

1906

| Відень, 1/XI 1906 [р.]

1907

| Відень, 31/V 1907 [р.]
 Відень, 7/VI [19]07 [р.]
 Відень, 18/VI 1907 [р.]
 Відень, 21/VI [19]07 [р.]

1909

| Чернівці, 31/XII [19]09 [р.]

1910

Львів, 3/I 1910 [р.]
 Львів, 11/10 1910 [р.]
 [Львів], 24/X 1910 [р.]

[Чернівці], 20/1 [19]10 [р.]
 Чернівці, 7/II [19]10 [р.]
 Сушно, 7/IX 1910 [р.]
 Чернівці, [після 7/IX 1910 р.]
 Чернівці, 22/X [19]10 [р.]
 Чернівці, 7/XI [19]10 [р.]
 Чернівці, 29/XI 1910 [р.]
 Чернівці, 20/XII 1910 [р.]

1911

Львів, 28/X 1911 [р.]
 Львів, 14/XI 1911 [р.]
 Львів, 14/V [1]912 [р.]
 Львів, 25/XI 1912 [р.]

Чернівці, 7/VI 1911 [р.]
 Чернівці, 28/IX 1911 [р.]
 Чернівці, 8/XI 1911 [р.]
 Чернівці, 23/II 1912 [р.]
 Чернівці, 3/V 1912 [р.]
 Чернівці, 25/V [19]12 [р.]

1925

[Київ], 8/XII 1925 [р.]
 [Київ], 31/XII [1]925 [р.]

1926

[Київ], 17/III [1]926 [р.]
 [Київ], 30/III [1]926 [р.]
 [Київ], 10/4 [1]926 [р.]
 [Київ], 16/IV [1]926 [р.]
 [Київ], 20/IV [1]926 [р.]
 [Київ], 22/IV [1]926 [р.]
 [Київ], 19/VI [1]926 [р.]
 [Київ], 7/VII [1]926 [р.]
 Київ, 27/VII 1926 [р.]
 Київ, 12/IX [19]26 [р.]
 Київ, 5/X 1926 [р.]
 Київ, 25/X [19]26 [р.]
 [Київ], 1/XII [1]926 [р.]
 Київ, 5/12 [19]26 [р.]

1927

Київ, 26/I [1]927 [р.]
 [Київ], 2/II [1]927 [р.]
 Київ, 17/2 [19]27 [р.]
 Київ, 12/4 [19]27 [р.]
 Київ, 18 квітня 1927 [р.]
 [Київ], 19/V [1]927 [р.]
 Київ, 27/VI [19]27 [р.]

Львів, 7/VII 1927 [р.]
 Львів, 3/VIII 1927 [р.]
 Львів, 30/VIII [19]27 [р.]
 Львів, 22/X 1927 [р.]
 Львів, 29/XI 1927 [р.]

Київ, 1/8 [19]27 [р.]
 [Київ], 10/VIII [1]927 [р.]
 [Київ], 12/VIII [1]927 [р.]
 [Київ], 22/VIII [1]927 [р.]
 [Київ], 11/IX [19]27 [р.]
 Київ, 11/IX 1927 [р.]
 [Київ], 12/9 [19]27 [р.]
 [Київ], 16/XII [1]927 [р.]

1928

Київ, 23/I [1]928 [р.]
 [Київ, не раніше лютого 1928 р.]
 [Київ], 2/III [1]928 [р.]
 [Київ], 15/VI [1]928 [р.]
 Київ, 27/6 [19]28 [р.]
 Київ, 12/7 [19]28 [р.]
 [Київ], 31/X [1]928 [р.]

1929

Київ, 7/1 [19]29 [р.]
 Київ, 18/I [19]29 [р.]
 [Київ], 12/II [1]929 [р.]
 [Київ], 5/III [1]929 [р.]
 [Київ], 1/IV [1]929 [р.]
 [Київ, не пізніше 1 червня 1929 р.]
 [Київ], 15/IX [1]929 [р.]
 Київ, 11/10 [19]29 [р.]
 [Київ], 4/XI [1]929 [р.]
 Київ, 23/12 [19]29 [р.]

1930

[Київ], 20/I [1]930 [р.]
 Київ, 23/4 [19]30 [р.]
 [Київ], 4/5 [19]30 [р.]
 [Кисловодськ], 18/IX [1]930 [р.]

Загальна статистика розподілу листів за роками така:

М. Грушевський																						
Роки	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1906	1907	1909	1910	1911	1912	1925	1926	1927	1928	1929	1930	Усіх
Кількість	3	9	11	9	10	1	3	5	—	—	—	—	3	2	2	2	14	15	7	10	4	110

М. Кордуба																						
Кількість	4	13	16	9	11	4	3	4	1	1	4	1	8	3	3	—	—	5	—	—	—	90
Разом	7	22	27	18	21	5	6	9	1	1	4	1	11	5	5	2	14	20	7	10	4	200

Подана статистика епістоляріїв взаємного листування М. Грушевського та М. Кордуби сьогодні, як відзначалось, не відповідає реальному станові обсягу листування між цими респондентами. Бракує, як вказує попереднє вивчення питання, чимало листів М. Грушевського за різні роки, а ще більше — М. Кордуби, зокрема, адресованих М. Грушевському зі Львова (і Галичини), а також з Варшави, передусім з кінця 1920-х рр. Що такі листи існували, свідчать різночасові прогалини у листуванні, зокрема листи, що збереглися і писані лише однією стороною, що при збереженні етикету у взаєминах, про що вже йшлося, між такого рангу вченими, як М. Грушевський і М. Кордуба, для того часу немислиме. На втрати листів вказує також зміст листів М. Грушевського (пор. № 1).

На брак листів вплинули різні об'єктивні, а частіше необ'єктивні причини перших десятиріч ХХ ст. Листи М. Кордуби до М. Грушевського, тут дещо повторюємося, горіли у домі вченого у січні 1918 р., губились під час переміщення, а в 1920-х рр. перехоплювалися, не дійшовши до адресата, і знищувалися за відповідними вказівками. Це, мабуть, особливо активізувалося напередодні відсторонення М. Грушевського від праці на переломі 1920—1930-х років. До листів М. Кордуби була прикута особлива увага, бо вони надходили із Західної України і ворожої Речі Посполитої. Не відкидаємо ймовірне нищення листів у пізніший час, уже в процесі формування архіву М. Грушевського.

Яка саме кількість епістолярій М. Грушевського та М. Кордуби згублена, нині не можна встановити, і на це питання ніхто не дасть однозначної відповіді*.

2. Структура листів, мова, папір, на якому вони писані

Листи М. Грушевського та М. Кордуби, як вказувалось, писані на звичайному та спеціальному, так званому листовому папері. Це простежується упродовж усього часу писемних контактів між істориками, пе-

* Потребує обліку загальна кількість листів М. Грушевського та М. Кордуби. Це стосується зібрань як українських, так і закордонних архівів і бібліотек.

Стосовно М. Кордуби відомо, що у Центральному державному історичному архіві України у Львові зберігаються листи М. Кордуби, писані до НТШ (ф. 309 — для К. Вернадського, І. Кревецького та ін.) — 21 лист; М. Андрусика (ф. 388) — 9 листів; Я. Весоловського (ф. 381) — 7 листів; І. Крип'якевича (ф. 357) — 9 листів; В. Левицького (ф. 771) — 2 листи; К. Студинського (ф. 362) — 8 листів; С. Томашівського (ф. 368) — 2 листи та ін.; у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, від. рукописів — до О. Барвінського (ф. 11) — 11 листів; М. Возняка (ф. 29) — 12 листів; В. Гнатюка (ф. 34) — 3 листи; В. Щурата (ф. 222) — 2 листи та ін. (подана кількість листів після цільового обстеження може змінюватись). Подібно листи М. Кордуби зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології; Центральному державному історичному архіві України в Києві, збірках міст Відня, Кракова та ін.

редусім до Першої світової війни. Папір для листів є, звичайно, чистим, хоч нерідко містить фірмові філіграні, інколи він оздоблений рослинними малюнками і світлинами славетних осіб (портрет Ю. Федьковича).

Водночас обидва респонденти — як М. Грушевський, так і М. Кордуба, використовують у своєму листуванні поштівки, друковані на грубшому (деколи півкартонному) папері, що були в той час в обігу. Вони називались „Correspondenz-Karte“ (багато разів), „Carta postala“, „Карта кореспонденційна“ (лист М. Кордуби, № 109), „Carte postale“, а також „Posta karto“ (лист М. Грушевського, № 159)*. Деколи до Першої світової війни листівки містять три назви різними мовами: „Correspondenz-Karte, Karta korespondencyjna, Карта кореспонденційна“, на радянській Україні: після 1918 р. — „Carte postale, Поштова листівка, „Posta karto“. Водночас М. Грушевський у Львові часто писав на фірмовому папері з друкованим написом „Наукове товариство імени Шевченка“, а в Києві — на папері з написами установ (бланках) Української академії наук.

Незалежно від „матеріалу“, на якому писані листи, часу їх укладання та обсягу тексту епістолярії М. Грушевського та М. Кордуби зберігають традиційну для листів тричленну форму побудови — містять: звернення (клаузула інтитуляції), сам текст листа (власне, зміст — нарація) та прикінцеву клаузулу (закінчення) — підпис із датою або без неї. Під час публікації листів по можливості зберігається розміщення тексту, відповідно до оригіналів листів. Це стосується не лише загальної структури, але й абзаців у текстах. До власне змісту листа подекуди входять різні авторські примітки та уваги, що в оригіналах уміщені безпосередньо у контексті, а також по боках основного тексту і наприкінці листа чи під умовним підрядком (пор. № 9, 24, 50, 52, 120 та ін.). Немає серед епістоляріїв М. Грушевського та М. Кордуби додатків до листів на окремих аркушах, наприклад, записок, списків-переліків чи рахунків тощо. Засвідчені окремі списки книжок (№ 26, 35), переліки грошових оплат за копіювання архівних джерел (№ 46), але вони включені у контекст і творять складову частину загального листа. Деякі слова та речення у текстах листів підкреслені (№ 2, 49—50, 76, 81, 85, 95, 126, 135 та ін.), є помилкове вписування двічі одних і тих же слів (№ 30, 59).

Привертає увагу в листуванні форма звертання респондентів. Їх звучання різне. У листах М. Кордуби до М. Грушевського найтиповішими є: „Високоповажаний Пане Професор“, варіант „Високоповажаний Пане професоре“ (№ 116, 132 та ін.). Це звертання домінує у листах М. Кордуби. У листі від 7 липня 1927 р. зауважена подвійна (двојка) інтитуляція: „Вельмишановний Михайло Сергійовичу!“ і тут же традиційна „Високоповажаний Пане Професор“ (№ 164).

Багата добором формулювань клаузула інтитуляції у листах М. Грушевського, адресованих М. Кордубі. Подаємо найпоширеніші: „Високоповажаний Добродію“ (№ 11, 14, 16 та ін.), „Високоповажаний пане Товаришу“ (№ 28, 30, 32, 48), „Високоповажаний Добродію, Мирон Кордуба“ (№ 42), „Високоповажаний пан доктор Мирон Кордуба“ (№ 65, 68, 87), „Високоповажаний добродій, доктор Мирон Кордуба“ (№ 90), „Високоповажаний пане докторе“ (№ 26, 101), „Високоповажаний пане“ (№ 110, 114), „Високоповажаний товаришу“ (№ 123), „Високоповажаний

* Окремі ілюстрації поштівок див.: Перелік листів М. Грушевського та М. Кордуби (за датами) за різні роки, с. 353, 357, 359, 361—362.

Мирон Михайлович", варіант „Високоповажаний Мироне Михайловичу" (№ 148, 150), „Шановний товаришу" (№ 164), „Доктор Мирон Кордуба" (№ 144), „Дорогий Мироне Михайловчу" (№ 188), „Професор, доктор М. Кордуба" (№ 199).

Один лист М. Грушевського, адресований М. Кордубі, містить звертання загального характеру: „Високоповажані" (№ 156). Йдеться про лист-подяку академіка М. Грушевського від 5 жовтня 1926 р., в якому, ймовірно, тільки використовувалася адреса М. Кордуби як контактна, а сам лист стосувався багатьох львів'ян і членів НТШ, в якому висловлюється подяка академіка за привітання з нагоди 60-річного ювілею.

Низка епістоляріїв, передусім писаних на поштівках, не містить звернень (клаузули інтигуляції). Але під час підготовки цих листів до публікації вона доставляється з адреси, вміщеної на лицьовому боці листівки чи конверта і вноситься українською мовою у тому варіанті (незалежно від відмінка), який фігурує в адресі, але завжди з підрядковою приміткою, звідки взяте звернення (пор. № 6, 9, 40, 43, 65, 68, 87—88, 90, 94, 144, 149, 159, 199 та ін.). У тих випадках (вони поодинокі), коли немає тексту звернення і бракує про нього будь-яких даних, його формулювання, незважаючи на смислову умовність, „відтворюється" на основі близьких за часом інших листів (№ 149).

Пізнавальною, з точки зору взаємоповаги та культури взаємин між респондентами листування, є прикінцева клаузула листів. Наводимо кілька прикладів цієї клаузули за листами вчителя М. Грушевського до учня М. Кордуби: „З глибоким поважанням" (№ 1), „Бувайте здорові! Поважаю Вас" (№ 7), „З щирим поважанням" (№ 14), „Будьте здорові! Щиро прихильний" (№ 26), „Щиро Вам прихильний" (№ 80), „Вам щирий М. Грушевський" (№ 147, 151), „З глибокою пошаною, академік М. Грушевський" (№ 156) та ін.

Більшість епістоляріїв датована. Йдеться про дати як невід'ємний елемент тексту листа, які традиційно складаються з: 1) числа дня (в М. Грушевського у листах, писаних до Першої світової війни, число дня подане за новим і старим стилем чи навпаки); 2) місяця (цифрами — арабськими чи римськими, або словами) і 3) року (часто поданого у десятках, без вказівки на століття і тисячоліття), врешті 4) назви місцевості, у якій писаний лист.

У 65 листах немає дат як складових елементів текстів. Йдеться насамперед про епістолярії, писані на листівках, у яких дата не проставлялась для економії місця, а сам їх зміст часто мав лише „проміжний і доповнюючий до попередніх листів зміст" чи „повідомчий" характер. Водночас не має дат також кілька листів, писаних на поштовому чи звичайному папері, і тут про місце для дати у тексті зовсім не може йтися. У цих листах її найчастіше немає через якісь опущення і помилки або з причин елементарного недогляду авторів. Часто бракує до цих недатованих листів конвертів зі штемпелями. В деяких листах дата пошкоджена пізніше і не піддається відтворенню.

Під час публікації листів пропонується „реконструкція" дат недатованих листів насамперед на основі таких супровідних елементів у листах, як поштові штемпелі відправлень і одержань листів (або одних і других із застосуванням при їх відтворенні різних часових інтерполяцій дат). Коли цих даних замало (наприклад, написи на штемпелях не чіткі,

затерті чи залиті фарбою і не прочитуються), береться до уваги зміст листа (пор. № 80), рідше — кількох листів. „Реконструкції“ дат листів однаковою мірою стосуються відтворення повної дати і неповної дати у листах, у якій бракує одного чи більше її елементів (№ 166).

Перелік листів, датованих на основі штемпелів (в окремих випадках штемпелів і деяких даних змісту (№ 80), у виданні такий:

- Відень, 3/11 [18]95 [р.] (№ 5)
- Львів, 9/2 [18]96 [р.] (№ 9)
- Відень, 16/2 [18]96 [р.] (№ 10)
- Відень, 26/2 [18]96 [р.] (№ 12)
- Львів, 14/IV [18]96 [р.] (№ 14)
- Відень, 4/5 [18]96 [р.] (№ 17)
- Відень, 27/5 1896 [р.] (№ 19)
- [Львів], 19 (4)/VI [18]96 [р.] (№ 20)
- Львів, 25/X [18]96 [р.] (№ 26)
- Відень, 3/11 [18]96 [р.] (№ 27)
- Львів, 9/XI [18]96 [р.] (№ 28)
- Відень, 13/11 [18]96 [р.] (№ 29)
- Львів, 7/II [18]97 [р.] (№ 32)
- Радехів, 14/4 [18]97 [р.] (№ 38)
- Скала, 29/VI [18]97 [р.] (№ 39)
- Львів, 6/6 [18]97 [р.] (№ 40)
- Львів, 26/VI [18]97 [р.] (№ 43)
- Відень, 6/12 [18]97 [р.] (№ 56)
- Відень, 3/1 [18]98 [р.] (№ 57)
- Львів, 4/I [18]98 [р.] (№ 58)
- Відень, 23/I [18]98 [р.] (№ 59)
- Львів, 23/5 [18]98 [р.] (№ 63)
- Відень, 1/6 [18]98 [р.] (№ 64)
- Відень, 5/7 [18]98 [р.] (№ 66)
- Львів, 30/X [18]98 [р.] (№ 68)
- Львів, 7/XI [18]98 [р.] (№ 70)
- Відень, 30/11 [18]98 [р.] (№ 72)
- Відень, 23/I [18]99 [р.] (№ 76)
- Львів, 1/4 [18]99 [р.] (№ 82)
- Відень, 14/4 [18]99 [р.] (№ 83)
- Львів, 3/6 [18]99 [р.] (№ 87)
- Відень, 9/VI [18]99 [р.] (№ 88)
- Владикавказ, 18/VII [18]99 [р.] (№ 90)
- Львів, 31/10 [19]00 [р.] (№ 98)
- Відень, 23/10 [19]00 [р.] (№ 99)
- Чернівці, 24/3 [19]01 [р.] (№ 105)
- Чернівці, 21/2 [19]02 [р.] (№ 108)
- Львів, 5/3 [19]02 [р.] (№ 109)
- Відень, 7/VI [19]07 [р.] (№ 119)
- Львів, 3/I [19]10 [р.] (№ 123)
- Чернівці, 7/II [19]10 [р.] (№ 125)
- Львів, 11/10 [19]10 [р.] (№ 128)
- Чернівці, 22/X [19]10 [р.] (№ 129)

Чернівці, 7/XI [19]10 [р.] (№ 131)
 Львів, 28/X [19]11 [р.] (№ 136)
 Львів, 14/XI [19]11 [р.] (№ 138)
 Львів, 14/V [19]12 [р.] (№ 141)
 Чернівці, 25/V [19]12 [р.] (№ 142)
 Львів, 25/XI [19]12 [р.] (№ 143)
 Київ, 19/VI [19]26 [р.] (№ 152)
 Київ, 12/IX [19]26 [р.] (№ 155)
 Київ, 25/X [19]26 [р.] (№ 157)
 Київ, 5/12 [19]26 [р.] (№ 159)
 Київ, 17/2 [19]27 [р.] (№ 162)
 Київ, 12/4 [19]27 [р.] (№ 163)
 Київ, 27/VI [19]27 [р.] (№ 166)
 Київ, 1/8 [19]27 [р.] (№ 168)
 Київ, 27/6 [19]28 [р.] (№ 184)
 Київ, 12/7 [19]28 [р.] (№ 185)
 Київ, 7/1 [19]29 [р.] (№ 187)
 Київ, 18/I [19]29 [р.] (№ 188)
 Київ, 11/10 [19]29 [р.] (№ 194)
 Київ, 23/12 [19]29 [р.] (№ 196)
 Київ, 23/4 [19]30 [р.] (№ 198)
 Київ, 4/5 [19]30 [р.] (№ 199)

Крім списку названих листів, до видання увійшло 16 епістолярій, у яких у текстах немає дат і для їх відтворення втрачені будь-які супровідні (формальні) відомості, на основі яких могла бути здійснена їх „реконструкція“, наприклад, наявність копій (хоч для інших такі збереглися), авторські реєстраційні списки листування чи офіційні журнали обліку вхідної та вихідної кореспонденції (якщо йдеться про установи). Тут не може йти мови про штампелі на листівках чи конвертах, додаткові написи на листах тощо. До цієї групи недатованих епістоляріїв відносимо також ті листи, на яких знищені штампелі (пор. № 192).

Під час „реконструкції“ дат для цих листів використовується лише зміст, який часто для уточнення інтерпольований з поточними чи історичними даними (№ 76, 127, 181 та ін.).

Розглядувані листи у збірці подані під № 15, 21, 30, 44, 49, 51—52, 61, 75, 80, 89, 91, 100, 127, 181, 192. Вони належать як перу М. Грушевського, так і М. Кордуби.

Подаємо перелік цієї групи листів із реконструйованими датами. Проановані датування часто дуже приблизні. Деякі не до кінця переконливі і потребують додаткових уточнень.

Листи М. Грушевського:

[Львів, початок 1897 р.] (№ 30)
 [Львів, після 07/03 1899 р.] (№ 80)
 [Київ, не раніше лютого 1928 р.] (№ 181)
 [Київ, не пізніше 1 червня 1928 р.] (№ 192)

Листи М. Кордуби:

[Квітень, 1896 р.] (№ 15)

[Відень, не пізніше початку липня 1896 р.] (№ 21)
 [Червень,] 1897 р. (№ 44)
 [8 вересня 1897 р.] (№ 49)
 [Відень, після 19/10 1897 р.] (№ 51)
 [Відень, після 19/10 1897 р.] (№ 52)
 [Кінець лютого — початок березня 1898 р.] (№ 61)
 [Сушно. Початок 1899 р.] (№ 75)
 [Відень, не пізніше 01/VII 1899 р.] (№ 89)
 [Відень, після 03/X 1899 р.] (№ 91)
 [Кінець 1900 р.] (№ 100)
 [Після 07/IX 1910 р.] (№ 127).

В усіх випадках відтворені дати чи їх елементи подаються українською мовою у квадратних дужках. Кожну реконструйовану дату супроводжує підрядкова примітка.

3. Місцезнаходження листів М Грушевського і М. Кордуби та їх стан зберігання на сьогодні

Оригінали публікованих листів містяться у двох архівах. Листи М. Грушевського до М. Кордуби зберігаються в Родинному архіві Мирона Кордуби у Львові. Їх, як відзначалось, нараховується 110. Вони, як і весь архів, мають тимчасову (і умовну) нумерацію. Листи М. Грушевського розміщені у різних конвертах під номерами 1—11 (нині частина цього архіву вже десь була передана на зберігання у відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (ЛНБ України), яка там ще чекає свого наукового опрацювання).

Листи М. Кордуби (загальна кількість — 90) розміщені в Центральному державному історичному архіві України в Києві (ЦДА України в Києві) в особому фонді під назвою „Михайло Сергійович Грушевський“ (ф. 1235). Листуванню у фонді присвячено 610 справ, що становить близько $\frac{3}{4}$ усього обсягу матеріалів фонду³⁸. Листи М. Кордуби зберігаються в описі I, у справах 551 і 552.

Стан збереження листів загалом задовільний. Папір, на якому писані листи, як відзначалось, різної щільности та товщини (багато з них поштівок) — загалом не пошкоджений. Лише в одному випадку — зберігся не повністю лист М. Грушевського до М. Кордуби — у ньому бракує кінцівки другого аркуша (№ 112). Тексти листів, за винятком дуже незначної кількості окремих слів, прочитуються. Це стосується також прочитання штемпелів на поштівках і конвертах.

* * *

Порушувани питання статистики та хронології взаємного листування М. Грушевського та М. Кордуби показують основні дані про кількість, часові та географічні межі епістолярної спадщини істориків. Вони також ілюструють розподіл листів за роками та авторами, географію обігу, мову і матеріал, на якому укладались листи, елементи будови листів (частково) та їх втрати впродовж ХХ ст. та ін.

³⁸ Епістолярна спадщина Михайла Грушевського... — С. 5.

4. ДЕЩО ПРО ЗМІСТ І ПРОБЛЕМАТИКУ ВЗАЄМНОГО ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА МИРОНА КОРДУБИ

Під час дослідження писемних джерел, у тому числі такого поширеного їх виду, як листи, завжди найбільш вагомим є зміст, власне, семантична завантаженість документа. Зміст є те, про що розповідається, описується, зображається і фіксується у живій дійсності на рівні свого часу. Він поєднує у собі оповідь про найрізноманітніші явища, події, людей у відповідному контексті різних процесів і зв'язків. Окреме місце у цьому, як відзначалось раніше, посідає лист (грец. *epistolé*), зміст якого займає окремий статус у джерелознавстві. Власне, не що інше, як зміст листів і став чи не основною підставою для нинішньої публікації текстів.

Немає найменшого сумніву, що зміст листів М. Грушевського та М. Кордуби і засвідчена у них тематика пов'язані сьогодні з маловідомими або й не відомими фактами про наукові, суспільно-громадські, освітньо-культурні, врешті, ідеологічні та політичні відносини й ситуацію в Україні взагалі, а у їх контексті між репрезентантами науки та оточенням (у тому числі дослідниками закордону) другої половини 90-х XIX і кінця 20-х рр. XX ст. Ці листи нині є важливою підставою для вивчення новітньої історії. Водночас вони проливають світло на багато важливих подробиць з життя і діяльності двох видатних істориків С. Грушевського та М. Кордуби, а втім їх взаємин і співпраці, також їх ролі в обширах національної науки і суспільних відносин. Пропоноване листування водночас творить основу для уточнень і доповнень багатьох і різних за змістом історичних фактів, що були характерними для того часу, сприяє достовірному показу взаємин між багатьма відомими особами, але насамперед біографічних даних із життя названих істориків, висвітлюючи відомості про маловідомі, невідомі або забуті факти.

Перше ознайомлення й обнародування змісту листування відбувались ще при житті М. Грушевського та М. Кордуби. Вони стосуються відзначення 60-річчя М. Грушевського 1926 р., приїзду М. Кордуби до Києва на урочисте святкування 100-річчя появи першого збірника українських пісень М. Максимовича (1827) та ін. У той же час і раніше, а також у 1930-х роках сам М. Кордуба прямо чи опосередковано окремі свої думки основує на листуванні з М. Грушевським, навіть пишучи про нього³⁹.

³⁹ Кордуба М. М. Грушевський про „нашу політику“ // Вісник Союзу визволення України (Відень).— 1916.— Ч. 127.— С. 786—787; його ж. Приїзд проф. Грушевського до

Після Другої світової війни імена істориків і оцінка їх творчості з'являються (з покликами на окремі їх епістолярії) в українській діаспорній літературі. Йдеться про праці М. Антоновича⁴⁰, Л. Винара⁴¹, а щодо М. Кордуби — розвідки і бібліографія О. Прицака⁴², згадки о. І. Назарка й О. Кравченюка⁴³.

З 1990-х рр. з'являються праці, присвячені М. Грушевському та М. Кордубі, в Україні. Велику роль у цьому відіграли організований НТШ „круглий стіл” 1990 р. у Славську, згодом конференція до 125-літнього ювілею від дня народження Михайла Грушевського у Львові у 1991 р., врешті, третя конференція „Михайло Грушевський і львівська історична школа” (Львів, 24—25 жовтня 1994 р.), яка значною мірою визначила дослідницькі напрями на подальші роки. При дослідженні й оприлюдненні епістолярної спадщини М. Грушевського важливе значення мають праці М. Гнатюка, Р. Крип'якевича, В. Заруби, І. Гирича, О. Музичук, В. Назаренка, О. Ситника, Г. Бурлаки, Г. Сварник, Є. Пшеничного, В. Гориня та ін.* Щодо Мирона Кордуби, то ці дослідження на початках репрезентують Я. Серкіз⁴⁴ і О. Купчинський. Останній вперше робить огляд листування М. Кордуби з М. Грушевським, згодом окремо публікує п'ять листів М. Кордуби до М. Грушевського за 1927 р.⁴⁵ 2005 р. з'являється публікація В. Наулка та В. Старкова „Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського”⁴⁶. Використовують епістолярії М. Кордуби, адресовані М. Грушевському, у монографіях І. Федорів⁴⁷ та О. Піх⁴⁸. Про М. Корду-

Львова (особисті спомини) // Вісник Союзу визволення України (Відень).— 1916.— Ч. 127.— С. 795—796; його ж. Академик Михайло Грушевський як історик (з нагоди ювілею) // Літературно-науковий вістник.— Львів, 1926.— Т. 91.— С. 346—357; його ж. Найновіші теорії про початки Руси // Там само.— 1929.— Т. 100.— С. 1082—1096; його ж. В Обороні історичної правди // Там само.— 1931.— Т. 106.— С. 424—438.

⁴⁰ Антонович М. Листи М[ихайла] Грушевського до Т[имотея] Починка.— С. 78—98; його ж. Листи М. Грушевського до Т. Починка з додатком двох листів до Д. Островського.— С. 168—183; його ж. Листи М. Грушевського до Е. Фариняка.— С. 118—132 та ін.

⁴¹ Винар Л. Листи М. Грушевського до Мирослава Січинського з 1919 року...— С. 160—162.

⁴² Pritsak O. Myron Korduba — bibliography // Harvard series in Ukrainian studies.— München, 1972.— Vol. 10.— P. XIX—LVI.

⁴³ Назарко І. о., Кравченюк О. Мирон Кордуба // Шляхами Золотого Поділля...

* Назви праць перелічених авторів за 1990-ті роки згадані раніше, с. 40—49.

⁴⁴ Серкіз Я. Науково-педагогічні засади М. Грушевського (за листами до М. Кордуби) // Михайло Грушевський і Західна Україна.— Львів, 1995.— С. 74—75. Йому належать також статті про М. Кордубу у періодичних виданнях: Серкіз Я. Плугатар національної історії // За вільну Україну (Львів).— 1994.— 10 лют.; його ж. Учений з європейським іменем // Молода Галичина (Львів).— 1996.— 5 берез.; його ж. Професор Мирон Кордуба // Просвіта (Львів).— 1996.— 3 берез.

⁴⁵ Купчинський О. Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня та вчителя // Михайло Грушевський і львівська історична школа...— С. 174—186; його ж. З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського // На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Любомира-Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності.— Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000.— С. 288—302.

⁴⁶ Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка / Упоряд. В. Наулко, В. Старков.— Запоріжжя, 2005.— С. 4—75.

⁴⁷ Федорів І. Мирон Кордуба в історії України. Кінець ХІХ — перша половина ХХ ст.— Тернопіль, 2001.— С. 45—53.

⁴⁸ Піх О. Мирон Кордуба (1876—1947).— Львів, 2012.— 72 с.

бу пишуть Б. Головин⁴⁹, С. Ярема⁵⁰. Не можна не згадати праць про М. Кордубу, що з'явилися останніми роками, а саме:

Усі названі (також нині не названі) праці, у яких використовується (нерідко окремо аналізується) взаємне листування М. Грушевського та М. Кордуби, більшою чи меншою мірою визнають і доводять широку пізнавальність і важливість епістолярної спадщини істориків, а також підтверджують загальне зацікавлення нею наукової громадськості.

Листи М. Грушевського та М. Кордуби багато інформативні. Характерною особливістю цих листів є насамперед їх різноманітна за змістом й насиченістю фактами інформація. Вона стосується великої кількості питань, що пов'язані з життям та щоденною діяльністю М. Грушевського й М. Кордуби. Втім окремо виділяються наукові і науково-організаційні питання, видавничі справи, пов'язані з НТШ, справи освіти і навчання українців у Віденському університеті (це здебільшого стосується М. Кордуби), українських товариств за кордоном і наукових інституцій в Україні у 20-х роках ХХ ст. Окремо на сторінках епістоляріїв обговорюються форми контактів із різними дослідниками (передусім університетською професурою Відня), письменниками і людьми інших професій та родів занять. У листах водночас також порушуються особисті та родинні справи респондентів. Важливе місце посідає інформація про багатьох осіб наукового і суспільно-громадського заангажування то-що⁵¹.

Висвітлення названих питань у листуванні істориків настільки взаємопов'язане, відповідно й взаємообумовлене, часто взаємодоповнювальне, що здається, їх не можна ділити на листи М. Грушевського та листи М. Кордуби чи навпаки. Вони творять один (спільний) твір, який треба сприймати та оцінювати як неподільну творчу єдність.

Все, про що розповідається і описується на сторінках епістолярію М. Грушевського та М. Кордуби, почалося 1895 р. (перший лист М. Кордуби, що нині відомий, писаний 10 лютого 1895 р.), але, спираючись на зміст цього та інших листів, контакти між істориками почались раніше лютого. Спершу, правдоподібно, з листом до М. Кордуби звертався М. Грушевський, замовляючи огляд-рецензію на праці Р. Кайндля (не виключено, що фігурували праці інших дослідників). У листі від 10 лютого 1895 р. М. Кордуба вже відповідає: „До Кайндля забираюся на другий тиждень...” (№ 1). Про постійні контакти вчителя й учня (на той час студента Віденського університету) можна говорити з часу, коли М. Грушевський систематично став замовляти в М. Кордуби для „Записок НТШ” рецензії й огляди книжок та журналів українських і закордонних

⁴⁹ Головин Б. Кордуба Мирон // Подільське слово (Тернопіль).— 1996.— 24 лют.; його ж. М. Грушевський і становлення Мирона Кордуби як вченого // Михайло Грушевський — погляд із сьогодення: Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 130-річчю від народження М. С. Грушевського.— Тернопіль, 1997.— С. 144—150; його ж. Мирон Кордуба: найважливіші віхи життя і наукової діяльності // Тернопілля'96. Регіональний річник.— Тернопіль, 1996.— С. 109—110.

⁵⁰ Ярема С. Мирон Кордуба // Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. До 100-річчя заснування. 1898—1998.— Тернопіль; Львів, 1998.— С. 662—663.

⁵¹ Гирич І. Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху.— С. 1 та ін.; Сварник Г. Джерелознавча база грушевськознавства (Вступ у дискусію) // Михайло Грушевський і львівська історична школа...— С. 233—237.

авторів, саме від кінця 1894 — початку 1895 р. Миронові Кордубі виповнювалося тоді 19 років. З написанням огляду-рецензії на роботи Р. Ф. Кайндля М. Кордуба, правдоподібно, запізнаювався. 4 листопада 1895 р. М. Грушевський нагадує: „...прошу за ті брошюри Kaindl-я і Rolen-a, що я Вам визначив був...” (№ 6). Згодом М. Кордуба відписав і переслав текст рецензії, зауважуючи у супровідному листі: „Про Кай[н]для годі було що довше писати, бо з одного боку его статті подавали з малими виїмками лиш сирий материял, а про се годі розводитись, з другого боку — він жадна така знаменитість” (№ 17). Це чи не перша, нині відома, висловлена М. Кордубою, така критична увага. Вона, на перший погляд, може здатися нетактовною з уст молодого історика (ці слова мовлено з певною юнацькою категоричністю), однак відома, що згодом і сам М. Грушевський та інші українські дослідники вказували на не цілком властивий добір українського матеріалу в багатьох працях Р. Ф. Кайндля і незрілість та непереконливість деяких його висновків з питань етнокультури українців. М. Грушевський у „Записках НТШ” (1996, т. XI, кн. III, с. 1—10) публікує рецензію М. Кордуби під заголовком „Розвідки д-ра Раймунда Фрідріха Кайндля з етнографії руської...” Р. Ф. Кайндль за огляд окремо дякує авторові (№ 22).

Постійні замовлення писати для „Записок НТШ” — одна з найпоширеніших тем у взаєминах того часу між Ж. М. Грушевським і М. Кордубою. Це стосується перш за все рецензій і оглядів нових публікованих книжок і статей, насамперед з українознавчої тематики. На підтвердження цього подаємо неповний перелік деяких згадок про це з епістолярію М. Грушевського: „За Еварницького дякую [...] Миколаєвича зіставляю за Вами. Ще прошу рецензію зробити на нову статю Філевича про Карпатську Русь...” (№ 3); „Може підніметься зробити огляд „Byzantinische Zeitschrift” за р[ік] 1895...” (№ 20); „Якщо можна, прошу Вас зробити до 8 (20) X справоздання з 1) „Zeitschrift für österr[eichische] Volkskunde” за р[ік] 1895; 2) „Byzantinische Zeitschrift” теж за р[ік] 1895” В окремих листах М. Грушевський лише запитгує (маючи на увазі, очевидно, подальші замовлення нових рецензій і оглядів): „Чи не схотіли б Ви сьвятами знов писанками зайнятись?” (№ 9). Наскільки це питання було актуальне у взаєминах М. Грушевського та М. Кордуби, вказують прохання у листах: „...просив би Вас pro futuro зробити рец[ензію] на Голіховського „Historia et catalogus...” (№ 36); „Вийшла польська книжка про Тарнопільщину — чи не схотіли б Ви її зреферувати?” (№ 30); „В „Altpreussisches Monatschr[ift]” за 1896 р. була статя Karge, котру треба б зреферувати, коли будете мати трохи часу; рівно ж Бернардинський Catalogus, про який давно вже Вам писав” (№ 53); „Д[і]кторп Нідерле ургує, що досі не одержав від Вас рецензії на I т[ом] „Історії” (№ 90) і та ін.

Для молодого історика під час рецензування не було труднощів із багатьма мовами, якими писалися книжки чи статті у різних іноземних часописах. М. Грушевський цінував насамперед талант і працьовитість М. Кордуби, вміння вловлювати у різних сюжетах основне щодо змісту та його аналітично осмислювати у трактуванні в контексті різними історичними явищами і подіями. На доручення М. Грушевського, а згодом, як свідчать листи, сам М. Кордуба зголошує списки наукових праць, які, на його думку, заслуговували на увагу українського читача (№ 35, 97), ре-

цензуються дослідження Бука, Леже, Цакле, Лукинча, Йоргу і багатьох інших. Водночас знаємо, що М. Кордуба звертається до М. Грушевського: „[...] подати [...] плян в який має вестися перегляд заграничної літератури“ (№ 41). З другої половини 1890-х років М. Кордуба систематично реферує для „Записок НТШ“ журнали „Byzantinische Zeitschrift“, „Zeitschrift für Volkskunde“, „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“, „Zeitschrift für österreichische Geschichte“, французькі та чеські видання. Із цих рецензій та оглядів український читач часто вперше дізнавався про європейське наукове життя і його проблематику.

Навчаючись у Віденському університеті, М. Кордуба захоплюється (це, очевидно, відбувалося також не без впливу контактів з М. Грушевським) стародавньою і давньою історією слов'ян, Галицько-Волинською державою. Дізнавшись від М. Кордуби про його задум підготувати працю на тему зародження державности у слов'ян, М. Грушевський обіцяє її публікацію і радить спершу зробити для неї „загальний огляд тієї політичної ситуації, в якій виступив Само [вождь слов'ян] і перегляд висказаних в літературі думок“ (№ 16). Влітку 1896 р. М. Кордуба надсилає у „Записки НТШ“ статтю для публікації (спершу планувалась публікація у XII томі), але текст розвідки потребував, згідно з увагами М. Грушевського, доопрацювань. Їх згодом на редакційному рівні здійснив сам М. Грушевський, у процесі чого не змовчав і повідомив у листі М. Кордубі про її недогляди, а саме: „а) брак прозорости, важкий спосіб викладу; при виясненні якоїсь тези не виріжнено головну аргументацію і виводи від гадок вступних, побічних, першорядні аргум[енти] не виставлені наперед в порівн[янні] з другорядн[ими]; в) трактується більш натяками, ніби річ загально відому, не дається повного і докладного представлення, а висовуються пункти суперечні або неясні, з того може вийти замість висліду цілої справи — „деякі уваги“. Пишучи, Ви повинні уважати перед собою читача, що нічого про сю справу не знає, і Ви позбуваючи які-небудь посторонні питання натяками, не можете позбувати такі питання; с) З сієї ж причини найбільш важні тексти, особливо де має вагу інтерпретація та чи иньша, треба наводити, хоч би видання їх, бо принаймні се потрібно для лекшого орієнтування“. Закінчуючи свої уваги, М. Грушевський робить дидактичний акцент: „Сі точки я підносив [...] для яснійшого зрозуміння. Зверніть увагу на се надалі“ (№ 23). Саме так виглядала на практиці „школа як писати наукові розвідки“ вчителя М. Грушевського. Праця М. Корудби під заголовком „Перша держава славянська. Розвідка історична“ вийшла друком у „Записках НТШ“ (1896, т. XIII, кн. V, с. 1—20).

У листуванні часто трапляються різні поради М. Грушевського історикові М. Кордубі під час підготовки власних праць на історичні теми, обіцяючи їх згодом друкувати у виданнях НТШ. Йдеться, наприклад, про статтю „Участь Данила в битві під Крессенбрунн“ і „Суспільні верстви та політичні партії в Галицьким князівстві до половини XIII столітя“. Є у листах й відповіді М. Кордуби М. Грушевському стосовно названих тем (№ 4, 7—9, 18, 20, 33 та ін.). Остання розвідка написана безпосередньо з ініціативи М. Грушевського. В одному з листів М. Кордуба повідомляє: „Опісля заберуся до теми поданої мені Паном Професором „Політика гал[ицького] боярства“ (№ 15) (М. Корудба постійно називає М. Грушевського „своїм професором з університетських часів“ (№ 177). Це стосуєть-

ся і значно пізнішого часу, коли М. Корудба вже сам був професором університету. Згодом М. Грушевський не лише пропонує тему для молодого історика, але й стежить за її виконанням, передусім наповненням її відповідним фактажем. Так сталося з темою про галицьких бояр: „Тему про бояр, чи Ви берете ширше, як ми домовились? Себто: ситуація політична і відносини Галичини до сусідів в 1-й пол[овині] XIII в[іку]? Я принаймні й тепер би се радив“ (№ 20). М. Грушевський також без жодних упереджень і скрупул може запитувати М. Кордубу щодо часу закінчення праці: „Як з галицькими боярами?“ (№ 62).

М. Кордуба ще студентом стає постійним дописувачем видань Товариства, і як кореспондент цих видань здобуває широке визнання. 1896 р. у „Записках НТШ“ починається друк його славнозвісного історіографічного „Огляду західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р.“ „Огляд...“ з'являвся упродовж багатьох років. І М. Грушевський під час підготовки цих оглядів знову виступає у ролі консультанта. 26 червня 1897 р. редактор „Записок НТШ“ радить М. Кордубі прозоріше структуралізувати матеріал: „Щодо огляду літератури, то його розложити б по відділа[x]: доісторична археологія, клясична історія і схід, зах[ідно]-європейські середні віки, нова історія, словянські народи і поруч з історією тіснішою — історія літератури (по можности) і культури, на закінчення етног[рафія] і фольклор сучасний“ (№ 43). М. Грушевському сподобалися писані М. Кордубою „Огляди...“, і редактор прагне надалі їх вміщувати на сторінках „Записок НТШ“, у зв'язку з чим звертається до молодого історика: „Будьте ласкаві донести міні, коли зможете взятися знову до оглядів західної літератури й на коли б Ви могли приладити огляд за рік 1900?“ (№ 110). Втім (4 травня 1902 р.) М. Грушевський просить М. Кордубу бути ощадним у доборі матеріалів для „Огляду...“, а саме: „оминайте все дрібне, більше уваги на праці важніші, а тоді більше буде пропорції між поодинокими краями й менший „обем“ самого „Огляду““ (№ 112).

У процесі наукової праці та взаємин були зауваження М. Грушевського до мови і стилю досліджень М. Кордуби (№ 80, 94—95). М. Кордуба прислухається до цих уваг М. Грушевського. 1899 р. він пише: „[...] я бачу дійсно, що техніка його [„Огляду...“] у Вас виробляється, і коли будете надалі працювати над нею в напрямі, який я Вам вказав в попередньому листі, то він буде справді цінною частю „Записок““ (№ 80). Зауваги М. Грушевського стосувались часто також перебільшення обсягу замовлюваних М. Кордубі праць: „ще раз прошу пильнуйте короткості“ (№ 82, 85).

В поодиноких випадках М. Грушевський сам активно ангажується в підготовку праць М. Кордуби. І це зовсім не стосувалось редакційної роботи. Прикладом цього є розлоге дослідження М. Кордуби „Писанки на галицькій Волині“, передусім друкування до нього ілюстрацій — кольорових таблиць. Спираючись на листування, М. Грушевський, незважаючи на свою зайнятість, виявляє до цієї праці особливе зацікавлення. Він не тільки зголошує свої зауваження до змісту таблиць, розміщення малюнків на аркушах, добору кольорів і знаходить для М. Кордуби гроші на їх друк, але й особисто відвідує у цій справі літографа А. Андрейчина, обговорюючи з ним питання друку. Водночас він постійно інформує М. Кордубу про підготовку ілюстративної частини дослідження (№ 34—

37, 48, 54, 75 та ін.). З листування М. Грушевського відомі обіцянки опублікувати працю (№ 32) („Писанки на галицькій Волині“ надруковані у „Матеріалах до українсько-російської етнології“ (1899, т. I, с. 169—210).

Дотична до цієї праці підготовка „Квестіонара“ (питальника) для збирання відомостей про писанки у різних регіонах Західної України. М. Грушевський, ознайомившись з першим варіантом роботи М. Кордуби, просить „доповнити „Квестіонар“, відповідно до вказівок Вовка“, після того НТШ має його опублікувати в XI томі „Записок НТШ“ (№ 14).

У листуванні особливо виразно простежується наукове зростання М. Кордуби у контексті взаємин з М. Грушевським — вдумливого, глибокого, різнобічного дослідника української історії і культури в їх зв'язках із європейською культурою. Це видно з усього: чи то молодий вчений ділиться з М. Грушевським думками про прочитане, чи опрацьовує ту чи ту тему, реферує в НТШ-івських виданнях свою або чийось працю. На кожне явище чи подію, однак, М. Кордуба часто прагне мати власний погляд, самостійно оцінювати подію, явище. „В останньому томі „Записок“ прочитав я,— повідомляє він у листі М. Грушевському,— розвідку Терлецького [йдеться про статтю Омеляна Терлецького „Політичні події на Галицькій Русі в році 1340 по смерті Болеслава Юрія II“ (Записки НТШ, 1896, т. XII, кн. IV, с. 1—26)]. Доста припала мені до вподоби, головню, та часть, где улаштує хронологію тих випадків. Має силою, видаєсь, бути часть, где доказує, що поход був один, бо жерела, на котрі покликуєсь, кажуть лиш загально, що Казимир ходив на Русь, а що не згадують виразно про два походи — се почислити мож на бік їх поверховности, поспіху в описуваню. А з другого боку, годі та „ohne weiteres“ відкидати жерела, що згадують 2 походи“ (№ 22). У цих словах можна зауважити ще певну констативність і невпевненість М. Кордуби. Але це був 1896 р.

В інших листах М. Кордуба, повідомляючи М. Грушевського про власні спостереження над історичною проблематикою, часто підважує усталені в історичній науці трактування тих чи тих питань. Так, подавши на семінар відомого австрійського історика Г. Цайсберга реферат „Das erste slavische Reich“, він зауважує: „С[т]авлю там кілька оригінальних поглядів...“ і додає: „[...] не знаю, що на се скаже німецька семинарицька критика“ (№ 8). Видно, що погляди, викладені в рефераті, були слухні й обґрунтовані, бо М. Грушевський після доопрацювання того ж 1896 р. публікує реферат у формі статті у „Записках НТШ“ під заголовком „Перша держава славянська“.

Пізнавальною є згадка у листі М. Кордуби від 20 грудня 1910 р. стосовно відповіді С. Томашівського на його зауваги щодо добору і поділу документів Б. Хмельницького на внутрішні і зовнішні: „[...] на мою думку, за Хмельниччини годі робити різьку границю між acta externa і interna, бо поза теоретичним признанєм зверхности польського короля Хмельницький вважав Україну зовсім окремим від Польщі політичним тілом і зносився з Польщею і Польща з ним такою ж дипломатичною дорогою (посольствами), як і зі заграничними державами“ (№ 133). Тут М. Кордуба вже як сформований, зрілий, впевнений у слушності своїх оцінок учений.

М. Кордуба ніколи не схилявся перед авторитетами, а тим більше владою, у своїх поточних справах. Це стосувалось його університетських

наставників в юності і зрілому віці, у гімназіях, університетах. У нього у всьому переважала наукова принциповість і вага фактів, які служили справам, а тим більше, науковим дослідженням. І це торкнулось також взаємин з М. Грушевським. На пропозицію голови НТШ видати розвідку „Писанки на галицькій Волині“ без ілюстрацій М. Кордуба відповідає: „[...] видавати розвідку без таблиць се то само, що описувати незнані краї без мапи; половина вартости стратит на тім розвідка“ (№ 33). Можливо, відповідь учня завжди прихильному і толерантному вчителю була досить різкою, але не можна заперечити слухність цих слів М. Кордуби. М. Кордуба прислухався до порад, настанов та критичних порад учителя, але не в усіх випадках із ними погоджується і виконує його настанови. Неприйнятною для молодого історика є також пропозиція М. Грушевського переслати „до язикової рецензії [...] д[октор]у Вовку, або п[анові] Павлику, або хоч і міні“ текст рецензії, написаної до „поліглотичного“ журналу „Věstník Slovanské Starožitnosti“, видаваного Л. Нідерле (№ 79). Історик (хоч попередньо обіцяє) відписує: „Остаточно я не думаю, щоб зі мною справа вже так сумно стояла, щоб я не вспів, коли схочу, старанною мовою написати пару сторін критики“ (№ 91) і рецензію надсилає в журнал, нікому її не показуючи. Гострою була відповідь М. Кордуби редакторів журналу „Zeitschrift für österreichische Geschichte“ проф. Гечеві щодо відозви, писаної (згідно з М. Кордубою) „в русофільсько-польоністичному тоні“ та в „ігноруванні української історіографії і історії в програмі видавництва“ (№ 122). Він також застерігає М. Грушевського: „Від Вашого брата [Олександра] дізнався, що Франко домагався, щоб і текст Фредегара видрукувати в додатку [йдеться про записки франкського хроніста VI ст.]. Се мені однак видається зовсім злишнім...“ І тут М. Кордуба як людина, що зорієнтована у фінансовій ситуації НТШ, аргументує: „[...] так як є кілька видань тексту сего хроніста, які всякому дуже легко доступні, проте кошти поновного передруку відносних розділів були б на марно ужиті“ (№ 21). У той же час, написавши згадану розвідку „Писанки на галицькій Волині“, запитує М. Грушевського: „Що сказав Франко про сю розвідку у рефераті? Єго замітки придалибся мені при дальшій роботі“ (№ 37).

Цікава у цьому плані відповідь М. Кордуби на пропозицію М. Грушевського прорецензувати у „Записках НТШ“ книжку Ю. Бачинського „Україна ітредента“. „Бачинського,— пише М. Кордуба,— зреферуу при вільній хвилі, однак сумніваюся, чи до науков[о]го журналу, яким є „Записки“ пасуватиме етюд політичний“ (№ 29). Чи не повчальні й нині, через сто років ці слова, коли ми досі, особливо привчені радянською традицією ідеологізувати все і вся, ставимо на один щабель науку та політику? Такої ж думки, як і М. Кордуба, дотримувалося багато дійсних членів НТШ впродовж першої половини ХХ ст. Згадаймо, як поставився до політичних заходів Контактного комітету та питання участі у виборах 1938 р. голова Товариства Іван Раковський: „НТШ є понад політикою. Хто з Виділу НТШ хотів би брати участь у виборах, мусів би зречися членства у Виділі НТШ...“⁵² Це було близько 80 років тому. Питання, чи так можна залишляється на сьогоднішньому етапі розвитку національної науки, залишається відкритим.

⁵² ЦДДА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 217, арк. 22.

Втім у віденський і чернівецький періоди життя М. Кордуби, здається, не було питань з наукової проблематики, про які не повідомляв би і консультувався молодий історик з М. Грушевським.

Ось лише деякі приклади:

- „[пишу статтю] про участь Данила в битві Крес[е]нбрунн“ (№ 8);
- „починаю роботу над „політикою галицьких бояр“ (№ 18);
- „просивбим о раду оскільки на него мож покладати віру?“ — йдеться про твори Я. Длугоша (№ 22);
- „[задумую] написати [роботу] про внутрішній устрій цілого княжства Галицького“ (№ 22);
- „[нині є] зазив Міхновського до видання руської *sur generis* енциклопедії. Чи знаєте Ви цього добродія, чи до діла сега забралися хороші сили і чи є вигляд на успіх. Коли є, то мині хотілось би взяти в тім участь і написати історію Галичини (новійшу)“ (№ 69)*;
- „доведу свою роботу по Ракоці“ (№ 122)** та ін.

Такі та інші питання М. Кордуба постійно виносив на сторінки своїх листів, адресованих М. Грушевському: „[...] доперва на літній семестр думая забратись до студії і то маю на приміті історію Галичини від прилучення до Австрії [...] Що Пан Проф[есор] на се?“ (№ 12), або про можливість наукових відряджень у Липськ (Ляйпциг), Москву, Варшаву, про поїздки на Археологічний з'їзд до Києва у 1899 р. (М. Грушевський пропонує М. Кордубі написати реферат на будь-яку тему (№ 85), інформує, що „справа укр[аїнської] мови на зїзді ще в повітрі...“ (№ 88), про поточну працю над джерелами у різних архівах Відня. Пізнавальним є, як М. Кордуба будує свої наукові плани. Він традиційно спершу інформує професора про задум, згодом викладає свої міркування щодо побудови праці й тут же часто непрямом запитує про актуальність теми і потребу її опрацювання.

Заслугують на загальну увагу у контексті листування спостереження М. Кордуби над суспільно-громадським життям Галичини, його оцінки праці наукових інституцій і студентських товариств, ролі галицької преси: „[Збори] доказали [йдеться про Загальні збори НТШ 1896 р.] як мало члени Тов[ариства] ім[ени] Шевченка кваліфікуються на членів Товариства наукового“, — пише він, а щодо можливого вибору головою НТШ О. Барвінського прямо зауважує: „Перш за все вибирати чоловіка котрий наукою тепер зовсім не займається на голову — се вже куріоз. Я скажу отверто, що по моїй думці зі всіх можливих кандидатів Барвінський був найневідповідніший [...] Се так ясно, що хіба одні галицькі лоби не добачують сего“ (№ 21). Учень М. Кордуба не криється перед учителем М. Грушевським зі своїм невдоволенням станом справ у НТШ: „В Тов[аристві імені] Шевченка, як знаю з „Буковини“ нові хриї. Се новий доказ як необхідима реформа статутів, щоб не пускати людей неграмотних до впливу“ (№ 41). М. Грушевський у тих справах висловлювався стримано. До речі, у багатьох листах М. Кордуби з кінця 90-х років XIX ст. рефреном виступають уваги щодо життя Наукового товариства

* Існують згадки про можливе писання С. Томашівським „для Енциклопедії“ огляду про Угорську Русь (№ 130).

** Зацікавлення М. Кордуби особою Д. Ракоці тривало впродовж кількох років (див. листи № 117—118, 122, 126).

ім. Шевченка, зокрема щодо виборів його Виділу, наукових і видавничих справ. Він раз у раз заспокоює М. Грушевського, мовляв, скоро все вляжеться і незгоди „зникнуть як піна”. Це, на переконання М. Кордуби, станеться, коли в Товаристві на перше місце вийдуть не реклама й убоге політиканство, а наука. При тому він різко осуджує всілякі апології газети „Діло” за її некомпетентність щодо оцінок Виділу НТШ, спиняється на роботі Управи Товариства „Січ”. Зауважимо, що М. Грушевський своєю чергою повідомляє М. Кордубу про труднощі і щораз частіші напруження у відносинах з Виділом і про умови редагування „Записок НТШ”. 7 лютого 1897 р. інформує: „Я не писав [...] бо не знав, чи буду редагувати далі „Записки”, тепер усе пішло” (№ 32), 17 лютого 1902 р.— „По всіляких істориях мусів я взятися знову до редакції „Записок...” (№ 107). Очевидно, тодішня наукова громадськість не уявляла собі, якою була б втрата для НТШ та національної науки, якби М. Грушевський перестав редагувати „Записки НТШ” та інші видання Товариства.

Як відомо, з 1897 р. газета „Діло” дещо ослабила нападки на М. Грушевського, примкнувши загалом до русофільства. Тоді М. Кордуба пише: „[Вже тепер] „Діло” винеслося до Ставропігії — там єму буде тепліше” (№ 31). Але марні були ці сподівання. Газета знову спрямовує своє критичне вістря — тепер уже проти низки українських організацій і товариств, зокрема проти віденської „Січі”. „Діло”, — пише М. Кордуба до М. Грушевського, — з цілою заїлостою кидается на ню [„Січ”], як перше на Виділ Тов[ариства] ім[ени] Шевченка”. Це він пояснює тим, що „Січ” становить тепер „центр політики руської”, і провадить далі: „Погано, що наша радикальна партія немає свого дневника і хочачи „Ділу” відповідати треба лізти у новоєрівські часописи. Я вже раз лазив в обороні „Січі” (Стаття в „Буковині” в посліднім тиждні), а тепер мабуть доведеться вдруге, бо терпцю не стає” (№ 33). Така реакція молодого М. Кордуби (до речі, активного члена віденської „Січі”, деякий час він навіть належав до Управи і очолював її) на обставини галицької дійсності.

Із листування М. Кордуби дізнаємось про маловідому справу у Львівському університеті, пов’язану з реорганізацією й українізацією кафедр австрійської історії та історії устрою Австрії у 1907 р., що її запропонував „Український клуб” Міністерству віровизнань та освіти. Тоді професорами на ці кафедри висувались С. Томашівський та М. Кордуба. Непряму участь у заходах „Українського клубу” брав М. Кордуба. Ознайомившись з документами, він висловлює М. Грушевському свої міркування щодо структури і репрезентації кафедр:

„1. В проєкті нема згадки про історію України, а український університет без такої катедри немислимий, як польський без польської, чеський без чеської історії...;

2. Томашівський досі мало займався австрійською історією, як спеціальністю, так само як я не спеціалізувався досі для історії устрою (Verfassungsgeschichte) і в тім напрямі не працював.

Тому предкладаємо такий проєкт:

Домагатися створення катедри загальної історії зокрема, а української знова зокрема. Тоді Ви, В[исоко]пов[ажаний] Пане Професор, оставили би при собі одну з тих двох кафедр, а другу міг би обняти Томашівський. Тоді історія Австрії остала би за мною. Через се оминувобися пересування кожного з нас в чужу спеціальність і потреби домагання двох

катедр (історії Австрії і історії устрою Австрії), котрі на менших університетах, до смерті Шараневича і у Львові, бувають заступлені одною силою" (№ 120).

У листах обидва респонденти, М. Грушевський і М. Кордуба, діляться і своїми щоденними радощами та клопотами. М. Кордуба пише не як до свого наставника, а як до близької, навіть рідної людини. Докладно інформує про навчання, щоденні заняття і пов'язані з ними справи, про працю у Віденській бібліотеці, у гімназії в Чернівцях (у цих текстах цікаві описи взаємин із чернівецькою професурою), підготовку нових видань, скарги на здоров'я, повідомляє про родинні справи, радіє, що йому призначили докторські іспити у Віденському університеті (ригори), „може,— за словами М. Кордуби,— так і лу[ч]ше! Більше вмітиму!" (№ 41).

М. Грушевський постійно стежить за поступом у навчанні М. Кордуби. „Я радий,— пише М. Грушевський,— що Ви маєте енергію вести далі свою науку" (№ 48) — йшлося про підготовку докторату. Він, тоді щадячи час свого учня, не звертається до нього готувати для „Записок НТШ" огляди закордонних видань, рецензії чи нові статті, а коли М. Кордуба захистив докторат, вітає його зі здобуттям звання (№ 58).

М. Грушевський, знаючи щоденне життя М. Кордуби у Відні, характер і наставлення молодого історика до наукової праці, а також оцінюючи різні обставини, в яких він жив, водночас обвинувачення „друзів", скеровувані на його адресу,— М. Кордуба, як відзначалось, на багато справ мав власну думку, що не всім і завжди подобалося (особливо коли він очолював віденську „Січ"), і переконавшись в іншій правді, заспокоює свого учня: „Справа, отже, формально полагоджена; метафорично їх залагодити, себто примусити її забути — маєте час. Ви ще молоді і сумлінною тихою працею зрегабілітуєте, а характерним принагідним виступом і добете цілу справу. Коли бути надалі обережніші до великоміських утіх наслідком сеї історії, то можна буде сказати, що нема злого, аби з того не вийшло доброго; але на тім пункті мусите надалі бути строгшими до себе, як я то Вам нераз уже казав" (№ 80). Подібні міркування висловлював М. Грушевський і раніше. У відповідь на невдачі й певні „духовні заламання" учня М. Грушевський пише: „Розуміється прикро, але не треба відразу складати зброю [...] [йшлося про можливість надалі науково працювати, думки Мюльбахера і т. ін.]. Не падайте духом. Скіньте пиху з серця й серед рутенських обставин і перспектив старайтеся бути культурним робітником" (№ 46). М. Грушевський високо цінує М. Кордубу як особистість: „Ви належали до невеличкого числа моїх справжніх учеників, за котрих я завсіди памятав і по змозі опікувався і сподівався пожитку для нашої бідної суспільности" (№ 53). Доцільно згадати тут також слова з одного з листів М. Грушевського до М. Возняка про М. Кордубу, що він — „поважна майбутня сила нашої історичної науки".

В листах М. Кордуби є чимало згадок про необхідність поїхати в наукові відрядження, отримати посаду суплента (помічника вчителя) у Чернівецькій гімназії. Згодом, таки обійнявши цю посаду, М. Кордуба пише: „[...] при гімназії мені сильно не по нутру, так як я у ярмо цілої бюрократії гімназійної не можу допасувати своєї шиї" (№ 25). Він мріє про наукову працю в архіві, бібліотеці, причому „у Львові, на своїй зем-

лі", а не "тут у Відні на чужині" (№ 25). У листах чимало повідомлень про життя українців у Відні, про особисті справи, як, наприклад, про обрання в Управу „Січі“, а також про появу анонімних листів, писаних з України у зв'язку з приїздом до Відня відомого етнографа Михайла Чужбинського тощо. Ранні листи до М. Грушевського М. Кордуба підписує „вдячний ученик“.

Про особливу наближеність учня М. Кордуби до вчителя М. Грушевського свідчать також такі слова з листів: „Кінчу лист, бо треба збиратись на баль до „Громади“. А заповідаєся хорошо! Хай покажуть і віденські русини, що не о[д]стають поза другими славянами" (№ 35) або: „Читав в останнім числі „Зорі“ новелю Вашу „Історія одної ночі“. Борсук — се Ви, Микуличі — се Шухевичі, хемік — се Колесса, а Бриль — Маковей або Франко. Чи угадав?" (№ 15). Листи інформують не лише про писання художніх творів М. Грушевським, але й М. Кордубою, працю його над перекладом українською мовою роману „Воскресение" Л. Толстого (№ 17).

Листування висвітлює поряд з науковими та особистими питаннями також громадсько-культурологічні контакти М. Кордуби з багатьма українськими дослідниками, а саме з В. Гнатюком, С. Дністрянським, О. Калужняцьким, З. Кузелею, О. Маковеем, О. Роздольським, С. Томашівським, М. Чубинським, В. Щуратом та ін. Прямі, опосередковані або тільки листовні зв'язки мав М. Кордуба з іноземними науковцями (деякі в студентські роки були вчителями, згодом якісь з них стали наставниками): В. Ваттенбах, Г. Ф. Герцберг, Е. Мільбахер, Л. Нідерле, О. Редліх, Бідегер, Г. Цайсберг, В. Ягич та ін. Окрема тема — взаємини М. Кордуби з О. Барвінським. Ці взаємини не були рівними. Від 1899 р., через певні інсинуації О. Барвінського між М. Кордубою і родиною Барвінських навіть запала ворожнеча (№ 94—95).

Важливим для пізнання окремих сторінок життєпису М. Кордуби є лист-сповідь молодого історика про причини усунення його з Управи віденської „Січі“, ролі у тому В. Сембратовича та С. Яричевського. Тут же на сторінках листа подано інформаційні бойкотування січовиками українських послів із польсько-слов'янського клубу (йдеться насамперед про А. Вахнянина) за їх не завжди послідовну політичну позицію (№ 81). У цих приватних і напівприватних повідомленнях знаходимо також відомості про позичання і пересилання для М. Грушевського книжок із віденських бібліотек (№ 26). М. Грушевський просить також „сконтролювати" цитати в книжках (№ 49), звертається до М. Кордуби за довідками: „Погляньте, чи є в Вашій бібліографії]: Rachid-ed-Din. Histoire des Mongols, [p]ik 1836; перекл[ад] „Quatmere" і Славянській збірник", Петерб[урґ], 1-2, 1875 [рік] і дайте міні знати" (№ 63). Тим часом М. Кордуба повідомляє про свою працю у Державному архіві у Відні, заснування Українського історичного товариства проф. Мільковичем у Чернівцях (№ 111), підготовку бібліографії „Vucovinica“.

М. Кордуба також надсилає М. Грушевському різні виписки з науковими цікавинками, наприклад, пише у червні 1897 р.: „Мені власне попала в цісарській бібліотеці під руку рукопись: „Historia Collegii Leopoliensis ab a[nn]o 1584 describi inctvata et ad annum 1773 continuata...“, писана кількома руками. Рукою котрої писмо сягає по рік 1668 описана облога Львова Хмельницьким і інші епізоди Хмельниччини" (№ 42),

або: „[...] посилаю [...] звістку про додаток до біографії Шевченка“ (№ 69) або: „На вакаціях найшов я між церковними книгами в Сушні (у батька) „Триодіон“, друкований у Сльозки у Львові 1643 р[оку]. В передмові, присвяченій Адамові Кисілеві є панегірик в честь роду Кисілів з генеалогією і вчисленем заслуг Адама та його предків. Я скопіював отсю передмову, бо вона приносить дещо нового“ (№ 137). У листах М. Грушевського тим часом є згадка про те, що він просить М. Кордубу передати в Музей НТШ колекцію зібраних ним по Західній Україні писанок (№ 101), інформація про страйк палітурників різних друкарень Львова, в тому числі працівників НТШ (№ 136), про можливість поширення київських видань 20-х років ХХ ст. через книгарню НТШ у Львові (№ 188).

Постійно різна інформація є у листуванні респондентів. Не раз вона дуже незначна (дрібна) і виходить за рамки наукових зацікавлень: М. Кордуба просить М. Грушевського передати статтю про М. Волкова до редакції журналу „Зоря“, випозичити на короткий час „Историю Киевской земли“, прислати „Розвідку про хорватів“; чергові видання НТШ, коректи своїх статей. М. Грушевський тим часом зголошує М. Кордубі про перекази грошей копіїстам за виконувану роботу для УАН, про виплату гонорарів, сприяння в отриманні стипендій (№ 54). Грошові справи, до речі, у листуванні М. Грушевського і М. Кордуби порушувано порівняно часто, бо М. Кордуба на певних етапах організував для М. Грушевського колектив копіїстів (№ 9, 20, 28, 32, 46, 53, 65—67, 74, 77 та ін.). Деякі листи М. Грушевського містять переліки грошей, що надсилались М. Кордубі з НТШ у Львові до Відня за підготовку ним статей (№ 15).

М. Кордуба, отже, ділився з М. Грушевським у своїх листах всім, чим жив і про що думав. Учитель викликав в учня величезне довір'я. Однак доброзичливість у стосунках зі своїм учнем М. Грушевський ніколи не підмінював потуранням. Був чесний з М. Кордубою в усьому: чи то йшлося про науку, громадські справи, чи про речі, можливо, другорядні, побутові. І все ж, як свідчить листування, упродовж понад 30 років між учителем і учнем ніколи не було непорозумінь. Як і раніше, наприкінці 1920-х рр. і вчитель, і учень, обидва вже в літах, сповідували у взаєминах один і той же стиль співпраці та доброзичливого обміну думками. Вчитель не соромився давати реномованому учневі завдання, а учень, як і колись, не відмовлявся їх виконувати. Обидва, будучи свідомими своєї ваги в українській науці, прагнули зберігати взаємну гідність один одного.

Листування між М. Грушевським і М. Кордубою з 1912 по 1925 рр. (за 13 років) не збереглося. Війна, революція, окупація Східної і Західної України, врешті, перебування обох істориків у Відні (М. Кордуба — з 1918 р.) тощо, тобто в час, насичений значними політичними подіями в Україні та для України, не міг проходити без обміну епістоляріями між такими наближеними особами, тим більше, що обидва історики були безпосередньо zaangażовані у багатьох тих чи тих подіях того часу. Їх листи просто зникли.

За 1920-ті роки взаємне листування істориків збереглося тільки з 8 грудня 1925 по 18 вересня 1930 р. Немає, однак, сумніву, що ці епістолярії існували за раніші роки, правдоподібно, й після 1930 р., відображаючи тяглість контактів між істориками. (Про це, крім усього, свідчить,

як мовилось, сам зміст листів. Деякі біографи М. Кордуби розглядають цей проміжок часу як третій, львівський або львівсько-варшавський період його контактів із М. Грушевським (до перших відносять віденський, інакше студентський і чернівецький, коли М. Кордуба працював у чернівецькій гімназії.) За вказаний період збереглося 56 листів. Це знову ж таки не всі листи, а лише певні рештки, передусім, що стосуються епістоляріїв М. Кордуби. З названих 56 листів 52 належать М. Грушевському (деякі тільки ним підписані) і лише чотири листи — М. Кордубі.

Щодо змісту, то у 1920-х роках більшість листів М. Грушевського стосується діяльності Історичної секції і Археографічної комісії ВУАН, які він на той час очолював. М. Грушевський та установи за його підписом звертаються до М. Кордуби: 1) організувати статті для збірника „Західна Україна“, що планувався 1926 р.; 2) допомогти ВУАН „знайти кількість людей“ для копіювання історичних матеріалів XVII ст. „із львівських, краківських і варшавських збірок“ (№ 144—145). Подекуди йдеться про конкретні фонди, наприклад, з Бібліотеки Оссолінських у Львові (№ 146, 152). Основна частина змісту цієї групи листів, однак, стосується безпосередньо копіювання матеріалів для ВУАН у польських архівах, їх цілове замовлення і регулярне надсилення копій, оплати грошей копійцям, труднощі з пересиланням грошей за виконану роботу, поквитуваннями оплат та ін. (№ 146—155, 158, 161—163, 165, 168, 170—172, 178—179, 187 та ін.). Подекуди у листах М. Грушевського до М. Кордуби простежуються уваги до виконаної роботи копійцями, зокрема прохання „не осучаснювати мови“ під час переписування актів і документів. М. Грушевський завжди був прихильником зберігати під час копіювання історичних джерел достеменну мову оригіналів: „[...] читаючи копію Голінського, побачив я [...] що Ви переписуючи модернізуєте правопись. Прошу ласкаво примінитись до мого принципу: не модернізувати правописи ні української, ні польської, ні московської, ні німецької...“ (№ 147). У цьому контексті вчений зауважує, що Українська академія наук збирається видавати корпус пам'яток з історії України.

В епістоляріях водночас є засвідчення конкретних фактів і дій М. Кордуби, про що повідомляє останній лист М. Грушевського. М. Кордуба інформує про поїздку на з'їзд (разом із І. Крип'якевичем) до Варшави (лист від 7 липня 1927 р.), „як відпоручників Наукового товариства [йдеться про Наукове товариство ім. Шевченка] на конференцію істориків Сходу Європи і Слов'янщини“ (№ 167). На з'їзді М. Кордубу обрано в оргкомітет (зорганізований на з'їзді) федерації наукових інституцій, які займаються історією Сходу Європи і слов'янства. М. Кордуба запитує М. Грушевського, чи ВУАН вишле когось на наступний з'їзд в Осло (№ 173). Яка була відповідь, не відомо. Водночас М. Грушевський просить М. Кордубу „зладити інформ[ативну] доповідь про сьогорічні польські міжнар[одні] з'їзди — істор[ичний] і географ[ічно]-етнограф[ічний], що вони дали інтересного з укр[аїнського] становища“ (№ 176).

Деякі листи М. Кордуби засвідчують (як це відбувалось і раніше) наукові консультації і поради М. Грушевського. Він апробує задум М. Кордуби написати розвідку про похід короля Яна Казимира 1663/1664 рр., але звертає його увагу на необхідності використання для цього додаткових джерел, які нині перебувають у Росії (№ 166), за що М. Кор-

дуба дякує (№ 167). Водночас листи того часу підтверджують нові напрями наукових зацікавлень М. Кордуби — працю вченого над українською ойконімією. З цією темою М. Кордуба виступає на згаданому з'їзді істориків „Східної Європи і Слов'янщини" у Варшаві (1927), водночас він цікавиться збиранням назв на Придніпрянській Україні (№ 167—169), називає М. Максимовича першим українським топонімістом (№ 173). М. Грушевський радить, у зв'язку з зацікавленнями М. Кордуби ойконімією, ознайомитись з працею Історично-географічної комісії, яку очолює О. Грушевський. Такі та інші наукового характеру контакти між істориками тривають упродовж усього часу. Ось ще одна форма співпраці. Вона стосується картографії. 22 жовтня 1927 р. М. Кордуба пише до М. Грушевського: „Позволю собі звернути Вашу увагу на одну річ. Пошукою за матеріялами істор[ично]-географічними я натрапив на звістку про статтю: Мартосъ А. Отривок из истории Малороссии [...] до котрої має бути долучений плян битви під Берестечком [...] що се за плян, історичний чи комбінація автора" (№ 177). Або у тому ж листі запитання: „[...] чи сподіватися виходу чергового ІХ тому Вашої „Історії". На нього ми всі чекаємо..." (№ 177).

У листах знаходимо повідомлення про обрання М. Кордуби у перших числах липня 1927 р. (дехто помилково відносить цю дату до 1926 р.) головою Археографічної комісії НТШ у Львові (№ 173, прим. № 203, 269). (Він замінив на цій посаді О. Барвінського, який помер 25 грудня 1926 р.), про наміри урочисто святкувати 100-річчя появи друком першого збірника українських пісень („Малороссійская пѣсни") М. Максимовича, виданого у Москві 1827 р. (№ 164). Ювілейні заходи мали перерости у „Свято української науки". У листі, підписаному М. Грушевським і секретарем Історичної секції ВУАН Ф. Савченком і адресованому М. Кордубі, висловлюються побажання „утворити комісію в справі улаштування цього свята" у Львові, подати свої пропозиції до порядку денного, окремо підкреслюючи, що „Ваша [М. Кордуби] думка й ініціатива послужила би для організації аналогічних виявів громадсько-наукової активності по інших наукових осередках України" (№ 164). Водночас відомі листи-запрошення М. Кордубі „узяти участь в нарадах над розробленням археографічного пляну на р[ік] 1928" (№ 175), а також у засіданні, присвяченому В. Антоновичу, на яке просять приїхати з окремим рефератом (№ 181) та ін.

Листування інформує про можливі святкування ювілею П. Тутківського (№ 180), ювілей К. Студинського і прибуття на нього з Києва Ф. Савченка (№ 186). Епістолярії з того часу містять також відомості про українських і закордонних дослідників. Фігурують згадки про С. Смаль-Стоцького (зберігся лист-прохання М. Кордуби надати фінансову допомогу академікові ВУАН і відповідь на нього М. Грушевського (№ 193—195), М. Возняка, В. Гарасимчука (№ 155, 160), І. Коссака (№ 160), К. Тишковського (№ 153), М. Багалія, В. Липинського (№ 152) та ін.

Серед листів — подяка М. Кордубі та іншим від М. Грушевського з приводу привітання його із 60-річчям від народження (№ 156), лист-співчуття з приводу смерті батька М. Кордуби (№ 158). У листі до М. Кордуби від 17 березня 1926 р. М. Грушевський запитує свого учня-професора у Львові: „Чи не мали б Ви чогось проти того, щоб Вас вибрали членом Археограф[ічної] ком[ісії] Академії?" (№ 146).

В друкованих справозданнях виказуємо чим займався в 1925 [році] і чим займається тепер кождий з членів і „постійних учасників“ та „пост[ійних] співроб[ітників]. То може б написали кілька слів про Ваші заняття, щоб їх виказати“ (№ 146). 9 квітня 1926 р. М. Кордуба обраний членом Археографічної комісії ВУАН, у зв'язку з чим М. Грушевський зауважує, що він став членом комісії „за видимий знак [...] духової приналежності до нашого наукового гурту!“ (№ 148, 153).

Останні листи М. Грушевського (1929—1930) сповнені переживань і тривоги за майбутнє Української академії наук, з якими ділиться академік з М. Кордубою у дещо нечіткій заувальованій формі та недомовках з відомих причин.

15. 09. 1929: „Вибачайте, що давно не писав [...] хорував і всякі інші обставини були на перешкоді“ (№ 193);

23.12. 1929: „Ми перебули різні труднощі, які не могли не відбитися на точности нашої роботи. Я персонально від півроку цілком властиво нездатний до роботи, треба б довшого спочинку, натомість все різні прикрости й пригоди спадають на мене“ (№ 196);

18. 09. 1930: „Тут [в Українській академії наук] зайшли великі зміни в організації роботи [...] Науково-дослідча кафедра наша [...] зліквідована. Лишилася тільки кафедра Багалія, що має бути перейменована на Інститут історії укр[аїнської] культури. Мабуть в Києві буде філія сього інституту, але очевидно з тим складом, який вибере собі Багалій. Археограф[ічна] комісія приділена до Президії відділу і т[аке] ин[ше]. Тепер липень—серпень була переведена „чистка“ персоналу академії і багато співробітників усунено. Супроти сього наукова робота мусить піти відмінними шляхами...“ (№ 200).

Зміст наступних епістолярій, адресованих М. Кордубі на початку 1930-х рр., був, припускаємо, більш промовистий, стосувався прямих згадок про розправи над М. Грушевським та інституціями, які він створив, а також над людьми, з якими у них працював, але вони для нас, мабуть, назавжди втрачені.

Нині напевно знаємо, що „епістолярний епілог“ двох істориків, який вівся між ними впродовж тривалого часу та викладений на сторінках їх листів — унікальне явище в історії національної науки і культури під кожним оглядом. 200 публікованих листів — різнобарвний, об'ємний букет пам'яті про двох видатних істориків України, їх творчі взаємини та співпрацю упродовж 35 років.

5. ОСНОВНІ ЗАСАДИ УПОРЯДКУВАННЯ ТА АРХЕОГРАФІЯ ЛИСТІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО І МИРОНА КОРДУБИ

Пропонована книжка „Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби“ є новою сторінкою у пізнанні життя і діяльності істориків М. Грушевського та М. Кордуби, відповідно й національної історичної науки та культури. Вона є важливим причинком до грушевськознавства, водночас складовою частиною задуманого у другій половині 90-х років ХХ ст. проекту видання „повної епістолярної спадщини патріарха інтелектуальної України Михайла Грушевського“⁵³. Проект, як згадувалося, був започаткований з ініціативи Українського історичного товариства у США та Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України у тісній співпраці з Науковим товариством ім. Шевченка та Інститутом історії України НАН України. Причетні до проекту Музеї М. Грушевського у Києві та Львові. Сьогодні проект презентований низкою публікацій великих і малих епістолярій. Від початку в процесі підготовки видань, що були охоплені проектом, особливий акцент робився на кореспонденцію М. Грушевського з його учнями, послідовниками, а також вченими із-за кордону, письменниками. Одне з важливих місць серед цих публікацій займає листування з М. Кордубою. Фундатор проекту Л. Винар підкреслював потребу видання епістолярію М. Грушевського з „одним із найздібніших учнів [...] і видатним українським істориком“ М. Кордубою⁵⁴. Така можливість нині зреалізована.

Листи М. Грушевського нині друкуються, за поодиноким винятком, вперше, М. Кордуби, у зв'язку з браком у нас можливостей, оприлюднені раніше⁵⁵, разом, однак, ніколи не друкувались.

Пропонована читачеві публікація складається з коротких Вступних уваг і трьох розділів:

⁵³ Див.: Передмови до збірника „Листування Михайла Грушевського“.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997—2012.— Т. 1—6.

⁵⁴ Винар Л. Епістолярні джерела грушевськознавства: рік 2001 // Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака, І. Гирич, Р. Майборода, В. Наулко.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001.— Т. 2.— С. 10 та ін.; Панькова С. Археографічна передмова // Листування Михайла Грушевського. Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори.— Т. 4.— С. 48—49.

⁵⁵ Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського та Федора Вовка.— С. 12—75.

Розділ 1: 1. Епістолярні пам'ятки як історичне джерело. 2. Листування Михайла Грушевського і його учнів, послідовників та інших кореспондентів (Статистика та хронологія епістоляріїв і їх видання на 2015 рік). 3. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. 4. Дещо про зміст і проблематику взаємного листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. 5. Основні засади упорядкування та археографія листів Михайла Грушевського і Мирона Кордуби.

Розділ 2: 1. Тексти листів Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. 2. Коментар до змісту та окремих вербальних форм листування.

Розділ 3: Науково-довідковий апарат. 1. Список публікованих листів за датами: а) Михайло Грушевський; б) Мирон Кордуба. 2. Словник рідковживаних слів. 3. Список ілюстрацій текстів листів за різні роки. 4. Іменний покажчик. 5. Географічний покажчик.

Упорядкування й археографічне опрацювання листів у пропонованій публікації проведено переважно відповідно до чинних правил публікації епістолярних пам'яток, а також з урахуванням досвіду практичної роботи у цій галузі.

Листи систематизовані у хронологічному порядку. Як видно з поданих переліків, а також таблиць, загальний їх розподіл між респондентами не рівномірний. Найбільш послідовними щодо взаємного листування були 1895—1902 рр.

Листи М. Грушевського та М. Кордуби розміщені у порядку: „лист—відповідь“. За 1903—1909 рр. ця відповідність, однак, втрачається. (Причини цього, як і втрати листів взагалі за багато років, потребують окремого дослідження.) У цих випадках листи упорядковуються „односторонньо“, лише за прізвиськом одного з кореспондентів: подаються, наприклад, тільки листи М. Кордуби, бо листів М. Грушевського не виявлено, або навпаки. Останнє особливо помітне у 1926, 1928—1930 рр., хоч для цих років уже бракує листів М. Кордуби. Якщо нині не виявлено листів чи листів-відповідей, це не означає, що їх не було. Підтвердженням цього, як ми частково відзначали, є навіть контекст тих „односторонніх“ листів, які збереглися (у ряді листів М. Грушевський згадує про отриману кореспонденцію (№ 6, 9, 32, 88 та ін.). Вони через різні історичні обставини, мабуть, у більшості випадків назавжди втрачені.

Під час публікації послідовно зберігається оригінальна будова листів. Це стосується як листа взагалі (формуляра листа), так і його частин, причому повністю зберігаються усі абзаци текстів, що виділені в оригіналах. Це, однак, може не стосуватися загально всіх частин формуляра листів. Формальним змінам підлягає розташування клаузули дати, коли вона деколи вміщена наприкінці листа, звичайно, внизу ліворуч, рідше праворуч. Для уніфікації текстів листів під час публікації дата може переноситись із нижньої частини листа вгору, у правий бік цього ж листа. У правому верхньому боці проставляється також усі реконструйовані (відтворені) дати. Це, однак, стосується незначної частини листів обох респондентів. Саме вгорі, в правому боці в більшості листів — оригіналів обох респондентів, розміщена дата. Вона подана курсивом.

Адреса, яка нерідко супроводжує дату, залишається з датою. Коли у тексті листа дати немає, вона встановлюється на підставі змісту (нерідко у порівнянні зі змістом інших листів, а також деяких супровідних матеріалів, штемпелів на конвертах чи поштівках та ін.) та даних літератури. Дата чи її елементи, встановлені упорядником, традиційно коментуються у підрядковому посиланні-коментарі під текстом листа та проставляються, як правило, у квадратних дужках.

Оригінали листів М. Грушевського датуються за старим стилем або новим і старим стилями календаря. У листах М. Кордуби це не зауважено. Всі епістолярії датовано тільки за новим календарем. При наявності подвійної дати за старим і новим стилями на першому місці в усіх випадках ставиться дата за новим стилем, на другому, у круглих дужках — за старим: „Львів, 24 (12)/II [18]96 [р.]” або: „Львів, 10/X (27/IX) 1902 [р.]”. Подвійне датування у листах М. Грушевського до М. Кордуби зауважене лише до 1902 р.

У ряді випадків у листах кореспондентів немає повної дати (№ 15, 21, 30, 44 та ін.). Деякі листи взагалі не датовано. Вони по можливості реконструюються упорядником і подаються у квадратних дужках: [Відень, не пізніше початку липня 1896 р.], Wien, [після 19/10 1897 р.]. Не скрізь при конкретній даті зафіксоване місце написання листа. Воно при можливості реконструюється і додається у квадратних дужках: [Київ], 16/IV, [1]926 [р.].

Початкова клаузула листа — звертання (інтитуляція), подається без найменших змін, так, як вона звучить в оригіналах, включно із зберіганням великої літери у загальноживаних словах: „Високоповажаний Пане Професор!”

Усі тексти листів подано за автографами, будь-яких копій листів у збірці немає. Під час передачі текстів листів у публікації ми прагнули максимально зберегти оригінальне звучання слів у тій правописній формі, яка властива мові кореспондентів, що здебільшого відповідало часу і стану розвитку тогочасної правописної системи української мови. Копіюючи тексти листів і готуючи їх до друку, ми намагались майже не втручатись у правопис лексем: *здоровля, съвят, сьміливости, рецензия, се, ся* (замість *це, ця*), *лекцию, почта, иньших, бібліотека, фолькльорних, фільзофії, небаром і небавом, скрайній термин, семинарийну, ріжниці, імени, есьм, магериял, острійше, ледви і ледво, очи, жовтни, діпльому, кілько, хтів, спеціальний, атляс, кождий, тижднів, танше, на ню, на него, не скорш, тричи, екземпляр // екземпляр* тощо. Це стосується також подвоєння приголосних **-в-**, **-т-**, зокрема, вкінці слів: *збираню, посланя, істнованя, зайнятя, візванє, шуканя, питаня, статя, Покуте*. Зберігаються паралельні форми з одним і двома **-н-**: *справозданєм і справозданнє, поважанєм і поважаннєм*. З часом щораз частіше в обох авторів трапляється подвоєння приголосних. Незабаром той час, коли темою окремих мовознавчих досліджень буде мова істориків.

Водночас не можна було обійтись без мінімальних змін у правописі оригіналів листів. Вони стосувались насамперед графіки. Дотримуючись фонетичної відповідності графіки літери, частково пом'якшення через **-ї-** у значенні **-і-** замінюється на **-і-**: *глядіти — глядіти; поділений — поділеним; таблиці — таблиці; місяців — місяцїв; „Січи” — „Січі”*.

Всюди послідовно приєднується написання окремо від дієслів чи інших частин мови частки *-ся (-сь)*, *кидає ся — кидаєся*; *удало ся — удалося*; *зобовязую ся — зобовязуюся*; *обійти сь — обійтись*; *має ся — маєся*; частки *б, би* з дієсловом також передаються за сучасними правилами: *послужилоб — послужило ще би*.

Дотримуючись сучасних правописних норм української літературної мови, уніфіковано написання прислівників: *що-до на щодо*; *себ-то — себто*; *на далі — надалі*. Так пишуться ці слова у листах М. Грушевського і М. Кордуби.

Окремо подається заперечна частка *не-*, яка подекуди в оригінальних текстах листів написана разом або окремо з дієсловом.

Вживані в оригіналах слова із суфіксами *-ск (-ьск)* написані із суфіксом *-ськ*. Це стосується і власних назв (прізвищ, ойконімів): *Терлецького, Бобжинського*, а не *Терлецкого, Бобжиньского, Бачинського, Томашівського*, а не *Бачиньского, Томашівского „Борщівського повіта“*, а не *„Борщівского повіта“*. У текстах трапляється паралельне написання.

Всі імена, імена по батькові та прізвища осіб також подано згідно з нормами сучасної української літературної мови. Тим скасовуються частина у текстах листів багатоваріантність і помилки у написанні одних і тих же власних назв (*Нідерле і Нідерле*). У назвах, писаних іноземними мовами, помилкове написання виправляється: замість *Přibram* подано *Řibram*. Це стосується також географічних назв, за винятком тих, звучання яких відповідало часу написання листа чи історичній традиції: *Липськ*, а не *Ляйпциг*, *Букарешт*, а не сучасне *Бухарест*. Писані з великої літери назви народів *Русини, Славяни* подаються з малої літери: *русини, славяни*.

У листах молодого М. Кордуби під впливом західних мов подекуди трапляються випадки, коли прикметник пишеться після іменника: *княжества галицького* (на що М. Кордубі звертав увагу М. Грушевський, № 22), у публікації залишається без змін.

Ми загалом не схильні уніфікувати мову листів під сучасний правопис, як це часто трапляється нині в публікаціях епістолярних пам'яток М. Грушевського та його кореспондентів (і не тільки). Тим порушується такий важливий для науки історизм мови, водночас історизм джерел, не кажучи про адекватність, правдивість і об'єктивність текстів. Такі археографічні інновації викликають сумнів у науковості видань. Для нас сьогодні оригінальне написання слів повинно трактуватись не як непослідовність чи недогляд під час складання епістолярій, а як „норма“ часу, коли складались епістолярії. На сучасному етапі багато філологів зосереджує свою увагу на мові письменників, вивчає художні твори і листування. А як бути з тим, якщо почнеться дослідження мови істориків, етнологів. З'являтимуться такі теми, як „Наукова мова М. Грушевського“ чи „Мова творчості М. Кордуби“. Листування завжди фігурує у таких дослідженнях. Тоді, як оцінюватимуться ці видання... Тим більше, що мова листів М. Грушевського і М. Кордуби при всій спільності текстологічних рис часто у синтаксисі та й у стилістиці взаємно відрізняється.

Немає в листах послідовності і в написанні назв інституцій, видавництв і періодичних видань. У публікованій збірці ці назви переважно написані з великої літери. У складних українських власних назвах з ве-

ликої літери пишеться (крім іноземних) тільки перше слово, решта — з малої літери: „Просвіта“, Генеральна канцелярія.

Скорочення назв редакцій, видань розшифровуються і подаються в лапках: „*Zeitschrift für österr[eichische] Volkskunde*“, „*Věstnik Slo[vaňské] Starožitn[osti]*“.

Чимало слів у листах написано скорочено. У них найчастіше пропущені голосні або приголосні звуки (інколи одні й другі), деколи склад або склади у словах. У публікації усі скорочення розшифровуються у квадратних дужках: *др* — *д[окто]р*, *нпр* — *н[а]пр[иклад]*, з *пов[ажанням]*. Це стосується й абrevіатур. Найчастіше вживані скорочення залишаються без змін: *etc.*

Помилково двічі написано одне й те саме слово, технічні описки, дописані над рядком слова чи фрази вставляються на відповідне місце з обов'язковою приміткою у підрядковому посиланні. У підрядкових примітках коментуються пошкодження тексту і пропуски, в тому числі, як відзначалось, розміщення клаузули дати. Реконструйовані слова чи склади подаються у квадратних дужках [...]. Зміни, правда, без окремих позначень стосуються й пунктуації. Проставляння розділових знаків у текстах листів, на жаль, не відповідає засадам використання цих знаків у сучасній стилістиці та синтаксисі. У тих випадках, коли виникав сумнів ставити розділовий знак чи ні, — він не ставиться.

До публікованого зібрання листів додається коментар. Він поділяється на коментар до тексту листів (так званий підрядковий, інакше текстуальний коментар) і стосується переважно зауважень до розміщення і подачі тексту, а також датування (окремі листи, як відомо, не датовані і їх супроводжує пропонована упорядником відтворена археографічно дата), місця написання листів, правильного відчитання (або невідчитання) тексту, недоглядів і описок авторів епістолярій тощо. Цей коментар, як відзначалось, розташовується безпосередньо під рядком на сторінках публікованих листів. У підрядку подаються також переклади іншомовних слів, словосполучень і різних висловів із зазначенням мови, до якої належить слово чи словосполучення. У підрядкових посиланнях зірочкою позначені різні пояснення чи уточнення, що їх зробив автор листа. Такі тексти супроводжує скорочення: *Прим. авт.* Водночас у книжці уміщений інший коментар — так званий науковий коментар до змісту листів, який фігурує як окрема структурна одиниця у Розділі 2. У завдання цього коментарю входять пояснення не зовсім зрозумілих за смисловим навантаженням місць оригіналів епістолярій. До них найчастіше належать неясності в ситуативних поняттях змісту подій, уточнення щодо різних сюжетів і фактів, маловідомих осіб, дані про друковані видання, інституції, що згадуються на сторінках листів та ін.

Пропоноване коментування збірки взаємного листування М. Грушевського та М. Кордуби як у першому випадку (йдеться про так званий підрядковий коментар), а ще більше у другому — підготовці наукового коментарю, вибіркоче і, мабуть, не повне. Це впливає з того, що багато подій нині, з об'єктивних причин, утаємничені часом, а також чимало їх потребує спеціальних джерелознавчих і дослідницьких студій, що не завжди сьогодні можна провести без аналізу додаткових актів і документів, залучення архівів Відня, Праги, Варшави, з якими у певні періоди були тісно пов'язані респонденти. Загалом ми намагались комен-

тувати майже всі маловідомі для широкого читача факти. У коментар вносяться прізвища осіб, а серед них найчастіше ті, які мало знані з літератури, хоч вони перебували у безпосередніх творчих контактах з М. Грушевським чи М. Кордубою і сприяли або причинялись до праці респондентів, відповідно, й української культури, виховання і навчання молоді, наприклад, професура Віденського університету. Подекуди вносяться прізвища забутих осіб.

Збірка ілюструється. До неї додаються відбитки окремих рукописів листів, світлини.

Кожний публікований лист супроводжує археографічний заголовок. У нас він має формальний характер, без розкриття короткого змісту: „Михайло Грушевський — Миронові Кордубі“ або „Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському“. Після заголовка, створеного упорядником, друкується власне повний текст листа з підписом його автора.

Кожний лист супроводжує легенда з вказівкою на місце зберігання: державний архів: ЦДА України в Києві (фонд, опис, справа, аркуш Центрального державного історичного архіву України в Києві), щодо листів М. Кордуби або Родинний архів М. Кордуби у Львові (із внутрішньою, часто умовною і не завжди послідовною нумерацією колекції листів) щодо епістолярій М. Грушевського. У легенді подані також прізвища осіб і назви видань (якщо такі відомі), де лист раніше публікувався.

Пропоновані спостереження щодо упорядкування та археографії текстів епістолярій, що ввійшли до збірки, на жаль, не всі, вміщено тільки тексти тих листів, які сьогодні відомі. Їх пошуки, як знаємо, нині тривають, що з часом, сподіваємось, змінить на користь збільшення кількості подану статистику листів українських істориків.

Дякуємо за сприяння у появі видання, а також консультації щодо тлумачення деяких питань змісту листів Світлані Паньковій та Ігореві Гиричу.

РОЗДІЛ 2

1. ТЕКСТИ ЛИСТІВ

№ 1

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, 10/2 [18]95 [p.]**

Високоповажаний Пане Професор!

До Кайндля забираюсь на другий тиждень¹, позаяк про** ферії різдвяні більш матиму часу. Крім того прошу записати на мене: Buck. Der deutsche Handel in Novgorod.— S[ank]t Petersb[urg], 1895². Я хотів також взяти на себе рецензію статії Куліша в „Русское Обозрѣніе“ про козацтво до Богдана Хмельницького, але зачув від посла Барвінського³, що то вже мабуть хтось є до сего за-мовлений...***

З глибоким поважанням

Мирон Кордуба

IX Nussdorferstrasse, 74

II Th. 10

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 1—1 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Листи Мирона Кордуби до Михайла Грушевського і Федора Вовка / Упоряд. В. Наулко, В. Старков.— Запоріжжя, 2005.— С. 14.— (Старожитності Південної України. Вип. 14).

№ 2

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Сушно, 3/9 [18]95 [p.]

Високоповажаний Пане Професор!

Ось уже й вспів я виготовити рецензію на II том Еварницького „Історії Запорожя“⁴. Не знаю однак чи посилати її Вам, Пане

* Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

** Так в оригіналі.

*** Крапки в оригіналі.

Професор, у Росію, чи ждати Вашого повороту до Львова. Рецензія бо вийшла доволі простора, щось зо 2 аркуші, тож боюсь, щоб на границі так важкий лист не звернув уваги „печаливої“ власті і щоб в такий спосіб рукопись не пішла на „всесожженіє“. Я впрочім не знаю взагалі, чи на границі отвирають листи і проте удаюсь до В[исоко]пов[ажаного] П[ана] Професора о раду.

При тій нагоді доношу, що при кінци сего місяця вийде книжка п[і]д заг[оловком] „Повіт Каменецкий“ Якова Миколаєвича^{*5}. Позаяк я той повіт добре знаю (мешкаю в нім), а і сам автор спеціяльно просив мене о рецензію сеї книжки, тож прошу се дільце записати за мною в відділі рецензійнім „Записок“.

Заразом долучую вискази глибокого поважання В[исоко]п[оважаному] Пану Професорови,

вдячний ученик

Мирон Кордуба

Ласкаву відповідь прошу адресувати: М. Кордуба в Сущні, п[ошта] Витків Новий, Галичина⁶.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 2—3. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 12.

№ 3

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 17 (5)/IX [18]95 [р.]

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

За Еварницького дякую й прошу передати або переслати мні у Львів. Миколаєвича зіставляю за Вами. Ще прошу рецензію зробити на нову статю Філевича про Карпатську Русь, надруковану в Журнале Міністерства Народного Просвіщенія за перший піврік сього року⁷ (часопись є в Ос[с]олінеум⁸ і певне є і в Відні). Щодо часописі, то з досвіду прийшлося зробити таку зміну: оглядати не за піврік, а за цілий рік, але про замітніші статі (для нас) давати осібні рецензії не чекаючи кінця року.

З пов[ажанням]

М. Грушевський

Київ. М[ала] Благовіщенська, № 27.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 1. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Тут і далі підкреслено в оригіналі.

№ 4

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 1/XI 1895 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Книжки, котрі я вижичив і рецензію на Еварницького передав я через Влодка Барвінського⁹ і думаю, що В[исоко]п[оважаний] Пан Проф[есор] вже мають се в руках. Тепер посилаю рецензію на Миколаевича та два фольклорні німецькі місячники про котрих в Галичині мало хто знає, а які містять материял й до руської етнографії. З Филевичом прошу подождати з місяць, бо в цісарській бібліотеці дали власне ті зошити „Журнала“, где міститься его розвідка, до справи.

Дуже немило вразила мене вість, яка прийшла до мене від Барвінських, себто що Пан Професор занепали на здоровлю. Думаю, що надмір роботи тому вина, та лиш виїзд на курацію запобіже злому.

Чи читали В[исо]п[оважаний] Пан професор ту мою рецензію на Еварницького, та як на ню задивляються: чи пригідна в[о]на до друку. Писав я єї на селі та жалую, що не порівнав з найновішою розправою „Вопросъ о козачествѣ“¹⁰. Може ту* дещо більш мож д[обродію] Е[варницькому] закинути, але на селі годі було де дістати [працю] та і у Відні єї нема.

В Відні йде мені гаразд під кожним взглядом (тільки під фінансовим лихо). Найбільш інтересні для мене ту численні виклади і вправи палеографічні й дипломатичні, а по-при то виклад Габерлянда „Vergleichende Religionswissenschaft“¹¹. На семінарах виготовляються головно виклади т[ак] зв[ані] „популярні“ для вправи, а лише ті, що більш науково хочуть працювати уговорюються з професором о тему розправи. На другу суботу має мені Цайсберг¹² подати тему з історії Галичини. В квестії боярства попав я на одно діло где згадується, що існує розправа где автор доказує, що в Галичи існувала партія бояр сторонників Чагрових і античагрових¹³. Що се однак за розправа не кажеся, тож не можу з сего користати.

Роботи дальшої в відділі рецензійнім підіймуся радо, яку лиш В[исоко]п[оважаний] Пан Проф[есор] визначать, бо працю для вспільного добра вважаю найкрасшою цілею життя.

Не хочючи забирати В[исоко]п[оважаного] П[ана] Проф[есора] дорогого часу кінчу свій лист поручаючись ласкавій Вашій пам'яті

* В оригіналі помилково „ти“.

З глибоким поважанєм

Мирон Кордуба

IX. Nussdorferstrasse, 74

II Stock. Th. 10.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 4—5 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 12—13.

№ 5

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, 3/11 [18]95 [p.]**

Високоповажаний Пане Професор!

Рецензії я вислав рекомендованою посилкою до Львова, але дізнавшись з „Дѣла“¹⁴, що П[ан] Проф[есор] вже виїхали доношу про се, щоб где не запропастилась. Крім рецензії на „Миколаєвича“ я післав справозданє з фолькльор[ного] журналу „Am Ur-Quell“¹⁵ і „Ethnol[ogische] Mittheilungen“¹⁶. Може здасться се до „Етнограф[ічних] записок“¹⁷. При обговорюванню статії Щурата „Zaubergeld“¹⁸ я зробив єму закид, що збірник Maks-Buch не міг опиратись на каталістичних поданях жидівськ[их], бо ті послідні повстали в X в[іці], а про Maks-Buch каже Щурат, що повстала в 7 в[іці]. Однак, від него самого я довідався, що се похибка друкарська, що Maks-Buch повстала в 17 в[іці]. Отже, прошу той закид цілий перечеркнути. Другий закид щодо арабської культури.

М[ирон] Кордуба

[На маргінесі листівки]:

IX. Nussdorferstrasse, 74

II Stock. Th. 10.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 6—6 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 13—14.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 6

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Weisser Hirsch], 4/XI (23/X) [18]95 [p.]

[Високоповажаний Пане Мирон Кордуба]*

Одержав сьогодні Вашу картку. Дякую за послання (чекатиме ві Львові). В VIII кн[ижку] я пустив, що мав Вашого¹⁹; рец[ензія] на Еварн[ицького] вийшла порядна; дещо справив і зробив одну увагу — то Вам не уближає [!]. Щодо фольклор[них] часописей, то не пишете за який рік? Як за 1894, то прошу з кінцем 1895 і за нього зробити. Також прошу за ті брошюри Kaindl-я і Polen-a [!], що я Вам визначив був, певне вони є у Відні („Erwerbung der Bukowina“; „Münzstätte in Sadogura“; „Buk[owina] im J[ahre]“ 1786), а також в „Rumänische Jahrbücher 1894“ було Kai[n]dl-я щось „Prähistorische Zeit von Bukowina“ чи подібне²⁰. Якби самі що знайшли до смаку, то теж прошу, тільки напишіть**. А статтю Філевича за Карпати, що Ви не написали нічого, то я иньшому віддав.

З глyб[оким] пов[ажанням]

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 2. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 7

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Weisser Hirsch], 10/XI (26/X) [18]95 [p.]

Високоповаж[ан]ий Добродію!

Сьогодні переслано міні Ваші рецензії. Миколаевича пуцу десь в близькій книжці, фольклористику ж прошу доповнити книжками за другий піврік 1895, щоб було за цілий рік 1895. З статтею Філевича, отже прошу ще тим часом зачекати, доки я вернусь до Львова й довідаюсь, чи зробив що з нею другий рецензент. А за ці буковинські розвідки прошу. Як би й ще що трапилось новеньке німецьке, то прошу тільки мене повідомити, що беретесь. За Еварницького я писав вже, що вийшло порядно. Тішуся Вашою охотою до роботи; з розвідки за бояр може бути добре, але тра помізкувати. За Чагровичів — се були сторонниц-

* Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

** Два останні слова вписані над рядком.

тва ad hoc*, боротьба з фаворитами загалу; в якій книжці воно могло бути, не згадаю.

Що до фінансів. Вам дещо належить від „Записок“; прошу не робити з тим церемоній; як будете в таких стани, що не потрібуватимете гроша, тоді Ваша воля.

Бувайте здорові! Поваж[аю] Вас

М. Грушевський

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 3. Рукопис. Оригінал.

№ 8

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Відень, 3 лютого 1896 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Пересилаю рецензію на розвідку Вольд[емара] Бука. Щодо справоздань з обох фольклорних журналів, то так як нічого нового до етнографії і фольклору руського там не появилось, відсилаю їх в первістнім виді. За Кайндлем та Білінським (околиці Тернополя) розбивавемся по бібліотеках²¹, але ані суди Боже! Казав мені Євген Барвінський²², який ту 2 місяці перебував, що Кайндль вже є в університ[етській] бібл[іотеці] у Львові; тож прошу котрому з львовян се поручити. Також прошу в рубриці „Miscellanea“ помістити мій артикул про участь Данила в битві під Крес[с]енбрун²³.

В[исоко]поважаний Пан Професор згадували в листі з 4/XI про ремунацію. Для мене ця kwestія троха дражлива, бо знаю, що руські видавництва тоже не багаті. Єсли однак Тов[ариство] Шевченка дає ремунацію, то я просив би. Доси я не писав за се бо надіявся стипендії, но чомусь і цим разом мого подання не увзгляднено, а своїм коштом тяжко доводиться обігнати всі потреби.

Я власне скінчив працю на семинар проф[есора] Цайсберга п[і]д заг[оловком] „Das erste slavische Reich“, яка має бути читана 7-го марта. Єсть се оброблене стільки раз перемолочуваної kwestії держави Самона²⁴. С[т]авлю там кілька оригінальних поглядів, однак не знаю, що на се скаже німецька семинарицька критика.

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

* Буквально „до цього“, для цього випадку, для цієї мети (лат.).

Р. S. Артикул про Данила буде також поміщений в „Mittheilungen für öster[reichische] Gesch[ichte]“²⁵, але думаю, що се нічо не vadить, бо „Mittheilungen“ суть в Галичині мало знані, тож конечно се й в „Записках“ подати.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, стр. 551, арк. 8—9. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 15.

№ 9

Михайло Грушевський — Мironові Кордубі

Lemberg, 9/2 [18]96 [p.]*

[Пан Мiron Кордуба]**

Дякую за прислане. Замітку про Данила рад умістити в т[омі] X, але лише коли по-німецьки вийде він друком не скорше половини н[ового] ст[илію] квітня. Прошу, отже, довідатись про се й повідомити мене якнайскорше***. Титулом ремунація мала бути вислана до Вас маленька сума (за відстроченням вкладки за рік 1895), прошу прийняти її не роблячи скрупулів, бо Товариство тепер в стані платити. Чи не могли б Ви зробити рецензії на Філевича?²⁶ Рецензія яка була, піде вже на кн[ижку] XI. Може маєте ще що до рецензії?

Чи не схотіли б Ви святами знов писанками зайнятись?****

Будьте здорові!

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 4. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

*** Слово „якнайскорше“ вписане олівцем над рядком.

**** Речення дописане на полях листівки.

№ 10

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 16/2 [18]96 [р.]*

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Статтю про Данила помістять в „Mittheilungen“ доперва коло мая, бо там навала розправ, як звичайно, у німців.

Писанками займусь, если прийіду до Галичини на святки²⁷. За маючіся мені вислати гроші дякую наперед. За Філевича небаром напишу.

З глибоким поваж[анням]

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 7—7 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Науко В., Старков В. Листи...— С. 14.

№ 11

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Львів, 24 (12)/II [18]96 [р.]

В[исоко]п[оважаний] Д[обродію]!

Кайндль прислав нам свої етнографічні праці, багато їх, але дрібні. Чи не піднялись би Ви тепер зладити їм справозданне й оцінку, більше, з переглядом поодиноких, так на аркуш або що, щоб се могло прийти як „Наукова Хроніка“²⁸. Як би Ви піднялись, то скрайній термин прислання її мені — се 12 н[ового] ст[илію] квітня, а що скорше, то ліпше. Напишіть зараз.

Чи одержали гроші?

„Данило“ піде

Робите в архівах чую, чи не знайшлося б що до „Miscellanea“ ще?

В „Rumänische Jahrbücher“²⁹ за 1894 р[ік] було щось за Буковину, добре, аби Ви то зреферували, бо тут їх нема.

З глуб[оким] по[важанням]

М. [Грушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 5. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 12

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 26/2 [18]96 [р.]*

Високопов[ажаний] П[ане] Проф[есор]!

Розвідки Кай[н]для прошу прислати, треба вже буде знайти часу для них. Гроші одержав і дякую. Тепер вибираюся на свята, коло 15 марта, то мабуть проїжджатиму через Львів. В такому случаю рецензію на Філевича сам передав би. В архівум учуся лиш під проводом проф[есора] Pfibrama палеграфії німецької³⁰, а доперва на літний семестр думаю забратись до студії і то маю на приміті історію Галичини від прилученя до Австрії; само по собі, лиш партиями, по кілька років. Що Пан Проф[есор] на се? Чекаю на 7-го марта: се час коли мою роботу семинарийну критиковатимуть. З того побачу чи не дати б її до „Записок“, а опісля й до німецьких журналів історичн[их].

З глуб[оким] пов[ажанням]

Кордуба

Адреса: IX Nussdorferstr[asse], 74

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 10—10 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 15—16.

№ 13

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Сушно, 28/3 [18]96 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Йдучи за радою Вашою, я вислав письмо до добр[одія] Вовка і післав ему квестионар до апробати³¹. Однак так як я до нинішнього дня не одержав відповіді, годі мені довше ждати, бо свята за плечима. Й так до всего троха запізно взявся. Проте прошу залучений квестионар казати видрукувати в яких 200 прим[ірниках] вислати мені щоб я его бодай на перший день Великодня мав, щоб ще захопити час коли писанки є. По провідній неділи все вже пропало б, й прийшло б ся ждати до слідуячого року.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

Пересилаю також звістку про нове археологічне відкриття, яку я взяв з просторого фейлетона в „С[анкт]-Петербуржских Вѣдомостях“³². Може познадобиться до „Записок“.

Про Кайндля ще не почав писати, бо бракує мені его найголовнішої розвідки під з[аголовком] „Die Huzulen“³³. Я написав до Маковея, може роздобуде з бібліотеки черновецької й пришле³⁴.

„Записок“ (ані „Джерел“)³⁵ я ще не дістав, хоч читав вже в „Ділі“, що появилися. Я дуже цікавий на розвідку Барвінського.

Кінчу лист желаннями „Веселих свят“

З глибоким поважанням

Мирон Кордуба

Сушно, почта Витків Новий.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 11—12. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 16.

№ 14

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

*Lemberg, 14/IV [18]96 [p.]**

В[исоко]пов[ажаний] Добродію!

Прошу доповнити квестионар відповідно вказівкам Вовка: він буде видрукований при XI кн[ижці] „Записок“.

Стаття про Томсена [?] не придатна до „Записок“: се не є така свіжа новина вже, тепер можна було б хіба спеціальну статтю про се містити. Може до іншої редакції передасте.

Прошу поспішитися з Кайндлем.

З щ[ирим] пов[ажанням]

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 6. Рукопис. Оригінал.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 15

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, VIII. Laudongasse, 16
 III. Stiege Th. 33
 [між 14 і 28 квітня, 1896 р.]*

Високопов[ажаний] Пане Професор!

Вибачте, що з Кайндлем припізнівся, але я не мав всіх его розвідок на селі, а писав до Маковея за ними та не дїждався. До-перва у Відні я попросив, щоб мене пустили до катальогу і сам найшов все як слід. Перед святами казали мені, що того нема, бо Кайндлеві розвідки позаписувані під иньшими фірмами. Також квестіонар пересилаю. До мого виїзду наспіло 15 відповідей, між тими 2 посилки з писанками — тепер десь надходять дальше. До писання заберусь аж на вакації, бо тепер годі. Лише прошу мене поінформувати чи таблиці з малюнками писанок зробить Тов[ариство] ім[ени] Шев[ченка] кольоровані — се було б дуже пожада-не і я думаю писанки відрисовувати красками. Коли б се видалось за дорого, то я міг би таке зробити: дати сю розвідку до німецького „Mitth[eilungen] der k[aiserliche]-k[öniglichen] Antropolog[i-schen] Gesell[schaft]“³⁶ і вимовити собі тільки а тільки соток таблиць хромолітографічних більше, котрі відтак війшли б до русько-го тексту у „Записках“. Прошу мені висказати свою думку про се.

Розвідку про Самона³⁷ я вже доповнив і сейчас стану толкувати на руське, щоб могла увійти до липнево[го] випуска „Записок“. Опісля заберуся до теми поданої мені Паном Професором: „Політика гал[ицького] боярства“³⁸.

Читав в посліднім числі „Зорі“ новелю Вашу „Історія одної ночі“³⁹. Борсук — се Ви, Микуличі — се Шухевичі, хемік — се Колесса, а Бриль — Маковей або Франко. Чи угадав?

Коли б не робило великої ріжниці просив би о ще яких 10 відбиток статті про Кайндля.

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 133—134. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 16—17.

* Лист не датовано, не зберігся конверт зі штемпелем. Підставою для датування служить зміст листів М. Грушевського від 14. IV. 1896 р. про приспіннення написання рецензії на праці Р. Кайндля (№ 14) та від 28. IV. 1896 р. з інформацією про завершення й написання (№ 16), а також відповіді М. Грушевського на здогади М. Кордуби щодо персоніфікацій персонажів його новели (Там само). Ці дані змісту дають змогу датувати лист не раніше 14 і не пізніше 28 квітня 1896 р.

№ 16

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

[Львів], 28 (16)/IV [18]96 [р.]

Високоповажаний Добродію!

Дякую за Кайндля⁴⁰; міг би бути довший, та дарма відбитки пошлються; щодо писанок, то кольорові таблиці здаються мені потроху надмірною розкошею; залежить одначе від числа таблиць — дати 2—3 можемо, але більше — забагато. І як би конечно хтіли, то попробуйте побалакати з инш[ою] редакцією, хоч не певний, чи вона дасть Вам велике число таблиць. Випадало б при тому, щоб стаття Ваша руська була обширніша в порівнянню з німецькою.

Стаття про Само[на] може увійти в XII т[ом] (хоч напевно в тій хвилі ще не можу обіцяти), для того добре було б, щоб прийшли не пізніше 20-х днів мая. Чи Ви зробили там загальний огляд тієї політичної ситуації, в якій виступив Само і перегляд висказаних в літературі думок? Радив би се Вам.

Новеля згадана справді належить мені, але Ви даремно пробували вгадати: там нема ані осіб, ані фактів списаних з дійсности; я не маю тієї вдачі

Будьте здорові!

Щиро прих[ильний]

М. Груш[евський]

[P. S.] Чи Ви дістали Mikell [?] за Крессенбрунн?

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 7. Рукопис. Оригінал.

№ 17

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 4/5 [18]96 [р.]*

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Про Кай[н]для годі було що довше писати, бо з одного боку его статті подавали з малими виїмками лиш сирий материял, а про се годі розводитись, з другого боку — він жадна така знаменитість. Відбиток з „Місцелянеа“ за Крессенбрунн я не дістав ніяких. Щодо Самона, то я подав огляд попередних поглядів у

* Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

вступі, а ситуацію начеркнув також. Надіюсь до тиждня вислати Вам его. З дому пишуть мені, що надійшло 8 нових відповідей на квестіонар. Перед двома днями вислав до „Буковини“ коротку новельку⁴¹. Тепер перерваєм троха роботу, бо хорую на очи, але се може скоро минеться.

З глибоким поважанням

М. Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 13—13 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 17.

№ 18

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 20 мая 1896 [р.]

Високопов[ажаний] Пане Професор!

Посилаю свою працю до „Записок“ та просив би, щоб коли се лиш можливе, вона прийшла до 12-го тому. Може троха спізнився з посилкою, але при толкованю з німецького насувалися ріжні уваги, додатки, поправки, отже робота на тім лиш скористала. При коректі просив би лишити цитати в тій зіпсованій латині, бо вони взяті з оригіналу, як Фредегар сам писав⁴². Відбиток прошу казати зробити 100.

Чи 11 том „Записок“ вийде сего місяця? При нагоді прошу Беднарському подати мій адрес⁴³, щоб знав куди висилати. Також хай вишле „Етнографічний Збірник“ I том, а відтак оплату відтягне з евентуально признатися мені [!] маючої ремунації. Чи Вовк перейняв вже редакцію „Збірника“ чи ні?⁴⁴

З завтрашнім днем починаю роботу над „Політикою галицьких бояр“. Може до вакацій зберу материял і все потрібне, то на вакації писав би.

Хто се є д[обродій] Томашівський, що тепер, як бачу, засипує „Записки“ рецензіями — студент чи учитель гімназ[ії]?⁴⁵

З глибоким поважанням

Мирон Кордуба

Wien. VIII. Laudongasse, 16, III Stiege Th. 33.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 14—15. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 18.

№ 19

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 27/5 1896 [р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Перед тижнем вислав я Вам свою розвідку. Тепер переглядаючи латинські хроніки замітив я ще одно. На одній з послідних карток, в § 5, там где йде бесіда що назва Befulei може бути зіпсованою назвою племені Вельтів — прошу додати ось що: „Се тим більш імовірне, що в Annales Wirzburgenses [G. H.] Pertz. M[onumenta] G[ermaniae Historica]. S[criptores]. [Bd.] II, [S.] 239) зустрічаєм варіант сеї назви: (Karolus perreit in Sclavos, qui dicitur Vulci)***46.

„Записки“ вже дістав, лише я просив о десять відбиток статті про Самона⁴⁷ і о „Збірник етнограф[ічний]“ (на свій кошт) та не дістав ні одного ні другого. За се дістав візване заплатити вкладку за р[ік] 1896 3 зл[оті]. Я думаю, що се помилка, бо радше я міг би мати протексію до Товариства [імени] Шевч[енка] як оно до мене.

З глибоким поважанем

М[ирон] Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 142—142 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 18—19.

№ 20

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 19 (4)/VI [18]96 [р.]***

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Посилається Вам гонорар за кн[ижки] IX—XI „Записок“; Само[на] видруковано (20 стор[інок] і за нього можна б теж вислати гроші, як би Вам було дуже потрібно, прошу написати. Свої уваги за сю статтю я вискажу Вам устно: вони дотикаються техніки здебільшого.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Карл вирушив на склавів, які називаються вульки (лат.).

*** Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

Чи не маєте якої рецензії? Може підніметесь зробити огляд „Byzantinische Zeitschrift“ за р[ік] 1895⁴⁸, як я зробив за 1894 [рік] („Записки“ VIII)? То зробіть [!]

Тему про бояр, чи Ви берете ширше, як ми домовились? Себто: ситуація політична і відносини Галичини до сусідів в 1-й пол[овині] XIII в[іку]? Я принаймні й тепер би се радив.

Будьте здорові! Я виїду правдоподібно не скорше 10/VII н[ового] ст[илю].

З гл[уб]оки[м] пов[ажанням]

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 8. Рукопис. Оригінал.

№ 21

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*[Відень, не пізніше
початку липня 1896 р.]**

Високоповажаний Пане Професор!

З „Дѣла“ знаю, що реферат з моєї роботи на порядку деннім послідного засідання секції. Від Вашого брата дізнався, що Франко домагався, щоб і текст Фредегара видрукувати в додатку⁴⁹. Се мені однак видається зовсім злишнім так як є кілька видань тексту сего хроніста, які всякому дуже легко доступні проте кошти повного передруку відносних розділів були б на марно ужиті.

При тій нагоді вискажу кілька гадок à propos** послідних зборів⁵⁰. Они доказали як мало члени Тов[ариства] ім[ени] Шевченка кваліфікуються на членів товариства наукового. Перш за все вибирати чоловіка котрий наукою тепер зовсім не займається на голову — се вже куріоз. Я скажу отверто, що по моїй думці зі всіх можливих кандидатів Барвінський був найневідповіднійший.

Ну, а відтак з тим відкладуванем змін статута... Бо ж коли вже раз сказали, що товариство має бути наукове, то мусять яко конечну консеквенцію того згодитись на номінацію членів. Се так ясне, що хіба одні галицькі лоби не добачують сего. А вже най-

* Лист не датовано, втрачений його конверт зі штемпелем. Спираючись на зміст, зокрема, що лист писаний після Загальних зборів НТШ, які відбулися 26 червня 1896 р., то інформацію про дату виїзду М. Кордуби з Відня у Галичину, яка припадає на період „коло 7—8-го липня“, написання листа можна відносити до часу „не пізніше початку липня 1896 р.“ У правому куті першого аркуша олівцем проставлена дата „1896“.

** Щодо, до речі, відносно, стосовно (франц.).

клясичніше вийшло з внесеном. Прийшли, щоб українцям поправляти мову. Ну, і тепер „Дїло“ в кільометровій статті забираєсь боронити цього внесеня!..

Я виїду з Відня коло 7—8-го липня. Не знати чи ще застану Вас, Пане Професор у Львові. А думаюсь там остатись кілька днів, щоб оглянути збірки писанок в „Просвіті“⁵¹ та Музею Дідушицького⁵². До звісної роботи про боярство переглядаю всі можливі материяли, але вони страшно виходять скупі. Ледви по* кількох годинах шуканя найдеся щось пригідного до занотованя. Остаточно прийдесться обмежитись на Волинську літопись⁵³.

Ще одно просив би: може там за мою роботу в „Записках“ від нового року гдещо призбиралося, то по відтрученню вкладки за р[ік] 1896, поручить мені вислати, бо попав тепер у фінансові клопоти, подібно як Білинський.

Брат Ваш студіює життє віденське і оглядає Відень. Дуже вдоволений і дуже пильно все оглядає. Шкода, що на коротко вібрався.

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

VIII. Laudongasse, 16. III Stiege, Th. 33.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 22—23 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 19.

№ 22

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Сушно, 13/8 1896 [р.]
П[ошта] Витків Новий*

Високоповажний Пане Професор!

Вертаючи з Відня я задержався через 2 дні у Львові (11 та 12 липня) та переглянув за той час писанки зібрані в „Просвіті“. Хотів було й до Вас поступити так на нещасте Вас вже у Львові не було.

Тепер, по короткій вандрівці між свояками по Галичині, вернув я вже домів та забрався за роботу. Перш за все за давню справу писанок і в тім напрямі поступає моя робота скорою ходюю. Сподіюся, що незабаром буду міг Вам переслати вже готовий манускрипт. До німецької часописи не буду вже тої своєї роботи

* Слово „по“ помилково написане двічі.

давав, бо, після Вашої заяви, Тов[ариство] ім[ени] Шевченка може само постаратися о хромолітографічні таблиці.

Від д[октора] Кайндля дістався лист з подякою за оцінку его творів.

Щодо роботи історичної, то я при збираню материялу маю головню на меті таке, щоб опі[с]ля мож написати про внутрішній устрій цілого княжества Галицького, щось на той спосіб, як В[исоко]п[оважаний] П[ан] Професор подають в своїй історії Київської землі про організацію Київщини⁵⁴. Много материялу до сего дає Длугош⁵⁵, лиш просивбим о раду оскільки на него мож покладати віру? Також просив би о ті уваги, які Ви мені обіцяли зробити про тамту мою працю (про Самона). Вони станути мені можуть в пригоді при тій новій роботі.

В посліднім томі „Записок“ прочитав я розвідку Терлецького⁵⁶. Доста припала мені до вподоби, головню, та часть, где улаштує хронологію тих випадків. Має* силною видаєсь бути часть, где доказує, що похід був один, бо жерела на котрі покликуюсь кажуть лиш загально, що Казимир ходив на Русь, а що не згадують виразно про два походи, се почислити мож на бік їх поверховности, поспіху в описуваню. А з другого боку годі так „ohne weiteres“** відкидати жерела, що згадують 2 походи. Однак ціла праця в порівнаню з тими, що їх читав Терлецький ще за мене на семінари Дембінського⁵⁷ вказує на величезний поступ.

Користаючи з побуту на селі збираю також троха етнографічні материяли. Може придадуться до „Збірника етнограф[ічного]“, тим більше, що околиці тутешні мало знакомі щодо сего.

При тій нагоді пересилаю глибокий поклін В[исоко]п[оважаний] Пані Добродійці

З щирим поважанем

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 16—17 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 20—21.

* В оригіналі помилково написане слово „Мене“.

** Без продовження, поки що, до часу (нім.).

№ 23

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

[Владикавказ], 20 (8)/VIII [18]96 [р.]

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Щодо Вашої статі (міні трудно умістити було її в т[омі] XII, і вона увійде в т[ом] XIII, що вийде в жовтні), то користнійше було б зробити вказівки на конкретних прикладах, але не знаю чи побачу Вас по приїзді, то скажу: а) брак прозорости, важкий спосіб викладу; при виясненні якоїсь тези не виріжено головну аргументацію і виводи від гадок вступних, побічних, першорядні аргум[енти] не виставлені наперед в порівн[янні] з другорядн[и-ми]; в)* трактується більш натяками, ніби річ загально відому, не дається повного і докладного представлення, а висовуються пункти суперечні або неясні, з того може вийти замість висліду цілої справи — „деякі уваги“. Пишучи, Ви повинні уважати перед собою читача, що нічого про сю справу не знає, і Ви позбуваючи які-небудь посторонні питання натяками, не можете позбувати такі питання; с) З сієї ж причини найбільш важні тексти, особливо де має вагу інтерпретація така чи иньша, треба наводити, хоч би видання їх, бо принаймні се потрібно для лекшого орієнтовання. Сі точки я підносив, хоч тепер острійше їх витикаю в листі; се для яснійшого зрозуміння. Зверніть увагу на се надалі.

Про Длугоша скажу: голі декоричні [?] дати ще можна брати з нього (cum grano falis**, особливо щодо дат хронолог[ічних]), але аксесуари, освітленне, щоб так сказати — їх сервіровку — ліпше не брати.

Про таблиці: я писав Вам, здається, що хромолітографічні Тов[ариство] могло б зробити в дуже малому числі (1—2—3), і для того чи не ліпше б хоч тимчасово — (я думаю, що Ви може на сім статі не скінчите) замінити їх штриховими чорними?

Жичу Вам всього найкращого. Адрес мій теперішній служить до 10 н[ового] ст[илю] вересня.

З глуб[оким] пов[ажанням]

М. Гр[ушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 9. Рукопис. Оригінал.

* Тут і далі найчастіше нумерація поданих зауважень лат. літерами: а, в, с...

** З іронією, глузливо, дослівно „зі щіпкою солі“ (лат.).

№ 24

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Владикавказ], 16 (4)/IX [18]96 [р.]

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Якщо можна, прошу Вас зробити до 8 (20) X справоздання з
1) „Zeitschrift für österr[eichische] Volkskunde“⁵⁸ за р[ік] 1895;
2) „Byzantinische Zeitschrift“, теж за р[ік] 1895.

Якби що в них варто здалось ширшого справоздання, прошу
сі статі зрецензувати особно.

З гл[ибоким] пов[ажанням]

М. Груш[евський]

[Р. S.] Я приїду до Львова десь коло 30 (12) IX

Якби Ви не могли, сповістіть карткою на адрес: Одеса, poste restante.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 10. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 25

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Відень, 13/X 1896 [р.]

VIII. Laudongasse, 7. Th. 1.

Високоповажаний Пане Професор!

Отсе й пересилаю Вам, що бажали, себто рецензію на „Byzantinische Zeitschrift“ та „Zeitschrift für [österreichische] Volkskunde“. Від себе докладаю справоздане з розвідки Вовка, відбитку якої прислав він мені.

З розвідкою про писанки протяглася справа, бо замало маю доказів з пов[іту] Жовківського, щоб мож про те писати.

Отже тепер дістав від одного учителя цілу пачку і перемальовую цікавші взірці на папір. Сподіюся, що десь коло половини новембра буде вже все готове до друку. Впрочім на тім протягуваню зискує лиш сама розвідка, бо все нові доповнення приходять.

З одним мені клопіт. Колись ту ходив я за порадою до одного віденського окуліста, бо маю короткий взір і хотів вживати шкла. Отже він розслідив мої очі і сказав, що мій взір сильно-сильно ослаблений і що короткозорість у мене має „Neigung zur Progressivität“*. Коли не перестану надмірно мучити очий до 10—12 літ страчу зовсім взір. Оттакої! Що тепер робити сам не знаю.

* Схильність до прогресування (нім.).

Ще одно. Того року думаю зробити реґороз, а що зі взгляду на короткозорість войська мені нічого обавляється, то хотів би по вакациях сейчас старатись о яку посаду. Суплентура при гімназії мені сильно не по нутру так як я у ярмо цілої бюрократії гімназійної не можу допасувати своєї шиї. Натомість хотів би десь приміститися при бібліотеці, або архіві (n[ota] bene* — щоб посада була платна, бо удержуватись довше власним коштом не могу). У Львові, на своїй землі волівбим, ніж тут у Відні, на чужині. Правда, про се ще час, але не завадило б наперед дещо знати. А то старавбимся у Відні.

При тій нагоді доношу, що будучи у Львові перед вакаціями я забрав у Беднарського 10 зл[отих] а конто ремунації за розвідку: „Перша держава славянська“⁵⁹.

З високим поважанєм, щиро прихильний
Мирон Кордуба

ЦДДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 18—19 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листя... — С. 21—22.

№ 26

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 25/X [18]96 [р.]**

В[исоко]поважаний Пане Докторе!

Мені моментально потрібні книжки, чи не могли б Ви їх мені прислати зараз поштою (бо висилання через університет тягнеться кілька тижнів) на мою адресу (розуміється — кошти Вам зверну). Як би не можна, то прошу зараз відписати, аби я зажадав через університет, се:

Migne [J. P.] Patrologiae. Graece [Cursus completus] Series Graeca, t[omus] CVII (Leonis Tacticon) [Paris, 1863];

Hampel A. Pronzokor emelékei magyarhonban, Пешт, 1892;

Sitzungsberichte der Wiener Anthropologischen Gesellschaft [Wien], 1896 (артикул Szombathy про бронзу [?])⁶⁰

Будьте здорові! Щиро прих[ильний]
М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 11. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Зверни увагу (лат.).

** Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

№ 27

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, 3/11 [18]96 [р.]**

Високоповажаний Пане Професор!

Мені на короткий час конче потрібна Ваша „История Киевской земли“. Питав за нею по обох віденських бібліотеках, але нема, писав до „Академічної Громади“ до Львова⁶¹, але відписали, що хто иньший вже вижичив. Проте просив би позичити мені на тижднів з три Ваш екземпляр, а я з подякою назад, відішлю.

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

VIII. Laudongasse, 7. Th. 1.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 20—20 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 22.

№ 28

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*Lemberg, 9/XI [18]96 [р.]***

В[исоко]п[оважаний] п[ане] Товаришу!

Дякую за прислане; одначе 1) прошу ласкаво писати з маргінесами; 2) в „Byzantinische Zeitschr[ift]“. Ви взяли під огляд студії до нас не належні; той час ще не наспів, що ми будемо все оглядати; 3) статтю Волкову я маю вже зрецензовану; для того я прошу всіх співробітників не порозумівшись не робити рецензий⁶².

Тепер прошу: на Бачинського видів Вашу рецензію в „Зорі“. Чи би не схотіли зробити її й для „Записок“, звернувши головно [увагу] на історичну часть її?⁶³

А огляданих Вами видавництвам (прошу взяти їх на себе і за рік 1896) якщо було щось цікавіше, то зрецензуйте осібно тепер і пришліть.

Книжку посилаю.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Там само.

Беднарський має послати Вам трохи грошей
Що робите?
Здоровлю Вас сердечно.

З гл[ибоким] пов[ажанням]
Мих[айло] Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 11-а. Рукопис. Оригінал.

№ 29

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, 13/11 [18]96 [р.]**

Високоповажаний Пане Професор!

Замі[т]ку про Волкова „Les traincaux dans les usages funsales“ прошу передати редакції „Зорі“, коли до „Записок“ вже є зладжена ким иньшим. Бачинського зреферую при вільній хвили, однак сумніваюся, чи до науков[о]го журналу, яким є „Записки“ пасувати-ме етюд політичний. Також просив би о прислане трохи відбиток з моєї роботи про „Першу державу славянську“, бо не дістав ніяких. Більше напишу при нагоді пересилки.

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

VIII. Laudongasse, 7. Th. 1.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 21—21 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 22—23.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 30

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

[Львів, початок 1897 р.]*

В[исоко]п[оважаний] п[ане] Товаришу!

Удаюсь до Вас, чи не були б ласкаві сконтролювати для мене одну цитату: Я маю поклик на „Исторію о Російском Государствѣ, чрез доктора Бішінга (Büsching)“, вид[ану] 1763 [року] в Гамбурзі⁶⁴ щодо оповідання про Богдана Рожинського і реформу козаків за Баторія і хотів би знати, як він виглядає⁶⁵. В Відні певне ся книжка єсть в котрійсь бібліотеці, отже за гречність**, випишіть Ви її для мене, якщо можна скорійше.

Видів Вашу рецензію в Kwartalnik-у⁶⁶; нащо Ви туди пишете?

Вийшла польська книжка про Тернопільщину — чи не схотіли б Ви її зреферувати?⁶⁷

З глyб[оким] поваж[анням]

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 100. Рукопис. Оригінал.

№ 31

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien. Laudongasse, 7. Th. 1.
29/1 1897 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Відсилаю Вам „Исторію Київської землі“ з сердечною подякою. Я перечитав її цілу і зробив ексцерпт, щоб виучитись до реґорозум.

Послідні події в Товаристві Шевченка зробили на мене сильно прикре вражінє. Ми з „Січи“⁶⁸ руководячись лише зглядом на добро товариства рішили голосувати за викиненем часописий політичних та за зміною статута, а лише потягнути Виділ до відві-

* Лист без дати, не зберігся конверт зі штемпелем відправлення чи прибуття листа. Підставою для датування є фраза про те, що „вийшла польська книжка про Тернопільщину — чи не схотіли б Ви її зреферувати“, на яку відповів М. Кордуба у листі від 29. 01. 1897 р., що веде пошук цього видання у Відні. Останнє могло відбутись тільки пізніше цієї дати. Умовно датуємо лист „початок 1897 р.“

** Слово „гречність“ помилково написане двічі.

чальности, чому не зробив того з власної ініціативи, а лише на зазив Бобжинського⁶⁹, дозволяючи через те мішатись особам не покликаним у справи товариства. Щодо того впливу Бобжинського ми опиралися лише на звістках поданих в „Ділі“. Піймете наше обуренє, коли ми довідалися (доперва з „Правди“) ⁷⁰, що Бачинський завів наше довіре до него і голосував инакше. Однак справ[а] ціла тепер бере иньший оборот. „Діло“ винеслося до Ставропігії⁷¹ — там ему буде теплійше — а й статути, коли б їх поставити на порядок дневний 2 лютого, перейшли б без сумніву, бо „борителям“ певно не схочєся вдруге тягатися на збори. Одно, що добре сталося, то се, що наступає вибір нового Виділу. Може предсі раз уступить та аномалія, що чоловік, який на поли науковім пороху не винайшов не буде головою товариства наукового, а стане ним той, котрий фактично досі надавав тон цілому товариству.

Що дієся з моєю розвідкою про писанки? Коли буде друкована? Я прошу згори для себе, на мій кошт 100 відбиток з таблицями, в окладинці такій, яку мають „Записки“.

„Записок“ тому послідного я чомусь не одержав.

А тепер трохи про себе. Я вчуся тепер до докторату з великим завязттем і не пишу абсолютно нічого, ані літературного, ані наукового, бо немаю часу. Вечерами сиджу в „Інституті“ та вправляюся в палеографії. Регороза думаю робити в червни, а інституцький „Vogprüfung“* в липни (коло половини)⁷². Тому я бодай до червня для „Записок“ страчений. Зате опісля можу подвійно наложити. Если б однак найшлося що важного, то я не відказуюся.

Розвідки про Тернопільщину тут нема⁷³, отже, хіба б прислали мені. Щодо Бачинського, то товариші кажуть і я так думаю, що не випадає, щоб одна особа про ту саму книжку писала 2 рецензії.

З глибоким поважанєм, щиро прихильний

Мирон Кордуба

[P. S.] Розумію тут редактора „Записок“.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 27—28 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 23—24.

* Вступний іспит, попередня перевірка (нім.).

№ 32

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Lemberg, 8/II [18]97 [р.]*

В[исоко]п[оважаний] Пане Товаришу!

Я не писав Вам на Ваш попередній лист, бо не знав, чи буду редагувати далі „Записки“, тепер усе пішло; кілька день, коли до-відавсь, кілька будуть коштувати таблиці писанок.

Власне, в цім ціла справа. Сказано мені, що коштуватимуть 150—170 зл[отих] р[инських], і хоч остаточно можна б на Виділі, може, й переперти се, одначе тут насовуються деякі гадки, які хоч Вам дати під розвагу.

Р[оку] 1899 буде Археологічний з'їзд в Києві, куди нас будуть просити⁷⁴ і де нам треба поставитись (про се ще не треба дзвонити завчасу); реферати треба приладити заздалегідь, і одним з них міг би добре бути про писанки. Отже, я б не хотів, щоб Ви сим закінчили, лише, щоб доповнили далі свій материял і в повнійшій формі його знову тоді предложили, і тоді б ми його у себе видали, і не жаль було б гроша на таблиці і більше.

Отже: чи би не можна тепер видати без таблиць, лише з чорними таблицями (лише схеми орнаментів)? Евентуально, чи таблиці уложені так, що могли би увійти як складова частина до більшого атласу знімків писанкових (Вами ж пізніше доповнених)? Поспішіть висловити свою думку. Я б хотів Вашу розправу умістити в кн[ижці] XVI, що вийде перед руським великоднем.

Вам треба тепер вчитись і я Вас тепер не буду відтягати до роботи в „Записках“, сподіюсь, що потім будете сильно працювати. По іспиті одначе буду Вас просити знову за огляди часописей за р[ік] 1896, тих що робили минулого року, а може які ще додасте до того.

Крім того маю спеціальний проект поручити Вам річний огляд видатніших з'явищ взагалі в науковій літературі європейській — за осібну, вищу ремунарацію, але за те поговоримо ширше иньшим разом.

Вам належить за кн[ижку] XIV кілька гульд[енів], чи послати їх тепер же, чи разом з ремунарацією за писанки?

В Відні є Питляр, чи видаєте його?⁷⁵ Просив би переказати, що для нього теж є пара ренських лише не знають адреси його в друкарні, і скажіть, що хотів би від нього дальшої роботи.

[М. Грушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 12. Рукопис. Оригінал.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 33

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien. Laudongasse, 7.
13/2 1897 [p.]

Високоповажаний Пане Професор!

Справа з таблицями писаночними представляєся мені так: видавати розвідку без таблиць се то само, що описувати незнані краї без мапи; половину вартости стратит на тім розвідка. Друга річ з проєктом à rgoros* року 1899 (з'їзд археологічний). До того часу я можу доповнити прочі повіти Східної Галичини і предложити до Вашої розпорядимости, а ся розвідка, яку тепер друкуватимете і таблиці можуть тамтуди вийти. Власне, таблиці поскладані після повітів, отже, можуть бути доповнені і з часом утворити атлас писанок. Отже, мій проєкт такий: вилітографувати таблиці до розвідки і якесь число понадто (відразу буде о много таньше). Ті прочі екземпляри доповняться сего і слідуєчого року новими таблицями з иньших повітів і будуть (разом оправлені) творити атлас писанок Східної Галичини. Я мушу тут розвідати, кільки буде літографія коштувати. Якби танше то напишу картою.

Остаючи при тім предметі прошу тепер о ось що. Прошу казати видрукувати 200—300 екземплярів квестіонара (так як був в XI чи XII т[омі] „Записок“)⁷⁶ і прислати мені, бо я хотів би розіслати его тепер на Підгірщину⁷⁷. А тепер перед Великоднем одінока нагідна до сего пора. Також ті кільки золотих за які згадували (ремунарація за рецензії) прошу прислати, то буде на покритє коштів розсилки квестіонара, на марки.

Питлярови переказував, він казав, що напише і подасть свою адресу.

„Січ“ становить тепер центр політики руської (як Кріт — європейської). „Діло“ з цілою заїлостю кидаєся на ню, як перше на Виділ Тов[ариства] ім[ени] Шевченка⁷⁸. Погано, що наша радикальна партія немає свого дневника і хочячи „Ділу“ відповідати треба лізти у новоєрівські часописи⁷⁹. Я вже раз лазив в обороні „Січі“ (Стаття в „Буковині“ в посліднім тиждни), а тепер мабуть доведеться вдруте, бо терпцю не стає.

Щодо проєкту про заграничну літературу годжуся на него радо, але мусівбим знайти докладно в яким обсягу і програмі се має робитися. І само по собі не скор[і]ш іспиту. Так і про писанки, аж на вакації з надісланого материялу стану писати.

* Щодо, до речі, відносно, стосовно (франц.).

Здоровлю Вас і Вашу Паню сердечно,

щиро прихильний

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 25—26 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 24—25.

№ 34

Михайло Грушевський — Мироніві Кордубі

[Львів], 24/II 1897 [р.]

Високоповаж[ани]й Добродію!

З поданими Вами гадками про таблиці я годжуся. Ждав від Вас відомостей про віденські літографії та не діждавсь. Сьогодні заніс Андрейчину табл[ицю] I⁸⁰, щоб він зробив на пробу 12 писанок перших (думаємо, що ліпше давати по 12 писанок на менші таблиці — по видрукованню таблиця розітнеться на троє, без зміни номерації, а з зміною порядку) і побачимо, як він зробить. А Ви тим часом походите по літографіях віденських ліпших; ми Вам пришломо пробу Андрейчина.

Він звернув увагу на те, що тло не однакове — подекуди темно синє, а декуди темно-бронзове; чи не може бути однакове? А то се трудно розпізнати. Далі що робити з штрихами олівця, чи їх треба віддати? Прошу відписати зараз.

Знов ще питання — як з тією таблицею V, чи не можна б її доповнити до 12 писанок, аби не була куца?

Будьте здорові!

В друкарні не зісталось Вашої відозви про писанки. Може Ви маєте, пришліть для друку.

Щиро прих[ильний]

М. Груш[евський]

№ 35

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Відень, 2/3 1897 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Таблиці одержав і ходив з ними по літографіях. Був у 2 порядніших і кожний з них ставив таку ціну: за 1000 екз[емплярів] 170 зл[отих]; за 1500 екз[емплярів] 200—210 зл[отих]. Оферту одного з них долучаю, а також прібку паперу, на яким таблиці мали б бути виконані. Прошу написати про те, чи маю таблиці назад відслати Вам, чи ту дати до роботи. Втім, другим случаю треба було б 50 зл[отих] дати завдатку.

Квестіонар долучую також, змінено трохи в міру досьвіду, якого набув я при відповідях з попередного року. Прошу казати видрукувати 400 екз[емплярів], бо сего року хочу взяти ціле Поділя і Покутя⁸¹. Також, добре б було коли б я одержав ті квестіонарі перед 15 марта.

Прошу написати кілька екземплярів має бути таблиць?

Переглядаючи найновіші журнали історичні, найшов я в етнографічних покащиках отсі діла, котрі вартило б в „Записках“ обговорити:

Halban [Alfred]. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien u[nd] d[ie] Ukraina. Berlin [1896, Bd. Xii + 136 S.];

Srkulj [Stjepan]. Die Entstehung der ältesten russischen sog[enannten] Nestorchronik [mit besonderer Rücksicht auf Svjatoslav's Zug nach der Balkanhalbinsel. Literar-historische Studie].— Požega, 1896, [57 S.];

Павлов. Русская история от древних времен.— Москва, 1896;

Турчевич. Русская история в связи с историей Вел[икого] княж[ества] Литовского.— Вильно, 1896;

Golichovski. Historia et catalogus observantis provinciae ordinis Minorum vulgo Bernardinorum olim provinciae Russiae modo Galicianae vocitatae.— Leopoli, 1896;

Иванов [П. А.] Истор[ические] судьбы Вольнской землѣ [с древнейших времен] до конца XIV в.— Одесса, 1895, [2 + 317 с.]⁸².

Если б котрих у Львові не було, то я мігбим звідси передати справоздане.

Кінчу лист, бо треба збиратись на баль до „Громади“⁸³. А заповідаєся хорошо! Хай покажуть й віденські русини, що не о[д]стають поза другими славянами.

З глубок[им] поваж[анням], щиро прихильний

Мирон Кордуба

№ 36

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Львів, 13/III 1897 [р.]

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Посилаю Вам пробу Андрейчина; якщо Ви з неї задоволені, прошу звернути всі інші таблиці, аби йому передати. Подайте теж евентуальні замітки щодо фарб etc. Ви не відповіли на мої запитання: чи контури зроблені олівцем, мають бути віддалі сірими штрихами? Чи тло має бути одної фарби, чи є різниця (темно-синя і брунатна)? Як бути з останньою таблицею — не повною, чи можете її доповнити або що? Відпишіть.

Квестіонар послано Вам.

З означених Вами книжок я просив би Вас pro futuro* зробити рец[ензію] на Голіховського *Historia et catalogus [...]*, а книжку *Srkulj*-я просив би якийсь [!] книгарні послати мені за посліплатою. Решта вже роздано до рецензії тощо, або не варті.

Ще: посилається одна таблиця з тінями, иньша без тіней, як ліпше, я думаю — без тіней, бо орнамент яснійший.

Будьте здорові!

Щиро прих[ильний]

М. Гр[ушевський]

[P. S.] Дякую за них.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 13. Рукопис. Оригінал.

№ 37

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 17/3 1897 [р.]

В[исоко]поважаний Пане Професор!

Я не відповів попередно на Ваші питання, бо не знав чи будуть літографуватись таблиці у Львові чи тут. Отже, річ мається так: черти рисовані олівцем мають бути білі; я їх рисував олівцем, щоб собі улегчити накладанє фарб, через вирисоване скелету орнаменту. Фарба чорна має бути одностайна, так як на надісланій пробі — всюди де видаєсь бути темно-синя, се походить від злого атраменту, яким я вирисовував тло чорних писанок. Зате при червоній треба конче розрізнити яснійшу, яка майже всюди приходить від темночервоної (Табл[иця] IV, ч[исло] 13).

* На майбутнє, в майбутньому (лат.).

Надіслані проби є дуже добрі і перейшли моє ожиданє. Коби лише всі так випали! Також годжуся на Вашу думку, що лучше без тиний, бо ті ефекту не підносять, а затемнюють орнамент. З кучою таблицею годі мені що зробити, бо тут у Відні okazів не маю. Може б відрисувати бракуючих б писанок з колекції „Просьвіти“⁸⁴, лише вважати, щоб були з тих повітів, про які йде бесіда.

При зміні великості таблиць конечно зміна числа порядочного таблиць і писанок всюди там де я цитую в тексті. Щоб при тім не зайшла яка помилка, бо то вплинуло б шкідливо на вартість розвідки.

Що сказав Франко про сю розвідку у рефераті?⁸⁵ Єго замітки придалибся мені при дальшій роботі.

Книжку про Нестора замовив в книгарні. Небавом вишляють.

Я може таки рішуся чкурнути на свята Великодні у Галичину і заглянув би при тій нагоді до Львова. Але не знаю чи впораюсь з роботою.

З великим поважанєм, щиро прихильний

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 31—31 зв. Рукопис. Оригінал.

Оубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 26—27.

№ 38

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Radziechów, 14/4 [18]97 [p.]**

Високоповажаний Пане Професор!

Просивбим тепер прислати мені ту розвідку про хорватів, про яку згадували, а я б до тижня відослав назад. От при нагоді прошу кому поручити виповнити квестіонар за Скалу⁸⁶, бо якраз в ті сторони я тепер розіслав; може навіть окази писанок вишлете.

Я тепер закопався за книжки і вчуся з цілим імпетом, бо Hannibal ante portas (!)**.

Щиро прихильний

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 24—24 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Оубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 23.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Ганнібал біля воріт! (лат.).

№ 39

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Скала, 29/IV [18]97 [р.]*

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Якщо не посилали мені книжки назад, то можете і не посилати, а проїздом через Львів лишити в друкарні. Якщо будете мати час, добре б було заглянути до Андрейчина. Квестионаря тут на писанки не було, та й кажуть, що се пишуть в Скалі. Про инше побалакаємо при зустрічі.

Будьте здорові!

З поваж[анням]

М. Гр[ушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 15. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 40

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 6/6 [18]97 [р.]**

В[исокопов]а[ажаний] Д[обродій] М[ирон] Кордуба!***

С. Томашівський, коли я сказав йому про Вашу находку, сказав, що він дістав вказівки про кілька аналогічних рукописів Hofbibliothek-и⁸⁷, між ними і про сей. Аби оминуті можливі якісь непорозуміння, я б поручив порозумітись з Томашівським (він зберає акти до тому про Хмельницького) безпосередно.

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 17. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Так само.

*** Вступного звернення у листі немає, його взято з адреси на поштівці. Адреса подана українською та німецькою мовами.

№ 41

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 21/VI [18]97 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

З моїм докторатом виклярувалася справа так: я стягнув сам дисертацію і через те потребую лиш в протягу 3 місяців донести нову і в жовтні робити устні реґорози.

Може так і лу[ч]ше! Більше вмітиму! Институцький іспит буде 6-го липня. Про єго вислід сейчас Вас повідомляю.

Я тепер ношуся з гадкою остати у Відні на вакації. Се буде лиш тогди можливе коли б я дістав яку лекцію, щоб міг ся удержати. Отже, прошу на всякий случай подати мені докладно плян в який має вестися перегляд заграничної літератури. Я б дещо собі тепер зробив.

Також приготворюю рецензії з журналів котрі я за рік 1895 рецензував. Се буде „Byzant[inische] Zeitschrift“ і „Zeitschrift für österr[eichische] Volkskunde“. В тій останній много для нас цікавого.

Як довго остаете ще у Львові. Если б мені випало конче їхати у Галичину, то хотів би ще з Вами бачитись.

Мені чомусь доси „Записок“ не прислали?

Рівночасно пишу до Волкова, щоб дізнатись, що з писанками.

В Тов[аристві імени] Шевченка, як знаю з „Буковини“, нові хриї. Се новий доказ як необходима реформа статутів, щоб не пускати людей неграмотних до впливу.

Здоровляю Вас сердечно.

З високим поважанем

Мирон Кордуба

XVIII. Zimmermannngasse, 14. Th. 17.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 32—33 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 28.

№ 42

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 24/6 [18]97 [р.]

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Мені власне попала в цісарській бібліотеці під руку рукопись: „Historia Collegii Leopoliensis ab a[nn]o 1584 describi inctvata et ad

annum 1773 continuata...", писана кількома руками. Рукою котрої письмо сягає по рік 1668 описана оболога Львова Хмельницьким і інші епізоди Хмельниччини. Чи не схотіли б Ви відповідні уступи видати в „Monumenta-x", де будуть зібрані материяли до Хмельниччини?⁸⁸ Прощу сейчас відписати.

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 34—34 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 43

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 26/VI [18]97 [p.]*

[Високоповажаний Добродій Мирон Кордуба!]**

Рукопись може піти як не до „Monumentae", то до „Записок", прощу лише сконтролювати, чи се не яка компіляція (напр[иклад] з Юзефовича або що)⁸⁹. Але варто переглянути цілу рукопись, чи не знайшлось в ній чого більш інтересного, кошти відписування евентуально оплатило б Товариство (якби для „Mon[ument]-ів", або гонораром, як для „Записок").

Я думаю виїхати десь перед 3 (15) VII.

Щодо огляду літератури, то його розложити б по відділа[x]: історична археологія, класична історія і схід, зах[ідно]-европейські середні віки, нова історія, словянські народи і поруч з історією тіснішою — історія літератури (по можности) і культури, на закінчення етногр[афія] і фольклор сучасний. Я б так думав.

Напишіть.

Мих[айло] Гр[ушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 19. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці. Крім звертання українською мовою, поштівка адресована німецькою мовою: „Wohlgeboren Miron Korduba".

№ 44

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, VIII. Laudongasse, 7. Th. 1.
[Червень] 1897 [р.]*

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Отсе вкінці вдалося мені закінчити свою розвідку про писанки і пересилаю Вам єї⁹⁰. Чи вона міститиметься в „Записках“, чи в „Збірнику етногр[афічному]“, як се мені д[обродій] Вовк згадував, полишаю Вам до порішення. Також дуже бажавбим почути Ваш осуд об тій моїй роботі.

Долучені таблиці просивби я вилітографувати всі, а то тому: 1. із більш чим 500 okazів, які я мав до розпорядимости я вибрав тут найбільш характерні; 2. я в своїй розвідці раз у раз на них покликаюся і їх цитую. Мене самого вирисоване тих 148 okazів стояло великої праці, але я вважав єї конечною. Се буде найбільша досі публікація взорів писаночних, бо атлас писанок Ванклевої має лиш 48, а Косачевої — 19 писанок⁹¹. Попри се добре було б, щоб при літографії заховано той сам формат таблиць і порядок рисунків, бо я їх в розвідці цитую. Через загненє мож би їм відтак подати форму „Записок“. Коли б однак зміна показалася конечною, просивбим позмінювати відповідно цитати. Таблиці оригінальні прошу переховати у себе для мене, вони мені ще придадуться.

На відозву в „Ділі“ надіслано мені дещо матеріялу з иньших околиць, головно з Перемиського та Борщівського повіта. Чи я заберуся до опрацювання тих сторін ще не знаю. Коли б нашли охочого, я матеріял ему відступлю.

При тій нагоді віддаю до бібліотеки „Просвіти“ розвідки Сумцова⁹². Будьте ласкаві передати сю книжку д[обродію] Паньківському, а сей хай знищить мій реверс. Вашу книжку надішлю оп[і]сля.

Моя ситуація тепер змінилася. Ще пишучи до Вас лист перед-последний, я задумував на другий рік поселитися у Львові. В кілька день по написаню того листу закликав мене Цайсберг до себе і порадив записатись на курс приготовавчий до інституту „für österreichische Geschichtsforschung“^{93**}. Мене там й прийняли, як

* Дати дня і місяця у листі немає. Вона встановлена на основі змісту. Служить для цього згадка, що „в липцю прийде вступний іспит з палеографії та хронології“. Це свідчить, що лист писався раніше липня, можливо, в червні. А оскільки згадано, що „докторат думаю здавати в червні“, то дата місяця може бути пов'язана лише з червнем або, можливо, раніше червня. Умовно лист датуємо „червень“ 1897 р.

** Я жалкую, що мушу Вас повідомити, що високе міністерство не надало Вам жодної інститутської стипендії (нім.).

знаєте з „Дѣла“. Десь в липцю прийде вступний іспит з палеографії та хронології, а коли его здам з відзначенем дістану стипендію 460 зл[отих] і буду прийнятий на властивий курс, що триває 2 роки. Конкуренція буде тяжка, бо на приготовляючім курсі є 11, а на властивий курс приймуть лиш 5. Але може подужаю. Так оставбим ще 2 роки у Відні, забравбимся до вступних робіт над історією Галичини від 1772 [року] (про ту свою мрію я вже Вам говорив) ну і записавбимся на права, щоб лучше запізнатся з економією, так для історика конечною.

Такі мої пляни. Докторат думаю здавати в червни.

На коли потребуєте згаданих рецензій (Satke⁹⁴, Бачинський⁹⁵)? Коли буде моя розвідка видрукована?

З гл[уб]о[ким] поважанем

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 135—136 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 27—28.

№ 45

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Сушно, п[ошта] Витків Новий
28/7 [18]97 [р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Власне дістав я лист від проф[есора] Мюльбахера⁹⁶, котрий так звучить: „Ich bedaure Ihnen mitteilen zu müssen, dass das h[o]h[en] Ministerium Ihnen kein Institutsstipendium verliehen hat“.

Сих кілька стрічок розбило мов мелянітова бомба всі мої надії і пляни на будучність. На дальше удержане у Відні зі сторони родичів не маю що й думати з огляду на дальшу рідню і невелику заможність родичів. Отже, всі мої мрії про дальші студії пропали. Не лишаєся нічо иньшого як піти на суплентуру де до Сокаля або Бучача, закопатись на провінції і не маючи ніяких средств до дальшого образования (бібліотеки під рукою) остаточно стати духовним павпром.

Правда, існують у нас в Галичині якісь стипендії заграничні, якісь адіюта, які б мені уможливили, ще бодай інститут покінчити, але се все є не для русинів, а до того радикалів.

Тож не диво, що ся вість мене сильно прибила і я дійсно не знаю що почати.

Також ніяк не годен згадати причини для якої мені стипендії відмовлено.

Мені попала недавно книжка Білінського П. „Про парові купелі у славян“ і я написав на неї критику⁹⁷. Кудя єї пере-слати?

Писанок понадсилано мені більш як мож було сподіватися, особливо з Підгіря. Сподіюся, що дасться з того щось інтересно-го зробити.

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 35—36. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 30—31.

№ 46

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Владикавказ], 3/VIII (22/VII) [18]97 [р.]

Високоповажаний Добродію!

Розуміється прикро, але не треба відразу складати зброю. Я думаю Вам треба докінчити інститут. Я рахую на найближчий рік.

а) гонорару: за „Хроніку західної літератури“ за 4 арк[уші] 100 зл[отих] р[инських], з того, якби Ви взяли спільника Вам припустім — 70;

в) за статі, рецензії й справозд[аня] (річно пр[едпо]ложім 4 арк[уші]) — 80;

с) стипендія від Товариства (від нового року можна б здобути) — 100;

д) з фонду для помочи науковим робітникам з молодіжи — 60
310

Як би Ви не дістали стипендії краювої (про се треба буде про-сити), то теж само можна було б здобути й на другий рік. Розу-міється яких 7 арк[ушів] друку порядної роботи се кавалок, але при енергії можна її зробити без шкоди для своїх студій (бо сі студії передовсім, будете робити не для діпльому, а для знання). Питаєте лише, чи сі 300 гульд[енів] на рік дадуть Вам спромож-ність прожити у Відні? Напишіть мені про се. В крайности мож-на б дещо надробити Vorschuss-ами* і ще якимись запомогами, хоч се було б трудно.

Рецензію пошліть до Львова, або передайте мїні самі, вона не може піти скорше як в ХХ книжку.

* Завдаток, аванс (нім.).

Не падайте духом. Скиньте пиху з серця й серед рутенських обставин і перспектив старайтеся бути культурним робітником. Се можливо.

Будьте здорові! Щиро прих[ильний]
М. Гр[ушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 20. Рукопис. Оригінал.

№ 47

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Сушно, 21/8 [18]97 [р.]

Високоповажаний Пане Професоре!

Щиро вдячний за Вашу помічну руку в хвилі неповодження. На Ваш проєкт годжуся і думаю що за 310 зл[отих] потрафлю у Відні вижити. За вигоди годі так дуже дбати, тим більше, що маєся ідеальнішу ціль на оці, а для її осягнення варто й щось посвятити. Однак я лише тогди мігбим удержатися у Відні, коли б без огляду на час друку моїх робіт одержував згадані гроші місячними ратами по 30 зл[отих] через 10 місяців, а властиве на першого жовтня 40 зл[отих], бо треба на дорогу; се чинило б $9 \times 30 + 40 = 310$, отже якраз згадана Вами сума. Я зі своєї сторони вестиму точні рахунки і глядіти, щоб кожний гріш відробити. Оскільки бачу з Вашого рахунку, Ви думаєте плати[ти] за огляд літературний по 25 зл[отих] від аркуша, а за иньші річи по 20 зл[отих], отже платня взагалі дуже добра, а наші відносини знамениті.

Я зі свого боку кажу, що роботи не жахаюся і буду старався всіми силами відповісти довірю, яке на мене покладаєте.

Я тепер переробляю материял до докторату і пишу дисертацію. Думаю, що з „квєстії боярської“ зроблю дещо путнього, так що буду міг Вам прислати се до „Записок“.

Про стипендію, буде час податись восени. Не дуже я то вірю в підпомогу з „krajowych funduszów“*, але хто вже тричи [!] подавався, тому й в четверте не завадить. Батько каже мені в сій справі писати до Барвінського, але я ще вагаюся, навіть не знаю чи він що поміг би.

Прошу написати, коли вертаєте до Львова.

З глибоким поважанєм

Мирон Кордуба.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 37—33 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 31.

* Крайові фонди, крайовий бюджет (польс.).

№ 48

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Владикавказ], 2/IX (21/VIII) [18]97 [р.]

В[исоко]п[оважаний] п[ане] Товаришу!

Я радий, що Ви маєте енергію вести дальше свою науку. Рахунок, який я зробив дуже обережний, Ви може ще побільшите більшим зарібком. Лише не розкидайтесь на сторонні зарібки і поостерігайтесь супроти веселого віденського житя. Я мав би багато що Вам сказати як до Ваших зайнят, як і до робіт в вид[аннях] Товариства, але може я ще Вас побачу. Я буду у Львові 13—14 н[ового] с[тилю] жовтня. Гроші будете діставати місячними ратами, але не кажіть мов би маєте з Т[оварист]ва місячну платню.

Сьогодні дістав перші форми писанок — і побачив, що друкарня хибно надрукувала їх з пагінацією і в форматі „Записок“. Казав їй зараз віднести до Вовка в сій справі — чи змінити формат в дальших формах, чи зіставити цілу в сім форматі, змінивши лише сигнатуру. Ви мусіли [б зробити] коректу (бо міні коректи з списком матер[іалів] не посилено). Не повелось з Вашою статею, стільки тяганини і плутанини.

Будьте здорові! Щиро прих[ильний]

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 21. Рукопис. Оригінал.

№ 49

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, XVII. Steingasse, 11. Th. 11.
[8 вересня 1897 р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Дисертацію маю приділено Бюд[і]н[гер]ови⁹⁸ і Іречекови⁹⁹ до оцінки, отже, тим самим, що передше. Бюд[і]н[гер] зрікся оцінки,

* Лист не датовано, не зберігся конверт зі штепелем. У верхній частині першого аркуша листа олівцем проставлена дата „1897“. Підставою для повної дати є згадка про обрання М. Грушевського почесним членом „Січі“, що, згідно з текстом листа, проходило „вчорашнім“ днем, а оскільки збори відбулися 7 вересня 1897 р., то написання листа могло припадати раніше як 8 вересня 1897 р. (лист із Відня до Львова доходив, як відзначалось, за добу). 9 вересня того ж року М. Грушевський уже повідомляє, що „від „Січі“ дістав діпльом і висилаю подяку“ (№ 50).

заявляючи в письмі до деканату, що ся тема єму „liegt fern“*. Отже, деканат приділив другий реферат Ягічови¹⁰⁰. Доси ще не знаю який остаточний результат, бо референти держать ще дисертацію у себе.

Другою справою, що лежить мені на серци, се зложене подяки В[исоко]п[оважаному] професорови за наданє стипендії в Товаристві ім[ени] Шевченка. Однак заким сонце зійде роса очи вийсть. Ви певно поручили Беднарському вислати мені на 1-го умовлених 30 зл[отих] на удержанє через листопад, бо як знаєте я з дому нічого не дістав. Між тим нині вже 8-го, а я гроший ще не дістав і кажучи отверто, єсьм у великім фінансовім клопоті. Навіть на заплаченє помешканя, котре треба згори платити, вже не стало. Отже, прошу поургувати Беднарського, щоб сейчас вислав.

Я мав дістати коректуру з „Писанок“ — досі нічого не одержав.

При тій нагоді мило мені першому донести Вам, що вчерашні загальні збори іменували Вас Почестним членом „Січи“ через акклямацію.

Над переглядом літературним працюю при вільних хвилях. Коли Ви протів ділень его на 3 части, підносите технічні труднощі, то я піднесу ще технічніші, себто великанський материял, з котрим, поділений на 3 части лекши упоратись як ділячи его на 2 половини. Після мого проекту, то в 6 книжках „Записок“, які щороку виходят подати б можна на перемену — в 3 перегляд літератури заграничної, а в 3 перегляд часописий, який від часу до часу подавася б.

З глибоким поважанєм, щиро прихильний
Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 47—48 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 32—33.

№ 50

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, XVII. Steingasse, 11. Th. 11.
19/X 1897 [p.]*

Вельми Поважаний Пане Професор!

В залученю пересилаю Вам книжку Линниченка¹⁰¹, дякуючи за єї вижиченє. До Відня приїхав я вже 6-го, а то тому, щоб залучити чим скорше дисертацію та учитись дальше до докторату, бо

* Далека, дослівно віддалена, на віддалі (нім.).

не мав всіх потрібних підручників вдома. Тому не міг я чекати до 15-го, щоб бачитись особисто з Вами, і если маєте що важного мені переказати, прошу се вчинити на листовій дорозі. Я зі своїм докторатом маю рішучий „пех“. Бо по смерті Арнета¹⁰² посаду директора „Архіву“ обійняв Цайсберг і через се уступив зі своєї катедри університецької. Я просив Редліха¹⁰³, одного з професорів інституту, щоб перейняв реферат моєї дисертації і о то саме говорив деканови факультету. Доси однак не знаю кому приділений реферат про мою працю, бо декан порозумівся з давнішими референтами чи схочуть уступити.

Цілу днину учуся, перероблюю і повторяю предмет, а що ще нема викладів — починаються завтра (20-го), то при вільних хвилях перечитую часописи і приготовлюю материял до перегляду літератури в „Записках“. Подам его в тім пляні:

I — віки старинні в 1-ім томі 1 1/2 арк[уша] друку;

II — віки середні в 3-ім томі 1 1/2 арк[уша]; і

III — віки нові в 5-ім томі 2 арк[уші].

Вихідна точка 1 січень 1897 [року]. Правда, обєм „Огляду“ побільшаю до 5 арк[ушів] на рік¹⁰⁴, а мені видиться, що коротше его уйняти неможливо, зі згляду не лише розвідок, які щороку пишуться. В „Kwartalniki“ посвячують оглядови 15 арк[ушів] річно.

Щодо розвідки моєї про писанки, прошу звернути увагу коректора, що конче треба змінити нумероване при цитатах, де я покликуюся на таблиці, так як уклад таблиць змінено (ділячи кожду на 3 менчі). Інакше ціла робота на нич не здала. Як лише буде збірник видрукований прошу мені его казати вислати і відбитки також.

По доктораті думаю взятися за архівальну роботу (à propos* Галичини), користаючи зі знакомости з Цайсбергом.

З високим поважанєм

Мирон Кордуба

[P. S.] Послідного тому „Записок“ досі не одержав.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 41—42 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 31—32.

* Щодо, до речі, відносно, стосовно (франц.).

№ 51

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, VIII. Laudongasse, 7. Th. 1
[Після 19/10 1897 р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Вельми був радий Вам виписати жадане, так годі. Питав в бібліотеці університетській та цісарській за ділом BÜschinga, але нема. Прошу на урядовій дорозі, через бібліотеку університету Львівського віднести до бібліотеки в Берліні; там без сумніву буде се діло.

Щодо „Kwartalnika“ річ мається ось як. Мені здалося мати таку часопись як „Kwartalnik“ у себе вдома, а що яко „barfüssiger Akademiker“** не розпоряджую великими фондами, то плачу редакції роботою; не багато єї там є, щось 2 рецензії.

Що знова тикаєсь розвідки про Тернопільщину, то зроблю на се рецензію. Коли не помиляюся розвідка писана д[окто]р[ом] Satke по-польськи.

З писанками вже кінчаю. Десь за тиждень прочитаю ту розвідку в „Січі“, а відтак перешлю єї Вам. При тій нагоді й обширніше напишу.

З поважанем

Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 141—141 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 20.

№ 52

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

[Вігень, після 19/10 1897 р.]***

Високоповажаний Пане Професор!

Я не посилав книжок, бо вчився з Wattenbacha¹⁰⁵, а по реґорозум думав все разом післати, та при тій нагоді обширніше побалакати.

* Лист датовано за змістом, див. листи № 50 і 51.

** Босоногий студент (нім.).

*** Лист датовано за змістом, див. листи № 50 і 51.

Але не так склалось як ждалось. Рутенцеви все вітер в очи. Я вніс дисертацію до апробати якраз тому тиждень, бо позволене з міністорії пізно прийшло. На другий день я всунув секретареви куку в руку і поспитав яких декан визначив референтів. На моє чудоване дізнався я, що не тих на яких я рефлектуював (Zeissberg і Huber)¹⁰⁶, а зовсім иньших: Büdinger-a і Ireček-a. Сейчас і заявили мені колеги, що коли Цайсбергову дисертацію має Büdinger реферувати, то певно відкине, бо они оба страшно зі собою коти драть. До того, як знаєте, я в тій дисертації часто-густо полемізую з Büdinger-ом. Тим перепуджений суну до Büdinger-a і довідуюсь таке: „Ich kann schwerlich Ihre Dissertation approbieren“*. Чому ви не предложили тої праці, що читали на моїм семінарі (про бояр) — питає дальше. Дарма було, що я толкував, що розвідку сею я вважаю о много лучшою від тої, що я єї читав на его семінарі, бо тамта не викінчена, дарма, що покликувався на прихильні рецензії в „Кієвській старині“¹⁰⁷ та „Historickum Časopismé“ Golla¹⁰⁸. Коли вкінці я запитав его дефінітивно чи дисертація буде апробована, чи ні, то сказав, що тепер не може дати певної відповіді, аж за 14 днів, бо мусить єї перше прочитати! Отже, не читаючи розвідки вже заявив, що ледви чи єї апробує! Sapienti sat**.

Вибачте за досадні слова, але мене мало чорт не бере. Я вже цілком приготований, а ту така притичина! Коби хоч впав чоловік при іспиті, то знав би бодай защо! Знав би, що сам завинив, бо не приготовився як слід. А так!

Я був також у Іречека. Той прийняв мене зовсім инакше. Дізнавшись про моє імя, сказав, що чув про мене (мабуть читає „Записки“) і заявив, що зовсім не знає, що визначений корреферентом моєї праці. Відтак додав, що се доперва другий раз ему случается питати при історичнім реґорозум, бо він властиво фільольог і т[ак] д[алі].

Отже чекаю ще чотирнайцять днів, хоч знаю що надармо, бо щодо висліду зовсім не уводжу себе надією. Навіть повтаряти не буду переробленого материялу. Волю за той час в інституті працювати. Ітак занедбався там троха.

Прошу вибачати, що книжки передержав так довго; за Wattenbach-a певно дістали з пару ургенсів!

До того всего ще тепер у Відні така духота, що в полудневі години всяка праця немислима. Вчора мимо кількарязового дощу було 30° цельзія в тіні в 2-ій пополудни, а о 10 у вечір ще 20°.

Чи може вибераетеся до Відня? Може на зелені свята?

* Заледве я (наврод чи) зможу Вашу дисертацію апробувати (нім.).

** Розумному досить (лат.).

З глибоким поважанем, все щиро прихильний
Мирон Кордуба

VIII. Zimmermannngasse 14 Th. 17.

[P. S.] Що з розвідков за писанки? Коло 15-го здала б мені ся решта ремунації.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 138—140 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 29—30.

№ 53

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Львів, 9/XI (28/X) [18]97 [р.]

В[исоко]п[оважаний] Пане Товаришу!

Дійсно я казав Б[еднарськ]ому, і тепер написав уже до нього записку, аби послав Вам 30 зл[отих] р[инських], а Ви йому найліпше пригадайте перед першим, аби не забував.

Від „Січи“ дістав діплом і висилаю подяку, і Вам дякую, бо догадуюсь, що Ви були тому ініціатором.

Про Ваші дальші поступи з докторатом напишіть мені. Огляд все-таки мусить бути поділений на двоє й убганий в 4 аркуша; от н[а]пр[иклад] 1898 р[ік] кн[ига] II буде мати Н[аукову] Хроніку про Хмельниччину спеціальну, а в 3-х щонайменше — огляди часописей.

В „Altpreussisches Monatschr[ift]“ за 1896 р[ік] була стаття Karge¹⁰⁹, котру треба б зрефировати, коли будете мати трохи часу; рівно ж Бернардинський Catalogus¹¹⁰, про який давно вже Вам писав.

А тепер я мушу ще виконати оден дуже прикрий обовязок щодо Вас. Мені кілька разів по повороті довелось чути, що Ви маєте репутацію гуляки, що вічно пропадає по ресторанах, сильно пец etc. Я не вірю відразу того рода поголокам, але вже саме істнування їх міні дуже прикро. Ви розуміється можете міні відповісти, що міні до того нема діла, але думаю — не зробіте сього. Ви належали до невеличкого числа моїх справжніх учеників, за котрих я завсіди памятав і по змозі опікувався і сподівався позитку для нашої бідної суспільности. Тож міні було б дуже прикро махнути на Вас рукою. Звістна річ, кажуть, що можна сполучати utile cum dulci*, але се не правда і робота наукова завсіди вимагає певного аскетизму від чоловіка, і хто занадто пильнує кнайпи не

* Приємне з корисним (лат.).

може бути солідним робітником, відданим праці й народним інтересам, яких вимагає Русь. Знаю, що Відень звичайно пожирає наші руські сили й перетворює їх в безплідних циників, але від Вас я сподівався й сподіваюся більшої сили спротивлення. Коли всі мої страхи за Вас безосновні; тим ліпше. Можу лише жадати, щоб вони ніколи не мали основи!

Будьте здорові!

Щиро Вам прихильний

М. Грушевський

[P. S.] У всякім разі скажете міні в відповідь щирю правду!

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 23. Рукопис. Оригінал.

№ 54

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Львів, 11/XI (29/X) 1897 [р.]

Високоповажаний Добродію!

Передовсім повідомляю Вас, що Товариство признало Вам 100 зл[отих] стипендії на сей рік шкільний. Книжка том XIX Вам вишлеться. Тепер Ви мусите учитись до докторату, тож ніяких поручень щодо реценції Вам не даю; зробіть попе[ре]д всего з тим кінець.

Розтягати огляд понад чотири аркуші рішуче не хотівбим („Kwartalnik" не може нам служити за приклад, тай там хроніка займає далеко менче місця ніж у нас [...]»: торік було 8 аркушів) ділити его на три часті також не можливо з причин технічних. Статі маловажні можна поминути, менче важні позбувати кількома словами; 4 аркуші зовсім доста. Пригадую Вам, як я і перше Вам казав, що в хроніку сю треба би взяти і історію літератури, фільольогію і етнографію; пригадую собі, що Ви хотіли евентуально взяти собі когось в тій справі до спілки.

Одну коректу з „Писанок" будете мати Ви самі і справите нумерацію. Чи маєте Ви таблиці? Як ні то напишіть безпосередно до Беднарського, щоби Вам оден примірник вислав.

Свою розвідку про бояр міщу в XX томі і тепер буду чекати Вашої.

Будьте здорові. Щиро прих[ильний]

М. Гр[ушевський]**

Родинний архів М. Кордуби, № 22. Рукопис. Оригінал.

* Далі текст не прочитано.

** Лист написаний іншою особою, правлений і підписаний М. Грушевським.

№ 55

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

[Вігень], 16 / XI [18]97 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Лист Ваш послідний поділав на мене депримууючо. Я думаю, не зробив нікому нічого злого, а тут найшлися людці, що чернять мене перед Вами і стараються зразити Вас до мене. Ви дали справді доказ, ще один більше прихильности, коли написали мені про се. Як і жадаєте, напишу Вам щиру правду, а що нічо так не переко-нує як числа, отже, я послужуся отсим материялом доказовим. Як знаєте одержую місячно 30 зл[отих] від Тов[ариства] ім[ени] Шевч[енка]¹¹¹, попри се 6—8 зл[отих] з дому. З того плачу за хату 10 зл[отих], за обід в абонаменті також 10 зл[отих], вкладу до „Січи“ 1 зл[отий], остає, отже, 15—17 зл[отих] на сніданє, підвечірок і вечеру та всякі иньші дрібні видатки, себто 50 кр[ейцарів] денно. Чи по оплаченю сего всего остають гроші на гульню і пите, осудіть самі.

Дисертація моя вже апробована. Речинця на перше ригорозум ще не визначили, але я просив на суботу 27-го с[его] м[ісяця]. Про результат донесу сей час.

Що дієся з розвідкою про писанки? Чи я єї одержу до коррек-ти і коли вже вийде? Також просив би о 2-ий том „Матеріялів“, котрі тепер вийшли¹¹².

Вичитали мабуть пашквілю на мене в „Руслані“¹¹³ (фейлетон ч[исло] 243). Я післав відповід[ь] у „Буковину“. Автор добродій Євг[ен] Барвінський, мабуть не догадуєся, яку зробив мені рекла-му — я дістав 30 замовлень на відбитку „Грядучого покоління“.

„Січ“ сего року святкуватиме 30-ті роковини свого істнованя. Попри концерт задумали ми видати альманах, в котрім би місти-лися твори членів „Січи“ — давних і теперішних. Альманах¹¹⁴ мав би вийти в великій 8° обему до 12 арк[ушів] друку (200 сторінок) та містити до того: а) табльо всіх голов „Січи“ від 1868—[18]98 [років]; фотографію січовиків з 30-го року. Я відносився до Пань-ківського з прозьбою о інформації щодо коштів і одержав відпо-відь, що друк стоятиме 20 зл[отих] від аркуша, отже, 240 зл[отих] на 600 примірників. Чи не могло б Товариство ім[ени] Шевченка бодай троха опустити, а також чи не згодилобся на то що згори заплатимо 1/4 або 1/3 часть, а решту прим[іром] за 6 місяців по розпродажі альманаху? Просивбим мені про се при нагоді, в як можете короткім часі, написати. Взагалі впевнюю Вас, що на січо-виках тяжить лише слава лиха з давніх часів. З давніх січовиків остало лише 2-ох, а прочі люди молоді, таки працюють. Особливо тепер удалося мені так заохотити до відчитів та до щирого зайня-

тя урядженем ювілею, що від початку року не було досі ні одної так зв[аної] „кнайпи“.

Я тепер, як бачите, всесторонно зайнятий і докторатом, і оглядом літератури, і товариством (яко голова), і ювілейом, що справді не знаю где б знайти мені час на гульню. Що мене о се посуджують, може й моя вина, бо я нераз шуткуючи говорю про кнайпи etc., а дехто може брати се за правду.

Ще одна справа. Товариство ім[ени] Шевченка задумує видавати „Вістник“¹¹⁵. Між січовиками у Відні є кілька, що хотіли би его пренумерувати, отже, просили мене вивідатись чи для студентів не могла б бути ціна знижена (як се було при „Зорі“), от хоч би на 6 зл[отих] р[инських].

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

ЦДДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 43—46 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 33—34.

№ 56

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 6/12 [18]97 [p.]*

Високопов[ажаний] Пане Професор!

В п'ятницю 3-го с[ього] м[ісяця] я зробив перше, головне ригорозум з історії славістики і латини. Друге, побічне, з філософії хочу зробити коло 20-го с[ього] м[ісяця].

Прошу написати, що дієся з моєю розвідкою про писанки? Так прошу визначити *Terminus non post quem*** до надісланя огляду літератури. Чи прислати також розвідку про бояр?

З глибоким поваж[анням]

Мирон Кордуба

ЦДДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 49—49 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 34—35.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Крайній термін (лат.).

№ 57

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, 3/1 [18]98 [р.]**

В[исоко]поважаний Пане Професор!

Я хотів покінчити огляд літератури до 1-го січня так мені не судилось. Я захворів і перележав по операції 2 тижні в ліжку, якраз під час сьвят, коли найкрасше було робити. Тому огляд може бути аж коло 15-го готов.

З щирим поважанем

М. Кордуба

ЦДДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 50—50 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 35.

№ 58

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*Lemberg, 4/1 [18]98 [р.]***

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Думаю, що можу Вас поздоровити вже [з] доктором. Тепер маєте час до роботи. Можливі деякі перемини в розкладі матеріялу і для того прошу Вас приготувити 1-у частину огляду на 1/II н[ового] с[тилю]. Боярів теж можете тоді ж прислати, якщо маєте їх готовими зовсім до друку¹¹⁶. Можете зладити теж обіцяні рецензії; а може маєте на приміті ще які книжки до рецензування?

З гл[ибоким] пов[ажанням]

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 24. Рукопис. Оригінал.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Дата інтерпольована з поштового штемпеля одержання листа: 5. 1. 1898 р. Оскільки, як уже відзначалося, лист зі Львова до Відня і навпаки доходив за добу, дата відправлення, можливо й написання листа, припадає на 4 січня 1898 р.

№ 59

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, 23/1 [18]98 [p.]**

Високоповажаний Пане Професор!

Книжки про котрі писали можу вижичити в бібліотеці на своє ім'я і Вам післати; однак прошу зарядити висилку** з Тов[ариства] ім[ени] Шевч[енка] сейчас моєї місячної гажі (30 зл[отих]), бо я досі не дістав адіютум, а гроші вийшли міні так, що на завтра вже на їдло не вистане. Маю много до Вас писати і вчиню се при нагоді пересилки книжок, а між тим здоровляю Вас щиро з високим пов[ажанням]

Мирон Кордуба

ЦДДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 61—61 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 38.

№ 60

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 12/2 [18]98 [p.]

Високопов[ажаний] Пане Професор!

Нині покінчив я роботи коло „Огляду літературного“, остає лиш все переписати, що заготовляю до 2-ох днів. Спізнився я через свою слабість та через замкнене університету, через що годі було дістати потрібних журналів. І так, остає ще доповнити „Огляд“ з „Litterarisches Zentralblatt“¹¹⁷, котрого я тут в обох бібліотеках не міг дістати — сказано, що вижичені, то знова в оправі, однак там буде лише кілька дрібниць. За лютий не одержав я досі ні крейцара з Товар[иства] ім[ени] Шевч[енка] і через се жити приходиться мені гірко. Чи се кара за спізнене? Прошу казати сейчас вислати, бо мені всі средства давно вийшли.

З глуб[оким] поваж[анням]

М. Кордуба.

XVII. Steinergasse, 11. Th. 11.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Слово „висилку“ помилково написано двічі.

[Помітка на полі]: Я виделегований зі „Січи“ на з'їзд до К[иєва]¹¹⁸, отже 20-го буду у Львові. Через політичні події теперішньої роботи [?]. Завтра заг[альні] збори віденських русинів.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 51—51 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.
Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 35.

№ 61

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, XVII. Steingasse, 11. Th. 11
[Кінець лютого — початок березня 1898 р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Вже 2 місяці, як я здав оба ригорози, але досі не міг промуватися. Причина сему ся, що годі зібрати грошей на таксу. На ригороза дістав я з дому 80 зл[отих], а вже годі було жадати, щоб дали на таксу, бо знаю, то родичі не заможні. Пожичити де також годі, хоч я пробував, бо докторат [?], ще не є ніякою гіпотекою; а хоч траплялася оказія, то під так неможливими умовами, що я ніяк не міг згодитися. Проте, хоч як се мені прикро, мушу звернутися до Вас, В[исоко]п[оважаний] Пане Професор з прозьбою чи не дістав би я сеї суми (65 зл[отих]) з Тов[ариства] ім[ени] Шевченка, яко пожичку на 1 рік, а я зобов'язуюся її віддати з 5%, або відробити — як прикажете. При тім просивбим, щоб ся справа не приходила аж на Виділ, а бодай не йшло аж до часописей, бо се немила річ, щоб всі знали, що я зтягнув в Товаристві пожичку.

„Огляд літературний“, часть другу викінчу напевно перед вакаціями і привезу враз з розвідкою про бояр, зі собою до Львова, або коли б треба було, скорше перешлю. Також маю на приміті деякі рецензії нові: Kaindl. Lippowasser в публ[ікаціях] віденської академії за 1897 р[ік] і L. Leger „Les sources de la mythologie slave“ в „Revue de l'histo[rie] des relig[ie]“, Т. 25¹¹⁹.— Се послідне не знаю чи дістану.

Прошу міні донести також як стоїть справа зі знаню Вам стипендією.

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 118—119 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 36.

* Дата оснований на змісті листа. М. Кордуба здав „ригорози“ „вже 2 місяці“ тому, що могло припасти десь на грудень 1897 р. (№ 56), отже, лист міг приблизно писатися наприкінці лютого — на початку березня 1898 р. Уже в травні М. Грушевський вимагає приспішити написання згаданого „Огляду“ (№ 63).

№ 62

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 30 (18)/III [18]98 [р.]

Високоповаж[аний] Добродій!

Про 1-го* — б[удьте] ласкаві не задержуйте коректи, бо книжці треба вже виходити.

Про 2-го* — Ваш товариш Модест Левицький¹²⁰ в справі своєї фриквекції і Abgangzeugniss-a** просив когось з віденських русинів, але той не зробив і він, чую, удався в тій справі до „Січи“. Будьте ласкаві, зробить йому там що треба по колеженству.

Як з галицькими боярами?

З гл[ибоким] пов[ажанням] М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 25. Рукопис. Оригінал.

№ 63

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 23/5 [18]98 [р.]***

В[исоко]поважаний Добродію!

Поспішіться з висланням II частини огляду, бо вже треба.

„Воскресеніє“ Толстого, як я довідався приїхавши, „Вістник“ не буде друкувати¹²¹, бо „Спілк[а] Видавн[ича]“¹²² видає передрук перекладу того, що йде в Буковині.

Погляньте, чи є в Вашій бібліогр[афії]: Rachid-ed-Din. Histoire des Mongols, р[ік] 1836; перекл[ад] „Quatrmere“ і „Славянській зборник“, Петерб[ург], 1-2, 1875 [рік] і дайте міні знати¹²³.

Щиро прихильн[ий]

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 26. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Щодо 1-го; щодо 2-го (лат.).

** Диплом (вишу) (нім.).

*** Дата інтерпольована з поштового штемпеля відправлення листа: 24. I. 1898 р. Засади переведення дати аналогічні з листом № 60.

№ 64

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 1/6 [18]98 [р.]*

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Розвідки доси не прислав, бо мусів дісертацію перед промоцією віддати, а тепер доперва вніс подане на штемпі за 50 кр[он], щоб міні єї видали. Тиждень тому вніс я також подане о практикантуру при універс[итетській] бібл[іотеці]. Нині прийняв мене директор на власну руку і я вже осаджений в бюрі. В той спосіб маю забезпечений куток на час приготування до габілітації. Платню буду поберав доперва за кілька місяців. Прошу вислати мою місячну ґажу.

З гл[ибоким] поваж[анням]

Д[окто]р Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 52—52 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 36—37.

№ 65

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 22 (10)/VI [18]98 [р.]

[Високоповажаний Пан Д[окто]р Мирон Кордуба]**

На початку липня я виїжджаю, тому прошу поспішитись вислати праці. Рівно ж прошу повідомити: а) кілька Вам потрібно на 1 липня, б) коли Ви дістанете платню, в) кілька її буде, себто чи обійдетесь без місячної доплати з Т[оварист]ва [?]

З поваж[анням]

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 27. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

№ 66

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 5/7 [18]98 [p.]*

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Перед тижнем я післав „Огляд“, чи одержали?¹²⁴ У листі я просив, щоб казали післати міні гроші ще за липень, а відтак на першого серпня за серпень. Однак я досі нічо не одержав, а маючи своїх засобів маю защо жити; ще хата не заплачена. Прошу проте казати Беднарському, щоб сейчас прислав, бо міні кожний день робить величезну різницю.

З гл[убо]ким] поважа[нням]

Мирон Кордуба

[Помітка на полі]: Також не одержав я „Записок“ послідних і 2-ох послідних томів „Жерел“.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 53—53 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 37—38.

№ 67

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 5/VII (23/VI) [18]98 [p.]

Високоповаж[аний] Добродію!

Виділ ухвалив дати Вам ще сього року запомогу 100 зл[отих] р[инських], поки будете мати платню. Але з огляду на Вашу давнійшу заяву, не знаю, чи се буде Вам à rgoros**, бо ся запомога буде публікована. Отже прошу повідомити п[ана] Паньківського — чи візьмете запомогу, що буде Вам виплачена в ратах: 30 + 30 + 10 + 10 + 10 + 10, чи волієте брати задатки ще сі два місяці на рахунок праць.

З гл[убо]ким] пов[ажанням]

М. Г[рушевський]

[Р. S.] Виїзжати маю в четвер, отже бояре підуть на секцію вже в осени.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 28. Рукопис. Оригінал.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Щодо, до речі, відносно, стосовно (франц.).

№ 68

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Lemberg, 30/X [18]98 [р.]*

[Високоповажаний Пан [Доктор] Митрон Кордуба!]**

Сьогодні пошлються Вам гроші (вчора сказав); з сим Ваш рахунок (по обрахуванню „Записок“, кн[ижка] XXV) виносить 130.60. Постарайтесь вирівняти дещо рецензіями; повідоміть, щоб могли зрецензувати. Тільки уважайте на мову; я про се ще буду Вам писати.

Пошліть іще: Köchly. Selecta quaedam ex in editis Leacis tacticis capita. Zürich, 1854¹²⁵.

Будьте здорові!

Щиро прихильн[ий]

М. Груш[евський]

[Р. S.] Не рахуючи сотки запомоги сього року. Чи Вам її виплатили цілу?

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 29. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 69

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 5/XI [18]98 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Книжки висилаю так пізно, бо „Mitth[eilungen] d[er] Anthro[logischer] Gesellschaft“ були вижичені¹²⁶ і я мусів доперва ургувати їх зворот. Дві другі книжки, про котрі писали не знаходяться в нашій бібліотеці, хоч я найшов много других розвідок сих авторів. Може заголовки не докладно виписали?

Переходячи до своїх справ подаю Вам до відомости, що я не одержав цілої стипендії. Під час ферій університетських я одержав 30 + 40, отже, доперва по вчисленю тих 30 зл[отих], що мені перед 2 днями прислали, була б ухвалена сума виплачена. Отже, мій довг у Товариств[ві] виносив би лиш 100.60 зл[отих], а не 130.60. Чи відсія відтягнуто вже ремунарацію за „Бояр“, котрі я передав у вересни відтягнуто Паньківському. Чи ся розвідка вийде у 22 том? Також прошу написати, що діється з „Писанками“? З обох тих кусників рад би я мати хоч по кільканайцять відбиток.

* Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

** Вступного звернення у листі немає, його взято з адреси на поштівці.

При тій нагоді посилаю 1 рецензію і 1 звістку про додаток до біографії Шевченка. Сего року (1898) вийшла книжка „Introduction à l'Histoire de la Litterature“ Лякомба¹²⁷, сего самого, що тільки шуму наробив своєю новою теорією історичної концепції. Я хотів би подати просторе справозданє, а може і критику (як буде по силам!) сего діла в „Записках“ або „Літературнім вістнику“. Прошу дати знати чи згоджуєтесь на се.

Від 1 листопада зачав знова робити коло „Огляду літератури“. Попри се посуваюся поволи у збираню материялів до габілітаційної роботи про Галичину. Одно міні не для супкою, що для сеї роботи буду мусів перешукати архіви — берлінський і петербургський, а на се фондів немаю ніяких. Барвінський радить робити петицію до сойму, але не дає великої надії на успіх, а я з досвіду знаю, що навіть звичайної університетської стипендії не дадуть так легко русинові, коли він „неблагонадежный“.

Інтересно було б міні ще знати ось що. Ви мабуть читали зазив Міхновського до видання руської *sur generis** енциклопедії¹²⁸. Чи знаєте Ви сього добродія, чи до діла сего забралися хороші сили і чи є вигляд на успіх. Коли є, то міні хотілось би взяти в тім участь і написати історію Галичини (новійшу).

У Відні пробуває тепер д[обродій] Михайло Чубинський, київський доцент карного права¹²⁹. Я з ним познакомився і він міні подобався і то дуже. Між тим писав Маковей¹³⁰ і ми одержали 2 анонімні листи з України, що се має бути російський шпійон. Я сего ніяк не можу припустити, бо чоловік сей не вспів би чейже так маскуватись. Я з ним стрічаюся майже щоднини у бібліотечі, балакаємо про нашу літературу, я єму даю читати українські книжки. Він написав навіть кілька віршів — один передав через Барвінського до „Вістника“. Коли заходжу на єго квартиру, то бачу, що єго жінка стараєся говорити по українськи і свого хлопця він учить по нашому. І ось чому та звістка мене дуже поразила. Прошу, если знаєте, написати міні, що се за людина і чи нема можливости, що листи з України — се лична яка-то месть. Бо на мій погляд на шпійона він ніяк не подобає.

Дуже радий був би також, коли б подали міні свої уваги про моїх „бояр“ і написали як Вам ся розвідка припала до вподоби.

Так, бачите, мій лист зладжений у формі квестіонара до Вас. Однак, годі міні Вас не трудити, так як я до нікого не маю стільки довіря, щоб у так важних справах здатись на него і я перекоаний і мав докази Вашої прихильности до мене.

З високим поважанем, щиро прихильний

М[ирон] Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 56—58. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 39—40.

* Самобутній (лат.).

№ 70

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 7/XI [18]98 [р.]*

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Коли булисте ласкаві обіцяти, то вже вишліть ті книжки, бо їх пильно потрібую й чекаю!

З глyб[оким] пов[ажанням]

М. Грушевський

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 31. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 71

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 17 (5)/XI [18]98 [р.]

Високоповаж[аний] Добродію!

Вчора секція прийняла до друку Ваших „бояр“ з деякими редакційними примітками. Коли щось особливе не перешкодить, вони увійдуть у XXVI кн[ижку]. Вступ статі слабкий досить мало нового, а Ваша теорія різниці бояр і мужів абсолютно нестійка; є деякі помилки і в дальшій, але аналіз партійної політики інтересний. Я думаю, що якби Ви зістались при сій властивій темі, праця на тім би хиба зискала.

З поводу Вашої заяви, що Ви дістали тільки 70 зл[отих] р[инських] з стіпендії, я казав сконтролювати в книзі касовій і показалося, що Ви дістали стіпендію цілу, в 3 ратах: 7/VII — 30, 5/VIII — 30 і 8/IX — 40, отже, Ваш рахунок виносить 130.00, але в тім не враховано „бояр“.

Щодо огляду літератури, то друга половина, розуміється, ліпша від першої, але при тім все ще забагато дрібного, деталічного, льокального, що треба зредукувати, а натомість давати трошки більші замітки про важнійші речі. Потім добре б було, аби Ви втягнули конче й праці загальноісторичні, які виходять по російськи й польськи. Далі конче треба звернути увагу на мову. Боярство написане ліпшою мовою, але огляд, вибачте, не мовою, а язичієм; якби й далі се так пішло, то прийшлося б по просту перекладати Ваші огляди по-руськи, що, розуміється, дуже було б прикро. Надіюся, що Ви взяли собі під розвагу поправки. По третє — Ви

* Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

занадто задержували коректи на вакаціях, з великою шкодою для видання, а тим часом титули книжок часто написані нерозбірно, отже, трудно було обійтися без Вашої коректи.

Оскільки забезпечене видання Михновського, не знаю нічого — знаю тільки, скільки було написано в газеті. Щодо д[обродія] Чуб[инського], то я тільки знаю, що він завжди стояв на узбочи від українців у Києві, й через те належить бути з ним обережним, але щоб мав бути шпiон, того я не знаю і воно міні не здається правдоподібним.

За книжки дякую.

Справозданє або критика Лякомба для „Записок“ не надається, для „Вістника“ можна б, тільки мусить бути відповідно (легко й інтересно) написано.

Свою працю про Галичину радив би Вам обробляти наразі епізодично — кілька дозволяють материяли, себто головніші епізоди обробити в осiбних статях.

Писанки — себто Етнольоґ[ічні] Мат[еріяли], т[ом] I — все ще не можуть вийти, д[обродій] Вовк тягом присилає нові річи до нього.

Здоровлю Вас!

З глiб[оким] поваж[анням]

М. Груш[евський]

Родинний архiв М. Кордуби у Львові, № 30. Рукопис. Ориґінал.

№ 72

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, 30/11 [18]98 [p.]**

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Так, я ще не побераю ніякого адіютум, буду просити о порученє вислати для мене з Тов[ариства] ім[ени] Шевч[енка] 30 зл[отих] на 1 грудня. Тими днями пришлю справозданє з одної стат[ті] про угорських русинів, поміщеної в „Записках“ академії норвежської за 1898 р[ік].

З глiб[оким] поважан[ням]

Д[окто]р Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 54—54 зв. Рукопис. Ориґінал. Поштiвка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 40.

* Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

№ 73

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Львів, 26 (14)/XII 1898 [р.]

Високоповажаний Добродію!

В 1899 р[оці] Ваш огляд можна дати двома пайками, здається, першу треба б мати вже на 1/III н[ового] ст[илію]; як би Ви не могли поспіти на сей речінець, то заздальгідь мусите міні дати знати і подати час, на котрий можете поспіти; але то б уже була невігода і прийшлося б знову 1 пайку прилучити до другої. Перша пайка має бути коло 20 стор[інок], не більше ніяк 24, пам'ятайте, що писав — менш дрібниць (літературних), тільки головніше, але за те є головніше обговорити трохи ширше.

Галицьке боярство з технічних причин не могло було дати в XXVI кн[ижку], воно піде в XXVII [книжку], що вийде на початку лютого.

Будьте здорові! Жичу Вам веселих съвят; позавтра виїзжаю до Скали

Щиро прихильний

Мих[айло] Грушевський

[Р. С.] З подякою звертаю разом книжки.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 32. Рукопис. Оригінал.

№ 74

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

Відень, 29/12 [18]98 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Поступаючи у бібліотеку я мав подвійну ціль на оці: забезпечити собі на якийсь час удержанє, доки не в[с]пію зробити габілітації, а відтак мати через се улекшений вступ до хіснованя зборів бібліотечних. Однак, доси я осягнув лише ту другу ціль; першої зовсім ні. Міні обіцяли адіютум по 2—3 місяцях, а от я вже служу 7 місяців, а не одержав ще ні крейцара. Ся справа фінансова, то „камень преткновенія" для мене, з огляду на ціль до якої я готовлюся. „Огляд літератури" для „Записок" забирає міні денно 3 години, що при 5 годинах бібліотечної служби робить 8 годин. Доперва по сім, змучений, коли другі випочивають, я МОЖУ забратися до праці коло габілітації! Через се ся справа дуже поволи поступає. А до того моя ґажка 30 зл[отих] змушує мене шукати побічного зарібку і щоби залагодити давніші претенсії грошеві я мусів тепер прийняти оферту одного німецького видавництва

(Österreich[ische] Bücherei)¹³¹ перевести кілька новель з руського по ціні 20 зл[отих] від аркуша. Така то незavidна доля руського кандидата. Нема „форси“, щоб тих пару років приготування передержати і чим скорше станути на рівні ноги. Тому прошу міні вибачити, коли я попри „Огляд“ не шлю ще до „Записок“ других рецензій. Прямо часу не стає! То що завинив до „Записок“, то певно відроблю з часом, а ні, то зверну готівкою. А між тим я змушений просити Тов[ариство] ім[ени] Шевченка о дальшу підмогу, себто о висланє дотеперішної гажі за січень. Особливо сего місяця доводилося міні жити дуже круто.

З глибоким поважанем

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 59—60 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 40—41.

№ 75

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

[Сушно, початок 1899 р.]*

Восокоповажаний Пане Професор!

Пересилаю Вам кінець „Огляду“; мимо можливих скорочень вийшло ще на 30 ст[орінок], хоча меньшого формату. Треба буде мабуть дати меньші черенки, щоб не забирав за много місця.

Беднарський обіцяв мені прислати 21-ий том „Записок“, але не присилає. Може тому, що я винен вкладку членську, однак я все відроблю, тому прошу сказати ему вислати. Прислано мені перед 2 днями таблиці писанок до перегляду. Чи їх треба відослати? Коли так, най хто напише. Я думаю, що відсилка злишна, коли вже відбито більше число екземплярів.

Коли Пан Професор їдуть на свята? Я буду вертати у Відень коло 20-го с[ього] м[ісяця]. Чи ще застану?

З гл[ибоким] поважанем, щиро прихильний

Мирон Кордуба

Сушно, п[овіт] п[ошта] Витків Новий.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 129—130. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 38.

* Лист не датовано, не зберігся конверт зі штемпелем. Пропонована археографічна дата ґрунтується на змісті: ХХІ том „Записок НТШ“ вийшов наприкінці 1898 р., а оскільки згадуються „свята“, то, правдоподібно, йдеться про Різдво. Таким чином, лист міг писатися на початку січня 1899 р., але не пізніше 20 січня,— „коло 20-го сього місяця“ М. Кордуба вже мав повертатись до Відня.

№ 76

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Wien, 23/I [18]99 [p.]**

Високоповажаний Пане Професоре!

Перша частина огляду (історія старинна) буде без сумніву готова з кінцем лютого. Другу думаю переслати в половині мая, а третю з початком липня. Довго ожидане перенесене одного з урядників унів[ерситетської] бібліотеки, до бібл[іотеки] на техніці вже наступило. З початком лютого наступить номінація найстаршого практиканта на амануензіса, а рівночасно я получу декрет признаючий міні адіютум, котре буду побирав від 1 марта. Прошу проте о висланє у послідне гажі 30 зл[отих] на лютий. Від тепер буду міг роботою сплачувати довг мій в Тов[аристо] ім[ени] Шевченка. Гроші прошу казати вислати тими днями.

З глибоким поважанєм,

д[окто]р Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 64—64 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Оубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 41.

№ 77

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 3/3 [18]99 [p.]

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Посилаю першу частину „Огляду“. Він вийшов о много просторійший, як відповідна частина минулого року, однак на се зложилося дві причини. Перш за все то, що я тамтого року не мав ще доступу до всіх часописий, які приходять у бібліотеку, а відтак то, що я по Вашій раді звернув більш уваги на археологічну літературу. Правда, що через се я прибавив собі вдвоє роботи і се стояло мене много часу, однак маю вдоволенє, що сегорічний „Огляд“ відповість цілковито всім вимогам. Лише буду просив при обчисленю ремунарації числити після аркушів друку, бо численє гуртом à 100 зл[отих] річно вийшло б за сильно в мою некористь і не відповідало би тій роботі, яку я тут вложив.

Ще маю Вам донести одно. Против мого найбільш пессімістичного обчисленя, декрет на адіютум не прийшов ще досі, хоча по-

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

дане з канцелярії університетської бібліотеки вийшло ще в половині січня. Через се я остав тепер на леду і хоч як се міні неловко, мушу просити Тов[ариство] ім[ени] Шевч[енка] о „Vorschuss“* ще й на сей місяць.

Заразом просив би прислати міні рахунок, кілько я до каси Товарист[ва] завинив.

З високим поважанем

Мирон Кордуба

Адрес: Universitätsbibliothek, Wien.

ЦДДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 62—63. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 42—43.

№ 78

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 4/III (20/II) [18]99 [р.]

В[исоко]поважаний Добродію!

Прошу Вас поспішитися з „Оглядом“, бо пильно потрібний уже, сими днями мусить бути, аби не задержати книжки.

З поваж[анням]

М. Грушевський

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 33. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 79

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 7/III 1899 [р.]**

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Новий форшус казав Вам сьогодні післати. З тим будете винні Товариству 230 і кілька зл[отих] р[инських].

А Наукову Хроніку торік (і сього року буду) я обрахував Вам так, що за 4 аркуші рахував по 25 зл[отих] р[инських], а дальші по 20. Щосьте використали археологію — гаразд, але й сьому

* Завдаток, аванс (нім.).

** Дата частково взята з поштового штемпеля одержання листа.

огляду маю дещо закинути, і то немало. Насамперед, нема знову рівномірності: подавались чимало скінчених дрібниць і то з коротшими поясненнями (дещо я повинотувати мусів), а важніші нераз зісталися при самих титулах, або з дуже порожними поясненнями. Б[удьте] л[аскаві] памятайте, що я Вас просив уже кілька разів — не спиняйте на дрібницях, але більше уваги давайте важнішим річам. Друге — памятайте, що томи „Записок” не годні змістити більше як 5—5 1/2 арк[уша] сього огляду, інакше дуже терпить бібліографія. Трете — мова; надіюся, що Ви дещо взяли під увагу з торішних заміток, але й сьогорічня кульгає дуже, прошу зважити, бо по правді — трачу всяку охоту до поправлювання того, що вже стільки поправлялося торік (а прецінь навмисно казав посилати Вам коректи) і фігурує знову в повній силі сього року. Взяти хоч би ставлення прикметників по іменниках... Дальшу пайку „Огляду” б[удьте] л[аскаві] приготувати на кінець квітня н[ового] ст[илю].

Тепер иньша справа. В Празі видає поліглотичний Věstnik Slov[anské] Starožitn[ostí] Нідерле¹³², я добивався від нього, аби він дав місце й українській мові. Він з сього викручувавсь і згодився подати українську рецензію тільки на мою „Історію” й піддав гадку, щоби то Ви зробили. Я против того не мав би нічого, посилаю його лист (потім його звернете) і прошу згодитесь, дати мені знати, а zarazом, з огляду, що се річ принципіальна і мова в сій міжнародній публікації мусить бути бездоганна, я просив би Вас Вашу рецензію дати, перед відсилкою до редакції, до язикової рецензії, н[а]п[ри]клад д[окто]ру Вовку, або п[анові] Павлику, або хоч і міні¹³³.

Не тягніть у сій справі.

Що дієте тепер доброго.

З поважанням

М. Грушевський]

[P. S.] „Боярство” ваше ще мусіло полежати, іде в ХХІХ кн[ижці], що має вийти на початку мая або прикінці квітня.

№ 80

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів, після 7/III] 1899 [р.]*

Високоповажаний Добродію!

Дякую Вам насамперед за пояснення Вашої справи — відомості досі доходили до мене с противного джерела, хоч я їх і приймав cum grano calis**. Справа, отже, формально полагоджена; метафорично їх залагодити — себто примусити її забути — маєте час. Ви ще молоді і сумлінною тихою працею зрегабілітуєте, а характерним принагідним виступом і добете цілу справу. Коли бути надалі обережніші до великоміських утіх наслідком сеї історії, то можна буде сказати, що нема злого, аби з того не вийшло доброго; але на тім пункті мусите надалі бути строгшими до себе, як я то Вам нераз уже казав.

Підозріння Ваші, мовби я не бажав собі, аби Ви реферували мою книгу, безпідставні — повторюю, що я нічого завсіди не маю против того. Тільки щодо мови пам'ятайте. Щодо переказаного Вам Танячкевичом¹³⁴ мого б то погляду на Ваш „Огляд“, то як самі знаєте, я не всім був в нім незадоволений; і свої гадки одверто висловляв Вам. Але я бачу дійсно, що техніка його у Вас виробляється, і коли будете надалі працювати над нею в напрямі, які я Вам вказав в попередньому листі, то він буде справді цінною частю „Записок“. Прислана частина складається, не запізниться з дальшою. „Боярство“ йде в ХХІХ кн[ижці], що має вийти прикінці мая. Може маєте що до осібних рецензій?

Працуйте над мовою!

Будьте здорові!

Щиро Вам прихильний

М. Грушев[ський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 40. Рукопис. Оригінал.

* У листі дати немає. Дату року взято з поштового штемпеля відправлення листа, день і місяць відтворюється на основі змісту, передусім — часу залучення М. Кордуби до написання як доконаного чину рецензії на перший том „Історії України-Руси“, а також згадки про „попередній лист“ щодо необхідності вдосконалення техніки підготовки „Огляду“ і його мови, нарешті, про можливу публікацію „Боярства“ („Бояр“) у ХХІХ томі „Записок НТШ“. На основі сказаного найбільш відповідає листові дата: „Після 7. III. 1899 р.“ Див. № 80 та прим. 100.

** З іронією, глузливо, дослівно „зі щіпкою солі“ (лат.).

№ 81

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Відень, 27/3 [18]99 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Я довго не відписував Вам на Ваш послідний лист, бо між тим зайшли ріжні обставини, котрі мене так розстроїли, що в мене не було спроможности зібрати гадок докупи, навіть настільки, щоб написати лист. Справа про котру писатиму доволі дражлива і більше особиста. Однак я пишу про ню тому, бо знаю, що Вас про ню поінформувала противна сторона і тому що міні дуже на тім залежить, щоб Ви дізнались як річ в дійсности мається.

Коли я минулого року був головою „Січи“, я закрутився коло виданя „Альманах[у]“ і коло урядження ювілейних вечерниць. Коло Різдва зайшла ситуація, що члени комитету розідилися на сьвята домів. Щоби роботи не спиняти, я зажадав від комитету повномочія до заряджуваня всего, що узнаю за потрібне, а також до орудуваня ювілейним фондом. Оба сі жаданя ухвалив комитет, а відтак і виділ товариства і сі ухвали є запротоловані. Тому закид піднесений міні теперішним виділом мов би я неправно вийняв гроші з каси, є сьвідомою ложею, так як 2 членів з тогдашного виділу засідає в теперішнім і були на засіданю, коли зайшла ухвала. Я гроші дійсно вийняв, так як треба було післати друкарні Тов[ариства] ім[ени] Шевч[енка] на друк „Альманаха“. Було всего 170 зл[отих]; з того післав я 100 зл[отих] друкарні, а 70 зл[отих] оставив у себе, щоб мати під рукою на видатки урядження вечерниць. Між тим справа вечерниць не йшла, товариство славянське сьпівацьке відказалося брати в них участь, позаяк я не хотів згодитися, щоб запросити на ті вечерниці й руських послів з пол[ьсько]-слав[янського] клубу (Вахнянина et cons[ultoris])^{135*}. Ми старалися зложити відтак власний хор, але й се не повелось. Скінчилося, як знаєте все на комерсі, на котрий видатків не було майже ніяких. Так як, отже, гроший не було треба, а я мав від виділу цілковите повномочіє, то коли звернувся до мене один з молодших членів „Січи“ (Демцьо)¹³⁶, щоб ему на який-то час пожити з фонду ювілейного гроший, бо він в хвилевім фінансовім клопоті, я се вчинив. Так само, затягнув і я пожитку з сего фонду, так як мав певність, що буду міг єї звернути до головних загальних зборів (в листопаді), коли міні прийдеться уступати.

Однак, внаслідок конфлікту з виділом (в справі висланя телеграми О. Терлецькому)¹³⁷, я зрікся уряду голови вже з початком червня. На посліднім засіданю виділу я предложив всі рахунки фонду ювил[ейного] і окрема комісія перевірила їх. При передачі

* І дорадників (лат.).

майно, я передав новому голові Тянячкєвичові 60 зл[отих], а прочі обіцяв звернути до загальних зборів в листопаді. Тут теперішній виділ знова допустився безсумлінної ложі, кажучи, що я тих 60 зл[отих] передав доперва 13 день по зреченю з голови, стараючись незнаючим обставин підсунути гадку, що я забрав весь фонд ювілейний. Між тим ті 13 днів минули на се, що треба було по уступленю скликати загальні збори, відтак по зборах мусів зійтися виділ, уконституюватися і я доперва тому новому виділови передав майно, придержуючись статутарних приписів. Сього зобовязаня я додержав, бо сплатив осталу суму ратами, послідну решту в жовтні 1898 [року].

Від сего часу минуло 5 місяців. На загальних зборах дали мині повну абсолюторию і ніхто, оскільки знаю не підносив закиду против мене. Доперва першого лютого виділ ухвалив виключити мене з товариства за дефравдацію. Щоб се пояснити, скажу, що кілька днів перед тим сталося дві річі: 1. до виділу війшов мій личний ворог ще з гімназияльних часів Яричевський¹³⁸, котрий від 2-ох літ переніс своє поле діяльности зі Львова до Відня; 2. я при одних сходинах злаяв теперішнього голову Сембратовича¹³⁹ за се, що він перед заї[зд]жим гостем з України, проф[есором] Чубинським чернив в нечуваний спосіб деяких старших січовиків. Отже, особиста ненависть і жажда пі[м]сти пхнула тих панів, що у виділі ведуть верх до сего кроку, щоб мене виключити з товариства, відобрати се, що кождому чоловікови найдорожше, особисту честь, зогидити мене до того перед галицькою суспільністю і убити мене морально. Другий закид, який мині зроблено, се також прямо злобний. Я азардно ніколи не грав, бо і не маю средств до сего. Раз зайшов у кофейню где грали гру азардну і з цікавости став приглядатися. На нещасте, в ту саму пору війшла поліція, грачів арештувала, а мене потягнули до зізнаня як свідка. Если б поліція могла була мині щонайменше закинути, то певно я не остав би на посаді при універс[итетській] бібліотеці.

Справа ся ціла викликала між старшими русинами у Відні обуренє на „Січ“ і під їх пресиєю скликав виділ загальні збори на 22-го с[ього] м[ісяця]. Тут знесено ухвалу виділу і „реабілітовано мене та дано мині повну сатисфакцію“. Так звучить ухвала зборів. Однак, суть річі котрих ніколи направити не можна і котрих ніякі ухвали не зрівноважать. Я се дуже добре чую і мене се приводить до розпуки¹⁴⁰, так, що гадка самовбійства не рідко приходила мині в голову. Я усунувся від всякої участі в житю тутешних русинів, проживаю цілі дні у бібліотеці, а вечері дома. Зі страхом лише згадую, що могла б мині зайти конечність заїхати у Львів...*

Тепер перейду на біжучі справи. На закиди зроблені мині Вами на першу частину „Огляду“ прийміть таке оправдане: 1. що Ви

* Крапки в оригіналі.

найшли деякі важні розвідки лише наведені, а не обговорені (таких не знаю чи знайдеться 10) — се не моя вина, бо годі що зробити, коли книжки сеї у тутешних бібліотеках нема, а рецензії також не мож найти. Всі прочі важні публікації я обговорив здається доволі ясно і просторо; 2. що много дрібних, маловажних річий втягнуто в „Огляд” — се може вина моєї завеликої сумлінности і педантерії. Я думаю, що то, що міні видається дрібне, може бути для другого, що якраз тим питанням цікавиться саме важнійше; 3. щодо мови, то я пишучи виписки швидко не звертаю на мову великої уваги, лишаю се до корректи, котру підіймаюся сам робити. Міні згадував навіть молодий Танячкевич, що Ви мали жалуватись перед ним там, що я „Огляд” зовсім зле веду. Прошу під зглядом не робити шкрупулів і сли маєте кого, що сю справу зуміє лучше повести, я радо відкажусь від неї.

Щодо рецензії для проф[есора] Нідерле, то я радо піднявбися сеї завдачі, коли б мав певність й бажане проф[есора] Нідерле; поручити міні сю справу є й Вашим бажанем. З Вашого послідного листу я набрав противного переконання, хоча може бути ошибаюсь. Я тепер так нервово роздражнений, що кожда дрібниця мене разить і от писане сего листу так мене зворушило, що я в сім місци мусів перервати, бо дістав битя серця і кінчу дві години пізнійше. Маю ще дещо написати, але тепер годі, лишаю на пізнійше.

З високим поважанєм

Мирон Кордуба

[P. S.] Та сума відтак збільшилася на 234 через надсилане добровільних датків.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 65—66 зв. Рукопис. Оригінал..

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 43—45.

№ 82

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*Lemberg, 1/4 [18]99 [p.]**

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Замість прелімінованих мною 24 ст[орінок] ся перша частина Вашого „Огляду” займе аж 38! Будьте ласкаві, памятайте поставлену мною міру — найбільше 5 ¹/₂ арк[уша] і будьте можливо ко-

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

роткі, коштом деталей і надто спеціальних річей! Чи не могли б Ви еwentуально поспіти до 15. V. н[ового] ст[илію] з 2-ою частиною, напишіть.

З поважанням М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 16. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 83

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 14/4 [18]99 [р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Другу часть „Огляду“ виготовляю до 15/V, як бажаєте. Вона буде менша об'ємом, так як література середних віків не дуже богата. За се 3-га частина вийде мабуть така як перша. Я переложив початок роману Толсто[го] „Воскресеніє“ (стільки, скільки досі появилася). Чи не помістили б сего у „Вістнику“? Прошу відписати. За добру мову перекладу ручаюсь.

З високим поваж[анням]

М[ирон] Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 77—77 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Оубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 45—46.

№ 84

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 25/IV [18]99 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Хоч як се міні не мило і совістно, я примушений опять просити Тов[ариство] ім[ени] Шевч[енка] о „Vorschuss“**. Адиютум міні надали 28 марця, отже вже від першого цвітня воно міні числиться. Однак декрету я не одержав до сьогоднішнього дня із-за звісної повільности в залагоджуваній справі по нашим урядам. Теоретично воно нічого не вадить, бо коли прийде декрет мені виплатять пенсію за всі попередні місяці разом. Однак так як у

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Завдаток, аванс (нім.).

мене нема покладеного гроша, ся повільність вганяє мене у доволі прикру ситуацію. На цьвітень я роздобув гроші позичкою где инде, сподіючись що до 1-го мая декрет надійде. Між тим, як кажу, надія мене завела. Хоч як міні прикро, особливо по афері, якій я мав зі „Січюю“, звертатись куда-небудь о підмогу, однак *durā necessitas** приневолює мене до сього. Впрочім, я сподіюся, що все таки доволі швидко відроблю свої довги в Товаристві.

2-га частина „Огляду“ вже була б готова, однак я хочу ще, як се було Вашим бажанєм, переглянути славянські видавництва і подати звідсіля реферат. Десь коло 10-го мая вишлю рукопись. Також почав я вже роботу коло реферату на Вашу „Историю“ і в своїм часі пе[ре]шлю Вам до язикової рецензії¹⁴¹.

При тій нагоді замічу, що хоча універс[итетська] бібл[іотека] одержала вже і послідний том „Записок“ і „Збірник етнольогічний“¹⁴² я ні одного, ні другого не дістав домів. Пригадую, що я просив о пару відбиток роботи про „Писанки“, і прошу також о відбитки з „бояр“¹⁴³, коли випечатаються бо я мушу зложити 4 примірники в унів[ерситетській] канцелярії так як се моя дісертація.

Перед 2 неділями я писав картку і повідомляв Вас, що зладив частину перекладу „Воскресенія“ Толсто[го] до „Вістника“. Прошу при нагоді написати, чи післати Вам рукопись, чи може вже хто иньший се переводить.

З високим поважанєм

М[ирон] Кордуба.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 69—70. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 42.

№ 85

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Скала, 27(15)/IV [18]99 [р.]

В[исоко]поважаний Добродію!

Разом з сим посилаю чек до Львова для Вас на 30 зл[отих] р[инських]. Написав і щодо книжок. Відбитки з „Писанок“ відай нема, бо я чи не ургував уже їх в сій справі. З бояр же буде зроблена, бо з всіх статей в „Записках“ роблять відбитки. Евентуально казав Вам післати 2-ий прим[ірник] „Етн[ольогічних] Мат[еріялів]“.

* Доконечна потреба (лат.).

Як Ви вже може знаєте, сими днями порішилася справа про допущення української мови на київськiм Археолог[ічнiм] зiзді¹⁴⁴. Супроти того Товариство наше, запрошене на нього, має постаратися о якнайбільше число учасників і рефератів, а тим, що не зможуть власним коштом, дадуться маленькі допомоги на дорогу. Супроти сього ж я задержав кілька рефератів друком і між ними Ваших бояр, до XXXI кни[жки] „Записок“, бо вони можуть пофігурувати на з'їзді як реферати. Чи не могли б Ви зладити ще який реферат? Особливо б придатні були Ваші студії в початковій славянській історії, але можливі й інші історичні теми. Про писанки і їх прикметність Ви теж сміло могли б зробити комунікат, хоч праця вже видрукована, навязавши до реф[ерату] Волкова на попереднім київськiм з'їзді. У всякiм разі поїхати Вам туди варто.

Про Толстого не відповім Вам тому, що коли повість не скінчена ми не знаємо, чи й будемо навіть подавати її переклад. Крім того треба видіти мову. Тому пришліть поїздом на адресу редакції і напишіть з якого оригінала Ви перекладали.

І ще раз прошу пильнуйте короткості (в менш важнім) в „Н[ауковій] Хроніці“. В XXVIII т[омі] прийшлося мені оборонити бібліогр[афію] і Верхратського¹⁴⁵ відложити пайду, бо „Огляд“ дав забагато. В журналі з ограничиною величиною і пляном все мусить мати свій ма[с]штаб.

Будьте здорові! Веселих свят!

Прихильний Вам

М. Грушев[ський].

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 34. Рукопис. Оригінал.

№ 86

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 2/6 [18]99 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Хоча трохи припізнено, посылаю 2-гу частину „Огляду“ — виїшла о 40 карточок коротша чим перша. Прошу мене повідомити коли буде треба виготовити 3-ту частину.

На Археологічний з'їзд поїду дуже радо. Однак з огляду на се, що мині треба буде старатися о паспорт, прошу мині заздалегідь написати точно: на який день зiзваний з'їзд і коли треба буде виїхати. Також рад би я знати, хто ще з галицьких русинів туди їде. В случаю, коли б і Ви, В[исоко]п[оважаний] Пане Професор, їхали, я дуже хотів би їхати з Вами у купі, так як Києва зовсім не знаю і можливо не мігбим собі сам там дати ради, не знаючи до того хорошо московської мови. Я у Відні остаю до 15-го н[ового]

ст[илію] серпня, а відтак їду в Галичину. Если б проте з'їзд був десь коло 15-го, то я не їхав би вже домів, а прямо у Львів.

Більш писати не маю що. Щодо книжок, про котрі Ви писали, то „Сборник-а“ нема у нашій бібліотеці, а другої я не міг найти, бо імя автора Ви написали так нечетко, що годі було прочитати. Если се Rachid-ed-din, то нема у нас, если яке иньше імя, то прошу написати.

З високим поважанем

М[ирон] Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 71—72. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 46.

№ 87

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 3/6 [18]99 [р.]*

[Високоповажаний Пан Д[окто]р Мирон Кордуба]**

Кільканадцять день тому післав я Вам ургенс, просячи поспішитися з II частиною „Огляду“, але досі не маю ані „Огляду“, ані відповіді. Тим часом крайній час вже кінчити книжку. Б[удь] л[аска] поспішіться конче!

Щиро прих[ильний]

М. Груш[евський].

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 35. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 88

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 9/VI [18]99 [р.]***

[Високоповажаний Пан Д[окто]р Мирон Кордуба]****

Я дістав II частину. III-ю, якби́сьте могли то добре б було, абисьте вислали на самім початку липня (бо я десь може 5/VII виїду), як ні, то зашлете до друкарні просто не дальше 1/VIII. З Києвом ще не знати напевно: справа укр[аїнської] мови на зїзді ще в

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

*** Дата інтерпольована з поштового штемпеля одержання листа.

**** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

повітрі; про се буде завчасу. Якби Т[оварист]во брало участь, то земляки б там постаралися об уміщення приїзжих гостей, а я б приїхав на той час з Кавказу до Києва; але то все ще не знати

З гл[ибоким] пов[ажанням]

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 37. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 89

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*[Відень, не пізніше 1/VII 1899 р.]**

Високоповажаний Пане Професор!

У відповіді на ургенс пересилаю кінець „Огляду літератури“, який щодо точности перевисшає о много часть перш[у], так як я тепер мав о много більше нагоди все переглянути. Заразом посилаю коректуру „Писанок“ і таблиці. Буду просити по видрукуванню „Писанок“ о певне число відбиток. „Бояр“ пришлю аж коло 6—7 липня, а також маю на приміті кілька рецензій.

Через урядованє в бібліотеці, я мушу остати у Відні до 15 серпня (ферії тривають лиш 1 місяць: 15/8—15/9). Тому прошу поручити Беднарському, щоб вислав 1-го липня і 1 серпня мою звичайну гажу. На вересень мабуть дістану з хати, а в жовтні сподіюсь дістати вже адіютум 41 зл[отий] місячно. Се повинно б мені виста[чи]ти; остаточно 8—10 зл[отих] місячно могло б присилати Товариство, доки не відроблю всего довгу, а відтак мавбим се, що зароблю. До 2-ох літ можу стати амануензісом з платнею 1700 зл[отих] річно і тогди супокійно ждати на отворення австрійської катедри у Львові.

Жалкую, що не буду міг бачитися з п[аном] професором, бо много річий дасться лучше вияснити в розмові чим листом.

Прошу міні також написати кілько я остану ще винен для Товариства по відтягненню ремунарації за „Огляд“ (часть II) і „Бояр“ (2 1/2 арк[уша] друку).

З глибоким поважанєм

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 80—81. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 37.

* Лист не датовано. Дату встановлено за змістом. У листі від 9. VI. 1899 р. (№ 89) М. Грушевський просить надіслати на початку липня третю (останню) частину „Огляду“, а в недатованому листі є повідомлення про закінчення і пересилку кінця (третьої частини) цього „Огляду“. У зв'язку з тим лист можна приблизно датувати „не пізніше 1. VII. 1899 р.“

№ 90

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Владикавказ, 18/VII [18]99 [р.]*

[Високоповажаний Добродій Д[окто]р Митрон Кордуба в Сущні!]**

Спішне — в разі як д[октор] Кордуба ще в Відні, прошу переслати йому.

В[исоко]п[оважаний] добродію! Д[окто]р Нідерле ургує, що досі не одержав від Вас рецензії на I т[ом] „Історії“¹⁴⁶. Будьте ласкаві поспішитися. Не забудьте, що я Вас просив про яzikову ревізію.

До Вас прихильний

М. Гру[шевський]

[Р. S.] Літня моя адреса: Владикавказ.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 38. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 91

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

[Вігень, після 3/X 1899 р.]***

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю Вам третю частину „Огляду“. Скорше не міг, бо як я писав до Беднарського і просив Вас повідомити, я був довший час слабкий. Рецензію для проф[есора] Нідерле вислав ще 20-го вересня. Вам до перегляду не прислав, бо Ви були в Росії, отже там могла легко пропасти на пошті, а при тім не було вже часу, бо проф[есор] Нідерле дуже наглив. Остаточно я не думаю, щоб зі мною справа вже так сумно стояла, щоб я не вспів, коли схочу, старанною мовою написати пару сторін критики.

Від якогось часу не дістаю видавництв Тов[ариства] ім[ени] Шевченка. Хотів-бим також знати як стоять мої рахунки з Товариством.

З високим поважанєм

Д[окто]р Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 67—68. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 46—47.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

*** Лист датовано приблизно, на основі змісту. Див. № 92.

№ 92

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

[Львів], 15 (3)/X [18]99 [р.]

Високоповажаний Добродію!

„Огляду“ нової історії, обіцяного Вами на 1/VIII, досі не одержано. Рівно ж не знаю, чи вислали Ви обіцяну Нідерле рецензію — Ви обіцяли прислати для справлення мови, але, скільки знаю, того не зробили. Під час вакацій писав до Вас у сій справі і до Сушна і до Відня, бо мене наглив Нідерле, але теж й досі не одержав від Вас ніякої звістки. Прошу дуже поспішитися.

З поваж[анням]

М. Г[рушевський]

[На полях дописано]: Розвідка про бояр видрукована.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 36. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 93

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

Відень, 4/XI [18]99 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Перед 1 1/2 тижня вислав я Вам третю частину „Огляду“ і при тій нагоді просив повідомити мене про стан рахунку мого з Тов[ариства] ім[ени] Шевч[енка]. Ви досі не відписали, бо мабуть рукопись ще не пішла до друку. Однак, я тепер хвиливу у грошевій потребі із-за зближаючої зими і просив би дуже о прислане Vorschuss* 25 зл[отих].

Від нового року думаю приладжувати „Огляд“ у формі більш придатній до лектури, на спосіб „souvenir-ів“** по французьких часописах. Роботу вже почав, щоб не спізнитися.

Рецензію на „Історію“ прислав вже проф[есор] Нідерле до коректи і я справлене позавчора відіслав. Мабуть незабаром появиться і я не сподіюся, щоб Ви знайшли там щось невідповідного.

* Завдаток, аванс (нім.).

** Кур'єр (франц.).

Прошу, отже, дуже о полаго́джене моєї прозьби.

З високим поважанем,

д[окто]р Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 74—74 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 47.

№ 94

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 11/XI (30/X) [18]99 [р.]

[Високоповажаний Добродію]*

На рахунку Вашім, не вчисляючи III частини „Наукової Хроніки“, стоїть з сим днем 142.45. Про книжки, які Вами прислані, напишіть до Товариства, взглядно секретара — Гнатюка¹⁴⁷, бо в Вашім листі не кажете, яких саме томів не одержали. На те щоб науковий огляд зробити лекшим до читання, зовсім годжуся, тільки аби се не потягло його збільшення. I частину за 1899 р[ік] треба міні буде мати найдалше в середині марта. Мову треба конче поліпшити, бо міні показували коректу з III частини — вона дуже велика.

Щодо рецензії на мою книжку, то п[е]ресилаючи Вам пропозицію Нідерле, я з огляду на Вашу дуже лиху мову в оглядах був поставив умовою, щоб Ви прислали її до рецензії мови або міні або Франку. Сю ділему поставив я, знаючи рутенську манеру скрізь дошукуватися укритих гадок; як Вам ані я ані Франко не подобалися, моглисьте вказати якусь третю особу, але Ви нічого не сказали против сеї умови. Натомість перед п[аном] Ол[ександром] Барвінським представили Ви, що от я під покривкою язикової рецензії хотів дістати рецензію до рук (очевидно — боячися, аби Ви мене в ній не знищили дуже). Сю історію я довідавсь з жерела і в формі, що виключає можливість припустити перекручення. Отже Ви, п[е]рекрутивши факти, постаралися представити мене в негарнім сьвітлі п[е]ред чоловіком міні ворожим. Ну, від говорення п[ана] Барвінського я може й не пропаду, а від Вашої рецензії може й не згину, але факт зістається фактом. Його моральну оцінку зіставляю Вам самим, я ж скажу тільки, що по нім не можу до Вас мати ані симпатії, ані поважання.

М. Грушевський

Родинний архів М. Кордуби, № 39. Рукопис. Оригінал.

* Лист написано іншою рукою, передано до Відня приватно.

№ 95

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 16/XI [18]99 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Вість, немов то я мав перед п[аном] Барвінським висказатися, що Ви жадали від мене рецензії по перегляду тому, що боялись якого там нищення є прямо ложна, а при тім звучить так комічно, що дивуюсь, як Ви могли їй повірити. Правдою є лише, що я почувся доволі немило вражений, коли Ви поставили до мене таке бажанє; а се тому, бо через се я бачився укваліфікований як чоловік, що не встиє у своїй рідній мові склеїти двох речень правильно. Переїжджаючи під час вакацій через Львів я був у Барвінських і в розмові з п[аном] Б[арвінським] висказав се своє негодване на таке кваліфікованє мене, а zarazом замітив, що коли йде річ про мову, то й Вам можна зробити під тим зглядом заміти, що Ви уживаєте слів і форм не чисто руських як: бухта місто залив, теж м[істо] також, цьвок м[істо] цьвах, окінчення 1 ос[оби] plural[is]* на „а“ прим[іром] два корабля etc. Але, щоб я Вам підсував таку гадку, мов би Ви боялись закидів в рецензії се, кажу вдруге ложне і сьмішне. Я говорив тогди лише зі самим п[аном] Б[арвінським], ніхто третій не був присутний. Отже, я не ошибаюсь, если скажу, що ся гадка се комбінація (доволі незручна) самого п[ана] Барвінського; тому я рівночасно пишу до нього та домагаюся прояснення справи. Кінцевий уступ Вашого листу діткнув мене більше, чим Ви може думаєте. Симпатія і поважанє — се річи котрих годі кому накинути. Если Ви думали мене обидити, висказуючись, що обох сих чувств до моєї особи у Вас нема — то ошиблись. Я за добре тямлю, що Ви для мене зробили і кілько маю Вам завдячити. Мене, отже, сей висказ не обидив, лише вразив.

З високим поважанєм

Д[окто]р Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 75—76. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 47—48.

* Множина (лат.).

№ 96

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 26/3 1900 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Висилаю першу частину „Огляду“ десять день по умовленім речинці, а се тому, бо цілий лютий я стратив на поїздку домів. Другу частину буду міг надіслати в послідних днях мая, третю — в другій половині липня. При тій нагоді просив би кілька відбиток з моєї праці про „Бояр“, бо се дисертація, отже я зобовязаний зложити в університетській канцелярії 4 відбитки. При тім просили мене деякі знакомі о сії ж [!] За бракуючими випусками „Записок“ звернувся до д[обродія] Гнатюка.

Прошу ще одні інформації. Тутешна університетська бібл[іотека] дістає публікації Тов[ариства імени] Шевч[енка], однак доволі неточно, так що у деяких відділах брак по кілька томів. Прошу проте повідомити мене, чи не подарило б Товариство сих томів, а я в такому случаю надіслав би спис.

Єсли се лиш можливе, прошу о висилку коректи.

З високим поважанем

М[ирон] Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 78—79. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 48.

№ 97

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 19/6 1900 [р.]

В[исоко]поважаний Пане Професор!

Посилаю 2 частину „Огляду“ тому так пізно, що міні за два місяці рішучо було неможливо переглянути таку величезну масу матеріалу і поробити потрібні виписки. Славянську історичну літературу перекладаю до 3-ої частини з двох причин: не хочу довше спиноувати друку сего тому „Записок“ і забрати за мною міс[ц]я, бо „Огляд“ вийшов й так вже над сподіване об'ємистий.

При бібліографічних пошукуваннях натрафив я звістки про появу ось яких книжок, котрі, оскільки міні здається не були досі в „Записках“ обговорені:

1. Niessel. Les Cosaques.— Paris, 1898.— Vol. I, 8^o, ст[орінок] 470.

2. Guépin. Un Apôtre de l'Union des Églises au XVII s. Saint Josaphat.— Paris.— 2 Vol.

3. Gehring. Die Sekten der Russischen Kirche 1003—1897.— L[e]i[pz[ig], 1898¹⁴⁸.

Єсли досі ніхто не заангажований до рецензії на ці книжки, прошу міні написати, а я постараюсь їх зладити.

Не знаю точно, як стоять грошеві справи між мною а Товариств[ом] ім[ени] Шевч[енка], але мабуть мій довг вже невеличкий. Се ще не причина, щоби його побільшувати, але я справді тепер в так пекучій грошевій потребі, що прошу вислати міні à conto* дальших робіт 50 зл[отих] р[инських]. Думаю, що для Товариства се не зробить різниці, а міні значно допоможе.

З вис[оким] поважанєм

Д[окто]р Мирон Кордуба

Wien. Universitätsbibliothek.

ЦДДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 82—83. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 49.

№ 98

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*Lemberg, 21/10 [19]00 [р.]***

В[исоко]п[оважаний] Добродію!

Послано Вам до коректи решту середніх віків. Прошу ласкаво не затримуючи звернути (на вакаціях коректа так залежалася у Вас, що прийшлося друкувати без неї). Також прошу прислати решту „Огляду“ за 1899 рік.

З поважанням

М. Груш[евський]

[Р. С.] Рівно ж, як маєте які особні рецензії, то прошу тепер прислати.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 55. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* В рахунок (італ.).

** Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

№ 99

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 23/10 [19]00 [p.]*

Високопов[ажаний] Пане Професор!

Вина за перерване друку „Огляду“ спадає не на мене, а на по-
чту. Я згадану коректу вислав до 48 годин назад, але вона десь
затратилася на поchtі, бо відтак вже на селі на відпустці одержав
я ургенс п[ана] Беднарського (адресований до Відня, а відтак міні
пересланий). Рівночасно з сею карткою висилаю коректу — по-
слідню частину „Огляду“ wraz з рецензіями надішлю коло 1-го,
або привезу особисто.

Із-за некористних виглядів авансу тут, подався я до Чернівцеь
на суплентуру і незабаром мабуть буду перенесений¹⁴⁹.

З високим поважанем

М. Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 120—120 зв. Рукопис. Оригінал.
Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 49—50.

№ 100

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

[Кінець 1900 р.]**

Чернівці, ул. Новий Сьвіт, 46

Високоповажаний Пане Професор!

Доперва нині прийшов пакет з книжками, отже рецензію го-
ді було скорше вислати. Прошу мою адресу подати секретареві,
щоб туди вислали „Записки“. Кілько я остану винен ще Товарис-
тву по випечатанню всего надісланого.

З високим поважанем

Д[окто]р Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 84. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 50.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Датовано приблизно. Зверху аркуша олівцем проставлено рік „1900“. Див.
також № 102.

№ 101

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 12/І [1901] (30/ХІІ) [1]900 [р.]

Високоповажаний Пане Доктор!

Думаю, що Ви вже остільки розглянулися, що можете міні вже напевно сказати, чи будете вести свій „Огляд“ далі, чи ні. Прошу міні дати про се знати. Речинець І частини, я здається Вам зух написав давнійше, отже, прошу дати міні знати завчасу.

По видрукованню всього даного Вами лишається за Вами 11 зл[отих] р[инських] 20 кр[ейцарів].

Що сталося з колекцією писанок, що Ви були зібрали? Товариство тепер організує свій музеєць, отже, чи не дали б Ви її туди? Кошти спорядження тої колекції ми б звернули Вам дуже радо. Чи не хочете з нею розлучитися?

Здоровлю Вас!

З поважанням

М. Грушев[ський]

[Р. С.] Поспішіться вислати решту корект „Огляда“. „Записки“ мають вийти на другий тиждень (2/(15)/І).

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 41. Рукопис. Оригінал.

№ 102

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 17/І 1901 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

В справі редагованя „Огляду“ я зроблю такий проект: тепер, поки що вести міні сю справу дальше неможливо, а то із-за іспиту. Мушу робити домову географічну роботу („über die Moränen“*, речинець до 11 марта), місто педагогічної — колькоквіюм, а при тім вчитися до устного іспиту. Іспит думаю робити 17-го червня с[ього] р[оку]. Отже, або за сих пару місяців най хто другий зладить дві перші частини „Огляду“ за р[ік] 1900 (віки старинні і середні), а я відтак по іспиті перейняв би назад, або може буде можливо в сім році спізнитися троха і подати цілий „Огляд“ аж у двох послідних книжках „Записок“ — по вакаціях. Если б одно і друге видалося В[исоко]п[оважаному] Професорови не можливе,

* Про морські відклади (нім.).

або не вигідне, то я мусів би дефінітивно зречися ведення сеї частини „Записок“. В кождім случаю прошу мене про Ваше рішене повідомити.

Щодо збірки писанок, то я радо відступлю єї до музею Товариства¹⁵⁰. Але збірка та у мене на селі, отже, тепер годі було б. На Великдень, при переїзді через Львів сподіюся впрочім сю справу ліпше устно обговорити, а відтак переслав бим сам, бо не знаю чи мої родичі хотіли б сим зайнятися.

Корректа задержалася у мене доволі довго без моєї вини. Вона прийшла під час Різдва, коли я був виїхав з Чернівців і ждала мого повороту. При тім моя адреса є: ул. Новий сьвіт, ч. 46 (а не 26), отже листи і пересилки адресовані хибно дістаю значно пізніше.

З високим поважанєм

Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 85—86. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 50—51.

№ 103

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 30 (17)/I 1901 [р.]

В[исоко]поважаний Пане Доктор!

Передати ведення „Огляду“ не маю кому, отже зістається дилема — або опізнитися з ним сього року або зовсім перервати. Відложити його на дві остатні книжки можливо, але питання на як пізно? Кн[ижка] V (43) мусить вийти найдалше 1 жовтня, значить я мусів би найдалше 7 вересня н[ового] ст[илю] мати першу половину „Огляду“. Чи можете сей термін прийняти напевно? Прошу міні дати знати, бо в разі негативної відповіді мусів би поробити деякі зміни в „Записках“ завчасу.

Будьте здорові!

З поважанням

М. Грушевський

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 42. Рукопис. Оригінал.

№ 104

Михайло Грушевський — Митрофану Кордубі

[Львів], 23 (10)/III 1901 [р.]

Високоповаж[ан]ий Пане Доктор!

Ви нічого не відписали міні, чи підіймається до показаного речінця виладити 1-у пол[овину] „Огляду“. Прошу конче написати дефінітивно — коли можете прислати, бо від сеї непевности спиноється цілий плян „Записок“. Прошу отже поспішитись з відповідею!

З поважанням

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 43. Рукопис. Оригінал.

№ 105

Митрофан Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 24/3 [19]01 [р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

На Ваш лист я відписав був сейчас карткою, але, як бачу, Ви її не одержали. Тому пишу вдруге і заявляю, що після всякої віроятности буду міг виготовити I часть „Огляду“ на означений Вами речинець — може що найпізніше до 20-го вересня. Впрочім у вівторок рано буду у Львові, то надіюсь ще устно з Вами в тій справі і справі писанок порозумітись.

З високим поважанем

Митрофан Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 121—121 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Оубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 51.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 106

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 11/VI 1901 [р.]

Високопов[ажаний] Пане Професор!

Відповідно до обіцянки даної Вам, доношу заздалегід[ь], що се-го року годі мені буде виготовити „Огляд“, а се з слідуєчої при-чини. Через зайняття шкільні, домові задачі та педагогічне кольо-квіум годі мені було як слід приготувитись за тих 7 місяців до іс-питу і я рішився сідати аж восени (з початком падолиста). У мене замало сьміливости йти з чим-небудь до іспиту і пробувати щас-тя. Тому мушу весь свій час й надалше посьвятити тій ціли. А до-ношу про се доперва тепер, бо якраз доперва нині рішився я від-ложити іспит.

З високим поважанєм

Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 87—88. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 51.

№ 107

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 17/2 1902 [р.]

Високоповажаний Пане Доктор!

По всіляких істориях мусів я взятися знову до редакції „За-писок“, тому прошу мене поінформувати, як буде з Вашим „Огля-дом“ європейських літератур. Чи зможете Ви до того вернутися, і коли?

З поважанням

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 44. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 108

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Czernowitz, 21/2 1902 [р.]**

Високоповажаний пане Професор!

На Ваше запитанє в справі „Огляду” відповідаю таке: з першою половиною іспиту я вже упорався і зложив єї (географію, німецьку і руську викладову мову) в листопаді з відзначенєм. Обі історії (австрійську і всесвітну) здаватиму в цьвітні (30-го). Отже, від того часу буду свобідний і зможу перебрати редакцію „Огляду”, розумієся з обмеженєм на найважнійші публікації з огляду на слабий засіб фахових часописий в Чернівцях. Впрочім хотів бим по іспиті податись о стипендію для дальшого образования, себто зроблєня габілітаційної роботи — може удасться мені тут у проф[есора] Кайндля перевести свій давний плян, до якого й Ви мене заохочували (австрійська історія). Прошу мене поінформувати чи такі стипендії надаєся без попередного конкурсу і якою дорогою старати б о них.

З високим поважанєм

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 89—89 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 52.

№ 109

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*Lemberg, 5/3 [19]02 [р.]***

В[исоко]поважаний Пане Доктор!

Мило міні чути, що Ви способитєся до дальшої наукової роботи. Щодо стипендій, про які питаєте, справа так[а]: конкурса на них нема, подання можна вносити або *via**** університет, або *via**** Рада шкільна¹⁵¹. Рада шкільна тутешня одначе часто ломить карки поданням[и] з причин службових — нема ким заступити.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Дата інтерпольована з поштового штемпеля одержання листа: 6. 3. 1902 р. Оскільки лист зі Львова у Чернівці (подібно як у Відень, № 60) і навпаки доходив за добу, дата відправлення листа, можливо й написання, припадає на 5 березня 1902 р.

*** Шляхом, через, дослівно шлях, дорога (лат.).

Щодо „Огляду“, буде час ще до Вашого іспиту порозумітись. Як би які зміни мали в тих речінцях зайти, прошу мене повідомити.

Здоровляю Вас

Ваш щирий

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 45. Рукопис. Оригінал.

№ 110

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Львів], 21 (8)/IV 1902 [р.]

Високоповажаний Пане!

Здається, незадовго вже кінчатся Ваші экзаменні митарства і будете мати свобідну голову. Будьте ласкаві донести міні, коли зможете взятися знову до оглядів західної літератури й на коли б Ви могли приладити Огляд за рік 1900? Розуміється, він буде значно коротший від попередніх, Ви візьмете туди тільки що важніше, а й дальші огляди буде[те] ладити коротше, поминаючи все другорядне, дрібніше. Огляд за 1900 р[ік], з огляду на його припізнення, я волів би дати в одній книжці, але се буде залежати від того, коли Ви зможете його дати. Отже, напишіть міні не гаючися.

Здоровляю Вас!

Щиро прихильний

М. Грушевськ[ий]

[Р. С.] Чи „Записки“ дістаєте правильно?

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 46. Рукопис. Оригінал.

№ 111

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 14/V 1902 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Я не відписував на Ваш послідний лист, бо справа мого іспиту проволікалась досі через виїзд проф[есора] історії Herzberg-Frän-

k[el-я]¹⁵². Доперва в суботу 10-го відбувся сей іспит і я здав его, з австрійської історії з відзначенем, з всесвітної — з вдоволяючим успіхом. Тепер *salus omni foenogo** можу забратись до иньшої роботи.

Щодо „Огляду“, то думаю так. Послідна часть була ще за рік 1899; остають, отже, наразі роки 1900 і 1901. Може би зібрати їх до купи і пустити у двох частинах (початок — 1250 [рік] і від 1250 [року]— найголовніші, або, если б оказалась потреба у трох. В першій случаю обі частини восени (вересень і падолист), в другій першу вже в липни, а дві другі восени. Відтак ішло б по давньому, себто на другий рік подав би я „Огляд“ за р[ік] 1902 і т[ак] д[алі] все в двох частинах. Прошу мені написати, що думаете про се. В кождім разі я зараз заберуся до роботи.

Розуміється, що тепер „Огляд“ дещо потерпить на точности із-за недостачі відповідних видавництв. Головно про рух науковий в славянщині годі буде мені щось писати, бо тут чеські, сербські і т[акі] п[одібні] часописи не існують. Може ту часть взяв би хто у Львові, маючи се в бібліотеці Товариства під рукою.

„Записок“ тепер чомусь зовсім не дістаю. Не хочу Вас, Пане Професор, сим трудити, але я рівночасно віднесуся до канцелярії Товариства о висилку томів, котрі мені бракують. Прошу лише видати поручене, щоб мені се вислали.

Я просив свого часу о висилку 2-го і 3-го тому вашої „Історії-Руси“ à conto** будучої ремунарації — не одержав однак ніякої відповіді.

Проф[есор] Мількович¹⁵³ заходиться тут коло основаня руського історично-етнографічного товариства і вівзав мене до спільної акції в сій справі. Я думаю ставити внесеня, щоб товариство се містило праці свої у „Записках“ (на свій орган нема грошей), не знаю лиш, чи Товар[иство] ім[ени] Шевч[енка] на се згодилося. Прошу, отже, і під тим зглядом о інформацію.

З високим поважанем

Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 90—91. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 52—53.

* Позбувшись усіх боргів, дослівно порятунок від усіх боргів (лат.).

** В рахунок (італ.).

№ 112

Михайло Грушевський — Митрофану Кордубі

[Львів], 17 (4)/V 1902 [р.]

В[исоко]поважаний Добродію!

Сердечно поздоровляю вас з увільненням від іспитових митарств. Про „Записки“ etc. сказав уже п[анові] Гнатюку. Щодо „Огляду“, то дійсно можна дати за два роки разом, в трох відділах, і перший просив би таки на липень як пишете. Словянщину може посередно можна буде ловити з чужих оглядів? Взагалі ж, як я вже писав Вам — оминайте все дрібне, більше уваги на праці важніші, а тоді більше буде пропорції між поодинокими краями, й менший „обем“ самого „Огляду“.

II-у частину його я буду просити на вересень. Коли трохи з ним упораєтесь, я б пропонував Вам іще щось — огляд Bukowinica¹⁵⁴, що з браку рецензентів, а навіть і самих видань, майже зовсім були полишені в наших оглядах. Можна б дати їх н[а]п[р]иклад за 10 літ, від р[о]ку 1893 [!], коли розпочалися огляди в „Записках“. Як гадаєте?

Плян такого істор[ично]-етногр[афічного] товариства дуже добрий сам по собі, коли лише не брак робітників. Розуміється, Тов[ариство] ім[ени] Ш[евченка], думаю радо отворить свої видання для його праць, розуміється — з тими формальностями, які взагалі існують в нім щодо приймання праць.

Здоровлю Вас! Щиро прихиль[ний]

М. Груш[евський]

[Р. S.] Коли дістанете сталу посаду — і де?*

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 47. Рукопис. Оригінал.

№ 113

Митрофану Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 3/VII 1902 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Дуже прикро мені донести, що мені неможливо буде викінчити „Огляд“ (I часть), як обіцяв, вже тепер. Вина в тім зовсім не по

* Лист пошкоджений, текст збережений не повністю. Бракує кінцівки другого аркуша.

моїм боці, а у відносинах в тутешній бібліотеці. Доста того вже що матеріалу потрібного до „Огляду” тут мінімальна скількість, ще й сего допроситися тяжко. Головним жерелом є „Zarnka-L[ittegarische] Centralblatt”¹⁵⁵, але за сим я був вже 8, кажу вісім разів у бібліотеці, без найменшого успіху. Три послідні річники (два з них мені конечно потрібні), забрав професор німецької літератури і ані способу їх видістати від него. Мене зводили з одного речинця на другий аж сьогодні дізнався я, що згаданий професор вже виїхав, але книжки до бібліотеки не звернув. Так само, хоч меньше драстично було й з иньшими книжками, так що я вспів лише дуже малесеньку частину „Огляду” зложити, а се не надаєся ще ніяким робом до друку.

Не остає нічо[го] другого, як ждати вересня, може тогди піде успішнійше. Однак, признамся, що все те знеохотило мене сильно до самої роботи і з жалем згадую на ті чудові відносини, серед яких я редагував „Огляд” будучи в універс[итетській] бібліотеці у Відні.

В половині липня вибераюся на вакації в Галичину до родини. Посади покищо не маю сталої, доведеться ждати ще рік. В тім часі буде розписаний конкурс на посаду другого історика при нашій (русько-німецькій) гімназії.

Новозасноване товариство історичне відбуде ще сего місяця перші сходини на котрих має читати проф[есор] Мількович про застосоване картографії до історичних розслідів. Він намовляє мене також внести до міністерства подане о заповогу на поїздку до Історично-картографічного інституту в Липську¹⁵⁶. Если б се удалось, виїхавбим на жовтень до Липська.

Про політику тутешну не пишу нічого. Ви дізнаєтесь про се із часописий. Одно що й на Буковині починає входити сецессия в моду.

З високим поважанем.

Д[окто]р Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 92—93 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 53—54.

№ 114

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Львів, 10/X (27/IX) 1902 [р.]

В[исоко]поважаний Пане!

Писав до Вас пред місяцем, але не дістав відповіді. Відпишіть скоренько, як буде з „Оглядом“ заграничної літератури, бо вже кінець року недалеко і мушу знати, що з тим буде.

З поважанням

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 48. Рукопис. Оригінал.

№ 115

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 18/X 1902 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Вибачайте, що я через кілька днів не відписував на Ваш лист переданий мені через Маковея. Взагалі я прибитий тепер ріжними клопотами так, що годі мені зібрати думки до написання листу, не то вже до чогось иньшого.

Попередного Вашого листу, про котрий згадуєте у посліднім, я зовсім не одержав. Але я вже сам збирався часто написати Вам про сю справу та надія на зміну обставин спонукала мене до відложеня сего все на пізнійше. Але тепер не хочу Вас уводити, а думаю, що й Ви, прочитавши сей лист, признаєте мені слушність.

В гімназії через недостачу учительських сил, ми всі перетяжені числом годин. Я маю 24 години тижнево, з того 13 фільольогічних. Тепер заслаб один з наших товаришів, проф[есор] Шпойнаровський¹⁵⁷, тяжко захорував і взяв відпустку на довший час. Через се я дістав нових 5 год[ин] тижнево і то фільольогічних і маю тепер крім сего 5 пак зошитів щотижня до поправки.

Але се ще не все. По[с]лідніми часами хорувала довший час моя жінка і я мусів ще й ту дрібку вільного часу, який мені оставав їй посвячувати. Ще й тепер не прийшла цілком до себе і я мушу бути рівночасно учителем, коректором, лектором і пригитовитись на слідуючий день до школи. Осудіть самі, чи серед таких відносин можлива така праця, якої вимагає „Огляд“?

Але скажете, що я забрав книжки (2 томи „Історії Руси“) à conto* і винен ще дещо до Товариства. Я се признаю і вважаю своїм обов'язком сей довг якнайскорше відробити. Але се буде можливе найскорше в зимі і то я буду старатись написати щось самостійного. „Огляд“ же вимагає роботи з більшим накладом часу як самостійна розвідка, а до сего роботи на речинець, що при моїх теперішніх зайняття[х] є річю неможливою.

Так отже, не зла воля, не брак охоти до роботи, але dura pesetas** спонукає мене до відказаняся дальшого веденя „Огляду“. Бо пускати знова у світ щось доривочного, неповного і несолідного я не відваживбися і Ви певно сего також не хотіли б.

Стипендії, про котру я Вам свого часу згадував, я не дістав. Відмову свою мотивує міністерство браком заступника на мое місце і ...*** браком фондів.

Історичне товариство жде на поворот проф[есора] Мількови-ча. Перший відчит буде мати Маковей.

З високим поважанем.

Д[окто]р Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 94—95. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 54—55.

№ 116

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 16/XII [19]03 [р.]

В[исоко]поважаний Пане Професоре!

Посилаю рецензію, яка вже від кількох днів була готова, але через Лисенкові съята¹⁵⁸ годі було зібратись її вислати. Чи вона буде печатана в „Записках“, чи „Етно[льоґічному] збірнику“.

При своїй роботі про колонізацію на Буковині мушу доторкнутись питання про Болоховських князів. Чи не були б Ви ласкаві визичити мені дотичних розвідок Дашкевича („Труды київськ[ого] арх[еолоґічного] з'їзду“, 1874; Київські універс[итетські] извѣстія, 1884 і 1899)?¹⁵⁹ Се буде або у Вашій бібліотеці, або у бібл[іотеці] Тов[ариства] ім[ени] Шевч[енка]. Я за кілька тижнів звернув би Вам з великою подякою.

* В рахунок (італ.).

** Доконечна потреба (лат.).

*** Крапки в ориґіналі.

Книжку про писанки оставляю ще у себе, бо має вийти ще другий випуск, отже, при рецензії другого буде потрібний й перший. Впрочім буду писати про буковинські писанки, про те треба буде для порівняня.

Прошу вибачити, що сьмію Вас трудити, але мені було годі иньшим робом собі помогчи.

З високим поважанем

Мирон Кордуба

Чернівці, ул. Петровича, 2.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 2, спр. 552, арк. 96—97. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 55.

№ 117

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Відень, 1/XI 1906 [р.]
XVII. Veronikagasse 43. I. 12.

Вис[око]поважаний Пане Професор!

Я досі не писав нічого, бо треба було мені зразу знайти в матеріалі, щоби донести дещо позитивного. Вже місяць з окладом працюю в тутешнім Staats-Archiv¹⁶⁰ і за той час успів переглянути і поробити потрібні виписки з відділу Hungarica роки 1648—[16]60 і Polonica за роки 1656 і [16]57. Відділ Hungarica тут дуже скупо заступлений — до згаданого часу всего 3 фасцикули, за то Polonica дуже богата, так що кождий місяць має окремий фасцикул. Остає ще дальша часть Polonica, Turcica і венесіянські Dispacé. Досі найшов дві нові справи, а саме посольство від Фердинанда III до Хмельницького (згадане, правда, в „Archiv f[ür] österr[eichische] Gesch[ichte], т[ом] 59, але у нас зовсім незнане) і посередництво Австрії між Польщею і Ракоцим 1657 р.¹⁶¹ Сі теми думаю використати, як вступні розвідки (Vorarbeiten*). При тім все, що найдеша цікавішого до козаків, копіюю в звістній Вам ціли.

Щодо дальшої подорожі, прийдеться зробити деяку зміну. З одного боку, як бачу, Відень задержить мене довше чим я думав, бо прийдеться заглянути ще до Kriegs-Archiv¹⁶², де мають бути також матеріали до моєї теми. Відтак вихіснуючи в універс[итетській] бібліотеці печатаний матеріал, прийшов я до переконання, що на Угорщину нічого мені їхати, бо що де там було по архівах все видав Szilagyi¹⁶³. Так проте прийдеться їхати прямо в Букарешт.

* Підготовча (попередня) робота (нім.).

Як довідаюся тут, В[исоко]п[оважаний] Пан Професор дістали відпустку і вибираються до Москви і Петербурга. Коли так, то я просив би при тій нагоді розвідати, чи є в тамошніх архівах матеріял з тих часів і до тієї справи і дати мені знати. Я буду старатися о продовження відпустки на 1 семестр дальше, бо поїхав би і туди.

Як обіцяв, В[исоко]п[оважаному] П[анови] Професорови, так зараз по приїзді до Відня написав я Томашівському в справі колізії з темою і проєктував поділитися нею. Однак, Том[ашівський] відписав, що він роботу про Ракоція відложив ad Calendas Graecas*, що в Бережанах ему годі робити, а відпустки не дістане, що впрочім ему й ліпше, коли хто-небудь попередю сю роботу зробить. В виду сего я вважаю се питання закінченим.

Коли ж, Ви, В[исоко]п[оважаний] П[ане] Проф[есор] виїждите, то прошу мені дати знати, куда слати евентуальні рецензії до „Записок“. Маю на приміті статю Кайндля в найн[овішому] „Archiv f[ür] öst[erreichische] Gesch[ichte] i Libersbergera: Öster[eichische-russ[ische] Beziehung bis 1606“¹⁶⁴, а також подати мені свою будущу адресу, бо я хотів би, як давними часами, оставати в тіснійшій контактї з Вами.

З високим поважанем

Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 90—99. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 55—56.

№ 118

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 31/V [19]07 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю для „Записок“ розвідку зложену на матеріялах, які я при збираню звісток про Ракоція найшов у віденським Staatsarchiv-i. А що тоті матеріяли інтересні ще й з дескриптивного і побутового боку, тому варто би їх випечатати. Я думаю, що найліпше буде, коли їх долучити до розвідки на ту моду, як роблять французькі учені, додаючи до розвідок ще й „pieces justificatives“^{***}. Коли та робота з додатком буде друкуватися в „Записках“, то я просив би для себе 30 відбиток, які мені конечно будуть потрібні, от хоч би міністерії треба буде післати в залученю до справозданя.

* „До грецьких календ“, дослівно на невизначено довгий термін (лат.).

** „Обгрунтувальні документи“ (франц.).

Як бачите я все ще у Відні. Покінчивши у Staatsarchiv-i роблю тепер в архіві мініст[ерства] війни і чекаю на рекомендаційні листи від мініст[ерства] справ загр[аничних], щоби з тим поїхати до Москви. Як я дізнався, перенесено до Москви польський дипломатичний архів, тому надіюся там найти багато дещо до польсько-семигородських відносин. По тій причині я маю велику прозьбу до Вас, В[исоко]пов[ажаний] Пане Проф[есор]. В Моск[ві] не знаю ні живої душі, а що як мені оповідали, се місто дуже дороге, тому просив бим зарекомендувати мене якому Вашому знайомому, може проф[есорові] Кримському, щоби мені, чужинцеві, поміг практичними радами: де найняти квартиру, де харчуватися і т[ак] д[алі]¹⁶⁵. Може Ви дали би мені до него поручаючий лист від себе і адресу, лише боюся чи не виїде він де на дачу...*

Я не дуже вдоволений вибором своїм теми до габіліт[аційної] розвідки, бо упадаю під масою матеріялу, не лише архівального, але й печатного і розкиненого по найріжнородніших усюдам. Тому та робота цілковито мене абсорбує і не оставляє часу на нічо друге. Все ж таки, думаю, 3/4 матеріялу у мене вже в руках, а коли дістану,— о що я подався,— відпустку й на другий рік, то до тої пори не лише покінчу збірку матеріялу, але й добру половину вже зложу. Для „Записок“ маю ще на меті одну роботу: про посольство цісара Фердинанда III до Хмельницького 1657 р[оку]. І хоч матеріял вже маю, не можу брати зобовязання щодо речинця; в кождім разі до осені буде готова.

Через Томашівського післав я перед місяцем простору рецензію на Йоргу „Geschichte Rumänen“. Недавно читав в „Litterarisches Centralblatt“ того ж Йорги критику на I том Вашої „Історії“, котра походить фейлетонові критики з нашого „Діла“, або „Руслана“. Коли моя рецензія ще не видрукувана, прошу казати мені єї ще прислати до корректи — мавбим дещо додати¹⁶⁶.

З високим поважанєм

М. Кордуба

Wien, VIII, Sfolzentalergasse, 2. Mezzanin 8.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 100—100 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 56—57.

* Крапки в оригіналі.

№ 119

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Wien, 7/VI [19]07 [p.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Справоздання із статті Поповича не можу подати, бо „Convog-biri literare“ у віденських бібліотеках нема¹⁶⁷, а при тім я дуже слабо знаю румунську мову. З оповідання проф[есора] Калужняцького¹⁶⁸ знаю, що автор там доказує, що на Молдавії в XV ст[олітті] кладено початок року на март (так як у Венеції), а не як досі думали, на вересень.

Прошу мені дати знати, чи в літні фєрії бібліотека московськ[ого] університету замкнена і в який саме час?

З щирим поважанем

М. Кордуба.

P. S. VIII. Stolzentalgasse, 2, T[h.] 8.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 122—122 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Оубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 59.

№ 120

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Вігень, 18/VI 1907 [p.]

Високоповажаний Пане Професор!

Від проф[есора] Дністрянського¹⁶⁹ дізналися ми про пропозицію, яке Український клуб має зробити міністерству щодо обсади поодиноких катедр. В тім пропозиції ми знайшли і своїх імена, а саме: Томашівський для австрійської історії і я для історії устрою Австрії.

В своїм особистім інтересі, а також в інтересі самої справи ми хочемо звернути увагу на ось що:

1. В проєкті нема згадки про історію України, а український університет без такої катебри немислимий, як польський без польської, чеський без чеської історії і т[ак] д[алі].

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

2. Томашівський досі мало займався австрійською історією як спеціальністю, так само як я не спеціалізувався досі для історії устрою (Verfassungsgeschichte)* і в тім напрямі не працював.

Тому предкладаємо такий проєкт:

Домагатися отвореня катедри загальної історії зокрема, а української знова зокрема. Тоді Ви, В[исоко]пов[ажаний] Пане Професор, оставили би при собі одну з тих двох кафедр, а другу міг би обняти Томашівський. Тоді історія Австрії остала би за мною.

Через се оминулобися пересування кожного з нас в чужу спеціальність і потреби домагання двох кафедр (історії Австрії і історії устрою Австрії), котрі на менших університетах, до смерті Шараневича¹⁷⁰ і у Львові бувають заступлені одною силою.

З високим поважанем

М. Кордуба

VIII. Stolzentalgasse, 2.

[Помітка:] „Годжуся з проєктом тов[ариша] Кордуби“ 18/VI [19]07 [р.]. С. Томашівський.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 102—103. Помітка рукою С. Томашівського. Рукопис. Оригінал.

Оubl.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 57—58.

№ 121

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Відень, 21/VI [19]07 [р.]

В[исоко]поважаний Пане Професор!

В справі статті Поповича в „Convortiri literare“¹⁷¹ я віднісся до одного історика в Чернівцях з прозьбою о виготовлене реферату. Коли дістану відповідь, сейчас донесу

З високим поважанем

М. Кордуба.

[P. S.] Прошу о обіцаний поручаючий лист до Москви.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 104—104 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Оubl.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 58.

* Конституційна історія (нім.).

№ 122

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Чернівці, ул[иця] Корна, 6.
31/XII [19]09 [р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Як Вам вже відомо, я дістав від Геч-а запрошення до співробітництва в майбутній „Zeitschrift für östeurop[eische] Geschichte“¹⁷². Не знаючи, що се сталося за Вашим відомом і порученем (зразу думав на Übersbergera), не бачучи Вашого підпису між видавцями і діткнений русофільсько-польонофільським тоном відозви, написав я Геч-ови малу реприменду із-за ігнорованя української історіографії і історії в програмі видавництва. Що він на се відписав, прочитаєте самі, бо залучую його лист, котрий прошу мені відтак відослати. Саме щодо ділової частини сеї відповіді хотів я порозумітися з Вами. Геч питає, чи не бажав би я перебрати частину огляду дотеперішної укр[аїнської] історіографії, котрий Ви піднялися виготовити. Я думаю, що моє співробітництво для Вас смішне, що в інтересі одноцільности було би краще, коли би такий огляд вийшов з-під одного пера, хибань коли би Ви не хотіли заходити в колізію, писати про самого себе, то тоді я міг би се перейняти на себе. Впрочім, мені не дуже хотілось би знова відриватися від своєї головної роботи.

Кажу знова, бо хочая вдоволити Вашому бажанню, видати акта до Хмельниччини, забрався я ще з початком вересня до сего діла. Написав вступну розвідку: „Боротьба о польський стіл по смерті Володислава IV“, котра лише в дрібній частині входить в обсяг студії по Ракоці, головну частину треба було зовсім окремо виготовити. Розвідка вийде на майже 60 ст[орінок] друку. Потім став лагодити самі ж акта з виданя, що було доволі скомпліковане, бо я не беручи в рахубу сего видавництва переписував акта на обі сторони паперу, сильно скорочував і т[ак]е п[одібно], так що майже все приходилося переписувати наново. При італійських актах мусів звизати помочи одного тутешного італійця, бо мав подекуди сумніви, щодо поправности відпису (італійську мову знаю доволі слабо). Тепер дійшов до лютого 1654 [року] і маю приготованих до друку 330 чисел, які виповнили би 270—280 ст[орінок] друку. Однак, бачучи, що се відриває мене від головної роботи і ціли, я рішився просити Вас о проволоку до літних ферій; за той час доведу свою роботу про Ракоці бодай так далеко, щоби змогти видати I-ий том, а тоді докінчу видавництво. Бо попри шкільну науку 22 год[ини] тижнево і обовязки родинного житя я не в силі робити двох робіт нараз.

Отсе справи, щодо яких я хотів би порозумітися.

Прошу проте о відповідь і остаю з високим поважанем, щиро прихильний

М. Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 105—106 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 59—60.

№ 123

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*Lemberg, 2/1 1910 [р.]**

В[исоко]поважаний Товаришу!

Що Ви дали реприманд** Гечу, се навіть добре¹⁷³. Я з ним ніякого порозуміння не маю, кореспондував про сю частину з Шіманом¹⁷⁴ давнійше, а тепер вони з Гечом зовсім справу скапарили; дав йому — бо ніяково було відмовити — тільки адрес, виказ часописей, але від участі ми всі рішили стриматися — „аж буде видко“.

Щодо Вашої збірки, то коли частина приготовлена до друку, добре б було її зачати друком, однаково се потягнеться кілька місяців, а літом докінчите. Се було б дуже пожадано. Хіба що не є ще і та частина готова вповні.

Здоровля щиро і бажаю веселих свят.

Щиро прихильний

М. Грушев[ський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 49. Рукопис. Оригінал.

№ 124

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

[Чернівці], 20/1 [19]10 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Посилаю розвідку і тоту частину матеріалів, яку вспів досі приготувати до друку. Нехай тимчасом се складають, заки викін-

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Закид, докір (*франц.*).

чу другу частину. Заразом прошу розпорядити, щоби третю коректуру присилано мені; показчики особових і географічних імен буду робити сам.

До „Zeitschr[ift] f[ür] östeurop[eische] Gesch[ichte]“ думаю писати покищо кілька рецензій. Так як я прийняв на себе реферат про XVII ст[оліття], то зроблю початок з обговоренем VIII тому „Жерел“ і розвідки Крипякевича¹⁷⁵ та Вашої „Історії“, т[ом] VII.

Писав до мене Томашівський, щоби я написав для „Записок“ рецензію на „Gröf Bethlen Ferencz“. Я згодився радо, бо се мій терен, але просив прислати дотичний річник Századok-a¹⁷⁶, бо тут не можна нігде дістати. Однак, хоч вже місяць минув, книжки не дістав. Напишу також рецензію на одну розвідку Lukinicz-a, видану пештенською академією в 1907 р., коли не думаєте, що вже за пізно на се.

З високим поважанем

М. Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 107—107 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 60.

№ 125

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, (Буков[ина]) ул[иця] Корна, 6/
7/II [19]10 [р.]*

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Десь перед 3-ма неділями вислав я на Вашу адресу розвідку і матеріали до Хмельниччини пакетом. Нині дістаю з почти авізу, що пакета Вам не можуть доручити, бо не можуть Вас найти. Прошу проте зарядити, щоби хто відобрав пакет, бо інакше завернуть його назад до Чернівців. Прошу заразом подати мені звістку, чи відобрали все як слід

З щирим поважанем

М. Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 137—138 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 61.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 126

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Сушно, п[ошта] Витків Новий
7/IX 1910 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Коли я в переїзді через Львів був у Вас, Ви висказали своє бажанє, щоби друк моїх „Материялів“¹⁷⁷ поспішив швидшим темпом. Між тим за цілі вакації прислано мені зі Львова всего навсе-го два аркуші коректи, так що друк поки що станув на ст[орінці] 128-ій. Відчисливши вступну розвідку, виходить, що з „Материялів“ зложено 4 аркуші. Не знаю, що сему за причина, а доношу Вам про се, щоби не думали, що затяжка виходить із моєї вини.

При тій нагоді згадаю, що кромі вступної розвідки я переслав ще й передне слово, котрого чомусь-то досі не видруковали, хоча повинно було піти перед розвідкою. Писав в тій справі Беднарському, але без відповіді і результату. Прошу поручити видрукувати додатково і з пагінацією римськими числами вложити поперед розвідки.

А ргорос* розвідки, а саме заміту, що там замало узгляднена роля Хм[ельницько]го, хочу до сказаного устно ще дещо додати. Сей заміт вірний тільки з формального боку, тобто імя Хм[ельницько]го справді назване доперва при кінци і про нього безпосередно говорить доперва в останнім уступі. Але до виясненя ролі Хм[ельницько]го відноситься ціла розвідка з самого ж початку. Правда, лише неґативно. Бо ж сконстатоване факту, що при виборі Ів[ана] Каз[имира] рішали впливи Франції, Швеції і Бранденбургії вже ipso facto** опрокидує тезу Костомарова і Шайнохи, що вибір відбувся під натиском Хм[ельницько]го¹⁷⁸. Дальше, вияснене внутрішньої партійної боротьби, а саме, що Ів[ан] Каз[имир] був кандидатом, попиралим головно дисидентами, Литвою і уміркованими кругами, а Карло intransigent-ами*** в роді Вишневецького та католицькою ієрархією, розв'язує нерозгадану Костомаровим загадку, чому симпатії Хм[ельницько]го були і мусіли бути радше по стороні першого. А останний уступ, де вже бесіда про самого Хм[ельницько]го, виказує, що участь Хм[ельницько]го і його вплив на елекцію були дуже невеликі.

Доперва недавно дістав я автентичну відомість, що міністерство надало мені відпустку на сей рік. Проте надходить останна нагода покінчити свої зобовязаня. Окуневський закликав мене об-

* Щодо, до речі, відносно, стосовно (франц.).

** Через сам факт, з огляду на (лат.).

*** Безкомпромісний (франц., англ.).

няти директуру приватної гімназії в Городенці¹⁷⁹, одначе я відмовив, поручаючи на своє місце Прийму¹⁸⁰. За вакації переїздив (!) я через найбільше замотане питанє своєї праці, а саме через внутрішні справи Семигороду за Ракоці ІІ,— тепер піде вже швидшим темпом.

В Сушні остаю ще тиждень, до 15-го. Відтак переїду на дві неділи до Камінки Струмилової, а в останних днях вересня вертаю у Чернівці. Прошу мені дати знати, чи В[исоко]пов[ажаний] Пан Проф[есор] вже будуть під ту пору у Львові, то поступивбим, що би дещо обговорити.

Чи Кузеля надіслав вже Висоvіnicа і мою рецензію на Hoffmann-a¹⁸¹.

З високим поважанєм

М. Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 108—109. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 61—62.

№ 127

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, ул[иця] Корна, ч[исло] 6.
[Після 7/ІХ 1910 р.]*

Високоповажаний Пане Професор!

Вибачте, що труджу Вас такою справою, але знаючи, що се може статися лише за Вашим відомом, звертаюся відразу таки просто до Вас. Тому що друк „Матеріялів“ поступив вже доволі далеко, а мені потрібно тепер дещо гроша, я просив би, щоби В[исоко]пов[ажаний] Пан Професор сказали вислати мені à conto** 300 кор[он].

Се одно. А друге отсе: мене інформували, що Товариство числить гонорар за матеріяли дуже низько, либонь чи не 16 кор[он] за аркуш друку. Проте я хотів би просити, щоби мені визначено більший гонорар, а то тому: 1. матеріяли, котрі отсе тепер друкуються, написані на ріжних мовах (латинській, німецькій, італійській, французській, польській, руській), отже хоч би по зецерській тарифі приходив би висший гонорар; 2. велика частина се дуже тяжкі до відчитаня концепти, а й між оригіналами є чимало тяж-

* Лист не має дати. Втрачено конверт зі штемпелем. Дата встановлена на основі змісту порівняно з листом із с. Сушна 7/ІХ 1910 р. (№ 127) і повідомлення про надіслання бібліографії Буковини. Лист міг бути написаний „після 7/ІХ 1910 р.“

** В рахунок (італ.).

ких; 3. збірка тих матеріалів коштувала мене чимало свого таки гроша, бо державна стипендія була дуже невеличка, а найважніше 4. що більше чим 9/10 актів передано в скороченю, переповідаючи зміст менше важних частин, через що замість механічного переписування, вложив там чимало своєї власної роботи, ошаджуючи при тім Товариству коштів видання, бо без скорочень і вибору прийшлобися видати книгу бодай чи не в шестеро більшу, при незмінній науковій вартості видавництва. Тому думаю, що моє бажанє не буде в Ваших очах „нескромним“.

Саме тепер роблю коректу 18-го аркуша (тобто 14-го „Матеріялів“, 4 арк[уші] займає розвідка). Видавництво затягаєса не з моєї вини, бо нераз тиждні минають заки дістану нову коректу. З того виходить ще й та недогода, що до складу беруть щораз иньших зицерів, через що перша коректа виглядає горендально. Здається, що ревізії ніхто не робить, бо часто-густо бачу в видрукованім вже аркуші поправки зроблені при другій коректі, або зовсім не справлені, або справлені лихо, звичайно не там де треба. Я писав про се картку до заряду друкарні, але не виджу з того наслідків.

Прошу о відповідь і остаю з високим поважанєм

М. Кордуба

[P. S.] Чи В[исоко]п[оважаний] Пан Професор дістали мій лист з повідомленєм про буковинську бібліографію.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 131—132. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 65—66.

№ 128

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 11/10 [19]10 [р.]*

Високоповаж[ани]й Товаришу!

Заставши av[v]iso** дома по приїзді, я дістав Вашу посилку з пошти, предложив Археограф[ічний] комісії¹⁶² й передав до друкарні. При друкуванню треба буде акомодувати трохи прийнятій у нас схемі:

прим[іром] 1. Микола Сагредо сінторії [!] Прага 3 червня 1648.....***

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Повідомлення (італ.).

*** Крапки в оригіналі.

Держ[авний] архив у Відні etc. Оригінал.

Сього прошу не змінати.

Коли можна сподіватися докінчення?

За рец[ензію] до „Zeitschrift“ нічого не маю. Але рецензуючи т[ом] VII може було б ліпше написати так, щоб воно було zarazом оглядом цілості?

Коректи читайте 1 і 2, а тут зроблять по Вас ревізію.

Здоровлю щиро!

Ваш М. Г[рушевський]

[P. S.] А зреферуйте но видання буковинського музею і ріжні инь-ші Високовіса останніх літ. „Сазадок“ [?] в оправі, я нагадав, щоб післали¹⁸³.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 50. Рукопис. Оригінал.

№ 129

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*[Чернівці], 22/X [19]10 [р.]**

Високопов[ажаний] Пане Професор!

Прощу мені написати чи Енциклопедія українознавства мати-ме формат великої чи малої вісімки¹⁸⁴, чи може лексикальний, чи друкуватисяме в одну чи дві шпальти та яким друком (ціцера, чи гар-монт, чи петіт), бо відповідно до сього я пристосував би розмір своєї 1/2-аркушевої статті.

З щирим поважанем

Кордуба

Чернівці, ул[иця] Корна, ч[исло] 6.

[P. S.] Hötzsch-ови післав критику на Lukinicz-a: Keresdi báró Bethlen Ferencz. Крім сього думаю зреферувати в Zeitschriftenschau останні томи „Записок“¹⁸⁵.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 123—123 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи... — С. 61.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 130

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

[Львів], 24/X 1910 [р.]

Високоповажаний Пане Доктор!

З огляду історії Буковини для Енциклопедії, на жаль, мушу просити Вас стриматися, бо д[окто]р Томашівський через своє нездоровле рішучо відмовився написати огляд Угорської Русі, а одно без другого не могло би йти. Коли друк Енциклопедії протягнеться настільки, що д[окто]р Томашівський буде міг взяти на себе сю роботу, то я зараз напишу Вам. Щодо „Zeitschrift“, то Ви давнійше заявляли здається охоту (здається Гец Вас просив?) дати огляд останніх томів „Історії України“, і в такім разі треба би се зробити насамперед¹⁸⁶, а для „Записок“ буде добра нагода скінченню річника (по виході 98 т[ому])

Чи буде що для „Вістника“?

Щиро прихильний

М. Груш[евський]

Державний архів Львівської області, ф. Р-29-23, оп. 1, спр. 83, арк. 7. Лист написано іншою особою, підписаний М. Грушевським. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 131

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

Czernowitz, 7/XI [19]10 [р.]*

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Відколи я в Чернівцях, тобто від 15 жовтня, не дістав ще ні одного аркуша коректи, хоч управу друкарні повідомив про зміну свого побуту. Не пишу сьогодні у формі зажалення (бо мені не надто спішно), але тому, щоби відтак обійти проволоки не спало на мене. Може се знова через сойм. Досі готових 10 арк[ушів] (4 розвідки і 6 матеріалів). Від Кузеля довідався, що рецензия на Hoffmanna затратилася враз з цілою посилкою. Bucovina мав вже вислати. Власне дістав лист від Геч-а, що Redaktions-Schluss** до найблизшого числа на 20 с[ього] м[ісяця] — до сього часу годі буде зладити рецензию на III том „Історії“. За „Записками“ сам

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Підпис номера до друку (нім.).

писав, щоби зреферувати то що є, бо вже мусів обмежитися лише на подане заголовків не маючи референта.

З щирим проваж[анням]

Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 124—124 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 62—63.

№ 132

*Мирон Кордуба і Зенон Кузеля —
Михайлові Грушевському*

Чернівці, 29/XI 1910 [р.]

Високоповажаний Пане Професоре!

У відповідь на Ваш лист з 14. XI. позволимо собі отсе замітити.

Вашу пропозицію обробити „Viscovinica“ за 1909 рік дістали ми без ніяких ближших пояснень і тому зрозуміли термін „Viscovinica“ так, як його розуміють і інші. Ми втягнули в огляд цею літературу, що дотикає Буковини і лише в кількох випадках задля характеристики буковинських обставин згадали і про інші праці, поміщені в буков[инських] часописах. Очевидно, ми й не догадувалися (не знаючи про се), що з огляду мають бути виключені статі уміщені в українських бук[овинських] видавництвах, тим більше, що і плян і більша половина огляду були вже готові, заки п[ан] Дорошенко¹⁸⁷ зреферував статі з „Буковини“. Коли, проте, Хв[альна] редакція „Записок“ звужує post festum* поняття Viscovinic-ів до самих чужомовних статей, хоть в нашій огляді обговорювалися, крім „Буковини“ усі інші бук[овинські] видавництва не зреферовані п[аном] Дорошенко (от хоть би „Камењарі“¹⁸⁸, „Нар[одне] Богатство“¹⁸⁹, Календарі, „Громадянин“¹⁹⁰) і не може помістити нашого огляду, то нам приходить лише пожалувати, що Хв[альна] редакція не повідомила нас скорше про свою гадку і не увільнила нас від злишньої роботи. Розумієся, що не маємо нічого проти віддільного уміщення деяких рецензій і рефератів у відділі бібліографії і тому й долучуємо деякі реферати із статей огляду. Думаємо також, що так найкраще робити й на будуче, бо давати окремий відділ Viscovinic-ів з оглядом кількох чужомовних статей (рідше вже праць) цілком не виплачуєся і

* Після свята, надто пізно, заднім числом (лат.).

дивно відбиває, коли нема відділів Ukrainica, Hungarica, Galiciana і т[ак] д[алі].

З глибоким поважанєм

Мирон Кордуба

Д[октор] Зенон Кузеля

Р. S. Д[окто]р Кордуба годиться вповні на Вашу пропозицію. Дальша серія рецензій йде незабаром.

ЦДДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 110—111 зв. Лист писаний З. Кузелею. Підпис „Мирон Кордуба“ — автограф. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 63—64.

№ 133

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 20/XII 1910 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Вичитав я в „Ділі“ зазив Бібліографічної комісії¹⁹¹, з котрого довідався, що ладиться бібліографія й за останнє десятилітє (1901—[19]10). Тому почуваюся до обовязку донести В[исоко]пов[ажаному] Пану Професорови, що Істор[ико]-фільоль[огічна] секция тутешного „Істор[ичного] товариства“¹⁹² вже перед місяцем забралася до оброблення буковинсько-укр[аїнської] бібліографії і розділено роботу поміж поодиноких членів. Тому нехай панове, котрі перебрали бібліографічну роботу в Товаристві ім[ени] Шевченка, вилишать Буковину на боці, щоби не робити того самого двічі. Нам тут лекше буде зібрати всі друки, подати розвязку псевдо- і криптонімів тому, думаю, й сама бібліографія скористає на тім, коли робитимемо єї тут в Чернівцях.

Друк „Материялів“ йде тепер справді швидшим темпом! Досі видруковано 13 аркушів (4 тексту і 9 актів). Друкарня має ще рукописи на 1—2 аркуші; дальшу частину рукописи вишлю на другий тиждень. Думаю найкрасше на адресу Томашівського, бо Вас, Пане Проф[есор], мабуть тепер нема у Львові, так бодай довідується зі Słowa polsk-ого¹⁹³, котре все дуже пильно реєструє місце Вашого побуту.

В останнім листі зробив мені Томашівський закид, що між актами до заграничних зносин Хмельн[ицько]го випечатав також кілька, що відносяться до внутрішніх зносин (Польща—Хмельн[ицький]), так прим[іром] універсал Яна Казим[ира] до черни, до Забужського і т[ак] п[одібно]. Таких актів у мене не багацько,

всього 3 або 4. Вправді перед трома роками говорив мені Том[а-шівський], що хоче видати збірку актів до істор[ичних] польсько-козацьких зносин за Хм[ельницько]го, щось в роді *acta interna**, але не маючи ніякої звістки від сього часу, щоби він справді щось такого приготував, я пустив до друку і тих кілька актів, що мав їх у себе, не думаючи нікому влазити в капусту, а просто тому, що вважав їх інтересними. Впрочім, на мою думку, за Хмельниччини годі робити різьку границю між *acta externa* і *interna*** , бо поза теоретичним признанем зверхности польського короля Хмельницький вважав Україну зовсім окремим від Польщі політичним тілом і зносився з Польщею і Польща з ним такою ж дипломатичною дорогою (посольствами), як і зі заграничними державами. Тих кілька заміток пишу для пояснення справи на випадок, коли би який заміт піднесено на секції.

З уступленем Мільковича „Історичне товариство“ починає жвавіше братися до роботи. Поділилося на дві секції істор[ично]-фільо[логічну] і природн[ичо]-матем[атичну]. Крім бібліографії, над котрою вже почато роботу, перебрано від Стоцького дальше ведене т[ак] зв[аного] Мужичького університету¹⁹⁴ і рішило сього року розширити той курс із 6-недільного на 2-місячний. Хоча він почнеся щойно 1-го лютого, то зголошення зі сіл вже тепер починають надходити.

Зі щирим поважанем

М. Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 112—113. Рукопис. Оригінал.

Оубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 64—65.

№ 134

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, ул[иця] Корна, 6.
7/VI 1911 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Як Вам мабуть відомо, друк моїх „Матеріялів“ добігає вже до кінця, хоч останними часами знова дуже припинився. Перед тижнем відслав я 2-гу коректу 30-го аркуша, а остає ще до друку оден або півтора аркуша. Index*** також вже майже готов, бо

* Внутрішні, місцеві документи (лат.).

** Документи немісцеві (зовнішні) і місцеві (лат.).

*** Показчик (лат.).

роблю його при 1-ій коректі. Десь в зимі ще писав я Вам, В[исоко]п[оважаний] Пане Проф[есоре], що бажав би признання за отсе видавництво дещо більшого, чим звичайний (16 к[орон] від арк[уша] гонорару та подав мотиви. На се не дістав я досі ніякої відповіди. А що для мене тепер важно знати, на який гонорар маю числити, то просив би Вас дуже дати знати, чи і оскільки Виділ Товариства згодився на моє домаганє.

З високим поважанєм

Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 114—114 зв. Рукопис. Оригінал.

Оубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 66.

№ 135

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, ул[иця] Корна, 6.
28/IX 1911 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Хоча мені дуже не бажалося займатися Вас своїми справами, але зараз же побачите, що не остало мені иньшого виходу, як звернутися остаточно таки до Вас, як найвисшої інстанції в Товаристві.

Ходить о видавництво XII-го тому „Жерел“. Побільше чим цілорічним друкованю дійшло виданє майже до самого кінця. В останних днях серпня зробив вже 2-у коректу з останного аркуша (2-го показчика імен) і від того часу справа застигла. Я двічі писав до заряду друкарні, що треба ще видрукувати передне слово, яке я ще перед роком з першою пайкою рукописи післав, та щоби прислали мені відбитку останного аркуша для зладженя спису ошибок друку, вкінци просив подати мені бодай звістку, що взагалі дієся з книжкою, чи вона вже вийшла, чи із-за яких причин єї вихід здержали, але на все отсе не добився ні слівця відповіди.

Се одно. А друге справа гонорару. Ще перед вакаціями просив я листом Гнатюка, замовити у касієра виплату гонорару, бо потребував гроший на виїзд. Одначе друкарня так тягнула з друком, що хоча текст вже в червни був зовсім готовий, друк двох аркушів показчика покінчився, як я вже згадав, аж з кінцем серпня. Прийшлося запозичитися на виїзд. Самого 1-го вересня, вертаючи через Львів у Чернівці, був я в льюкалі Товариства рано від 10—12-ої, але не діждався касієра. Тому прохав Гнатюка, перека-

зати касієрови, щоби зараз же вислав бодай частину грошей, бо потребую. Не дїждавши нічого, просив я вдруге о тее ж через Кузело, коли сей їздив до Львова 10-го вересня на сокільський здвиг і засіданє Бібліографічної комісії. Кузеля знова не найшов касієра і переказав через Гнатюка, але нині вже 28-го, а я ані сотика не дістав. Тому звертаюся тепер просто до Вас, В[исоко]пов[ажаний] Пане Професор, і прошу поручити обчислити належний мені гонорар та не гаючися вислати, бо я маю зі свого боку фінансові зобовязаня, які не терплять проволоки. При тім пригадую свою давнійшу прозьбу о висшій гонорар, тим більше, що як чув від Томашівського, вже раджено над проектом, підвисшити таксу за друк „Матеріялів“.

Вкінци ще одно діло. Як Вам відомо, я користуюся зі запрошеня Гец-а і реферую про укр[аїнські] видавництва до „Zeitschrift f[ür] öst[er]eup[er]ische Gesch[ichte]“. З кінцем вакацій післав знова огляд останних томів „Записок“, рецензію на VII том Вашої „Історії“ на VIII-ий том „Жерел“ і IV-ий „Архіва“¹⁹⁵. Однак я кромі „Записок“ і „Збірника“ не дістаю нічого. Думаю, що саме в інтересі Товариства було би, щоби прислали мені ще бодай „Архів“ та виданя фільольог[ічної] секції¹⁹⁶ для реферату до „Zeitschrift“. Я бажав би також реферувати про Київські „Записки“¹⁹⁷, але не маю де їх дістати.

З високим поважанєм

М. Кордуба.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 115—116. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 66—67.

№ 136

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 28/X 1911 [р.]*

В[исоко]поважаний Пане Доктор!

Лист Ваш не застав мене, про те, як казано мені, бажання Ваші по часті вдоволені, бо трохи грошей післали; здається не все, бо велика пустка в касі; в друкарні застоя з причини довгого штрайку переплетників. Казав докінчити, а по скінченню скажу обрахувати і вислати решту гонорару. Щодо видань, то всі посилаються для ред[акції] Z[e]i[t]sch[r]i[ft] f[ür] öst[er]eup[er]ische Gesch[ichte] і на добрий спосіб вона б повинна Вам достарчити; про-

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

те Виділ згодився посилати Вам видання, які будете хотіти обговорити б ширше — прошу повідомляти секретаріат.

Замикаю за 2 тижні кн[ижку] V (105), чи не буде від Вас рецензій?

З поважанем

М. Грушев[ський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 51. Рукопис. Оригінал.

№ 137

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, 8/XI 1911 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Вернувши зі Львова, куди їздив на Маркіянове свята¹⁹⁸, застав посылку від Вас, тому прошу вибачити, що не відослав відвотною поштою. На зміни годжуся, бо ж вони лише формальні.

На вакаціях найшов я між церковними книгами в Сушні (у батька) „Тріодіон“ друкований у Сльозки у Львові 1643 р[оку]. В передмові, присвяченій Адамови Кисілеви є панегірик в честь роду Кисілів з генеальогією і вичисленем заслуг Адама та його предків. Я скопіював отсю передмову, бо вона приносить дещо нового. Чи не прислати б сього Вам до Miscellanea (для „Записок“)?¹⁹⁹ Прошу по виході „Матеріялів“ дати порученє щодо висилки гонорару.

З високим поважанем

М[ирон] Кордуба

Р. S. Думав у Львові зайти до Вас, В[исоко]пов[ажаний] Пане Професор, але не бачучи Вас на концерті, думав, що виїхали.

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 117—117 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 67—68.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 138

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Lemberg, 14/XI 1911 [р.]*

Високоповажа[ний] Пане Доктор!

Дуже тішуся з Вашого урльопу і перспективи скорого закінчення праці й тому. До редакції написав в справі приспішення. У Львові буду від 20/IX н[ового] с[тилю], довго. Від д[окто]ра Кузели „Викопіса“ і рец[ензії] на Гофмана не дістав. Чи дістану від Вас статю про Буковину?

З поважанем

М. Груш[евський]

[Р. S.] Передне слово надрукують з титуловою карткою.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 52. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 139

Митрон Кордуба — Михайлові Грушевському

Чернівці, ул[иця] Корна, 6
23/II 1912 [р.]

Високоповажаний Пане Професор!

Дізнавшись від Кузели, що В[исоко]п[оважаний] Пан Професор перебувають тепер у Львові, хочу просити о остаточне залагоджене моєї справи з виданем XII тому „Материялів“.

Перш за все мушу згадати, що хоча я зробив коректу останних аркушів ще в серпни, досі не знаю, чи том моїх „Материялів“ вже вийшов, бо не то авторських примірників (здається признають 15), але й признаного мені „офіціального“ примірника „Жерел“ я досі не дістав. А я маю зі свого боку зобовязання, бо мусів підписати у віденським та московським архіві заяви, що відступлю до згаданих архівів по 1 примірникови публікації зладженої на основі тамошних материялів.

А друга справа, се справа гонорару. Я за тим вже чимало написався листів і до Гнатюка, і до Томашівського, і до Роздольського²⁰⁰, бо нераз був в потребі.

Два рази дістав малі à conto** раз 100, відтак 200 к[орон], а від кінця падолиста досі зовсім нічого не приходить. Також післав я

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** В рахунок (італ.).

д[обродію] Роздольському своє обчислене належної мені суми після нової тарифи, на се дістав відповідь,— мабуть ще в жовтні,— що сесю справу піддадуть під розгляд Виділови, але чи Виділ тим займався і що рішив, про се нічогосько досі не знаю.

Проте звертаюся до Вас, В[исоко]п[оважаний] П[ане] Проф[есоре], з прозьбою о інтервенцію в тій цілій справі, а також о заряджене можливо швидкої виплати належного гонорара.

З високим поважанем

М. Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 125—126. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 68.

№ 140

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

*Чернівці, 3/V 1912 [р.]
ул[иця] Новий Світ, 46.*

Високоповажаний Пане Професор!

Я змушений знова звернутися до Вас, Високоповажаний Пане Проф[есоре], в справі гонорару за XII т[ом] „Матеріялів“, котрого, мимо ургенсів, досі мені не виплатили. По Вашім останнім листі дістав я в марті 300 к[орон] à conto*, з обітницею, що решту дістану найпізніше в цьвітні, бо тоді прийде міністерська запомога. Між тим цьвітень минув, міністерська запомога, як мене повідомлено зі Львова вже виплачена, а я все ще нічого не дістав. А тут шкарлятина дітий, перепровадини на нове мешкане і иньші видатки притиснули мене зі всіх боків і я доконче потребую гроша.

Прошу проте дуже, поручити касиєрови, доконче вислати мені решту гонорару.

З високим поважанем

М. Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 127—127 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 68—69.

* В рахунок (*итал.*).

№ 141

Михайло Грушевський — Митрофану Кордубі

*Lemberg, 14/V [1]912 [р.]**

В[исоко]поважаний пане Доктор!

Чи не моглиб Ви прислати рецензії на книжку Ністора про претенсії Молдави на Покутя²⁰¹. Давненько вона вже вийшла, а я досі не маю на неї рецензії, тай нема блище обізнаного з сею справою рецензента, як Ви.

З поважанєм

М. Груш[евський]**

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 54. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 142

Митрофан Кордуба — Михайлові Грушевському

*Czernowitz, 25/V [19]12 [р.]****

Високоповаж[аний] Пане Професор!

Обі книжки вже позичив з університетської бібліотеки, бо відразу мав думку попри справу покутську обговорити й торговельні зносини. Коли напишу, пришлю.

З високим поважанєм

М. Кордуба

ЦДАІ України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 551, арк. 108—108 зв. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Наулко В., Старков В. Листи...— С. 69.

* Дата інтерпольована з поштового штемпеля одержання листа: 15/V 1912 р. Засади переведення дати аналогічні з листом № 110.

** Лист писаний іншою особою, підписаний М. Грушевським.

*** Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 143

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Lemberg, 25/XI [19]12 [р.]*

Високоповажа[ни]й Пане Доктор!

Тільки що одержав Ваш лист. Дійсно прикро, що так воно виходить, хвороба секретаря, виїзд адміністрації etc. дійсно внесли деякий розстрій в функції. Про висилку примірників нагадаю. Обчислене гонорару прийнято на останнім засід[анні] Виділу, але виплата поступить по одержанню субсидії мініст[ерства], котру затримало per [fas et] nefas** намісництво — її сподіваються з дня на день

З поважанем

М. Гру[шевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 53. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 144

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 8/XII 1925 р.

[Високоповажаний Пане Доктор Мирон Кордуба]***

До Історичної секції²⁰² і Археографічної комісії Наукового Товариства ім[ени] Шевченка²⁰³.

Загальне поліпшення матеріальних умов, а з тим і наших наукових засобів, дозволяє нам звернутись до Вас з просьбою і закликом взяти участь і допомогти нам в нашій науковій роботі тому, що тепер ми маємо змогу оплачувати таку поміч.

Звертаємо Вашу увагу, що протягом 1926 року ми будемо приготувати до друку науковий збірник, присвячений Західній Україні. Нам були б бажані статті про становище галицьких міст XVIII—XIX віків, економічне і культурне, і в них українського елементу; про становище селян в часах польських, XVIII в[іку], і в австрійських, 1772, 1918, емансипацію 1848 року і дальші наслідки її, про земельні відносини, господарство, страйковий рух і взагалі селянські відносини і робітничий рух український в Галичині, на Буковині і в Закарпатській Україні в XIX і XX в[іках]. Просимо обмір-

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Недозволеним засобом, нечесно (лат.).

*** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на конверті.

кувати і до яких тем знайдуться між Вами автори, просимо написати, щоб тоді ближче порозумітися щодо пляну, розмірів, термінів виконання.

По-друге,— просимо нам допомогти в відновленню і доповненню історичного матеріалу XVII в[іку]. Нам потрібен матеріал з львівських, краківських і варшавських збірок. Просимо знайти кількох людей, настільки обізнаних з роботою, що на них можна було б спуститись,— або візьміть потім на себе перевірку зроблених ними копій та ексцерптів. В першу чергу, нам потрібен матеріал з років 1650—1657, потім ми будемо просити так само роки 1657—1667 і 1668—1686. Необхідно переглянути головніші збірки бібліотеки Оссолінських²⁰⁴, теки Нарушевича²⁰⁵, бібліотеку Чарторийських²⁰⁶, збірки Русецьких в міському архіві Кракова²⁰⁷, збірки Горжковського в бібліотеці Краківської Академії²⁰⁸, варшавську бібліотеку Красінських²⁰⁹ і особливо повернені рукописи б[увшої] петербурзької Публичної бібліотеки²¹⁰ (якщо до них можна доступити), і на підставі їх перевірити друковані тексти збірки Як. Михайловського²¹¹, Грабовського²¹², пам'ятників Київської комісії²¹³ й інших видань, де тексти часто подані в скороченні, зазначити до них варіанти, а документи не видані, до наших подій причетні, переписати в цілості. Просимо посадити когось за копіювання збірки Голінського²¹⁴ з років 1648—1664 (Ос[с]олінських, № 189), і комусь доручити вибірку варіантів і невиданих документів до наших подій з тек Нарушевича роки 1650—1657. Також Ос[с]олінських ч[исла] 225, 231 (див. вказівки, подані при VIII т[омі] „Історії України“)²¹⁵. У нас тепер подібна робота оплачується в середнім за годину 20 американ[ських] центів. По пропозиції рахунку зараз висилатимемо гроші на адресу, яку Ви вкажете.

Сподіваємося, що в спільнім науковім інтересі Ви нам сеї помочи не відмовите, і серед Вас знайдуться люди, які захочуть покерувати сею справою.

В близьких часах ми ще не можемо звідси висилати наших співробітників на заняття до галицьких збірок, а відкладати на кілька літ наші чергові роботи було б дуже жалко. Нетерпеливо чекатимемо від Вас відповіді і згоди, а тоді вияснимо подробиці, як що буде потрібно. Навзаєм будемо раді послужити в наукових справах.

Голова Секції і Археографічної комісії М. Грушевський

Секретар Секції О. Гермайзе²¹⁶

Секретар Комісії Г. Іванець²¹⁷

Копію сю просимо писати на цільних аркушах, не різаних і не складаних, по 5 аркушів, щоб лекше було оправити.

№ 145

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 31/XII [1]925 [р.]

Високоповажаний Пане Докторе!

Дуже радий був одержати Вашого листа, ще більше радий, що Ви особисто вважаєте можливим приложитися до сеї так потрібної нам роботи! Ви зовсім правильно відчули нашу подвійну задачу: стягаючи матеріа[ли] для біжучих праць, потрохи збирати в Академії копії важніших памяток які переховуються в закраєвих бібліотеках для вжитку більш тривкого і постійного. Найближче завдання наступаючого року, як я писав, се доповнити матеріали 1650—1657 [років] для наших занять, бо мої виписки і копії загнули в 1918 році. Коли б персонально Ви могли сим зайнятися і нам в тім допомогти, се було б для нас цінно, бо Ви самі гарно знаєте сю добу, сей матеріал і т[ак] д[алі], і публікували його в „Жерелах“. Просимо переглянути матеріали Ос[с]олінських, написати теки Нарушевича, дотичні томи, до бібл[іотеки] Ос[с]олінських або університету, а колекцію Горжковського і Русецьких мабуть не можна написати, а треба на місці в Кракові використати (Колекція Горжковського описана в Каталогі рукописей Крак[івської] Академії наук, там різні документи українського походження, з Генер[альної] канцелярії і з полкових²¹⁸, я виписував їх до Львова, але потім Ак[адемія] відмовилась висилати, бо акти в неоправлених зв'язках).

Були б се так сказати „Теки Львівські“²¹⁹, як Крак[івська] Акад[емія] має теки Римські²²⁰, Ос[с]олінеум теки Люкаса²²¹ і т[ак] д[алі]. Коли б Ви могли зараз приступити до сеї роботи, ми зараз вислали б Вам гонорар. Ми тут рахуємо тепер годину такої праці 45 коп[іюк] = 22 амер[иканських] центів приблизно. Ви ж міркуйте по самій роботі.

Голінського копію я хотів мати перед усім для рр. 1650—[165]7, а часть вступну на потім (сього року ще ми маємо мало грошей і мусимо бути економні). Але якщо у нього трапляються дігресії в попереднє, то трудно його виклад приводити до хронологічного порядку! Матеріал краківський льокальний, для нас не інтересний, розуміється пропускати, в цілости ми його не будемо видавати мабуть ніколи. Але відриви про галицьку політичну ситуацію можуть бути інтересні, і їх думки, не треба пропускати.

І так Ви як знавець епохи знаєте що нам потрібно для даного моменту: всякий невиданий матеріал для р[оків] 1650—[165]7, яко мога скорше.

Комісія Історично-географ[ічного] словаря²²², котрою кермує мій брат Олександр, дуже рада співпрацювати з Вами. Вам напишуть вони окремо.

Родина моя дуже дякує за пам'ять.
Бажаю всього добра в новім році.
З щирим привітом

М. Грушевський

[Р. С.] А також поправки і доповнення до неповно виданих текстів.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 57. Рукопис. Оригінал.

№ 146

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 17/III [1]926 [р.]

Високоповажаний професоре, Мироне Осиповичу (коли не помиляюсь?)

Листа Вашого і копію Голінського одержав, і зараз послішив до управи академії, щоб захопити гроші, що з великим опізненням саме прийшли за сей квартал. Обрахували Вашу працю і видатки показані в В[ашому] листі — вийшло коло 40 долярів, котрі й мають бути післані Вам з неділі (після 20.III). Дуже Вам дякую за Голінського, що поспів в сам час, продовжувати прошу до кінця 1657 року тим часом. Але зараз, коли можна, я просив би припинити і його на якийсь час, а переписати невидані листи для укр[аїнських] справ і документи для сих років, 1650—1653, як Вам писав — з збірок Ос[с]олінських ч[исла] 113, 200, 225, 231, 1453, 1845, 1848 — може котре число помилка, то Ви справите.

Теки Нарушевича, дотичні томи, може б Ви могли собі виписати до бібл[іотеки] Ос[с]олінських або до бібл[іотеки] Університетської з бібл[іотеки] Чарторийських, як я то робив бувало (коли може Ваше домагання не досить мало б сили), то може б проф[есор] Студинський²²³ зробив се на своє ім'я?) — і так могли б під Вашою рукою переписувати, бо письмо нове і читке.

Далі я просив би з латинського тексту „Memoriale" Альбр[ехта] Радзивілла²²⁴ (котрого копія в Інст[итуті] Ос[с]ол[інських, число] 117, а була зроблена копія і для Тов[ариства імени] Шевченка заходом Томашівського, тільки не знаючи єсть вони виписати ті місця про укр[аїнські] справи 1650 [р.], де латинський текст дає річеві відміни від польського видання 1839 р. („Pamiętniki")²²⁵. Краків[ська] Акад[емія] збиралася видати „Memoriale" — але я не бачив звістки про вихід?

До мене удався Іван Гладилевич, студ[ент] філ[ософії]²²⁶ іменем „Українського Студентського Товариства істориків"²²⁷, прося-

чи вказівок і книжок і пояснив при тім, що вони хочуть вийти в тісний контакт з Тов[ариством імени] Шевч[енка]. Що се за люде і які відносини до них Тов[ариства імени] Шевченка? Я буду їм писати сими днями, і власне хотів їм радити, щоб вони тісніш звязалися з Вами. Може б вони були помічні в спорядженню копій для нас, а також в підготовці збірника „Західна Україна“?²²⁸

Статті Вашої про границі Галицької землі ще не бачив²²⁹; мабуть одержу її в виданнях Тов[ариства імени] Шевченка, але за відбитку буду вдячний. (Рекомендовані опаски досить добре доходять — часом щось задержує цензура, коли щось з суч[асної] політики. Краще адресувати на Історичну секцію Академії²³⁰, [вулиця] Короленко, 37/12-а, а моє імя ставити на самій брошюрі). Може для проєктованого „Збірника“²³¹ написали б статтю про етнографічні межі україн[ської] і польської людности, з історичного становища?

Брошюру про збирання топограф[ічних] назв я передав братові; але не зразу, так що він писав свого першого листа перед тим.

Чи не мали б Ви чогось проти того, щоб Вас вибрати членом Археограф[ічної] ком[ісії] Академії?²³² (вибір закордонних членів-кореспондентів на перших доконаних виборах стрівся прикінці 1924 р[оку] з перешкодами досі не поконаними, і через те на якийсь час припинився). В друков[аних] справозданнях виказуємо чим займався в 1925 [році] і чим займається тепер кождий з членів і „постійних учасників“ та „пост[ійних] співроб[ітників]“. То може б написали кілька слів про Ваші заняття, щоб їх виказати.

З щирим привітом

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 59. Рукопис. Оригінал.

№ 147

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 30/III [1]926 [р.]

Високоповажаний Докторе!

Передусім, напишіть Ваше імя по батьку, бухгалтерові треба.

Друге, читаючи копію Голінського, побачив я (потім і пояснення знайшов, воно опинилось вкінці), що Ви переписуючи модернізуєте правопись. Прошу ласкаво примінитись до мого принципу: не модернізувати правописи ні української, ні польської, ні

московської, ні німецької, а то в цитатах виходить неодностайність.

По третє: післані Вам сорок дол[ярів] чи одержали? Понеже не знають ні дня ні числа коли можуть прийти гроші, прошу приблизно змізувати скільки буде робочих годин зроблено до кінця квітня або половини травня. Найкраще — напишіть на окремім листочку рід рахунку.

Вибірка матеріялу і пререписуванне з оригінала Голінського 1650—1653 р[оків], ст[орінки] 303—665 оригінала in fol[іо], в січні—березні 182 год[ини] (я порахував з Вашими почт[овими] видатками і видатками переводу)...*, в березні й квітні може знов таку ж суму годин, чи меншу. Я тоді при першій можливості вишлю Вам гроші коли будуть, щоб потім не чекати.

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 60. Рукопис. Оригінал.

№ 148

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 10/4 [1]926 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Передусім повідомляю, що на вчорашнім засіданню Археографічної комісії вибрано Вас одноголосно її членом. Як тільки буде упорядкована процедура вибору закордонних членів-кореспондентів Академії (як я, здається, згадував, на початку 1925 р[оку] в сій справі повстали деякі неясности, які перебили дальші вибори), я не залишу поставити справу про вибір Вас членом-кореспондентом], а поки що прошу вважати сей титул члена Археографічної к[омісії] (титул досить високо у нас цінений) за видимий знак Вашої духової приналежности до нашого наукового гурту!

Дуже шкода, що Тек Нарушевича не прислано. Коли не вдасться Вам знайти когось до сеї роботи у Кракові, то я позволю собі запропонувати, щоб Ви самі поїхали на кілька тижнів до Кракова, щоб використати матеріял для 1651—[165]7 [років]: Тек Нарушевича, архіви Русецьких і ин[шого] матеріялу. Тому що ми дуже заінтересовані, щоб восени у нас матеріял для 1651—[165]7 [років] був в руках (паралельно ведеться вибірка в Москві), то ми б дуже просили Вас про се. В кождім разі окрім 40 дол[ярів], що ми посилаємо разом з отсим на адресу Вашого сина, ми пошлемо в другій половині мая, або в червні (гроші на сей триместр, кві-

* Крапки в оригіналі.

ть—червень ще досі не прийшли) п'ятдесят дол[ярів] Вам на евентуальну подорож чи витрати копіювання.

З приводу допущеної помилки в адресі я підняв таку бучу, але, на жаль, се не забезпечує від повторення подібних недоглядів: справи переходять через багато рук, і не можна допильнувати. Для переводів на Львів так ми умовилися з проф[есором] Студинським, що будемо переводити до Відня на імя його доброго знайомого Ціппера²³³, що має філії у Відні і у Львові, тому що віденська корона стабільна, то якщо йому банк виплатить переказ в коронах, він з невеликою утратою на курсі перерахує то в долари, і в доларах його філія виплатить у Львові на руки проф[есора] Студ[инського]. Коли хочете, то прошу написати нам, і для заспокоєння бухгалтерської форми написати [!] заяву: належні мені від Укр[аїнської] Академії Наук гонорари прошу посилати на адресу: А. Н. Zipper, Wien, I, Laurenzerberg, 1. Так ми посилаємо сьогодні гонорар для Возняка.

З щирим привітом

М. Грушевський]

[Р. С.] Вказане Вами місце в рец[ензії] на Закшевського пройшло з вини секретаря не дуже обзнайомленого з галицькими виразами (Полтавця!)²³⁴. Я спростував вкінці „Укр[аїни]“, 1926 [року, число] I²³⁵, що вийшла сими днями (На книжці означаємо, коли книгу закінчила редакція, але потім минає 2—3 місяці, доки вона побачить світ!).

Гроші для В[ашого] сина переведено 14.V. № переводу 3898, „Банк для Внешней Торговли СССР, Киевское отделение“.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 61. Рукопис. Оригінал.

№ 149

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 16/IV [1]926 [р.]

[Д[окто]р М. Кордуба!]*

Користаючи з сьогорічної маленької перерви шлю Вам привіт, дорогий Мироне Михайловичу! Радий чути, що Ви щасливо повернули; коли у Вас лишилися добрі спогади від гостини, то не менші і у нас, і ми раді Вас побачити знову як найскорше.

Прощу тепер поспішити ласкаво з статтею про Антоновича²³⁶. Обіцяли Ви її до місяця, і таки прошу її до кінця сього місяця при-

* Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на конверті.

слати, бо книжку сю ми вже ладимо, і в травні мусимо приступити до друку.

З щирим привітом

М. Грушевський

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 62. Рукопис. Оригінал.

№ 150

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 20/IV [1]926 [р.]

Високоповажаний Мирон Михайлович!

Листи Ваші одержав. Належні Вам 40 дол[ярів] вишлемо на адресу Вашого сина скоро тільки гроші прийдуть, думаємо що ще перед 1.V, бо тепер пересилка триває довше ніж місяць тому. А в травні на Ваші руки [прийшло] других 40 [долярів], для оплати інших копистів. Дуже ми раді, що Ви так енергійно за сю справу взялись і сей рік рішили присвятити „текам Хмельниччини“²³⁷; сей рік і в нашій археографічній роботі стоїть під сим знаком. Справа збірника „Західна Україна“ буде справою 1927 року. Тоді може і Ви сю дуже пожадану роботу зробите: про польсько-укр[аїнські] межі (політичні і етнографічні).

Щодо заховання правописи, то вона не розтягається на інтердикцію, розділ слів й великі літери, котри змінюються відповідно сучасним вимогам, але не змінюються букви. Так я видав „Жерела“ т[оми] I—III і VII, „Матеріали“ і поменші мої публікації актів²³⁸, так наводжу цитати в I ст[атті] України (напр[иклад] VIII, III, с[торінка] 205).

Що Голінського переписали тим часом далі, нічого не маю против. Прошу тільки все лише вказане мною в ласкавій мати увазі.

Прошу поглянути ще до „тек Голембійовського“ в бібл[іотеці] Дзедушицьких²³⁹, і що то за „анонімний опис воєн козацьких“ в бібл[іотеці] Академії, р[у]к[о]п[ис] 384, як його цитує Кубаля в „Берестечку“²⁴⁰.

Прошу, значить виготовити спочатку рах[унок] (на окремій картці. з підписом на 82 карб[ованці] з означенням що Ви їх просите вислати на адресу Романа Кордуби²⁴¹ (на таку то адресу), потім на 40 дол[ярів] котрі треба післати Вам, і знов завчасу те що треба буде післати в червні. Вважайте що тепер гроші в дорозі будуть, як кажуть у банку, не менше місяця.

З щирим привітом

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 64. Рукопис. Оригінал.

№ 151

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 22/IV [1]926 [р.]

Високоповажаний Мирон Михайлович!

Скарбник наш тільки що дав знати, що банки перестали приймати переводи до Польщі в долярах — тільки взагалі на місцеву валюту дотичних країн. Отже, до Гданська прийдеться перевести Ваш гонорар* в марках, а до Львова в злотих? Чи може вкажете замість Львова якусь адресу в краю з твердою валютою? Може Відень або може на імя Романа Кордуби на Гданськ і для Ваших співробітників копистів? Чекаю відповіді.

Ваш М. Гру[шевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 63. Рукопис. Оригінал.

№ 152

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 19/VI [1]926 [р.]**

Високоповажаний Мироне Михайлович!

Третю посилку грошей Вам післано на Гданськ — помилкою післано замість 40 дол[ярів] тільки 39. Прошу сього доляра добити до слідуячого рахунку, то значить 4 робочі години. Післано перед 15.VI., так що мусить застати ще Вашого сина. Посилку (другу) з копіями Голінського і рукоп[исами] Ос[с]олінського дістав я в порядку.

Дуже бажано було, якби Ви могли поїхати до Кракова. Цілком справедливо, що хоч би Нарушевичеві теки й прислали б до Львова, все таки багато не маєте такого, що варто було б побачити на місці, хоч би ту збірку Русецьких, котру використовував Липинський²⁴² — як далеко сягають її матеріали.

Щодо Варшави, то я волів би аби Ви списалися з людьми, які могли б розглянутися в матеріалі. Цікаво, чи матеріали забрані з лєнінградських (петербурських) і московських бібліотек — як Публична, Моск[овський] архив загран[ичних] справ²⁴³ і інші, тепер приступні? В такім разі варто було б поглянути в тих *silva regum*^{***}.

* Далі помилково написане слово „до“.

** Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

*** Дослівно ліс речей; чернеткові нотатки, частіше — змішані рукописи (різного змісту) (лат.).

Перегляд збірок Ossolineum річ дуже корисна. Прошу при тім мати на увазі, що хоч сього року вибираємо тільки до р[оку] 1657, проте скінчивши сю вибірку мусимо приступити до р[оків] 1657—1670, а далі 1670—1686 [років] і так далі. Рахую в тім на Вашу поміч, і тому прошу заздалегідь приготовувати собі при тім перегляді, що буде потрібно для політичної ситуації тих часів.

Як той гурток істориків, що був до мене обізвався, я казав післати йому деякі наші видання, працює? Користується Вашим проводом?

Хто тепер головою Археограф[ічної] ком[ісії] тов[ариства імени] Шевченка, Ви, чи хто інший?

З щирим привітом

М. Гр[ушевський]

[P. S.] Коли висланий аванс буде вичерпуватися. Що буде скоро, або мабуть уже і сталося. Прошу завчасу повідомити, на яку адресу Вам вислати гроші? Може знов до Гданська, як Ваш син туди поверне в вересні?

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 65. Рукопис. Оригінал.

№ 153

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 7/VII [1]926 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Одержав отсе В[ашого] листа з 1.VII., з квітом на посланку ч[исла] 3; перед тим мав В[ашого] листа з вістями про Лепкого²⁴⁴ і забрані з Петерб[урга] рукописи. Одержавши, я вичікував заповідженого листа від Лепкого, але не було його, і тепер думаю, що мабуть і не буде, і дуже прошу Вас виписати Нарушевича до Львова і самим скопіювати все потрібне, бо на нім дуже залежить, а на Леп[кого] надія мала і було б дуже [добре] як би Ви таки самі знайшли змогу поїхати до Кракова. Прошу виписати Наруш[евича] якнайскорше, а щодо бувших петерб[урзьких] рукописів, то XI т[ом] „Archiwum“²⁴⁵ я маю і чекаю вільнішої хвилі, щоб його переглянути і написати що треба (у нас саме скінчився рік академ[ічний] і я маю скажену силу всякої писанини). Тишковський писав мені в справі книги Сташевського²⁴⁶. Прошу йому сказати, що я приложу всі старання, хоч се не легко, бо київські накладки вигинули, так що лишилось по кілька примірників, або й ні одного. Посилку № 4 на адресу В[ашого] сина завчасу приладимо, можливо що як ліцензію дістанемо в серпні, то вишлемо й трохи

скорше, нехай там полежить, бо не завсіди можна мати ліцензію на перевід валюти за кордон.

Від молодих істориків дістав листа. Але супротив того що Ви пишете мабуть краще посилати призначені для них тутешні видання на адресу Істор[ичної] секції Т[овариства імени] Шевченка — утворити там для них sui generis* семінар[ську] бібліотеку?

З щирим поздоровленням

М. Г[рушевський]

[P. S.] Чи дістали офіційальне повідомлення про вибір Вас членом Археограф[ічної] ком[ісії]?

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 66. Рукопис. Оригінал.

№ 154

Михайло Грушевський — Мироніві Кордубі

Київ, 27/VII 1926 р.

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Вашого листа 21.VII. і копії документів 1650-х рр. (третю пайку) одержав вчора в порядку. Таких посереднє інтересних документів як люблинські ухвали не варто тепер копіювати, але що сі скопіювали більш менш випадком, за се розуміється не роблю Вам ніяких докорів. Се неминуче. Тепер буду чекати адреси Вашого сина, щоб післати гроші за копіювання. Вас же прошу по повороті до Львова вжити всіх заходів до якскоршого одержання тек Нарушевича і викопювання з них 1650—1657 [років].

Вам щиро прихильний

М. Гру[шевський]

[P. S.] Коли не дістали повідомлення Арх[еографічної] ком[ісії], то скажу післати вдруге. Одержавши Вам випадає подякувати.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 67. Рукопис. Оригінал.

* Своєрідний, особливий (лат.).

№ 155

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Київ, 12/IX [19]26. [р.]*

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Перед усім прошу прийняти вирази мого щирого спочуття з причини смерті Вашого Шановного Вітця, котрого мав нагоду пізнати²⁴⁷. Було б просто страшно, коли б з сим зійшлася і смерть Вашого Тестя, якого мав нагоду нераз бачити!

На прислану Вами адресу Вашого сина гроші будуть післані, як Ви бажаєте, з кінцем сього місяця, одначе тільки сорок доларів, бо стільки лишилося на рахунку. Прошу перенести решту на новий рахунок. Для п[ана] Гресчука²⁴⁸ 30 дол[ярів] вишлю мабуть доперва в жовтні, з нових кредитів. Але просимо його тим часом працювати.

Дуже турбує мене, що з Теками Нарушевича справа й досі не прийшла до ладу, тимчасом матеріял 1650—1657 [років], а особливо 1650—1653 роки пильно потрібний.

Недавно переслав до мене ак[адемік] Студинський листа Василя Герасимчука²⁴⁹, котрий зголосив до нас збірку актів 1657—1667 [років], виготовлену ним за моїх часів з доручення Львів[ської] Археографічної комісії. З огляду що вона не має тепер замірів видавати матеріялів дійсно було б її доцільно сюди переслати і тут видати. Я думаю, що наша Арх[еографічна] комісія згодилася б і на деяку грошову компенсацію для Тов[ариства імени] Шевченка, з огляду на вложені ним в р[оці] кошти. Тому що ця збірка єсть і я сподіваюсь її одержати, просив би Вас порозумітися з д[октором] Герасимчуком, щоб не копіювати для р[оків] 1657—1667 того що він уже скопіював, лиш те чого він не має в своїй збірці. З огляду що він вийшов на емеритуру, у мене з'явилася гадка, що може він міг би поїхати до Кракова й скопіювати там те чого не можна дістати до Львова. Я дуже б просив Вас побачитися з ним і поміркувати, наскільки можна б було його використати для нашої археографічної роботи.

З щирим привітом

М. Груш[евський]

[Р. S.] Повідомленне від Археограф[ічної] комісії буде послане нове.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 68. Рукопис. Оригінал.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 156

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі та іншим

Київ, 5/X 1926 [р.]

Високоповажани,

Складаю Вам свою щирю подяку за надіслане мені привітання й побажання на день мого ювілею.

З глибокою пошаною
акад[емік] М. Грушевський

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 69. Друк українською і французькою мовами з літографічним підписом М. Грушевського.

№ 157

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*Київ, 25/X [19]26 [р.]**

В[исоко]пов[ажаний] Мироне Михайловичу!

Спішу повідомити, що копії я дістав і зараз по першій вишлю В[ашому] синові 40 і кілька долярів. Тішусь з Тек. Прошу можливо спішно докінчити все до р[оку] 1657, а потім уже повільніш, по новім році — 1657—1670 [роки]. Чи порозумілись про се з Герасимчуком? Копії Гресчука вимагають з В[ашої] сторони великої контролі, бо дещо сумнівне. Рефератам буду дуже рад — з пол[ьської] і німец[ької] літер[атури], не тільки з історії, але і з сфери первісного гром[адянства], що Вам не чуже те ж. Межею візьміть рік 1923 — російські публікації виїмково, з огляду на вагу і коли маєте щось спеціальне з приводу сказати. Норма — 1 ¹/₂ стор[інки] друку, більше — виїмково 2, 3, дуже рідко — 4 і більше.

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 70. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 158

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 1/XII [1]926 [р.]

Вельмишановний Докторе!

44 доляри Вашому синові післано до Гданська 2. XI, невже ще не дістав?

Розуміється, коли не можна скінчити всього матеріалу до 1657 [року] до нового року, то я і не настоюю. Бажано одержати по можливості все важніше до 1654 [року] якнайскорше. Доповнення можуть бути й потім.

Матеріал від смерти Хмельницького треба вибрати тільки важніший; за дрібницями немащо ганятись. Треба ратувати щоб за 3, найдалше за 4 роки дійти до р[оку] 1725.

Від смерти Хмельн[ицького] до 1665 [року] виписки з Голінського поробив Герасимчук, також інший польський матеріал. Чи Ви порозумілись з ним, щоб не повторяти зробленого ним, а тільки доповнити, в порозумінню з ним і продовжувати там де він спинився? Вибачте, коли Ви вже міні се писали, але маю забиту голову і не можу пригадати.

Прошу на січень прислати міні плян скільки треба буде грошей Вам вислати до жовтня 1927 [року], бо весною і літом у нас часто всякі гроші устають.

Ваш М. Грушевс[ький]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 72. Рукопис. Оригінал.

№ 159

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 5/12 [19]26 [р.]*

[Д[окто]р М. Кордуба]**

Я забув Вам пояснити в листі чому кн[ижка] Сташевського з написом Д[окто]р Тишковський — кустош Ос[с]олінеума, просив сеї книги. Її шукали по склепах і антикварнях, дарма. Звернулись до автора — каже що має тільки 3 примірники, не може продати, дарує мені оден. Дайте її Тишковському нехай держить хоч рік.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

Якщо вдасться знайти, то купимо для нього (чи для бібліотеки?) на власність, а сей з часом нехай зверне. Маєте доказ, що значить найти тут книгу, видану в Києві!

Ваш М. Г[рушевський]

[Дописано на полях]: Що маєте до р[оку] 1653 включно, посилайте скоро!

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 71. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 160

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 26/І [1]927 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Передусім з Новим Роком — всього добра. Я, на жаль, поки що не маю чим похвалитись, почавсь він для мене як немож гірше, смертю близького приятеля св[ященика] Коссака²⁵⁰, що приїхав до мене з родиною на свята, і тут помер. Я ще й досі цілком розбитий сим.

Дві посилки з копіями документів Хмельниччини одержав, але другу — в ушкодженім стані: тому що копії з туби не виходили свобідно, видимо її для огляду розтинали і потяли копії, але можна відчитати, здається. На будуче прошу запаковувати так щоб можна було свобідно вийняти. Найкраще згинати аркуш у половину (в чвертку) і так в формі зошити запаковувати в добрий, трівкий папір.

Належні гроші, як Ви пишете, зараз як тільки можна буде вишло. В Акад[емії] чекають з дня на день т[ак] зв[аної] ліценції на висилку за кордон грошей, але чекають уже більше як місяць. Як тільки прийде, зараз вишлемо через Книгарню Шевченка²⁵¹ (се зручніш) і Вас повідомлю.

Академія і поодинокі історики одержали в листопаді запросини на історичну конференцію, з запитанням чи візьмуть участь. Але з огляду на неясну ситуацію здається ніхто не післав такої заяви про участь, і тому запросин до участі в „Союзі істор[ичного] тов[ариства]“²⁵² тут здається не одержано, оскільки чуємо на 29. XI рефератів ніхто не зголошував. Щодо збірника Багалія²⁵³, то поведенне Акад[емічного] комітету дійсно досить дивне. Люде мають таке переконанне, що президія затіяла його, щоб паралізувати мій юбилейний збірник (бо до мого юбилею президія поставилась фактично крайне неприхильно), але се арсана*, в котрих

* Таємниці (лат.).

трудно розбиратись, особливо міні, чоловіку взагалі фактично дуже далекому від того що робиться в Академії — поза Істор[ично] секцією.

Ваш М. Гр[ушевський]

[У верхній частині аркуша першої сторінки дописано]: Як не буде на сім тижні ліцензії, постараємось перевести приватно, але максимум дозволений, се п'ятдесят дол[ярів].

[Наприкінці першої сторінки:] Я теж думаю, що списувати Нарушевича і далі краще у Львові — прошу тільки робити се в стислім порозумінню з Герасимчуком, щоб не повторити чогось у друге.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 73. Рукопис. Оригінал.

№ 161

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 2/II [1]927 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Академія все ще не одержала ліцензії на висилку грошей. Тому 28.I. ми приватно перевели Вам максимальну цифру, 50 дол[ярів], на Вашу львівську адресу. З коштами пересилки се винесло 102 карб[ованці] 30 коп[ійок]. Отже прошу зараз таки прислати квітка, що одержали за 222 год[ини] праці по 45 коп[ійок] 99 карб[ованців] 90 коп[ійок] та за видані на папір, упакованне і пересилку 2 карб[ованці] 40 коп[ійок], разом 102 карб[ованці] 30 коп[ійок].

Якщо прийде ліцензія, то 50 дол[ярів] дошлемо Вам зараз через Книгарню Шевченка, як ні то вишлемо приватно в березні: се дуже утяжливий спосіб пересилки, і одна особа може вислати тільки раз на місяць. Потім як Ви хочете, постараємось своєчасно вислати в маю. Тепер же поспішіть з квітком на сі 50 дол[ярів].

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 74. Рукопис. Оригінал.

№ 162

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 17/2 [19]27 [р.]*

В[исоко]п[оважаний] Д[окторе]!

Дістав нині В[ашого] листа з квітом. На те, щоб вибирати тепер 1657—1667 [роки] зовсім годжусь, прошу лише все мати на [ува]зі збірку Д[октора] Герасимчука, щоб не повторяти.

Слідуючу суму постараюсь вислати скоро.

З Щирим привітом

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 73-а. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 163

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 12/4 [19]27 [р.]**

В[исоко]поважа[ний] Мироне Михайловичу!

Дві картки Ваші одержав. В марті отримали ми дві посилки копій. Слідуюча посылка потрібна буде в маю.

З щирим привітом

М. Г[рушевський]

[Помітка]: Добре абиьсте таки знайшли час на рецензії!

Р. S. Переглядаючи копії завважив я чимало великих вписок (особл[иво] з Ossolineum, які не дають для іст[орії] України безпосередно нічого (сеймові промови***, etc.) прошу надалі не виписувати, а хіба тільки те що дотикає української історії безпосередно.

Місця нечиткі, особливо ймення etc. сумнівні прошу копіювати на кальку і наклеювати на боці.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 101. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

** Так само.

*** Далі одне слово не прочитано.

№ 164

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 18 квітня 1927 р.

Шановний товаришу!

Загальні Збори Історичної секції УАН ухвалили на своєму засіданні з 19-го квітня улаштувати у всеукраїнському масштабі в неділю 2-го жовтня цього [року] урочисте святкування 100-річчя зі дня появи в світ першого Збірника українських пісень М. О. Максимовича 1827 р[оку]²⁵⁴. В сім святі заявили бажання взяти участь також і українські учені Галичини.

Довідавшись про се наукові робітники різних галузів науки звернулись до Секції з пропозицією перетворити святкування цього ювілею в загальне „Свято української науки“.

Супроти того чи не вважали б Ви можливим взяти на себе ініціативу й загальну організацію переведення цього „свята української науки“ у Вашому місті, притягнувши до участі в ньому як загальні наукові інституції різних галузів науки, так і окремих наукових робітників. Вони могли б виступити на науково-популярних засіданнях в цей день не лише з ширшими доповідями і розвідками про значіння й ролю Максимовича, але й з короткими привітаннями, оглядами й характеристиками досягнень української науки за останнє 100 річчя.

Тексти цих привітань і промов, коли б вони були надіслані вчасно і заздалегідь до Історичної секції УАН (вул. Короленка, 37, Київ), були б переслані в потрібній кількості копій до інших наукових осередків на Україні, які справлятимуть се свято разом з нами, для прочитання або проголошення, і таким чином утворився б спільний зв'язок між ними, включаючи сюди й західні землі України, від яких мають прибути до Києва на цей день делегати від Наукового Товариства ім[ени] Шевченка у Львові.

Історична секція УАН прохає повідомити про можливі спеціальні моменти, що могли б бути підготовані й улаштовані у Вас, як наприклад, концерти, театральні й художні вистави, наукові екскурсії то що, що могли б звернути на це Свято Української науки більшу увагу як науково-педагогічних кол, так і ширших мас українського народу.

Ваша думка й ініціатива послужила би для організації аналогічних виявів громадсько-наукової активності по інших наукових осередках України.

Просимо утворити комісію в справі улаштування цього свята, повідомити про це ширші кола Ваших товаришів, а також повідомити Історичну секцію УАН щодо досягнених результатів.

Голова Історичної секції: М. Грушевський
Секретар: Федір Савченко²⁵⁵

[У верхній частині аркуша примітка червоним олівцем]:
Бібліотека. Д[окто]р[ові] М. Кордубі.

ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 365, арк. 14—14 зв. Бланк Історичної секції УАН,
№ 1097. Машинопис.

№ 165

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 19/V [1]927 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Наш бухгалтер каже, що немає Вашого поквітовання на останні 50 дол[ярів] післані Вам 18. III. Не знаю, як воно вийшло — не пригадаю собі. Чи одержано від Вас сей квіт, і його тут затратили десь, чи його не одержано, але в кожному разі прошу прислати його дублікат, як можна скорше.

Переглядаючи копії, бачу, що копії Вашого помічника не особливі. Єсть помилки, письмо не ясне, і буває часто, в особливо відповідальних місцях, що не можна зміркувати, як читається певне слово у нього. З огляду, що для років 1657—1667 матеріалу не так багато, краще було б, щоб Ви переписували самі, замість контролювати його копії, коли тільки час і обставини Вам се дозволяють. Місця (слова) сумнівні прошу копіювати на кальку і наклеювати на боці. Слідуючу суму 50 дол[ярів] вишлемо в червні.

З щирим привітом

М. Груш[евський]

[Р. S.] Чи одержано Архив Ю[го]-З[ападной] Р[оссии], III, IV?²⁵⁶

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 75. Рукопис. Оригінал.

№ 166

Михайло Грушевський — Митронови Кордубі

Київ, 27/VI [19]27 [р.]*

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Вибачте, що довго Вам не писав. Кінець року, і я завалений горою всякою писанини і засідань. Все трудніше стає переводити гроші, я доручив се зробити сими днями з Харкова, я сподіваюсь, що се вдасться — 50 дол[ярів] за зроблену працю. Напишіть квіт того змісту: за копіювання документів з другої половини XVII в[іку] (часів Виговського і Юр[ія] Хмельницького), що відповідає 220 годинам по 45 коп[ійок], а разом видатки на папір і пересилку 103 карбованці. Не забудьте прислати. Я постараюсь вислати знову в серпні або вересні — відповідно Вашому обрахунку.

Що Ви хочете написати студію про похід 1663/[166]4 р[оків], се розуміється добре, така студія була б користна. Але треба рахуватися з тим, що у Вас будуть матеріяли головно польські, тим часом московські теж дають чимало — не видані; студія, значить, не буде цілком вичерпуючою. Ну та цілком вичерпуючого взагалі нема нічого! Признаюсь одначе, що я цинив особливо Ваші студії з історії дипломатії; і думаю й тепер, що на сім полі мабуть Ваша праця була б цінніша — особливо з укр[аїнської] дипломатії західної! Напр[иклад] Хмельницький — Ракочі. Збірка листів Мясковського — автографів²⁵⁷, розуміється, мала б теж рацію — коли б Вам удалось кинути світло на індивідуальну фізіономію сеї людини, що дійсно як інформатор має свою вартість: його *fises historica* і його фізіономію як представника певної верстви, чи групи.

27.VI, коли я дописую сей лист — 50 доларів уже Вам післано з Харкова, 21.VI, надавав Савченко. Прошу квіт як вище, і якомога скорше.

При нагоді прошу перевірити се імя що на обороті — се так в виданню Ну[г]muzaki²⁵⁸; в дійсности їздив Бечинський, але у Радзивілла[?] якесь инше імя.

З щирим привітом

М. Груш[евський]

[На четвертій сторінці листа дописано]: Оссол[інських] 117 с[торінка] 162/1650 September, ad chanum Tartarorum Chiximirscium. [Далі рукою М. Кордуби]: ст[орінка] 163 — Sub finem Rex cum

* Лист не датовано. Рік реконструюється за поштовим штемпелем відправлення листа, день і місяць — за змістом. Саме 27 червня М. Грушевський дописував листа.

secretis mandatis ablegaverat ad chanum Tartarorum Chiximirscium (очев[їдно] M. G. Cicimirscium) ad Chmielnicium Horonicium...

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 76. Рукопис. Оригінал.

№ 167

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Львів, 7/VII 1927 [р.]

Вельмишановний Михайло Сергійовичу! Високоповажаний Пане Професор!

Гроші дістав через наш Банк Земельний²⁵⁹ — 50 дол[ярів] in natura*. Йшли, як бачу не цілих два тижні, значиться дорога на посылки найкорисніша. Рахунок представлявся (включивши сюди посылки, котру тепер посилаю, 26 арк[ушів] ось як: а) мій: з попереднього рахунку оставало 143 год[ини]; на вибір, копіювання коляціянованне теперішнього матеріялу пішло 55 1/2 год[ини]; видатки, між сим дворазова відсилка тек Нар[ушевича] до Кракова і отся посылка 6 1/2 год[ини] разом 205 год[ин]; тепер дістав 30 дол[ярів] = 136 1/2 год[ини] значить остає за мною ще + 68 1/2 год[ини]; б) Гречуха²⁶⁰: з попереднього рахунку оставало 50 1/2 год[ини]; на копіювання теперішнього матеріялу витратив 51 1/2 год[ини], разом 101 1/2 год[ини]; тепер дістав 20 дол[ярів] = 91 год[ина], значить за ним ще + 10 1/2 год[ини].

Посвідку на отримані гроші посилаю. Гречух семи днями виїздить на село, я остаю тут до кінця липня і буду копіювати сам.

Звертаю Вашу увагу, що між актами з 1663 р[оку], зібраними в Теках Нар[ушевича] т[ом] 156 найшов я один з 16/VII 1653 р[оку], котрий попав там через фальшиве датованне (1663 зам[ість] 1653); я його скопіював при кінці зшитка надписаного томом 156-им.

У Радзивілла (Оссол[інських], № 117)²⁶¹ на ст[орінці] 163 (не 162) написано: Sub finem Rex cum secretis mandatis ablegaverat ad chanum Tartarorum Chiximirscium, ad Chmielnicium Woronicium...“, отже, так як у виданю Hurmuzaki. Очевидно, се зіпсоване ім'я, може і б[ути] Cicimirscium, але Ціцимірського між співчасними не вдалося мені найти.

Згадуючи про свій проект написати про зимовий похід Івана Казим[ира] 1663/1664 [років]²⁶², я не знав, що в архівах найшлися московські жерела до сього. Якщо так є, то справді не мало б рації писати маючи до розпорядимости лише односторонний матеріял і тому дякую дуже за звернення мені на се уваги.

* Готівкою, насправді, у натурі (лат.).

Минулого тижня ми оба з Крипякевичем їздили до Варшави як відпоручники Наук[ового] Тов[ариства] на конференцію істориків Сходу Європи і Словянщини²⁶³. З'їзд був доволі численний, около 150 осіб, між ними чимало дуже поважних імен з Німеччини. Я читав реферат про значіння топографічних назв для історично]-язик[ових] дослідів і про потребу збирання сих назв з народних уст. Реферат викликав зацікавленне, а мої внесення в напрямі організації збірки, прийнято.

Остаю з високим поважаннем

Ваш Мирон Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 552, арк. 1—2. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Купчинський О. З листів Мирона Кордуби до Михайла Грушевського (1927 р.) // На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Л. Р. Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності.— Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000.— С. 289—292; Наулко В., Старков В. Листи...— С. 69—70.

№ 168

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*Київ, 1/8 [19]27 [р.]**

В[исоко]пов[ажаний] Мироне Михайловичу!

На гроші післані Вам в 20-х числах червня (50 дол[ярів]) досі нема від Вас квіта. Прошу зараз прислати, в формі, як попередний, і на будуче не затримуйте квітів

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 76. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 169

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Львів, 3/VIII 1927 [р.]

**Високоповажаний Пане Професор!
Вельмишановний Михайле Сергієвичу!**

Нині дістав Вашу картку, котра сильно мене занепокоїла. Дня 8-го липня я вислав Вам чергову посилку скопійованих актів (26 ар-

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

к[ушів]) з листом, в котрім подав обрахунок, відповів на порушені у останнім Вашім листі справи, подав виписку з Радзивілла і згадав, що гроші дістав через наш Земельний Банк доволі швидко і що ся дорога найліпша, бо виплатили долями без ніяких втрат для мене. До сеї посилки і листу вложив також квіт, зладжений по Вашій вказівці. Чи ж би ціла ся посилка мала де затратитися!? Може вона лежить де в Академії, а Вас про неї не повідомлено, може де в цензурі. Прошу навести справки і мене повідомити, а я зі свого боку робив би пошукування через пошту, бо посилка була рекомандована. Коли б затратився мій квіт, то се була б дрібниця, я тоді виставив би дуплікат.

Тепер посилаю знов нову пайку, котру переписав протягом липня (21 арк[уш]). Тепер мій рахунок представлявся ось як: На переписанне я зужив $99\frac{1}{2}$ год[ини], з попереднього рахунку була за мною надвижка, $68\frac{1}{2}$ год[ини], видатки разом з коштом сеї пересилки 4.90 зл[отих] п[ольських] = $2\frac{1}{2}$ год[ини] значить разом маю на своїм конті $170\frac{1}{2}$ год[ини]. Гречух приробив до попередних $10\frac{1}{2}$ год[ини] лиш $1\frac{1}{2}$ год[ини], значить має 12 год[ин] (з поч[атком] липня виїхав). Гроші просивбим вислати так, щоби я їх мати ок[оло] середини вересня. Підчеркую ще раз, що остання дорога, якою йшла грошева посилка, була найкориснійша.

В серпни робота мусить спочити, бо бібліотеки, всі геть позачинювані. Я виїжджаю на село (Сушно, п[ошта] Витків Новий), де буду до кінця серпня. Прошу за той час переглянути мої копії зі 157 т[ому] Тек Нар[ушевича], а саме акти про мирові переговори між Польщею і Московщиною 1664 р[оку], бо маю тут великий сумнів. З одного боку дипломатична гра, яка тоді велася між сими обома державами відбилася в першій лінії на Україні (Тетеря—Бруховецький)²⁶⁴, але з другого боку тут така маса актів (в сім томі їх ще значно більше, чим ся пайка, котру посилаю переписану), що не думаю, щоби всі сі подробиці були Вам потрібні — хибань, що хто хотів би написати спеціальну студію про сі переговори. Може Вам доволі буде справоздань польських комісарів посиланих королеви від часу до часу під заголовком: *roszta druga, trześcia...** etc., де є короткі резюме про предмет і вислід переговорів та про важніші події за даний час. Прошу мені написати Ваше рішення, щоби я при дальшій копійованню у вересню знав чого триматися.

І ще одно. Для одної моєї роботи треба мені знати чи на Придніпрянській Україні займався хто коли збиранням топографічних назв з уст народу і то не тільки назв осель, але й т[ак] зв[аних] межевих (Flurnamen^{**}: піль, лісів, сіножатий, горбів, долин і т[аке]

* Пошта друга, третя тощо (польс.).

** Загальна назва на означення мікротопонімів певних територій (нім.).

п[одібне]). А може тепер сим хто-небудь займаєся, хто саме і з яким вислідом. Се ж саме треба мені знати й про Московщину (Великоруську територію). Коли Вам се невідомо, то може зможе-те мене справити до особи, яка могла б подати мені конкретні відомости про се.

Сердечно дякую за присилку 3 вип[уску] „Первісного Громадянства“²⁶⁵, котрий дістав перед кількома днями.

Остаю з глибокою пошаною

Ваш Мирон Кордуба

P. S.: З матеріалів 1658—[16]67 рр. в бібл[іотеці] Ос[с]олінських переглянув вже все, крім тек Люкаса. Значить, остануть лиш Теки Нарушевича від поло[вини] 1664 [року] до кінця 1667 [року]; може дещо буде у Путорицькій бібл[іотеці]²⁶⁶.

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 552, арк. 5—7. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Купчинський О. З листів...— С. 292—294; Наулко В., Старков В. Листи...— С. 70—71.

№ 170

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 10/VIII [1]927 [р.]

Д[окто]р М. Кордуба*

Не знаю, В[исоко]п[оважаний] Мироне Михайловичу, чи Ви одержали мою картку, де я писав, що ми досі не одержали від Вас квіта на 50 дол[ярів], післаних Вам в червні і я прошу його якнайскорше, в звичайній формі, на 102 карб[ованці] з витратами переводу, пошти etc. Ще раз прошу! Прошу також написати про Збірник Оссол[інських], число) 231 (де опис весілля Тимоша), якого він часу²⁶⁷. Сей опис чи не вставлений пізніш? Не може бути фабрикатом XIX віку? Далі прошу дуже: у Голінського, № 189, ст[орінка] 588, про козацьке посольство. Ваша копія кінчиться словами: *taiemne rady często...*— там щось дальше ще, про сеймову комісію в сій справі, то прошу відписати.

З щирим привітом

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 76-а. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

№ 171

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 12/VIII [1]927 [р.]

В[исоко]п[оважаний] Докторє!

Посилки з 8.VII я не дістав досі, мабуть мандрує, реклямуйте. В академії не могла заблудити, коли була адресована на [вулицю] Короленка, 37. Дублет квіта пошліть якнайскорше. Гроші в вересні, сподіваюсь, вишлемо своєчасно.

З щирим привітом

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 76-а. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 172

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 22/VIII [1]927 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Спішу повідомити, що сьогодні прийшла Ваша посилка з 8.VII: копії, лист і квіт: пролежала на митниці 1¹/₂ місяці! Запобігти сьому нема способів, але може буде менше приводу до таких приключок, коли посилатимете не в закритім куверті, а в опасці (розуміється з міцного паперу, і перевязавши шнурком на випадок, коли б папір розірвався) і з написом по польськи і по укр[аїнськи]: копії документів XVII віку. Дуже дякую за вказівку до кум[єнта] 1653 р[оку] в теках 1663 [року], і за сконтрольованне Радзивіла. Гроші постараємося в вересні післати.

З щирим привітом

М. Грушевськ[ий]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 77. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 173

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Львів, 30/VIII [19]27 [р.]

**Високоповажаний Пане Професор!
Вельмишановний Михайло Сергієвичу!**

Вернувши з вакацій до Львова, я застав дві картки від Вас, з котрих виходило, що останна посылка дійшла до Ваших рук, а передостання (з 8/7) десь пропала. Я зараз пішов на пошту і зареклямував. Два дни після сього прийшла 3-та картка (з 22/VIII) з радісною звісткою, що й ся посылка дійшла, значить реклямація стала безпредметова, тільки прийшлося доплатити реклямаційні кошти 80 грошів = 10 центів, але се дурниця. Та сей випадок буде мені осторогою, щоби на майбутнє винотовувати докладно спис висиланих актів, бо на випадок пропажі навіть не знав би докладно, що треба ще раз копіювати.

Бажану виписку з Голінського, ст[орінку] 588 посилаю в залученій картці. Мені самому дивно, що я се пропустив; хиба може сю частину копіював Гречух. Щодо рук[описі] ч[исло] 231, то як свідчить друкований катальог, вона писана в XVII в[іці]. Я хотів ще сам переконатися через автопсію, але на жаль сеї рукописи тепер нема, вона кудись вижичена. Щодо опису Тимошевого весілля, то лишень такі безкритичні історики як Костомарів²⁶⁸ і Кубаля, для котрих критика жерел не істнувала, могли його брати für Вааге Münze*. На мою думку се пасквіля якогось польського шляхтича, що жив на молдавським дворі [може й Кутнарського?] з метою осмішити Тимоша. Прим[іром] представлення Тимоша безязиким неуком і недотепою, за котрого на промови мусів відповідати Виговський — се удаване, або справжнє незнання передвесільних і весільних звичаїв та обрядів, що й досі заховалися серед укр[аїнського] народу, по котрим роля молодого є обовязково пасивна, а на перший плян все виступають його заступники-свати.

В останнім листі я порушив ще дві справи на котрі в картці нема відповіді, а саме: 1) чи копіювати всі пертрактації московсько-польські з 1664 р[оку], котрих є дуже багато в теках Наруш[евича]? 2) в справі збірки топограф[ічних] назв. Ся останна не пильна і може підодждати, але ся перша просто невідкладна, бо післязавтра отвирают універс[итетську] бібліотеку і я буду мусіти в першу чергу взятися до копіювання Тек, бо з Кракова можуть зажадати звороту. Бібл[іотека] Ос[с]олінських вже отворена і я копіюю там Теки Люкаса з французьких архівів, де є також

* За чисту монету (нім.).

чимало інтересного матеріалу до укр[аїнських] справ в донесеннях фран[цузького] посла de Lumbres. Гречух також вже вернув і я його засаджу також до Тек Нарушевича.

В перших днях липня відбулося засідання Археогр[афічної] комісії, на котрім вибрали мене головою на місце бл[аженної] п[ам'яті] Барвінського²⁶⁹. Але поки що фінанси Тов[ариства] в такім стані, що про видання матеріалів й думки бути не може. Тому думаю вихіснувати Комісію до збірки топографічних матеріалів. Про сю справу я реферував на з'їзді істориків у Варшаві. З кінцем червня і вона викликала доволі живе заінтересованне. Про сей з'їзд я Вам здається вже згадував у передостаннім листі; там мене вибрали до управи (зорганізованої на з'їзді) федерації наукових установ, що займається історією сходу Європи і словянства. Чи Академія вишле кого до Осло?

Я дуже мав би охоту поїхати до Києва на свято Максимовича, навіть виготовив би реферат на тему „Максимович — перший український топономастик“. Але се справа, що залежить від дуже багато інших чинників і умов, тому надія на здійснення мрії дуже слаба.

Остаю з високим поважаннем

Ваш Мирон Кордуба

ЦДІА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 552, арк. 3—4. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Купчинський О. З листів...— С. 295—297; Наулко В., Старков В. Листи...— С. 72—73.

№ 174

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 11/IX [19]27 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу

Вчора я дописав на одкритті для скорости кілька слів поздоровлення з Вашим вибором на голову Арх[еографічної] ком[ісії] і побажав, щоб Ви справді приїхали на наші свята. Ще раз промовляючи моє поздоровлення, скажу дещо ближче про бажаність Вашого приїзду. Ми намічаємо 2. X. урочисте засіданне, присвячене Максимовичу як історикові і філол[огові], десь 4 має бути засіданне природників як природників, 6 — етнограф[ічний] концерт, 7 — банкет приїзжимо гостям, 9 — уроч[исте] засіданне спеціально для доповідей з Галичини. Ваша присутність дуже бажана. Долучаю Вам офіц[ійні] запросини і додаю, що Арх[еографічна] ком[ісія] оплатить Вам кошти дороги і займеться Вашим

приміщеннем. Було б бажано, щоб 9. X. Ви виступили з доповіддю про істор[ичний] і етнограф[ічно]-географ[ічний] з'їзди в Польщі цього року і з побажанням також на Укр[аїні]. Коли би Ви ніяк не могли приїхати, що було б дуже жаль, то принаймні передайте по доповіді. Коли б не могли приїхати на цілий тиждень, то важніш щоб Ви були 7 і 9. X.

В понеділок вишлють Вам з Харкова 50 дол[ярів] в рахунок праці.

Тут ближче б познайомились і умовили б щодо Ваших істор[ічно]-географ[ічних] занять з моїм братом, [що] кермує Істор[ічно]-географ[ічною] комісією.

Ваш М. Грушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 95. Рукопис. Оригінал.

№ 175

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

Київ, 11/IX 1927 р.

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Археографічна комісія Укр[аїнської] Академії дуже просить Вас прибути на урочисті засідання 2. X. і 9. X. цього року, щоб узяти участь в нарадах над розробленням археографічного пляну на рік 1928.

З високим поважанем М. Грушевський,
голова Арх[еографічної] ком[ісії], член УАН.

[Адреса]: Д[окто]ру Кордубі Мирону Михайловичу, Львів, ул. Кохановського, 8/42.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 78. Рукопис. Оригінал.

№ 176

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 12/9 [19]27 [р.]

В[исоко]п[оважаний] П[ане] Докторе!

Прошу Вас ласкаво заглянути в Оссол[інських, число] 231, с[торінка] 223 всередині: в Вас: „Ława iakoby iśc prawie“; Шайноха

(Dzieła, [Т.] III, 1876, с. 314) читав се „w sprawie“. Як воно в рукописи?*

Ваша виписка з „Memoriale“ Радзивілла під лютий 1653 [року], л[ист] 191 починається словами: Rex habuerat in animo... А що перед тим під тим роком, чи нема чого про замір війни з козаками?

Дуже дякую за виписку з Голінського. З перговорів 1664 р[оку] належить брати тільки те що безпосередно дотичить укр[аїнських] справ. Дуже були б раді Вас бачити на святі. Але чи приїдете чи не приїдете, ми б просили Вас зладити інформ[ативну] доповідь про сьогорічні польські міжнар[одні] з'їзди — істор[ичний] і географ[ічно]-етнограф[ічний], що вони дали інтересного з укр[аїнського] становища. Коли б Ви не приїхали, передайте сюди, ми їх тут прочитаємо якби ми її не надрукували, то зарахуйте працю в години.

Щиро здоровля з вибором на голову Арх[еографічної] ком[ісії].

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 78-а. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 177

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Львів, 22/X 1927 [р.]

**Високоповажаний Пане Професор!
Вельмишановний Михайло Сергійвичу!**

Я дуже бажав похіснутися нагодою і поглянути власними очима на теперішній Київ, побачитися post [...] discrimina rerum** особисто з Вами, своїм професором з університетських часів та з Вельмишановною Вашою Панією, відновити і інші знакомства з передвоєнних часів. Особливо додав мені охоти до їзди Ваш останній лист зі сердечними запросинами, за котрий Вам щиро дякую. Так що ж, коли не судилося. Почалося з сього, наш голова, не питаючися секцій самовладно визначив в делегати себе і Колессу²⁷⁰ і вніс з канцелярії Тов[ариства] поданне до міністерства о виданне пашпортів для сих двох осіб. Проти сього заремонструвала спершу фільольогічна секція, вибираючи своїм делегатом

* Уривок друкованого польськомовного тексту документа, написання якого підлягало уточненню. У верхній частині аркуша помітка рукою М. Кордуби: „Ława w sprawie z gory sprisać się казаł“.

** Після стількох подій (лат.).

Макарушку²⁷¹, відтак історична, десигнуючи мене. Через се канцелярія мала ще додатково внести два подання: в справі Макарушки і мойй. Щоби справа не запізнилася і не стрінула яких перепон, я просив одного знакового у Варшаві о особисту інтервенцію в міністерстві. Він інтервенював, але показалося, що подання в мойй справі зовсім не вплинуло до міністерства, хоч там за ним шукали в всіх бюрах. І вийшло таке, що він поміг до корисного залагодження пашпортів Студинського, Колесси²⁷¹ і Макарушки, а я остався на цідилі. Справа так і остала невияснена, бо й канцелярія Тов[ариства] впевняє, що поданне внесла і міністерство, його не дістало; а посилка мала бути рекомендована, проте тяжко припустити, щоби на почті пропала.

Я досі не писав, бо все сподівався, що поспію залагодити поручені мені справки. Рукопись ч[исло] 231 з бібл[іотеки] Ос[с]о-лін[ських] позичено до Академії до Кракова і я вже чотирма наворотами ургував єї, все мене потішають, що от-от надійде, але досі не надійшла, тому не міг я справдити місця о котре питаєте. Щодо „Memoriale“, то я виписував лише місця, котрі є відмінні від переводу оголошеного Рачинським²⁷² — значить, чого нема у мене в копії є ідентичне з Рачинським. Впрочім для провірки я ще заглянув у саму рукопись, але в часі перед лютим 1653 р[оку] (перед Rex habuerat in animo...*) є тільки про різні справи особисті і нарікання на грабовання військ по маєтностях автора.

Одночасно висилаю чергову посилку копій 33 арк[уші]: 22 своїх і 10 (неповних) Гречуха. Обрахунки представляються тепер ось як: я витратив на вибір і скопійованне сього матеріалу, а, також на сколяціоновання копій Гречуха 124 $\frac{1}{2}$ год[ини]. Видатки на папір, відсилку Тек Нар[ушевича] до Кракова і от сю посилку Вам виносять 1 дол[яр] 54 ц[енти] = 7 год[ин]. З попереднього обрахунку була за мною надвишка 170 $\frac{1}{2}$ год[ини], значить разом 302 год[ини]. На се з посилки 50 дол[ярів], котра надійшла з кінцем вересня, я взяв для себе 40 дол[ярів], що покриває 182 год[ини] — остає надалі за мною надвишка 120 год[ин]. Гречух переписував свій матеріал 36 $\frac{1}{2}$ год[ини], мав з попереднього обрахунку надвишку 10 $\frac{1}{2}$ год[ини] — разом 47 год[ин]; дістав з вересневої посилки 10 дол[ярів] = 45 $\frac{1}{2}$ год[ини], остає за ним надвишка 1 $\frac{1}{2}$ год[ини].

Позволю собі звернути Вашу увагу на одну річ. Пошукуючи за матеріалами істор[ично]-географічними я натрапив на звістку про статтю: Мартось А. Отрывок из истории Малороссии, поміщену в „Сѣв[ерном] Арх[иве]“, 1822, № 13 і 14, до котрої має бути долучений плян битви під Берестечком²⁷³. Думаю, що Вам интересно буде провірити, що се за плян, історичний чи комбінація автора. Може Ви, В[исоко]пов[ажаний] Проф[есоре], можете вже менш-

* Король мав намір (лат.).

більш сказати, чи сподіватися виходу чергового IX тому Вашої „Історії“. На нього ми всі чекаємо, хоч знаємо, що при Ваших так різnorodних занятях небогато часу лишається на се діло.

Прошу ще раз прийняти сердечну подяку за запитання і передати таку ж подяку Археогр[афічній] комісії.

Високопов[ажаний] Дружині і Братови поклін²⁷⁴.

Остаю з високим поважанем

М. Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 552, арк. 8—9 зв. Рукопис. Оригінал.

Опубл.: Купчинський О. З листів...— С. 298—301; Наулко В., Старков В. Листи...— С. 73—74.

№ 178

Мирон Кордуба — Михайлові Грушевському

Львів, 29/XI 1927 [р.]

Високоповажаний Пана Професор!

Ще 24 жовтня може більше як перед місяцем вислав я чергову посилку актів по Вашим вказівкам в незапечатаній конверті обв'язаній шнурком, а окремо лист. Обі посилки були рекомендовані. Не маючи досі відомости, чи дійшли, прошу о потвердження хоч би карткою відбору. За той час дістав 2-гу частину V-го т[ому] Вашої „Історії літератури“²⁷⁵ і 4-ту кн[ижку] „України“²⁷⁶ за котрі дуже дякую. Я вже викінчую матеріали Ossolineum по 1667 р[ік], прийдеться ще переглянути бібл[іотеку] Баворовського²⁷⁷ і Дідушицьких²⁷⁸, але там не надіюся великої добичи. Гречух копіює Теки Нар[ушевича] р[ік] 1665. Значить, за який місяць, тобто ок[оло] нового року доба по 1667 р[ік] включно була би закінчена. А що відтак? На ювілей Багалія ніхто відсіля не зможе приїхати, бо речинець прискорено, неможливо виробити пашпорти.

Остаю з високим поважаннем

М. Кордуба

ЦДА України в Києві, ф. 1235, оп. 1, спр. 552, арк. 10. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

Опубл.: Купчинський О. З листів...— С. 302; Наулко В., Старков В. Листи...— С. 75.

№ 179

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 16/XII [1]927 [р.]

В[исоко]поважаний Докторе!

В останній Вашій посилці № 2978 використано (остання виписка з f[olio] 186).

Буду старатись невдовзі вислати 50 дол[ярів] за зроблене.

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 78-а. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 180

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 23/I [1]928 [р.]

[Д]окто]р М. Кордуба!*

Вашу посилку, В[исоко]пов[аважаний] Мироне Михайловичу, з копіями Нарушевича 159 й ин[ших] і Вашого листа ми одержали, а 5. I. післали Вам 50 дол[ярів]. Прошу прислати квіта такого приблизно змісту: за 190 сторін копій з Тек Нарушевича документи XVII в[іку], по 50 коп[іюк] за сторінку, і почтові витрати на пересилку рукописів à conto** [?] 8.40, разом 98 карб[ованців] 40 коп[іюк] одержали.

Гонорар за звітommєнне вишлемо осібно. Торік я просив ак[адеміка] Студин[ського] щоб до Укр[аїни] прислано звітommєнне про діяльність Наук[ового] тов[ариства] в 1927 [році], він обіцяв, писав що порозумівся, але я досі не маю.

Щодо приїзду Вашого, то юбилей Тутків[ського]²⁷⁹ мабуть відсунеться — а натомість 25. III ми будемо поминати Антоновича²⁸⁰, в 20-літте його смерті (+8 (21). III. [1]908 [року]). Істор[ична] секція висловила побажанне почути на сім засіданню когось з галицьких учених. Може б Ви як історик приїхали делегатом від Тов[ариства імени] Шевч[енка]. Я написав про се ак[адемікові] Студ[инському], прошу з ним порозумітися. Взагалі просимо поступати в тіснім порозумінню з ним, як з нашим ближчим товаришом. Було б бажано почути якийсь реферат на

* Вступне звернення у листі взято з адреси на конверті.

** В рахунок (італ.).

тему звязків галицької історіографії з українською, впливів праць Антоновича і т[ак] д[алі]. Копії просимо списувати далі, для років 1664—1685.

З щирим привітом

М. Гру[шевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 79. Рукопис. Оригінал.

№ 181

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

*[Київ, не раніше лютого 1928 р.]**

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Потверджую, що засідання присв[ячене] Антоновичу буде 25.ІІІ. Незвичайно буду радий Вас побачити і поговорити. Реферат дійсно, правда, треба взяти ширше — про інтереси до історії України в Галичині взагалі, гравітації укр[аїнського] громадянства до історії козаччини і т[ак]е і [нше]. Зрештою, я сподіваюсь, що Ви приїдете кілька день скорше і децю вяснимо на місці. Головно абисьте зібрали матеріял кінець кінцем: погляд на історичні ін-тереси й історіографічні проби до 1890-х р[оків].

З щирим привітом

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 80. Рукопис. Оригінал.

№ 182

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 2/ІІІ [1]928 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Пише ак[адемік] Студинськ[ий], що вже є дозвіл на Ваш паспорт. Було б бажано, щоб Ви були на засіданню Істор[ичної] секції 22. ІІІ. і сказали кілька слів (хвилин на 20—30) про сучасну нау-

* Лист не датовано. Штемпель на конверті зрізано. Пропонована дата приблизна, встановлена за змістом. Хтось з упорядників листування М. Кордуби проставив на конверті олівцем: „лютий—березень 1928“. Щодо дати року немає застережень, інші дати, очевидно, необхідно звести лише до лютого, радше „не раніше лютого“. Із 2 березня відомий уже інший лист М. Грушевського (№ 188).

кову роботу etc. в Зах[ідній] Україні. Потім 23 — закрите засід[ання] Істор[ичної] секції з Вашою участю, 24 — Археограф[ічна] ком[ісія], а 25 — урочисте засідання, присвячене Антоновичу і отворенне вистави його. Виїзжаючи з границі, чи з Львова якщо знатимете час виїзду з Шепетівки — дайте телеграму Савченку (Федор Якович С[авчен]ко — ул[иця] Короленка, 37) — він Вас стріне і закватирує, грошей тут не потрібуєте мати, дістанете тут на прожиття і на поворотну дорогу.

До побачення!

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 81. Рукопис. Оригінал.

№ 183

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 15/VI [1]928 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Дякую за новини і за добрий замір коло 15 с[ього] м[ісяця] ви-слати статтю. Дуже прошу не загаятися, бо книжка про Антоновича чекає В[ашої] статті. Якщо маєте замір виїхати з Львова, напишіть адресу, аби можна було прислати Вам коректу.

Ваш М. Гр[ушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 82. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 184

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

*Київ, 27/6 [19]28 [р.]**

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

В інших копіях не знайшов я рук[опису] Оссолінських 1905 [року] л[ист] 61: Kontenta instrukcyj od pisarza W[ojska] Zap[orożskiego]**. Свою рукопись Ви здається взагалі не використали — а сі Kontenta цитує Кубаля, [Т.] III, s. 441—[44]2. Прошу списати, і може ще щось там є! Нетерпеливо чекаю статі про Антоновича!

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 83. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

* Дата — з поштового штампеля відправлення листа.

** Зміст інструкції від писаря Війська Запорізького (лат., польс.).

№ 185

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

*Київ, 12/7 [19]28 [р.]**

Д[окто]р М. Кордуба!

Дуже був рад, доро[ги]й Мироне Михайловичу, одержати сьогодні Вашу статтю! Крайній час дійсно, але ще поспіла „За сто літ“²⁸¹, кажу післати.

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 82-а. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 186

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 31/X [1]928 [р.]

Високоповажаний Мирон Михайлович!

Сподівався я, що на юбилей ак[адеміка] Студинського поїде Гермайзе і поговорить в справах наукових з Вами й іншими співробітниками, але не так сталося, поїхав тільки Ф[едір] Я[кович]²⁸² як особистий приятель юбіляра, і я через нього нікому нічого не переказую, а відкладаю до зимового побачення. Може б могли приїхати й Ви на 24—[2]6 грудня? Ми в такому разі пошлемо запросини, як післали профе[сорові] Крипякевичу? Як Ваші вигляди на катедру?

З щирим привітом

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 84. Рукопис. Оригінал.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 187

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

Київ, 7/1 [19]29 [р.]*

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

В Оссол[інських] № 225, л[ист] 347 prostych вище середини (нижче гори) obiczay albo nas ludzi nie trzymać na obietnicy у w tych postrachach, zesmy iusz K[rólewskiej] J[ego] mości panu naszemu у krolu objawić a my Bogu odsidiaczywszy wierność naszą у krzywdę** — тут чи пропущено щось, чи так бракує і в оригіналі?

Оссол[інських] [№] 2286, л[ист] 144, Sophia listu od Jasnokwiskiego** — се імя неясно написано в В[ашій] копії, як в оригіналі? Jasnogurski чи Jasnoborski** — як він зветься в р[у]к[о]п[исі] 225, л[ист] 361? 70. Се доволі цікава фігура (козак перекінчик), хотів би уславити його прізвисьце.

При сій нагоді — щасливого Нового року.

Ваш М. Г[рушевський]

[Р. С.] Прийшов В[аш] лист з 20. XII. попередній, з поч[атку] листопаду я теж дістав. Напишу ширше згодом. Буде вислано як тільки дістанемо ліцензію.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 86. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 188

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

Київ, 18/1 [19]29 [р.]***

Дорогий Мироне Михайловичу!

Дістав В[ашого] листа, рад що tandem aliquando**** Ви таки виходите на кафедру, боюсь тільки щоб не хотіли дуже Вами послуговуватися як контрактовим, пильнуйте, щоб не ослабили Вашої громадської репутації. Щодо матер[іальної] сторони, то се очевидно вирішується. Дуже прикро, що ми затягаємо. Але я здається писав Вам, що опинився в такій скруті з валютою, як ніколи не думав. За 4 місяці нового бюджет[ного] року (від 1. X.) ми замість сподіваних

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа. - -

** Уривки польськомовних текстів документів, що їх скопіювали М. Кордуба чи його помічники, написання яких підлягали уточненню.

*** Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

**** Колись, коли-небудь (лат.).

3000 дол[ярів] дістали ліценцію тільки на 950 дол[ярів], з чого Вам посилаємо сими днями — *miserabile dictu** — 30 дол[ярів]! Вибачте, потерпіть, як тільки щось більше дістанемо зараз вирівняємо.

Тепер щодо книги „Волзький шлях”²⁸³. Вона пройшла мимо мене, і ми ставимось негативно. Доволі негативна рец[ензія] написана вже і буде в „Укр[аїні]” 1929 [року], [книга] І. Крім наукової сторони ясна і тенденція національна: обґрунтовати історич[ний] примат великоросів. Автор не укр[аїнець] і мало приязний Україні. Щиро дякую за справку.

В Варш[аві] старайтеся позискати передплатників „Укр[аїни]” (через Книгарню Шевченка). Передплатники сього року можуть діставати попередні річники за знижкою: 3 карб[ованці] тільки! Бажано щоб се робилось через Книг[арню] Шевч[енка] себто через Секцію

Ваш М. Г[рушевський]

[Р. С.] Долучаю ще справочку якщо можна! Дуже просимо рецензій для „Укр[аїни]”.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 87. Рукопис. Оригінал.

№ 189

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 12/II [1]929 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Я рад що Ви прийняли мою осторогу як щиро приятельський жест, доказ моєї щирої приязни до Вас, відогрітої особливо Вашим приїздом. Якби можна було поговорити про се устно — річ инакша. Писати трудно, і я сильно вагався, але не міг у собі здусити сього пориву приязни. Бажаю щиро, аби не трапилось ніякого приводу Вам його згадувати.

Якби гроші до Вас не дійшли, просимо написати: дамо банку нову адресу, се коштує тільки карбованця. Квіта на них не треба — се в рахунок гонорару за статтю. А відбитки, на жаль, уже пішли на львівську адресу. Чи Ви її звинули зовсім? Куди Вам посилати „Україну” etc.?

Прошу при нагоді пересказати проф[есорові] Гандельсману, що привіти від Університету й Варшав[ського] історичного товариства були отримані²⁸⁴ і подяки післані, лише дуже прикро, що вони не дійшли і я при нагоді прошу йому переказати мою запіз-

* Дивовижно (лат.).

нену подяку і жалі з причини своєчасного не отримання обом сим інституціям, і його особисто прийняти до відома, як також мій жаль, що ми своєчасно не знали про його ювілей і тільки ex post довідалися з оповісток про ювілейного збірника.

Дякую дуже за перевірку тексту Ос[с]ол[інських]. Якщо буде те мати змогу просимо про новини наукового життя, які можуть мати для нас інтерес і рецензії.

З щирим побажанням успіху на новім шляху

М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 89. Рукопис. Оригінал.

№ 190

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 5/III [1]929 [р.]

В[исоко]пов[ажаний] Мироне Михайловичу!

Коретку з 18.II дістав — але не знаю чи дістали Ви мого листа 12.II., адресованого до Варшави: Stary Rynek*, і чи дістали гроші адресовані до Львова? Ми дістали ліцензію на розплату з довгами і я хотів би післати решту довгу Вам і Гр[ечухові], разом коло 120 дол[ярів], але куди посилати? Чи можна на стару львівську адресу? Коли не дістану від Вас відомости, прийдеться післати на львівську адресу, але ще буду 2 тижні чекати відповіді. Чекаю теж рец[ензію] на Бобжинського²⁸⁵ і що лише будете мати.

З щирим привітом

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 90. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 191

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 1/IV [1]929 [р.]

Дорогий Мироне Михайловичу!

21.III. гроші післано на Вашу львівську адресу. Прошу прислати два окремі квіти, один на 200 карб[ованців] 15 коп[ійок] як го-

* Старий Ринок (польс.) — частина середмістя старої Варшави.

норар з України etc. (в тім 178 за минуле, решта як аванс під рецензії, про котрі Ви писали), а окремий квіток на 61 карб[ованець] за копіюванне матеріалів XVII в[іку] — 15 аркушів по 4 сторінки, і 1 карб[ованець] на папір і пересилку. Сподіваюсь, що на вакаціях виготовите для нас рецензії? Дуже про се прошу. Які Ваші підсумки першого семестру? Сподіваюсь невдовзі післати Вам IX т[ом], 1 частину „Історії“.

Тим часом всього доброго!

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 91. Рукопис. Оригінал.

№ 192

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

*[Київ, не пізніше 1 червня 1929 р.]**

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Дякую за Вашу працю, що Ви ласкаво міні надіслали. Але щодо статті Вашої про Антоновича, то таки прошу ласкаво до неї взятися негайно, бо у нас так повелось, що праці з нагоди святочного засідання друкуємо разом нічого не відкладаючи. Я скільки зможу, протягну, але прошу до 1 червня таки прислати. Матеріал може не буде Вами вичерпаний — се нетак важно, і Ви зможете вернутися до сеї теми, ми дуже радо дамо місце в наших виданнях Вашій новій статті на сю ж тему, але те що зібрали в сій справі досі, просимо скоро обробити і надіслати, щоб не затримати книги Антоновича. Ваша доповідь була окрасою нашого засідання, просимо ж ніяк не позбавляти сеї збірки сеї доповіді.

З щирим привітом

М. Груш[евський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 85. Рукопис. Оригінал.

* Лист не датовано. Штемпель на конверті зрізано разом із маркою. Дату реконструйовано на основі змісту листа. Лист написаний „не пізніше 1 червня 1929 р.“

№ 193

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

[Київ], 15/IX [1]929 [р.]

Дорогий Мироне Михайловичу!

Вибачайте, що давно не писав, здається, з вересня Вам винен відповідь. Але і хорував і всякі інші обставини були на перешкоді. Не знаю, чи сей мій лист застане вже Вас у Львові, але думаю, що його Вам перешлють.

Я не забував Ваших слів про тяжке матеріальне становище акад[еміка] Стоцького²⁸⁶ і розвідувався в сій справі. З нововибраних академіків приділена платня тільки б-ьом, які мешкають у Києві, зістається щось 15 платень, які будуть роздані тим які переїдуть до Києва; такий намір заявили і дехто з нововибраних галицьких ак[адеміків]. Розуміється, се зведеться на те мабуть, що вони будуть приїздити до Києва три рази до року і тут житимуть довший час, проводячи наукову роботу. Тільки під сею умовою можна було б робити заходи і про ак[адеміка] Стоцького. Він або сам мусів би звернутися до президії з заявою, що хотів би переселитися до Києва для наукових занять, наколи б дістав платню. Або кілька галицьких академіків могли б подати такі заяви, що було б бажано, в інтересах укр[аїнської] науки, щоб ак[адемік] Стоцький міг переїхати на Укр[аїну], а для того дістати платню. Перше простіше, коли ак[адемік] Стоцький схоче написати від себе.

Тепер з іншого. Шукаючи у себе копії Голінського для 1658 р[оку], я побачив, що копія кінчиться груднем 1657 р[оку] (с[торінка] 1019) і далі нема. Чи се пам'ять моя мене збиває — наче б то я просив Вас продовжити виписки з його рукописи до кінця її, чи копія ся не дійшла до мене? Прошу ласкаво пригадати.

А як з рец[ензією] на Огієнка²⁸⁷, і з іншими рец[ензіями]? Дуже прошу нас не забувати, особливо за новини польської істор[ичної] літератури.

З щирим привітом

М. Г[рушевський]

№ 194

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 11/10 [19]29 [р.]*

Дорогий Мироне Михайловичу!

В таким разі треба продовжити копіювання Голінського до кінця. Прошу ласкаво про се постаратись сколяціонувати як будете у Львові.

Про статтю Ст[оцького] я вже Вам писав здається, що справа обернулася краще, і від нього не буде жадатися ні переїзду, ні навіть обовязкових приїздів. Саме одержав від нього листа.

Як Вам переведено гроші останний раз, 61 карб[ованець] був за копії, на се я не дістав квіта, прошу ласкаво прислати, сим місяцем — за скопіювання 80 сторінок документів XVII віку, витрати на папір і пересилку 61 карб[ованець] одержали.

З приводу Кирила і Меф[одія] ап[остолів] Ви могли б написати не рец[ензію], а статтю, коли не стратили охоту, втягнувши працю Лаврова і може ще дещо?²⁸⁸

Почуваю себе не дуже здорово. Щиро витаю!

Ваш М. Гр[ушевський]

[P. S.] Рец[ензію], (а може й статтю?) з приводу „Archeologi-ї“ дуже прошу²⁸⁹.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 93. Рукопис. Оригінал.

№ 195

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 4/XI [1]929 [р.]

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

IX кн[игу] я післав на Вашу львівську адресу, чи одержали її? Щодо справи Вами порушеної, то голос мій не буде грати ніякої ролі, але оскільки б я мав нагоду згадати про статтю, я певно сього не занехаю. Вибачте, що коротко пишу, почуваю себе не добре.

Ваш М. Г[рушевський]

[P. S.] Від усіх Вам привіти.

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 94. Рукопис. Оригінал.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 196

Михайло Грушевський — Миронів Кордубі

Київ, 23/12 [19]29 [р.]*

Високоповажаний Мироне Михайловичу!

Думаю, що Ви вже у Львові, тому позволяю пригадати Вам своє прохання — зробити з Голінського витяги до кінця (прислана Вами копія кінчиться на с[торінці] 1019, новини з Варшави 1657 in decembre; 14 dec[ember]. Кінчать словами: Takie powinny udawane belj).

При тій okazji прошу кілька виписок з Ос[с]олін[ських]: № 627, Jączynski, p[agina] 266, про хоробу Лянцкоронського наслідком кампанії 1655 p[оку] — чи там нема чогось більше про сю кампанію (цитує Kubala. Wojna Moskiewska, с[торінка] 203 і відсилач 98 на ст[орінку] 403). Се міні пильно потрібно. Також p[agina] 301 — те що Ференца (цитує Кубаля. Wojna Brandenburska, p[agina] 344, нотка 151). Може ще там щось знайдеться до сеї доби.

Рец[ензия] на Бобжинського дійсно залежалась, вибачте, йде в останній книжці сього року. Взагалі, коли може зайшли якісь з нашого боку непорядки, вибачте будь ласка. Ми перебули ріжні труднощі, які не могли не відбитися на точности нашої роботи. Я персонально від півроку цілком властиво нездатний до роботи, треба б довшого спочинку, натомість все ріжні прикрости й пригоди спадають на мене. Хороби не виходять з хати. А Ви як перебули сю осінь? Чув, що ще все не гаразд у Вас дома. Писав оногда акад[емік] Степан Стоцький, досі не вдалось іще нічого для цього зробити. Моя добра воля, на жаль, значить зникаючо мало.

О рецензії і коли є змога, статті все таки прошу, сподіваюсь ліцензії і тоді зараз Вам вишлю трохи на копіювання.

Ваш М. Г[рушевський]

[P. S.] До річі: чи він Йончинський чи Янчинський? Кубаля його цитує Jączynski, так і я цитував в т[омі] VII, недавно прочитав доводи за Janczynski?

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 96. Рукопис. Оригінал.

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

№ 197

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

[Київ], 20/І [1]930 [р.]

Дорогий Мироне Михайловичу!

Вибачте, що давно не писав. Копії дістав і сердечно дякую. Як будете мати змогу, подивіться ще Голінського, ст[орінка] 1043, 15.IX. *prziwiedziono i d[alі] do armaty* — а місце видане у Кубалі, *Wojny duńskie* з деякими відмінами, я просив би ще перевірити*.

Дуже рад чути, що родинна Ваша гризота скінчиться нарешті! Своїми справами не можу похвалитись. Вибачте, що рец[ензія] Ваша тільки тепер виходить, видрукована і прошу далі не забувати [з] рецензіями і новинками до „Хроніки”²⁹⁰. Дещо Вам належить, і як тільки дістанемо ліцензію на валюту так вишлемо.

Друки ІХ тому ч[астина] 2 тягнеться без кінця, і досі ще кінця не видно. Як будете писати напишіть, чи одержали торік ІХ тому ч[астину] 1, я не певен того.

Щиро вітаю!

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 97. Рукопис. Оригінал.

№ 198

Михайло Грушевський — Миронові Кордубі

Київ, 23/4 [19]30 [р.]**

Дорогий Мироне Михайловичу!

Дістав В[ашого] листа і Ваше звідомлення про істор[ичну] літературу. Сердно дякую. У нас нема сього видання, як Вам не тяжко буде порозумітися з Гандельсманом, щоб вони посилали нам, від І випуску, ми врешті будемо посилати щось з своїх видань.

Тепер пригадав собі що Ви писали за ІХ том ч[астину] 1, постараюсь виправити при ч[астині] 2-ій. Ніяк не вийде, я віддав до друку ще в квітні мин[улого] року. Правда, що велика, аркушів до 60. Хотів би щоб уступилася зі столу, щоб докінчити ч[астину] І VI тому „Іст[орії] літератури”²⁹¹, котру дописую тепер між коректурами ІХ тому.

* Уточнення уривка друкованого польськомовного тексту документа за рукописом, який зберігається у Львові.

** Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

Коли Ви у Львові приблизно знаю, але що Ваша львівська адреса постійна, а варшавська змінна, тому посилаємо гроші на львівську, бо з варшавськими змінними адресами ми вже мали нераз клопіт. Сі гроші що Вам післано — за пересилку, ми сим разом подали рахунок за прислане Вами, рахуючи Вашу роботу дорожче, як треба буде квіту, напишемо. Докінчити копіюванне Голінського буде час і в липні. Тепер просимо рецензій, відомостей до Хрон[іки] про ріжну біжучу роботу, новини, пляни і т[ак] д[алі]. Статтю про шкільництво на Холмщині може дасте до збірника „Зах[ідна] Україна“?²⁹² Про причини переходу Лебединцева не пригадую собі, бо се сталось уже після виїзду мого батька з Холмщини²⁹³.

З щирим поздоровленням

Ваш М. Гр[ушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 98. Рукопис. Оригінал.

№ 199

Михайло Грушевський — Мironові Кордубі

[Київ], 4/5 [19]30 [р.]*

[Професор Д[октор] М. Кордуба!]**

Дякую за копію, дорогий М[ироне] М[ихайловичу]! Потрібні Вам копії з „Москви“ етс. замовив, просив поспішити.

Ваш М. Г[рушевський]

Родинний архів М. Кордуби у Львові, № 98-а. Рукопис. Оригінал. Поштівка.

№ 200

Михайло Грушевський — Мironові Кордубі

[Кисловодськ], 18/IX [1]930 [р.]

Дорогий Мironе Михайловичу!

Пишу Вам кілька слів, аби не здивувала Вас моя мовчанка. 20. VIII я виїхав на курацію на Кавказ, до Кисловодська²⁹⁴. Вже кілька літ наш домашній лікар радив мені сю курацію (ванни

* Дата — з поштового штемпеля відправлення листа.

** Вступного звернення у листі немає. Його взято з адреси на поштівці.

подібні як в Новгайм тільки лекші, і мінеральна вода), але я все викручувався, вважаючи за ліпше спочити. Але сей рік був занадто тяжкий і я таки поїхав. Тут почуваю себе краще, і тішу надіями, що дещо запасу сили і на зиму. В останніх днях вересня сподіваюсь повернутись до Києва і тоді провірю чи одержано копії і книги. А Ви, чи не матимете змоги приїхати до Києва? Тут зайшли великі зміни в організації роботи, з котрими варто було б Вам запізнатися з близька. Науково-дослідча кафедра наша, в котрій ми мали приємність мати дійсними членами Вас, [I.] Крипякевича і Ф. Колес[с]у, 15. IX зліквідована. Лишилася тільки кафедра Багалія, що має бути перейменована на Інститут історії укр[аїнської] культури. Мабуть в Києві буде філія сього інституту, але очевидно з тим складом який вибере собі Багалій. Археограф[ічна] комісія приділена до Президії відділу і т[аке] ин[ше]. Тепер липень—серпень була переведена „чистка“ персоналу академії і багато співробітників усунено. Супроти сього наукова робота мусить піти відмінними шляхами, і було б цінно, щоб Ви спізнали нові форми і методи — може як не в осени то на зимових феріях? Тішить мене Ваша жвава наукова продукція. Я II ч[астину] IX тому майже додрукував, лишилися тільки покажчики і зміст; повернувши постараюсь прискорити вихід у світ сього тому і тоді зараз Вам вишлю примірник. Том виходить великий, близько 100 аркушів (1 і 2 частини разом). Віддав до друку I частину VI тому „Історії укр[аїнської] літератури“ — „відродженне Київського осередку“, 1600—1633 [роки], але її ще не почали складати, через брак паперу. „Україну“ з сеї ж причини раптово зменшено в 2-ій пол[овині] року. На жаль, наші реклямації про неправильну висилку лишаються без успіху. Треба реклямувати в період[ичний] сектор — адреса на обкладинці. Якщо буде виходити в наступнім році (се виясниться більше менше в падолисті), треба буде подумати про інші способи висилки до Галичини. Може щось нам напишете до „Укр[аїни]“? Бодай рецензії.

Ваш М. Г[рушевський]

2. КОМЕНТАР*

1. „До Кайндля забираюсь на другий тиждень...” — Йдеться про рецензію, яку замовив М. Грушевський у М. Кордуби на праці Р. Ф. Кайндля, що стосуються етнографії та історії Буковини, а також Гуцульщини.

Раймунд Фрідріх Кайндль (1866—1930) — австрійський історик, етнограф, професор Чернівецького університету (з 1896), ректор (1912—1913), автор багатьох досліджень, які стосуються західноукраїнських земель, а серед них таких відомих розвідок, як „Die Ruthenen in der Bukowina” у співавторстві з А. Манастирським (Czernowitz, 1889—1890.— Th. I—II); „Die Huzulen: ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung Mit Bildern” (Wien, 1893); „Kurze Landeskunde der Bukowina. Mit Bildern” (Czernowitz, 1895); „Geschichte der Bukowina” (Czernowitz, 1896.— Th. I—III). (Див. рукописну автобіографію: ЛНБ України, від. рукописів, № И-12292; також: Raimund F. Kaindl. Окремий відбиток із: Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen.— Leipzig, [1925].— S. 171—205; Dvorak H. Biographisches Lexikon der Deutschen Burschenschaft.— Heidelberg, 1999.— Bd. 1.— S. 52—53; [Б. а.] Раймунд Фрідріх Кайндль; [Некролог] // Записки НТШ. Праці Історично-філософичної секції.— Львів, 1931.— Т. CLI.— С. 235—240; Мороз М. Етнографічна діяльність Раймунда Кайндля // Там само. Праці Секції етнографії та фольклористики.— Львів, 1992.— Т. ССХХІІІ.— С. 197—205. В особі Ф. Кайндля, за словами М. Кордуби, „знайшла Русь буковинська [...] ревною і сумлінною етнографом-збирачем”, який опрацював частину території, найменше досі знану, і через те „вельми учинив прислугу нашій етнографічній науці”. Він, усупереч поглядам деяких румунських істориків, аргументовано доказує автохтонність українців Буковини.— Лист № 1.

* Пропонований Коментар розширює, доповнює і уточнює окремі місця змісту листування. Містить 294 примітки. Не всі позиції Коментаря задовільно вичерпують задум: подані тлумачення явищ, подій, відомості про осіб і їх діяльність в одних випадках надто деталізовані та супроводжуються літературою, в інших — не повні та дрібні, а в деяких випадках надто узагальнені. Не на всі питання вдається нині знайти повноцінні та адекватні відповіді. У зв'язку з тим багато питань також не взято до уваги, їх пояснення ще чекає слушного часу.

2. *„...прошу записати на мене: Buck. Der deutsche Handel in Novgorod.— S[ank]t Petersb[urg], 1895“.*— Цими словами М. Кордуба просить у М. Грушевського планувати у „Записках НТШ“ місце на його рецензію книжки Вальдемара Бука. Повна назва книжки така: *Buck Woldemar. Der deutsche Handel in Nowgorod bis zur Mitte des XIV Jah[rhundert].— S[ank]t P[eters]b[urg], 1895.— 90 S.* Рецензія М. Кордуби опублікована: *Записки НТШ.— Львів, 1896.— Т. XI, кн. III.— С. 10—11.— Лист № 1.*

3. *„...від посла Барвінського“.*— М. Кордуба мав на увазі відомого українського педагога, історика, громадсько-політичного діяча Олександра Барвінського (1847—1927). Він ще з юнацьких років брав участь у „студентських товариствах, „Громаді“. Від 1868 р.— учитель гімназій у Бережанах і Тернополі, 1888 р.— чоловічої учительської семінарії у Львові, у 1894—1907 рр.— посол до віденського парламенту, 1894—1904 рр.— посол до Галицького сейму, 1893—1918 рр.— член Крайової шкільної ради, 1917 р.— член Австрійської Палати панів. Від 1867 р.— співпрацівник журналу „Правда“, видав серію підручників і хрестоматій для шкіл, редактор часописів „Учитель“ (1889—1890), „Дзвінок“ (1890), автор низки статей у часописах „Діло“, „Шкільна часопись“, „Газета шкільна“. Заслугою О. Барвінського є остаточне запровадження фонетичного правопису в школах і терміна „українсько-руський“ у підручниках. О. Барвінський розпочав видання „Руської історичної бібліотеки“. Він — активний співпрацівник „Руської бесіди“, „Просвіти“ (заступник голови, 1889—1895 рр.), Українського педагогічного товариства (голова, 1891—1896 рр.). за його участю Товариство ім. Шевченка перетворено в Наукове товариство ім. Шевченка (1892). Після смерті Ю. Целевича — голова НТШ (1893—1897). Підтримував тісні контакти з О. Кониським, В. Антоновичем та іншими діячами науки і культури з Наддніпрянщини. З 1890 р. прихильник „нової ери“, очолював Християнсько-суспільну партію, редактор щоденної газети „Руслан“ (1897—1912, 1914). 1918 р. О. Барвінський — секретар віровизнань і освіти у першому Державному секретаріаті ЗУНР. Див.: Барвінський О. Спомини з мого життя.— Нью-Йорк; Київ, 2004.— Част. 1—2; Павлишин С. Життя, віддане Україні // Олександр Барвінський. 1847—1927: Матеріали конференції, присвяченої 150 річниці від народження Олександра Барвінського. Львів. 14 травня 1997.— Львів, 2001.— С. 11—31.— (Праці сесій, конференцій, симпозіумів, круглих столів НТШ. Т. 11); див. також прим. 21, 69, 94—95, 173.— Лист № 1.

4. *„...вспів я виготовити рецензію на II том Еварницького „Історія Запорожжя“.*— Йдеться про рецензію на працю Д. Яворницького „Історія запорожских козаков“.— Санкт-Петербург, 1895.— Т. II (обсяг книжки 624 с. + план). Рецензія М. Кордуби опублікована у: *Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т. VIII, кн. IV.— С. 39—44.— Лист № 2.*

5. *„...доношу, що при кінці сего місяця вийде книжка п[ід] заг[оловком] „Повіт Камянецький“ Якова Миколаєвича“.*— М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про книжку Якова Миколаєвича під заголовком: *Опис географічно-статистичний повіта Камянецького.— Львів, 1894.— VIII + 120 с.* Згодом він пише на неї розлогу рецензію: *Записки НТШ.— Львів, 1896.— Т. IX, кн. I.— С. 52—55.— Лист № 2.*

6. „*М. Кордуба в Сушні, [п]очта [Витків Новий. Галичина]*“.— За цією адресою проживали батьки Мирона Кордуби — батько, священник с. Сушна Михайло Кордуба, і мати Емілія з родини Любовичів. У село Сушно М. Кордуба приїжджав із Відня на канікули, згодом у відпустку. Сьогодні с. Сушно Радехівського р-ну Львівської обл. Див.: Шематизм всечесного кліра гр[еко]-кат[олицької] митрополитальної архидієцезії Львівської на рік 1895.— Львів, 1895.— С. 170; 1896.— С. 173; Служинська З. Рід Білинських.— Львів, 1998.— С. 100; також прим. 27, 199.— Лист № 2.

7. „*...прошу рецензію зробити на нову статтю Філевича про Карпатську Русь, надруковану в Журнале Министерства Народного Просвѣщенія за перший піврік сього року...*“ — М. Грушевський звертається до М. Кордуби написати рецензію на розвідку „Филевич И. Очерк карпатской территории и населения“, опубліковану у: ЖМНП.— 1895.— Кн. IV.— С. 361—385; Кн. V.— С. 156—218.

Іван Філевич (1856—1913) — історик, публіцист, професор Варшавського університету (1890—1908), викладав історію Росії. Прихильник проурядової ідеології у національному питанні — допускав лише принцип етнографічного розмежування між націями. Основні праці: „Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие: исторический очерк“ (1890); „История Древней Руси, т. 1: Территория и население“ (1896) та ін. (Див.: Грушевський М. Іван Філевич. Некрологічна замітка // Записки НТШ.— Львів, 1913.— Т. СХІV, кн. II.— С. 159—161.) Написання і публікація рецензії, як про це свідчить пізніше листування, однак, затримувалися. М. Кордуба затягував із подачею тексту. Тоді М. Грушевський звернувся до когось іншого у тій справі (нині невідомої особи), але той відмовив і М. Кордубу поновно залучено до написання рецензії (див. листи № 6—7, 9, 12), у зв'язку з чим відгук про книжку затягнув близько на рік. Рецензія авторства М. Кордуби з'явилася друком у „Записках НТШ“ (Львів, 1896.— Т. XII, кн. IV.— С. 7—8).— Лист № 3.

8. „*...часопись є в Ос[с]олінеум і певне є і в Відні*“.— Львівська національна наукова бібліотека, яка впродовж свого тривалого існування по-різному називалася, а з кінця ХІХ ст.— як „Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie“. Наукова громадськість популярно бібліотеку називає „Бібліотекою Оссолінських“ або „Оссолінеум“. Від початку збирала (купувала й обмінювалася) книжки від різних установ і наукових інституцій світу, в тому числі всі томи російського часопису „Журнал Министерства народного просвещения“. Заснував 1817 р. Юзеф Максимилян Оссолінський. Сприяли створенню бібліотеки українці М. Гриневецький і В. Компаневич. 1823 р. об'єднана з Музеєм Г. Любомирського. В основі зібрань „Оссолінеуму“ лежать рукописні колекції і збірки (архіви) приватних осіб, що скомплектували відділ рукописів і великий книжковий фонд ХІХ, ХVІІІ і раніших сторіч. У книжковий фонд увійшло чимало колекцій монастирів, які ліквідовувались наприкінці ХVІІІ ст. (Щурат В. Ossolineum. З нагоди 100-тих роковин засновання // Світ.— 1917.— 15 лют.— Ч. 1.— С. 5—7; його ж. На досвітку нової доби: Статті і замітки до історії відродження Галицької України.— Львів, 1919.— С. 56—61). Велика заслуга у комплектуванні бібліотеки належить першим її директорам Ф. Сярчинському, К. Слотвинському, а згодом А. Бе-

львівському, В. Кентшинському та ін. „Оссолінеум“ мало видавництво, друкарню, переплетню, книгарні у Львові та Варшаві. Видавало переважно каталоги. 1946 р. „Оссолінеум“ — „Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie“ перенесено до Вроцлава, тоді ж зі Львова передано велику кількість рукописів і книжкових фондів. Див.: Вислоцький В. Т. 100-літній ювілей Ossolineum'a // Бібліологічні вісті (Київ).— 1927.— № 3 (10).— С. 133—136. Хроніка; Возняк М. Ювілей заведення ім. Оссолінських // Діло.— 1928.— Ч. 117.— С. 2—4; Ossolineum (1817—1967). Księga pamiątkowa w 150-lecie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.— Wrocław, 1967; Крушельницька Л. І. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України: документи, факти, коментарі.— Львів, 1996; Онищенко О., Дубровіна Л. Доля бібліотеки Оссолінеум в історії України та Польщі у документах 1945—1946 рр.: повертаючись до питань спільної історико-культурної спадщини // Бібліотечний вісник (Київ).— 2002.— № 2.— С. 2.— Лист № 3.

9. „...рецензію на *Еварницького* передав я через *Влодка Барвінсько-го*...“ — Правдоподібно, йдеться про рецензію М. Кордуби на другий том книжки Д. Яворницького „История запорожских козаков“ (Санкт-Петербург, 1895.— Т. II), яку публікує у „Записках НТШ“ (Львів, 1895.— Т. VIII, кн. IV.— С. 39—44). Див. прим. 10. Передавав рецензію М. Кордуба через Володимира Барвінського, який перебував у Відні (1872—1899) — сина Олександра Барвінського від першого шлюбу зі Софією Шумер (померла 1877 р.). В. Барвінський відомий як публіцист, громадський діяч. Брав участь у редагуванні перших річників газети „Руслан“. Див.: Служинська З. Рід Білинських.— С. 111—113.— Лист № 4.

10. „...найновішою розprawoю „*Вопросъ о козачествѣ*“.— Перегляд праці Д. Яворницького за 1894—1996 рр. (Лист, писаний М. Кордубою 1 листопада 1895 р.) не підтверджує існування під такою назвою книжки чи статті. Очевидно, М. Кордуба користувався недостовірними даними про назву праці (найчастіше з чогось вичитаного чи від когось безкритично запозиченого). Цієї назви не засвідчують бібліографії. Ймовірно, що це розділ з якоїсь розвідки (Дмитро Іванович Яворницький / Уклад. І. М. Гапусенко.— К., 1969; Шубравська М. Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність.— К., 1972.— С. 234—235). Правда, наведені бібліографії готувалися ще в радянські часи, а отже, можуть бути не повні. Це могла бути праця ще з попередніх років, наприклад: *Эварницкий Д. И. Церковные памятники Запорожья // Исторический вестник.— 1893.— Июнь.— Т. 52.— С. 770—782; його ж. Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман войска запорожского низовых козаков.— Санкт-Петербург, 1894.— 163 с. або інші. Ми схильні також думати, що йдеться про одну і ту ж рецензію, а саме на книжку: *Эварницкий Д. И. История запорожских козаков.— Санкт-Петербург, 1895.— Т. II, яку, як згадувалось, М. Кордуба написав і передав для М. Грушевського через В. Барвінського, а згодом опублікував у „Записках НТШ“ (Львів, 1895.— Т. VIII, кн. IV.— С. 39—44); див. прим. 9. Інша рецензія М. Кордуби на праці Д. Яворницького на той час не відома.— Лист № 4.**

11. „...вклад *Габерлянда „Vergleichende Religionswissenschaft“*.— Правдоподібно, йдеться про цикл лекцій Міхаеля Габерлянда (1860—

1940) — видатного австрійського і європейського етнологіа і народознавця, професора Віденського університету (1910), одного із засновників Етнографічного музею у Відні (протягом 1911—1923 рр. — його директор) члена-кореспондента АН у Відні, довголітнього редактора журналу „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“. М. Габерланд читав упродовж тривалого часу у Віденському університеті спецкурси з питань порівняльної етнології, серед них і „Порівняльне релігієзнавство“ (Vergleichende Religionswissenschaft). Основні праці: „Österreichische Volkskunde aus den Sammlungen des Museums für österreichische Volkskunde in Wien“ (1911); „Werke der Volkskunst“ (1913, t. 1—3); „Die Völker Europas und das Orients“ (1920); „Die Völker Ostasien in Buschans Illustrierter Volkerkunde“ (1924); „Einführung in die Volkskunde mit besonderer Berücksichtigung Österreichs“ (1924); „Österreichische Land, Volk und Kultur“ (1929) та ін. Праці М. Габерлянда знали в Галичині. Свідченням цього є не лише контакти з І. Франком і В. Гнатюком, але й згадки його імені у листах М. Кордуби, а також розвідки-рецензії М. Кордуби, З. Кузеля, І. Свенціцького про редакований ним журнал, діяльність М. Габерлянда і його дослідження у „Записках НТШ“. Див.: Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка. Т. I—ССХL, 1892—2000 / Уклад. В. Майхер, ред. О. Купчинський.— Львів, 2003.— С. 58, 230, 323. Публікував у журналі, який редагував Міхаель Габерлянд, свої праці І. Франко (див. лист № 24, прим. 58).— **Лист № 4.**

12. „...Цайсберг...“ — Згадка стосується одного з відомих австрійських істориків Г. Цайсберга.

Гайнріх Цайсберг (Zeissberg) (1839—1899) після закінчення Віденського університету, здобувши у 1863 р. звання доцента, призначений викладачем австрійської і всесвітньої історії у Львівський університет, із 1865 р. — звичайний професор і організатор в університеті семінару з історії. 1871 р. — професор в Інсбруку, а через рік — у Відні. Г. Цайсберг автор численних праць. Найвідоміші праці: Ueber die Zusammenkunft des Kaisers Otto III mit Herzog Boleslaus I von Polen zu Gnesen // Zeitschrift für österreichische Gymnasien (Wien).— 1868.— Bd. 18.— S. 313—348; Analecten zur Geschichte des XV Jahrhundert // Zeitschrift für österreichische Gymnasien (Wien).— 1870.— Bd. 21.— S. 341; 1971.— Bd. 22.— S. 81—114; Ueber eine Handschrift zur älteren Geschichte Preussens und Livlands // Altpreussisches Motatschrift (Königsberg).— 1871.— Bd. 8.— Heft 7.— S. 577—605; Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters.— Hinzl (1873); Vicentius Kadhubek, Bischof von Krakau (1208—1218 (1223) und seine Chronik Polens. Zur literaturgeschichte des dreizehnten Jahrhunderts // Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen (Wien).— 1869.— Bd. XLII.— 211 S.; Fragmente eines Nekrologs des Klosters Reun in Steiermark // Archiv für österreichische Geschichte (Wien).— 1879.— Bd. LVIII.— Heft I.— 13 S.; Zur deutschen Kaiserpolitik Österreichs. Ein Beitrag zur Geschichte des Revolutionsjahres 1795 (1889) та ін.

Г. Цайсберг був членом Віденської та Краківської академії наук, директором центральної (придвірної) бібліотеки Австрії у Відні (Hofbibliothek) (див. прим. 87) і Державного архіву Австрії (Österreichischer Staatsarchiv) у минулому під назвою „Архів цісарського дому, двору і держави“: „Haus- Hof- und Staatsarchiv“ (див. прим. 87, 102, 160) (замінив на цій посаді А. Арнета, який помер 1897 р.). Він же редактор відо-

мого багатотомного видання „Oesterreich in Wort und Bild“. Див.: Левицький І. Е. Прикарпатская Русь в XIX-м вѣцѣ в біографіях і портретах ея діятелей с увзглядненіем замѣчательных людей...— Львов, 1898.— Т. I.— Вып. 1.— С. 134. Навчаючись у Відні, М. Кордуба слухав лекції Г. Цайсберга і писав у нього семінарські реферати. У „Kwartalniku Historycznym“ (1895.— Т. 9.— S. 756) М. Кордуба опублікував рецензію на його працю „Erzherzog Carl von Oesterreich“ (1895). Див. також листи № 8, 50, 52.— Лист № 4.

13. „...в Галичи існувала партія бояр сторонників Чагрових і античагрових“.— Йдеться про ворожі боярські роди у Галицькому князівстві в XII ст. Київський літопис згадує під 1171 р. неприятелів боярина Чагра: „Поїдь уборзі. Отця свого ми схопили есмо і приятелів його, Чагрових людей побили. А ось твій ворог — Настаська“ (Літопис руський за Іпатським списком / Пер. Л. Махновець.— К., 1989.— С. 305). Проблема відносин між боярами у князівстві, в тому числі Чагрових, М. Кордуба обговорює на семінарі Г. Цайсберга, згодом у статті „Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві до половини XIII століття“, опублікованій у „Записках НТШ“ (Львів, 1899.— Т. XXXI—XXXII, кн. V—VI.— С. 1—42); див. також прим. 38.— Лист № 4.

14. „...Дізнавшись з „Діла“...“ — „Діло“ („Дѣло“) — провідна українська газета на західноукраїнських землях. Найстаріша і багато років єдина українська щоденна газета. Орган партії народовців, згодом Українського національно-демократичного об'єднання. Виходила у Львові протягом 1880—1939 рр. Спершу двічі на тиждень (1880—1882), у 1883—1887 рр.— тричі на тиждень, а від 1888 р.— щоденно (з перервами під час Першої світової війни і визвольних змагань). У 1920—1923 рр., у зв'язку з переслідуваннями польською владою, змінювала назву і редакторів. Відіграла визначну роль у національному житті Галичини, а в час між двома світовими війнами — й на північно-західних землях. Засновниками і фундаторами газети були М. Коссака, В. Барвінський, О. Борковський, І. Белей, Є. Левицький, В. Охримович, Л. Цегельський, В. Панейко, Д. Гладилевич та ін. На шпальтах газети М. Кордуба опублікував близько 60 різного характеру статей і повідомлень. Див.: Myron Korduba. Bibliography / By N. N. and O. Pritsak // Harvard series in ukrainian studies.— München, 1972.— Vol. 10.— P. XIX—LVI; Кульчицька Т. Мирон Кордуба (1876—1947): Історико-бібліографічне дослідження.— Львів, 2012.— С. 67—215; Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження, 1812—1890 рр.— Львів, 2007.— Т. 1.— С. 317—329; див. також прим. 71.— Лист № 5.

15. „Am Ur-Quell“ („Am Urquell“).— Періодичне видання, щомісячний німецькомовний журнал, який ставив своїм завданням дослідження першооснов (першоджерел) фольклористики та етнології різних народів Європи. Мав підзаголовок: „Monatsschrift für Volkskunde“. Виходив у Гамбурзі за редакцією Ф. С. Кравзе (1890—1895/1896, Bd. 1—6) і Відні (як нова серія) — 1897—1898, Bd. 1—2.— Лист № 5.

16. „Ethnol[ogische] Mittheilungen“.— Повна назва „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. Illustrierte Monatschrift für die Völkerkunde

Ungarns". Часопис присвячений питанням фольклористики й народознавства Угорщини та суміжних країн. Виходив за редакцією А. Германа в Пешті протягом 1887—1911 рр.— **Лист № 5.**

17. **„Може здасться се до „Етнограф[ічних] записок“.**— Так неспіливо зголошує М. Кордуба написання оглядів фольклористичних матеріалів, що публікувались у двох німецькомовних — угорських і німецьких народознавчих журналах „Ur-Quell" і „Ethnologische Mitteil-ung". М. Кордуба адресував огляд „Етнографічному збірнику" НТШ, що був заснований 1895 р. як окреме серійне видання Товариства „для публікації матеріалів з української етнографії зібраних з усієї території, заселеної українським народом". Збірник спершу виходив раз на рік, згодом переважно два рази. Перші два томи вийшли за редакцією М. Грушевського, наступні видавала новостворена Етнографічна комісія за редакцією І. Франка, В. Гнатюка, О. Роздольського та ін. М. Кордуба, перебуваючи у Відні, дізнався про вихід у світ першого тому „Етнографічного збірника" і вперше звертається з такою пропозицією до НТШ. *Див.:* Періодичні та серійні видання Наукового товариства імені Шевченка (1885—1939): Анотований покажчик / Уклад. і авт. передм. Т. Ю. Кульчицька.— Львів, 1991.— С. 50—54.— (Комісія бібліографії і книгознавства НТШ. Науково-довідкові видання. Серія І. Бібліографія. Т. 1).— **Лист № 5.**

18. **„При обговорюванні статті Щурата „Zaubergeld“.**— Йдеться про розвідку В. Щурата „Zaubergeld" (Zaubergeld дослівно „гроші за чарування, магічну дію"), опубліковану у IV томі журналу „Am Ur-Quell" (1893.— N 5.— S. 135—141). Стаття присвячена традиціям, пов'язаним з діяльністю чарівників у побуті населення, та народному чаруванню.

Василь Щурат (1871—1948) — український літературознавець, педагог, письменник, перекладач, дійсний член НТШ (з 1914), у 1921—1923 рр.— його голова, ініціатор та перший ректор Українського таємного університету у Львові, академік АН УРСР (з 1929), а після війни — директор ЛНБ АН УРСР. *Див.:* Щурат С. Василь Щурат. Життя і науково-літературна діяльність // Вступна стаття до книжки: Щурат В. Г. Вибрані праці з історії літератури.— К., 1963.— С. 3—24; Мороз М. О. Бібліографічний покажчик наукових, публіцистичних і літературних праць В. Щурата // Щурат В. Г. Вибрані праці з історії літератури.— К., 1963.— С. 391.— **Лист № 5.**

19. **„В VIII кн[ижку] я пустив, що мав Вашого..."** — М. Грушевський повідомляє про восьмий том „Записок НТШ", який вийшов у Львові восени 1895 р. До цього тому ввійшли дві рецензії М. Кордуби на кн.: Эварницкий Д. И. История запорожскихъ козаковъ.— Санкт-Петербург, 1895.— Т. II.— 624 с. + 1 карта та на статтю: Krček Fr. Pisanki w Galicyi // Szkoła (Lwów).— 1894.— Т. 31, cz. 16.— S. 219—220; Cz. 18.— S. 228—230; Cz. 19.— S. 247; Cz. 20.— S. 260—261; *див.:* Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т. VIII, кн. IV.— С. 39—44, 58—61.— **Лист № 6.**

20. **„...прошу за ті брошури Kaindl-я і Polen-a [?], що я Вам визначив був, певне вони є у Відні („Erwerbburg der Bucowina"; „Münzstätte in Sadogura"; „Buk[owina] im J[ahre]" 1786), а також в „Rumänische**

Jahrbücher 1894“ було *Kaindl-я щось „Prähistorische Zeit von Bukowina“ чи подібне*.”— У листі М. Грушевського вкотре запропонований М. Кордубі перелік праць для рецензування у „Записках НТШ”. Назви праць М. Грушевський, правдоподібно, брав із періодичних видань чи якоїсь опосередкованої літератури, у зв'язку з чим допущені текстуальні недогляди. Автора, який називався б *Polen* і фігурує на рівні з прізвиськом Кайндль,— ніколи не існувало. *Polen* — це, найімовірніше, перше слово з назви брошури Р. Кайндля. Пор.: *Kaindl R. F. Polen. Mit einem geschichtlichen Überblick über die polnisch-ruthenische Frage.*— Leipzig, 1917.— 112 S. або: *Polen. Quellensammlung für den Geschichtlichen Unterricht an Höheren Schulen.*— Leipzig; Berlin, 1918. Із поданого списку вдалося атрибуувати лише окремі назви праць: „*Die Erwerbburg der Bukowina durch Österreich*” (*Czernowitz*, 1893), перевидання — „*Prähistorisches aus der Bukowina*” // *Jahrbuch der Zentral Kommission* (1903—1904) (скорочений варіант праці „*Prähistorische und völkerkundliche Forschungen in der Bukowina*” // *Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* / Red. L. Bouchal.— Wien, 1905.— Bd. XXXV.— Heft II und III. [Додаток] *Jahrgang 1904—1905.*— S. [35—36]). Останню статтю М. Грушевський використовує в „Історії України-Руси” (К., 1913.— Т. 1 (До початку XI віку).— С. 37). Щодо вміщеної Р. Ф. Кайндлем статті про Буковину в журналі „*Rumänische Jahrbücher*” за 1894 р., то ці дані не підтверджуються. Див.: *Kaindl R. F. Окремий відбиток із: Die Geschichtswissenschaft der Gegenwart in Selbstdarstellungen.*— Leipzig, [1925]. Немає інформації про публікацію і в раніше друкованому Р. Ф. Кайндлем огляді історіографії Австрії: *Kaindl R. F. Österreich* // *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft.*— Berlin, 1905.— S. II, 79—81; див. прим. 29.— Лист № 6.

21. „*За Кайндлем та Білинським (околиці Тернополя) розбиваємся по бібліотеках, але ані суди Боже!*” — М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про безуспішні пошуки замовлених для рецензування праць Р. Ф. Кайндля і П. Білинського у віденських бібліотеках (див. лист № 6 і прим. 20), яких на той час рецензент ще не знайшов. Про які конкретно праці Р. Ф. Кайндля йшлося М. Грушевському, не відомо. Можливо, що це праці Р. Кайндля „*Kurze Landeskunde der Bukowina. Mit Bildern*” (*Czernowitz*, 1895), „*Die Entstehung der Lippowasser Kolonien in der Bukowina*” // *Archiv für österreichische Geschichte* (1896.— Bd. 83) або „*Geschichte der Bukowina*” (1896.— Th. I—III). Див. наступні примітки.

Повна назва праці П. Білинського така: *Бѣлинскій П. Тернополь и его околица. Начерк историчный.*— Тернополь, 1895.— Ч. 1; 1896.— Ч. 2 (відбиток із щорічника: *Rocznik Kółka naukowego Tarnopolskiego.*— Tarnopol, 1893, 1895). Див. також лист № 30 та прим. 97.

Петро Білинський (1847—1912) — священик, фольклорист, освітній і громадський діяч на Поділлі. Свояк М. Кордуби. Закінчив Тернопільську гімназію (1870), Духовну семінарію у Львові (1874). Перебував на посаді в багатьох парафіях с. Залісці, Великі Бірки, Киданів, Нестерівці, Довжанці, від 1897 р.— Зарваниці; всюди, де працював, причинився до піднесення культурно-освітнього руху Тернопілля. Записував фольклорні твори різних жанрів. Більшість опублікували П. Бажанський, В. Гнатюк. У 90-х роках XIX ст. передав М. Грушевському два рукописні збірники народних пісень XVIII ст., які друковані у „Записках НТШ” (Львів, 1897.— Т. XV, кн. I.— С. 1—48; Т. XVI, кн. II.— С. 4—6; див.: *Служин-*

ська З. Рід Білинських.— С. 12, 73—74, 88, 124, 190—191, 223; Медведик П. Білинський Петро Степанович // Тернопільський енциклопедичний словник.— Тернопіль, 2004.— Т. 1.— С. 132; також прим. 98.— **Лист № 8.**

22. **„Євген Барвінський“**.— Йдеться про історика, археографа, архівіста Євгена Барвінського (1874—1947). Походив із давнього українського роду Барвінських. Навчався на юридичному та філософському факультетах Львівського університету (1891—1897). Ще студентом працював у Науковій бібліотеці університету (1893). Стає членом Історично-філософської секції НТШ, пише і друкує у „Записках НТШ“ статті: Причинки до історії зносин цесаря Рудольфа II і папи Климентія VIII з козаками року 1593 і 1594 (Львів, 1896.— Т. X, кн. II.— С. 1—34); Набір козаків на Очаків 1545 р. (Львів, 1897.— Т. XVIII, кн. IV.— С. 1.—32), рецензію на працю: Finkel L. Historia uniwersytetu Lwowskiego do r[oku] 1869.— Lwów, 1894 (Львів, 1895.— Т. VI, кн. II.— С. 33—37). На початку ХХ ст. входить у польське наукове середовище, співпрацює з польськими товариствами, часописом „Kwartalnik Historyczny“, почав писати виїзково польською мовою. Надрукував „Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Lwowie“.— Lwów 1912 і розвідки на загальноісторичні теми, віддаючи перевагу джерелознавчим дослідженням та архівознавству. Із цих робіт заслуговують на увагу: Dyaryusz sejmowe r[oku] 1597 // Scriptores rerum polonicarum.— Kraków, 1907.— Т. XX (рецензія І. Крип'якевича: Записки НТШ (1907.— Т. LXXVII, кн. III.— С. 218—221); Dyaryusz i akta sejmowe r[oku], 1591—1592 // Scriptores rerum polonicarum.— Kraków, 1911.— Т. XXI. Протягом 1913—1939 рр. працює директором Державного архіву у Львові. У міжвоєнне двадцятиліття веде інвентаризацію віденських архівних документів 1919—1920 і 1924 рр., які стосувались Галичини та суміжних земель, копіює численні акти з австрійських архівів Надвірної палати у Відні (1922), Міністерства внутрішніх справ (1849—1918), Міністерства юстиції (1772—1918) та ін. Він також впорядковує та описує фонди Державного архіву у Львові (Галицьке намісництво, Львівський апеляційний суд 1784—1909 рр., Карний суд у Львові 1825—1891 рр. та ін. До того часу належать розвідки: Pierwsze podziały administracyjne Galicji.— Lwów, 1935; Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne // Ziemia Czerwieńska.— Lwów, 1935.— Т. I, zesz. 2). Є. Барвінський — член і співзасновник різних польських і чеських товариств, відзначений нагородами. Див.: Kamiński A. Barwiński Ewgeniusz. Słownik biograficzny archiwistów polskich.— Warszawa; Łódź, 1988.— Т. I.— С. 34—36; Дядюк М. Барвінський Євген Іванович // Українські архівісти: Бібліографічний довідник.— К., 1999.— Вип. 1.— С. 44—45; також лист № 55, прим. 113.— **Лист № 8.**

23. **„Також прошу в рубриці „Miscellanea“ помістити мій артикул про участь Данила в битві під Крес[с]енбрунн“**.— Йдеться про однойменне повідомлення М. Кордуби „Участь Данила в битві під Крессенбрунн“, яке М. Грушевський опублікував 1896 р. у „Записках НТШ“ в рубриці „Miscellanea“ (Т. X, кн. II.— С. 1—2). Варіант цього повідомлення мав друкуватись також у журналі „Mitteilungen für österreichische Geschichte“ (про що повідомлено М. Грушевського, див. листи № 8, 10), але з невідомих нині причин воно у журналі ні за 1896 р., ні пізніше не

появилось. Див.: Мугон Korduba. Bibliography / By N. N. and O. Pritsak...— P. XX—XXI; Кульчицька Т. Мирон Кордуба...— С. 68.— Лист № 8.

24. **„Я власне скінчив працю на семінар проф[есора] Цайсберга п[і]д заг[оловком] „Das erste slavische Reich“...“** — М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про написання реферату на семінар у Віденському університеті, яким керував професор Г. Цайсберг. Згодом цей реферат М. Кордуба розширив, переклав українською мовою і опублікував під заголовком „Перша держава славянська. Розвідка історична“ у „Записках НТШ“ (Львів, 1896.— Т. XIII, кн. V.— С. 1—20).— Лист № 8.

25. **„Артикул про Данила буде також поміщений в „Mittheilungen für öster[reichische] Geschichte“...“** — Сподівання М. Кордуби були марними, науковий журнал не помістив статті „Участь Данила в битві під Крессенбрунн“. Див.: Кульчицька Т. Мирон Кордуба...— С. 68 та ін.; див. прим. 23.— Лист № 8.

26. **„Чи не могли б Ви зробити рецензії на Філевича?“** — У замовленні, правдоподібно, йдеться про рецензію на працю І. Філевича „Очерк карпатської території і населення“, що була опублікована у: ЖМНП.— 1895.— [Кн.] IV—V.— Апр.— С. 361—385; Май.— С. 156—218. М. Кордуба написав короткий відгук про цю розвідку і вмістив його у „Записках НТШ“ (Львів, 1896.— Т. XII, кн. IV.— С. 7—8). Перегляд листування між М. Грушевським і М. Кордубою дає змогу констатувати, що І. Філевич часто фігурує на сторінках листів (див. раніше рецензію М. Кордуби на працю І. Філевича „Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки“ (Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т. V, кн. I.— С. 5).— Лист № 9.

27. **„Писанками займусь, если прийду до Галичини на святки“.**— Мова про приїзд М. Кордуби до родичів у с. Сушно на Радехівщину на літні канікули (під „святками“, очевидно, потрібно розуміти Зелені свята, які 1896 р. припадали на 25 травня) і роботу з писанками. Про задуману працю, присвячену галицькому писанкарству, М. Кордуба пише як про таку, яка була зголошена М. Грушевському вже раніше, наче виправдовуючись, що зволікає з її написанням. М. Кордуба, як відомо, працює над цією темою пізніше — складає окремий питальник як описувати писанки (крашанки) („Квєстіонар у справі писанок“) і публікує присвячені писанкарству статті. Див. прим. 6, 31, 76, 81, 86, 143, 150.— Лист № 10.

28. **„...Наукова Хроніка“.**— М. Грушевський, згадуючи у листі про „Наукову хроніку“, мав на увазі рубрику в „Записках НТШ“ (див.: Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка...— С. 35—322).— Лист № 11.

29. **„В „Rumänische Jahrbücher“ за 1894 р[ік] було щось за Буковину, добре, аби Ви то зреферували, бо тут їх нема“.**— Це повторне з боку М. Грушевського запрошення М. Кордуби до перегляду журналу і рецензування уміщених у ньому статей, які стосуються території Буковини (див. лист № 6, прим. 20). М. Кордуба, однак, згодом переглянувши „Ру-

мунський щорічник" за 1894 р., не знайшов „достойного матеріалу“ для реферування і коментування та не написав жодного слова про зміст щорічника. Поставлене М. Грушевським питання залишилось без відповіді.— Лист № 11.

30. *„В архівум учуся лиш під проводом проф[есора] Přibrama палеографії німецької...“* — М. Кордуба інформує М. Грушевського про навчання спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у зимовому семестрі 1896 р. безпосередньо на матеріалах університетського архіву, зокрема німецької (очевидно, готичної) палеографії.

Альфред Франц Пшібрам (Přibram/Pribram) (1859—1942) — відомий австрійський і британський історик, дослідник австрійської історії XVII ст., професор кількох європейських університетів. Автор таких праць, як: *Zur Wahl Leopold I. 1654—1658.*— [Leipzig], 1888; *Österreichische Vermittelung-Politik im polnisch-russischen Kriege 1654—1660 // Archiv für österreichische Geschichte.*— Wien, 1889.— Bd. 75.— S. 415—480; *F. P. Freiherr von Lisota (1613—1674) und die Politik seiner Zeit.*— Leipzig, 1894.— Лист № 12.

31. *„...я вислав письмо до добр[одія] Вовка і післав ему квестіонар до апробати“.*— У другій половині 90-х рр. XIX ст. М. Кордуба захопився проблемами етнографії, зокрема українським писанкарством. Це відбулось без впливу досліджень Ф. Вовка, О. Кольберга, Р. Ф. Кайндля та літератури, яку вивчав у Віденському університеті і часто її рецензував (зокрема для „Записок НТШ“). Варто згадати рецензію на статтю: *Krček F. Pisanki w Galicyi // Szkoła, 1894* (Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т. VIII, кн. IV.— С. 58—61 + 3 іл.); реферат „Орнамент писанок на галицькій Волині“ (Записки НТШ.— Львів, 1899.— Т. XXXI—XXXII, кн. V і VI.— С. 13—14. Підрубрика: Реферати подані в скороченню). Це відбувалося також пізніше — рец. на праці С. Кулжинського, В. Щербаківського, стаття „Писанки“ (Буковина.— 1904.— 10 квіт.— Ч. 37—38). М. Кордуба на той час активно збирає, описує, робить малюнки писанок із різних місцевостей Західної України та присвячує їм спеціальну працю з додатком „альбому“. Зі своїми планами ознайомлює М. Грушевського (який, до речі, зацікавився проблемою і постійно сприяв М. Кордубі у її підготовці, див. прим. № 80 та ін.), інформує про знахідки, а втім повідомляє про працю над темою про писанки (див. прим. 27). М. Грушевський „був радий тому“, а ознайомившись із змістом питальника, пропонує М. Кордубі звернутись ще за порадами до Ф. Вовка.

Федір Вовк (1847—1918) — видатний український етнограф, археолог, антрополог; член Історичного та доісторичного, Антропологічного товариств Франції, Товариства народних переказів у Парижі, Наукового товариства у Празі, Російського антропологічного товариства при Санкт-Петербурзькому університеті, Всеросійського географічного товариства у Петербурзі, дійсний член НТШ (з 1899). Він автор понад 200 наукових праць, низка з яких друкувалася у „Записках НТШ“ та інших виданнях Товариства. М. Кордуба послулав М. Грушевського та тут же надіслав питальник до Парижа. Ф. Вовк, ознайомившись із його змістом, відповів М. Кордубі і М. Грушевському, додаючи до питальника свої пропозиції. Що було саме так, вказує лист М. Грушевського до М. Кордуби від

14 квітня 1896 р. (лист № 14) та супровідний текст пізнішої публікації питальника (див. далі). У листі до М. Кордуби М. Грушевський пише: „Прошу доповнити квестіонар відповідно вказівкам Вовка" і обіцяє, що „він [квестіонар] буде видрукований при XI кн[ижці] „Записок". М. Грушевський дотримав слова — „уложений д[обродієм] Кордубою і доповнений д[обродієм] Хв. Вовком" питальник був оприлюднений у „Записках НТШ" за 1896 р. у XI томі, кн. III, с. 3—5. Рубрика „З Товариства", правда, без будь-якого заголовка. Із цієї публікації навіть на перший погляд не видно, що йдеться про питальник для збору інформації про писанки. До самого тексту додане коротке (мабуть, уривок) вступного слова М. Кордуби такого змісту: „Виходячи зі становища, що кожний причинюк до пізнання нашого народу є цінним здобутком, задумав я розслідувати звичай крашення яєць на Великдень. До сего спонукала мене перш за все обставина, що звичай сей поволи починає переводитись. Проте в інтересі етнографічної науки прошу виповнити залучений квестіонар і відослати на подану адресу, найдалше до місяця, по можности, прошу також надсилати писанки на оказ. На випадок, коли б на всі питання годі було відповісти, вдволюся й кількома відповідями. Коли в даній місцевости не пишуть писанок, прошу відослати квестіонар з відповідною заміткою". — **Лист № 13.**

32. **„Санкт-Петербургские Вѣдомости".** — Одна з найстаріших російських газет, заснована на початку XVII ст. Газета змінювала назви: „Вѣдомости" (1703—1827), „Санкт-Петербургские вѣдомости" (1828—1914), „Петроградские вѣдомости" (1914—1917) — суспільно-політична щоденна газета. У XIX ст. вміщає інформації зі стародавньої історії. М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про публікацію на сторінках газети нових археологічних матеріалів, які повинні були входити в коло наукових зацікавлень дослідника. М. Грушевський на повідомлення не відгукнувся. Редакторами газети у різний час були Ф. Головін, Ф. Полікарпов, А. Макаров, В. Корш та ін. 1896 р. редагував газету Е. Ухтомський. — **Лист № 13.**

33. **„...бракує мені его найголовнійшої розвідки під з[аголовком] „Die Huzulen".** — Йдеться про вже згадану працю Р. Ф. Кайндля „Die Huzulen: Ihr Leben, ihre Sitten und ihre Volksüberlieferung. Mit Bildern" (Wien, 1893) (прим. 1). Цією згадкою у листі М. Кордуба інформує М. Грушевського про стан підготовки замовленої рецензії-огляду на праці Р. Ф. Кайндля для „Записок НТШ" і повідомляє, що ще шукає по бібліотеках цю „основну" монографію Р. Ф. Кайндля про гуцулів. — **Лист № 13.**

34. **„Я написав до Маковея, може роздобуде з бібліотеки черновецької й пришле".** — Пошук праць Р. Ф. Кайндля, зокрема роботи „Die Huzulen...", спонукає М. Кордубу звернутися до Осипа Маковея у Чернівці.

Осип Маковей (1867—1925) — письменник, критик, публіцист. Був редактором журналу „Зоря" (1894—1895), у Чернівцях редагував газету „Буковина" (1895—1897), згодом один із редакторів „Літературно-наукового вістника". Автор низки поетичних і прозових збірок, повістей. Проте надії М. Кордуби не виправдалися. Як це підтверджує лист з квітня 1896 р. (лист № 15), М. Кордуба „не дждався" пересилки книжки, див. далі прим. 130. — **Лист № 13.**

35. **„Записок“ (ані „Джерел“) я ще не дістав...“** — Цими словами М. Кордуба скаржитись М. Грушевському, що не отримав з НТШ чергових видань. Щодо пересилки „Записок“, то мається на увазі науковий журнал „Записки НТШ“. Оскільки лист писаний 28 березня 1896 р., то йдеться, очевидно, про IX або X томи видання. Збірником М. Кордуба називає „Жерела до історії України-Руси“. Йдеться, звичайно, про перший том (т. 2 вийшов у світ 1897 р.). Видання „Жерела до історії України-Руси“ репрезентує одну із джерелознавчих серій Товариства (деколи М. Кордуба називає їх „Монументами“, лист № 42, прим. 88). Другим були „Пам'ятки українсько-руської мови і літератури“, третім, як відомо, — „Українсько-руський архів“. „Жерела...“ видавала Археографічна комісія Товариства протягом 1895—1924 рр. Підготовка серії була розпланована на багато років, у зв'язку з чим томи появлялись не послідовно за роками, відомі томи 1—8, 12, 16, 22. Про „Жерела...“ див. також прим. 175, 238 та ін.— **Лист № 13.**

36. **„Mittheilungen] der k[aiserliche]-k[öniglichen] Antropolog[ischen] Gessell[schaft]“.**— Друкований орган Віденського антропологічного товариства. Присвячений вивченню походження ранніх морфологічних різновидів, а також фізіологічних, вікових і статевих особливостей людини.— **Лист № 15.**

37. **„Розвідку про Самона я вже доповнив і сейчас стану толкувати на руське...“** — Йдеться про дослідження, присвячене першому слов'янському „королю“ Саму або Самону, і згадану статтю М. Кордуби „Перша держава славянська. Розвідка історична“. Очевидно, згідно з певними зауваженнями, можливо М. Грушевського, М. Кордуба мусив зробити до неї уточнення і доповнення. Малось на увазі перше державне утворення слов'ян у Південно-Західній Європі другої чверті VII ст. під проводом Само (Самона). Само був франконським купцем, який, потрапивши із своїм караваном у середовище слов'ян, очолив їх боротьбу з аварами, пізніше франками, баварцями, німцями, далі почав ходи і розширював слов'янські території... Правив близько 35 років з 623/624 по 658 р. Основним джерелом для пізнання звитяг „короля“ Само на чолі слов'янських племен є Хроніка Фредегарда: *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii scholastici libri IV cum continuationibus* / Ed. B. Krusch // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum.*— Hannoverae, 1888.— Т. 2.— С. 144, 154, 158; див. також: Грушевський М. Історія України-Руси.— К., 1913.— Т. 1 (До початку XI віка).— С. 164—165; Horák V. *Sámova říše // Časopis pro dějiny venkova.*— Praha, 1923.— N 10.— S. 129—132; Labuda G. *Samo // Słownik starożytności słowiańskich...*— Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1975.— Т. 5.— S. 39—40 (Література).— **Лист № 15.**

38. **„Політика гал[ицького] боярства“.**— Наукова тема, над якою М. Грушевський запропонував працювати М. Кордубі. Її вибір з боку М. Грушевського ґрунтувався, очевидно, на ранніх зацікавленнях молодого М. Кордуби давньої історією. Згадаймо оцінку відносин між галицьким боярством, висловлену М. Кордубою, і написання реферату на семінарі Г. Цайсберга у Віденському університеті (прим. 13), підготовку повідомлення „Участь Данила у битві під Крессенбрунн“ (прим. 23),

статтю „Перша держава славянська...“ (прим. 24), не кажучи про огляди та рецензування великої кількості праць різних авторів, які стосувалися Середньовіччя. Тема була запропонована навесні 1896 р. З того часу і протягом трьох років М. Кордуба збирає матеріал та 1899 р., завершивши працю, публікує обширну статтю під зміненим заголовком „Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття“ (Записки НТШ.— Львів, 1899.— Т. XXXI—XXXII, кн. V—VI.— С. 1—42); див. прим. 54.— **Лист № 15.**

39. **„Читав в останнім числі „Зорі“ новелю Вашу „Історія одної ночі“.**— Йдеться про новелу М. Грушевського, яку він опублікував під псевдонімом М. Заволока у: Зоря.— 1896.— Ч. 7.— С. 122—124, 126—128 („Зоря“ — український двотижневий часопис. Виходив у Львові з 1880 по 1897 р., від 1895 р.— під егідою НТШ. Редакторами часопису були О. Партицький, О. Калитовський, Г. Цегельський, О. Борковський, В. Луквич-Левицький). М. Кордуба, прочитавши новелу „Історія одної ночі“, зауважив у ній автобіографічні моменти. Ідентифікуючи персонажі з відомими йому на той час особами, запитує у листі М. Грушевського чи „Борсук — се Ви, Микуличі — се Шухевичі, хемік — се Колесса, а Бриль — Маковей або Франко“. Див. ширше про новелу та інші художні твори М. Грушевського: Грушевський М. З літературної спадщини / Упоряд. Г. Бурлака, А. Шацька, ред. Л. Винар.— Нью-Йорк; Київ, 2000). У листі-відповіді від 28 квітня 1896 р. М. Грушевський заперечує здогад М. Кордуби: „новела згадана справді належить мені, але Ви даремно пробували вгадати: там нема ані осіб, ані фактів списаних з дійсности“. Див. лист № 16.— **Лист № 15.**

40. **„Дякую за Кайндля...“** — М. Грушевський дякує М. Кордубі за рецензію на праці Р. Ф. Кайндля, замовлену йому в одному з перших листів (лист не зберігся), мабуть, 1895 р. (з листа від 10 лютого 1895 р. довідуємось, що М. Кордуба вже починає над нею працювати, див. лист № 1). М. Кордуба називає свою рецензію-огляд „Розвідки д[окто]ра Раймунда Фридриха Кайндля з етнографії руської: Die Wahrheit über die Huzulen; Galizisch-ruthenische Weinachtbräuche; Die volksthümlichen Rechtsanschauungen der Ruthenen und Huzulen; Jud Zelman; Liebesorakel. Das Alpdrücken. Der Eid im Volksleben. Diebglaben. Bida Hexenleiter. Warum gehen Spuckgeister kopflos um; Die Wetterzauberei bei den Ruthenen und Huzulen; Baba Jaudocha Dokia; Die Seele und ihr Aufenthaltsort nach dem Tode im Volksglauben der Ruthenen und Huzulen; Zauberglaube bei den Ruthenen in der Bukowina und Galizien: Aus dem Volksglauben der Ruthenen in Galizien; Kosmogonische Sagen der Ruthenen und Huzulen; Die Czorna Hora als Kultstätte der Huzulen; Die Ruthenen in der Bukowina, I—II; Die Huzulen; Die Lippowasser; Neue Beiträge zur Ethnologie und Volkskunde der Huzulen“. Праця М. Кордуби опублікована у Науковій хроніці „Записок НТШ“ (Львів, 1896.— Т. XI, кн. III.— С. 1—10). До неї увійшли не всі дослідження Р. Ф. Кайндля, які на той час були відомі. Але, як зазначає М. Кордуба, вчений всебічно розкриває життя людей цих земель, історію їх побуту та культури. У 1896 і пізніше М. Кордуба більше окремо не реферував праць Р. Ф. Кайндля в НТШ-івських виданнях.— **Лист № 16.**

41. **„Перед двома днями вислав до „Буковини“ коротку новельку“.**— М. Кордуба повідомляє про пересилку в газету „Буковина“ свого чергового художнього твору.

Йдеться про українську газету „Буковина“ — на той час орган буковинських народовців. Виходила у Чернівцях і Відні протягом 1885—1918 рр. Від 1885 і до 1892 рр. виходила двічі на місяць, 1892—1885 рр. — тижневик, 1895—1896 рр. — чотири рази на тиждень; 1896—1898 рр. — щоденно. Пізніше змінювалася періодичність, короткочасно змінювалася й назва: Нова „Буковина“. Протягом 1911—1912 рр. — не друкувалася. Упродовж 1895—1909 рр. при газеті виходив додаток „Неділя“. Редакторами газети були Ю. Федькович (1885—1888), П. Кирчів (1888), С. Дашкевич (1888—1894), О. Маковей (1895—1897), Л. Турбацький (1888—1894), згодом Я. Веселовський, О. Луцький, В. Щурат, В. Федорович та ін. Газета „Буковина“ відіграла визначну роль у розвитку національної думки в Буковині, вміщала багато важливих історичних і літературно-мистецьких матеріалів, художніх творів. М. Кордуба на сторінках „Буковини“ і її додатку „Неділя“ публікував свої художні твори, а серед них оповідання „Виправа по золоте руно“ (1895), „Грядуче покоління“ (1897), а також різні інформативні матеріали, зокрема, під час свого перебування у Чернівцях.

Що стосується назви згаданої „новельки“, то, правдоподібно, йдеться про „Зіпсовані рожі“ (Буковина.— 1896.— № 221).— Лист № 17.

42. **„При коректі просив би лишити цитати в тій зіпсованій латині, бо вони взяті з оригіналу, як Фредегар сам писав“.**— Йдеться про збереження без змін оригінальних стародавніх текстів у статті М. Кордуби „Перша держава славянська. Розвідка історична“. Вона була надрукована М. Грушевським не у XII томі „Записок НТШ“, як просив автор, а в наступному (Т. XIII, кн. V.— С. 1—20). У праці М. Кордуба використовує інформацію письменника-хроніста Фредегара (Fredegar) із Хроніки „Qui... ad regnum Francorum iam olim adspexerunt“. Саме у цій частині твору, яка є оригінальною, а не компілятивною, описується Франконія 584—642/643 рр. і подаються докладні відомості про слов'янське розселення та початки західнослов'янської держави під проводом Само (Самона) у другій чверті VII ст. Тут же розповідається про початки війн слов'ян із франками і Франконською державою. Згодом І. Франко використовує розвідку М. Кордуби у праці „Історія української літератури“ (Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К., 1983.— Т. 40.— С. 23) і рецензії на книжку М. Мурка: Geschichte der älteren Südslavischen Literaturen (Там само.— К., 1983.— Т. 38.— С. 457). Під час обговорення статті на засіданні секції НТШ перед публікацією у „Записках НТШ“ (див. далі прим. № 49) І. Франко „домагався“, щоб у додатку до статті повністю видрукувати текст Фредегара, але М. Кордуба і редактор на це не пристали. Див. також: Słownik starożytności słowiańskich. Encyklopedia zarys kultury słowian od czasów najdawniejszych do schyłku wieku XII.— Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1964.— Т. 2.— S. 72.— Лист № 18.

43. **„При нагоді прошу Беднарському подати мій адрес...“** — Йдеться про Карла (Кароля) Беднарського (1848—1911) — довголітнього директора Друкарні Наукового товариства ім. Шевченка (1879—1911). Див.:

Купчинський О. Карло (Кароль) Беднарський // Вісник НТШ.— Львів, 2007.— Весна—літо.— Ч. 37.— С. 40—44). Друкарня НТШ не лише друкувала книжки, брошури, газети та іншу продукцію, але й розсилала свої видання. М. Кордуба, контактуючи з видавництвом НТШ і публікуючи праці в Друкарні Товариства, це прізвисько часто згадує у листах, див. листи № 25, 28, 49, 66 та ін.— **Лист № 18.**

44. **„Чи Вовк перейняв вже редакцію „Збірника“ чи ні?”** — Ф. Вовк був ініціатором створення при НТШ Етнографічної комісії і її основного друкованого органу „Етнографічний збірник“ (заснований 1895 р., див. прим. 17), але він ніколи не редагував жодного тому цього видання (див.: Періодичні та серійні видання Наукового товариства імені Шевченка...— С. 50—54). За редакцією Ф. Вовка в НТШ виходили „Матеріали до українсько-руської етнології“, принаймні I, III, IV томи видання.— **Лист № 18.**

45. **„Хто се є д[обродій] Томашівський, що тепер, як бачу, засипує „Записки“ рецензіями — студент чи учитель гімназії?”** — 1896 р. „Добродій Томашівський“ з відзнакою закінчив Самбірську гімназію і записався на навчання до Львівського університету (філософський факультет), отже, був студентом (див.: Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 1, спр. 601, арк. 37; Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 18, арк. 14). Учителем став лише після 1901 р. Працював спершу в гімназії у Перемишлі, згодом у Бережанах, Львові та ін.

Степан Томашівський (1875—1930) — український історик, публіцист, політичний діяч, видавець. У 1913—1914 рр. виконував обов'язки голови НТШ. У 1912—1914 рр.— доцент Львівського, у 1928—1930 рр. Краківського університетів. Займав низку політичних посад. У роки Першої світової війни — організатор стрілецького руху, член СВУ. У 1919—1920 рр.— на дипломатичній роботі ЗУНР. Наукова діяльність пов'язана, головним чином, з епохою Хмельниччини і Мазепинською добою. Підготував низку археографічних публікацій: „Акти про народні рухи й руські соймики у Галичині 1648—1651 рр.“ (Жерела...— Львів, 1898, 1902, 1913.— Т. IV—VI), „Ватиканські матеріали до історії України“ (Жерела...— Львів, 1919.— Т. XVI). Більшість історичних праць опублікована в Науковому товаристві ім. Шевченка, дійсний член НТШ (з 1899). Працював також над проблематикою української Церкви („Предтеча Ізидора, Петро Акеревич, незний митрополит руський (1241—1245)“, „Вступ до історії церкви в Україні“ — обидві праці опубліковані: Записки Чину св. Василя Великого.— Жовква, 1927.— Т. 2; 1932), української етнології та історичної географії (Етнографічна карта Угорської Русі.— Санкт-Петербург, 1910). У праці „Українська історія, т. 1: Стародавні і середні віки“ (1919) виклав власну (державницьку) концепцію історії України. Був редактором газет „Українське слово“, „Літопис політики, письменства й мистецтва“, „Політик“, у яких найчастіше приділяв увагу „оглядам міжнародної політики, правничій ситуації у Галичині, становищу українського питання у міжнародній політиці та шляхах його вирішення“, співробітничав із „Літературно-науковим вістником“, „Новою Зорею“. Див. бібліографію праць С. Томашівського: К [р и п 'я к е в и] ч І. Степан Томашівський. [Додаток]: Реєстр головних друк[ованих] праць пок[і]но-

го] С. Томашівського // Записки НТШ. Праці Історично-філософичної секції.— Львів, 1931.— Т. СLI.— С. 225—230. Некрологи; Боршняк Н. Матеріали до бібліографії наукових праць Степана Томашівського // Там само.— Львів, 1997.— Т. ССXXXIII.— С. 271—294; див. прим. 166, 176.— **Лист № 18.**

46. *„Annales Wirzburgenses ([G. H.] Pertz. M[onumenta] G[ermaniae], SS. II 239)“*.— Повна назва: *Annales Wirzburgenses // Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis Societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi / Ed. G. H. Pertz.*— Hannoverae, 1829.— Scriptorum.— Т. II.— Р. 238—247. Загальна хронологія подій охоплює період з 684 по 1102 рр. Наприкінці згадка з 1480 р. До тексту публікації „Анналів“ публікатори додали короткий вступ, який впроваджує читача в історію створення пам'ятки.— **Лист № 19.**

47. *„...я просив о десять відбиток статті про Самона...“* — М. Кордуба просить М. Грушевського розпорядитись виготовити і надіслати йому з Друкарні НТШ відбитки статті „Перша держава славянська, Розвідка історична“, опублікованої у „Записках НТШ“ (Львів, 1896.— Т. XIII, кн. V.— С. 1—20). Див. прим. 24, 37. Нині остаточно не відомо, чи Друкарня НТШ підготувала і надіслала М. Кордубі до Відня відбитки статті. Треба думати, що так.— **Лист № 19.**

48. *„Byzantinische Zeitschrift“ за p[ix] 1895...“* — Науковий журнал, присвячений проблемам візантиністики і стародавньої історії. Виходив з перервами протягом 1892—1949 рр. у різних містах: Мюнхені, Ляйпцигу, Берліні. Вийшло 104 томи. Фундатором і першим редактором журналу був К. Крумбахер. М. Грушевський замовив у М. Кордуби підготувати огляд цього журналу за 1895 р. (1894 р. рецензував журнал сам (Записки НТШ.— Т. VIII, кн. V.— С. 21—22). М. Кордуба погоджується написати його та публікує разом із оглядом журналів „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“ та „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“. Див.: Записки НТШ.— Львів, 1896.— Т. XIV, кн. VI.— С. 37—40; також: Піх О. *Byzantinische Zeitschrift // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія.*— Київ; Львів; Тернопіль, 2012.— Т. 1.— С. 556—558.— **Лист № 20.**

49. *„Від вашого брата дізнався, що Франко домагався, щоб і текст Фредегара видрукувати в додатку“*.— Йдеться про молодшого брата Михайла Грушевського Олександра Сергійовича, який 1896 р. перебував із двомісячним візитом у Відні і там зустрівся з М. Кордубою.

О. Грушевський (1877—1943) — відомий український історик, літературознавець, етнограф. Учень В. Антоновича, викладав в Одеському, Петербурзькому, Московському, Київському університетах, член багатьох товариств, дійсний член НТШ (з 1907), голова Комісії ВУАН для складання „Історико-географічного словника української землі“. Автор таких монографічних праць, як „Пинское Полесье“ (1901), „Очерки истории Туровского княжества“ (1902), „З історії української етнографії: вивчення історичних пісень“ (1905); К характеристике взглядов „Истории Руссов“ // Известия ОРЯС АН.— Санкт-Петербург, 1908.— Т. XIII, кн. 1.— С. 396—427; „Города Великого Княжества Литовського в XIV—XV вв.“

(1918), численних статей у „Записках НТШ“, „Записках Наукового товариства у Києві“, „Літературно-науковому віснику“, „Україні“ та ін. У тому ж листі М. Кордуба, додаючи, повідомляє М. Грушевського, що „Брат Ваш студіює життє віденське і оглядає Відень. Дуже вдоволений і дуже пильно все оглядає. Шкода, що на коротко вибрався“. Щодо згадки про домагання І. Франка див. прим. 42.— **Лист № 21.**

50. „**При тій нагоді вискажу кілька гадок à propos посідніх зборів**“.— Слова М. Кордуби стосуються Загальних зборів НТШ, які відбулися у Львові 6 червня 1896 р. Вони однозначно засвідчують прихильність і підтримку ініціатив М. Грушевського щодо праці Товариства. Програмні уваги М. Грушевського, виголошені на зборах Товариства, стосуються змін діяльності інституції, насамперед у науково-організаційному плані. Див.: Загальні збори Наукового товариства імені Шевченка // Діло.— 1896.— 6 черв.— Ч. 116.— С. 2; 11 черв.— Ч. 120.— С. 1—2; 12 черв.— Ч. 121.— С. 1—2; також прим. 111, 169.— **Лист № 21.**

51. „**...збірки писанок в „Просвіті”**“.— „Просвіта“ — культурно-освітня, громадська організація в Україні. Заснована 1868 р. у Львові для поширення освіти серед населення. „Просвіта“ організувала в селах і містах читальні, бібліотеки, видавала українською мовою популярну літературу, шкільні підручники, календарі. Одним із завдань „Просвіти“, згідно зі Статутом, була організація народних музеїв, що ставили собі за мету „пізнання краю і народу“, а водночас і „збереження його спадщини“ (див.: Статут Товариства „Просвіта“, затверджений 1913 р.; Іваничук Р., Комаринець Т., Мельник І., Середяк А. Нарис історії „Просвіти“.— Львів; Краків; Париж, 1993.— С. 186). У Львові „Просвіта“ організує Український національний музей. Вперше про Музей уже мовиться у звіті Товариства за 1886 р. У його колекціях археологічні знахідки, одяг, різні побутові речі сільського та міського населення, свічники, ікони, а також велика колекція писанок із різних українських регіонів тощо. Збіркою писанок „Просвіти“ у Львові користувався М. Кордуба. Згадку про Музей і його фонди знаходимо в описі майна Товариства за 1909 р. Надалі більша частина речей і предметів музею „Просвіти“ у Львові перейшла до Національного музею у Львові (нині — Національний музей ім. Митрополита А. Шептицького), а окремі — до Музею НТШ (Там само.— С. 33). „Просвіта“ як культурно-освітня, громадська організація заборонена радянською владою: у східних областях України 1920 р., у західних — 1939 р.— **Лист № 21.**

52. „**...збірки писанок ... Музею Дідушицького**“.— Про наявність збірки писанок (крашанок) у Музеї ім. Дідушицьких не існує прямих відомостей. Спеціального реєстру чи опису писанок у Музеї і Бібліотеці Дідушицьких не виявлено, принаймні за ХХ ст. Це стосується також і інших предметів побуту, народного ужиткового мистецтва та ікон. Вони, здається, у Музеї були поза спеціальною увагою, окремо не реєструвалися (зрозуміло, крім музейних внутрішніх інвентарів чи книг фіксації надходжень). Про деякі з них (писанки також) інформують виписки видання „Rozprawy i wiadomości z Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie“. Опис Бібліотеки, зокрема її рукописні фонди, чи не вперше досить

фахово описує Е. Хвалевик (Chwalewik E. Zbiory polskie.— Lwów, 1926.— Т. 1 (А—М).— С. 379—380). Про існування у Музею Дідушицьких невеликої колекції писанок (крашанок) відомо нам нині з випадкових згадок етнографів. Див. прим. 239, 266, 278.— Лист № 21.

53. **„Остаточю прийдеться обмежитись на Волинську літопись...“** — У листі М. Кордуба констатує брак матеріалу для опрацювання теми „Політика галицького боярства“ (див. прим. 38), хоч виняток становить Волинський літопис. Згаданий М. Кордубою літопис нагадує певну традицію у давнішій історіографії. Основою для неї послужила думка деяких дослідників про те, що літопис складався на Волині. Використовувалася також назва „Галицько-Волинський літопис“. А. Петрушевич називає його Волинсько-Галицьким літописом (1871). За новішими даними, що ґрунтуються на детальному порівняльному текстологічно-мовному аналізі пам'ятки, встановлено, що на Волині появилася лише четверта редакція зведення Галицько-Волинського літопису і написана також частина тексту з 1285/1286 по 1289 р., за іншими даними — 1289—1290 рр. (Еремін І. П. Волинская летопись 1289—1290 // Труды Отдела древнерусской литературы.— Москва; Ленинград, 1957.— Т. XIII.— С. 102—177; Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (Процес складання: редакції і редактори).— К., 1958.— С. 100; Романенчук Б. Галицько-Волинський літопис (1201—1292) // Азбуковник. Енциклопедія української літератури.— Київ; Філадельфія, 1973.— Т. 2.— С. 324—326 та ін.— Лист № 21.

54. **„...В[исоко]п[оважаний] П[ан] Професор подають в своїй історії Київської землі про організацію Київщини“.** — Йдеться про монографію М. Грушевського „Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV в.“ (К., 1891). М. Кордуба, готуючись до написання історії суспільно-політичних відносин у Галицькому князівстві, зокрема ролі у його житті боярства (не без згаданих порад М. Грушевського), згодом розширює коло питань і планує „написати про внутрішній устрій цілого князівства галицького“, для чого певним зразком повинна була служити праця М. Грушевського. Див. прим. 38.— Лист № 22.

55. **„Длугош“.** — Ян Длугош (1415—1480) — польський історіограф, географ, краєзнавець. Навчався у тодішній Краківській академії, служив при королівському дворі, учасник різних посольств. Автор праць із історії Речі Посполитої, а серед них і таких, у яких йдеться про українські землі у Середньовіччі. Видав дослідження: „Banderia Prutenorum“, „Insignia seu clenodia Regni Poloniae“, „Liber beneficiorum episcopatus Cracoviensis“. Найбільш відомою є праця „Annales seu cronice incliti Regni Poloniae...“ у 12 книгах, у якій використані переважно невідомі з інших джерел українські матеріали. М. Кордуба, збираючи матеріали до своєї майбутньої розвідки „Суспільні верстви та політичні партії в Галицькiм князівстві до половини XIII століття“ (див. прим. 38, 54), зауважує, що можна б багато знайти в Я. Длугоша матеріалу для своєї роботи, однак використані хроністом джерела та їх трактування викликають у нього сумніви. У зв'язку з цим він звергається до М. Грушевського „О раду оскільки на него (Длугоша) мож покладати віру“. З відповіддю, як відомо, історик довго не зволював: „Про Длугоша скажу: голі декоричні дати

ще можна брати з нього (cum grano falis), особливо щодо дат хронологічних, але аксесуари, освітленне, щоб так сказати, їх сервіровку, ліпше не брати" (див. далі лист № 23).— **Лист № 22.**

56. **„В останньому томі „Записок“ прочитав я розвідку Терлецького“.**— Йдеться про працю О. Терлецького „Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II. Розвідка критично-історична“, опубліковану у „Записках НТШ“ (Львів, 1896.— Т. XII, кн. IV.— С. 1—26).

Омелян Терлецький (1873—1958) — учитель, історик, учень М. Грушевського, активний суспільно-громадський діяч, був членом Головної управи „Рідної школи“, членом „Учительської Громади“ і „Просвіти“ у Львові. Автор таких праць, як „Козаки на Білій Русі 1654—1656 рр.“ (1897), „Історія української державности“ (1923, т. I; 1924, т. II), „Україна заборолом культури і цивілізації перед степовиками“ (1930), „Гетьманська Україна й Запорізька Січ“ (1935) та ін. Із працею О. Терлецького, про яку згадує М. Грушевський, був ознайомлений М. Кордуба раніше, ще перебуваючи під час її обговорення у Львові на семінарі професора Б. Дембінського. Див. прим. 57.— **Лист № 22.**

57. **„...праця в порівнянню з тими, що їх читав Терлецький ще за мене на семінарі Дембінського вказує на величезний поступ“.**— Так оцінює М. Кордуба працю О. Терлецького (див. прим. № 56), яка у порівнянні з першим варіантом значно доопрацьована. Йдеться про згадану статтю „Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340 по смерті Болеслава Юрія II. Розвідка критично-історична“. Чи є в цьому заслуга М. Грушевського, нині з'ясувати неможливо без окремих досліджень листування О. Терлецького і М. Грушевського чи інших матеріалів. Вперше з основними тезами розвідки О. Терлецького й текстом розвідки М. Кордуба ознайомився на семінарі з „загальної історії“, який вів у Львівському університеті згаданий Б. Дембінський (1858—1939) — польський історик, політик і дипломат. Працював у Львові з 1892 р., згодом, з 1923 р., у Познані. Видав „Źródła do dziejów drugiego i trzeciego rozbioru Polski“ (1902), „Korespondencja Stanisława Augusta z księciem Józefem Poniatowskim“ (1904) та ін.— **Лист № 22.**

58. **„Zeitschrift für österr[eichische] Volkskunde“.**— Австрійський науковий журнал, присвячений питанням етнографії і фольклору. Виходив протягом 1895—1916 рр. у Відні та Празі. Редактором журналу був видатний австрійський і європейський етнолог і народознавець Міхаель Габерлянд (див. прим. 11). У ньому публікувались українські дослідники. І. Франко, наприклад, надрукував такі свої статті та рецензії: „Prof. Volodymyr Šuchevyč. Huculščyna. Materijaly do ukrajinsko-ruškoji etnologii.— 1899, t. II; 1901, t. IV; 1902, t. V (Wien, 1902.— Jahr 9.— N 5.— S. 199—214); „Eine ethnologische Expedition in das Bojkenland“ (Wien, 1905.— Jahr 11.— N 1—2.— S. 17—32; N 3—4.— S. 98—115); „Das älteste ruthenische Volkslied“ (Wien, 1907.— Jahr 13.— N 1—2.— S. 27—32). Це стосується й праць З. Кузеля, І. Свенціцького. М. Кордуба опублікував рецензію на перший річник „Zeitschrift für österreichische Volkskunde“ у „Записках НТШ“ (Львів, 1896.— Т. XIV, кн. IV.— С. 37—39); див. прим. 11.— **Лист № 24.**

59. **„...я забрав у Беднарського 10 з[отих]...“** — Так повідомляє М. Кордуба М. Грушевського про одержання гонорару. Директор Друкарні К. Беднарський, який був довіреною особою голови НТШ, розпоряджався грошми, які отримував від реалізації книжок, і з цих грошей не лише оплачував працю співробітників, купував матеріали для друку, розсилав книжки, але й видавав авторам гонорари. Ім'я директора Друкарні НТШ К. Беднарського згадується у багатьох листах М. Кордуби і М. Грушевського. Про Карла (Жароля) Беднарського див. прим. 43, а також листи № 25, 28, 49, 66 та ін. — **Лист № 25.**

60. М. Грушевський просить М. Кордубу випозичити для нього приватно і надіслати у тимчасове користування книжки: Migne [J. P.] Patrologie Graeca [Cursus completus]. Series Graeca, t[omus] CVII (Leonis Tacticon). — [Paris, 1863]; Hampel. A. Pronzokor emelékei magyarhonban. — Budapest, 1892; Sitzungsberichte der Wiener Anthropologischen Gesellschaft. — Wien, 1896 (артикул I. Szombathy. Про [пам'ятки епохи бронзи. — [Budapest, 1892])). Справа взаємного випозичання і виміни книжок, які були у власних (М. Грушевського) та державних бібліотеках, між професором і учнем практикувалася тривалий час, починаючи зі середини 90-х років XIX і на початку XX ст. Чи переслав М. Кордуба М. Грушевському у той час (лист від 15 жовтня 1896 р.) усі названі книжки, немає прямих підтверджень. Про них у листуванні більше ніде не мовиться. Одне певне, що книжку Я.-П. Міня (Migne) М. Грушевський використовував в „Історії України-Руси“. — К., 1913. — Т. 1. — С. 394, 568—569. — **Лист № 26.**

61. **„...писав до „Академічної Громади“ до Львова...“** — Згадка стосується пошуку М. Кордубою по різних бібліотеках, у тому числі у бібліотеці „Академічної громади“ у Львові, книжки М. Грушевського „История Киевской земли“.

„Академічна громада“ — студентське освітньо-видавниче товариство у Львові, яке брало участь або самостійно проводило різні заходи суспільно-громадського характеру, мало добре розбудовану структуру гуртків і наукових секцій, власну бібліотеку, читальню. Виникла „Академічна громада“ внаслідок об'єднання товариства „Академічного братства“ і студентського товариства „Ватра“. Існувало протягом 1896—1921 рр. Видавало щотижневий часопис „Молода Україна“, серію книжок „Дешева бібліотека“. Особливо активно працювало у перших роках XX ст., де виділяється робота серед селян. Закрита польською владою у зв'язку з переслідуваннями Українського (таємного) університету у Львові. Див. також: Сварник І. Академічна громада у Львові // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія. — Т. 1. — С. 100—102. — **Лист № 27.**

62. **„...статко Волкову я маю вже зрецензовану; для того я прошу всіх співробітників не порозумівшись не робити рецензій“.** — Таке застереження М. Грушевського, очевидно, вказує, що М. Кордуба написав і переслав до Львова рецензію на книжку Ф. Вовка (Волкова), не погодивши заздалегідь питання її підготовки з редактором „Записок НТШ“. Але рецензія, як відомо, не залишилася не опублікованою. М. Кордуба у листі-відповіді (лист № 29) звертається до М. Грушевського „замітку про Волкова [...] передати редакції“ „Зорі“ (у листі заголовок статті звучить

так: „Les traineaux dans les usages funsales“), насправді розвідка звалася: Volkov Th. Les traineau dans les rites funéraires de l'Ukraine.— Paris, 1896.— 24 р. (див. нотатку: Зоря (Львів).— 1896.— Ч. 24.— С. 431). Тим часом у „Записках НТШ“ появилася замітка на цю ж працю Ф. Вовка самого М. Грушевського (Записки НТШ.— Львів, 1897.— Т. XV, кн. I.— С. 6); див.: Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка...— С. 61.— **Лист № 28.**

63. „...на Бачинського видів Вашу рецензію в „Зорі“. Чи би не хотіли зробити її й для „Записок“, звернувши головню [увагу] на історичну часть її?“ — Йдеться про публікацію: Бачинський Ю. Україна ігедента: суспільно-політичний шкіц // Зоря.— 1895—1896.— Ч. 17.— С. 217—218.

Юліян Бачинський (1870—1940) — відомий західноукраїнський громадсько-політичний діяч, публіцист. Один із засновників Русько-української радикальної партії (1890), а з 1899 р.— Української соціал-демократичної партії (до 1914 р.— голова), член Української Національної Ради (1918), згодом посол ЗУНР у Вашингтоні (1919—1921). 1929 р. переїхав в УРСР, 1934 р. репресований і засланий на Соловки. До найважливіших праць належать: Україна ігедента (По поводу еміграції). Суспільно-політичний шкіц // Універсальна бібліотека (Львів).— 1895.— Вип. IV.— Ч. 9—12; „Поділ Галичини“ (1897), „Взаємні відносини соціал-демократичних партій, української і польської у Східній Галичині“ (1911), „Українська імміграція в З'єднаних Державах Америки“ (1914), „Большевицька революція і українці“ (1928).

Перегляд бібліографії опублікованих праць М. Кордуби свідчить, що останній не підготував М. Грушевському для „Записок НТШ“ варіанта рецензії „на історичну часть“ (вона стосується обґрунтування необхідності створення України незалежною державою). Згодом М. Кордуба (лист від 29. 01. 1897 р.) тлумачить: „Щодо Бачинського, то товариші кажуть, і я так думаю, що не випадає, щоб одна особа про ту саму книжку писала 2 рецензії“. Правда, на цьому питанні не вичерпується (див. лист № 44, прим. 95). Див.: Юліян Бачинський // Мукомела О. Українська журналістика в іменах.— Львів, 1994.— Вип. 1.— С. 19—20; Шаповал Ю. Помилування не просив: невідомі сторінки біографії Юліяна Бачинського // Літературна Україна (Київ).— 1996.— Лют. 22.— № 8; див. також лист № 29.— **Лист № 28.**

64. „Я маю поклик на „Историю о Россійском Государствѣ, чрез доктора Бішінга (Büsching) вид[ану] 1763 [р.] в Гамбурзі...“ — Мова про маловідому історичну розвідку А. Ф. Бішінга. Назва книжки в оригіналі звучить так: Anton Friedrich Büsching. Neue Beschreibung des russischen Reiches nach allen seinen Staaten und Ländern (Hamburg, 1763).

Антон-Фрідріх Бішінг (Büsching) (1724—1793) — відомий західноєвропейський географ та історик XVIII ст. Народився у м-ку Штадтгаген поблизу Шаумбурга-Ліппе (Нижня Саксонія). Навчався у м. Галле, там закінчив філософський факультет університету. Жив у різних містах Європи: Копенгагені, Геттінгені, Берліні, Альті, Петербурзі. В останньому спершу як вихователь і вчитель сина данського посла, згодом як пастор лютеранської церкви (1761—1765). На той час припадає написання і видання у російському перекладі названої книжки. Основною його

працею, однак, є багатотомний твір „Erdbeschreibung” („Землеописання”), до якого переважно входять нариси про західно- і середньоевропейські країни (т. 1—11), видання щорічника „Magazin zur Historiographie und Geographie” (Гамбург, 1767—1793, т. 1—25). У щорічнику вміщено багато матеріалів з історії земель Росії, України, Польщі. Науковий інтерес представляють такі праці А. Ф. Бішінга, як: *Geschichte der evangelisch-lutherischen Gemeinen im Russischen Reich*. Altona 1766—1767 (336 S.), *Beiträge zur Lebensgeschichte merkwürdigen Personen* (1783—1787, т. 1—6), *Geschichte der evangelischen Brüderkonnessionen in Polen* (1784—1787, т. 1—3) та ін.

Розвідка А.-Ф. Бішінга зацікавила М. Грушевського з точки зору використуваних ним джерел, які стосуються українських земель другої половини XVI ст. Див. прим. 65.— Лист № 30.

65. „...оповідання про Богдана Ружинського і реформу козаків за Баторія і хотів би знати, як він виглядає”.— М. Грушевському у листі до М. Кордуби йдеться про події, пов'язані з діяльністю Богдана Ружинського (в окремих джерелах його прізвище відоме також як „Ружинський”), і згадки про них у розвідці А.-Ф. Бішінга, „*Neue Beschreibung des russischen Reiches nach allen seinen Staaten und Ländern*” (див. прим. 64). М. Грушевський просить М. Кордубу знайти і надіслати йому до Львова розвідку для ознайомлення („хотів би знати, як він [робота Бішінга] виглядає”). З усього, правдоподібно, найбільше зацікавлення викликали дуже популярні у XVI—XVIII ст. оповіді про Б. Ружинського і їх інтерпретація А.-Ф. Бішінгом. Відомо, що для 70-х і пізніших років другої половини XVI ст. велике значення мала започаткована ще за Вишневецького державна реформа та мобілізація козаків. За дорученням короля Стефана Баторія (1572), коронний гетьман Ю. Язловецький закликає низових козаків на королівську службу (їх число зростало: 300, 500, потім ще більше, а, за підрахунками турків, у поході на Аслан-городок брало участь уже п'ять тисяч). Основним було те, що реформа впроваджувала нові порядки у козацьке середовище, а з ними надію на свободу, з'являлись „вольності” та козацький імунітет. Це породжувало у пригнобленого народу загальне підняття патріотизму. І він його уособлює у діях козацького ватажка князя Богдана Ружинського (за народною традицією, „гетьман Богданко”). Навколо його особи виростає „несамовита кількість” легенд, оповідань про різні його вчинки; він стає головною дійовою особою Баторієвих реформ, а водночас героїчних вчинків і „героїчних подробиць”. Тут варто згадати також твір Б. Папроцького „*Ponosza*”. *Tho jest wystawianie panow u paniat Ruskich u Podolskich...* (Kraków, 1575). Б. Ружинський — лицар і герой, учасник найрізноманітніших подій в обороні народу, виступав, на думку М. Грушевського, як незмінна дійова особа якоїсь казки-феєрії, що переказується з уст в уста, а звідти потрапляє в літературу („Історія Русів”), згодом до різних посібників козацької історії. Чи не того шукав М. Грушевський і, відповідно, хотів реально оцінити наукові засади твору А.-Ф. Бішінга. Мусила впливати й інша реальність, а саме, як в „Історії о Російскомъ государствѣ...” А.-Ф. Бішінга відображені контакти Росії з Б. Ружинським. М. Грушевський „з припадкової звістки московської реляції довідується, що Ружинський стояв у зносинах з московським урядом:

десь зимою 1576/1577 рр. цар прислав козакам, Ружинського дарунки, обіцяв їм поміч і запаси, з тим щоб на другий рік, на весну вони йшли всередину Криму [...] і Ружинський з козаками обіцяли то вчинити". Такий сюжет не міг не зацікавити історіографів Росії XVIII ст., таких, як А.-Ф. Бішінг. (Див.: Грушевський М. Гетьман Богданко. Критично-історична розвідка // Записки НТШ.— Львів, 1897.— Т. XVI, кн. II.— С. 1—18; його ж. Історія України-Руси.— Львів, 1909.— Т. VII (Козацькі часи — до року 1625).— С. 143—147.)

Як випливає із змісту листа, писаного „після 19. 10. 1897" (лист № 51), М. Кордубі не вдалося віднайти ні в центральній „царській" (Wiener Hofbibliothek), ні в університетській бібліотеках Відня цієї книжки А.-Ф. Бішінга та надіслати її М. Грушевському до Львова. М. Кордуба рекомендував звернутись за нею з офіційним листом у Берлін, де вона повинна зберігатись.— **Лист № 30.**

66. **„Видів Вашу рецензію в Kwartalnik-u..."** — йдеться про польськомовний науковий часопис „Kwartalnik Historyczny", присвячений висвітленню проблем давньої і нової історії Польщі, України і Європи взагалі. Заснований 1887 р. як орган Towarzystwa Historycznego під керівництвом К. Ліске. Виходив у Львові до 1939 р., після Другої світової війни — в Кракові, а з 1953 р. як орган Інституту історії Польської академії наук у Варшаві. Починаючи з 1895 р. М. Кордуба вміщає у „Kwartalniku" багато нотаток і рецензій на різноманітні книжки і навіть статті. Протягом 1895 р. подав 22 матеріали. Це тривало, хоч значно менше, до 1896 р. Прочитавши одну з рецензій (очевидно, за 1896 р.), М. Грушевський у листі до М. Кордуби зауважує: „нащо Ви туди пишете?", очевидно, маючи за мету переорієнтувати молодого М. Кордубу на видання НТШ. За співробітництво з „Kwartalnik-ом" М. Кордуба дістав від редактора „Kwartalnika" всі томи видання, чим дуже дорожив (див. лист № 51). Зауваги М. Грушевського, однак, вплинули на М. Кордубу. Наступна рецензія у „Kwartalnik-u" з'явилася лише 1938 р.— **Лист № 30.**

67. **„Вийшла польська книжка про Тернопільщину — чи не скотили б Ви її зреферувати?"** — Правдоподібно, йдеться про книжку В. Сатке „Powiat Tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym na podstawie materiałów dostarczanych przed nauczycielów ludowych".— Tarnopol, 1895.— 163 s.+ mapa. Спершу праця вийшла друком у „Rocznik-u Kółka naukowego Tarnopolskiego" (Tarnopol, 1895.— Т. III), згодом з'явився її окремих відбиток. Інша книжка на той час про Тернопіль і околицю не виходила.

Владислав Сатке (1853—1904) — польський педагог, природознавець, метеоролог. Навчався у політехнічному інституті у Мюнхені (Німеччина). Учитель віділової школи у Тернополі (1883—1887) і учительської семінарії. З 1893 р.— керівник метеорологічної станції і засновник Тернопільського наукового гуртка (1893). Автор близько 80 різних наукових і науково-популярних праць, художніх творів. Лист М. Грушевського адресований М. Кордубі без дати, умовно датований „початком 1897 р." Див.: Гуцал П. Сатке Владислав // Тернопільський енциклопедичний словник.— Тернопіль, 2008.— Т. 3.— С. 230.— **Лист № 30.**

68. **„Ми з „Січ"..."** — Студентське товариство у Відні („Руско-українське товариство „Січ" у Відні", „Українське академічне товариство

„Січ" у Відні", „Академічне товариство „Січ" у Відні"). Популярно названо також товариство „Віденська Січ" або „Січ віденська". Засноване у січні 1868 р. Фундаторами „Січі" у Відні були А. Вахнянин (перший голова) і Ю. Целевич (згодом перший голова НТШ у Львові 1892 р.), за співучасті Л. Шеховича, Ю. Медвецького, В. Лукашевича (всіх сім осіб). Згодом Товариство у різний час очолювали М. Подолинський, М. Бучинський, І. Пулюй, О. Терлецький, І. Горбачевський, Я. Окуневський, І. Куровець, О. Партицький, І. Бережницький, а 17/11 1897—07/06 1898 р.— М. Кордуба (див.: Марітчак Т. Минуле віденської „Січі" // Над синім Дунаєм. Ювілейний збірник Українського академічного Товариства „Січ" у Відні / Ред. О. Грицай, Т. Марітчак.— Відень, 1932.— С. 188—190). У 70—90 рр. XIX ст., коли у Товаристві панівною була демократична течія народовецького спрямування, „Січ" відіграла значну роль в українському суспільно-політичному житті та національному відродженні власного народу в межах Австро-Угорської імперії. Воно повсюдно і постійно обстоювало загальноукраїнські політичні позиції, пізніше підтримувало сецесійний рух, боролось за відкриття українського університету у Львові. У 1914—1918 рр. „Січ" допомагала в акціях Союзу визволення України, опротестовувала польські погроми і паціфікації українського населення у Східній Галичині. Див.: Там само.— С. 192; також: Кордуба М. Історія „Січі" // „Січ". Альманах в пам'ять 30-их роковин основанія тов[ариства] „Січ" у Відні / Ред. комітет: М. Кордуба, С. Яричевський, Р. Сембратович.— Львів, 1898.— С. 5—24; пор. також прим. 114.— Лист № 31.

69. **„...потягнути Виділ до відповідальности, чому не зробив того з власної ініціятиви, а лише на зазив Бобжинського..."** — Йдеться про політичні дискусії і суперечки між членами різних партій у Галичині та перенесення їх у стіни НТШ на переломі 1896/1897 рр., власне, заполітизованості Виділу (Президії) і роботу в цьому контексті О. Барвінського та його прихильників. У НТШ до обрання 2 лютого 1897 р. головою М. Грушевського фактично не було наукової програми розвитку Товариства. На це звертали увагу окремі члени НТШ у Львові. Не бачили її А. Антонович, О. Кониський, К. Михальчук та ін. Заполітизованість Виділу (Президії) зводила нанівець статутні засади Товариства. У це на той час непрямо втручається президент Крайової шкільної ради М. Бобжинський. Він ініціює певні зміни у політику Виділу (Президії), правда, не без затаєних підтекстів (йшлося про окремі положення статуту, ідеологічне спрямування часописів та ін.) (див.: Діло.— 1896.— Груд. 4—5, 16—17, 19—28.— Ч. 263—264, 273—274, 276, 281; 1897.— Лют. 3.— Ч. 17; Надзвичайні загальні збори // Записки НТШ.— Львів, 1896.— Т. XIV, кн. VI.— С. 2—4; Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892—1932.— Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006.— С. 25—29 та ін.). Значні матеріали для пізнання політики М. Бобжинського і його однодумців щодо українців містять кореспонденція польських і українських політиків, діячів науки та культури за 1890—1914 рр. (Biblioteka Jagellońska, гек., N 8077—8102 та ін.).

Міхал Бобжинський (1849—1935) — польський історик, громадсько-політичний діяч консервативного спрямування, правник, професор Краківського університету. Був послом до Галицького сейму, член Державної ради, президент Крайової шкільної ради, опісля намісник Галичини

(1908—1913). Брав участь як президент Крайової шкільної ради у Маркіяновому святі — перенесенні тлінних останків тіла М. Шашкевича із с. Львівські Новосілки до Львова (1893) (див. прим. 198), не поділяв активних політичних заангажувань І. Франка, його зв'язків із М. Драгомановим, потаємно підтримував думку тих, які не апробували габілітації І. Франка (Франко І. Історія моєї габілітації // Франко І. Зібрання творів...— К., 1983.— Т. 39.— С. 47—48). Автор праць: „O dawnem prawie polskiem i jego pauce...” (1874), „O sejmach polskich za Jana Olbrachta i Aleksandra” (1876), „Wskrzeszenie państwa polskiego. Geneza społeczeństwa polskiego” (1920—1925), „Dzieje Polski w zarzysie” (1927.— Т. I—II) та ін. Останню книжку М. Бобжинського рецензує М. Кордуба (Україна (Київ).— 1929.— № 12.— С. 134—137); див. прим. 71, 285.— Лист № 31.

70. „...ми довідалися (доперва з „Правди”)...” — „Правда” — літературно-науковий і громадсько-політичний журнал, орган народоців. Виходив у Львові протягом 1867—1898 рр. (з перервами). Співпрацювали з журналом О. Кониський, П. Куліш, О. Огоновський, С. Воробкевич, І. Нечуй-Левицький. 1884 р. журнал редагував І. Франко. Часопис відіграв визначну роль у боротьбі з москвофільством і поширенням української національної свідомості серед суспільства, розвитку української мови. Після заборони українського слова на території Росії „став фактично всеукраїнським виданням”.— Лист № 31.

71. „Діло” винеслося до Ставропігії...” — Що мав на увазі М. Кордуба, зауважуючи, що газета „Діло” „винеслася до Ставропігії” як dokonаний акт, однозначно не відомо. Можна лише припускати, що не йшлося про зміну приміщення редакції й адміністрації газети „Діло”. Це якраз не відбулося. Обидві установи постійно містилися у будинку на вул. Баторого (нині Князя Романа), 24, у Львові, а друкувалася газета впродовж 1880 — початку 1887 рр. (Ч. 1—40) у Друкарні Товариства ім. Шевченка (вул. Крива, нині О. Нижанківського), 2, а далі у 1887—1903 рр. (Ч. 41—293) (Ч. 1—884), а також у Друкарні Ставропігійського інституту (1897—1898) (вул. Руска, 3). Найімовірніше, слова М. Кордуби вказують на розбіжності навколо вміщення матеріалів у газеті, що суперечили ідеям народоців. Особливо жваві обговорення тривали 1896 р., у яких чимало питань інспірували голова Крайової шкільної ради М. Бобжинський і його прихильники в НТШ (див.: Діло.— 1896.— Груд. 17.— Ч. 274 (див. прим. 69). Відомості про друкування газети „Діло” протягом 1880—1887 рр. у Друкарні НТШ, а 1887—1903 рр.— у Ставропігії, що подані в літературі, помилкові: Шаповал Ю. Г. „Діло” (1880—1939 рр.): поступ української суспільної думки.— Львів, 1999.— С. 346; Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Львова 1848—1939.— Львів, 2001.— Т. 1 (1848—1900).— С. 359.— Лист № 31.

72. „Вечерами сиджу в „Інституті” та вправляюся в палеографії. Ретороза думаю робити в червні, а інституцький „Vogrgdfung” в липні...” — Так М. Кордуба ділиться з М. Грушевським про своє навчання. Інститут історичних досліджень Австрії (Instytut für österreichische Geschichtsforschung), що діяв при Бібліотеці університету у Відні, в якій у бібліографічному відділі працював (1898—1900) М. Кордуба (див. лист № 44) і

паралельно навчався палеографії та інших спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін у професорів Г. Цайсберга, А. Пшибрама та В. Вагтенбаха. Див. також прим. 30, 105.— **Лист № 31.**

73. „**Розвідки про Тернопільщину тут нема...**” — Йдеться, мабуть, про згадуване раніше видання: Satke W. Powiat Tarnopolski pod względem geograficzno-statystycznym na podstawie materiałów dostarczanych przez pauczycielów ludowych.— Tarnopol, 1895.— 163 s. + мапа (див. прим. 67). Спершу названої праці М. Кордуба не знайшов у Відні. Також йому її ніхто з Галичини не надіслав. Відповідно, справа з рецензуванням книжки затягувалася. М. Кордуба близько чотирьох місяців, починаючи з червня 1897 р. (лист № 44), мовчав і не відповідав на пропозицію М. Грушевського, і лише у листі від 19 жовтня 1897 р. (очевидно, вже ознайомившись із працею В. Сатке і звільняючись від інших обов'язків) заявляє про готовність її написати: „що знова тикаєсь розвідки про Тернопільщину, то зроблю на се рецензію” (лист № 51).

Зволікання і мовчанка М. Кордуби спричинилися до того, що М. Грушевський звернувся з аналогічною пропозицією відгукнутись про книжку до іншого автора. Рецензію на розвідку В. Сатке написав Яків Миколаєвич (Записки НТШ.— Львів, 1897.— Т. XVIII, кн. IV.— С. 61—64). М. Кордуба так і не написав рецензії.— **Лист № 31.**

74. „**Р[оку] 1899 буде Археологічний з'їзд в Києві, куди нас будуть просити...**” — Йдеться про скликання XI Археологічного з'їзду в Києві, який проходив 1—20 серпня 1899 р. Це чи не перша згадка про з'їзд, яку надсилав М. Грушевський у Відень М. Кордубі. М. Грушевський підкреслює, що у цьому заході „нам треба постаратись [...] реферати треба приладити заздалегідь”, а для М. Кордуби визначає навіть тему — „одним з тих [рефератів] міг би добре бути про писанки”. Це тема для М. Кордуби у 1890-х роках була близькою (див. прим. 81, 84, 86, 90—91 та ін.). Децю згодом НТШ одержало офіційне запрошення на з'їзд. І це зобов'язувало Товариство поставитись до вибору тем, підготовки рефератів та взагалі організації заходу з усією серйозністю (див.: Обіжник до західноукраїнських вчених, складений В. Гнатюком від імені президії НТШ у Львові про можливу участь в Київському археологічному з'їзді (Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871—1989) / Упоряд. Я. Дашкевич, О. Купчинський, М. Кравець та ін.— Львів, 1998.— С. 69.— № 78). З приводу підготовки до з'їзду в НТШ відбувалися різні наради (передусім у рамках секцій), обговорення, рекомендації тематики, внаслідок цього зголошено понад 15 доповідей із різних ділянок гуманітаристики. Серед учасників визначились з темами і підготували окремі доповіді М. Грушевський, І. Франко, Д. Коренець, В. Шухевич, М. Кордуба, О. Колесса, І. Кокорудз, В. Охримович, І. Верхратський, В. Гнатюк, С. Рудницький, О. Барвінський, В. Коцовський, К. Студинський, М. Павлик. Однак львівські вчені, знаючи ставлення офіційних чинників Росії, звертаються до київського оргкомітету з'їзду із запитанням, чи робочою мовою і мовою друку матеріалів буде „українсько-руська” мова (на з'їзді, згідно з його статутом, доповіді мали реферуватися всіма західно- і південнослов'янськими мовами), інакше це „могло наражати українських вчених на прикрі, навіть образливі, непорозуміння під час з'їзду, коли б справу мови заздалегідь не було з'ясовано”.

Пізнавальним під цим оглядом був лист-звернення, складений І. Франком: „Світлий комітет для улагодження Археологічного конгресу в Києві!“ І. Франко пише: „Складаючи іменем Наукового товариства імені Шевченка у Львові щирю подяку світлому комітетові за прислані на руки товариства і декого з його членів запросини до участі в конгресі, підписані з порученця секцій історично-філософічної і філологічної та комісій археографічної і етнографічної мають честь просити світлий комітет о в'яснення ось яких точок у присланих нам „Правилах“ з'їзду, заявляючи, що від такого або іншого розуміння тих точок залежати буде можливість участі Наукового товариства імені Шевченка, взглядно його делегатів, у працях конгресу.

1. В точці 29 правил сказано: „Все рассуждения и прения в заседаниях съезда, как общих, так и частных, по отделениям, происходят на русском языке, но Ученый комитет может назначить особые заседания на французском, немецком и польском, западных славянских языках“. Для членів Наукового тов[ариства] ім. Шевченка важно знати, чи під назвою „русский“ треба розуміти тільки один великоруський язык, чи також під той термін *implicite* входить і українсько-руський (малоруський) язык, то значить, чи на основі букви сего правила при дебатах з'їзду буде допущений також українсько-руський язык, чи ні? Це було б остільки пожа[даним].

2. В разі негативного порішення сего запитання для членів Наукового тов[ариства] ім. Шевченка важно знати, чи евентуально впорядчиками з'їзду може бути українсько-руський язык приписаний до категорії „южных и западных славянских языков“ і, таким робом, допущений хоч на окремих засіданнях, чи взагалі не буде допущення цілком?

3. В зв'язку [з цим] стоїть також питання, чи праці, які б з боку членів Наукового тов[ариства] ім. Шевченка були прилагоджені для з'їзду, можуть бути допущені на денний порядок з'їзду і евентуально опубліковані в „Трудах“ з'їзду в українсько-руській мові, чи ні.

Уважаючи відповіді на сі питання дуже важними для членів Наукового тов[ариства] ім. Шевченка вже з того практичного погляду, що від них буде залежати для них можливість живої участі в працях і дебатах з'їзду, підписані висловлюють щире бажання, аби відповідь світлого комітету дала нашому товариству можливість узяти якнайважливішу і численнішу участь у працях з'їзду в інтересі розвою дорогої нам усім науки“ (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, від. рукописних фондів і текстології, ф. 3 (І. Я. Франко), спр. 1586, арк. 1—2. Рукопис. Чернетка. Опубл.: Іван Франко. Документи і матеріали. 1856—1965.— К., 1966.— С. 230—231.— № 221).

Після багатьох засідань і обговорень київського оргкомітету, незважаючи на заперечення Ф. Флоринського і жменьки його прихильників-українофобів, верх взяли „толерантні і тактовні“ елементи, які запропонували звернутись за вирішенням справи до Москви, зокрема, до Московського археологічного товариства, а далі міністра освіти. Останній відповів „згодою на участь у з'їзді галицьких вчених, але поставив умови, які ту згоду фактично уневажнювали, а саме: з огляду, що український („малоруський“) язык не різниться од языка „общерусского“, не виділяти українських рефератів в окрему групу інших слов'янських мов, а читати ті реферати на звичайних засіданнях з'їзду нарівні з докладами

російськими, друкувати ж ті доклади в „Трудах“ з'їзду визнавалося за можливе лише в мові російській” (Лотоцький О. Археологічний з'їзд // Сторінки минулого.— Варшава, 1933.— Т. 2.— С. 248). НТШ, яке очолювало західноукраїнських вчених, що зголосили свої доповіді, відреагували відмовою брати участь у з'їзді. 20 серпня 1899 р. В. Гнатюк та І. Франко звертаються до київського організаційного комітету Археологічного з'їзду з такими словами:

„Маємо честь повідомити, що з причин недопущення українсько-руської мови до рефератів на з'їзді, Наукове товариство імені Шевченка не може взяти участі в ньому, бо се недопущення робить не тільки практичну перешкоду для тих членів, що не володіють російською мовою, але всім взагалі робить таку участь морально неможливою” (Франко І. Зібрання творів...— К., 1986.— Т. 50.— С. 439—440).

Загалом, як твердили очевидці, з'їзд зібрав невелику кількість учасників. Україну репрезентували В. Антонович, Д. Багалій, М. Біляшевський, П. Владимиров, П. Голубовський, В. Завиткевич, В. Іконников, І. Каманін, В. Кордт, О. Левицький, В. Ляскоронський, І. Малиновський, Н. Петров, В. Хвойка, В. Щербина, Д. Яворницький, М. Ясинський та ін. (Портрети учасників XI Археологічного з'їзду у Києві вміщає альбом, виданий Василем Кульженком.) На з'їзді обговорювалися питання історії і культури Правобережної України, джерела середньовічного Києва, початки і розвиток книгодрукування, дослідження Кирилівської стоянки. Див.: Труды одиннадцатого Археологического съезда в Киевѣ 1899.— Москва, 1901.— Т. I.— 816 с.; 1902.— Т. II, VIII.— 265 + 177 с. Члени НТШ опублікували свої реферати у „Записках НТШ” (Львів, 1900.— Т. XXXI—XXXII, кн. V—VI; Т. XXXV—XXXVI, кн. III—IV); див. листи № 85, 88, прим. 144.— Лист № 32.

75. *„В Відні є Питляр, чи видасте його?”* — Правдоподібно, йдеться про Михайла Питляра — краєзнавця і культуролога (див. Листи М. Питляра до Андрія Шмигельського за 1907—1913 рр.— Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2472).— Лист № 32.

76. *„Прошу казати видрукувати 200—300 екземплярів квестіонара (так як був в XI чи XII т[омі] „Записок”)*.”— Йдеться про виготовлення відбитків квестіонара (Питальника для збирання інформації про писанки) у „Записках НТШ” (1896.— Т. XI, кн. III.— С. 3—5. Рубрика „З Товариства). Див. лист. № 33. Чи виготовила Друкарня НТШ відбитки квестіонара для М. Кордуби, не відомо. Правдоподібно, ні. Його як окреме видання не фіксують бібліотечні каталоги і друковані бібліографії, в тому числі бібліографії праць М. Кордуби. Тим часом відомо, що М. Кордуба користувався відбитками квестіонара. У вступних абзацах до розвідки „Писанки в галицькій Волині” М. Кордуба пише: „В порозумінню з Нау[овим] тов[ариством] ім. Шевченка я оголосив той квестіонар в часописах: „Ділі” та „Народній Часописи” (Цвітень, 1896) та „Записках Нау[кового] тов[ариства] ім. Шевченка.— Т. XIII. Крім сего розіслав я 200 примірників квестіонара по селах...” Останнє дає змогу припускати, що вказаних 200 відбитків квестіонара могли бути виготовлені з власної ініціативи М. Кордуби в одній із друкарень названих часописів чи НТШ без позначення будь-яких поліграфічних вихідних даних. Примірники

цього квестіонара нині є бібліографічним раритетом. (Див.: Кордуба М. Писанки в галицькій Волині // Матеріали до українсько-руської етнології... / Ред. Х.в. Вовка.— Львів, 1899.— Т. I.— С. 170.— [Додаток] 11 арк. [таблиць] зразків малюнків писанок.)— **Лист № 33.**

77. **„Підгірщина“.**— Умовна назва значної території західноукраїнських земель, яку М. Кордуба використовує на позначення підгірських районів України. Йдеться про регіон або частину регіону Прикарпаття. Дещо пізніше він вживає термін „Підгір’я“ на означення приблизно тієї ж території (див. лист № 45).— **Лист № 33.**

78. **„Січ“ становить тепер центр політики рускої (як Кріт — європейської). „Діло“ з цілою зайlostю кидаєся на ню, як перше на Виділ Тов[ариства] ім[ени] Шевченка“.**— М. Кордуба перебільшує суспільно-політичну роль товариства „Січ“ у Відні. 1897 р. у ньому, безперечно, діяли політично заангажовані особи (Остап Терлецький, Володимир Старосольський, Юліян Бачинський), які ставили собі за мету, незалежно від різних на той час політичних уподобань, сприяти відродженню української думки і держави, їх значення у загальному розвитку суспільної думки було не таким значним для Галичини, не кажучи про Надніпрянську Україну. Що стосується порівняння з „Критом“ (Крітом), то це лише політична аналогія для наслідування. Формування на острові самостійної слов’янської держави могло служити прикладом для створення інших незалежних слов’янських держав у Європі.

Згадка про нападки на Виділ НТШ стосувалася часу обговорення виборів голови НТШ 1896 — початку 1897 рр. і змін, запропонованих у Статуті Товариства.— **Лист № 33.**

79. **„...новоерівські часописи“.**— У листі М. Кордуби йдеться про українські політичні газети, які були речниками ідеології нових відносин („нової ери“) між українцями Галичини і поляками. Вони, головним чином, полягали на зближенні українців з поляками у суспільно-політичній і культурно-освітній сферах та відмежуванні українців від москвофільства. (Активізація москвофільства на той час була значною загрозою для українства.) Ця політика була інспірована австрійським урядом у зв’язку з політичним напруженням Австро-Угорщини з Росією. До новоерівських часописів насамперед належали проурядова газета „Народна часопись“, а з 1896 р.— газета „Руслан“. Для утвердження ідей „нової ери“ в Галичині велися переговори між представництвами, з українсько-го боку В. Антоновичем, митрополитом С. Сембратовичем, О. Барвінським, а також Ю. Романчуком, К. Телішевським та іншими, з польського — з К. Бадені, Е. Сангушом, А. Хамецом, які докладно висвітлювали на сторінках своїх газет перебіг зустрічей і коло обговорюваних сторонами питань. Цій політиці служили також польськомовні часописи, зокрема, такі, як „Ognisko“, „Dziennik Polski“. Основною вимогою українців була необхідність „рівноправності на полі культурного, освітнього і економічного розвитку двох народів“. Після тривалих, зрештою, загалом „пустих“ за змістом обіцянок польської сторони настав розкол між членами українського представництва: більшість народовців на чолі з Ю. Романчуком відійшла від цієї політики (1894). На позиціях „нової ери“ залишилася меншість, яку очолили С. Сембратович, О. Барвінський та А. Вахнянин.

Унаслідок переговорів була, однак, досягнута домовленість: поширення прав української мови в адміністративних установах, у тому числі у судах, впровадження фонетичного правопису у шкільних підручниках, заснування державної гімназії у Коломиї та інших містах, відкриття кафедр східноєвропейської історії (1894) (власне, історії України) і української літератури у Львівському університеті, відкриття таких національно-допомогових інституцій, як Товариство „Дністер” у Львові та „Українська щадниця” у Перемишлі тощо. Не всі однозначно оцінювали заходи політики українців, пов'язані з „ною ерою”, і висвітлювання її на шпальтах газет. До них належав і молодий М. Кордуба. І. Франко у своєму есе „Молода Україна” назвав „нову еру” фатальним актом (Франко І. Зібрання творів...— К., 1981.— Т. 32.— С. 467; 1982.— Т. 33.— С. 176, 483; Т. 38.— С. 577; 1986.— Т. 45.— С. 278, 536—537). Див.: Клід Б. До історії „нової ери”. Неопублікований лист Володимира Антоновича до Олександра Барвінського // Україна модерна.— Львів, 1996.— Ч. 1.— С. 146—149; Чорновол І. Польсько-українська угода 1890—1894 рр.: генеза, перебіг подій, наслідки / Автореф. дис. ... канд. іст. наук.— Львів, 1995; його ж. Олександр Барвінський у контексті своєї і нинішньої епохи // Олександр Барвінський. 1847—1927: Матеріали конференції...— С. 32 і далі.— Лист № 33.

80. *„Сьогодні заніс Андрейчину табл[ицю] І, щоб він зробив на пробу 12 писанок...”* — М. Грушевський повідомляє М. Кордубу, що зробив перші кроки щодо виготовлення пробних кольорових відбитків малюнків писанок, які повинні ввійти до його майбутньої розвідки. Голова НТШ активно ангажується у підготовку таблиць ілюстрацій до статті М. Кордуби (див. листи № 32, 34, 36, 39). Обрав для цього літографічну друкарню Андрія Андрейчина у Львові, яка на той час славилася якісним виконанням книжкової художньої кольорової продукції та графіки. Діяла з 1893 по 1914 рр.

Андрій Андрейчин — художник, гравер, літограф. Навчався у Школі М. Мурашка в Києві (1879—1881), типолітографічній майстерні Г. Корчака-Новицького і Промисловій школі у Львові (1881—1886), згодом індивідуально у майстрів Кракова, Відня, Будапешта. У літографії А. Андрейчина друкувалася продукція різних мистецьких жанрів — від рисунків пейзажних видів, архітектурних споруд, портретів, карт до афіш, поштових листівок, альбомів кольорових вишивок і обкладинок музичних і художніх творів. А. Андрейчин співпрацював із різними визначними особистостями культури і науки, товариствами і редакціями. Особливо плідними для літографії А. Андрейчина була друга половина 90-х років ХІХ — перше десятиліття ХХ ст. Див.: Левицький І.-Е. Прикарпатська Русь в ХІХ-м вщц...— Т. І.— Вып. 1.— С. 47—49. Потрібно відзначити, що спроба М. Грушевського співпрацювати з літографічною друкарнею А. Андрейчина виявилася вдалою. А. Андрейчин виконав усі 13 аркушів зразків малюнків писанок (на останньому аркуші напис: „Літ[ографія] А. Андрейчин у Львові”. Вони були додані до розвідки М. Кордуби: Писанки в галицькій Волині // Матеріали до українсько-руської етнології.— Т. І.— [Додаток] 13 арк.— Лист № 34.

81. *„...сею року хочу взяти ціле Поділя і Покутя”*.— М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про свої наміри влітку 1897 р. збирати відо-

мости про писанкарство на території Східної Галичини, зокрема західно-українських етнографічних районів Поділля (Західного Поділля) та Покуття. У той же час він інтенсивно підготовляє „альбом“ малюнків писанок і пише, включаючи щораз нові матеріали, текстову частину розвідки про українське писанкарство.— Лист № 35.

82. „...Halban [Alfred]. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien u[nd] d[ie] Ukraina.— Berlin, [1896.— XII + 136 S.]; Skulj [Stjepan]. Die Entstehung der altersten russischen sog[enannten] Nestorchronik [mit besonderer Rücksicht auf Svjatoslav's Zug nach der Balkanhalbinsel. Literar-historische Studie].— Požega, 1896.— [57 S.]; Павлов [Н]. Русская история от древних времен.— Москва, 1896; Турчевич [А. О.] Русская история в связи с историей Вел[икого] княж[ества] Литовского.— Вильно, 1896; Golichowski [N.] Historia et catalogus observantis provinciae ordinis Minorum vulgo Bernardinorum olim provinciae Russiae modo Galicianae vocitatae.— Leopoli, 1896; Иванов [П. А.] Истор[ические] судьбы Волынской земл[и] [с древнейших времен] до конца XIV в.— Одесса, 1895.— [2 + 317 с.]— Поданий перелік наукових праць переважно іноземних авторів пропонував М. Кордуба для рецензування на сторінках „Записок НТШ“. У листі-відповіді М. Грушевський із переліку вибрав дві — Голіховського „Historia et catalodus...“ та С. Сркуля (лист № 36), мотивуючи, що „решта вже роздана до рецензії тощо, або не варті“ спеціальних рецензій“. Їх повні назви такі: Golichowski [N.] Historia et catalodus observantis Provinciae ordinis minorum s. p. n. Francisci vulgo Bernardinorum olim Provinciae Russiae modo Galicianae vocitatae sub titulo Immacolatae conceptionis b. v. Marie ad annum 1896.— Leopoli, 1895.— 71 p.; Skulj Stjepan. Die entstehung der ältesten russischen sogenannten Nestorchronik: mit besonderer rücksicht auf Svjatoslav's zug nach der Balkanhalbinsel: Literarhistorische studie.— Požega, 1896.— 57 S.

Перша публікація містить короткі інформації з історії поширення ордену бернардинів, творячи „Руську провінцію“, основні зосередження їх у Бережанах, Гвоздці, Дуклі, Збаражі, Кристинополі, Лежайську, Львові, Переворську (нині Пшеворськ), Ряшеві (нині Жешів), Самборі, Сокалі та інших містах, сягаючи Києва та інших східноукраїнських земель, відомості про адміністрацію монастирів, починаючи зі середини XV ст., та інші дані з частими покликами на архіви; друга — присвячена аналізу літописів та інших писемних джерел про похід і перебування князя Святослава на Балканському півострові.

М. Кордуба не рецензував цих праць у „Записках НТШ“, ні в інших виданнях Товариства. Див.: Myron Korduba. Bibliography / By N. N. and O. Pritsak...— P. XXXVII—XLIII; Кульчицька Т. Мирон Кордуба...— С. 106—126.— Лист № 35.

83. „Громада“.— М. Кордуба, згадуючи в листі „Громаду“, правдоподібно, не мав на увазі якоїсь абстрактної назви організації або використовував аналогію до львівської „Академічної громади“, представники якої перебували у Відні, а конкретне українське товариство. Дуже ймовірно, що йдеться про студентське товариство „Громада“, що зародилося 1891 р. у колах прихильників новоєрівського відлму народовецької партії (див. прим. 79), активно діяло з 1893—1894 рр., згодом почало зане-

падати (як, зрештою, і новоєрівська політика), хоч ідеї „Громади“ у студентських колах ще довго жили. Варто згадати, що перше загальне зібрання „Громади“ скликане 12 червня 1893 р. Головою „Громади“ обрано С. Сембратовича, заступником — К. Студинського. Основною метою Товариства була консолідація молоді навколо національної ідеї, недопущення робітників-українців, що приїжджали працювати до Відня (дехто здобувати освіту), під вплив москвофілів. (Див.: Кордуба М. Історія „Січи“.— С. 23—24; Марітчак Т. Минуле Віденської „Січи“. Заснування товариства.— С. 150—151 та ін.; Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868—1941. Життєписно-бібліографічний нарис.— Львів, 2006.— С. 12, 16 та ін.— (Визначні діячі НТШ. № 10.) (Див. прим. 223.) — **Лист № 35.**

84. „...з колекції „Просвіти“...“ — Йдеться про Музей „Просвіти“ (власне окремі зібрання), який у 90-х рр. XIX ст. у Львові містився при бібліотеці Товариства. Згодом Музеєм займалась окрема Музейно-архівна комісія, у завдання якої входило „збирати зразки народного мистецтва, доповнювати архівні й історичні матеріали, дбати про збереження давніх історичних і побутових пам'яток, вести пропаганду нашої історичної й культурної традицій“ та ін.

Наприкінці 1939-х — на початку 1940-х рр. Музей був ліквідований, фонди частково передані до Національного музею у Львові, частково — до Музею етнографії, окремі вивезені зі Львова. Див. прим. 51.— **Лист № 37.**

85. „Що сказав Франко про сю розвідку у рефераті?“ — Очевидно, йдеться про відгук І. Франка на рукопис розвідки М. Кордуби „Писанки на галицькій Волині“, що зачитувався під час обговорення та рекомендації праці М. Кордуби до друку. Саме І. Франко на засіданні Філологічної секції 24. 02. 1897 р. рекомендував розвідку М. Кордуби „Писанки Галицької Волині“ (так звучала у робочому варіанті назва статті) до публікації. Припускаємо, що мусили бути хоч дрібні, зауваги. Перший варіант статті був закінчений у червні 1897 р. (див. прим. 90). Що йдеться саме про письмовий відгук, вказують такі слова листа: „Его замітки придалося мені при дальшій роботі“. Проте такий текст з оцінкою І. Франка розвідки М. Кордуби нині не відомий. Не переконані також, чи взагалі відгук був написаний.— **Лист № 37.**

86. „...прошу кому поручити виповнити квестіонар за Скалу...“ — У листі М. Кордуба просить М. Грушевського описати, згідно з питальником, писанки у містечку Скалі, що на Збручі на Поділлі. Можливо, йшлося і про прилеглі території. Відомо, що М. Грушевський з половини 1890-х років по 1903 р. часто відвідував Скалу. У містечку проживала сестра дружини М. Грушевського Кароліна-Олімпія з Вояківських Левицька, яка була заможним місцевим священиком Олександром Левицьким (див.: Шематизм всего клира греко-католической епархии Станиславской на рік Божий.— Станіславів, 1896.— С. 113 (про О. Левицького (1850—1910) див.: Діло.— 1910.— Ч. 217.— С. 7; Галичанин (Львов).— 1910.— Ч. 210.— С. 3). М. Грушевський вінчався у Скалі з Іванною-Марією Вояківською (26 травня 1896 р.). Шлюб давав той же О. Левицький. Відвідуючи майже щороку Скалу, зблизився з місцевими мешканцями.

1902 р. подарував Борщівській „Просвіті“ бібліотечку, де серед інших книжок були два томи його „Історії України-Руси“. — **Лист № 38.**

87. **„Hofbibliothek-a“.** — Центральна бібліотека Австрії у Відні. Популярно її ще називали „придвірна“ або „царська“ бібліотека. Повна її назва до Першої світової війни така: „Wiener Hofbibliothek“. Сучасна назва — „Österreichische Nationalbibliothek“. Див. прим. 12, 102, 160. — **Лист № 40.**

88. **„Чи не скотили б Ви відповідні уступи видати в „Monumenta-x“, де будуть зібрані матеріали до Хмельниччини?“** — М. Кордуба знав, що в НТШ у Львові підготовляються до оприлюднення акти та документи про козаччину середини XVII ст. 1897 р. він же повідомляє, що знайшов серед рукописів цісарської (Віденської) бібліотеки (Wiener Hofbibliothek) манускрипт „Historia Collegii Leopoliensis ab a[nn]o 1584 describi inctvata et ad annum 1773 continudta...“, про що ділиться інформацією з М. Грушевським і пропонує підготовку до видання рукопису у „Жерелах до історії України-Руси“ (М. Кордуба називає також це видання українськими „Monumenta-ми“). Тоді С. Томашівський у цій видавничій серії НТШ готував перший том „Матеріалів до історії Галичини: Акти з років 1648—1649“. — **Лист № 42.**

89. Заувага М. Грушевського: **„...чи се не яка компіляція (напр[и]клад] з Юзефовича або що“** (йдеться про манускрипт „Historia Collegii Leopoliensis...“) не безпідставна. Серед „історій“ XVII—XVIII ст. існує чимало прикладів, особливо пов'язаних із темою доби Хмельниччини, які є однозначними компіляціями. Таку якість запідозрював М. Грушевський і у творі „Historia Collegii Leopoliensis ab a[nn]o 1584...“ (див. прим. 88), в основу якої могли лягти праці Я. Т. Юзефовича.

Ян Томаш Юзефович (1669—1729) — католицький церковний діяч, історик. Народився у Львові у заможній вірменській родині. Навчався у Краківському університеті. З 1693 р. став каноніком Львівського католицького капітулу. Автор праць з історії Польщі і України. Вони у більшості випадків не друковані, оперті на різні не переконливі і часто надумані джерела. До найважливіших належить написана латинською мовою „Історія Львівського архієпископства з 1604 р.“, яка частково надрукована 1854 р. у польському перекладі під назвою „Хроніка міста Львова“. Хоч праця була критикована щодо свого змісту, вона цінна окремими відомостями про селянсько-козацькі повстання в Україні, про війну 1648—1654 рр., про соціально-економічну історію Львова, життя міщан, розвиток торгівлі. — **Лист № 43.**

90. **„...вдалося мені закінчити свою розвідку про писанки і пересилаю Вам єї“.** — Такі слова М. Кордуба пише у листі до М. Грушевського приблизно в червні 1897 р. Правдоподібно, йдеться про остаточний варіант статті. Закінчення і пересилання уточненого і доповненого (не відкидаємо, що й з урахуванням нині не відомих зауваг І. Франка (див. прим. 85) першого варіанта розвідки „Писанки на галицькій Волині“ (Там само). Виправлення були, але незначні. Під текстом залишилася дата закінчення написання розвідки із засвідчувальним написом: „Відень, 23 листопада 1896 р.“, саме з цієї датою, а не 1897 р. згодом була опублікована розвідка у „Матеріалах українсько-руської етнології“.—

С. 207. Затягнення виходу у світ розвідки М. Кордуби аж на два роки (червень 1897 — середина 1899 р.) пов'язано, очевидно, з процесом підготовки і друку першого тому названих „Матеріалів...“, до яких розвідка „як добра робота“ зараня була призначена редактором Ф. Вовком. Могло впливати на це й виготовлення ілюстративного матеріалу. Статтю під дещо зміненою назвою М. Грушевський пропонував для зачитання на XI Археологічному з'їзді в Києві (див. прим. 74).— **Лист № 44.**

91. „...**атяє писанок Ванклевої має лише 48, а Косачевої — 19 писанок**“.— М. Кордуба у листі інформує М. Грушевського про слов'янські дослідження писанок та, порівнюючи число зразків своїх малюнків писанок (148) із кількістю уміщених малюнків писанок у працях М. Ванкльової та Олени Пчілки (О. Косач), наголошує на їх значному збільшенні у своїй праці, а отже, виявленні та, відповідно, оприлюдненні („се буде найбільша досі публікація взорів писаночних“). Згадані праці: Moravske ornamenti na kamen kreslila Madlenka Wanklova; vydává Vlastenecký muzejní spolek v Olomouci. 1888.— 35 s. + VIII tabl. (48 малюнків писанок) та Українські узорі / Зібрала Олена Пчілка. Присвячується Волинському краюві.— К., 1912.— 12 арк. (Користуємось четвертим виданням.) М. Кордуба знав цю працю під прізвищем Косачева. Чорно-білі та кольорові ілюстрації виконано у літографії С. Кульженка.

Зауважимо, що у процесі підготовки розвідки число зразків малюнків писанок М. Кордуба збільшив і умістив не 148 (таке число малюнків було на початку), а 156 (див.: Кордуба М. Писанки...— [Додаток] 13 арк.; також прим. 76).— **Лист № 44.**

92. „...**відаю до бібліотеки „Просвіти“ розвідки Сумцова**“.— Про які випозичені М. Кордубою праці М. Сумцова у бібліотеці Товариства „Просвіта“ (очевидно, за посередництвом К. Паньківського) йдеться, сьогодні докладно не відомо. Оскільки лист писано 1897 р., то М. Кордуба міг користуватися такими працями М. Сумцова, які вийшли раніше, а саме: „О свадебных обрядах, преимущественно русских“ (1881), „К истории южнорусских свадебных обычаев“ (1885), „К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу“ (1886), „Научное изучение колядок и щедривок“ (1886) і, напевно, „Писанки“ (1891). Щодо останньої праці, то М. Кордуба покликається на неї у своїй праці „Писанки на галицькій Волині“ // Матеріали до українсько-руської етнології.— Т. 1.— С. 180.

Микола Сумцов (1854—1922) — відомий український фольклорист, етнограф і літературознавець, професор Харківського університету, дійсний член НТШ (з 1908), ВУАН (1919), член-кореспондент Петербурзької АН, член Чеської АН і низки інших слов'янських наукових товариств. Див.: Петров В. Сумцов як историк етнографії // Записки Историко-філологічного відділу УАН.— К., 1926.— Кн. 7—8; Життєпис проф. М. Ф. Сумцова.— Реєстр наукових праць проф. М. Ф. Сумцова // Там само.— № 23.— Кн. 2—3).— **Лист № 44.**

93. „**Будьте ласкаві передати сю книжку д[обродію] Паньківському, а сей хай знищить мій реверс. Вашу книжку надішлю оп[і]сля**“.— З тексту листа не зрозуміло, яку саме книжку М. Грушевський повинен передати К. Паньківському і яку книжку М. Кордуба повинен був передати

для пересилки М. Грушевському. Не проливає світла на цю ситуацію зміст інших листів.

Кость Паньківський-батько (1855—1915) — західноукраїнський громадський діяч, філантроп, видавець, керівник різних освітньо-виховних і економічно-господарських установ: адміністратор відділу новин газети „Діло“, управитель Інституту св. Миколая (див. спогад М. Кордуби: Інститут св. Миколая і Остап Макарушка // Двадцятьп'ятьліття товариства „Учительська громада“. Ювілейний науковий збірник.— Львів, 1935.— С. 244), працівник адміністрації НТШ. Від 1897 р. належить до Виділу (Президії) НТШ (Діло.— 1897.— 3 лют.— Ч. 17). Допишував у господарських справах до „Записок НТШ“ (1898—1899), член управи „Руської бесіди“, Руського товариства педагогічного, „Просвіти“ та ін. К. Паньківський редактор календарів і різних книжок „Просвіти“, багатьох науково-популярних журналів, дитячого журналу „Дзвінок“ (1899—1900), видавець „Дрібної бібліотеки Костя Паньковського“ (див. рец. на: Щурат В. Чернеча республіка на Афоні // Дрібна бібліотека Костя Паньковського.— Львів, 1895.— Кн. 8.— 62 с. // Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т. V, кн. I.— С. 48—50). Він брав участь разом із багатьма діячами культури і науки України в урочистостях 20—31 серпня 1903 р. з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві. Йому належить звернення „До історії галицької руїни: меморіал К. Паньківського про окупацію Східної Галичини російським військом“, яке опублікував С. Єфремов (Наше минуле.— 1918.— Лип.—серп.— № 1.— С. 57). В лютому 1915 р. російська жандармерія його заарештувала і вивезла на Схід як заручника (поряд із такими українськими діячами, як Степан Федак, Зенон Рудюковський (?), Володимир Охримович, М. Шухевич, Костянтин Малицька, Микола Заячківський, єпископ Стефан Боцян, Василь Стасюк, Михайло Мандзій і багато інших — усіх близько 300), де він помер у Києві 3 жовтня 1915 р.— **Лист № 44.**

94. **„На коли потребуєте згаданих рецензій [зокрема на] (Satke)?..“**— Про рецензію на книжку В. Сатке див. прим. 73.— **Лист № 44.**

95. **„Бачинський“**.— Стосовно Ю. Бачинського повторно йдеться про рецензію на книжку „Україна ігредента...“, про яку М. Грушевський писав М. Кордубі раніше (див. прим. 63). Слова з листа вказують, що М. Кордуба передумав (див.: Там само) і поновно пропонує написання відгуку про книжку. Але так все-таки не сталося. На сторінках „Записок НТШ“ вона не появилася.— **Лист № 44.**

96. **„...дістав я лист від проф[есора] Мюльбахера...“**— М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про листа-відмову Міністерства віровизнань і освіти Австро-Угорщини в стипендії на навчання в Інституті історичних досліджень Австрії (Institut für österreichische Geschichtsforschung (див. лист. № 44), яку озвучив Е. Мюльбахер, на той час директор Інституту.

Енгельберт Мюльбахер (Mühlbacher) (1843—1903) — відомий австрійський вчений, професор історії середніх віків та спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін Віденського університету, редактор наукового вісника „Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtskunde“ (заснував 1879 р. Е. Мюльбахер), який редагував ціле життя,

активний член Австрійської академії наук у Відні, упорядник багатьох джерелознавчих досліджень, серед яких виділяється „Die Regesten der Kaiserreich unter den Karolingern 751—918“ (1889), 2-ге розширене видання 1908 р. (у співавторстві з Й. Лехперем), куди входить „Dokumenta der karolingischen Könige von Pippin bis zu Konrad I“ та ін.— **Лист № 45.**

97. **„Мені попала недавно книжка Білінського П. „Про парові купелі у славян“ і я написав на неї критику“.**— З такою інформацією М. Кордуба звертається до М. Грушевського, маючи намір опублікувати відгук про книжку. Відгук з'явився у „Записках НТШ“, автором якого був М. Біляшевський (див.: Записки НТШ.— Львів, 1898.— Т. XXV, кн. V.— С. 7. Повна оригінальна назва книжки: Бѣлинскій Петро. О уживанію парныхъ купельвъ у народѣвъ славянскихъ. Причинокъ до исторіи культуры.— Тернопіль, 1896.— **Лист № 45.**

98. **„Дисертацію мою приділено Бюді[н]героми...“** — Йдеться про Макса Бюдінгера (Бідінгера) (1828—1902) — німецького й австрійського історика, професора Віденського університету. Спершу працював у Цюрихському університеті, 1872 р. у Відні займав посаду професора загальної історії університету. Член Баварської та Цісарської Віденської АН.

У листі після 19 жовтня 1897 р. М. Кордуба вдруге згадує цього професора: „на моє счудоване дізнався я, що не тих, яких я рефлегував (Zaissberg і Huber), а зовсім інших: Büdinger-a і Ireček-a. Сейчас і заявили мені колеги, то коли Цайсбергови дисертацію має Büdinger реферувати, то певно відкине, бо они оба страшно зі собою коти друкать. До того, як завше, я в тій дисертації часто-густо полемізую з Büdinger-ом. Тим перегуджений суну до Büdinger-a і довідаюсь таке: „Ich kann schwerlich ihre Dissertation approbieren“ (див. лист № 52). Нині не до кінця відомий подальший перебіг подій із захистом дисертації М. Кордуби на основі листування. Знаємо лише, що М. Бюдінгер був здивований, що М. Кордуба не подав на захист праці про галицьке боярство (вона згодом друкована під заголовком „Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві до половини XIII століття“ // Записки НТШ.— Львів, 1899.— Т. XXXI—XXXII, кн. V—VI.— С. 1—42). Професор М. Бюдінгер навіть запитував М. Кордубу: „Чому ви не предложили тої праці, що читали на моїм семінарі (про бояр)?“ (лист № 52). Проте після ознайомлення з текстом нової теми праці вона була прийнята і захищена у Віденському університеті. Звалася дисертація „Історія і відносини в Галицькому князівстві до половини XII століття“. — **Лист № 49.**

99. **„[Дисертацію мою приділено] ... Їречекови до оцінки...“** — Йдеться про другого (крім М. Бюдінгера) рецензента і референта дисертації М. Кордуби К. Їречека.

Константин Їречек (Jireček) (1854—1918) — чеський історик, професор загальної історії Празького (з 1884) та слов'янських старожитностей Віденського (з 1893) університетів. Був міністром освіти новоствореної Болгарської держави. Син Йозефа Їречека — ініціатора низки реформ у вищій школі та намагання впровадити латинський алфавіт для Галичини.

Основні наукові дослідження К. Іречека стосувались історії народів Балкан: „Geschichte der Bulgaren“ (1876), „Die Handelsstrassen und Berhwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters: historisch-geographische Studien“ (1879), „Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Sarguči in heutigen Bulgarien“ (1889), „Die christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer“ (1897), „Geschichte der Serben“ (Gotha, 1967.— Bd. 1—2) та ін.

К. Іречек позитивно відгукнувся про дисертацію, був одним із тих, у кого М. Кордуба захищав докторат.— **Лист № 49.**

100. „...**деканат приділив другий реферат Ягічови**“.— Мовиться про Ватрослава Ягіча (Jagić) (1838—1923) — хорватського лінгвіста, палеографа й археографа, літературознавця, історика й фольклориста, професора славістики (засновника модерної славістики) у ряді університетів Європи. У 1871—1874 рр. працював в Україні, в Новоросійському (Одеському) університеті. Він же професор Берлінського, Петербурзького, Віденського університетів, дійсний член НТШ (з 1903), академік Цісарської Віденської академії наук, а також академії у Загребі, Белграді, Петербурзі. Автор понад 600 праць. На окрему увагу заслуговують „Вопрос о Кирилле и Мефодии в славянской филологии“ (1885), „Критические заметки по истории русского языка“ (1889), „Beiträge für slavischen Syntax“ (1899), „Глаголическое письмо“ (1911), „Вопрос о рунах в славян“ (1911), „Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache“ (1913). 1910 р. написав фундаментальну працю „История славянской филологии“, видав велику кількість старослов'янських пам'яток, серед них „Добрилове Євангеліє“, досліджував різні питання розвитку української мови. 1875 р. В. Ягіч заснував журнал „Archiv für slavische Philologie“ і керував ним як редактор близько сорока років (1875—1920). Див.: Дем'янчук В. Гнат (Ватрослав) Ягіч. 1838—1923.— К., 1923 (окр. відбиток); Кравчук Р. В. З історії слов'янського мовознавства.— К., 1961.— С. 86. В. Ягіч постійно цікавився працями з україністики, підтримував студентів і докторантів, вихідців із України: І. Франко, С. Дубравський, О. Калужняцький, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський та інші його докторанти. (Див.: Листування українських славістів з Францем Міклошичем / Упоряд. та авт. передм. І. С. Свенціцький, археограф. оформлення, приміт., покажч. О. А. Купчинський.— К., 1993.— № 11, 14, 19, 60, 102, 104.) За дорученням деканату Віденського університету В. Ягіч ознайомлюється з рефератом М. Кордуби перед захистом його дисертації, даючи позитивний відгук. Остаточна інформація про участь В. Ягіча у справі реферування праці М. Кордуби, подібно, як і К. Іречека (прим. 99), докладно не відома.— **Лист № 49.**

101. „**В залученню пересилаю Вам книжку Линниченка...**“ — Правдоподібно, М. Кордуба переслав М. Грушевському найновішу книжку І. Линниченка „Черты из истории...“ (1894). Згодом у НТШ вона була перекладена і перевидана українською мовою під назвою: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в. / Пер. М. Павлика.— Львів, 1899.— 8 + 268 с.— (Руська історична бібліотека. Т. VII).

Іван Линниченко (1857—1926) — український історик, професор Новоросійського (Одеського) університету. Досліджував історію давньої

України. Основні праці: „Вече в Киевской области“ (1881), „Взаимные отношения Руси и Польши до конца XII в.“ (1884), „Черты из истории сословий Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV—XV столетий“ (1894). Відомий з дискусії з М. Грушевським про грамоти князя Лева Даниловича, у якій був причіником думки, що ці документи не всі фальсифікати.— **Лист № 50.**

102. „...до смерти Арнета“.— Альфред Арнет (Arneth) (1891—1897) — австрійський історик, архівіст. У 1868 р. директор „Архіву цісарського дому, двору і держави“ (див. прим. 96 та ін. Haus- Hof- und Staatsarchivs), від 1879 р.— президент Цісарської Віденської академії наук, меценат і редактор багатьох джерелознавчих видань. Основні з них: „Princ Eugen von Savoyen“ (1858.— Bd. 1—3), „Geschichte Maria Theresias“ (1863—1879.— Bd. 1—10), „Aus meinen Leben“ (1891—1892.— Bd. 1—2).— **Лист № 50.**

103. „Я просив Редліха, одного з професорів інституту...“ — М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про свої митарства перед професурою університету, зокрема професором О. Редліхом, у справі прийняття до захисту дисертації.

Освальд Редліх (Redlich) — професор Віденського університету, з 1919 по 1938 рр.— президент Австрійської (колись Віденської) академії наук, автор праць з дипломатики і видавець документів із середньовічної історії Європи. Основні праці: Über bayerische Traditions-bücher und Traditionen // Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung.— Wien, 1884.— Т. 5.— S. 1—82; „Allgemeine Einleitung zur Urkundenlehre. Die Kaiser — und Königsurkunden des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Italien“ (1907) (у співавторстві з В. Ербенем і Л. Шміц-Калленбергом); „Urkundenlehre I. Allgemeine Einleitung zur Urkundenlehre“ (1907); „Geschäftsurkunde und Beweisurkunde // Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung“ (1885).— Ergänzungsband VI; Allgemeine Urkundenlehre // Mitteilungen der Instituts für österreichische Geschichtsforschung.— Wien, 1923.— Т. 39 та ін.— **Лист № 50.**

104. „...обем „Огляду“ побільшаю до 5 арк[ушів] на рік...“ — Повідомлення М. Грушевського основному авторові цього типу публікацій М. Кордубі ґрунтувалося на широкій зацікавленості наукової громадськості в Україні матеріалами „Огляду західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки“. Вони на той час систематично друкувались у „Записках НТШ“. Це окремо підтверджує листування різних кореспондентів з М. Грушевським.— **Лист № 50.**

105. „Я ... вчився з Wattenbacha...“ — М. Кордуба називає автора підручника, з якого, навчаючись у Віденському університеті, готувався до іспиту з палеографії письма класичних мов.

Йдеться про одну з книжок німецького історика-палеографа, професора кількох європейських університетів, члена Німецької академії наук Вільгельма Ваттенбаха (1819—1897). Він автор таких посібників з палеографії, як: „Anleitung zur griechischen Paläographie“ (1857, третє видання), „Anleitung zur lateinischen Paläographie“ (1869, четвєрте видання 1886),

„Das Schriftwesen im Mittelalter“ (1871, третє видання, 1896). Який саме з підручників палеографії використовував М. Кордуба,— не відомо.— **Лист № 52.**

106. **„Huber“.**— Очевидно, у листі мовиться про історика, археографа і видавця джерел Альфонса Губера (1834—1898), професора, який у часи М. Кордуби ще активно працював і друкував свої дослідження. Основні праці А. Губера такі: „Geschichte des Horgs Rudolf IV. von Oesterreich“ (1865), „Geschichte Österreichs“ (1885—1892); „Oesterreichische Reichsgeschichte“ (1895); „Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts“ (1895). Власне чи не за названими працями М. Кордуба вивчав історію Австрії. Працю „Geschichte Österreichs“ М. Кордуба використав у статті „Участь Данила в битві під Крессенбрунн“.— **Лист № 52.**

107. **„Киевская старина“.**— Історично-етнографічний і белетристичний журнал. Виходив щомісяця у Києві (російською мовою) протягом 1882—1906 рр. Одним із засновників і першим редактором був історик Ф. Лебединцев (див. прим. 293). Згодом вели і редагували журнал О. Лашкевич (1888—1889), Є. Кивлицький (1889—1892), В. Науменко (1893—1907) та ін. Журнал публікував статті та матеріали з історії, археології, етнографії, фольклору, географії та літератури України, документи про Г. Сковороду, І. Котляревського, Т. Шевченка. З кінця 90-х рр. XIX ст. „Киевская старина“ друкує твори українських письменників, діячів культури і науки В. Антоновича, М. Василенка, М. Грушевського, П. Житецького, М. Коцюбинського, Лесі Українки, К. Михальчука, О. Русова, О. Стороженка, М. Сумцова, І. Франка, Я. Шульгина та ін. У підготовці видання брали участь Д. Багалій, М. Біляшівський, П. та О. Єфименко. Див.: Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст. ...— Т. 1.— С. 357—368. 1907 р. журнал переназвано, почав виходити українською мовою під назвою „Україна“. Див. прим. 276.— **Лист № 52.**

108. **„Historicky Casopismo Golla“.**— Згадка М. Кордуби про чеський журнал, присвячений проблемам історії, подана довільно. Оригінальна назва: „Česky Časopis Historicky“. Виходив чотири рази на рік (кожне число містило 400—500 с. наскрізної нумерації) з 1895 по 1939 рр. Складався з кількох розділів: Članų, Referaty, Zpravy та ін. Редакторами часопису були Яр. Голь і А. Резек, від 1900 р.— Яр. Голь і Й. Пекаж, 1928 р.— тільки Й. Пекаж. Спершу журнал виходив як орган Чеського історичного товариства, публікував статті та розвідки з чеської і слов'янської історії.— **Лист № 52.**

109. **„Altpreussisches Monatschrift“.**— Повна назва журналу „Altpreussisches Monatschrift zur Spiegelung des provinziellen Lebens in Literatur, Kunst, Wissenschaft und Industrie“ / Hrsg. v. R. Reicke u[nd] E. Wiehert.— Königsberg, 1864—1905.— Bd. 1—42 (Heft 1—8 щорічно). У часописі за 1896 р. мала б бути вміщена стаття Пауля Карге, але звірка не підтвердила поданих у листі даних. Відома публікація П. Карге (Paul Karge (1862—1928), історик-архівіст, у 1921—1927 рр.— директор Кенігсберзького державного архіву) у часописі за 1895 р., але під іншою назвою: Die Roise der russischen Konzilsgesandten durch die Ordenslande 1438. Januar—Maj (Altpreussische Monatschrift.— Königsberg, 1895.— Bd. 32.— Heft 7—8.— S. 488—504). Можливо, йшлося саме про цю статтю. Іншою інформацією не володіємо.— **Лист № 53.**

110. **„Бернардинський Catalogus“.**— Йдеться, правдоподібно, про згадану працю „Historia et Catalogus ... Bernardinorum...“, яку Е. Віняж опублікував 1896 р. у Львові. Каталог мусив вміщати якісь відомості про добу Хмельниччини, інакше б М. Кордуба не звернув на нього уваги. Вони, однак, були дрібні і не були використані М. Грушевським, викликала застереження автентичність його змісту (див. прим. 82).— **Лист № 53.**

111. **„...від Тов[ариства] ім[ени] Шевч[енка]“.**— Йдеться про Наукове товариство імені Шевченка, засноване 11 грудня 1873 р. у Львові спершу як Товариство ім. Шевченка з метою створення вільного загальноукраїнського проекту розвитку національної літератури і культури поза російською цензурою (див. Статут 1873 р.). Ініціаторами створення Товариства були відомі українські науковці, громадські і культурні діячі зі Східної та Центральної України О. Кониський, В. Антонович, К. Михальчук та ін.

1892 р. заходами О. Кониського, В. Антоновича, а в Галичині — О. Барвінського та інших Товариство ім. Шевченка реорганізоване у Наукове товариство ім. Шевченка. Всеукраїнського значення і престижу у науковому світі НТШ набуло за головування М. Грушевського, яке він очолював з 1897 по 1913 р. Під його керівництвом як голови, В. Гнатюка як наукового секретаря (від 1899 і неофіційно до 1926 р.) та І. Франка як голови (директора) Філологічної секції (1898—1908) Товариство перетворилося у першу неофіційну академію наук і активно сприяло розвитку національної науки і культури для усієї України. Див.: [Кубійович В.] Історія Наукового товариства ім. Шевченка.— Нью-Йорк; Мюнхен, 1949.— 51 с.; Дорошенко В. Огнище української науки. Наукове товариство ім. Шевченка.— Нью-Йорк, 1951; Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Історичний нарис першого 50-річчя — 1873—1923. 2-ге видання.— Мюнхен; Париж, 1984.— 176 с.; Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892—1939.— Нью-Йорк; Дрогобич; Львів, 2006; Грирч І. Наукове товариство ім. Шевченка як суспільний проект Михайла Грушевського // Вісник НТШ (Львів).— 2012.— Ч. 47.— С. 19—24; Купчинський О. Статути, проекти статутів і регламенти (регулямини) Товариства ім. Шевченка та Наукового товариства ім. Шевченка // Купчинський О. Наукове товариство ім. Шевченка: дослідження, матеріали. Вибрані статті та повідомлення.— Львів, 2013.— Т. 4.— С. 43—49.— **Лист № 55.**

112. **„...просив би о 2-ий том „Матеріалів“, котрі тепер вийшли“.**— Не відомо, про який другий том „Матеріалів...“ ідеться. Другий том серійного видання „Матеріали до українсько-руської етнології“, що готувала Етнографічна комісія, вийшов щойно 1899 р., „Матеріали до української бібліографії“ опубліковані 1909 р., а лист написаний 16 листопада 1897 р. Втім, можливо, що М. Кордуба просив про другий том „Жерел до історії України-Руси“.— Львів, 1897.— **Лист № 55.**

113. **„Ви читали мабуть пашквілю на мене в „Руслані“...“** — У листі йдеться про критичну статтю Євгена Барвінського (див. прим. 22) під назвою „Сіи вопо“, тобто „Для чийого добра“, за підписом „Не-літерат“ на повість М. Кордуби „Грядуче покоління“ (Руслан.— 1897.— Лист. 6.— № 243.— С. 1—2). Основний сюжет повісті будується навколо життя та

діяльності головного героя, який віддається кар'єризму, ілюструє цинізм тогочасної молоді, іронічно названої „грядущим поколінням“. Повість друкувалася у газеті „Буковина“ у понад 14 номерах. Її сюжет критик називає „розважованою небилицею“ і дивується, як така поважна газета після опублікування творів О. Маковея, О. Кобилянської та інших могла надати свої сторінки цій повісті. Найбільше піддано критиці сюжетні колізії, необґрунтованою і випадковою вважається оцінка життя молоді, „цвіту нашого народу, нашої надії“. Подібні твори,— на думку Є. Барвінського,— „тільки обсьмішують [...] серйозне руско-українське письменство [...] Хиба се проба, як не слідє писати...“ Із закидами Є. Барвінського не погоджується М. Кордуба.— **Лист № 55.**

114. **„Альманах“ товариства „Січ“.**— Йдеться про видання студентського альманаху „Січ“ у Відні. Повна назва: „Січ“. Альманах в пам'ять 30-их роковин основаня тов[арист]ва „Січ“ у Відни“ / Редкомітет: М. Кордуба, С. Яричевський, Р. Сембратович.— У Львові, 1898.— 244 с. Альманах розпочинають „Передне слово“, писане від імені „Комітету редакційного“, та вірш С. Яричевського „1868—1898“. Далі уміщена розлога стаття М. Кордуби „Історія „Січи“ (С. 5—24). Основу видання становить добірка художніх творів — поезій у прозі, новел, оповідань, а також спогадів. Їх автори: Я. Окуневський, Р. Сембратович, Б. Лепкий, М. Кордуба, І. Франко, П. Демцьо і п'єса (комедія) Г. Цеглинського „Аргонавти“ (С. 25—232). Закінчують альманах два інформаційні списки, пов'язані з 30-річною діяльністю Товариства: „Спис голів „Січи“. 1868—1898“ (С. 233—235) та „Почесні члени Русько-українського товариства „Січ“ у Відні, 1868—1898“ (С. 236—241).

У наступних роках Товариство видало ще два альманахи: „Січ“. Альманах в пам'ять 40-их роковин основаня т[оварист]ва „Січ“ у Відні, за ред. З. Кузели та М. Чайковського (Львів, 1908) та „Над синім Дунаєм...“ Див. також прим. 68.— **Лист № 55.**

115. **„Вісник“.**— „Літературно-науковий вісник“ („ЛНВ“), з 1933 р.— „Вісник“ — літературний і суспільно-політичний журнал. Перший том часопису як місячник появився 1898 р. у Львові. Виходив з пропусками до 1939 р.: 1907—1914 і 1917—1919 рр. Друкувався у Києві, 1922—1932 рр. знову у Львові. Заснований з ініціативи М. Грушевського як видання НТШ (замінив журнал „Зоря“ (1880—1897), див. прим. № 39). Фактично першим редактором „ЛНВ“ львівського періоду (першого) був І. Франко. Після революції 1905 р., коли стало можливим видавати українськомовні періодичні видання в Росії, М. Грушевський переніс журнал „ЛНВ“ до Києва. Тоді журнал перейшов до „Українсько-руської видавничої спілки“, його редагував М. Грушевський. 1914 р., з початком Першої світової війни „ЛНВ“ був заборонений царським урядом і відновився щойно 1917 р. Протягом 1917—1918 рр. виходив за підтримки Товариства підмоги українській літературі й штуці. 1920 р. закритий радянською владою. 1922 р. видання було поновлене у Львові, веде його редакційна колегія на чолі з Д. Донцовим. У 1922—1923, 1925, 1931—1932 рр. видає Комітет „Українська видавничка спілка“. 1932 р., через фінансові труднощі, „ЛНВ“ під своїм історичним загальовком перестає виходити, а Д. Донцов з групою прихильників 1933 р. почав видавати журнал „Вісник“. Він хронологічно і загалом ідейно був продовженням

„ЛНВ“. Згадка у листі М. Кордуби, датованому 16 листопада 1897 р., свідчує добру поінформованість молодого дослідника, який на той час перебував у Відні, що відбувається у Львові та НТШ, зокрема, про задум Товариства готувати і видавати періодичне видання „ЛНВ“. Див.: Ясінський Б. Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. Том 1—109: 1898—1932.— Київ; Нью-Йорк, 2000; Добко Т., Ясінський Б. Вістник. Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933—1939. Систематичний показчик змісту.— Київ; Вашингтон; Нью-Йорк, 2002; Українська преса в Україні та світі XIX—XX ст.— Львів, 2009.— Т. 2: 1891—1905 pp.— С. 176—196.— Лист № 55.

116. **„Боярів теж можете тоді ж прислати...“** — Йдеться про плановану М. Кордубою працю про життя і діяльність галицького боярства. Почав збирати матеріали і працювати над цією темою ще 1895 р. (див. обмін думками з приводу цієї проблеми між М. Кордубою і М. Грушевським, листи № 4, 15 та ін.). Робота була закінчена 1898 р. і надрукована 1899 р. під заголовком „Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII столітя“ // Записки НТШ.— Львів, 1899.— Т. XXXI—XXXII, кн. V—VI.— С. 1—42.— Лист № 58.

117. **„Litterarische Zentralblatt“**.— Німецький науковий журнал. Повна оригінальна назва „Litterarische Centralblatt für Deutschland“. Див. далі прим. 155.— Лист № 60.

118. **„Я виделегований зі „Січі“ на з'їзд до К[ієва]“**.— Мова про апробату можливого „відрядження“ М. Кордуби управою „Січі“ на XI Археологічний з'їзд, на який з відомих причин не поїхав (див. прим. 74).

„Січ“ — одна з найстаріших українських студентських організацій, заснована 9 січня 1868 р. у Відні (звідси також назва „Січ віденська“). Першими головами „Січі“ були А. Вахнянин і Ю. Целевич. У наступні роки Товариство очолювали М. Подолінський, І. Пулуй, І. Горбачевський, Я. Окуневський, упродовж 1897 по червень 1898 р.— Мирон Кордуба (див. також прим. 68, 78, 114). Товариство „Січ“ завжди стояло „на державницьких загальноукраїнських позиціях“ — організувало загальні віча, боролось за відкриття Українського університету у Львові, допомагало у заходах „Союзу визволення України“, „Бойової управи УСС“ у 1917 р. Саме „Січ“ проголосила вимогу об'єднання усіх українських земель в одну Українську державу, вела протестаційні акції проти пацифікацій у Східній Галичині та ін. Товариство „Січ“ займалося видавничою діяльністю — публікувало популярні брошури (XIX ст.), протягом 1920—1924 pp. видавало часописи „Молоде життя“, „Наш Світ“, „Єретик“ тощо, підготувало і видало три альманахи 1898, 1908 і 1932 pp. (див. прим. 68, 114).— Лист № 60.

119. **„...маю на приміті деякі рецензії нові: Kaindl. Lippowasser в публ[ікаціях] віденської академії за 1897 p[ік] і L. Leger „Les sources de la mythologie slave“ в „Revue de l'histoire] des relig[і]e“, Т. 25“**.— М. Кордуба звертається до М. Грушевського з пропозицією підготувати рецензії на розвідки Р. Кайндля і Л. Леже для „Записок НТШ“. Запропонований матеріал про Ліпповассера, очевидно, мав би бути оглядовим, бо спирався на низку публікацій, щодо праці Л. Леже, то вона друкувалася

у двох числах журналу „Revue de l'histoire des religie" за 1896 р. (Vol. 33.— Р. 273—287 та 1897 р. (Vol. 35.— Р. 163—177). Очевидно, йшлося про другу журнальну подачу статті, вміщену у 35 томі журналу, де помилково зазначене у листі число 25, замість 35. Згодом Л. Леже видає монографію про слов'янську міфологію „La mythologie Slave" (Paris, 1901.— 287 р.). На жаль, матеріали, пов'язані з працею Р. Кайндля про Ліпшовасера та працею Л. Леже пера М. Кордуби, 1898 р. та згодом не появились на сторінках „Записок НТШ" чи інших видань Товариства. Див.: Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка...— С. 72—106 та ін.; також: Мугон Korduba. Bibliography / By N. N. and O. Pritsak...— Р. XXXVII—XLIII; Кульчицька Т. Мирон Кордуба...— С. 106—126.— **Лист № 61.**

120. „...Ваш товариш Модест Левицький..." — Ідеться про Модеста Левицького (1866—1932) — педагога, громадського діяча, письменника. Народився у с. Вижилівка Проскурівського повіту на Поділлі в родині, де панувала „атмосфера старого українського народництва". Навчався у Київському університеті, опісля працював у земствах, дописував під різними псевдонімами (Виборний-Макогоненко, М. Пилипович, Дід Модест) до газет „Рада", „Світло", „Трибуна", журналу „Літературно-науковий вістник" та інших, також перекладав із різних мов (твори Е. Еркмана, Б. Пруса, Г. Сенкевича, А. Леметра). 1907 р. у Києві вийшла його перша збірка оповідань і нарисів, 1918 р. в Черкасах — друга. М. Левицький також автор праць „Дещо до справи про українську письменницьку мову" (ЛНВ.— 1909, кн. VIII.— С. 8—9); „Український театр" (Каменярі.— 1911.— Ч. 10.— С. 8—9; рецензія З. Кузелі (Записки НТШ.— Львів, 1912.— Т. СІХ, кн. III.— С. 203). 1917 р. був радником дипломатичної місії УНР у Греції, 1921 р.— голова Українського Червоного Хреста, того ж року також став лектором Української господарської академії в Подєбрадах. 1925 р. опублікував твір „Gloria vistic. З недавньої минувшини", а 1927 р.— „Людина-звір" (обидва в: ЛНВ, 1925, т. 86—87, кн. 4—5; 1927, т. 94, кн. 12). 1927 р. переїхав на Волинь, став учителем української гімназії у Луцьку. Помер у Луцьку (див.: Модест Левицький [некролог] // ЛНВ.— 1932.— Т. 109.— С. 663—664; Levytsky Modest // Encyclopedia of Ukraine / Ed. D. Husar-Struk.— Toronto; Buffalo; London, 1984.— Vol. III.— Р. 101.— **Лист № 62.**

121. „Воскресеніє" Толстого, як я довідався приїхавши, „Вістник" не буде друкувати..." — Йдеться про повість Л. Толстого „Воскресеніє", написану у 1889—1899 рр. (перша повна публікація у журналі „Нива" (март, 1899), яку М. Кордуба перекладав українською мовою. Інформація, яку отримав М. Кордуба у Львові щодо неуміщення в журналі перекладу, його розчарувала. У листі від 25 квітня 1899 р. М. Кордуба знову пише у тій справі М. Грушевському (лист № 84). Паралельно про це офіційно повідомив редакцію. Але редакція „Літературно-наукового вістника", здається, відмовчувалася. 27 квітня 1899 р. М. Грушевський відповів: „про Толстого не відповіли Вам тому, що коли повість не скінчена ми не знаємо, чи й будемо навіть подавати її переклад. Крім того треба видіти мову. Тому пришліть поїздом на адресу редакції і напишіть з якого оригінала Ви перекладали" (лист № 85). Повість М. Кордуба переклав частково, власне ту частину (Л. Толстой писав повість у три прийоми: 1889—

1890, 1895—1896 і 1898—1899 рр.), яку Л. Толстой написав і опублікував найраніше (див. відповідь М. Кордуби М. Грушевському, лист № 83.— Лист № 63.

122. „Спіл[а] Видав[ича]“.— Йдеться про „Українсько-руську видавничу спілку“ — акційну громадську організацію у Львові. Існувала у 1898/1899—1921 рр. Заснована з ініціативи НТШ і особисто М. Грушевського для видання белетристичної та науково-популярної літератури. Головними редакторами її видань були І. Франко (активно до хвороби 1908 р.) та В. Гнатюк, який з 1905 р. окремо опікується „Спілкою“. На 1917 р. „Спілка“ видала понад 300 книжок. Публікувала і популяризувала найкращі твори українських письменників та письменників у перекладах світової літератури. У белетристичній серії вийшли серед інших твори М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Стефаніка, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Б. Лепкого та ін.; переклади Г. Байрона, Г. Гайне, Г. де Мопассана, В. Оркана, Ф. Достоєвського та ін.; у науково-популярній серії — праці Е. Кареева, І. Тена, Дж. Інгрема, В. Каутського та ін. Див. прим. 122.— Лист № 63.

123. „Погляньте, чи є в вашій бібліо[r]афії: *Rachid-ed-Din. Histoire des Mongols, р[ік] 1836; переклад „Quatmèrè“ і „Славянській збірник“, Петерб[ур]г, 1-2, 1875 і дайте мені знати*“.— Немає прямої відповіді М. Кордуби. Не відомо також, чи шукав М. Кордуба згадані книжки у Віденській університетській або інших бібліотеках і взагалі чи їх надіслав М. Грушевському. Можливо, між тим був ще один лист з відповіддю, але зник. М. Грушевський запитує М. Кордубу, мабуть, про французький переклад Е. Quatmèrè твору великого візира монгольської держави Гуагідів Рашід-Еддіна († близько 1318 р.). Його повна назва така: *Quatmèrè E. Histoire des Mongols de la Perse par Rashid Eddin.*— Paris, 1836.

Щодо „Славянського збірника“, то, очевидно, М. Грушевському йшлося про відомий російський журнал, що виходив у Санкт-Петербурзі з 1875 по 1877 рр. (вийшло три томи). Перший том — 1875 р. (675 с.), другий — 1877 р. (X, 736 с.), третій — 1876 р. (IV, 637 с.).— Лист № 63.

124. „Перед тижнем я післав „Огляд“, чи одержали?“ — Лист, за нашими підрахунками, М. Кордуба написав наприкінці травня 1898 р. М. Грушевський не відповів на запитання (хоч, можливо, якийсь проміжний лист не зберігся), повідомляє лише про фінансову справу щодо праці М. Кордуби (лист № 67). Оскільки надіслані М. Кордубою тексти „Оглядів...“ ніколи не залежувалися у портфелі „Записок НТШ“ (навіпаки, на них М. Грушевський чекав), то можна припускати, що йдеться про кінцівку „Огляду...“ за 1897 р. У ньому обговорюється нова література про середньовічну добу, роки 1250—1500 та період з 1500 по 1789 рр., включно з літературою XIX ст. Див.: Записки НТШ.— Львів, 1898.— Т. XXV, кн. V.— С. 31—80.— Лист № 66.

125. „Пошліть ще: *Köchly. Selecta quaedam ex in editis Leacis tacticis capita. Zürich, 1854*“.— М. Грушевський просить М. Кордубу надіслати (очевидно, позичити в тимчасове користування) книжку, власне уривок книжки, 35 розділ тексту під назвою „Тактика“, яка опублікована у про-

грамах Цюрихського університету за 1854 р. Повна назва книжки: *Selecta quaedam ex in editis Leacis tacticis capita / Köchly Hermann. Turici: Zürcherus et Furterus.*— 1854.— 20 S. Праця ніколи не рецензувалась на сторінках видань НТШ.— **Лист № 68.**

126. **„Книжки висилаю так пізно, бо „Mitth[eilungen] d[er] Anthrop[ologischen] Gesellschaft“ були вижичені...“** — Повна назва періодичного видання така: *„Mitth[eilungen] d[er] kaiserliche-königliche Anthropologische Gesellschaft in Wien“* — історико-етнологічний журнал, виходив у Відні протягом 1871—1916 рр. Періодичність журналу була різною, річник нараховував від 4 до 12 чисел (часто спарених), мав наскрізну нумерацію сторінок. Обсяг кожного числа близько 300—400 с., багато таблиць та ілюстрацій. Редакторами часопису у різний час були Ф. Ріттер фон Гауер, К. Лянгер, М. Мух, Ф. Міллер, С. Варманн, Й. Вольдріх.

Про які інші видання („книжки“), котрі М. Грушевський був зацікавлений одержати від М. Кордуби і які надсилає останній, не відомо. Можливо, йдеться про працю Рашід-Еддіна (прим. 123) або Г. Кехла (прим. 125), з пересиланням яких, як відомо, М. Кордуба затримувався.— **Лист № 69.**

127. **„При тій нагоді посилаю 1 рецензію і 1 звістку про додаток до біографії Шевченка. Сего року (1898) вийшла книжка „Introduction à l'Histoire de la Littérature“ Лякомба...“** — На яку саме працю М. Кордуба надсилає рецензію, не відомо. 1899 р. у „Записках НТШ“ М. Кордуба опублікував рецензії на статтю П. Юдіна (Т. XXVII, кн. I.— С. 34) та Л.-К. Геца (Там само.— С. 4—7). Що стосується повідомлення про „додаток до біографії Шевченка“, то воно, правдоподібно, пов'язане з виходом 1898 р. книжки французького дослідника Пауля Лякомба „Вступ до історії літератури“ (Lacombe Paul. Introduction à l'histoire littérature.— Paris, 1898.— VIII + 420 p.). М. Грушевський відмовив М. Кордубі публікацію про книжку П. Лякомба у „Записках НТШ“ (очевидно, йшлося про якусь непереконаливу в науковому плані інформацію стосовно Т. Шевченка), хоч допускає можливість подати М. Кордубі повідомлення про цей „додаток“ „Вістника“ („Літературно-наукового вістника“), див. лист № 71.— **Лист № 69.**

128. **„...зазив Міхновського до видання руської sur generis енциклопедії“.** — Йшлося про задум, починаючи ще з програми діяльності Київської громади, підготувати біографічний словник визначних діячів України. Ініціатором був В. Антонович. У наслідку було зібрано чимало матеріалів, а серед них персональні біографії (деякі особи самі про себе писали автобіографії, додавали списки праць), а також газетні витинки, фото, навіть листи. Підготовка такої праці передбачала насамперед популяризацію українства, а втім прирівняння „власної науки“ до інших народів, зокрема, в рамках слов'ян — чехів, поляків, росіян. Згодом на цій основі серед інтелігенції виникла ідея створення загальної української енциклопедії до підготовки, відповідно, й реалізації якої від 1896—1899 рр. та в пізніших роках включився М. Міхновський.

Микола Міхновський (1873—1924) — відомий громадський і політичний діяч, автор знаменитої праці „Самостійна Україна“ (1900). На цей культурний захід відгукнулись Ф. Вовк, М. Грушевський та низка про-

відних діячів культури і науки на Сході України. Але далі збирання протягом десятків років, картотеки, як відомо, не дійшло. Втім про Україну і її діячів щораз частіше вміщують відомості (також не без посередництва або й прямої участі тих українців, які ставили своєю метою зробити власну енциклопедію) закордонні енциклопедії: „Энциклопедический словарь“ А. и И. Гранат и К.“, „Encyklopedia powszechna“ С. Оргельбранда, „Nouveau Larousse Illustre“, „La Grande Encyclopedie“ та ін.

Частина матеріалів, зібраних для „Енциклопедії“, була втрачена під час Першої світової війни та в часи визвольних змагань. Із відкриттям Української АН 1918 р. було створено, в числі перших структурних одиниць УАН, Біографічну комісію, яка частково спадкувала назбирані ще до війни і вцілілі матеріали, а частково сама шукала нові матеріали і всіх їх впорядковувала. Саме вона впорядковує перші томи „Біографічного словника“. Були скомплектовані наукові матеріали на літери А, Б, В, К, О, П, Р, С, а том перший (А) був готовий до друку. Під час перевірки, а власне відомих заходів „Комісії чистки“ і розгрому ВУАН протягом 17 липня — 2 серпня 1933 р., робота над „Енциклопедією“ (Енциклопедичним словником) була припинена, а матеріали зникли. Див.: Білокінь С. Бібліографічна комісія ВУАН та її словник // Молодежні і актуальні проблеми исторической науки: Тезисы общественно-политических чтений, посвященных 70-летию комсомола Украины. Черновцы, 7—9 июня 1989 г.— К., 1989.— С. 292—294; його ж. Про видання, заборонені на стадії верстки, або тиражі яких було знищено (1920—1941) // До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя.— Київ; Львів, 2004.— Т. II.— С. 588—589.— Лист № 69.

129. „...*д[обродій] Михайло Чубинський, київський доцент карного права*“.— Йдеться про Михайла Чубинського — сина відомого українського етнографа і громадсько-культурного діяча Павла Чубинського. Правник представляв соціологічну школу в кримінології, спершу працював у Демидівському ліцеї у Ярославлі в Росії, згодом як професор Харківського університету, співробітник „Української жизни“. За гетьманату — міністр юстиції. 1920 р. перейшов до Денікіна.

Про зустрічі з М. Чубинським у Відні, відвідування його віденської квартири, а також обговорення його особи із членами „Січі“, пише М. Кордуба у спогадах. Див.: Кордуба М. Січові гості. Сторінка особистих споминів // Над синім Дунаєм...— С. 28—35.— Лист № 69.

130. „...*писав Маковей*...“ — М. Кордуба згадує відомого українського письменника, публіциста, громадського діяча О. Маковея, з яким підтримував багаторічні та тривалі контакти, зокрема, коли останній став редактором газети „Буковина“ (див. також прим. 34).

Осип Маковей — автор важливої праці „З історії нашої фільології. Три галицькі граматики. Іван Могилянський, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський“ (Записки НТШ.— Львів, 1903.— Т. LI, кн. I.— С. 1—58), збірок поезії та прози, студій про Т. Бордуляка. І. Франка, О. Кобилянську, П. Куліша. Див.: Пеленський Є.-Ю. З дослідів над творчістю Осипа Маковея. Спроба характеристики // Літературно-науковий вісник.— Львів, 1928.— Т. 96, кн. 6.— С. 142—147; Погребенник Ф. Осип Маковей.— К., 1960.— 132 с.; див. також прим. 41.— Лист № 69.

131. **„Österreich[fische] Bücherei“**.— Найбільша бібліотека Австрії. Її сучасна офіційна назва: „Österreichische Nacional bibliothek“. Міститься у Відні, в палаці Гофбурга, колишній резиденції імператорської родини Габсбургів. Свій початок бере зі середньовічної імператорської бібліотеки герцога Альберта (1349—1395). З 1808 р. стала отримувати обов'язковий примірник книжок із усіх країн. Зберігає понад 7,5 млн книжок, у тому числі 180 тис. папірусів, датованих XV ст. до н. е., 8 тис. інкунабул. Бібліотека є універсальною, проте в ній переважає література гуманітарних і суспільно-історичних дисциплін. Містить величезну колекцію українки. При бібліотеці працюють видавництва, функціонує Міжнародний музей есперанто та інтерлінгвістики.— **Лист № 74.**

132. **„В Празі видає поліглотичний Věstník Slov[anských] Starožit[ostí] Нідерле...“** — Йдеться про відомий славістичний журнал, який уміщав статті різними мовами. Виходив протягом 1898—1900 рр. за редакцією Л. Нідерле, видатного чеського археолога й етнолога, дослідника слов'янських старожитностей.

Любор Нідерле (1865—1944) — професор університету в Празі, дійсний член Чеської АН та НТШ (з 1925). Основні його праці: „Slovanské starožitnosti“ (1902—1924, t. I—IV), „Život starých Slovanů“ (1911—1925, t. I—III), „Rukověť slovanské archeologie“ (1931), у яких були використані (і включені) пам'ятки з українських земель. Контактував із багатьма українськими вченими. Учнями Л. Нідерле були українці Я. Пастернак, І. Борковський та ін. М. Грушевський, знаючи про друкування у Празі журналу (Бібліотека НТШ регулярно отримувала „Věstník slovanských starožitnosti“ в обмін на „Записки НТШ“), звертається до Л. Нідерле, щоб на його сторінках з'являлися статті українською мовою. В листі до М. Кордуби пише: „...я добивавсь від нього [Л. Нідерле], аби він дав місце й українській мові. Він з сього викручувався і згодився подати українську рецензію тільки на мою „Історію“ й піддав гадку, щоби то Ви зробили. Я против того не мав би нічого, посилаю його лист (потім його звернете) і прошу [як] згодитесь, дати мені знати“. Оригінал листа Л. Нідерле до М. Грушевського нині опубліковано. Ось його уривок, який стосується рецензії, автором якої мав бути М. Кордуба: „Abych Vám ale, vážený pane professore, ukázal že se nevyhýbám maloruštině rád a ochotně uveřejním maloruský referat o Vaši „Historii Ukrajiny“. Račte jménem mým požádati sám někoho [слово з прим. „Snad p[ana] d[okto]ra Kordubu“] aby mi referat onen do leta napsal asi na 2—3 strani. Toliko prosím značně onoho pána, aby napsal referat velmi čitelné neboť by ho u nás tiskárny nedovedly ani vsázet“ (Наулко В. Лист Любора Нідерле до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник.— К., 2006.— Вип. 10/11.— С. 633); див. також прим. 141, 146.— **Лист № 79.**

133. **„...з огляду, що се річ принципіальна і мова в сій міжнародній публікації мусить бути бездоганна, я просив би Вас Вашу рецензію дати, перед відсилкою до редакції, до язикової рецензії, н[а]пр[иклад] д[окто]ру Вовку, або п[анові] Павлику...“** — М. Грушевський звертається до М. Кордуби з цією пропозицією, очевидно, не з особистісних міркувань (йшлося, як відомо, про рецензію на його працю), а з престижу щодо досконалості у рецензії української мови. Він тоді, як відомо, домовився з Л. Нідерле вперше впровадити українську мову на сторінки жур-

налу „Věstnik slovanských starožitností“ (див. прим. 132), у зв'язку з чим хотів, щоб українська мова у своєму дебютному статусі була досконалою. М. Кордуба, як про це знаємо з наступних листів, не прислухався до просьби М. Грушевського (хоч раніше погоджувався дати читати рецензію, див. лист № 84, прим. 141), не подав на мовну коректу своєї праці ні Ф. Вовку, ні М. Павликові, згодом заявивши навіть із деякою погордою у листі від 3 жовтня 1899 р.: „Остаточно я не думаю, щоб зі мною справа вже так сумно стояла, щоб я не вспів, коли схочу, старанною мовою написати пару сторін критики“ (див. листи № 91—92).

Ф. Вовк (1847—1918) — видатний український етнограф, археолог і антрополог (див. прим. 31, 44, 62, 90 та ін.).

М. Павлик (1853—1915) — український письменник, публіцист, громадський діяч. Навчався у Коломийській, згодом Академічній у Львові гімназіях і на класичному відділенні філософського факультету Львівського університету. Член редакційного комітету журналу „Друг“ (1874—1877), соратник І. Франка (близькими йому були соціалістичні ідеї), особисто знайомий з М. Драгомановим. Учасник соціалістичних процесів у Львові. Разом з І. Франком поклав початок українській соціал-демократичній журналістиці, видавав, крім „Друга“, журнали „Громадський друг“ (1878), „Товариш“ (1888), „Народ“ (1890—1895), збірники „Дзвін“ (1878) і „Молот“ (1878).— Лист № 79.

134. *„Щодо переказаного Вам Тянячкевичом мого б то погляду на ваш „Огляд“, то як самі знаєте, я де всім був в нім незадоволений...“* — Йдеться про один із „Оглядів західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки“ М. Кордуби, писаний 1898 р. (лист до М. Кордуби має реконструйовану дату, після 7 березня 1899 р.) і друкований, правдоподібно, у XXV т., V кн. „Записок НТШ“ 1898 р. або т. XXVIII, кн. II за 1899 р. цього видання і його оцінку М. Грушевським, приватно передану К. Тянячкевичем М. Кордубі. Оцінка, як це підтверджує зміст листа, була позитивною.

Кость Тянячкевич — студент медицини. Навчався у Відні. Син Данила Тянячкевича. Після М. Кордуби очолював українське академічне Товариство „Січ“ (серпень 1898—1899 рр. (?). Під час Першої світової війни і Визвольних змагань — військовий лікар. У 1918—1919 рр. санітарний референт при військовому штабі УГА, організатор осередків швидкої допомоги („першої помочі“). Загинув під час одного з боїв на території Східної України. Див.: Кривокульський В. Санітарна частина УГА // Літопис Червоної Калини.— Львів, 1938.— Ч. 2.— С. 15; Щуровський В. Медична і санітарна служба // Українська Галицька армія. У 40-річчя її участі у Визвольних змаганнях (матеріали до історії) / Вид. Д. Микитюк.— Вінніпег, 1958.— С. 276; Сапіга О. Початки формування медичної та санітарної служби Української Галицької Армії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2009.— Вип. 18.— С. 450—454; Отець Данило Тянячкевич. Вибрані праці та листи / Вст. ст. та упоряд. О. М. Збожної.— Тернопіль, 2014.— С. 22.— Лист № 80.

135. *„Вахнянина et cons[ultoris]“*.— Йдеться про Наталя Вахнянина (1841—1908) — визначного українського громадського діяча другої половини XIX ст. у Галичині, педагога, журналіста, засновника і першого

голову товариств „Січ“ у Відні (1868), „Просвіта“ у Львові (1868), співацьких товариств „Торбан“, „Боян“ (1890). Протягом 1892—1894 рр. очолював Історично-філософську секцію НТШ. Він засновник і перший директор Вищого музичного інституту у Львові (1903), крім того, посол до Галицького сейму та віденського парламенту (1894—1900), один із засновників народовської Народної Ради, творців „нової ери“, редактор „Правди“ (1867—1870).— **Лист № 81.**

136. *„...один з молодших членів „Січи“ (Демцьо)...“* — Повідомляєть-ся про студента Віденського університету з Галичини, активного члена Товариства „Січ“ у Відні Павла Демця. Виступав із доповідями, писав новели, оповідання. В альманасі „Січ“ за 1898 р. вмістив оповідання „За ідею“. Див.: „Січ“. Альманах в пам'ять 30-их роковин основанія тов[ариства] „Січ“ у Відні.— С. 105—113; див. також прим. 114.— **Лист № 81.**

137. *„...[в справі вислання телеграми О. Терлецькому]...“* — Сьогодні, по суті, не відомі конкретні причини надіслання М. Кордубою телеграми О. Терлецькому, тим більше її зміст. Можна лише припускати, що вона стосувалась конфліктної ситуації, яка створилася у керівництві Товариства „Січ“ у Відні і резигнації з головства у ньому М. Кордуби. Йдеться, правдоподібно, про Остапа, а не Омеляна Терлецького, на той час адвоката у Львові, який часто відвідував Відень.

Остап Терлецький (1851—1902) — український громадсько-політичний діяч, публіцист, історик і літературознавець. Закінчив філософський факультет Львівського університету і правничий — Віденського. Був одним із керівників нової радикальної течії народовців, яка згодом дала почин Українській радикальній партії. Видавав разом із О. Подолинським у Відні українською мовою популярну соціалістичну літературу, яку загально називали „метелики“. У 1874—1877 рр. голова українського студентського Товариства „Січ“ у Відні („Січ віденська“). Через О. Терлецького „Січ“ на той час брала активну участь у поширенні ідей М. Драгоманова і соціалістичних ідей, за що 1877 р. була тимчасово закрита. О. Терлецькому належить низка наукових розвідок: „Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці“ (1874), „Літературні стремління галицьких русинів від р. 1772—1872“ (1894—1895), „Галицько-руське письменство у 1848—1865 рр.“ (1903). Друкувався у збірнику „Молот“, журналах „Правда“, „Світ“ та ін.; див. також прим. 68, 78.— **Лист № 81.**

138. *„...Яричевський...“* — У листі згадується С. Яричевський як член Виділу (Президії) студентського Товариства „Січ“ у Відні.

Сильвестр Яричевський (1871—1918) — педагог, письменник, публіцист. Народився у м. Рогатині (Галичина). Навчався у Бережанській гімназії та на філософському факультеті Львівського університету, згодом Віденського університету. Вчителював у гімназіях Перемишля, Коломиї, Кіцмані та містечку Сереті на Буковині. Дописувач до журналів „Зоря“ (Львів), „Літературно-науковий вістник“ (Львів), „Народний голос“ (Чернівці). Автор оповідань „На хвилях життя“ (1903), поетичних книжок „Пестрі звуки“ (1904), „Ангел-убійник“ (1908), збірки новел „Між терням і цвітом“ (1905), циклу новел „Рогатинські оповідання“, драматичних творів „Горемир“ (1906), „Січ іде“ (1907) та ін. 1898 р. І. Франко відносить С. Яричевського поруч із М. Яцковим, Б. Лепким до „молодих письмен-

ників". Він також перекладач художніх творів із різних мов, писав статті на педагогічні та літературознавчі теми: про творчість Т. Шевченка, Ф. Прешерна. Його твори обговорювались на сторінках „Записок НТШ". Див.: Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Франко І. Зібрання творів...— К., 1984.— Т. 41.— С. 87.— **Лист № 81.**

139. *„...теперішнього голову Сембратовича..."* — Йдеться про голову студентського Товариства „Січ" у Відні (1898—1899) Р. Сембратовича.

Роман Сембратович (1875—1906) — публіцист, громадський діяч. Народився у с. Монастирець Ліського повіту на Лемківщині (тепер Польща). Навчався у Перемишльській гімназії, далі — на правничому факультеті Віденського університету. Дописував до газети „Frankfurter Zeitung" та інших німецьких і австрійських видань, 1901 р. — співредактор журналу „X-Strahlen", 1903—1905 рр. — редактор української німецькомовної газети „Ruthenische Revue", яка постійно інформувала світову громадськість про українські справи. Контактував (листувався) з багатьма діячами культури Європи (А. Гедін, Б. Бйорсон та ін.). Р. Сембратович — автор художніх творів: „Ренегат", „Модні тортури", „Лілл", книжок: „Polonia irredenta" (1903), „Das Zarentum im Kämpfe mit der Zivilisation" (1905), після смерті вийшла друком „Le Tsarisme et L'Ukraine" (1907). Див.: Федасюк Н., Шаповал Ю. Сембратович Роман // Українська журналістика в іменах. — Львів, 1996. — Вип. 3. — С. 271—272; Качкан В. А., Качкан О. В. Засвітився яскраво — згас раптово: Роман Сембратович і „Ruthenische revue" // Нев'януча галузка калини (Українські літератори, вчені, громадські діячі — в діаспорі). — К., 2011. — С. 44—77. — **Лист № 81.**

140. *„...суть річи котрих ніколи направити не можна і котрих ніякі ухвали не зрівноважать. Я се дуже добре чую і мене се приводить до розпуки..."* — Цими словами М. Кордуба ділиться з М. Грушевським про свої переживання з приводу звинувачень Виділу (Президії) студентського Товариства „Січ" у Відні у його фінансових порушеннях під час головування (1897—1898) у Товаристві. Згодом з'ясувалось, що переживання були марними. Але рана від принижень залишилась надовго. Після перевірки на спеціальних зборах Виділ Товариства виправдовує М. Кордубу (пише автор листа — „регабілітовано мене"), у зв'язку з чим навіть прийнято „ухвалу", але вчинена афера спричинилась на початку червня 1898 р. до зречення М. Кордуби з голови Товариства „Січ" і, як вказано у цитованому уривку листа, це коштувало М. Кордубі поважних психологічних потрясінь, які його не покидали тривалий час (лист писаний до М. Грушевського 27. 03. 1899 р.). — **Лист № 81.**

141. *„...почав я вже роботу коло реферату на Вашу „Історию" і в своїм часі п[е]р[е]шлю Вам до язикової рецензії"*. — Йдеться про підготовку М. Кордубою згаданої рецензії українською мовою на перший том „Історії України-Руси" М. Грушевського (Львів, 1899) для журналу „Věstnik slovanských starožitností", який редагував Л. Нідерле. Див. також прим. 132. — **Лист № 84.**

142. *„Збірник етнольоґічний"*. — Згадка у листі стосується першого тому видання „Матеріалів до українсько-руської етнольоґії", який видавала Етнографічна комісія НТШ за ред. Ф. Вовка, згодом інших членів

Товариства. Що М. Кордубі йдеться саме про це видання, а не „Етнографічний збірник“ НТШ, свідчить відповідь М. Грушевського (див. лист № 85).

Усе видання „Матеріалів...“ складається з 22 томів (Львів, 1899—1929). У першому томі, що вийшов друком 1899 р., опублікована стаття М. Кордуби „Писанки на галицькій Волині“ (див. також прим. 80, 90—91 та ін.).— **Лист № 84.**

143. „...я просив о пару відбиток роботи про „Писанки“, і прошу також о відбитки з „бояр...“ — Йдеться про згадані відбитки праць М. Кордуби „Писанки на галицькій Волині“ (див. прим. 80, 90—91) та „Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття“ (див. прим. 38, 116). Обидві розвідки надруковано в НТШ 1899 р. Інформація про те, щоби Друкарня НТШ надсилала для М. Кордуби відбитки названих праць, нині не відома. Треба, однак, думати, що Друкарня виготовила замовлені М. Кордубою відбитки (такі речі вона практикувала), але їх у бібліотеках ми не виявили.— **Лист № 84.**

144. „...порішилася справа про допущення української мови на київськ[им] Археолог[ічн]ім зїзді“.— Йдеться про XI Археологічний з'їзд, який збирався у Києві 1899 р. Сказане у листі залишилось тільки побажанням окремих київських наукових кіл, які озвучив М. Грушевський (див. прим. 74). Росія залишилася послідовною і непоступливою у трактуванні цінностей інших народів. Московський комітет, до якого звернувся місцевий Київський оргкомітет стосовно запитів львів'ян (НТШ), відповів: „По запросу Львовского ученого Общества имени Шевченко, постановлено: признавая, что украинско-русский (малорусский) язык не может разниться от общерусского языка и близко сливается с языком украинским губерній Империи — не выдѣлять с них языков и допустить чтение рефератов на этом языкѣ в обыкновенных застѣданіях съѣзда наравнѣ с докладами на русском языкѣ. Что же касается до печатанія докладов, то таковыя могут быть допущены лишь в чисто русской передачѣ на страници „Трудов съѣзда“ (див.: Купчинський О., Мороз М. Археологічні з'їзди // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія.— Т. 1.— С. 297—300). На цей відповіді закінчилися прагнення львів'ян і НТШ брати участь в XI Археологічному з'їзді у Києві.— **Лист № 85.**

145. „В XXVIII т[омі] прийшлося мені оборонити бібліогр[афію] і Верхратського...“ — М. Грушевський інформує, що у зазначеному томі „Записок НТШ“ уміщено продовження статті І. Верхратського „Знадоба для пізнання угорсько-руських говорів“ та М. Кордуби черговий „Огляд західноєвропейської літератури...“, під час публікації яких виникли проблеми через додану надто обширну літературу („бібліографію“). Здається, це більше стосувалося „Огляду...“ У зв'язку з цим у листі М. Грушевський натякає на дотриманні в майбутньому відповідного обсягу статей чи матеріалів, що надсилаються для публікації у „Записках НТШ“.

Іван Верхратський (1846—1919) — філолог, природознавець, письменник, педагог, громадський діяч. Навчався у Львівському університеті, працював суплентом у Дрогобичі в гімназії та реальній школі, а з ве-

ресня — у гімназії ім. Франца Йосифа у Львові, гімназіях у Станіславо-ві й Ряшеві (нині Жешові, Польща), від 1891 р. і до кінця життя — в Академічній гімназії у Львові. Дійсний член НТШ (з 1899), почесний член Товариства (1905), перший голова його Математично-природописно-лікарської секції (1894). Редактор і видавець альманаху „Денниця“, автор „Початків до уложення номенклатури і термінології природописної, народної“ (1864—1879, вип. 1—6), „Знадоби до словаря кожноруського“ (1877, част. I), „Über die Mundart der Marmaroscher Ruthenen“ (1883), „Про говор замішанців“ (1894), „Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів“ (1899, 1901, част. 1—2), „Про говор галицьких лемків“ (1902), „Децо до говору буковинсько-руського“ (1908), „Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної, збирані між людом“ (1908), „Говір батюків“ (1912). Йому належить також низка популярних статей з питань мови: „В справі народного язика“ (Правда.— 1873.— № 14; 1874.— № 15), „Замітки до взаємин руського язика і народної літератури“ (Денниця.— 1880.— № 4—20, 22—24) та на літературознавчі теми про М. Шашкевича (Правда.— 1873.— № 11—12), Г. Квітку-Основ'яненка (1878). І. Верхратський — автор поетичних творів, казок, перекладач з польської та чеської мов (твори Ю. Словацького, „Краледвірський рукопис“), перший писав українською мовою підручники для середніх шкіл з ботаніки (1873, 1883, 1896, 1905, 1912, 1922), мінералогії (1898), зоології (1845, 1899, 1906, 1921, останнє видання за ред. М. Мельника); опублікував чимало статей в українських і закордонних періодичних виданнях з природознавства. Див.: Худаш М. Л. І. Г. Верхратський // Мовознавство (Київ).— 1971.— № 4.— С. 63—69; Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови.— К., 1991.— С. 46, 51, 54, 142, 144; Кобів Ю. Творці українського природознавства Іван Верхратський та Микола Мельник // Аксіома для нащадків.— Львів, 1992.— С. 495—519.— Лист № 85.

146. „Д[окто]р Нідерле ургує, що досі не одержав від Вас рецензії на І т[ом] „Історії“.— М. Кордуба запізнююався з написанням рецензії-реферату, і про це М. Грушевський нагадує йому. Підставою для нагадування послужив лист Л. Нідерле від 22 липня 1899 р., адресований М. Грушевському, в якому Л. Нідерле пише: „Velevážený pane kollego, neznaje adresu p. Korduby prosil jsem Vás před nějakým časem, abyste jej račil mým jménem požádati za referát o Vaši výborné „Historii Ukrainy“.

Jelikož jsem dosud žádní zprávy nedostal, dovoluji si prositi, abyste mi laskavě ráčil sdělití, jeli pan Korduba o ochoten referát onen napsati popřípadě mi laskavě napsal jeho adresu. Budu Vám za službu tu vdečen“.

(На у-л-ко В. Лист Любора Нідерле до Михайла Грушевського.— С. 635.) М. Кордуба закінчує рецензію-реферат лише через два з половиною місяці — 20 вересня (лист 3 жовтня 1899 р.) і надсилає її безпосередньо Л. Нідерле. Див. про це також адресоване М. Грушевському повідомлення Л. Нідерле: „P[an] Korduba zaslal mi již referat o „Historii Ukrainy“ (Там само.— С. 636). Про це 4 листопада 1899 р. також М. Кордуба інформує М. Грушевського (лист № 93, див. прим. 132, 141, а також 133, 146.— Лист № 90.

147. „...секретара Гнатюка...“ — Йдеться про Володимира Гнатюка (1871—1926) — фольклориста, етнографа, мовознавця, літературознавця,

громадського діяча. Народився у с. Велеснів Бучацького повіту (Галичина), навчався у Станіславівській гімназії, згодом на класичному відділенні філософського факультету Львівського університету. Один із визначних організаторів наукової праці в НТШ (разом із М. Грушевським і І. Франком творили „золоту трійцю“ у Товаристві). 1898 р.— секретар Етнографічної комісії НТШ (з 1916 р.— голова), 1899 р.— секретар НТШ, функції якого активно виконував близько 20 років, неофіційно — до кінця життя. Дійсний член НТШ (з 1899), член-кореспондент Російської АН (Петербурзьке відділення) (1902), академік ВУАН (з 1924), член низки закордонних товариств, серед яких Чехословацьке етнографічне товариство (Narodopisná společnost Ceskoslovenská), Товариство „Verein für Österreichische Volkskunde“ у Відні, спілка „Folklore Fellows“ у Гельсінкі та інші товариства і організації. Один із редакторів „Етнографічного збірника“, „Матеріалів до української етнології“, „Літературно-наукового вістника“. Був одним з організаторів і виконавців „Українсько-руської видавничої спілки“. Обстоював потребу створення Українського університету у Львові. Автор понад 330 праць. Виявив низку текстів давньоукраїнської літератури, автор численних перекладів творів закордонних письменників. Започаткував видання українських фольклорних та етнографічних матеріалів: „Етнографічні матеріали з Угорської Русі“ (1897—1911, т. 1—6), „Галицько-руські анекдоти“ (1899), „Галицько-руські народні легенди“ (1902—1903, т. 1—2), „Колядки та щедрівки“ (1904—1914, т. 1—2), „Коломийки“ (1905—1907, т. 1—3). Див.: Панькевич І. Володимир Гнатюк // Підкарпатська Русь (Ужгород).— 1926.— Ч. 3.— С. 182—183 та ін.; Дзендзелівський Й. О. Володимир Гнатюк як мовознавець // Науковий збірник Музею української культури в Свиднику.— Пряшів, 1976.— [Т.] 7.— С. 207—250; Мушинка М. Володимир Гнатюк.— Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987.— 332 с.; Купчинський О. Володимир Гнатюк: біля джерел формування українознавства // Відомі та маловідомі постаті національної науки та культури: Вибрані статті та повідомлення.— Львів, 2011.— Т. 3.— С. 298—313.— Лист № 94.

148. „При бібліографічних пошукуваннях натрапив я [на] звістки про появу ось яких книжок, котрі, оскільки мені здається не були досі в „Записках“ обговорені: 1. Niessel. *Les Cosaques*.— Paris, 1898.— Vol. I, 8^e, ст[орінок] 470; 2. Guépin. *Un Apôtre de l'Union des Églises au XVII^e s[é]clot...*] *Saint Josaphat*.— Paris.— 2 Vol. 3. Gehring. *Die Sekten der Russischen Kirche 1003—1897*.— L[e]i[pz]ig, 1898“.— Повідомленням М. Кордуби скористався М. Грушевський. Він рецензує, правда, дещо пізніше, книжку А. Нісселя. Повна її назва „Capitaine breveté [A.] Niessel. Les cosaques, étude historique, géographique, économique et militaire.— Paris: H. Charles-Lavauzenne, éd[itions] militaire“.— 1898.— 470 p. (Записки НТШ.— Львів, 1903.— Т. LIII, кн. III.— С. 21). Дві наступні книжки окремо не обговорювалися на сторінках видань НТШ. Оригінальне звучання заголовків названих М. Кордубою праць таке: *Un apotre de l'union des Églises au XVII^e siècle; Saint Josaphat et l'Eglise Greco-Slave en Pologne et en Russie, by Guépin Alphonse, Paris, 1897, 2 v., 1270 p., ill.; Die Sekten der russischen Kirche (1003—1897): nach ihrem Ursprunge und inneren Zusammenhange / Dargestellt von Johannes Gehring.— Leipzig, 1898.— XII + 240 S.*— Лист № 97.

149. „...подався я до Чернівців на суплентуру і незабаром мабуць буду перенесений“.— Йдеться про вчительську посаду „суплента“ — позаштатного викладача гімназії, помічника викладача, яку М. Кордуба отримав у Чернівцях після закінчення Віденського університету та Інституту досліджень історії Австрії при ньому, і лише згодом отримав посаду звичайного штатного вчителя. Викладав упродовж 1900—1918 рр. історію та географію у Другій академічній гімназії у Чернівцях.— **Лист № 99.**

150. „Щодо збірки писанок, то я радо відступлю єї до музею Товариства“.— Так писав М. Кордуба у листі М. Грушевському на початку 1901 р. Чи передав М. Кордуба свою колекцію писанок Музею НТШ на той час, а той пізніше (подібно відбулось із колекцією писанок, подарованих „Просвітою“), достеменно не відомо. Не виявлено про це жодних слідів у книгах надходжень (Інвентарних книгах) чи документах передачі, бо навіть немає про це будь-якої замітки з цього питання у „Хроніці НТШ“. Не дає на це відповіді також стаття Ірини Гургули (Писанки Східної Галичини й Буковини в збірці Національного музею у Львові // Матеріяли до етнології й антропології...— Львів, 1929.— Т. XXI—XXII.— Част. 1.— С. 132—156). Тим часом відомо із книг надходжень, що М. Кордуба передав до Музею НТШ глиняні черепки однієї із стародавніх культур, виявлені над р. Західним Бугом, фото з 1923 р., виготовлене у Відні (Інвентарна кн. № IV, записи 19288 і 19795). З'ясування питання про названі писанки на далеку перспективу можливе при зіставленні малюнків колекції писанок Етнографічного музею у Львові, до якого перейшли етнографічні колекції Музею НТШ (1940) із малюнками зразків писанок, що додані М. Кордубою до розвідки, а також порівняльна географія колекцій Музею.— **Лист № 102.**

151. „Рада шкільна“.— Йдеться про Крайову шкільну раду — вищий орган управління і контролю за початковою та середнього шкільного освітою в Галичині, одна із складових частин австрійського державного апарату. Створена як орган „автономного“ управління при намісництві у Львові, згідно з цісарським розпорядженням від 25 червня 1867 р., Крайова шкільна рада почала діяти з 24 січня 1868 р. Поділялася на три секції — народних шкіл і вчительських семінарій, середніх шкіл (гімназій, реальних шкіл-училищ) та торговельних і промислових шкіл. Мала відповідні органи в повітах (окружні ради) і містах. Крайова, окружні та міські шкільні ради склалися переважно з чиновників і духовенства, заняття яких мали бюрократичний характер. На чолі Крайової шкільної ради стояв намісник Галичини, згодом президент Крайової шкільної ради. Ліквідована 1921 р.— **Лист № 109.**

152. „...проф[есора] історії Herzberg-Fränk[el-я]“.— Йдеться, правдоподібно, про Зигмунда Герцберга-Френкеля (1857—1913) — австрійського історика. 1880 р. одержав диплом доктора філософії у Віденському університеті, згодом студював в Інституті досліджень історії Австрії. Від 1887 р.— приват-доцент історії середніх віків, 1895 р.— професор загальної історії у Чернівцькому університеті, 1905—1906 рр.— його ректор. Автор численних статей та оглядів у газеті „Wiener Zeitung“, посол Буковинського крайового сейму (10-го скликання).— **Лист № 111.**

153. *„Проф[есор] Мількович...“* — Володимир Мількович (Милькович) (1869—1916) — український історик і археограф сербського походження, професор Чернівецького університету, з яким часто контактував М. Кордуба, перебуваючи у Чернівцях, перший голова Історичного товариства у Чернівцях (засноване 1902 р.) (див. лист № 133, прим. 192). За редакцією В. Мільковича вийшли друком акти „Львівського Ставропігійського братства“ („Monumenta Confraternitatis Staurorigianaе Leopoliensis“), т. I за 1518—1600 рр. (Львів, 1895—1898), низка нарисів і розвідок з козацької, східнослов'янської та всесвітньої історії. Писав про Берестейську унію, про окремі факти візантійської історії і Візантію загалом. Див. рец. С. Томашівського на працю: Milkowicz Wladimir. Osteuropa // Weltgeschichte herausgegeben von Hans F. Helmolt.— Leipzig und Wien, 1905.— Bd. V.— S. 415—596 // Записки НТШ.— Львів, 1907.— Т. LXXX, кн. VI.— С. 195—201 (Бібліографія); також: ЛНБ України, від. рукописів, ф. 167 (І. Левицький), оп. 2, спр. 2193, папка 66, арк. 1—13.— Лист № 111.

154. *„...я б пропонував Вам ще щось — огляд Bukowinica, що з браку рецензентів, а навіть і самих видань, майже зовсім були полішені в наших оглядах“*.— Насправді окремої праці, яка присвячувалась би Буковині (очевидно, не лише праць наукових) і була оприлюднена у виданнях НТШ, не було, хоч про Буковину М. Кордуба писав часто, зокрема, під час свого перебування у Чернівцях. Окремого огляду літератури „Bukowinica“ „за 10 літ“ М. Кордуба не підготував і не надсилав до Львова, що підтверджують бібліографія його праць та інша література.— Лист № 112.

155. *„Головним жерелом є „Zarnka-[itterarische] Centralblatt“...“* — Йдеться про журнал „Literarische Centralblatt für Deutschland“, що виходив протягом 1850—1944 рр. у Ляйпцигу. Найбільш успішним головним редактором журналу був Ф. Царнке (1891—1924) — німецький германіст, професор Ляйпцизького університету, автор численних наукових праць і публікатор джерел. Журнал відзначався винятковою інформативністю про наукове життя Європи, з чого часто користав М. Кордуба, укладаючи свої „Огляди...“ Див. прим. 117.— Лист № 113.

156. М. Кордуба, пишучи про можливість відрядження до Історично-картографічного інституту в Липську (Ляйпцигу), мав, очевидно, на увазі давній німецький картографічний інститут, що зберігав добрі науково-видавничі традиції у місті Готі (а згодом у Ляйпцигу), які ще у XVIII ст. заснував книговидавець і підприємець Йоганн Георг Юстус Пертес (1749—1816). Це один із найбільш відомих у XIX ст. картографічних, а також науково-дослідних географічних інститутів у Європі. У 1817—1823 рр. у ньому видано атлас А. Штілера (Stieler) „Mittheilungen aus Justus Perthes Geographischer Anstalt“, а 1866 р.— „Geographisches Jahrbuch“ (ред. Е. Бем, згодом Г. Вагнер). Особливо прославився Інститут шкільними книжковими і стінними атласами: „Großer geographischer Wandatlas“ (1907), „Historischer Atlas“ (1912), „Typenatlas“ (1929). Тоді при Інституті була заснована спілка „Verband deutscher Schulgeographen“. Міжнародне визнання заклад здобув виданням серії атласів для різних країн: Польщі, Індії (1907), Бельгії і Великобританії (1907—1910), Фінлян-

дії (1907, 1931), Болівії (1908), Бразилії (1911), Чилі (1912), Румунії (1916) тощо. (Див.: Каталог карт, які видав інститут „Justus Perthes Hauptkatalog 1785—1935“.— Gotha, 1935.— 288 S.) М. Кордуба, як відомо, не отримав від Міністерства віросповідань і освіти Австро-Угорщини грошей на поїздку до Ляйпцига, але напевно із заснуванням Історичного товариства у Чернівцях (1902) і обговоренням необхідності використання картографії в історичних дослідженнях у вченого з'явився потяг до показу історичних подій у географічному просторі та картографії. Більшість його великих за обсягом розвідок у ХХ ст. супроводжується саме мапами. На особливу під цим оглядом увагу заслуговують праці: Молдавсько-польська границя на Покуття по смерті Стефана Великого // Науковий збірник, присвячений проф. Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894—1904).— Львів, 1906.— С. 158—184; Північно-західна Україна.— Відень, 1917; Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та Долішнім Сяном // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції.— Львів, 1925.— Т. СХХХVIII—СХL.— С. 159—245. Він же автор шкільного географічного атласу під назвою: „Географічний атлас“, який витримав три видання,— Коломия, 1912 (перше видання); Коломия, 1914 (друге видання); Київ; Ляйпциг, [1922] (третє видання).— **Лист № 113.**

157. „...проф[есор] Шпойнарівський...“ — Згадка стосується Сергія Шпойнарівського (1858—1910) — педагога, перекладача, культурно-освітнього діяча, з яким М. Кордуба працював у Другій академічній гімназії у Чернівцях. С. Шпойнарівський викладав історію, українську мову і літературу у Чернівецькій гімназії (1891—1903), згодом був призначений директором новоствореної гімназії у Кіцмані (1904—1909). Укладав шкільні підручними („Читанки“ та інші посібники для початкових класів), переклав твори Т. Шевченка німецькою мовою (див.: Двадцятьп'ятьліття Товариства „Учительська громада“.— С. 184—186).— **Лист № 115.**

158. „...Лисенкові свята...“ — Мова про вшанування 35-літньої діяльності Миколи Лисенка в Україні, передусім у Львові та Чернівцях. Приїзд М. Лисенка у Галичину 5 грудня 1903 р., а 12 грудня 1903 р.— на Буковину, трактовано як „великий національний празник“. На честь композитора були створені ювілейні комітети, відбувались академії, ювілейні концерти, вперше у часописах публікувався портрет композитора (див.: Діло.— 1903.— 5—9 груд.— Ч. 264—267; Руслан.— 1903.— Ч. 267, 269; 12—15 груд.— Ч. 291—293; Буковина.— 1903.— № 270—271 (допис М. Кордуби)). Преса у своїх передовицях писала, що „в Миколі Лисенкові витаємо не тільки музика і артиста. В нім витаємо ми і творця української національної музики, що він перший, маючи майже ніяких попередників, сирий мелодійний матеріал українських людських мас підніс до артистичних височин штуки [...] Що Тарас Шевченко зробив на полі поетичного слова, з фрагментів людської поетичної творчості силою свого генія виковуючи величні форми своїх безсмертних поем та творячи силою духовою Гіганта українську національну літературу, те саме зробив Микола Лисенко в царині української музики, силою свого Духа виводячи її з етнографічних пелен та дорогою артистичної синтези впроваджуючи українську музику на арену міжнародного культурного супер-

ництва. Чим Гріг і Свенсен були для музики скандинавської, чим Вагнер для німецької, Сметана для чеської, а Монюшко і Шопен для польської — тим Лисенко був і є для української. Микола Лисенко створив артистичну українську національну музику, і в тім его спеціальна велич для нас, в тім его геніяльна велич для нас, в тім его геніяльність і за се бемо ему стократ доземним поклоном" (Діло.— 1903.— 5 груд.— Ч. 264.— С. 1). (Див. також: Домет [В. Садовський]. Микола Лисенко jako руско-український композитор (музичний ескіз) // Альманах музичний.— Львів, 1904.— С. 38—42 (передрук з: Діло.— 1903); Студинський К. На ювілеях Лисенка у Львові та Києві (1903—1904) // Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868—1914.— С. 276—287; Лепкий Б. Іван Франко // Лепкий Б. Твори: У 2 т.— К., 1991.— Т. 2.— С. 636—638.) — Лист № 116.

159. *"...про колонізацію на Буковині мушу доторкнутись питаня про Болоховських князів. Чи не були б Ви ласкаві визичити мені дотичних розвідок Дашкевича („Труды київск[ого] арх[еологічного] з'їзду“, 1874; Київські університетські звістія, 1884 і 1899)?"* — М. Кордуба, пишучи про Буковину (нині частина Чернівецької області України), намагається використовувати одну з перших теорій, що існувала на переломі ХІХ—ХХ ст. про її часткову колонізацію переселенцями з Болоховських земель після другого розгрому князем Данилом Романовичем болоховських князів 1255 р. У зв'язку з підготовкою праці М. Кордуба просить переслати у тимчасове користування дослідження М. Дашкевича „Болоховская земля и ее значение в русской истории“, опубліковане в „Трудах III Археологического съезда в Киеве 1874“. — К., 1878.— Т. II.— С. 69—129 та „Литовско-русское государство, условия его возникновения и причины упадка" // Университетские известия.— К., 1882.— № 3.— С. 45—70; № 5.— С. 189—202; № 8.— С. 325—344; № 9.— С. 361—376; № 10.— С. 419—439; 1883.— № 4.— С. 115—1227; також: Еще разыскания и вопросы о Болохове и болоховцах.— К., 1899.— Лист № 116.

160. *„Staats-Archiv“*.— Неофіційна назва Державного архіву Австрії, найбільшого за обсягом фондів та найрізноманітнішого за складом. Заснований за розпорядженням Марії-Терези 1749 р. для зберігання документів цісарського двору та австрійської держави. Спершу називався „Архів цісарського дому, двору і держави" (Haus- Hof- und Staatsarchiv). Реорганізований 1762 р., тоді набув статусу спеціального архіву для найвищих державних установ. Складався з низки відділів: 1) Райхсархів (вищі адміністративні державні установи); 2) Австрійська таємна державна реєстратура; 3) Державна канцелярія (Міністерство зовнішніх справ); 4) Посольські архіви; 5) Відділи (іноземних) держав та ін. Матеріали п'ятого відділу особливо цікавили М. Кордубу. Він переглядав документи Відділу актових матеріалів; Відділу рукописів; Відділу: Угорські акти та ін. Загальна кількість справ Державного архіву становить понад 160 тис. одиниць. Тепер об'єднаний під назвою: Австрійський державний архів (Österreichisches Staatsarchiv) ще з п'ятьма колись окремими архівами, а саме Загальним адміністративним архівом, Архівом фінансів, Архівом надвірної канцелярії, Воєнним архівом та Архівом транспорту. Див.: Ричков П. Україніка в збірках Австрії.— К., 1993.— С. 30—31 та ін.— (Науково-довідкові видання з історії України. Вип. 30); див. прим. 102.— Лист № 117.

161. „...найшов дві нові справи, а саме посольство від Фердинанда III до Хмельницького (згадане, правда, в „Archiv f[ür] österr[eichische] Gesch[ichte]“, т[ом] 59, але у нас зовсім незнане) і посередництво Австрії між Польщею і Ракоцим 1657 р.“ — М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про свою працю і знахідки матеріалів про козаків і Хмельниччину. Названі документи згодом використав при написанні передмови „Боротьба за польський престіл по смерті Володислава IV“ (С. 1—60), якою розпочинається публікація „Матеріалів до історії української козаччини“, т. V. Акти до Хмельниччини (1648—1657) (Жерела до історії України-Руси, т. XII, за редакцією М. Грушевського) і низки інших статей. — **Лист № 117.**

162. „Kriegs-Archiv“. — Воєнний архів Австрії (Kriegsarchiv). Заснований 1801 р. ерцгерцогом Карлом. Як архівна установа у сучасному розумінні, формувався наприкінці XIX ст. і з того часу є головним воєнним архівом Австрії. Нараховує понад 900 тис. одиниць зберігання за XVI—XX ст. — містить рукописи різного характеру і століть, картографічні збірки. Тематично поділений на п'ять відділів: 1) Кадрові питання (Personalevidenzen und Militarmatrikein); 2) Польові матеріали (польові акти, мемуари, звіти, донесення, рапорти); 3) військові установи; 4) військово-морські і військово-повітряні сили; 5) картографія („Karten- und Bildersammlungen“). Нині архів є складовою частиною IV відділу Австрійського державного архіву (Österreichisches Staatsarchiv). Див.: Lukan W., Peufuss M. D. Ost. und Südosteuropa-Sammlungen in Österreich. Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Mussen. — München, 1990. — S. 138—139; Ричков П. Українік в збірках Австрії. — С. 32—34. — **Лист № 117.**

163. „...по архівах все видав Szilagyı“. — Йдеться про Шандора Сіладі (Сіларія, Szilagyı) (1827—1899) — угорського історика і джерелознавця, видавця багатьох історичних джерел Угорщини та суміжних земель. Спершу жив, здобув вищу освіту і працював у м. Клуж, з 1850 р. — у Будапешті. Автор понад сотні наукових праць. Найвідоміша його робота „Історія угорського народу“ („A magyar nemzet története“), що вийшла у Будапешті у 10 томах протягом 1894 і 1898 рр. Йому належить підготовка видань численних історичних пам'яток (Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből a XVIII. — Kecskemét, 1856. — [Т.] I; Pest, 1860—1861. — [Т.] II—III; Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae. I—XXI. Kötet. 1637—1699. U ott. 1875—1899, 1892—1898 та багатьох інших), написів про угорських письменників, про Д. Ракоці, революцію 1848 р. Ш. Сіладі — член-кореспондент Угорської академії наук (з 1857), член Австрійської цісарської Академії наук (з 1896), секретар Угорського історичного товариства (з 1875), директор бібліотеки Будапештського університету. Праці Ш. Сіладі (A magyar nemzet története... — Budapest, 1894. — Т. I. — S. 20 та ін.; Transylvania et bellum bareo-orientale. — Budapestini, 1890) читало разів використовував М. Грушевський в „Історії України-Руси“ (див.: Історія України-Руси. Показчик імен. — К., 2000). М. Кордуба згадує працю: Szilagyı. Erdely és az eszackeleti haboru, t. I, під час написання передмови „Боротьба за польський престіл по смерті Володислава II“, опублікованої у XII томі Жерел до історії України-Руси. — Львів, 1911. — С. 1—60. Також цікавиться ними С. Томашівський. — **Лист № 117.**

164. *„...куда слати евентуальні рецензії до „Записок“. Маю на приміті статтю Кайндля в найн[овішому] „Archiv f[ür] öst[erreichische] Gesch[ichte] i Libersbergers: Öst[erreichische]-russ[ische] Beziehung bis 1606“...”* — Якщо стосується статті Р. Ф. Кайндля, то, правдоподібно, йдеться про розвідку „Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechte in Galizien“, опубліковану в „Archiv für österreichische Geschichte“.— 1906—1910.— Bd. 95—97, 100. Долю статті Ліберсбергера не вдалося з'ясувати. Відомостей про написання М. Кордубою рецензій на роботи немає.— Лист № 117.

165. *„...просив бим зарекомендувати мене якому Вашому знайомому, може проф[есорови] Кримському, щоби мені, чужинцеві, поміг практичними радами: де найняти квартиру, де харчуватися і т. д.“* — Йдеться про поїздку М. Кордуби до Москви і можливе сприяння і допомогу А. Кримського під час його перебування.

Агатангел Кримський (1871—1942) — філолог, орієнталіст, перекладач, письменник, історик української мови та літератури, дослідник фольклору, дійсний член НТШ (з 1903), академік АН УРСР (1919), секретар ВУАН (до 1928), професор Київського університету. З листів відомо, що А. Кримський зустрів М. Кордубу і з ним у Москві контактував.— Лист № 118.

166. *„Через Томашівського післав я перед місяцем простору рецензю на Йоргу „Geschichte Rumänen“. Недавно читав в „Litterarisches Centralblatt“ того ж Йорги критику на I том Вашої „Історії“, котра похожа фейлетонові критики з нашого „Діла“, або „Руслана“. Коли моя рецензія ще не видрукувана, прошу казати мені єї ще прислати до коректи — мавбим дещо додати.“* — Правдоподібно, йдеться про передану через професора С. Томашівського рецензію М. Кордуби на працю Jorga N. Geschichte des rumanischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen.— Gotha, 1905.— Bd. I—II.— 402 + XV S. (Записки НТШ.— Львів, 1907.— Т. LXXVI, кн. II.— С. 202—213).

М. Грушевський і С. Томашівський, як відомо, рецензують за різні роки інші праці М. Йоргу на сторінках „Записок НТШ“. Див.: Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка...— С. 147, 216, 281, 293. Рецензування було взаємним. Відома рецензія М. Йоргу на I том „Історії України-Руси“, опублікована у „Litterarische Centralblatt“. Див. також прим. 45, 176.— Лист № 118.

167. *„Справозданя із статті Поповича не можу подати, бо „Convorbiri literare“ у віденських бібліотеках нема...”* — М. Грушевський просить М. Кордубу подати ширшу інформацію про розвідку О. Поповича в румунському журналі „Convorbiri literare“ („Літературні бесіди“) — літературно-художній і культурно-освітній журнал; виходив 1867—1886 рр. у Яссах, згодом до 1944 р.— у Бухаресті; редактором журналу були Я. Негруці, М. Драгоміреску, С. Мерединті та ін. Див.: Generalkatalog der laufenden periodischen Druckschriften / F. Grassauer.— Wien, 1898.— S. 153). У статті повідомлялось про датування писемних пам'яток Молдавії у пізньосередньовічну добу, що цікавило М. Грушевського.

Омелян Попович (1856—1930) — відомий буковинський громадсько-політичний і педагогічний діяч, публіцист. У 1920-х рр. жив у Галичині,

був інспектором „Рідної школи“ у Львові. Його особливі заслуги у розвитку українського шкільництва і просвітньої діяльності, автор шкільних підручників, двомовних словників і спогадів „Відродження Буковини“ (1933).— **Лист № 119.**

168. „...професор **Калужняцький...**“ — Мова про Омеляна Калужняцького (1845—1914) — українського філолога-славіста москвофільської орієнтації, фольклориста, палеографа, видавця староукраїнських писемних пам'яток. Після навчання у Львівському та Віденському університетах працював учителем у гімназіях Кракова, Ряшева (нині Жешова, Польща) та Львова. 1875 р. займав посаду звичайного професора слов'янських мов та літератури у Чернівецькому університеті, 1877 р.— декан, а в 1889—1890 рр.— ректор цього ж навчального закладу. З 1890 р. член-кореспондент Румунської АН, Петербурзької АН (з 1891). Автор близько 100 наукових і науково-популярних праць, серед яких основні: „Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах львовских“ (1877), „Über die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatinischen Alpen und den Karpathen“ (1879, у співавторстві з Ф. Міклошичем), „Historische Übersicht der Graphik und der Orthographie der Polen“ (1882), „Beiträge zur älteren Geheimschrift der Slaven“ (1883), „Игумена Нафанаила „Книга о вере“, ее источники и значение в истории южнорусской полемической литературы“ (1887), „Monumenta linguae palaeoslovenicae... T. 1. Evangeliarum Putnanum“ (Vindobonae et Teschenae, 1888), „Actus epistolaeque Apostolorum palaeoslovenicae. Ad fidem codicis Christonopolitani saeculo XII scripti“ (1896), „Zur älteren Paraskevaliteratur der Griechen, Slaven und Rumänen“ (1899), „Русинский язык и литература“ (1899), „Werke der Patriarchen von Bulgarian Euthemius (1375—1393), nach den besten Handschriften“ (1901), „Кирилловское письмо в румын“ (Петроград, 1915), „Альбом снимков с кирилловских рукописей румынского происхождения“ (1916, у співавторстві з О. Соболевським).

У листі М. Кордуба, згадуючи О. Поповича і його тезу про обчислення початку року у Молдавії від березня, покликається на О. Калужняцького: „З оповіданя професора Калужняцького знаю, що автор там [у статті, друкованій у „Convorbiri literare“, див. прим. 167] доказує, що в Молдавії в XV ст[олітті] кладено початок року на март (так як у Венеції), а не, як досі думали, на вересень“.— **Лист № 119.**

169. „...проф[есора] **Дністрянського...**“ — Станіслав Дністрянський (1870—1935), юрист, громадський діяч. Навчався у Віденському, Ляйпцизькому та Берлінському університетах. 1898—1918 рр. викладав цивільне право у Львівському та Празькому університетах, посол австрійського парламенту у Відні від Української національно-демократичної партії (1907—1918), співзасновник і ректор (1922—1923) Українського вільного університету у Відні. Автор проекту Конституції ЗУНР. 1909 р. з його ініціативи засновано Товариство українських правників, дійсний член НТШ (з 1899), академік ВУАН (1927). Від 1918 р.— на еміграції. Йому належать численні наукові праці і підручники із звичаєвого, приватного і державного права: „Das Wesen des Verklieferungsvertrages des im österreichischen Rechte“ (1898), „Австрійське право“ (1901), „Загальна наука права і політики“ (1923) та ін. Підтримував „ідеї соціальної зумов-

леності правових інститутів і пріоритету нації над державою". Редактор видань НТШ „Часопись правнича і економічна“, „Правничий вісник“. Див.: Возьний В. І. Основоположник українського правознавства // Вісник НАН України.— 1995.— № 11/12.— С. 59—63; Стецюк П. Б. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст.— Львів, 1999.— 232 с.— Лист № 120.

170. „Шараневич“.— Ісидор Шараневич (1829—1901) — історик, педагог, громадський діяч. Спершу вчителював у перемишльській і одній із львівських гімназій, з 1873 р.— професор Львівського університету, довголітній сеньйор Ставропігійського інституту. Працював над проблемами історії Церкви і духовенства, історії міст Галичини, українських міських братств, проводив археологічні дослідження Галича та інших місцевостей. Основні наукові праці: „Історія Галицько-Володимирської Русі від найдавніших часів до року 1453“ (1863), „Die Hupatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreicherischen Geschichte“ (1872), „Kritische Blicke in die Geschichte der Karpaten-Völker“. Див.: Грушевський М. Ізидор Шараневич. Некрольог // Записки НТШ.— Львів, 1902.— Т. XLV, кн. I.— С. 12—14; Кравець М. І. Шараневич // Архіви України (Київ).— 1969.— № 4.— С. 52—54.— Лист № 120.

171. „В справі статті Поповича в „Convortiri literare...“ — Слова листа є продовженням не вирішеної теми про розвідку О. Поповича, опубліковану у журналі „Convortiri literare“. Див. лист № 119, прим. 167.— Лист № 121.

172. „...я дістав від Геч-а запрошення до співробітництва в майбутній „Zeitschrift für Östeurop[ische] Geschichte“.— М. Грушевський інформує М. Кордубу про запрошення його професором О. Гечем до співпраці у журналі „Zeitschrift für östeuropäische Geschichte“. Перший том журналу вийшов 1911 р. (Часопис, змінюючи кілька разів своє ідеологічне спрямування, виходить і досі в Берліні.) М. Грушевський, ознайомившись із листом-проспектом видавництва журналу, зауважує „ігнорованя української історіографії та історії“, і вчений не дає згоди на співпрацю, навпаки, докоряє засновникам-організаторам журналу у неправильному трактуванні історії східнослов'янських народів.

Отто Геч (Otto Hoetzsch) (1876—1946) — німецький історик, публіцист, політик, спеціаліст із східноєвропейської історії та Росії. Один з ініціаторів наукових „Ostforschung“ у міжвоєнній Німеччині. З 1913 р. професор східноєвропейської історії і культурології у Берлінському університеті.— Лист № 122.

173. „Що Ви дали репріманда Гечу, се навіть добре“.— М. Грушевський схвалює критику М. Кордуби на заявлену О. Гечем програму планованого журналу „Zeitschrift für östeuropäische Geschichte“ (очевидно, з тих самих ідеологічних мотивів, які раніше спостеріг М. Грушевський, див. лист № 122, прим. № 172) і апробує факт висловлення молодим істориком зауваження на адресу видавництва. М. Грушевський водночас констатує, що з О. Гечем „ніякого порозуміння не мав“ у справах уміщення в журналі українських матеріалів, і це ставлення (із тих же причин) поширюється на інших істориків НТШ: „від участі ми всі рішили стриматися — „аж буде видно“. З початком підготовки і друку перших

випусків журналу спрямування, відповідно й трактування різних явищ у виданні, очевидно, змінилось. На сторінках часопису з'являються статті українських авторів. М. Кордуба протягом 1911—1914 рр. вміщає понад 30 рецензій, повідомлень, нотаток, пов'язаних із різними українськими виданнями. М. Грушевський, однак, як автор не бере участі у „Zeitschrift für östereuropäische Geschichte".— **Лист № 123.**

174. „Шіман".— Йдеться про німецького історика, архівіста, дослідника історії Східної Європи Теодора Шімана (Schiman) (1847—1921). Від 1906 р. ординарний професор Берлінського університету, засновник „Німецького товариства досліджень Східної Європи" („Deutsche Gesellschaft zum Studium Osteuropas"), один із редакторів журналу „Zeitschrift für östereuropäische Geschichte". До Першої світової війни листувався з М. Грушевським.— **Лист № 123.**

175. „...зроблю початок з обговоренем VIII тому „Жерел" і розвідки Крип'якевича..." — М. Кордуба інформує М. Грушевського про наміри реферувати у журналі „Zeitschrift für östereuropäische Geschichte" це видання НТШ. Перегляд праць М. Кордуби, що появились друком за 1910—1912 рр., однак, не підтверджує цього факту (див.: Мугон Кордуба. Bibliography / By N. N. and O. Pritsak...— Р. XXXVII—XLI; Кульчицька Т. Мирон Кордуба...— С. 114—117.

Іван Крип'якевич (1886—1967) — український історик, дійсний член НТШ (1911), довголітній директор Історично-філософичної секції Товариства, викладач історії у гімназіях Галичини (1909—1939), приват-доцент Кам'янець-Подільського університету (1919), професор Львівського університету (з 1939), директор Інституту суспільних наук АН УРСР (1953—1967), академік УРСР (1958). Почав наукову діяльність під керівництвом М. Грушевського, досліджував спершу соціально-економічну історію Галичини XVI—XVII ст. (Матеріали до історії торгівлі Львова // Записки НТШ.— Львів, 1905.— Т. LXV, кн. III; Львівська Русь в першій половині XVI віку // Там само.— 1907.— Т. LXXVII—LXXIX, кн. III—V), до Першої світової війни розпочав студії над історією Козаччини й Хмельниччини, яким присвячені праці: Козаччина і Баторієві вольності (вступна стаття до VIII т. „Жерел до історії України-Руси"); Козаччина в політичних комбінаціях 1620—1630 рр. // Записки НТШ.— Львів, 1914.— Т. CXVII—CXVIII.— С. 65—114; Студії над державою Богдана Хмельницького // Там само. Праці Історично-філософичної секції.— Львів, 1925—1931.— Т. CXXXVIII, CXL, CXLIV—CXLV, CXLVII—CLIII, низка інших розвідок про Хмельниччину й велика монографія „Богдан Хмельницький" (1954). Інші праці І. Крип'якевича присвячені історіографії („Українська історіографія", 1923), історичній географії, сфрагістиці та іншим спеціальним історичним дисциплінам, історії культури українського народу („Історія української культури", 1937), численні науково-популярні огляди й нариси з історії України (зокрема, „Велика історія України", 1935, „Історія українського війська", 1936 (у співавторстві), 1962 р. опублікував „Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій" та ін. Автор близько 600 праць. Редактор газети „Дзвінок" (1911—1914), „Ілюстрована Україна" (1913), журналу „Історичний вісник" (1923), низки томів „Записок НТШ" за 1924—1937 рр. (т. CXXXIV—CXXXV, CXXXVIII—CXL, CXLIV—CXLV,

SXLVII—SXLIX, CL—CLI, CLIV), „З історії західньоукраїнських земель“ (вип. 1—5, 1957—1960) тощо, а також історичних оповідань для дітей і молоді.— **Лист № 124.**

176. **„Писав до мене Томашівський, щоби я написав для „Записок“ рецензю на „Gróf Bethlen Ferencz“: Я згодився радо, бо се мій терен, але просив прислати дотичний річник Századok-a...“** — Йдеться про працю: Lukinicz Imre. Keresdi báró Bethlen ferencz, опубліковану у журналі „Századok. A Magyar történelmi társulat közlönye“ (t. 42, s. 677—696, 781—805, 884—894). М. Кордуба написав на неї рецензію, але вона не була надрукована у „Записках НТШ“, а під вказаною назвою у: Zeitschrift für östereuropäische Geschichte (1911.— Bd. 1.— N 1.— S. 426—430).

Журнал „Századok...“ виходив у Будапешті протягом 1867—1962 рр. Відомі „evf. 1—96“. Багаторазово це видання С. Томашівський рецензує на сторінках „Записок НТШ“. Див.: Записки НТШ.— Львів, 1902.— Т. I, кн. VI.— С. 17—18; 1903.— Т. LVI, кн. VI.— С. 42—43; 1904.— Т. LXII, кн. VI.— С. 58—59; 1906.— Т. LXXIV, кн. VI.— С. 194—195; 1907.— Т. LXXX, кн. VI.— С. 193.— **Лист № 124.**

177. **„...друк моїх „Матеріялів...“** — Йдеться про згадані „Матеріали до історії української козащини“, т. V. Акти до Хмельниччини (1648—1657), які вийшли друком у Львові 1911 р. як т. XII „Жерел до історії України-Руси“. Тексти документальних джерел упорядкував М. Кордуба, він же написав, використовуючи публіковані матеріали та літературу, обширну передмову: „Боротьба за польський престіл по смерті Володимира IV“ (С. 1—60).— **Лист № 126.**

178. **„...опрокидає тезу Костомарова і Шайнохи, що вибір відбувся під натиском Хмельницького“**.— Йдеться про обрання Яна Казимира королем Польщі. Питання загалом дискусійне і віднесення його лише до сфери впливів не переконливе. Історично склалися на це різні причини, діяли також сили, що підтримували або заперечували ці впливи, однозначне оцінювання яких нині без пізнання додаткових джерел безпідставне.— **Лист № 126.**

179. **„Окуневський закликав мене обняти директуру приватної гімназії в Городенці...“** — Повідомлення М. Кордуби не мало розвитку. М. Кордуба не прийняв запрошення (1910) і не згодився стати директором гімназії у Городенці, пропонуючи на цю посаду Івана Прийму.

Теофіл Окуневський (1858—1937) — відомий адвокат, громадсько-політичний діяч Коломиїщини й Городенківщини та інших західноукраїнських земель. Член-засновник Русько-української радикальної партії (1890), згодом Української національно-демократичної партії (1899). Посол до Галицького сейму та австрійського парламенту у Відні. Член НТШ. Виступав захисником на процесі М. Січинського. Під час ЗУНР — член Української Національної Ради, комісар Городенківщини. Див. прим. 180.— **Лист № 126.**

180. **„...поруваючи на своє місце [стати директором приватної гімназії у Городенці] Прийму“**.— Йдеться про Івана Прийму — педагога, організатора західноукраїнського шкільництва, громадсько-освітнього діяча, якого М. Кордуба знав з гімназії у м-ку Городенці. М. Кордуба кіль-

ка років працював із І. Приймою у Другій академічній гімназії в Чернівцях. До того І. Прийма короткочасно вчителював у Кіцманській гімназії, з учительським колективом якої М. Кордуба підтримував тривалі контакти. Після 1910 р. він стає директором української приватної гімназії у м. Яворові. І. Прийма активно працює у матірньому Товаристві „Просвіта“ у Львові, організовуючи по селах читальні „Просвіти“, „Січі“, сприяє розвитку художньої самодіяльності у малих містах і селах, промує виступи „Перемишльського Бояна“ та прогулянки молоді. Перебуваючи у Чернівцях, організовує концерти, театральні вистави, керує міщанським хором, обраний головою Товариства вчителів середніх шкіл ім. Г. Сковороди. У лютому 1915 р. у ролі заручника вивезений із сотнями інших представників української інтелігенції і духовенства в Росію. 1917 р. стає директором 1-ої гімназії ім. І. Котляревського в Полтаві. У 1919 або на початку 1920-х років репресований. Помер у в'язниці Харкова (див.: Двадцятьп'ятьліття Товариства „Учительська громада“...— С. 52—53, 114, 120, 122, 129, 164, 186; Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914—1939).— К., 2004.— С. 47—48, 62, 77, фото 1920 р. Полтавська ЧК. Див. також прим. 179.— Лист № 126.

181. **„Чи Кузеля надіслав вже *Visovinica* і мою рецензію на *Hoffmann-a*“.**— Йдеться про роботу Зенона Кузелі (1882—1952) — етнографа, мовознавця, бібліографа, публіциста та громадського діяча, який протягом 1909—1914 рр. був на посаді лектора Чернівецького університету і робив огляди буковинської преси та літератури (так звана „*Visovinica*“). З. Кузеля приятелював з М. Кордубою і допомагав йому в пошуках певних матеріалів. Після 1910 р. З. Кузеля не надіслав (лист М. Кордуби датовано 7 вересня 1910 р.) до „Записок НТШ“ окремого огляду праць, пов'язаних з Буковиною, принаймні такий матеріал не публікувався (див.: Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка...— С. 219—311). Не відома доля рецензії М. Кордуби на працю Я. Гофмана. Нині не знаємо навіть, на яку роботу Я. Гофмана у той час міг писати рецензію М. Кордуба.— Лист № 126.

182. **„...я дістав Вашу посилку з пошти, предложив Археограф[ічний] комісії...“** — Очевидно, йдеться про надіслані М. Кордубою копії архівних документів, які стосувалися історії Козаччини. Вони, треба думати, ввійшли до XII тому „Жерел...“ як „Матеріали до історії української козаччини“, т. V. Акти до Хмельниччини (1648—1657), які М. Кордуба видав за редакцією М. Грушевського (Львів, 1911.— 545 с.).— Лист № 128.

183. **„А зреферуйте по видання буковинського музею і ріжні иньші *Visovinica* останніх літ“.**— М. Кордуба, працюючи у Чернівцях, постійно писав про буковинські видання та інформував про суспільно-громадське і культурно-освітнє життя українців Буковини. Свідченням цього є численні статті, наприклад, за 1907—1912 рр. у „Записках НТШ“, таких часописах, як „Буковина“, „Нова Буковина“, „Діло“, „Буковинський православний календар“, „Ukrainische Rundschau“ (див.: Мугон Korduba. Bibliography / By N. N. and Omeljan Pritsak...— Р. XXIII—XXV; Кульчицька Т. Мирон Кордуба...— С. 75—83. Чи спеціально писав М. Кордуба про „видання буковинського музею“, не відомо. Якщо так, то лише в контексті оглядів.

1910 р. М. Кордуба окремо подає до „Записок НТШ“ розвідку „З новітших публікацій Буковини“ (Львів, 1910.— Т. ХСVIII, кн. VI. Наукова хроніка.— С. 163—172); див. також прим. 181.— **Лист № 128.**

184. **„Прошу мені написати чи Енциклопедія українознавства матиме формат великої чи малої вісімки...“** — Правдоподібно, М. Кордуба запитує про формат підготовлюваної у Києві та Петербурзі праці „Український народ в его прошлом и настоящем“, яка була розрекламована як „енциклопедія“, і ця назва стала популярною у щоденному вжитку науковців. Активно заангажований у її створення та вихід у світ був М. Грушевський. Повна назва і вихідні дані книжки „Український народ в его прошлом и настоящем“ / Под ред. проф. Ф. К. Волкова, проф. М. С. Грушевского, проф. М. М. Ковалевского, акад. Ф. Е. Корша, проф. А. Е. Крымского, проф. М. И. Тугаи-Барановского и акад. А. А. Шахматова.— Санкт-Петербург, 1914.— Т. I.— С. 360 с.; Петроград, 1916.— Т. II.— С. 707 с. (формат 182 × 260 мм); див. також прим. 128.— **Лист № 129.**

185. **„Höttsch-ови післав критику на Lukinicz-a: Keresdi báró Bethlen Ferencz.“**— Йдеться про рецензію М. Кордуби на розвідку І. Лукинич, опубліковану в журналі „Századok...“ (т. 42, с. 677—696, 781—805, 884—894), написану та надруковану у журналі „Zeitschrift für östereuropäische Geschichte“ (Berlin).— 1911.— Bd. 1.— N 3.— S. 426—430

Імре Лукинич (Imre Lukinich) (1880—1950) — угорський історик. Дослідник історії Трансільванії XVI—XVII ст., життя Д. Ракоці, угорсько-польських історичних відносин. У 1918—1923 рр.— професор Братиславського університету, у 1923—1924 рр.— директор Національного архіву Угорщини, згодом Національної бібліотеки Угорщини, довголітній секретар Угорського історичного товариства, член Академії наук св. Стефана. За його редакцією (1935—1944) в Будапешті виходив журнал „Archivum Europae Centro-Orientalis“.— **Лист № 129.**

186. **„Щодо „Zeitschrift...“, то Ви давніше заявляли здається охоту (здається Геч Вас просив?) дати огляд останніх томів „Історії України“, і в такім разі треба би се зробити насамперед...“** — Про обставини замовлення огляду на „останні томи „Історії України-Руси“ М. Грушевського, домовленості М. Кордуби з О. Гечем, а також ставлення редакції до пропозиції щодо написання такого огляду нічого не відомо. Публікація будь-яких матеріалів, пов'язаних з появою праці М. Грушевського, авторства М. Кордуби, не znana зі сторінок журналу „Zeitschrift für östslavische Geschichte“ за 1911—1914 рр. Див.: Myron Korduba. Bibliography / By N. N. and Omeljan Pritsak...— P. XL—XLI; Кульчицька Т. Мирон Кордуба...— С. 114—119.— **Лист № 130.**

187. **„...п[ан] Дорошенко...“** — Мова про Володимира Дорошенка (псевдоніми Дорош, Білоцерківець Вол., Божко Л., Журба Вол.) (1879—1963) — бібліографа, літературознавця. Народився у Петербурзі, але виріс на Полтавщині, співзасновник української студентської громади в Москві. Член РУП, згодом — УСДРП (до 1911 р.). З 1913 р. член НТШ, у 1914—1918 рр.— співзасновник і член президії Союзу визволення України, головний редактор його видань. З 1908 р. мешкав у Львові, де до 1944 р. працював у Бібліотеці НТШ (з 1937 р.— її директор). З 1944 р.—

на еміграції. 1949 р. оселився у Філадельфії (США). Автор багатьох літературознавчих статей, монографії про НТШ. Член українських наукових інститутів у Берліні та Варшаві. Під час Першої світової війни був співзасновником і членом Президії СВУ. З 1908 по 1944 рр. мешкав у Львові. Протягом 1929—1939 рр. редактор календаря-альманаху „Дніпро”. Помер у Філадельфії (США), похований на цвинтарі в Савт-Бавнд-Бруку.— **Лист № 132.**

188. **„Каменярі”**.— Журнал — орган „Вільної організації українсько-го вчителства на Буковині” (1909—1914), згодом „Українського вчителства на Буковині” (1921—1922). Видавець Іван Данилевич, відповідальні редактори Омелян Іваницький, Лярій Карбулицький, Іван Митар, Остап Попович. Виходив у Чернівцях у 1909—1922 рр. (із значними перервами). У 1910—1914 рр. двотижневик (з перервами). Під час Першої світової війни не друкувався. Відновлений 1921 р. (виходив 3 рази на місяць). Заборонений 1922 р. румунською владою. Див.: Калинович І. Каменярі // Календар Товариства „Просвіта” на 1924 р.— Львів, 1924.— С. ХСV; Романюк М. М. Українська преса Північної Буковини. 1918—1940 рр.— Львів, 1996.— С. 13—14, 16—17, 170; Галушко М. Каменярі // Українська преса в Україні та світі ХІХ—ХХ ст. Історико-бібліографічне дослідження. 1906—1910 рр.— Львів, 2011.— Т. 3.— С. 276—281.— **Лист № 132.**

189. **„На[р]одне] Богатство”**.— Газета, друкований орган Союзу руських хліборобських спілок на Буковині „Селянська каса”. Виходила у Чернівцях протягом 1908—1910 рр. Редактор Лев Когут. Див.: Галушко М. Народне Богатство // Українська преса в Україні та світі...— Т. 3.— С. 227—230.— **Лист № 232.**

190. **„Громадянин”**.— Газета, виходила протягом 1909—1910 рр. у Чернівцях. Орган радикальної партії на Буковині. Редактори Володимир Будзинський, Юрій Сербинюк (1909), Ілько Попович (1909—1910). 1910 р. газета видавала додаток „Січ”. Див.: Романюк М. М. Українська преса Північної Буковини...— С. 170; його ж. Громадянин // Українська преса в Україні та світі...— Т. 3.— С. 267—270.— **Лист № 132.**

191. **„Бібліографічна комісія”**.— Йдеться про Бібліографічну комісію НТШ, що була створена у травні 1909 р. і діяла спершу при трьох секціях — Історично-філософській, Філологічній і Етнографічній. Першим головою комісії обрано Івана-Омеляна Левицького, заступниками Івана Кревецького, Володимира Левицького, секретарем Михайла Возняка. Друкованим органом комісії були „Матеріали до української бібліографії”. Під час Першої світової війни тимчасово призупиняє свою діяльність, аж до 1918 р. Займалась укладанням українознавчої бібліографії з різних ділянок гуманітарних і суспільних наук, а також загальнослов'янської академічної бібліографії слов'янознавства. Від 13 жовтня 1914 р. Комісія стала офіційно називатися Бібліологічною (Хроніка НТШ.— Львів, 1935.— Ч. 72.— С. 84). З січня 1937 р. Комісія видає журнал „Українська книга”. Офіційно припиняє свою роботу з приходом радянської влади і ліквідацією НТШ у Львові 14 лютого 1940 р.— **Лист № 133.**

192. **„Істор[ично]-фільоль[огічна] секція тутешного „Істор[ичного] товариства“ вже перед місяцем забралася до оброблення буковинсько-укр[аїнської] бібліографії...”** — М. Кордуба повідомляє М. Грушевського про укладання Історичним товариством у Чернівцях бібліографії Буковини. Припускаємо, що працю очолював М. Кордуба. Про стан її завершення і подальшу долю бібліографії нині, на жаль, не маємо однозначної інформації.

Історичне товариство у Чернівцях засноване 12 липня 1902 р. Ініційоване проукраїнською науковою елітою Буковини. Складалося з кількох секцій, у тому числі Історично-філологічної. Його першим головою став історик, професор Чернівецького університету В. Мількович (див. прим. 153). Завданням Товариства було „підтримувати та стимулювати розвиток історичних, статистичних і етнографічних досліджень, відаючи пріоритету українському буковинознавству“, включно з підготовкою бібліографії про Буковину. Основні форми праці: дослідження історії минулого Буковини; популяризація знань з історичної тематики шляхом виголошення доповідей і рефератів; організація руху щодо охорони архітектурних пам'яток; культурно-освітня і просвітня діяльність інтелектуалів серед населення. Див.: Буковина: історичний нарис / Відп. ред. В. М. Ботушанський. — Чернівці, 1998. — 418 с.; Буковина, її минуле і сучасне / Під ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуківського. — Філадельфія; Дітройт; Париж, 1958. — 956 с.; Добрянський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ ст. — Чернівці, 1999. — 374 с. — **Лист № 133.**

193. **„*Stowo polskie*”**. — Польськомовна газета, видавалася у Львові протягом 1895 — серпень 1946 рр. (з незначними перервами), згодом — у Вроцлаві. На початках репрезентувала Народно-демократичну партію (Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne), з 1926 р. — сповідувала ідеологію санації. Першим видавцем газети був В. Вольський, головним редактором З. Василевський, з другої половини 1920-х рр. — А. Скжичинський та ін. На перших етапах публікує, крім суспільно-політичних і економічних статей, літературні твори, зокрема, Я. Каспровича, В. Реймонда, Г. Семковича, Г. Запольської, уважно стежить і інформує про всі українські справи. — **Лист № 133.**

194. **„...перебрано від Стоцького дальше ведене т[ак] зв[аного] Мужичького університету...”** — Увага М. Кордуби прикута до „Народного (людового) мужичького університету“ в Чернівцях — щорічних курсів вищої освіти для учителів, робітників, селян та інших верств населення. Вперше організований при „Руській Раді“ Буковини („Товаристві ім. Г. Сковороди“) взимку 1910 р. До Другої світової війни курси скликалися кожного року та працювали за зразком (частково і програмою) „мужичького університету“, що його вперше організував 1905 р. учитель М. Е. Бенедиктсен у Данії. Щоразу заняття в „мужичькому університеті“ тривали півтора—два місяці, лекції читали викладачі державного університету та гімназій з таких предметів, як всесвітня історія, історія України й Австрії, астрономія, географія, антропологія, історія матеріальної культури, українське письменство, історія релігій, окремі медичні дисципліни. Організував і керував „Народним (людовим) мужичьким університетом“ С. Смаль-Стоцький. Серед викладачів провідне місце посі-

дав М. Кордуба. Про заснування і працю Мужичького університету 1910 р. М. Кордуба писав двічі: Листи з Буковини. Мужичький університет // Діло.— 1910.— Лют. 18.— Ч. 36.— С. 4—5; Людовий мужичький університет в Чернівцях // Там само.— Квіт. 4.— Ч. 74.— С. 4—5. 1911 р. М. Кордуба замінив С. Смаль-Стоцького на посту ректора „мужицького університету“, про що сповіщає у листі М. Грушевському.

Степан Смаль-Стоцький (1859—1939) — видатний мовознавець і педагог, громадсько-політичний діяч, професор української мови і літератури Чернівецького університету (1885—1918) та Українського вільного університету у Празі (з 1921), дійсний член Старослов'янського інституту в Празі (з 1928), дійсний член НТШ (з 1899), член-засновник Української Могилянсько-Мазепинської академії, академік УАН (з 1918). Навчався у Віденському університеті, де протягом 1883—1884 рр. відвідував лекції Ф. Міклошича. Голова студентського Товариства „Союз“ у Чернівцях (1879—1882), співзасновник Товариств „Народний дім“, „Буковинський Боян“, „Руська школа“, активний діяч буковинської „Руської бесіди“ і співробітник газети „Буковина“ та низки інших західноукраїнських часописів. У 1892—1911 рр. посол до Буковинського крайового сейму, в 1911—1918 рр.— до австро-угорського парламенту. Автор праць із суспільно-політичної та культурно-освітньої проблематики, українського мовознавства і літературознавства, славістики. Основні з них: „Буковинська Русь. Культурно-історичний образок“ (1897), „Nationale und Kirchliche Bestrebungen der Rumänen in der Bukowina 1848—1865“ (1899); з питань мовознавства: Über die Wirkungen der Analogie in der Declination des Kleinrussischen // Archiv für slavische Philologie.— 1886.— Bd. 8.— S. 198—246, 409—432; Bd 9.— S. 58—76; Über den Inhalt des Codex Hancensteinianus // Sitznagsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosphisch-historische Classe.— 1886.— Bd. 110.— Heft 2.— S. 601—691 — докладний опис „пам'ятки галицько-волинського походження XII — початку XIII ст., відомий у літературі як „Віденський Октоїх“; [Рец. на:] Želechowski Buden... Ruthenisch-deutsches Wörterbuch.— Lemberg, 1886 (VIII, 1117 S.) // Literarischen Centralblatt für Deutschland.— Leipzig, 1886.— N 47.— S. 1628— 1629; „Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаїмне споріднення“ (1925, 1927); „Українська мова, її початки, розвиток та характеристичні її прикмети“ (1933), „Питання про східнослов'янську правому“ (1937); з питань шкільництва та правопису української мови: „Minoritätsvatum in der vom k[aiserlich]e-k[öniglichen] Bukowiner Landeschulrathe Bebufs Begelung der ruthenischen Schulorthographie eingesetzten Commission“ (1887 р., у співавторстві з Ф. Гартнером), „Нова руська школа“ (1888), „Руська правопись“ (1891, під псевдонімом С. Нагнибіда, у співавторстві з Ф. Гартнером), „Про план науки руської мови в школах середніх на Буковині“ (Правда.— 1894.— № 21); підручники „Руська граматика“ (1893, перевид. 1907, 1914, 1928, у співавторстві з Ф. Гартнером), „Срамmtik der ruthenischen (ukrainischen) Schprache“ (1913, у співавторстві з Ф. Гартнером). Низку праць присвячено питанням шевченкознавства: „Ідеї Шевченкової творчості“ (1914), „Ритміка Шевченкової поезії“ (1925), „Причинки до зрозуміння Шевченкових поем. I. Шевченкове посланіє; II. Дві невеличкі Шевченкові думки“ (1929), „Концепція Шевченкової поеми „Сон“ і її мистецьке перевидання“ (1934), „Т. Шевченко. Інтерпретації“

(1934), „Останній рік Шевченкової поетичної творчості“ (1937). С. Смаль-Стоцький писав розвідки і читав спецкурси про І. Котляревського, М. Шашкевича, Г. Квітку-Основ'яненка, Ю. Федьковича, С. Воробкевича, І. Франка та ін. *Див.*: Листування українських славістів з Францем Міклошичем.— С. 353; Сімович В. Степан Смаль-Стоцький як педагог і педагогічний діяч // Василь Сімович. Літературознавство. Культура. Праці: У 2 т. / Упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк та ін.— Чернівці, 2005.— Т. 2.— С. 725—740; Даниленко В. М., Добжанський О. В. Академік Степан Смаль-Стоцький: життя і діяльність, 1859—1939 рр.— Київ; Чернівці, 1996.— 207 с.; Бевзенко С. П. Смаль-Стоцький Степан Йосипович // Українська мова. Енциклопедія.— К., 2000.— С. 580; *див.* також прим. 286.— **Лист № 133.**

195. „**Архів**“.— М. Кордуба мав на увазі серійне видання НТШ „Українсько-руський архів“, який готувала Історично-філософічна секція Товариства. На 28 вересня 1911 р., коли був писаний лист, НТШ видало уже сім томів „Архіву...“ З 1906 по 1921 рр. вийшло 15 томів. Редагували і готували до друку видання різні особи: т. 1, 6, 7 — Іларіон Свенціцький; т. 2, 8 — Іван Франко; т. 3 — Михайло Тершаковець; т. 4 — Степан Томашівський; т. 5, 9, 10, 11 — Михайло Возняк; т. 12 — Василь Щурат; т. 13/14 — Кирило Студинський; т. 15 — Іван Брик. Після листовного прохання голові НТШ М. Грушевському М. Кордуба почав одержувати з Товариства „Архів“, правда, через Першу світову війну та інші обставини нерегулярно.— **Лист № 135.**

196. „...**видання фільольог[ічної] секції...**“ — З прохання не відомо, які саме видання Секції мав на увазі М. Кордуба. Чи всі? Філологічна секція НТШ 1911 р. могла похвалитися багатьма виданнями. Вона підготувала і видала: Збірник Філологічної секції (на 1911 р. вийшло 13 томів), „Українсько-руська бібліотека“ (Т. 1—8). Члени Філологічної секції підготували також видання „Пам'ятки українсько-руської мови і літератури“. Від 1896 до 1910 рр. з'явилося шість томів та ін.— **Лист № 135.**

197. „**Я бажав би також реферувати про Київські „Записки**“.— Йдеться про обговорення українських видань у „Zeitschrift für österröische Geschichte“, зокрема, „Записок Українського наукового товариства в Києві“ — органу Українського наукового товариства. З третьої книги „Записки...“ стали органом тільки Історичної та Філологічної секцій, інші секції видавали „Збірники“.— **Лист № 135.**

198. „...**Маркіянове свято...**“ — Свято з нагоди 100-річчя від народження Маркіяна Шашкевича, що відбувалося у різних містах і селах Галичини протягом жовтня—листопада 1911 р. *Див.* добірку матеріалів: „Русалка Дністрова“: Документи і матеріали / Упоряд. Я. Й. Грицак, Є. М. Гуменюк, О. А. Купчинський (старший упорядник), В. І. Парубій, О. А. Полянський, Ф. І. Стеблій.— К., 1989.— С. 340—351.— № 235—247 та ін. Вшанування пам'яті знайшло такі форми відзначення, як урочисті засідання, концерти, наукові публікації у різних виданнях: Тершаковець М. До життєписи Маркіяна Шашкевича // Записки НТШ.— Львів, 1911.— Т. CV, кн. V.— С. 92—115; Возняк М. Дві дрібнички до характеристики Марк[іяна] Шашкевича // Там само.—

С. 165—168. Під назвою „Маркіянове свято” представники української інтелігенції і різні інституції підписали окрему відозву (див.: Руслан.— 1911.— Серп. 18 (5).— Ч. 156.— С. 1). Окремо потрібно відзначити вступну статтю К. Студинського „Маркіян Шашкевич” до альбому „Пам'яті Маркіяна Шашкевича” (Львів, 1911). Назва „Маркіянове свято” почала вживатись ще 1893 р., пов'язана з перенесенням тлінних останків тіла М. Шашкевича із с. Львівські Новосілки 31 жовтня 1893 р. на Личаківський цвинтар у Львові, у церемоніалі якого взяли участь представники влади (М. Бобжинський), численне духовенство. Див.: Діло.— 1893.— Жовт. 19 (31).— Ч. 235, а також наступні ч. 236—239. Див. публікацію: Єдлінська У. Похорон Маркіяна Шашкевича в розповіді Кирила Студинського // Шашкевичіана. Нова серія.— Львів; Броди; Вінніпег, 1996.— Вип. 1—2.— С. 123.— Лист № 137.

199. *„На вакаціях найшов я між церковними книгами в Сушні (у батька) „Тріодіон”, друкований у Сльозки у Львові 1643 р[оку]. В передмові, присвяченій Адамові Кисілеви є панегірик в честь роду Кисілів з генеалогією і вичисленем заслуг Адама та його предків. Я скопіював отсю передмову, бо вона приносить децю нового. Чи не прислати б сього Вам до Miscellanea (для „Записок”)?”* — Сьогодні не відомо, чи погодився публікувати М. Грушевський „Панегірик” і чи взагалі М. Кордуба підготував цей матеріал до друку. Знаємо, що в „Записках НТШ” протягом 1910—1911 рр. така публікація у „Miscellanea” чи інших рубриках видання не була вміщена. Див. також прим. 6 та ін.— Лист № 137.

200. *„...[лист] до Роздольського...”* — Згадка про О. Роздольського стосувалася звернення М. Кордуби втрутитись останньому в справу затримання гонорару за друковані праці у виданнях НТШ і прохання вплинути на приспішення виплати.

Остап Роздольський (1875—1945) — етнограф, філолог, збирач і дослідник українського фольклору та народної музики. Співпрацював у НТШ з І. Франком, В. Гнатюком, Ф. Колессою, контактував у питаннях збору етнографічних матеріалів із М. Кордубою, з ним листувався. Дійсний член НТШ (з 1 липня 1930 р.), довголітній член Виділу (Президії) НТШ. В „Етнографічному збірнику” НТШ публікувалися зібрані ним „Галицькі народні казки” (Львів, 1899, т. 7), „Галицькі народні новели” (Львів, 1900, т. 8), „Галицько-руські народні мелодії” (Львів, 1906, т. 21; 1908, т. 22).— Лист № 139.

201. *„Чи не моглиб Ви прислати рецензії на книжку Ністора про претенсії Молдави на Покутя”.* — Здається, йдеться про розширений варіант писаної Ністором статті „Nistor J. Zur moldawisch-pokutischen Grenzfrage”, опублікованої у журналі „Jahrbuch des Bukoviner Landes-Museums” (Czernowitz, 1909.— Jahrgang XVI.— S. 3—16), яку М. Кордуба згодом реферував у контексті огляду літератури, що належала до території Буковини і прилеглих земель. Див.: Кордуба М. З новітніх публікацій Буковини // Записки НТШ.— Львів, 1910.— Т. ХСVIII, кн. V.— С. 163—172.— Лист № 141.

202. *„До Історичної Секції...”* — Так називає М. Грушевський у 1925 р. Історично-філософську секцію НТШ (очевидно, за аналогією до Історичної секції УВАН) — одне з науково-дослідних підрозділів ТОВА-

риства. Створена в числі перших і затверджена Статутом НТШ 1892 р. як „Секція Історично-філософічна“, ділялася на Комісії, вела наукові досліди з історії і археології України-Руси, а також з наук[ових] філософічних, політичних, економічних і правничих“. Першими головами (директорами) Секції були Н. Вахнянин (1892—1894), М. Грушевський (1894—1913), згодом С. Томашівський, І. Крип'якевич (див.: Крип'якевич І. Історично-філософічна секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894—1913 роках // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції.— Львів, 1991.— Т. ССХХІІ.— С. 392—411; Найда І. Окремі аспекти діяльності Історично-філософічної секції Наукового товариства ім. Шевченка: 1913—1940 роки // З історії Наукового товариства імені Шевченка: Збірник доповідей і повідомлень наукових секцій і конференцій НТШ у Львові / Ред. О. Купчинський.— Львів, 1997.— С. 24—33.— **Лист № 144.**

203. **„Археографічна Комісія Наукового Товариства ім[ени] Шевченка“.**— Створена 1894 р. за пропозицією М. Грушевського, але її відкриття відбулося 15 січня 1896 р. Головою і редактором її видань тоді ж обрано М. Грушевського, заступником — І. Франка, секретарем — К. Студинського. Першими її членами стали О. Барвінський, О. Борковський, І. Верхратський, О. Колесса, В. Коцовський, С. Смаль-Стоцький (Записки НТШ.— Львів, 1896.— Т. IX, кн. I.— С. 2; Т. XI, кн. III.— С. 1). Археографічна комісія підпорядковувалася Історично-філософській і Філологічній секціям. У завдання Археографічної комісії входило „ведення справ публікації джерел, видавання археологічних матеріалів, вишукування через археографічні експедиції матеріалів“. Готувала в НТШ серію „Пам'яток українсько-руської мови і літератури“, „Жерела до історії України-Руси“. В процесі праці Археографічної комісії відбувалися зміни у її складі. 1911 р. членом Комісії стає М. Кордуба (Хроніка НТШ.— Львів, 1911.— Ч. 47.— Вип. III.— С. 16). Після Першої світової війни Археографічна комісія відновлює діяльність. 1918 р. головою комісії стає О. Барвінський (очолював до кінця життя — 25. 12. 1926 р.), а його заступником — М. Кордуба. У 1921—1922 і наступних роках у рамках Комісії М. Кордуба збирав матеріали до „Українського історико-географічного словника“ та „Топонімічного словника“. Із перших чисел липня 1927 р. Археографічну комісію очолює М. Кордуба (офіційне затвердження відбулося 1932 р., див. прим. 269), його заступником стає І. Свенціцький, секретарем — М. Чубатий. Див.: Крип'якевич І. Історично-філософічна секція НТШ...— С. 392—411; Фелонюк А. Археографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія.— Т. 1.— С. 269—275.— **Лист № 144.**

204. **„...збірки бібліотеки Оссолінських...“** — Згадуючи „збірки“ Оссолінських, М. Грушевський звертає увагу М. Кордуби на необхідність перегляду документальних фондів, які стосуються історії Козаччини і доби Хмельницького. Загалом у міжвоєнний період (час, до якого дотичне листування М. Грушевського і М. Кордуби) Бібліотека містила архіви Радзивілів, Чарторийських, Яблоновських, Грабовських та ін. Перелік збірок, колекцій та окремих документів див.: Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich / Wyd. W. Kętrzyński.— Lwów, 1881.— Т. I.— 760 s.; 1886.— Т. II.— 776 s.; 1898.— Т. III.— 764 s.;

ЛНБ України, від, рукописів: Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Lwowie.— Lwów, 1926; *див.* також прим. 215, 261, 267.— **Лист № 144.**

205. „...теки Нарушевича...” — Збірка документальних джерел, переважно копій, з Коронної та Литовської метрик і різних інших архівів і бібліотек, які стосуються історії Польщі, України та інших земель. Створювалися з участю і під керівництвом А.-С. Нарушевича (1733—1796) — польського історика і поета, церковного й освітнього діяча.

Адам-Станіслав Нарушевич народився на Пінщині (сучасна Білорусь), з 1788 р. — католицький єпископ у Смоленську, з 1790 р. — у Луцьку. Автор панегіриків, од, ліричних поезій, а також історичних праць на історичні теми: „Historja narodu polskiego od początku chrześcijaństwa” (до 1386 р.), т. 1—6 (1780—1786, 1824), „Diariusz podróży Stanisława Augusta króla na Ukrainę w r. 1787” (1788), „Historia Jana Karola Chodkiewicza, wojewody wileńskiego...” (1805) та ін. У своїх працях подавав широкі відомості про Україну. Залишив 230 томів (тек) рукописних матеріалів про Україну і стільки ж томів (тек) з історії Польщі. Особливу цінність для української історії становлять ті матеріали з „Тек Нарушевича”, які стосуються визвольної війни 1648—1654 рр. та наступних років XVII ст. Матеріали колекції Нарушевича широко використовував І. Крип'якевич під час публікації „Матеріалів до історії української козаччини” (Жерела... — Львів, 1908. — Т. VIII. — 407 с.).

„Теки Нарушевича” після смерті їхнього власника містилися в Бібліотеці короля Станіслава Августа, згодом — у Порицькій бібліотеці (Порицьк — нині с. Павлівка Іваничівського району Волинської області), а з 1818 р. — у Пулавській бібліотеці в Польщі. Нині „Теки Нарушевича” зберігаються у Бібліотеці Чарторийських у Кракові (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie), частина з них відкладена в: Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie. *Див.*: Kamolowa D. (przy współudziale K. Muczyńskiej). Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce. — Warszawa, 1988. — S. 120—121; Grzybowski S. Teki Naruszewicza „Akta rerum et populi Polonii”. — Kraków; Wrocław; Warszawa, 1960. — (Dzieje nauki i techniki. T. 12); а також: Studia Źródloznawcze. — Warszawa, 1964. — Т. IX. — S. 180—183. — **Лист № 144.**

206. „...бібліотека Чарторийських...” — Заснував А. Чарторийський наприкінці XVIII ст. Свої першопочатки завдячує зібранням різних актів і документів у маєтку Пулави. Сьогодні Бібліотека Чарторийських у Кракові — одне з найбільших зібрань документальних джерел до історії України. З 1876 р. зібрання відоме як колекція Чарторийських. Містить унікальні історичні документи, насамперед діаріуші Визвольної війни 1648—1654 рр., описи битв під Цецорою, Хотином, численні рукописні пам'ятки з історії Козаччини.

Цінною для пізнання окремих подій Хмельниччини, про що йшлося М. Грушевському у листуванні з М. Кордубою, є спр. 379 згаданої бібліотеки. Вона вміщає різні матеріали князя Домініка Заславського після програної битви Б. Хмельницького під Пилявцями: „Реляція отця Петрового Ляїка, монаха, який був при Хмельницькому” (С. 90), „Діаріуш ... брацлавського воєводи ... 1648 р.” Адама Кисіля” (С. 168), „Діаріуш шляху до Війська Запорізького” Адама Кисіля” (С. 170). *Див.*: Kozłe-

niowski J. Catalogus codicum manu scriptum Musei principum Czartoryski Cracoviensis.— Cracoviae, 1887—1893.— Vol. I.— P. 78.— **Лист № 144.**

207. *„...збірки Русецьких в міськiм архiві Кракова...“* — Йдеться про колекцію документальних матеріалів панів Русецьких з Троянки. Це одне з найбільших зібрань рукописних актів і документів з історії Козаччини та українських земель XVI—XVIII ст. Нині архівні фонди збірки містяться в: Archiwum Państwowe Narodowe w Krakowie, oddział III (ul. Sienna, 16), N 49, 59, 62, 138, 140 та ін.; частково також: AGAD w Warszawie.— **Лист № 144.**

208. *„...збірка Горжковського в бібліотеці Краківської Академії...“* — М. Грушевський, правдоподібно, звертає увагу М. Кордуби на збірку Мар'яна Горжковського (Gorzkowski) (1830—1911) — письменника, автора наукових досліджень з української тематики, колекціонера історичних документів, секретаря Краківської академії образотворчих мистецтв (народився у Білій Церкві, навчався в Умані і Житомирі, закінчив Київський університет). Більшість документів із збірки М. Горжковського згоріла, частина з них зберігається у Бібліотеці Краківської академії образотворчих мистецтв, на що М. Грушевський звертає увагу М. Кордуби. Див.: Zerkowski E. Gorzkowski Marian // Polski Słownik Biograficzny.— Wrocław; Kraków; Warszawa, 1960.— Т. VIII/3.— S. 335—336; Słoczyński H. M. Matejko.— Wrocław, 2000.— S. 130 та ін.— **Лист № 144.**

209. *„...варшавська бібліотека Красінських...“* — Бібліотека ординації графів Красінських у Варшаві, заснована 1844 р. генералом В. Красінським як приватна бібліотека ординації. 1860 р. після включення до її зібрань документальних колекцій відомого бібліографа К. Свидзінського бібліотека була перетворена у науковий заклад. До Першої світової війни фонди Бібліотеки Красінських широко використовує І. Крип'якевич, публікуючи „Матеріали до історії української козаччини“ (Жерела...— Львів, 1908.— Т. VIII.— 407 с.). Знищена під час Другої світової війни. Уцілілі окремі частини рукописних фондів нині зберігає Biblioteka Narodowa w Warszawie. Див.: Puławski Fr. Katalog Rękopisów Biblioteki Ordynacji hr. Krasieńskich.— Warszawa, 1911.— Т. 1.— **Лист № 144.**

210. *„...рукописи б[у]вшої петербурзької Публичної бібліотеки...“* — Йдеться про повернуті Бібліотеці Красінських рукописи Російської державної бібліотеки. Заснована Петербурзька бібліотека 1795 р. за наказом імператриці Катерини II (до 1917 р.— Імператорская публичная библиотека; з 1925 р.— Российская публичная библиотека (з 1932 р.— імени М. Е. Салтыкова-Щедріна). З березня 1992 р.— Российская национальная библиотека.— **Лист № 144.**

211. *„...збірка Як. Михайловського...“* — М. Грушевський просить М. Кордубу вивірити тексти кореспонденції та інші документальні матеріали, друковані у збірнику під назвою: Jakub Michałowski. Księga pamiętnicza z dawnego rękopisma.— Kraków, 1864.— 856 s.— **Лист № 144.**

212. *„...[збірка] Грабовського...“* — Подібно до збірки Як. Михайловського (див. прим. 211) М. Грушевський просить М. Кордубу звірити з

оригіналами, що містяться в архівах Кракова і Львова, друковані матеріали А. Грабовського. Йдеться, очевидно, про збірники: Grabowski A. Starożytności historyczne polskie.— Kraków, 1840.— Т. 1—2; можливо, також: Grabowski A. Ojczyście spomniki.— Kraków, 1845.— Т. 1—2.— **Лист № 144.**

213. *„...збірки ... пам'ятників Київської комісії и інших видань...”* — Йдеться про звірку та копіювання окремих текстів і пропущених місць у документальних матеріалах, що публікувала у своїх виданнях „Тимчасова Київська комісія для розгляду давніх актів”.

Комісія заснована 1843 р., її основні видання такі: „Пам'ятники, издаваемые временной комиссией для разбора древних актов” (К., 1845—1859.— Т. 1—4); „Архив Юго-Западной России” (К., 1859—1914.— Т. 1—37.— Ч. 1—8); „Древности, изданные временной комиссией для разбора древних актов” (К., 1846.— Т. 1—3). Багато латино- і польськомовних документів, які увійшли до збірок, були в архівах і відділах рукописів бібліотек Львова, Кракова та Варшави. 1925 р. Історична секція ВУАН з ініціативи М. Грушевського спільно з Археографічною комісією ВУАН задумує підготовку нового видання документів з історії України, хронологія якого мала початися із XVII ст.— часу Хмельниччини. Див. прим. 204—212 та наступні. У зв'язку з тим секція ВУАН звертається до М. Кордуби з пропозицією взяти участь у цьому академічному виданні, організувати і провести виявлення нових і звірити раніше друковані матеріали. М. Кордуба погодився і, знайшовши помічників, розпочав працю. Подальше листування М. Грушевського і М. Кордуби сповнене багатьох сюжетів, присвячених цим питанням.— **Лист № 144.**

214. *„Просимо посадити когось за копіювання збірки Голінського...”* — Прохання стосується подальшого практичного розвитку задуму Історичної секції ВУАН щодо підготовки видань джерел з доби Хмельниччини. Йдеться про копіювання збірки записів казімежовського райці М. Голінського із XVII ст.

Мартин Голінський (1608—1673) — свого часу відомий урядовець польського міста Казімежа, „підприємець”, збирач документальних пам'яток. Народився у м. Велічці. 1633 р., завдяки одруженню, переїжджає до м. Казімежа (нині частина Кракова) і з того часу починається його „чиновницька” кар'єра: 1638 р.— міський лавник, 1648 р.— райця, 1649 р.— бурмистр, 1671 р.— війт. Одним із його паралельних занять була пристрасть до збирання і копіювання документів. Він також „перепісував офіційні документи, універсали, листи, реляції, звіти, обозові авізи, щоденникові записи (свої і всі ті, що потрапляли до нього в руки), відомості про судові процеси”, які є безпосереднім свідченням про людей і епоху. Нині збереглися і відомі загалу три конволюти (справи) тих записів (четвертий у складі Бібліотеки Залуських згорів у Варшаві 1944 р.), саме у Львові (ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 189/II), Вроцлаві (Бібліотека Оссолінських у Вроцлаві, спр. 188, 190 — вивезені зі Львова після Другої світової війни), Кракові (Бібліотека Чарторийських, спр. 1320).

Вагоме значення для вивчення історії України та Східної Європи має збірка, що зберігається у: ЛННБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 189/II, 1668 арк. Конволют, як констатує М. Грушевський, „по-

чинається компіляцією із старших історичних писань [розглядається також спр. 188], потім переходять в замітки сучасника, пересипані сучасними, для свого часу, документами й літературними творами, які потрапляли до рук автора. Перша частина львівської збірки доведена до 1648 р., остаточно переписана 1658 р. Друга — „termina różnych gzeszy, które się działy z r[oku] 1648 do r[oku] 1664 р., споряджена 1665 р.“ (Грушевський М. Історія України-Руси.— К., 1995.— Т. VIII.— Част. II.— С. 200).

У листі М. Грушевського до М. Кордуби йдеться про копіювання саме 189 справи. Особливе зацікавлення вченого у цій справі викликали документи доби Хмельниччини і перших років руїни в Україні (Див.: Федорук Я. Рукопис Мартина Голінського — археографічна пам'ятка середини XVII століття // Український археографічний щорічник. Нова серія.— Київ; Нью-Йорк, 2004.— Вип. 8/9.— С. 37—87).— **Лист № 144.**

215. „Також Ос[с]олінських ч[исло] 225, 231 (див. вказівки, подані при VIII т[омі] „Історії України“)“.— Під вказаним М. Грушевським номером справи 225 (ЛНБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 225) уміщені переважно документи з 1649—1650 рр. Серед них є варіант „офіційної реляції про Зборівську кампанію „Relatio gloriosissimae expeditionis victoriosissimi progressus et faustissimae pacificationis cum hostibus... Ioannis Casimiri regis P[oloniae]“, який призначався для закордонних дворів: „relatio altera qual ad exteros missa est“ (арк. 256, 262 зв.).

Під номером справи 230 (ЛНБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 231) є загальні матеріали, пов'язані з добою Козаччини, також копії й оригінали промов різних державних і приватних осіб, духовенства з XVII ст., серед яких окремо лист Б. Хмельницького та ін. Див.: Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich.— Т. I.— N 225.— S. 608—620; 1886.— Т. II.— N 231.— S. 12—19.— **Лист № 144.**

216. „О. Гермайзе“.— Йдеться про історика-археографа Осипа (Йосипа) Гермайзе (1892—1958). Був професором Київського інституту народної освіти, науковим співробітником УАН, у 1919—1924 рр.— секретар Комісії для складання „Історично-географічного словника української землі“ при УАН, у 1923—1925 рр.— організатор і керівник історично-архівного семінару при Київському історичному архіві ім. В. Антоновича, 1924—1929 рр.— керівник Секції методології та соціологічного обґрунтування історії Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН, секретар Історичної секції ВУАН, 1924—1929 рр.— голова Археографічної комісії ВУАН. 1929 р. заарештований, засуджений у процесі СВУ. 1937 р.— вдруге засуджений. Помер на засланні. Основні праці: „Коліїщина в світлі новознайдених матеріалів“ (Україна.— 1924.— Т. 1—2); „Нариси з історії революційного руху на Україні“, т. 1 (1926), „Україна та Дін у 17 ст.“ (Записки Київського інституту народної освіти.— 1928.— Т. 3). За редакцією О. Гермайзе видано „Матеріали до історії українського руху за світової війни“ (Український археографічний збірник.— К., 1926.— Т. 1; „Коденську книгу судових актів“ (Український архів.— К., 1931.— Т. 2.— 436 с.) та ін. Див. також: Водотика С. Г., Кондрашов В. Ф. О. Ю. Гермайзе // Український історичний журнал (Київ).— 1992.— № 12.— С. 80—91; Водотика С. Г., Мазур І.

Творча спадщина визначного українознавця. До сторіччя з дня народження Осипа Гермайзе // Київська старовина.— 1992.— № 6.— С. 104—105; див. також: С. 106—111.— **Лист № 144.**

217. **„Г. Іванець“.**— Григорій Антонович Іванець (1873—1928) — історик, секретар управи Української АН (1919—1912), деякий час директор канцелярії неодмінного секретаря Академії. Секретар-діловод Археографічної комісії УАН і ВУАН (1923—1928). Прізвисько Г. Іванця фігурує у звітах Археографічної комісії В. Іконникова вже 1921 р. На певних етапах (1921) відомий як секретар господарчої управи УАН (див.: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису, ф. Археографічна комісія, спр. 10408), частіше як секретар 1925 р. та в наступні роки. Див.: Український археографічний щорічник. Нова серія.— К., 1992.— Вип. 1.— С. 141—351.— **Лист № 144.**

218. **„...різні документи українського походження, з Генер[альної] канцелярії і з полкових...“** — Йдеться про документи XVII ст. із фондів Генеральної військової канцелярії, Генерального військового суду та Генеральної скарбової і полкових канцелярій, сотенних управ та інших тодішніх установ України, а також полкових канцелярій Слобідської і Лівобережної України. Про їх склад, хронологію та нумерацію фондів див.: Центральний государственный исторический архив УССР в Киеве: Путеводитель.— К., 1958.— С. 11—18 та ін.— **Лист № 145.**

219. **„Теки Львівські...“** — Правдоподібно, назву „Теки Львівські“ М. Грушевський вжив за аналогією до інших „тек“, що зберігалися у зібраннях Бібліотеки національного інституту Оссолінських у Львові або архівах Кракова. Назва „Теки Львівські“ не фігурує у жодних довідкових каталогах чи покажчиках архівів Кракова, Варшави та інших міст.— **Лист № 145.**

220. **„...теки Римські...“** — Йдеться про скопійовані документальні матеріали з ватиканських архівів, частина з яких лягла в основу видання „Mopumenta Poloniae Vaticana“. На сьогодні у Кракові збереглося близько 200 таких „тек“, які творять окрему групу справ (фонд) під назвою „Teki rzymskie“. Організатором копіювання матеріалів, що згодом послужили для формування „тек“, був Станіслав Смолька (1854—1924) — професор, упродовж 1895—1896 рр.— ректор Ягеллонського університету, 1908—1919 рр.— директор Крайового архіву гродських і земських актів у Кракові. Нині „Teki rzymskie“ зберігаються в: Archiwum Państwowe Narodowe w Krakowie, oddział I (Archiwum na Wawelu), також: oddział III того ж архіву (ul. Sienna, 16). У III відділі див.: Тека I—XIV, XIV-a, XV, XV-a, XVI, XVI-a, XVII, XVII-a, XVIII, XVIII-a, XIX—XXII, XXII-a, XXIII—LVIII.— **Лист № 145.**

221. **„...теки Люкаса...“** — „Теки Люкаса з французьких архівів“ — згадка стосується копійних матеріалів, що їх підготував Станіслав Люкас (1855—1882) — польський історик родом з Тернопільщини, які у 80-х рр. XIX ст. придбав Інститут Оссолінських у Львові у його родини. За змістом це переважно листування, пов'язане з діяльністю державних, політичних і громадських діячів, у тому числі закордонних, XVI—XVII ст. і належать до територій Польщі, України, Росії. Серед них витяги з архи-

ву Міністерства закордонних справ Франції за 1612—1673 рр., Архіву арсеналу в Парижі XVII ст. та Національного архіву в Парижі XVII ст., також витяги документів з інших архівів і бібліотек у Парижі (див. № 2973—2993, 3005—3012). Окремо аналогічні матеріали збереглися з берлінських архівів за 1668 та інші роки, з Британського музею за XVI—XVII ст. (див. № 2994—2004, 3013). Поряд у теках є власні нотатки С. Люкаса до історії Польщі XVI та інших сторіч. Окремі з названих документів використовує М. Кордуба: Матеріали до історії української козаччини // *Жерела...*— Львів, 1911.— Т. XII.— С. 97); див. також: *Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie.*— Lwów, 1926.— S. 204—209. У 1944—1947 рр. „Теки Люкаса” передано зі Львова до Варшави.— **Лист № 145.**

222. **„Комісія Історично-географічного] словаря...”** — Повна назва Комісія для складання Історико-географічного словника української землі. Заснована при УАН 1919 р. Ї очолював О. Грушевський (див. прим. № 49). Секретарем комісії у 1919—1924 рр. став О. Гермайзе, згодом — М. Ткаченко. Комісія займалася збором історично-географічних матеріалів із різних джерел, обстежувала експедиційним шляхом територію на місцях і постійно на спеціальних семінарах обговорювала організаційні та методичні питання укладання і формування словника. Від 1923 р. почалось редагування словникових статей для Полтавщини, Чернігівщини, Черкащини, Холмщини і Західної Галичини (див.: Звідомлення Всеукраїнської Академії наук у Києві за 1921 рік.— Берлін, 1923.— С. 20; за 1923 р.— К., 1924.— С. 60—61; за 1924 р.— К., 1925.— С. 41; за 1925 р.— К., 1926.— С. 13; за 1927 р.— К., 1928.— С. 113 та ін., також інформативні звідомлення у: Історично-географічні збірники.— К., 1927—1931.— Кн. 2—4). Окремі словникові матеріали та розвідки Комісія публікувала в історично-географічних збірниках (Історично-географічний збірник / Видає Комісія для складання Історично-географічного словника України / Ред. О. Грушевський.— К., 1927—1931.— Т. 1—4; див. також: Купчинський О. А. До питання складання словника географічних назв України // Історичні джерела та їх використання.— К., 1971.— Т. 6.— С. 104—105 та ін.); див. прим. 216.— **Лист № 145.**

223. **„...проф[есор] Студинський...”** — Кирило Студинський (1868—1941) — літературознавець і громадський діяч, дійсний член НТШ (з 1899) і ВУАН (з 1929), з якої виключений 1934 р. „за контрреволюційну діяльність”, 1939 р. відновлений у членстві Академії наук. Вчився у Львівському й Віденському університетах (учень В. Ягича). Співзасновник студентського Товариства „Громада” у Відні (1891). Перші наукові дослідження вів під керівництвом О. Брікнера. У 1897—1899 рр.— доцент Краківського університету, 1900—1918 і 1939—1941 рр.— професор Львівського університету, 1939—1941 рр.— його проректор. Один із керівних членів Християнсько-суспільної партії та співредактор її органу „Руслан”, у 1905—1914 рр.— член Крайової шкільної ради. Під час польсько-української війни 1919—1922 рр.— голова „Учительської Громади”, 1921—1922 рр.— голова Української Національної Ради. Діяч НТШ: довогочинський голова (директор) Філологічної секції. У 1923—1932 рр.— голова НТШ. 1939 р. був головою так званих Народніх зборів Західної України, з 1940 р.— депутат Верховної Ради УРСР.

К. Студинський є автором понад 500 праць, головню з літературознавства, в яких послуговувався здебільшого соціологічною і порівняльною методологією, зокрема, в працях про полемічну літературу: „Пересторога“ (1895), „Пам'ятки полемічного письменства кін. XVI і поч. XVII в.“ (1900), „Pierwszy występ literacki Rosceja“ (1902), „Антиграфе“, полемічний твір М. Смотрицького“ (1925) та ін. Багато праць присвячено культурно-літературному рухові в Галичині: „Geneza poetyckich utworów Markiana Szaszkiewicza“ (1896, укр. переклад 1910), „Кореспонденція Я. Головацького“ (2 т., 1905—1909), „Коштар і Зубрицький“ (1918), „Матеріяли до історії культурного життя в Галичині в 1795—1857 рр.“ (1920) та ін.; фольклору: „Лірники“ (1894); зв'язкам Галичини з Наддніпрянщиною: „До історії взаємин Галичини з Україною“ (1906), „З листів П. Куліша до Ом. Партицького“ (1908) та ін.; історії української літератури XIX ст.: „Котляревський і Артемовський“ (1901), „Літературні замітки“ (1901), „В п'ятдесятилітє смерти Т. Шевченка“ (1911) та ін.; українсько-польським взаєминам: „Польські конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—1848“ (1908), „Листи мін. Фльоріяна Земляковського до єп. Івана Ступницького“ (1908) й ін. К. Студинський є автором поезій та оповідань, які підписував псевдонімами К. Вікторин, І. Лаврін, К. Зорян та ін. Див.: Дорошенко В. Акад. Кирило Студинський // Світ (Львів).— 1928.— Ч. 19—20; Ювілейний збірник на пошану акад. Кирила Студинського // Записки НТШ.— Львів, 1930.— Т. ХСІХ.— 522 с.; Т. С.— 403 с.; У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891—1941) / Упоряд. О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник.— К., 1993.— 768 с.; Єдлінська У. Кирило Студинський. 1868—1941.; див. прим. 83.— Лист № 146.

224. „...текст „*Memoriale*“ Альбр[ехта] Радзивіла“.— Йдеться про латинськомовний діаріуш, пам'ятник з політичної історії Польщі XVII ст. Він називається „*Memoriale rerum gestarum in Polonia a morte Sigismundi III inchoatum et continuatum levi calamo et raptim descriptum 1632—1655*“. Його автором був Альбрехт (Альбрихт) Станіслав Радзивілл (у деяких документах він же Альберт-Станіслав) (1593—1656) — луцький староста (1618—1622), литовський підканцлер з 1619 р., литовський канцлер з 1623 р. та ін. Відомий також польськомовний переклад Е. Рачинського (1839) (див. прим. 272). Нині автограф діаруша зберігається у Бібліотеці Чарторийських (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie).— Лист № 146.

225. „*Pamiętniki*“.— Достеменно не відомо, яке видання мав на увазі М. Грушевський. У 30-х роках XIX ст. у Кракові виходив „*Pamiętnik naukowy*“ (1837—1839, т. 1—3) і раніше „*Pamiętniki — zbiór pamiętników Jana Chryzostoma Paska*“ (1836, cz. 1—2). Правдоподібно, йдеться про перше видання, про яке вчений, називаючи його, помилково вжив множинну форму, маючи, однак, на увазі „*Pamiętnik naukowy*“. Останнє певною мірою підтверджує згадка у тексті листа дати „1839“.— Лист № 146.

226. „...Іван Гладилевич...“ — Йдеться про публіциста та політичного діяча Івана Гладилевича (1901—1945). Навчався на філософському факультеті Львівського університету. У 1920-х рр. І. Гладилевич активний діяч студентської греко-католицької молоді, член Українського студентського товариства істориків (див. прим. 227), член управи Союзу геть-

манців-державників, з 1932 р. редактор газети „Хліборобський шлях”. Від половини 1930-х рр. член проводу „Фронту Національної єдності” і співредактор газети „Українські вісті” у Львові, дописував до газети „Нова Зоря”. Під час окупації належав до редакції часопису „Гетьманець” (Варшава, 1940, вийшло п'ять чисел). Праці переважно з історії західноукраїнських земель політичного спрямування.— **Лист № 146.**

227. **„Українське Студентське Товариство істориків”...** — Назва молодіжного товариства, яке вживає М. Грушевський, спираючись на слова з листа І. Гладилевича (див. лист № 226), умовна. Таке товариство у Львові не відоме серед уконституційованих організацій того часу, також воно не фігурує в історіографії другої половини 1920-х рр. Найімовірніше, йдеться лише про коло студентів, яких об'єднували зацікавлення історією.— **Лист № 146.**

228. **„...збірника „Західна Україна”.** — Йдеться про створення і публікацію Історичною секцією ВУАН, передусім Комісією Західної України (заснована 1925 р.), окремого збірника наукових праць і залучення до підготовки над ним істориків Львова. Питання підготовки збірника вже обговорюється у перших місяцях 1926 р. Див. прим. 231, 292—293.— **Лист № 146.**

229. **„Статті Вашої про границі Галицької землі ще не бачив...”** — Очевидно, йдеться про статтю М. Кордуби „Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та Долішнім Сяном” // Записки НТШ. Праці Історично-філософичної секції.— Львів, 1925.— Т. СXXXVIII—СXL.— С. 159—245 (+ мапа). Стаття також вийшла окремою брошурою під заголовком: Західне пограниччя Галицько-Волинської держави в XIII ст.— Львів, 1925.— 84 с. Рец. І. Крип'якевича (Український голос (Перемисьль).— 1926.— Трав. 2.— № 18).— **Лист № 146.**

230. **„...Історична Секція Академії...”** — Структурний підрозділ Всеукраїнської академії наук, створений 1924 р. Очоловав Секцію з 1924 по 1930 рр. М. Грушевський. Огляди про наукову діяльність Секції систематично вміщав журнал „Україна”, починаючи з 1924 і по 1932 рр. (з перервою 1931 р., коли журнал не вийшов). Див.: Україна.— К., 1924.— Кн. 4.— С. 180—188; 1926.— Кн. 1 (16).— С. 160—162; 1927.— Кн. 3 (22).— С. 190—194; 1928.— Кн. 2 (27).— С. 172—178; 1929.— Лип.—серп. (35).— С. 166—170.— **Лист № 146.**

231. **„...для проєктованого „Збірника”...”** — Йдеться про підготовку збірника „Західна Україна”, який планували видати М. Грушевський і Комісія Західної України у серії збірників ВУАН. До складу авторів планованого видання входили М. Кордуба і багато інших західноукраїнських науковців. М. Грушевський пропонує М. Кордубі для „Збірника” написати статтю „про етнографічні межі україн[ської] і польської людности з історичного становища”, правда, згодом запропонована тема змінюється на дві інші „Слов'янські племена в Галичині” і „З історії холмського шкільництва”. Тематика статей проєктованого „Збірника...” стосувалась археології, ранньої і новітньої історії, культури, історії Церкви, шкільництва, архівознавства і музеєзнавства, вресітї, бібліографії Галичини, Буковини, Закарпаття та Підляшшя. Теми статей зголосило

понад 25 осіб, у тому числі І. Раковський, Я. Пастернак, І. Крип'якевич, В. Січинський, І. Шендрик, К. Студинський, О. Попович та ін. (1929). 1931 р. цей список плану-проекту зростає до 62 назв статей (допомагав у формуванні видання І. Крип'якевич). Але „за ініціативою компартійного апарату відбувся розгром історичних установ, створених і очолюваних М. Грушевським“, у тому числі Комісії Західної України (довершений 1933 р.), й збірник „Західна Україна“ (відома його назва також як „Західноукраїнський збірник“) ніколи не з'явився друком. Див. прим. 228, 231, 292—293; також праці: Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія наук. Нарис історії.— К., 1993.— С. 134; Стеблій Ф. Збірник „Західна Україна“ — нездійснений проект М. Грушевського й І. Крип'якевича // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2001.— Вип. 8.— С. 765—778; Папаніна Т. Комісія дослідження історії Західної України ВУАН: науково-бібліографічний довідок (1925—1933) // Бібліотечний вісник.— К., 2001.— Вип. 3.— С. 36.— **Лист № 146.**

232. „**Археографічна комісія Академії**“.— Йдеться про Археографічну комісію Української академії наук, а з 1924 р.— Всеукраїнської академії наук. Створена як окремий структурний підрозділ Академії 1919 р. для підготовки видань пам'яток з історії України. 1921 р. до Археографічної комісії була приєднана Тимчасова комісія для розбору давніх актів у Києві. 1925 р. комісія усамостійнилася. Головами Археографічної комісії були Д. Багалій (1918—1919), В. Іконников (1921—1923), М. Грушевський (1924—1931). Археографічна комісія видавала „Український археографічний збірник“ (1926—1930, т. 1—3), „Український архів“ (1929—1931, т. 1—2, 4), низку праць з історії України, наприклад: Кордт В. Матеріали до історії картографії України (1931.— Част. 1); Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779—1781) / Ред. П. К. Федоренко (1931); Цехова книга бондарів, стельмахів, колодів, столярів міста Кам'янець-Подільського від 1601 до 1803 рр. (1932); Переписні книги 1661 року / Ред. В. О. Романовський (1933). 1936 р. Археографічну комісію згодом реорганізовано у відділ археографії Інституту історії АН УРСР. Див.: Видання Академії наук УРСР 1919—1967. Суспільні науки.— К., 1969.— С. 38, 41—42.— **Лист № 146.**

233. „...**доброго знайомого Ціппера...**“ — Йдеться про одного з членів родини віденських купців і банкірів. Їх послугами користувалося багато українців. Відомі А. Г. Ціппер, Генріх Ціппер і Філіп Ціппер. Прізвище А. Г. Ціппер подане у повідомленнях М. Грушевського про витрати коштів на закордонні наукові пошукові роботи Історичної секції ВУАН. Адреса: А. Н. Zipper. Wien I, Laurencerberh, 1 (див.: Архів Управління СБУ по Харківській області, спр. 013030, т. 1, арк. 34 зв.; також: Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914—1939).— К., 2004.— С. 214). У листах М. Грушевського до К. Студинського фігурують Генріх і Філіп Ціппери (Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1994—1932) / Упоряд. Г. Сварник.— Львів; Нью-Йорк, 1998 — численні згадки) тощо.— **Лист № 148.**

234. „...**місце в рец[ензії] на Закшевского пройшло з вини секретаря не дуже обзнайомленого з галицькими виразами (Полтавця!)**“.— Йдеться про зауважену М. Кордубою помилку у тексті рецензії на працю С. Зак-

шевського. Припустився помилки, за словами М. Грушевського, співробітник журналу „Україна“ Полтавець — маловідома в літературі особа, був секретарем та займався коректою статей у журнал. Див. прим. 235.— Лист № 148.

235. „...[місце в рецензії] ... я спростував вкінці „Укр[аїни]“, 1926 [року, число], 1 [кн.]“.— Мовиться про виправлення зауваженої М. Кордубою текстувальної помилки у рецензії П. Клименка на книжку: Zakrewski St. Wpływ sprawy ruskiej na państwo Polskie w XIV w. we Włocławku.— Zamość, 1922.— 63 s. (Україна.— 1925.— Кн. 5.— С. 149—150). Слова „здрібнілих представників галицької хрунівської інтелігенції“ потрібно читати „здрібнілих потомків серед галицької інтелігенції“ (С. 150, 2—3 рядки знизу). М. Грушевський вміщає виправлення на передостанній сторінці журналу (Україна.— 1926.— Кн. 1.— С. 291).— Лист № 148.

236. „*Прошу тепер поспішити ласкаво з статтею про Антоновича*“.— Очевидно, ця згадка про Володимира Антоновича у листуванні між М. Грушевським і М. Кордубою була не першою. Мусило бути ще попереднє запрошення до написання статті, але воно не збереглося. Чому М. Грушевський підспішував М. Кордубу з написанням статті, не відомо. Треба вважати, що М. Грушевський задумував підготувати окремі публікації або й цілий збірник на відзначення 20-річчя від смерті В. Антоновича, яке припадало на 25 березня 1928 р. (див. прим. 280). Припускаємо, що статтю М. Кордуба написав влітку 1926 р. і надіслав М. Грушевському, хоч точна дата цього факту (мабуть, також через втрату листа) не відома. Звичайно, про отримання статті М. Грушевський, за традицією, мусив би повідомити. Задум М. Грушевського підготувати збірник на 20-ліття від смерті В. Антоновича, правдоподібно, був зірваний. 1927 р. стаття М. Кордуби публікується під заголовком: Володимир Антонович // Літературно-науковий вістник.— Львів, 1927.— Т. 96, кн. 6.— С. 156—167; перевид.: Син України. Володимир Боніфатович Антонович / Упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський.— К., 1997.— Т. 1.— С. 129—135; див. прим. 280.— Лист № 149.

237. „...текам Хмельниччини...“ — Мабуть, йдеться про умовну назву, яка стосується нагромаджених документальних матеріалів про часи Хмельниччини і названа М. Грушевським за аналогію до інших „тек“ з іноземними рукописними актами та документами.— Лист № 150.

238. „...заховання правописи ... Так я видав „Жерела“ т[оми] I—III і VII, „Матеріали“ і поменші мої публікації актів...“ — М. Грушевському йдеться про послідовне збереження засад копіювання текстів рукописів і дотримання під час їх переписування оригінального правопису, який був характерний для публікацій джерел раніше, сягаючи часів його головування в НТШ у Львові. М. Грушевський звертається до М. Кордуби (відповідно й копіїстів документів про Хмельниччину) послідовно дотримуватися одних і тих же принципів передачі текстів згідно з оригіналами, які застосовувались у „Жерелах...“, за винятком тих випадків, „котрі змінюються, відповідно сучасним вимогам археографії“.— Лист № 150.

239. „*Прошу поглянути ще до „тек Голембійовського“ в бібліотеці Дзедушицьких...*“ — Під час пошуку актів і документів М. Грушевський

запрошує М. Кордубу ще раз звернутись до „тек Голембйовського“, за підозрюючи, що з них виявлені не всі матеріали стосовно Козаччини (див. також прим. 52, 266, 278).

Названі рукописи придбав Ю. Дедушицький ще 1850 р. для Потолицької бібліотеки від Лукаша Голембйовського (звідти назва „Теки Голембйовського“). До Другої світової війни зберігались у Бібліотеці національного Інституту Оссолінських у Львові, нині — у Вроцлаві (Kennedy Grimsted P. Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukraine and Moldavia. — New Serscy, 1988. — Book 1. — P. 562. — **Лист № 150.**

240. „...Його цитує Кубаля в „Берестечку“.— М. Грушевський просить М. Кордубу звірити на основі „тек Голембйовського“ окремі місця документальних джерел, які цитує Л. Кубаля.

Людвік Кубаля (Kubala) (1838—1918) — польський історик, учасник повстання 1861—1863 рр. Досліджував історію Польщі XVII—XVIII ст. Найважливіші праці: „Szkice historyczne“ (1881—1920, t. 1—6), „Jerzy Ossoliński“ (1883), „Stanisław Orzechowski i wpływ jego na rozwój i upadek Reformacji w Polsce“ (1906), „Jan Czarnkowski i jego Kronika“ та ін. До наукових зацікавлень Л. Кубалі входили питання, пов'язані з добою Хмельниччини, та загальноісторичні події другої половини XVII ст. Їх часто порушує у праці „Szkice...“ Дослідженням Л. Кубалі часто бракує критичного підходу до аналізу історичних процесів. Майже для всіх його праць характерна описовість і підкреслена барвистість під час викладу подій, а водночас нерідко самовільне тлумачення фактів. Його трактування подій і явищ мали певний вплив на формування історичних поглядів В. Липинського та інших українських дослідників.— **Лист № 150.**

241. „...на адресу Романа Кордуби...“ — Син Мирона і Євгенії з Цегельських Кордубів. Псевдонім Кордубенко (1903—1970). Після закінчення Філії Академічної гімназії у Львові навчався у Високій політехнічній школі в Гданську, згодом — у Львівській політехніці. Здобувши вищу освіту, працює у фірмі „Сімекс-Гальські“ у Львові, згодом у її Варшавському та Краківському відділеннях. Під час Другої світової війни переїхав із фірмою до Німеччини, з 1960 р.— у США. Автор патенту так званого „Мультиплекс“ — збірника спеціальних математичних таблиць. Помер у США (див.: Цегельський Ю.-М. Зага роду Цегельських і розповідь про Кам'янку Струмилову.— [Нью-Йорк], 1992.— С. 417, 419, 421, 423—424 та ін.); Служивська З. Рід Білинських.— С. 100, 105.— **Лист № 150.**

242. „...Липинський...“ — Йдеться про історика, соціолога, публіциста, громадського і політичного діяча, дійсного члена НТШ В'ячеслава Липинського (1882—1931). Народився у с. Загурка, близько м-ка Локачі на Волині. Університетську освіту здобув у Кракові та Женеві. Основоположник державницького напрямку в українській історіографії. Наукові зацікавлення В. Липинського стосувались XVII ст. і новітньої історії України. У листі йшлося про матеріали із „збірки Русецький“, яку автор використовував у кількох працях. Основні праці, присвячені XVII ст.: „Szlachta na Ukrainie“ (1909), „Данило Братковський: суспільний діяч і письменник кінця XVII століття“ (1909), „Z dziejów Ukrainy“ (1912, перевид. 1959), „Stanisław Michał Krzyczewski: Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego“ (1912), „Замітки до історії українського державного будівництва в 17-ім

столітті" (1920), „Листи до братів-хліборобів“ (1954) та ін. Див.: Босий В. Вячеслав Липинський — ідеолог української трудової монархії.— Торонто, 1951.— 160 с.; Лисяк-Рудницький І. Вячеслав Липинський: державний муж, історик та мислитель. Політичні ідеї Липинського з перспективи нашого часу // Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе.— К., 1994.— Т. 2.— С. 143—152; Гирич І. Політична публіцистика В'ячеслава Липинського (1908—1917) // В'ячеслав Липинський. Твори. Архів. Студії / Ред. І. Гирич, О. Проценко.— Київ; Філадельфія, 2015.— С. 17—95.— Лист № 152.

243. „...**Моск[овський] архив заграничних справ...**“ — Правдоподібно, М. Грушевський мав на увазі Московський головний архив Міністерства иностранных дел, який з 1724 по 1832 рр. називався Московским архивом Коллегии иностранных дел. Сьогодні є складовою частиною Російського государственного архива древних актов у Москві.— Лист № 152.

244. „...**мав В[ашого] листа з вістями про Лепкого...**“ — Йдеться про Богдана Лепкого (1872—1941) — українського письменника і літературознавця, дійсного члена НТШ (з 1932). Навчався у Віденському і Львівському університетах, з 1895 р.— учитель гімназії в Бережанах, згодом у Кракові, член заснованого 1906 р. літературного угруповання західноукраїнських письменників і митців „Молода муза“. Під час Першої світової війни вів культурно-освітню роботу в таборах військовополонених українців (Вецляр), згодом учитель гімназії у Кракові, з 1926 р.— викладач, а невдовзі професор української літератури в Краківському університеті; у 1938—1939 рр.— член польського Сенату у Варшаві. Автор багатьох збірок ліричних поезій, пройнятих тугою і смутком, повістей, історичної трилогії у п'яти книжках „Мазепа“, спогадів „Три портрети“, „Казка мого життя“, численних літературознавчих студій, нарисів історії української літератури. Малював жанрові картини, портрети, ікони.

У листі М. Кордуби, який не зберігся (напевно, з червня 1926 р.), „з вістями про Лепкого“, очевидно, також повідомлялось про переїзд письменника до Кракова і одержання там після смерті Ю. Третяка, який викладав українську літературу в університеті, на посаду викладача цього предмета. Аналізуючи подальший текст, можна здогадуватися, що М. Грушевський (Б. Лепкого знав із Відня) розраховував на сприяння останнього у випозичанні манускриптів. Див.: Пеленський Є.-Ю. Богдан Лепкий. 1872—1941: Творчий шлях, бібліографія творів.— Краків; Львів, 1943.— 56 с.; Лев В. Богдан Лепкий. 1872—1941. Життя і творчість // Записки НТШ. Філологічна секція.— Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1976.— Т. СХСІІІ.— 399 с.; Лепкий Б. Твори: У 2 т.— К., 1991.— Т. 1.— 862 с.; Нахлік Є. Сповідь і роздуми (Філософія Б. Лепкого-поета) // Слово і Час (Київ).— 1997.— № 11/12.— С. 26—30.— Лист № 153.

245. „...**XI т[ом] „Archiwum“ я маю...**“ — Йдеться про неперіодичне видання, яке здобув М. Грушевський, а саме „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce“, що виходило у Кракові. У ньому в XI томі за 1919 р. вміщений матеріал Ю. Коженювського під заголовком: „Zapiski z rękopisów Cesarskiej biblioteki publicznej w Petersburgu i innych bibliotek petersburskich“ (S. XLI + 1—378), про який М. Грушевський повідомляє

М. Кордубу і який у „вільнішій хвилі“ збирається переглянути для виявлення невідомих актів і документів.— **Лист № 153.**

246. **„Тишковський писав мені в справі книги Сташевського“.**— Яку книжку Сташевського і якого Сташевського (під таким прізвиськом відомі три дослідники другої половини XIX — початку XX ст.) просить К. Тишковський у М. Грушевського, достеменно не відомо. Найімовірніше, йдеться про Євгена Сташевського (1884—1938), українського історика, економіста, який народився у м-ку Зінькові на Поділлі, навчався у Київському університеті, згодом професор Комерційного університету та Вищих жіночих курсів у Києві, а на початку 1920-х рр.— Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, у 1924—1933 рр.— директор Всеукраїнського сільськогосподарського музею у Києві. Він автор праць з політичної історії: „Очерки по истории царствования Михаила Федоровича“ (1913), „Смоленская война 1632—1634“ (1919); з економічної історії: „Сільськогосподарський ринок Правобережної України за перерейформної доби“ (1929) та ін. 1938 р.— заарештований, помер у в'язниці.

Можливо, К. Тишковському йшлося про книжку Є. Сташевського „Смоленская война 1632—1634“. Вона з'явилась друком 1919 р. дуже малим тиражем.

Казимир Тишковський (Tyszkowski) — бібліотекар, бібліограф, історик, „куштор національної Бібліотеки ім. Оссолінських“ у Львові з 1913 по 1940 рр. Створив системний Каталог бібліотеки і відділ інформації в „Оссолінеумі“, підготував „Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich“ (1926—1938), а також картковий каталог до рукописних фондів, публікував статті про зібрання рукописних матеріалів Бібліотеки, в якій працював.— **Лист № 153.**

247. **„...прошу прийняти вирази мого щирого спочуття з причини смерті Вашого Шановного Вітця, котрого мав нагоду пізнати“.**— Батько М. Кордуби — Михайло Кордуба, помер 16 серпня 1926 р. у с. Сушно Радехівського повіту на Львівщині (див.: Шематизм греко-католицького духовенства Львівської архієпархії.— Львів, 1927.— С. 305). Похований на сільському цвинтарі у с. Сушні.— **Лист № 155.**

248. **„Для п[ана] Гресчука...“** — Правдоподібно, йдеться про Михайла Гресчука (прізвище подане у різних епістоляріях по-різному: як Гречук, Гречух, Грещук, Грищук, останнє провокує навіть думку, що йдеться про дві особи) — інженера, краєзнавця, людину, наближену до справ НТШ. У листуванні М. Грушевського і М. Кордуби згадуваний як копіст писемних джерел із часу Визвольних змагань XVII ст. Заангажований через М. Кордубу до співпраці у ВУАН. Збереглося листування М. Гресчука, пов'язане зі справами с. Белелуї за 1920—1922 рр., у якому він фігурує як представник Товариства. Див.: Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 554, а також прим. 260.— **Лист № 155.**

249. **„Василь Герасимчук“.**— Історик (Герасимчук) (1880—1944). Закінчив Львівський університет (1904). Докторат захистив 1912 р. Викладав історію у гімназіях Станіславова, Львова, Стрия, учительській семінарії у Львові. Із студентських років ангажується до просвітницької,

наукової і публіцистичної праці. Належав до школи М. Грушевського. Дійсний член НТШ (з 1917). В рамках НТШ працював також в архівах і бібліотеках Варшави, Кракова, Москви, Санкт-Петербурга, готуючи матеріали до „Жерел до історії України-Руси“, а також у „Просвіті“ — у комісіях для видання шкільних підручників. 1925 р. — дійсний член Комісії з вивчення історії Західної України ВУАН, 1927 р. — дійсний член Археографічної комісії та Науково-дослідної кафедри історії України ВУАН, 1929 р. — дійсний член Історичної секції ВУАН. Наукові зацікавлення стосуються здебільшого історії України другої половини XVII ст. Переважна кількість праць друкована у „Записках НТШ“: „Виговщина і Юрій Хмельницький. Історичні студії“ (1904), „Виговщина і Гадацький трактат“ (1909), „Чуднівська кампанія 1660 р.“ (1912—1913), „М. Грушевський як історіограф України“ (1922) та ін. Збирав акти та документи у польських архівах і бібліотеках до історії гетьманування Івана Виговського, Юрія Хмельницького і Павла Тетері, які мали публікуватись в „Українському архіві“ — виданні ВУАН, але 1931 р. були загублені. Після ліквідації НТШ у 1940—1941 та 1944 рр. працював у Львівському відділенні Інституту історії України АН УРСР. Приятелював з М. Кордубою, з його ініціативи був залучений до копіювання історичних документальних матеріалів для джерелознавчих серій НТШ та ВУАН. Див.: Двадцятьп'ятьліття товариства „Учительська громада“... — С. 9, 82, 121; Василь Герасимчук. Матеріали до історії козаччини XVII віку. Життя і творчість Василя Герасимчука (1880—1944) // Львівські історичні праці. Джерела. — Львів, 1994. — Вип. 1. — 156 с.; Федорук Я. Василь Герасимчук: його життя і відносини з Михайлом Грушевським // Михайло Грушевський і львівська історична школа. — Нью-Йорк; Львів, 1995. — С. 225—232; Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка... — С. 143—144, 203, 205—206, 252, 293, 298, 306, 312, 314, 320—321, 330. — Лист № 155.

250. „...*близького приятеля св[ященника] Коссака...*“ — Йдеться про наближеного до родини Грушевських Івана Коссака (1879—1927) — українського громадського і військового діяча, педагога, публіциста. Один із синів дрогобицького коваля Йосипа (брат полковника Гриця Коссака). У 1890-х роках закінчив Львівський університет. Працював спершу в учительській семінарії у Львові, згодом опинився на Заході, в одному з польських містечок, а перед Першою світовою війною оселяється в м. Чорткові. Працював як організатор і люстратор читалень „Просвіти“, в кооперації „Сільський господар“. За словами М. Грушевського, „виявив незвичайний хист оратора-агітатора, високо підняв організованість і свідомість селянства в своїм повіті і став одним з найбільш популярних і авторитетних діячів галицького Поділля“. Із вибухом Першої світової війни активно організовує січове стрілецтво, стає сотником УСС, бере участь у польсько-українській війні (поранений під Жовквою). На початку 1920-х рр. стає військовим аташе у Римі, невдовзі перебуває у Відні, зближується з М. Грушевським. Там організовує допомогу голодуючим в Україні 1921—1922 рр. Восени 1925 р. переїхав до Харкова, де працював у „Центрбанку“ та інших установах. Дописував до часописів „Руслан“ (Львів), „Український прапор“ (Відень), „Вісті“ (Харків) та ін. Автор відомої статті „Дещо про галицько-українську інтелігенцію і західноукраїнську справу“ (1924), спогадів „Іван Франко та

його брати". Уривок спогадів (Україна.— 1926.— Кн. 6.— С. 164—169; перевид.: Спогади про Івана Франка / Упоряд., вст. ст. і прим. М. Гнатюка.— Львів, 1997.— С. 44—49). Помер раптово 17 січня, гостюючи у Грушевських у Києві (див.: некролог М. Грушевського під заголовком „Іван Коссака" з портретом (Україна.— 1926.— Кн. 6 (20).— С. 190—191).— **Лист № 160.**

251. „**Книгарня Шевченка**“.— Мається на увазі Книгарня Наукового товариства ім. Шевченка. Заснована 1892 р. одночасно з реорганізацією Товариства ім. Шевченка у Наукове товариство ім. Шевченка, хоч була відкрита для широкої громадськості лише 1899 р. Спершу містилася у приміщеннях, які належали іншим організаціям, згодом на вул. Чарнецького (нині Винниченка), 26, а від 1905 р.— Театинській (нині М. Кривоноса), 1. З 1908 р. НТШ винаймає для Книгарні приміщення у Товаристві „Просвіта“ (пл. Ринок, 21). Першим завідувачем Книгарні була Кліментина Панькевичева (до 1906), згодом — Август Дермаль. Книгарня торгувала, в міру надходжень, усіма виданнями Товариства, а також „Української видавничої спілки“, „Просвіти“ та інших видавництв, підтримувала контакти з різними книгарськими фірмами з-за кордону. У 20-х рр. ХХ ст. сама видавала книжки для шкіл і „домашнього вжитку“, зокрема серії: „Український театр“, „Для школи і дому“, окремо „Кобзар“ Т. Шевченка тощо. Книгарня НТШ мала свої філіали в Харкові, Катеринославі, Києві, короткочасно в Луцьку. Див.: Книгарня Наукового товариства імені Шевченка. Книжки на складі // Літературно-науковий вістник.— Львів, 1899.— Т. 7, ч. 2.— С. 71—72; 1906.— Т. 34 (вкладка); Каталог Книгарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.— Львів, 1908.— 84 с.; 1910.— С. 85—134; 1913.— С. 135—190. Історія; 1936.— 112 с.; Каталог Книгарні НТШ, роки 1933—1935 до січня 1936.— Львів, 1936.— 32 с.; Завилич М. Книжний магазин Научного общества імені Шевченко // Украинская жизнь (Москва).— 1915.— Кн. 7.— С. 53; Гнатюк В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові.; Дорошенко В. Огнище української науки. Наукове товариство імені Т. Шевченка.— Нью-Йорк; Філадельфія, 1951.— С. 68—70.— **Лист № 160.**

252. „**Союз істор[ичного] тов[ариства]**“...“ — М. Грушевський інформує М. Кордубу про організування у Києві конференції і розсилку, у зв'язку з цим, запрошень „до участі в „Союзі історичних товариств“. Незважаючи на ці зголошення до участі в конференції, вона не відбулася. Що являв собою згаданий „Союз історичних товариств“ у Києві 1927 р., не відомо. Під назвою „Союз історичних товариств“ довідники 1920-х років не фіксують під такою назвою жодної уконституйованої інституції. Непереконаливо також пов'язувати назву товариства з Історичним товариством ім. Нестора-літописця на третьому етапі своєї діяльності 1917—1931 рр. Можливо, назва писана з пам'яті, що потребує уточнень.— **Лист № 160.**

253. „**Щодо збірника Багалія...**“ — Повна назва видання: Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесяти річниць життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності.— У Києві, 1927.— VIII + 422 с. Вийшов як 13—14 випуск „Записок Історично-філологічного відділу ВУАН“ за редакцією А. Кримського. Збірник

був надрукований до ювілею Д. Багалія (1857—1932), який припадав на 10 грудня 1927 р. До збірника ввійшло 38 статей різних авторів, присвячених гуманітарним і суспільним наукам; уміщено також розвідки з проблем архітектури, водночас деякі повідомлення й огляди. Зауважимо, що не ввійшла до збірника жодна стаття західноукраїнських істориків, філологів, етнографів, географів (звичайно, якщо не враховувати розвідок А. Музички та С. Рудницького — вихідців із Західної України, які проживали на той час в Одесі і Харкові). Про ювілей у Львові (НТШ) було повідомлено кільком особам, зокрема, М. Кордубі, однак офіційні запрошення прийшли зі значним запізненням, що унеможливило приїзд львівської делегації до Харкова.

Окрім названого збірника, появилось ще два збірники на честь Д. Багалія: Ювілейний збірник на пошану акад. Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності / Ювілейний комітет: В. І. Липський, А. Е. Кримський, М. З. Левченко.— К., 1927.— 2 + VIII + 219 с.— (Етнографічний вісник. Кн. 51); Ювілей академіка Дмитра Івановича Багалія. 1857—1927 / Упоряд. М. Левченко.— К., 1929.— XX + 218 с.— (Збірник Історично-філологічного відділу. № 62). (Див.: Видання Академії Наук УРСР, 1919—1967. Суспільні науки.— К., 1969.— № 106.— С. 36; № 3030.— С. 407.) Заходи академії щодо видань, присвячених Д. Багалію, були для того часу „нечувано значні“. Напередодні підготовки першого збірника це зауважив М. Грушевський. Він пише М. Кордубі: „Щодо збірника Багалія, то поведене Акад[емічного] комітету дійсно досить дивне“ (див. також: Харламович К. Ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія // Записки Історично-філологічного відділу УАН / Гол. ред. А. Кримський.— К., 1928.— С. 100—105; Гаєвський С. Ювілейний збірник на пошану акад. Д. Ів. Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. У Києві, 1927, № 51 // Україна. Науковий журнал українознавства / Під ред. акад. М. Грушевського.— К., 1929.— Січ.—лют.— С. 119—121).— **Лист № 160.**

254. „Збірник українських пісень М. О. Максимовича 1827 р.“ — Мова про „Малоросійськія пѣсни, изданныя М. Максимовичем“ (Москва, 1827). З появою Збірника пов'язаний початок української наукової фольклористики, він став основою для багатьох досліджень усної народної творчості. І. Франко писав: збірка „розбудила живий інтерес до народної творчості“ (Франко І. Зібрання творів...— К., 1984.— Т. 41.— С. 263), а Іг. Житецький назвав у зв'язку з цим М. Максимовича „патріархом українського науково-літературного та культурного відродження“ (Доповідь, виголошена в Історичній секції УАН). 1927 р. громадськість України широко відзначала та святкувала (Київ, Львів, Вінниця, Дніпропетровськ, Житомир, Канів, Миколаїв, Полтава, Прилуки, Одеса, Харків, Червоноград (Полтавщина), Чернігів) 100-річчя появи Збірника. Ювілей названо „Святом Української Академії“. На святкування зі Львова приїхали К. Студинський, Ф. Колесса і О. Макарушка (М. Кордуба не отримав паспорта і не був присутній на святкуваннях). Див.: Савченко Ф. Святкування 100-річчя появи в світ першого збірника українських пісень Максимовича 1827 р. в Історичній секції Української Академії // Україна.— 1927.— Трав.— Кн. 5 (19).— С. 183—187 + Хроніка; Крип'якевич І. Михайло Максимович — історик. В століття видання „Малорос-

сійскія п'яси", 1827 р. // Записки НТШ. Праці Історично-філософичної секції.— Львів, 1927.— Т. CXLVII.— С. 165—172.— **Лист № 164.**

255. **„Федір Савченко“.**— Йдеться про Федора Савченка (1892—1938) — історика і публіциста, дійсного члена НТШ (з 1927). Навчався у Ніжинському історико-філологічному інституті ім. Кн. Безбородька. З 1914 р. проживав у Парижі. 1918 р. заснував Французько-українське товариство (Cercle d'études franco-ucrainennes), редагував та видавав тижневик „La France et l'Ukraine“. Повернувся в Україну з-за кордону 1925 р. Наближений до М. Грушевського (познайомився з ним за кордоном), деякий час його секретар в Академії, приятелював із К. Студинським. Працював у ВУАН, зокрема в Історичній секції Академії, згодом керівник Комісії заходознавства і американознавства, Комісії Західної України. Автор понад 50 наукових праць, друкованих здебільшого у виданнях ВУАН. Однією з найважливіших є монографія „Заборона українства 1876“ (К., 1930, перевид. 1990). Репресований 1931 р. у сфабрикованій радянськими слідчими органами справі так званого Українського національного центру, 1936 р.— звільнений, 1937 р. знову заарештований. Став жертвою сталінського терору.— **Лист № 164.**

256. **„Архив Ю[го]-З[ападной] Р[оссии, Част.] III, IV“.**— Одне з визначних видань документальних джерел, що підготовляла і видавала Тимчасова київська комісія для розгляду давніх актів (див. прим. № 213). Повна назва видання „Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе“.— К., 1859—1914.— Ч. I—VIII.— Т. 1—37 (окремі томи з'являлись у двох випусках). Головним джерелом для видання служили акти та документи Центрального архіву давніх актів (заснований 1852 р.) при Київському університеті, архіви Львова, Кракова, Москви. У частині III видання (зокрема, т. 6) уміщені документи 1648—1654 рр.— війну українського народу на чолі з Б. Хмельницьким проти Польщі, про антифеодалні селянські і гайдамацькі рухи, про дипломатичні контакти гетьманського уряду з Польщею, Росією та іншими країнами 1679—1716 рр. (див.: Бутич І. Архив Юго-Западной России // Радянська енциклопедія історії України.— К., 1969.— Т. 1.— С. 84).— **Лист № 165.**

257. **„Збірка листів М'яковського — автографів, розуміється, мала б теж рацію — коли б Вам удалось кинути світло на індивідуальну фізіологію сеї людини...“** — М. Грушевський, правдоподібно, звертав увагу М. Кордуби на діяльність Войцеха М'яковського (в деяких документах він також М'ястковський) — львівського підкоморія і галицького стольника часів Визвольних змагань XVII ст. (у той час відомі ще Андрій, Йосиф і Лукаш М'яковські). Всі автографи листів, на яких наголошує М. Грушевський (також інші документи), пов'язані з особою В. М'яковського, що до Другої світової війни перебували у Львові у Бібліотеці національного Інституту Оссолінських під № 176, 446, 449, 480, 601, 612, 614—615, 617, 621—622 (див.: Katalog rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich., t. I) — нині в більшості вивезено до Вроцлава (Польща). Див.: ЛНБ України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 225; також: Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych

Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka.— Wrocław, 2010.— S. 10.— **Лист № 166.**

258. „...**так в виданню Ну[г]музакі...**” — Йдеться про працю Увдоксіу Гурмузакі (Hurmuzaki) (1812—1874) — відомого румунського історика та політика, який збирав і почав публікувати різні акти і документи, дотичні до земель Румунії і прилеглих територій, у багатотомному виданні „Dokumente privitare la istoria Românilor, 1887—1943”.— Т. 1—42. Виданням неодноразово користувалися М. Грушевський, пишучи Історію України Русь.— Т. V.— С. 598; 1995.— Т. VII.— С. 126, 198; Т. VIII-2.— С. 199, 211; Т. IX-1.— С. 132, 145, 148, 481—482, 486, 523, 577, 581, 598, М. Кордуба: Передне слово // Матеріали до історії української козащини (Жерела...— Львів, 1911.— Т. XII.— С. V) та інші українські історики.— **Лист № 166.**

259. „...**Банк Земельний...**” — Йдеться про Земельний гіпотечний банк у Львові (ЗГБ). Заснований 1910 р. як „акційна спілка для загального кредиту” громадян. У ньому НТШ зберігало деякі депозити і з ним постійно підтримувало контакти: 1912 р.— контакти, пов'язані з купівлею Товариством кам'яниці на вул. Чарнецького (нині — вул. Винниченка), 24, 1914 р. купівля у ЗГБ „заставних листів і укладення регламенту” під стипендійний фонд Якова Головацького; 1918 р.— складення у цінних паперах ЗГБ грошових фондів Товариства, а саме фондів Ол. Кониського, Я. Головацького, І. Франка, Ол. Огоновського, П. Ніщинського та ін.; 1930 р. боргування грошей у ЗГБ, 1937 р. НТШ через банк одержало допомогу на видання наукових праць та ін. Див.: Хроніка НТШ.— Львів, 1912.— Ч. 50.— Вип. II.— С. 2; 1914.— Ч. 58—59.— Вип. II—III.— С. 6; 1918.— Ч. 60—62.— Вип. I—III.— С. 9; 1930.— Ч. 69—70.— Вип. I—II.— С. 52—53; 1937.— Ч. 73.— С. 12, 24, 41; 1939.— Ч. 74.— С. 8.— **Лист № 167.**

260. „...**Гречух...**” — Помічник Мирона Кордуби під час копіювання для Михайла Грушевського і ВУАН архівних матеріалів у Львові та інших містах. Див. прим. 248.— **Лист № 167.**

261. „**У Радзивілла (Оссолінських) № 117)...**” — Так М. Кордуба називає архівну справу родини Радзивіллів, що зберігалася у Бібліотеці національного Інституту Оссолінських у Львові. Згідно з „Каталогом...” В. Кентшинського, справа № 117 містила також „Memorial rerum gestarum in Polonia”, t. II, за 1644—1665, 210 с. Архів Радзивіллів різний за змістом і стосується історії багатьох територій Польщі, України, Литви, Білорусі. М. Грушевський і М. Кордуба цікавилися передусім документами до історії України XVII ст., серед яких листування литовського польного гетьмана Кшиштофа Радзивілла 1605—1628 рр. (спр. 1850/I) та литовського підчашого Януша Радзивілла, XVII ст. (спр. 1851/I). У справі № 117 є також листи різних кореспондентів до нього; акти, пов'язані з життям і діяльністю Олександра Радзивілла, землі якого були на територіях України (спр. 2746/III) та ін. Усі члени родини Радзивіллів, як відомо, посідали високі державні пости в Речі Посполитій. У 1945—1947 рр. архів родини Радзивіллів разом з іншими 217 393 рукописними справами Бібліотеки національного Інституту Оссолінських перевезено з Львова до Вроцлава в Польщі, де вони зберігаються до сьогодні. Див.: Крушельницька Л. І. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН

України: документи, факти, коментарі.— Львів, 1996.— С. 10 та ін. Окремі відомості про архів див.: ЛНБ України, відділ рукописів.— Inwentarz rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich we Lwowie.— Lwów, 1926.— N 1850—1851, 2746, 5427, 6004, 6520, 6834 та ін.; Indeks do Inwentarza rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu / Oprac. J. Turška.— Wrocław; Warszawa; Kraków, 1962.— T. I—III.— S. 350; також прим. 204.— **Лист № 167.**

262. „...зимовий похід Івана Казим[ира] 1663/1664 [років]...“ — Йдеться про невдалу військову кампанію польських військ на чолі з королем Яном Казимиром Вазою разом із 30-тисячною союзницькою кіннотою татарів і 14 полками Павла Тетері на Лівобережну Україну. Похід був задуманий проти Івана Брюховецького та його промосковської політики, яка закінчилась, як відомо, повною анексією українських земель Московією. Почався похід пізньої осені 1663 р., досяг території Сіверщини та московського прикордоння. Проте, незважаючи на значні військові сили, здобути Глухів штурмом і закріпити наступ на Полтавщину не вдалося. Зазнаючи великих втрат від хвороб і голоду, король у лютому 1664 р. відступив через Білорусь у Польщу. Цей похід став останньою спробою Польщі закріпити своє панування на Лівобережжі. Див.: Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України.— Львів, 1993.— С. 4; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVI—XVIII століття.— К., 1997.— С. 216.— **Лист № 167.**

263. „Минулого тижня ми оба з Крипякевичем їздили до Варшави як відпоручники Наук[ового] Тов[ариства] на конференцію істориків Сходу Європи і Слов'янщини“.— М. Кордуба інформує М. Грушевського про наукову репрезентацію Історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка на Конференції (з'їзді) істориків 27—30 червня 1927 р. у Варшаві. З'їзд був скликаний з ініціативи Польського історичного товариства з метою створення наукової кооперації усіх східноєвропейських і слов'янських історичних товариств та інституцій. Від українських істориків НТШ Львова були присутні І. Крипякевич і М. Кордуба. Крім того, у засіданнях брали участь такі українські вчені, як І. Свенціцький, І. Огієнко та Р. Смаль-Стоцький. На конференції були представлені вчені-славісти з Росії (переважно емігранти), Польщі, Чехословаччини, Німеччини, Австрії, Англії, Угорщини, Фінляндії, Туреччини. На з'їзді І. Крипякевича обрано представником від українців у „редакційний комітет „Словника слов'янських старожитностей“, М. Кордубу — „до управи Федерації наукових установ Східної Європи і Слов'янщини“. Важливим для української делегації на з'їзді було те, на думку М. Кордуби, „що вдалося нав'язати дружні взаємини з різними слов'янськими і німецькими ученими, заінтригувати їх українськими справами і це матиме безперечно дуже корисні наслідки для дальшого розвитку української науки“. Водночас вчений констатує, що „ще краще було би, коли б українські вчені [...] могли б виступати в ролі господарів на своїй землі, от прим[іром] у Києві, влаштувавши подібний Міжнародний науковий з'їзд...“ (див.: Кордуба М. Конференція істориків у Варшаві // Україна.— 1927.— Кн. 5.— С. 196—199; [його ж]. Наукове єднання: з'їзд істориків східноєвропейських держав і Слов'янщини // Діло.— 1927.— Лип. 6.— Ч. 148.— **Лист № 167.**

264. *„Тетеря—Брюховецький“*.— Йдеться, очевидно, про протистояння й різну оцінку гетьманом Правобережної України Павлом Тетерею (Моржковським), з одного боку, та Іваном Брюховецьким — гетьманом Лівобережної України, з другого — подій в Україні 1663—1665 рр., зокрема, у ставленні України до Польщі, Росії та Туреччини. М. Кордуба згадує про „мирові переговори між Польщею і Московщиною 1664 р.“, які стосувались неоднакових трактувань політики „Тетері—Брюховецького“. П. Тетеря, як відомо, був прихильником Польщі, згодом — Туреччини, брав участь у поході Яна Казимира взимку 1663—1664 рр. на Лівобережну Україну (див. прим. 262), а потім допомагав полякам на чолі зі Стефаном Чарнецьким і татарами боротись проти козацько-селянських повстань на Правобережжі. І. Брюховецький, тим часом, здобувши булаву гетьмана з допомогою частини козаків і Москви (це відображають так звані Батуринські статті) і позбувшись своїх противників — полковників Якіма Сомка та Василя Золотаренка, — 1665 р. фактично передав усю Україну під безпосередню владу царя та його чиновників, пожертвавши їй автономією.— **Лист № 169.**

265. *„Сердечно дякую за присилку 3 вип[уска] „Первісного Громадянства“...“* — Йдеться про науковий щорічник, що виходив протягом 1926—1929 рр. у Києві за редакцією Катерини Грушевської. Повна назва: „Первісне громадянство та його пережитки на Україні“, підзаголовок: „Примітивна культура та її пережитки на Україні, соціальна преесторія, народня творчість в соціологічному освітленню“. Третій випуск з'явився 1927 р. (208 с.). До нього ввійшли статті П. Тутківського, К. Квіткі, Ф. Савченка, К. Грушевської, К. Копержинського, Л. Шевченка, Б. Луговського, великий розділ „Критика і бібліографія“ та протоколи засідань Кабінету примітивної культури при Науково-дослідній кафедрі історії України спільно з Культурно-історичною комісією та Комісією історичної пісенности Всеукраїнської академії наук. Протягом 1926—1929 рр. друком вийшло вісім томів у 12 випусках (ряд із них — спарені).— **Лист № 169.**

266. *„...у Путорицькій бібліотеці“*.— Йдеться про бібліотеку, яку зазнавав Юзеф Дідушицький (1776—1847) у родовому маєтку Дідушицьких у селі Поториця (нині Сокальського р-ну Львівської обл.). Бібліотека нагромаджувала свої фонди з різних місць України, передовсім власних родових маєтків (збірки А. Дідушицької, Л. Семенського та ін.). Містила численні рукописи та рукописні конволюти, сягаючи XV ст., також чимало книжок. Стан упорядкування і опис фондів бібліотеки у другій половині XIX ст. та згодом був незадовільним. Це стосувалось не лише рукописів і книжок. Дослідник роду Дідушицьких К. Карольчак зауважує: „Юзеф Дідушицький створював свою бібліотеку по-аматорськи, але завдяки значним фінансовим можливостям зумів згуртувати близько 20 тис. томів, які, незважаючи на те, що були не упорядковані, то, однак, становили цінну і відому вже в Галичині бібліофільську збірку“ (Karolczak K. *Dzieduszyscy. Dzieje rodu. Linia poturzycko-zarzecka*.— Kraków, 2001.— S. 245). Після Другої світової війни фонди Поторицької бібліотеки разом із іншими матеріалами Бібліотеки та Музею Дідушицьких, що містилися у Львові, перевезені здебільшого до Вроцлава. Див. також прим. 52, 239, 278.— **Лист № 169.**

267. **„Прошу також написати про Збірник Оссолінських, число 231 (де опис весілля Тимоша), якого він часу“.**— Справа ч. 2 архіву Оссолінських становить збірник копій різних актів і документів XVII ст., в тому числі відомих державних, політичних і духовних осіб (усіх 82). Серед них копія запису польською мовою про весілля Тимоша Хмельницького. Оригінал запису звучить так: „Opisanie wesela Tymosza, syna Chmielnickiego z Rosandą, córka Wasila Łupuła, hospodara Wołoskiego. 1652“.— ЛННБ України, від, рукописів, ф. 5 (Оссолінські), спр. 213/II, арк. 223—226. Копія XVII ст.; див. також прим. 215.— **Лист № 170.**

268. **„...Костомарів...“** — Йдеться про Миколу Костомарова (1817—1885) — українського історика, публіциста і письменника. Навчався у Воронізькій гімназії та Харківському університеті. У 1844—1845 рр. викладав історію у Рівненській і Першій київській гімназіях, з 1846 р.— ад'юнкт-професор кафедри російської історії Київського університету. 1846 р. М. Костомаров разом з В. Білозерським, М. Гулаком, П. Кулішем, Т. Шевченком заснував Кирило-Методіївське братство. М. Костомаров — автор програмного твору Братства „Книги бытия малороссийского народа“, „Правил“ і двох відозв. 1847 р. ув'язнений у Петропавловській фортеці в Петербурзі, згодом засланий до Саратова, від 1862 р.— професор Петербурзького університету. М. Костомаров — основоположник народницького напрямку в українській історіографії, свідченням чого є розвідки „Мысли о федеративном начале в древней Руси“ (1860), „Черты народной южнорусской истории“ (1861). Наукова спадщина вченого велика. Він є автором монографій „Богдан Хмельницький“ (три видання — 1857, 1859, 1876), „Руина“ (1879—1880), „Мазепа“ (1882—1884), розвідок „Гетманство Выговского“, „Гетманство Юрия Хмельницкого“, „Павел Полуботок“ та ін. Йому належать археологічні та етнографічні дослідження, численні публіцистичні статті, художні твори. Писав також праці з історії Росії.

М. Кордуба, згадуючи „безкритичність“ висловлювань М. Костомарова як дослідника, правдоподібно, мав на увазі розвідку „Гетьманство Юрія Хмельницького“. Див.: Антонович В. Костомаров как историк // Киевская старина.— 1885.— Май.— С. XXVI—XXXIV; Крип'якевич І. Археографічні праці Миколи Костомарова. Додаток: Архиви і бібліотеки, якими користувався Микола Костомаров // Записки НТШ.— Львів, 1918.— Т. СХХVI—СХХVII.— С. 105—140; Дорошенко Д. Микола Іванович Костомаров.— Ляйпциг, 1924; див. прим. 178.— **Лист № 173.**

269. **„...відбулося засідання Археогр[афічної] комісії, на котрім вибрали мене головою на місце бл[аженої] ц[а]м'яти Барвінського“.**— Так коротко М. Кордуба повідомив М. Грушевського про своє обрання головою однієї з комісій НТШ. Вибори відбулися у перших числах липня 1927 р., офіційне затвердження — 1932 р. Дехто обрання його головою помилково пов'язує з 1926 р. Див. також прим. 203.— **Лист № 173.**

270. **„...наш голова, не питаючися секцій самовладно визначив в делегати себе і Колесу...“** — М. Кордуба, пишучи про голову НТШ, мав на увазі К. Студинського — відомого українського філолога, історика української літератури, на той час голову НТШ (див. прим. 223), та Ф. Колесу. Йшлося у листі про поїздку до Києва на святкування 100-річчя виходу у світ Збірника українських пісень М. Максимовича. На святкуваннях

у Києві із Західної України був присутній і виголошував доповідь також О. Макарушка (мабуть, згодом докооптований у делегацію). Див. прим. 271. (Докладно про перебіг урочистостей: Савченко Ф. Святкування 100-річчя появи в світ першого збірника українських пісень Максимовича 1827 р. в Історичній секції Української академії // Україна.— К., 1927.— Кн. 5 (19).— С. 183—187.)

Ф. Колесса (1871—1947) — відомий український фольклорист, музикознавець, композитор, літературознавець, дійсний член НТШ (з 1909), академік ВУАН (1929). Навчався у Віденському університеті, у різні роки співпрацював із М. Лисенком, Б. Бартоком, С. Людкевичем та іншими композиторами, в останні роки професор Державного університету ім. І. Франка у Львові (1939—1940) та директор Державного етнографічного музею. Найважливіші праці: „Ритміка українських пісень" (1907), „Мелодії гаївок" (1909), „Народні пісні з південного Підкарпаття" (1923), „Народні пісні з галицької Лемківщини" (1929). Досліджував слов'янські взаємозв'язки у фольклорі і музиці, творчість Т. Шевченка та І. Франка. Важливе значення для розвитку національного музикознавства мали такі його праці, як „До питання про український музичний стиль" (1907), „Народний напрям у творчості М. Лисенка". Йому належить багато обробок народних пісень та оригінальних хорових творів (див.: Квітка К. Філарет Колесса // Музика.— 1925.— № 11—12.— С. 408—417; Шуст Я. Ф. Ф. М. Колесса.— К., 1955.— 60 с.; Кияновська Л. Син століття. Микола Колесса в українській культурі ХХ віку. Сім новел з життя артиста.— Львів, 2003.— 294 с.).— *Лист № 177.*

271. „*Макарушка*“.— Йдеться про Остапа Макарушку (1867—1931) — українського філолога і педагога, дійсного члена НТШ (з 1919), учителя української мови в гімназіях у Львові (1895—1897) та Коломиї (1897—1905), директора Львівської жіночої учительської семінарії (1910—1919, 1922—1931), голову Українського педагогічного товариства у Львові (1911—1921), інспектора середніх шкіл „Рідної школи" (1921—1931). У 1890-х рр. керував гуртожитком молоді Інституту св. Миколая у Львові при Педагогічному товаристві. Найважливіші його праці присвячені проблемам мовознавства: „Словар українських виразів, перейнятих з мов турецьких" (1895); „Складня причасників в Волинсько-Галицькім літописі — староруському пам'ятнику ХІІІ в." (1896), „Граматика Мелетія Смотрицького: критико-історична студія" // Звіт приватної женської гімназії сестер Василянок, у Львові за шкільний рік 1907/8 (Львів, 1908.— С. 1—55). Писав про синтаксис дієприкметників у Галицько-Волинському літописі, тюркські елементи в українській мові та ін. Цікавили О. Макарушку також окремі теми шкільництва: „До реформи середньої школи" (1930), „Наука виховання: підручник для шкіл і родин" (1922), „Історія педагогіки" (1928). Йому належать „Короткий огляд русько-українського письменства від ХІ до ХVІІІ століття для ужитку молодіжи" (1906), „Слова Климента Костецького — пам'ятка з половини ХVІ ст." (1927); два розлогі нариси про О. Потєбню та О. Огоновського, підготував видання для середніх шкіл, передусім шкільні посібники з класичної філології — переклади творів Цезаря, Ціцерона, Ксенофонта, Салюстія Югурти. Був редактором газет „Рідна школа" (1905—1920), „Українська школа" (1928—1931). Неодноразово згадував у своїх працях діяльність О. Макарушки І. Франко, зокрема, доповнює його статтю, надруковану у щоріч-

нику „Еос“, новою літературою (1895), розглядає деякі аспекти його діяльності в НТШ, відносини О. Макарушки з О. Огоновським (Цегельський Р. Д[октор] Остап Макарушка // Українська школа (Львів).— 1932.— Ч. 2—3.— С. 35—39; Кордуба М. Інститут св. Миколая і Остап Макарушка. Жмут споминів // Двадцятьп'ятьліття Товариства „Учительська Громада“.— С. 244—247; також: Там само.— С. 39, 43, 62, 72, 77, 86, 120—121, 146, 148, 150; Франко І. Зібрання творів...— К., 1981.— Т. 30.— С. 240, 251—252; 1986.— Т. 43.— С. 369; 1986.— Т. 46/2.— С. 175, 177—178; 1986.— Т. 49.— С. 523; див. також: Остап Макарушка // Хроніка НТШ.— Львів, 1920.— Ч. 63—64.— Вип. I—II.— С. 42—43.— Лист № 177.

272. **„Щодо „Memoriale“, то я виписував лише місця, котрі є відмінні від перекладу оголошеного Рачинським — значить, чого нема у мене в копії є ідентичне з Рачинським“.**— Так повідомляє М. Кордуба в листі до М. Грушевського про опрацювання документальних джерел, аналізуючи діаріуш Альбрехта Радзивілла у польськомовному перекладі за виданням Е. Рачинського. Див. прим. № 224. Пам'ятку, як відомо, на початку XVIII ст. недокладно переклали з латинської мови Токарський і Геронім Радзивілл — внук Альбрехта, під заголовком: „Memoriał rzeczy znaczniejszych, które się w Polsce działy od śmierci Zygmunda III“. Е. Рачинський видав її як „Pamiętniki A. S. Radziwiłła“ (Poznań, 1839.— Т. 1—2). Нове видання під заголовком: Pamiętnik o dziejach w Polsce (1980.— Т. I—III).— Лист № 177.

273. **„...про статтю: Мартосъ А. Отрывок из истории Малороссіи, помещену в „Сѣв[ерном] Арх[иве]“, 1822, № 13 і 14, до котрої має бути долучений плян битви під Берестечком“.**— М. Грушевський у листі-відповіді не зреагував на повідомлення М. Кордуби про план битви, вміщений у праці О. Мартоса. Мабуць, про нього знав раніше і не відносив до пізнавальних і вартісних.

Олександр Мартос (1790—1842) — син скульптора Івана Мартоса, який походив із козацько-старшинського роду нащадків Лубенського полкового обозного Павла Мартоса. Названа його „История...“ охоплювала період від найдавніших часів і до кінця Гетьманщини й складалася з 3-х томів. Праця ніколи повністю не публікувалася, тепер втрачена. Згаданий у листі „отрывок“ є незначною частиною цієї „Истории...“ Надруковано з неї два розділи III тому в журналі „Северный архив“ за 1822 р. (№ 13—14) і 1823 р. (№ 6, 12—13) про битву під Берестечком та про шлюб і смерть Тимоша Хмельницького. До тексту про битву додана мапа XVII ст. О. Мартос також є автором такої праці, як „Письма о Восточной Сибири“ (1827). Він переклав „Обозрение войн Цезаря“ (твір Наполеона III), „Историю семилетней войны“, писав спогади і щоденник, які охоплювали 1806—1816 рр. (опубліковані в: Русский архив.— 1893.— № 7—8); див.: Смесь // Маяк.— 1845.— Т. XXIII.— С. 78; Лазаревский А. Иван Романович Мартос (1760—1831) // Киевская старина.— 1895.— Ч. LI.— Окт.— С. 48—71; його ж. Препжние изыскатели малорусской старины. II. Алексей Иванович Мартос (1790—1842) // Там само.— Т. XLVIII.— Февр.— С. 170—194.— Лист № 177.

274. **„Високопов[ажаний] Дружині і Братови поклін“.**— Йдеться про дружину М. Грушевського Марію Вояківську-Грушевську (1860—1953) — перекладача, педагога, громадську діячку, та його молодшого брата Олександра Грушевського (1877—1942) — українського історика, автора таких

фундаментальних праць, як „Пинское Полесье“ (1901), „Очерки истории Туровского княжества“ (1902), „Города Великого Княжества Литовского XIV—XVI вв.“ (1918); див. прим. 49, 86, 222.— **Лист № 177.**

275. **„...дістав 2-гу частину V-го т[ому] Вашої „Історії літератури“...“** — М. Кордуба цими словами повідомляє про одержання одного з томів багатотомної праці М. Грушевського „Історія української літератури“, т. 5, част. 2-га (К., 1927.— 516 с.). Попередні томи виходили: Київ; Львів, 1923.— Т. 1.— 360 с.; Т. 2.— 231 + 1 ненум. с.; Т. 3.— 295 с.; (усна творчість пізніших княжих і переходових віків XIII—XVII ст.).— К., 1925.— Т. 4.— 689 с. Протягом 1993—1997 рр. „Історія української літератури“ М. Грушевського перевидана у Києві у 6 томах, 9 книгах.— **Лист № 178.**

276. **„...[дістав] 4-ту кн[ижку] „України“...“** — Повідомлення М. Кордуби стосується наукового часопису з українознавства — органу Історичної секції ВУАН, що виходив у Києві у 1924—1930 рр. Незмінним редактором журналу був М. Грушевський. Часопис „Україна“ формально (і по суті) продовжив журнал, який видавався з участю М. Грушевського як орган Українського наукового товариства у Києві 1907—1918 рр., два випуски вийшли друком у 1915—1916 рр. у Москві під назвою „Український науковий збірник“. Журнал „Україна“ не виходив у 1919—1923 рр. Кожний з періодів зберігав свою нумерацію томів і книг. У нас йдеться про другий період (1924—1932); кн. 4, яку отримав М. Кордуба, з'явилася 1927 р. (224 с.). Див. прим. 107, 290; також публікацію: Науковий часопис українознавства „Україна“ (1907—1932). Показчик змісту / Упоряд. Р. Майборода, В. Врублевський.— К., 1993.— 142 с.— (Науково-довідкові видання з історії України. Вип. 22).— **Лист № 178.**

277. **„...бібліотека Баворовського...“** — Йдеться про перегляд фондів Бібліотеки для пошуку невідомих документів, які б стосувались Козаччини. Засновником і фундатором Бібліотеки близько 1857 р. був Віктор Баворовський (1826—1894). Основою книгозбірні були бібліотеки Ю. Куропатницького, В. В. Бандтке, Л. Дембовського, О. Батовського, К. і О. Стадницьких, Д. Зубрицького та ін. 1913 р. Бібліотека збагатилася величезною кількістю писемних джерел, у тому числі інкунабул із книгозбірні Чарнецьких із Руська. У фонди Бібліотеки влилися різні акти і документи (в тому числі пергамент початку XII ст.), стародруки (понад 6 тис.), серед яких чимало раритетів, також мапи і гравюри. У складі Бібліотеки були копії Олівської хроніки, Хроніки В. Кадлубека, Хроніки Я. Длугоша, рукопис хроніки Б. Вапорецького, історичні матеріали з років 1648—1652, якими користувалися М. Грушевський, М. Кордуба та інші українські історики. На 1920-ті рр. було близько 40 тис. одиниць. Детально інформував про фонди Бібліотеки Е. Хвалевик (Chwalewik E. Zbiory Polskie...— Warszawa; Kraków, 1926.— S. 370—378). Сьогодні: ЛННБ України, відділ рукописів, ф. 4 (Бібліотека фундації Віктора Баворовського), оп. 1, 1909 справ.— **Лист № 178.**

278. **„[бібліотека]... Дідушицьких...“** — Одна з найбільших і за науковим значенням одна з найвагоміших серед приватних бібліотек Львова до 1939 р. Охоплювала сотні рукописів, у тому числі комплексних, для теорії Волині і Поділля та значний книжковий фонд. У її основу лягло зібрання, перевезене 1857 р. з родового маєтку Дідушицьких у селі

Поториця (див. прим. № 266). Низку книжок і різних речей придбано для бібліотеки пізніше. У другій половині XIX — на початку XX ст. налічувалося 48 222 книги і рукописні конволюти, що належали до згаданих територій та цілої України, також низки територій історичної Польщі й інших теренів. До збірки входили чотири інкунабули, велика кількість стародруків XVI—XVII ст. і понад 330 рідкісних „рукописних унікатів”, серед яких 105 пергаментних, починаючи з XIII ст. (дев'ять ілюмінованих львівськими та інших міст малярами), численне листування XVI—XVIII ст. У зібранні бібліотеки були щоденник канцлера Й. Оцеського (XV ст.), твори Я. Длугоша, „Теки Голембйовського”, манускрипти Петра I тощо. При Бібліотеці і Музеї ім. Дідушицьких містилися колекції графічних творів, ікон, монет, медалей, писанок, друком виходили „Rozprawy i wiadomości z Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie”. Накладом Музею польською мовою опублікована чотиритомна праця В. Шухевича „Huculszczyzna” (див.: Chwalewik E. Zbiory polskie...— S. 379—380; Tyrowicz M. Józef i Włodzimierz Dzieduszyscy, twórcy Biblioteki Poturzyckiej i Muzeum Przyrodniczego.— Kraków, 1947.— S. 5 та ін.; Karolczak K. Dzieduszyscy...— S. 67, 245—246). Під час Другої світової війни і, головним чином, після війни більша частина фондів Бібліотеки вивезена в Польщу, частина потаємно потрапляє у Москву та Ленінград, ще інша — пограбована. Див. також прим. 52, 239, 266.— **Лист № 178.**

279. „...юбилей Тутків[ського]...” — Йдеться про відзначення 80-ліття П. Тутковського, можливе запрошення для М. Кордуби на ювілей і його приїзд до Києва.

Павло Тутковський (1858—1930) — визначний український природознавець і педагог, один із основоположників наукової геології, мінералогії, геохімії і географії України. З 1924 р. — керівник науково-дослідної кафедри геології ВУАН, дійсний член ВУАН, професор Київського університету. Автор понад 300 праць, основні з яких: „Краткий географический очерк истории центрального и южного Полесья” (1910), „Зональность ландшафтов и почв в Волынской губернии” (Почвоведение.— 1910.— Ч. 3), „Словечано-Овруцький кряж та узбережжя ріки Словечни” (1923), „Природна районізація України” (1922), „Краєвиди України в зв'язку з природою та людністю” (1924) та ін. (див.: Акад. Павло Тутковський. Автобіографія (1929). На честь П. Тутковського був виданий „Збірник пам'яті академіка Павла Аполлоновича Тутковського” (1932, т. 1. У збірнику вміщена бібліографія праць).— **Лист № 180.**

280. „...25. Ш ми будемо помянати Антоновича...” — М. Грушевський нагадує М. Кордубі про святкування ювілею Володимира Антоновича (1834—1908) — видатного українського історика, археолога, етнографа, професора Київського університету. Перший почесний голова НТШ (1890), дійсний член Товариства (1899). На ювілейне засідання до Києва приїхав М. Кордуба зі спеціальним рефератом, тему якого підказав М. Грушевський, — про зв'язки галицької історіографії з українською і вплив на неї праць В. Антоновича (див. листи № 180—181), який згодом під заголовком „Зв'язки Антоновича з Галичиною” був опублікований у: Україна.— К., 1928.— Кн. 5 (30).— С. 73—78; перевидання — „Син народу...” — К., 1997.— Кн. 2.— С. 165—200. Збереглась унікальна світлина від 17 березня 1928 р., на якій сфотографована група учасників засідання

Історичної секції ВУАН, присвяченого пам'яті В. Антоновича, на якому між М. Грушевським і В. Щербиною сидить М. Кордуба. Див.: Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція (1914—1939)...— С. X; див. також прим. 236.— **Лист № 180.**

281. „**За сто літ**“.— Серія збірників наукових праць, яку підготувала Історична секція ВУАН і видавала впродовж 1927—1930 рр. Видання було задумане М. Грушевським ще на засланні у Москві 1916 р. Спершу збірники мали мати назву „XIX вік“, але в процесі формування та підготовки видання хронологія розширилася, зачепивши XX ст., сягаючи української революції 1917—1920 рр. У вступному слові до першої книжки збірника М. Грушевський констатує: „Сто літ“, поставлені на титулі цього збірника, відділяють нинішні соціальні, національні й політичні досягнення українського народу від перших скромних зав'язків нових течій: початків культу, народніх селянських мас, як носіїв українського національного типу, перших проявів минувщини, козаччини, державницьких традицій — що виявить себе в різних заходах і творах другого і третього десятиліття XIX в. [...] Найбуйніші фантасти, політичні й соціальні радикали тих років не могли собі уявити, що протягом століття виросте з сих невиразних, неоформлених, недоговорених і недодуманих до кінця поривів, настроїв і мрій...“ (Грушевський М. Передне слово // За сто літ.— К., 1927.— Кн. 1.— С. III).

Видання „За сто літ“ має підзаголовок: „Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початку XX століття“. Вийшло шість книг: книга перша (Записки бувшої Історичної секції Українського наукового товариства в Києві, т. XXIV).— К., 1927; книга друга (Записки колишньої Історичної секції Українського наукового товариства в Києві, т. XXV).— К., 1928; книга третя (Записки колишньої Історичної секції Українського наукового товариства в Києві, т. XXIX).— К., 1929; книга четверта (Записки колишньої Історичної секції Українського наукового товариства в Києві, т. XXX).— К., 1929; книга п'ята (Записки колишньої Історичної секції Українського наукового товариства в Києві, т. XXXI).— К., 1930; книга шоста (Записки колишньої Історичної секції Українського наукового товариства в Києві, т. XXXVIII).— К., 1930. Постійним редактором видання був М. Грушевський. С. Панькова та Г. Шевчук опублікували статтю під заголовком: „За сто літ“. Показчик змісту (Український археографічний щорічник) / Редкол. Я. Дашкевич, В. Брехуненко, І. Бутич, І. Гирич, В. Кравченко, О. Тодійчук, Я. Федорук.— К., 2006.— Вип. 10/11.— С. 240—287, у якій розписані всі розділи шести книг, назви статей і їх автори, додано розлогий коментар.— **Лист № 185.**

282. „...**Ф[едір] Я[кович]...**“ — Мова про Федора Яковича Савченка. Див. прим. 255.— **Лист № 186.**

283. „**Тепер щодо книги „Волзький шлях**“.— Йдеться про книжку Павла Смирнова „Волзький шлях і стародавні руси. Нариси з руської історії VI—IX вв.“ (К., 1928.— 230 с.), опубліковану в Києві у серії „Збірників Історично-філологічного відділу“, № 75. Розповідь М. Грушевського про книжку у листі до М. Кордуби, очевидно, є відповіддю на невідоме нині запитання останнього про публікацію (ні до, ні після більше про книжку не згадано у відомому на сьогодні листуванні). Певні питання чи

уточнення питань могли, однак, фігурувати в епістоляріях М. Кордуби, але вони на сьогодні щезли і про їх зміст, на жаль, мабуть, ніколи не дізнаємось. Основуючись на не об'єктивному та в багатьох місцях суперечливому тлумаченні джерел, а втім помилковому трактуванні історичних явищ (див. рецензію В. Пархоменка під однойменною назвою книжки в журналі „Україна“ (1929.— Січ.—лют.— Кн. 32.— С. 94—95), праця П. Смирнова, була вміщена в редактованому М. Грушевським українському серійному виданні без відома і погодження з М. Грушевським. У листі М. Грушевського до М. Кордуби мовиться: „Вона пройшла мимо мене [йдеться про рекомендацію до друку книжки] і ставимось [до неї] негативно“. Тут же М. Грушевський також уточнює відповідні підстави появи публікації.

Павло Смирнов — приват-доцент і екстраординарний професор Київського університету (з 1919), у 1921—1923 рр.— професор Київського інституту народної освіти (працював на кафедрі історії Росії), 1923 р.— заарештований, згодом працював у Ташкенті. Автор кількох монографічних праць на історичну тематику. Не був популярним серед українських наукових кіл Києва.

Крім В. Пархоменка, негативно про книжку відгукнувся в одному із своїх оглядів М. Кордуба. На думку вченого, „вольський шлях „мав якесь значення“ для Східної Європи лише доти, поки його місце не зайняв шлях по Дніпру, але не більше“ (Korduba M. Najnowsze teorje o początkach Rusi // Przegląd Historyczny.— Warszawa, 1932.— Т.10, zes. 1.— S. 70 та ін.). Загалом, можна припускати, що поява книжки була спрямована певною мірою проти М. Грушевського і його концепції першопочатків русів і Київської Русі.— **Лист № 188.**

284. „Прошу при нагоді пересказати проф[есорові] Гандельсману, що привіти від Університету й Варшав[ського] історичного товариства були отримані...“ — Йдеться про вітальні листи, адресовані М. Грушевському з нагоди його ювілею, за підписом польського історика М. Гандельсмана.

Марцелій Гандельсман (1882—1945) після закінчення Варшавського університету (1904) навчався в Цюріху, Берліні, Парижі (Ecol de chartes). Студіював історію польського і європейського середньовічного права. Член Академії наук у Кракові. Засновник і керівник Кабінету історичних наук Наукового товариства у Варшаві (1913). Від 1915 р. працював у Варшавському університеті (1919 — професор), де читав нову історію. Був членом Демократичного клубу, далі „Stronnictwa Demokratycznego“. Автор численних наукових праць, основні з яких: „Żywot chłopa polskiego na początku XIX stulecia“ (1907), „Napoléon et la Pologne 1806—1807“ (1909), „Rezydenci Napoleońscy w Warszawie 1807—1813“ (1915), „Rozwój parodowości nowoczesnej“ (1923) та ін. Йому належать також праці з методології історичної науки. Посмертно вийшла праця „Adam Czartoryski“ (1948—1950, т. 1—3).— **Лист № 189.**

285. „Чекаю теж рец[ензію] на Бобжинського...“ — Очевидно, йдеться про рецензію на двотомну працю польського історика і громадського діяча Міхала Бобжинського (див. прим. 69, 71), яка називалася „Dzieje Polski w zagysie“ (Warszawa; Kraków, 1927.— Т. I—II). М. Кордуба вміщає під ідентичною назвою книжки рецензію на другий том праці у журналі „Україна“.— К., 1929.— Груд.— Кн. 12 (38).— С. 134—137.— **Лист № 190.**

286. **„Я не забував Ваших слів про тяжке матеріальне становище академіка Стоцького..“** — Йдеться про клопотання перед адміністрацією ВУАН призначення академікові С. Смаль-Стоцькому пенсії чи будь-якої іншої регулярної грошової допомоги. С. Смаль-Стоцький звернувся до М. Кордуби не випадково. Він знав М. Кордубу з Чернівців, праці в Мужичькому університеті, а крім того, йому було відомо, що М. Кордуба один із небагатьох західноукраїнських вчених, який постійно підтримував близькі контакти з М. Грушевським (давня наукова співпраця, відвідування М. Кордубою секцій і комісій ВУАН у Києві, листування), і це, здається, послужило підставою для звернення першого „закордонного“ академіка ВУАН (1918) бути його посередником у клопотанні про можливість фінансову підтримку з боку Академії. М. Грушевський інформує М. Кордубу про певні кроки у цій справі та, власне, не втішає позитивною відповіддю. Призначення будь-якої допомоги (тим більше регулярної платні) для С. Смаль-Стоцького може бути можливим лише за однієї умови, а саме переїзду вченого в Україну. С. Смаль-Стоцький, як відомо, незважаючи на матеріальні нестатки, не погодився на ці умови і не переїхав з Праги до Києва. Див. також прим. 194. — **Лист № 193.**

287. **„...як з рец[ензії] на Огієнка...“** — Правдоподібно, М. Грушевський натякає про рецензію на одну з праць І. Огієнка, що була опублікована у другій половині 1920-х рр.

Іван Огієнко (1882—1972) — український мовознавець, автор численних праць з історії української мови і культури, визначний церковний діяч (від 1944 р. — митрополит Іларіон Української православної автокефальної церкви). Праця, як припускаємо, повинна була повийтись друком у 1927—1928 рр. або ж протягом восьми місяців 1929 р. (лист писаний 15 вересня 1929 р.). Про яку конкретно працю йшлося М. Грушевському, нині достеменно не відомо. Можна лише сподіватись, що для рецензування пропонувались книжки і брошури, які на той час вийшли друком, а саме: „Костянтин Філософ“ (1927), „Оповідання ченця Хороброго про письменна слов'янські“ (1927), „Триязична ересь за часів Костянтина й Мефодія. Із життя та діяльності“ (1926), монографія „Крехівський „Апостол“ 1560-х років“ (1929) або, найімовірніше, могло йтись про „Історію церковно-слов'янської мови“ (у 1927 р. з'явилися 2 і 3 томи, 1929, т. 5). М. Кордуба, на жаль, не відгукнувся на прохання М. Грушевського, не написав жодної рецензії на працю І. Огієнка. (Див.: Тіменник З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) 1882—1972. Життєписно бібліографічний нарис. — Львів, 1997. — С. 198—1999.) — **Лист № 193.**

288. **„З приводу Кирила і Меф[одія] ап[остолів] Ви могли б написати не рец[ензію], а статтю, коли не стратили охоту, втягнувши працю Лаврова і може ще дец[о]?“** — При аналізі змісту згадки з'являється підстава припускати, що в одному з попередніх листів (які, на жаль, не збереглися) М. Кордуба міг пропонувати для рецензії (і її можливе подальше опублікування у журналі „Україна“) „працю Лаврова“. Правда, М. Грушевський радить її лише використати при написанні статті. Йдеться про монографію: Лавров П. А. Кирило та Методій в давньослов'янському письменстві (К., 1928, 424 с. Збірник Історично-філологічного відділу ВУАН. № 78). Тема слов'янської писемності та роль у ній першопостолів Кирила і Мефодія, як і пов'язаних із їх діяльністю подій у

середньовічній Європі, не була чужою для М. Кордуби. 1899 р. він писав до „Записок НТШ” (т. XXVII, кн. I, с. 4—7. Рубрика Бібліографія) рецензію на книжку: Goetz Leopold Karl. Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyryllus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt.— Gotha, 1897.— VIII + 272 S.— **Лист № 194.**

289. **„Рецензію, (а може й статтю?) з приводу „Archeologi-ї” дуже прошу”**.— З поданих слів не відомо, на яку „Archeologi-ю” — німецькомовну, чеськомовну чи польськомовну, запрошено М. Кордубу писати рецензію. М. Грушевського, правдоподібно, цікавили якісь конкретні друковані в журналі матеріали, що стосувались України. Список археологічних праць, що появилися, принаймні протягом 1926—1930 рр., досить великий (див. хоч би літературу, використовувану в „Археології Української РСР”.— К., 1971, 1975.— Т. 1—3). Яка причина цього „замовлення” і чи воно супроводжувалося пізніше якимись додатковими запитаннями учня до вчителя, також не відомо, що, на жаль, нині важко встановити. (Листи М. Кордуби до М. Грушевського за той час втрачені. Останній його лист датовано: „Львів, 29/XI 1927 р.” (Лист № 178.) Треба вважати, що, найімовірніше, йшлося про „Archeologi-ю”, яка виходила польською мовою, і якусь польськомовну працю, на сторінках якої обговорювалися старожитності українських територій (праці В. Антоневича, Я. Костжевського, Л. Козловського та ін.). Це підтверджують бібліографії його праць, які, на жаль, не фіксують відомостей, щоби вчений у 1929—1930 рр. писав відгук про „Archeologi-ю” (див.: Myron Korduba. Bibliography / By N. N. and Omeljan Pritsak...— Р. XXIX—XXX, XLIII; Кульчицька Т. Мирон Кордуба...— С. 90—93, 121—122).— **Лист № 194.**

290. **„...прошу далі не забувати [з] рецензіями і новинками до „Хроніки”**.— Так М. Грушевський запрошує М. Кордубу продовжувати писати нові рецензії та відгуки про наукові праці, які стосуються історії України (спрацьовувала, мабуть, пам'ять про співпрацю ще зі Львова, коли М. Кордуба постійно рецензував найрізноманітніші праці на сторінках „Записок НТШ”) для розділу „Хроніка” у редагованому ним журналі „Україна”. Останню рецензію М. Кордуба вмістив у журналі „Україна” за грудень (№ 12) 1929 р. На с. 134—137 журналу вчений обговорює книжку М. Бобжинського „Dzieje Polski w zarysie” (Warszawa; Kraków, 1927— Т. 2). Див. прим. 107, 276.— **Лист № 197.**

291. **„...щоб докінчити ч[астину] I VI тому „Іст[орії] літератури”...”** — Слова з листа М. Грушевського до М. Кордуби, датованого „Київ, 23. 4. 1930”, вказують, що йдеться лише про етап безпосередньої підготовки I частини VI тому „Історії” до друку. У прикінцевій підрядковій примітці до листа М. Грушевський зауважує, що том писався „від літа 1926 р. до кінця 1929 р., переписаний і справлений до друку протягом 1930 р.” (Грушевський М. Історія української літератури / Вид. підгот. О. Мишанич, відп. ред. О. Прицак.— К., 1995.— Т. VI.— [Част. I].— С. 668). Як свідчить ознайомлення з оригіналом-макетом, підготовлений том мав „976 нумерованих машинописних сторінок, виготовлених на двох друкарських машинках. Текст латинкою вписаний невідомою рукою. Так само невідомою рукою зроблено чимало виправлень після передруку, особливо це стосувалося вживання літер **ѣ** і **ѡ**. Хто автор виправлень на цьому машинописному примірнику, не виявлено. З усього видно, що це

був примірник, повністю підготовлений до друкарського набору. Титульної сторінки немає. На с. 1 зверху напис олівцем також невідомою рукою: „М. Грушевський. Історія української літератури, т. VI, ч. I, с. 1—461“. Том плановано випустити у двох частинах. Друга частина мала починатися із с. 462 розділом „Вагання в київській орієнтації, зносини з Москвою; супліки до царя, патріарха тощо“ і до кінця“. (Див.: Мишанич О. Від упорядника // Грушевський М. Історія української літератури.— Т. VI.— [Част. I].— С. 678.) Шостий том (частина перша) „Історія української літератури“ М. Грушевського, у зв'язку з трагічними подіями для українського відродження і національної науки кінця 1920-х — початку 1930-х рр. та, зокрема, тими подіями, які особисто спіткали М. Грушевського, не був виданий. Нічого не знаємо і про плановану другу частину праці, яка мала бути доведена до кінця XVIII ст. Підготовлений 1930 р. том вийшов друком щойно 1995 р., тобто через 65 років завдяки ініціативі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Археографічної комісії Міжнародної асоціації українців. Його машинописний примірник дивом врятувався і нині зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології, ф. 122 (М. С. Грушевський), спр. 4 у чотирьох томах.— Лист № 198.

292. *„Статтю про шкільництво на Холмщині може дасте до збірника „Західна Україна“?“* — Задум підготовки та комплектування статей для збірника „Західна Україна“ в рамках Історичної секції ВУАН виник ще на початку 1926 р. (паралельно в Академії створювався збірник „Полуднева Україна“). До нього повинні були ввійти наукові дослідження співробітників ВУАН, насамперед членів Комісії для вивчення Західної України та праці західноукраїнських науковців, членів НТШ. Для збірника, правдоподібно, попередньо М. Грушевський визначив склад авторів, так, щоб у ньому були представлені (звичайно, враховуючи можливості кваліфікованого опрацювання тематики) різні території Галичини, Буковини, Закарпаття та Підляшся. М. Кордубі була запропонована, як згадувалося, спершу тема „про етнографічні межі української і польської людности з історичного становища“ (див. прим. № 231). Згодом тематика статті змінилася (Там само). Остаточно була погоджена така тема „З історії холмського шкільництва“. Під час підготовки збірника і залучення до нього авторів збереглося кілька листів М. Грушевського до К. Студинського, на той час голови НТШ, І. Крип'якевича (див.: Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894—1932 рр.) / Упоряд. Г. Сварник.— Львів; Нью-Йорк, 1998.— С. 242—147; Крип'якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (за матеріалами неопублікованого листування й мемуарів) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Вип. 8.— С. 351—363). Пишучи листи М. Кордубі (23. 04. 1930 р.) і К. Студинському (05. 11. 1930 р.), М. Грушевський ще вірив, що до кінця 1930 р. збірник буде скомплектовано і він вийде у світ, хоч „згори“ (навіть з боку адміністрації Академії) все робилося навпаки. (Див.: Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД. Трагічне десятиліття: 1924—1934.— К., 1996.— С. 198, 306 та ін.) Багато співробітників Історичної секції це бачило і розуміло. 2 грудня 1930 р. М. Грушевський (у певній наївності науковця) ще пише

К. Студинському, дивуючись: „Тем „Зах[ідної] України“ в конверті не було — мабуть забули покласти. Я сам відкривав обі конверти“ (Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД...— С. 247). Збірник „Західна Україна“, як відомо, ніколи не побачив світ. (Див. також прим. 228.)— **Лист № 198.**

293. „**Про причини переходу Лебединцева не пригадую собі, бо се сталося уже після виїзду мого батька з Холмщини**“.— Правдоподібно, Ф. Лебединцев покинув посаду начальника Холмської, Люблінської і Радомської дирекцій училищ 1880 або 1881 р. (працював на цій посаді з 1864 по 1880 р.). Ці відомості були потрібні М. Кордубі для написання статті до збірника „Західна Україна“, що планував видати М. Грушевський (див. прим. 228, 231, 292). Але, як відомо, збірник ніколи не побачив світ (подібно відбулося із збірником „Полуднева Україна“). Незважаючи на це, М. Кордуба продовжував вивчати матеріали Холмщини, а про Т. Лебединцева (1828—1888) як історика і начальника згаданих дирекцій, училищ, видавця і редактора „Киевской старины“ (1882—1887) написав окрему статтю „Причинки до життєпису призабутого ученого і редактора Теофана Гаврил[овича] Лебединцева“ (Діло.— 1930.— 14 січ.— Ч. 9.— С. 12, 14). Зміст опублікованої статті частково перегукується з планованою М. Кордубою статтею для збірника „Західна Україна“, а також пізнішими розвідками, друкованими у 1940-х роках: „Холмщина і Підляшшя“ (Краківські вісті.— 1940.— Черв.— Ч. 58); Історія Холмщини й Підляшшя // Минуле і сучасне (Краків).— 1941.— Ч. 10.— С. 123 + 4 с.; Богдан Хмельницький у Белзчині і Холмщині // Там само.— Ч. 19.— С. 39 + 1 с.— **Лист № 198.**

294. „**20.VIII я виїхав на курацію на Кавказ, до Кисловодська**“.— Перебування М. Грушевського з дружиною і донькою у Кисловодську у санаторію чи будинку відпочинку (Кисловодськ, вул. Горний провулок, 2) тривало не довше місяця. Лікування для М. Грушевського на той час було життєво необхідним, диктувалося нервовим виснаженням і щораз більш загрозливим загальним станом здоров'я вченого („Я почуваю себе дуже немудро, лікарі посилають до Кисловодська...“, „...лікарі обіцяють полегшу від тутешніх купелів“ — з листів М. Грушевського до К. Студинського. Див.: Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського...— № 297.— С. 244; № 299.— С. 245. Причиною погіршення здоров'я були події, які розгорталися навколо особи М. Грушевського і його праці у Києві: „Не годен уже витримати тих гризот“ (див.: Там само) — йдеться про постійні перевірки діяльності Академії комісіями, в тому числі ГПУ (так званою „комісією чистки“), а насправді державних заходів, пов'язаних з ліквідацією розбудованих ученим академічних структур — секцій, комісій і кафедр ВУАН (фактично це були початки розгрому Академії), судові тяганини, потаємний відхід від М. Грушевського наближених співробітників (секретаря Ф. Савченка, О. Барановича, К. Копержинського та ін.), заздалегідь плановане припинення видань — восени 1931 р. не появилася журнал „Україна“, а підготовлений до друку номер знищено та ін. (див.: Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД...— С. 79—98, 229—239 та ін.).— **Лист № 200.**

ІЛЮСТРАЦІЇ

Високоповажний
Пане Професор!

Ви урештє вже і вийшли з виготовити
рецензію на II том Історіи Історіи
Геторні Запорозька. Не знаю однак
чи посилати її Вам, Пане Про-
фесор, у Росію, чи дати Вашого
повертє до Львова. Рецензія бо
вийшла доволі простора - що-
го 2 аркуші, тож боюсь, щоб
на границі так важкий лист
не звернув уваги „негаливої“ власи.

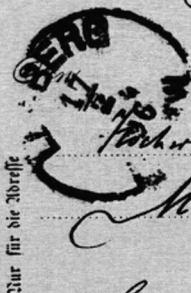
Початкова сторінка листа
Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.
Сушно, 3 вересня 1895 р. № 2

26(2)
X. XI. 95.

Високоповагив добродію!

Своєдня пріємна мимі Вамі рече-
зи: Миславича учуу дєл в Сиротині
Миславичі, франкоязычнужу учууу дєл
мимі англичани за фурія побіа 1895, учо
буро р'дмій рік 1895. З срауко Жилеви-
ча отже учууу учууу мимі часам зарека-
фа, дєл і фурія до Лобова і добідавоє,
чууу учууу учууу фурія рєдирєктіа.
Ара мі фурія рєдирєктіа учууу. Іа
бу і учууу учууу мимі мимі мимі,
іа учууу мимі мимі мимі, учууу
дєлєтєл. Іа Сиротиня і мимі учууу
вмішєл учууу. Миміує Намєго учууу
до рєдирєктіа; з рєдирєктіа р'дмій мимі учууу;

Correspondenz-Karte.



Nur für die Adresse

Stadtwaldg. Nr. 11
Mich. Kusnezskij Prof. an der Univ.
in Lemberg.
Galiz Dlugoz-Gasse nr. 5.

Високоповад. Ваше Професор! Статю про Даніла
написано в „Mittheilungen“ доседа коло маю
то там навала розрив, як звичайно у кімнаті.
Писатками займає, если прийіду до Галичини
на святки. За маю се мені вислати гроші
доходу на перу. За Фінсвара небаром на-
шину.

З люботом повад.
Мирон Кордуба

Поштівка Мирона Кордуби до Михайла Грушевського. Відень, 16 лютого 1896 р. № 10

М. Пане Шовкуну!

Дуже щиро Вам на Ваш попередній
лист, бо не мож, як буду редагувати
дані тамтешні, тепер уже нічого
кіляка дець, поки довідаєт, кіляко буде
конфурари тобшчї писани.

Власно, в чїм чїм справа. Стор.
но менї, що конфураринуть 150-17034,
і ког оєррарно можна і вивідчїї,
але, і пренсори се, дїала тут
вельсодуєтсє дївкі гадєи, єлї ког
Ваше дарн під розвачу.

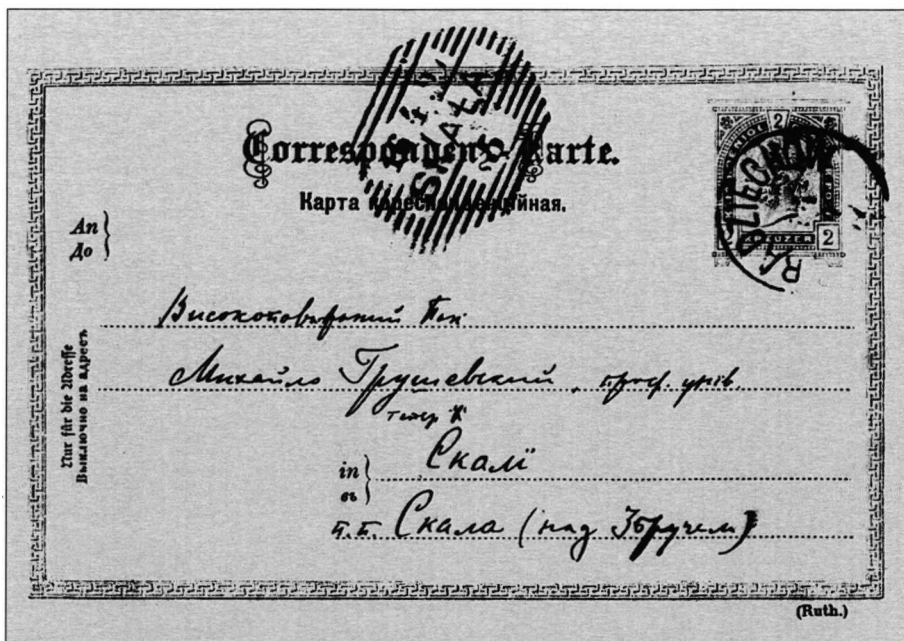


Львів, дня 13/III 1897

М. Кордуби!

Посмілю Вам про, студентів,
якщо Ви, неї рдовольний, прощу
вдрузи всі шости таблички і кон-
вєдади. Подати речі свєдучливі рині
ч до фєдєтє.
ки. Ви не відновіли на свої рині.
фєдєтє: чи конгудє зробили олівцє
малєр. Буди віддали сї риніи мєрє.
Чашє? Чи дє мєрє Буди олівцє фєдє
чи і рїчє мєрє / тє мєрє - сємє і дрї
мєтєкє? Як Буди і осєдєкєвє дє

Початкова сторінка листа
Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.
Львів, 13 березня 1897 р. № 36



²⁴⁰⁰
 Висококованний пане професор! Приславши тебе офіційно
 мені ту розвідку про Корвнів, про яку задово-
 ли а собі до тибудя відослав назад. От ори клоди
 брону кимур порудити виновний квестіонар за
 Скалу, бо як раз у вті сторони а паче ро-
 з'являв; море навіть осадити писанок вишлего.
 И паче дахитав са за кимур і вту са з цілим
 ім'ям бо Намбаванте рочтоа.
 Микола Грушевський
 Мирон Кордуба

Поштівка Мирона Кордуби
 до Михайла Грушевського. Радехів, 14 квітня 1897 р. № 38



Мн. Пане Мовчану!

Дізнаю і зараз і-ому, і мені ками-
сал чуже до свого ринку, аби носив
Пане до зур, а ти ідеш найбільше бідна.
Дуже швид притиши, аби шербуров.

Андр Сили дігав дімівані і висина
поділу, і Пане дігав, до дорозд, ч
Вн Сили ітону індукторам.

Про Пані: давіши' козурі, дороздрані на-
мшир' леві. Дил' всаган' мури' чур' до
Кіліван'ку дві і зурани' в 4 зурани, оу
мур. 1897 р. Ко. П'бу'є леві К. Жоні'бу' про
Кіліван'ку мури'ву, а в 2х зурани' леві
- оу'ли' мови'єі.

Мн. Добродію!

Думаво, що мого має надрукувати в
друкарні. Тепер маюче не зр. добри.
Почувши: деякі приїжди в редакції
наміривши: з чого хотіли вступити
комітетом 1-7 вступу одразу на $\frac{1}{II}$ н.с. Бо-
вряк мого маюче тільки тисячу, але що
маюче із вступом вступу до друку.
Маюче редакції мого тільки редакції; а мого
маюче на вступі мого тільки мого до
редакції?

Мн. Михайло Грушевський



23/5
21 11

Високонному доводу!

Видя звавши доки Вам не сторуку
спитому до му., нби судити маю
тепер. Але, оиди на Вашу дивидиу
висту, на маю, та се буде Вам а пропот,
до се уно маю буде уфлюкована.
Отже цому потворити и. Кенкетство
- та втубити риюму, муу буде Вам
випасти в ргах: 30+30+10+10+10+10,
та вадесе дри ридити це сідта мідву ч
ракума прауб.

З тм побити.
Видице, ^{маю} в мідвст, отже бадра мідвст на селуно биде



Львів 14/26/98 1898

Високоповагане добродію!

У 1899 р. Нам очинив мого дари драма
підкаши, дорвал; цини преса і мого впе на /и
н. сін.; аа де ти могом поциди и сел рел
по руданелідов мусоре мийні дари мого; и дари
же, иа могом могоде поциди; аа ро і змива
пеліди і змива мого і мого і мого могом і
дари. Мого могом мого мого мого, иа мого
иіва 24, могом мого, мого мого - могом дари,
(могом мого), аа могом могом мого, аа мого
аа могом могом могом мого мого.

Замурне добродію, з могом могом могом

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби. Львів, 26 грудня 1898 р. № 73

Висновоквашній Геня Професор!

В фото на вітисував Вам на Ваш пошідний лист, бо між тим займим
рідко обіславши, котрі мене так розістроїли, що в мене не було емоційно-
їм зібрати радок до куди, навіть на стінки, щоб написати лист. Вгадав,
що коїру тисати му доволі драматична і білеше особиста. Відтак я пишу
про це тому, бо знаю, що Вас що не поінформувала противна сторона і
тому що мимі дурі на тім заледніть, щоб Ви дізналися як дій в дійсності
маєть ся.

Наша а минулого року був головою Сіма, а зокрутив ся коло виданя
Алманак і коло урядовня юбилейних вечерниця. Коло Різдва займ на
ситуація, що члени комітету розізурили ся на собата доміт. Щоб робо-
ти не сипхати, я зарекав від комітету юбилейна до зарадкуваня всьо
що урнуло за потрібне а також до орудюваня юбилейна орагана. Оби іі
фрагана ухвалив комітет а вухат і виділі товариства і сі ухвалив а за-
протоковали. Тому закид підписаний листі вечерниця виділа а савідко-
мов би а неправно виїхав проти з нас, і савідомого лотфеса, так як а членів
з тогочасного виділу заїзда в театршкім і бут на заїданю, коли займа
ухвала. Я проти дійсно виїхав, так як треба було тілати друкарні тв ін.
Кавк. на друк Алманака. Було всьо 100 зл.; з того білал а 100 зл. друкарні
а 70 зл. оставив у себе, щоб стати під рукою на виданя урядовня вечерниця.
Між тим собата вечерниця кейшла, товариство славальше савіданше відна-
дало ся брати в ~~каві~~ кав укаїт, аздава я не хотів згодити ся, щоб зяфоси-
ти на ті вечерниця і руских носів з бол-слав. клубу (Владимир в сот.)
Ми сїаграм ся зловити вухат власний хор, але і се не повелосе. Савідомо
са-их залате все на камері, на котрой видатків не було маїфре мітхих.
Тяк як отре грошій не було треба, а я мав від виділу тілхобитє

У та ціна вухат збілшила ся на 234 через надіслана добровільних датків.

Чернівці, ул. Кобині Світ. 46.

Високоповажений
пане Професор!

Дочекавши ніякі прийшов пакет
з книжками, отже рецензію поді
було скорше вислати. Форму мою
адресу подати секретареві, щоб
туди вислалам "Ватиски". Кілько
я останим винен ще товариству
по видіганню всего надіслано.

З вшканим по вшканим

Д Мирон Кордуба

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

ДВЕНЬ
ШЕВЧЕНКА

У ЛЬВОВІ
улиця Чарнецького ч. 26.
Число телефону 634.

Львів 12 (23) / III 1901.

Милостивий пане доктор!

Ви ніколи не відписали на листи, які
надіслали до вас про моє дослідження
випадки 1-4 пош. Опинту. Пропустили тільки
самі дефінітивні ^{слівця} - ким (привідати, бо в) сі
невпевно пишете на з'ясування тільки істини.
Пропустили посприяти з'ясувати!

З повагою
М. Грушевський

РЕДАКЦІЯ
Записок Наукового Товариства ім. Шевченка
Львів, уа. Суляцького в.

2. I. 1910

REDAKTION DER MITTEILUNGEN
der ukrainischen Sevcenko-Gesellschaft
der Wissenschaften
in Lemberg, Supiatki-Gasse 17.

+++

Молодому Моторному!

Що Ви дали редакції ідею, це не так добре
і зник ідеєю порозуміти не мені, порозуміти що це значить
і Шіманом довіряю, а мені він і Шіман зовсім стурбовані
іспанцями; що ідею - довіряю ідею відмовити від ідею адрес,
власно засновати, але від цього ідею ідею ідею ідею ідею,
але від цього ідею ідею ідею ідею ідею,
але від цього ідею ідею ідею ідею ідею.

Що до Вашої ідею, це мені не так порозуміти до ідею,
добре ідею і ідею ідею, але ідею і ідею ідею ідею ідею,
і ідею ідею ідею. Це ідею і ідею ідею. Але ідею ідею ідею
ідею ідею ідею.

Віримо цього: ідею ідею ідею

Щиро привітання

Моторному

Мирон Кордуба
"Чернівці" (Буковина)
ул. Корна в.



Виноград. Хан
Михайло Грушевський
бук. універс.
Львів
ул. Гонимських 2. 5.

Виноград. Хан Професор!

Дещо перед 3-ма невідомим виставка на Вашу адресу
розвізку і матеріали до літературного пакета.
Ліній відісла з поштою авізу, що пакета Вам не
можуть доставити, бо не можуть Вам надати. Про-
ту проте загаранти, щоб хто відобрав пакет,
бо інакше завернуть його назад до Чернівців.
Прому заразом подати мені звістку, чи відобра-
ли все як слід. З щирим повоженням

М Кордуба

Чернівці 20/21 1910

Високочтимому Пане Професор!

Починаю я в дії завіт бібліографічної комісії, з когорта доходить ся, що лауреат ся бібліографія і за останні десятиліття (1901-10). Пану почуваю ся до обовязку зупинити В.П. Пану Професора, що істор-філам. секція турецького "Детор" Товариства вже через місяцем забрала ся до оброблення сучасно-укр. бібліографії і розділено роботу комісії координуючих членів. Пану нехай панове, котрі перебрали бібліографічну роботу в тов. ім. Шевченка, вилучать Бухаринку на бачі, щоб не робили того самого дрізі. Нам тут нехоче буде зібрати в друку, подає розвідку півар-і критичнімі пану, думано, і сама бібліографія скоротиле на тім, котр робили-мемо її тут в Чернівцях.

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
Наукового Товариства ім. Шевченка
Львів, уа. Сулейманова 17

ARCHAEOGRAPHISCHE KOMMISSION
der ukrainischen Schewenko-Gesellschaft
der Wissenschaften
in Lemberg, Supiński-Gasse 17.

—+—

28. X. 1911

Вновою Пань Дмитру!

Мій Пане, не засраю тебе, що ти, як завжди,
задаєш мені на розробку, до чого зростає ти-
Силами; дякую не раз, до великого ступеня а касі;
в друкотні зростає згодом довіра шкільній
перешкоди. Каже довідки, а ти ж ідеально сам
працюєш і всіма речами розробку. Що до відань, до
той посиланням для ред. В. Г. Г. Г. Г. і на
догори сподів. Вона і повинна бути догори; зростає
Андріа робице посиланням Пань відань, які будуть
кажучи догори діючи - зростає побудованим сире-
магн.

Листами за зростає ан. I (105), ти не буде відван
рецензі?

З повагою твоя Дмитро

22.11.928

Вислотович Мирон Миколайович!

Сподіваю наші місії що до науки, що такти педаго-
гічних упрямств невідомі то Польці і доверок - місія
Франці на місію багатьох відомих урядів. Сперше до Фран-
ції урядів не передає ^{вони можуть} до місії, а до місії
в записі? Чи може владує релігійні місії багатьох
адресу в країні міжнародно владує? Може владує.
Чи не ініціатива Польці? Чи владує: Чи владує
самодостатні владує? Так само владує

Ваші М. П.

ВИСОКОПОВАЖАНІ,

Складаю Вам свою щирю подяку за надіслане мені привітання й побажання на день мого ювілею.

З глибокою пошаною

Михаїл М. Грушевський

5. X. 1926.

Київ. Опраг № 19812.

MESSIEURS,

Je vous remercie sincèrement pour vos félicitations à l'occasion de mon jubilé.

Veillez agréer, Messieurs, mes salutations distinguées.

M. Hruschewsky

Membre de l'Académie.

5. X. 1926.

1-та друк. 3. № 56—600.

Львів 3/ІІІ 1927.

Прикожубаврамані Івані Грушевськ
Великим Міністром Анатолієм Сєргєєвичу!

Ліній писав Вам у картку, кожда тільки мене дуже
коїла. Дня 8-го міся в писав Вам про роботу бошняку
скоціо ванама аксїт (зварк) з месома, в координ кождо обра-
хунок, бісвіт на порученні у овананіа Ваніа мїсі са-
ва, кождо внама з Радівіла і зрадот, що зронї писав
через кождо Земельні банк іванї іванї і що са дорога
каїліама, бо внамама допрама без ніяких впад для
мене; до сеї роботи і мїсу внамама такої хїт, за
дренні со Ваніа внамама. Чи б внама са внама
тама де запрамама!? Може вона мїста де в на-
мама, а Ваніа не внамама, може до внама
мама. Прому наведема самама і мене внамама, а
а зі свого боку робїт би конукумама черз мама, бо са-
мама була рекомандована. Коли-б запрамама ма
хїт, то се булаб дрївамама, а годї внамама би мама
кама.

УКРАЇНЬКА
АКАДЕМІЯ НАУК
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

11. IX. дня 1927. р.

м. Київ,
вул. Короленка, Ч 54.

Високоповажний
Мироне Михайловичу

Археологічна Комісія Центр
Академії дуже просить Вас перебути
на урядовій заїзданих 2. X і 9. X цього
року, щоб взяти участь в нарадах над
розробленням археологічного тижня
в. 1928.

З великим поваженням

М. Грушевський

Голова Арх. Ком., мен Ч. 54.

Друку Кордубі,
Мирону Михайловичу
Мові, вул. Котляревського 8/42

Висновку листу Микайловичу!
Невідбулося, що доставити цього
листу буде 28. III. Успішно
було радити всі події і подорожі.
Розрідати діалоги, іграти, іграти в
листу - що мареша до цієї історії
України в Західній Європі,
Гравура чар. громадського до
історії козацької і б.ч. Франції, а
судити, що ви читали кілька
разів листу. і де це вивести
на листу. Полюби адже рідко рідко
листу і літератури: поведи
історичні мареша в історію гра-
фіки іграти до 1870 x рр.

Між ними іграти
Між ними

Lemberg 2. 3. 1928

Rochanowski str. 8/
/42

Prof. Dr.
M. Korduba



Львів, Галицька,
вул Кордуби.

Просивши вас писати мені, маючу. Миша се згадує
що ви є друге і вийшло писати. Було б добре, щоб ви
писали на підписку Гур. Світлі 22. III і сарами міжак сів
(світлі на 20-30) що сарами міжак сів. В Гал. Гур.
Ісидор Ісидор, 23 - записує під. Гур. Світлі 17, вийшло
24 - записує під. Гур. Світлі 17, вийшло
Сарами міжак; міжак сів. Сарами міжак сів. Сарами міжак сів.
Ісидор, 23. Львів на що вийшло - час сарами міжак сів.
Гур. Світлі - Ісидор Ісидор Сарами міжак (Гур. Світлі
(-III) + - Гур. Світлі 27 - що ви вийшло і вийшло
Гур. Світлі сів і вийшло сів. Сарами міжак сів на сарами міжак.
на сарами міжак. До сарами міжак! Нам МД. 2. III 1928

Поштівка Михайла Грушевського
до Мирона Кордуби. Київ, 2 березня 1928 р. № 182

ВСЕУКРАЇНСЬКА
АКАДЕМІЯ НАУК
ІСТОРИЧНА СЕКЦІЯ,
ACADÉMIE DES SCIENCES
d'UKRAINE
SECTION HISTORIQUE
KIEFF (UKRAINE)

LE 192.....

№
⑤

Висновком Миколи Мелешко

18 м. з початку на Вашу особисту
адресу - чи відправити? Чи до адреси
Вашої подруги, до якої він не буде
зрозумілий, але оскільки це
має бути зрозуміло, і певно
себе не замислює. Адале, що перше
писмо - отримало себе не від.

Рамі (ш)

Від усіх Вашої професії.

4. XII. 29.

Дарин? Миломе Мислиновою! Минувтом
 кілка тижнів, аж не зможу вам подати листочка.
 До 1-го я виїхав на Курорт на Косову, до Києва
 водомою. Але мовляю про нашу домашню історію
 радити мені не Курорт (важко шукати її в Києві)
 її своя земля, і інтересами вода) — але я ще багато
 зробив, вважалося ж мені відповідати своїм
 людям про те, як там у нас справи, і я не можу
 бути поганою самою справою, і тільки надією,
 що дуже тяжко мені і моїм людям. Розраховую
 деякі свої справи повернутися до Києва, і надіюсь,
 чи відбудеться Київ? (А ти не забувай про твої
 справи до Києва? Тільки тільки тільки тільки
 будуться твої справи, і пограми будуть дуже
 дуже важливі і важливі. Напевно — дуже.
 Напевно і ти, і твої люди, і твої справи
 мені дуже важливі і важливі. Коротко кажучи і
 Ф. Кондрат, і його люди, і його справи, і його
 кафедра Багатий, що нас дуже переконали
 на історичному історичному. Минувтом, і
 в Києві дуже важливі свої справи, але певно,
 дуже важливі свої справи свої Багатий.
 Архивний. Минувтом історичний і історичний
 і історичний. Минувтом історичний і історичний
 історичний історичний, і історичний історичний
 історичний історичний історичний історичний.



Мирон Кордуба серед членів Товариства „Січ“ у Відні.
Перший ряд, сидить зліва направо: перший Мирон Кордуба.
Відень, 1896 р.



Михайло Грушевський серед учасників з'їзду західноукраїнських письменників і діячів культури, присвяченого 100-річчю ювілею „Енеїди” Івана Котляревського.

Перший ряд, сидять зліва направо: Михайло Павлик, Євгенія Ярошинська, Наталія Кобринська, Ольга Кобилянська, Сильвестр Лепкий, Андрій Чайковський, Кость Паньківський; другий ряд, стоять зліва направо: Іван Копач, Володимир Гнатюк, Осип Маковей, Михайло Грушевський, Іван Франко, Олександр Колесса, Богдан Лепкий; третій ряд, стоять зліва направо: Іван Петрушевич, Філарет Колесса, о. Йосип Кишакевич, Іван Труш, Денис Лукіянович, Микола Касюк. Львів, 1898 р.



Михайло Грушевський серед викладачів і слухачів
українських наукових курсів у Львові.

Перший ряд, сидять зліва направо: П. Рябков, Тит Ревакович, Іван Брик, Микола Ганкевич, Федір Вовк, Михайло Грушевський, Іван Франко, Марія Грушевська (Вояківська), Володимир Гнатюк; унизу сидять: Марія Дарницька, Вікторія Чикаленко, Аріадна Труш (Драгоманова), Іван Труш; другий ряд, стоять зліва направо: Володимир Дорошенко, Марія Підлісецька-Мудрак, Ганна Чикаленко-Келлер, Катерина Лозенко-Голицинська, О. Андрієвська, Марія Липа, Іван Липа, Ф. Шолудько, Василь Панейко, Л. Сміщук, Лука Гарматій; третій ряд, стоять зліва направо: Юрій Лаврівський, Євген Голицинський, Юліан Бачинський, Марія Крушельницька-Дроздовська, Дмитро Дорошенко, Ярослав Глушкевич, Левко Чикаленко, Михайло Глушкевич, Степан Дольницький, Артим Хомик, К. Росткович; четвертий ряд, стоять зліва направо: Юліан Ситник, Олександр Скоропис, Дмитро Розов, Дарія Шухевич (Старосольська), Володимир Загайкевич, Текля Ерми-Боднар, Михайло Мочульський. Львів, червень—липень 1904 р.

ЗАПРОСИНИ

для

Вп. *Гана Кривошеєва з Львові*

на

КОМЕРС У ЧЕСТЬ

ПРОФ. М. ГРУШЕВСЬКОГО,

що буде дня 25 лютого (в неділю) 1906 о 7 год. вечером
у готелі Л. Штатмйлера (ул. Краківська, ч. 9, I пов.).

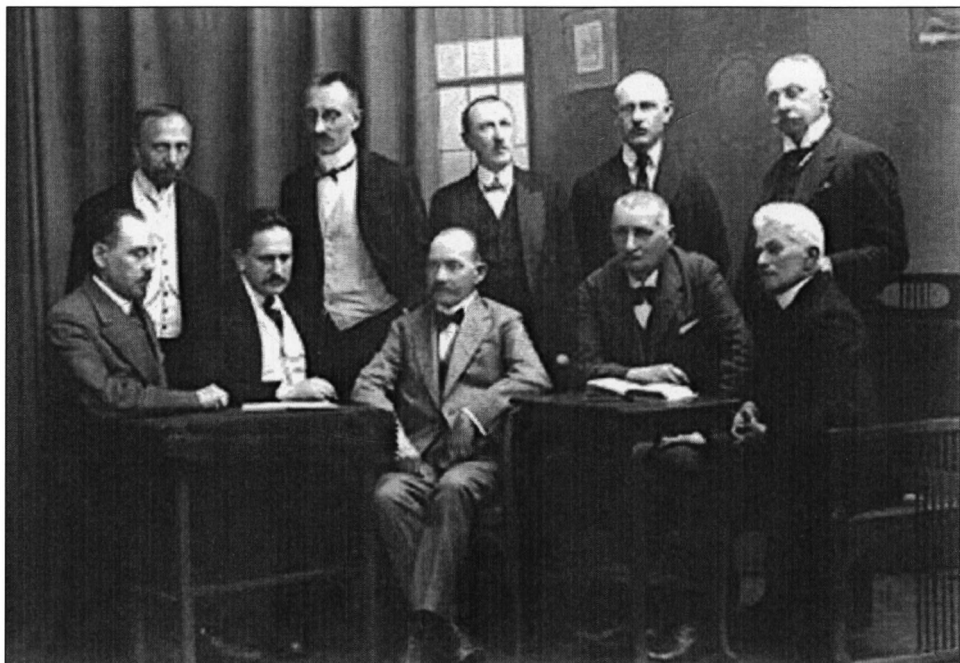
ЗА КОМІТЕТ:

В. Гнатюк.

Др. Ів. Франко.

Запросини можна дістати тільки у підписаних.

Запрошення на спільний товариський вечір
на честь Михайла Грушевського у Львові. Львів, 25 лютого 1906 р.



Мирон Кордуба серед членів Сенату
Українського католицького університету у Львові.

*Перший ряд, сидять зліва направо: Мирон Кордуба (декан філософського факультету), Мар'ян Панчишин (декан медичного факультету), Василь Щурат (ректор), Іван Куровець, Максим Левицький (декан правничого факультету);
стоять: Іван Раковський, Володимир Вергановський, Роман Ковшевич,
Максим Музика, Мирон Вахнянин. Львів, 1921 р.*

Українська Академія Наук взяла на себе ініціативу організувати урочисте святкування ювілею 60-літнього дня народження й 40-річчя літературно-наукової та громадської діяльності Академіка

МИХАЙЛА СЕРГІЄВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО.

Святкування має відбутись в Києві в неділю 3 Жовтня 1926 р.

Заснований з цією метою організаційний Ювілейний Комітет прохає всі Установи й окремих осіб, що бажали-б в тій чи иншій формі взяти участь в цьому Святі Української Культури й Науки, сповістити до 25-го Вересня б. р. про можливі делегації, а також звертатись за інформаціями, надсилати привітання й телеграми на адресу Ювілейного Комітету — Київ, Редакція „України“, вулиця Короленка, 37.

Голова Ювілейного Комітету:

Акад. Павло Тютюковський.

Секретар:

Фелікс Савченко.

Київка. Опорт: № 23174.

1-ша 497-—1663.

L'Académie des Sciences Ukrainienne a l'honneur de vous inviter de prendre part dans sa fête solennelle qui aura lieu à Kiev le 3 Octobre 1926 en honneur de 60-annaire de la naissance et 40 ans de l'activité scientifique du membre de l'Académie des Sciences Ukrainienne

professeur **MICHEL HRUCHEVSKI.**

Prière d'envoyer les félicitations et les télégrammes jusqu'au 25 septembre à l'adresse du Comité de Jubilé—Rédaction de l'„Ukraine“, rue de Korolenko, 37, Kyiv, Ukraine (URSS).

Président du Comité:

Paul Toukotski, de l'Académie.

Secrétaire:

Nadare Sarichenko.

Внутрішні сторінки офіційного запрошення Митронови Кордубі взяти участь у святкуванні ювілею 60-річчя народження і 40-річчя науково-літературної і суспільно-громадської діяльності Михайла Грушевського. Київ, 3 жовтня 1926 р.



Мирон Кордуба серед викладачів Академічної гімназії у Львові.
Другий ряд, стоїть зліва направо 8-й Мирон Кордуба. Львів, 1920-ті роки



Михайло Грушевський і Мирон Кордуба серед учасників виставки документальних пам'яток і книжок, експонованих до 20-тої річниці смерті Володимира Антоновича.

Перший ряд, сидять зліва направо: Катерина Мельник-Антонович, Ганна Берло (?), Людмила Старицька-Черняхівська, Михайло Грушевський, Мирон Кордуба, Володимир Щербина; другий ряд, стоять зліва направо: Іринарх Черкаський (4-й), Антін Синявський (8-й), Осип Гермайзе (10-й), Федір Савченко (11-й). Київ, березень 1928 р.



Мирон Кордуба серед слухачів
Історичного семінару у Варшавському університеті.
Варшава, 1931 р.



Мирон Кордуба серед членів української делегації
VII Міжнародного конгресу істориків у Варшаві.
*Перший ряд, стоять зліва направо: о. Йосафат Скрутень,
ЧСВВ, Мирон Кордуба, Дмитро Дорошенко;
другий ряд зліва направо: Микола Чубатий,
Ярослав Пастернак; третій ряд зліва направо:
Вадим Щербаківський, Іларіон Свенціцький.
Варшава, 20—24 серпня 1933 р.*

РОЗДІЛ 3

1. СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЗАГАЛЬНИХ СЛІВ І ВЛАСНИХ НАЗВ

Загальні назви

авт.	автор	кн.	книга
акад.	академік	комент.	коментар
апр.	апрель		
арк.	аркуш	лат.	латинська
археограф.	археографічний	лип.	липень
		лист.	листопад
б. а.	без автора	лют.	лютий
		м.	місто
в.	вік	м-ко	містечко
вв.	віки	мм	міліметр
вид.	видання, видав		
вип.	випуск	ненум.	ненумерована
від.	відділ	нім.	німецька
відп.	відповідальний		
вст. ст.	вступна стаття	о.	острів, отець
вул.	вулиця	обл.	область
вып.	выпуск	окр.	окремий
		окт.	октябрь
газ.	газета	оп.	опис
гол.	головний	опубл.	опублікований
груд.	грудень		
губ.	губернія	пер.	переклад
		перевид.	перевидання
див.	дивись	передм.	передмова
		підгот.	підготував
зв.	зворот	покажч.	покажчик
		польс.	польська
іл.	ілюстрації	пор.	порівняння
ім.	імени	прим., приміт.	примітка
ін.	інші	проф.	професор
італ.	італійська		
		р.	рік
квіт.	квітень	ред.	редактор

рец.	рецензія	Bd.	Band
р-н	район	cz.	część
розд.	розділ	etc.	et cetera
рр.	роки	Hrsg.	Herausgeber
с.	село, сторінка, сторінка	im.	imenia
св.	святий	N	nover, numer
серп.	серпень	oprac.	opracowanie
січ.	січень	p. s.	post scriptum
спр.	справа	p.	page
ст.	століття	řek.	řekopis
т.	том	S.	Seite
тис.	тисяча	ul.	ulica
трав.	травень	vol.	volume
уклад.	укладач	wyd.	wydanie
ул.	улиця	zesh.	zeszyt
упоряд.	упорядник		
ф.	фонд		
февр.	февраль		
франц.	французька		
ч., част.	частина, часть		
черв.	червень		
чл.	член		

Власні назви

АН	Академія наук
АН УРСР	Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки
ВУАН	Всеукраїнська академія наук
ГПУ—НКВД	Главное политическое управление — Народный комиссариат внутренних дел
ЖМНП	Журнал министерства народного просвещения
Записки НТШ	Записки Наукового товариства ім. Шевченка
ЗГБ	Земельний гіпотечний банк
ЗУНР	Західно-Українська Народна Республіка
Известия ОРЯС АН	Известия Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук
ІЛ, ВР., ІЛ НАН України	Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології

К.	Київ
ЛНБ АН УРСР	Львівська наукова бібліотека Академії наук Української
ЛНБ	Літературно-науковий вістник
ЛННБ, Вр., ЛННБ України,	Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, відділ рукописів Радянської Соціалістичної Республіки
НБ України. ІР., НБУ	Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису
СБУ	Служба безпеки України
СВУ	Союз визволення України
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УАН	Українська академія наук
УГА	Українська Галицька Армія
УНР	Українська Народна Республіка
УПСР	Українська партія соціалістів-революціонерів
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСДРП	Українська соціал-демократична робітничка партія
УСС	Українські Січові Стрільці
УССР	Украинская Советская Социалистическая Республика
ЦДІА України в Києві, ЦДІАК	Центральний державний історичний архів України в Києві
ЦДІА України у Львові	Центральний державний історичний архів України у Львові
ЦНБ АН УРСР	Центральна наукова бібліотека імені В. І. Вернадського Академії наук Української Радянської Соціалістичної Рес- публіки
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
USSR	Union of Soviet Socialist Republics

2. ПЕРЕЛІК ЛИСТІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА МИРОНА КОРДУБИ (За датами)

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 10 лютого 1895 р.— № 1.

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Сушно, 3 вересня 1895 р.— № 2.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 17 вересня 1895 р.— № 3.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 1 листопада 1895 р.— № 4.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 3 листопада 1895 р.— № 5.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Вайсер Гірш, 4 листопада 1895 р.— № 6.

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Вайсер Гірш, 10 листопада 1895 р.— № 7.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 3 лютого 1896 р.— № 8.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 9 лютого 1896 р.— № 9.

Поштівка Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 16 лютого 1896 р.— № 10.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 24 лютого 1896 р.— № 11.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 26 лютого 1896 р.— № 12.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Сушно, 28 березня 1896 р.— № 13.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 14 квітня 1896 р.— № 14.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, між 14 і 28 квітня 1896 р.— № 15.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 28 квітня 1896 р.— № 16.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 4 травня 1896 р.— № 17.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 20 травня 1896 р.— № 18.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 27 травня 1896 р.— № 19.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 19 червня 1896 р.— № 20.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, не пізніше початку липня 1896 р.— № 21.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Сушно, 13 серпня 1896 р.— № 22.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Владикавказ, 20 серпня 1896 р.— № 23.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Владикавказ, 16 вересня 1896 р.— № 24.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 13 жовтня 1896 р.— № 25.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 25 жовтня 1896 р.— № 26.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 3 листопада 1896 р.— № 27.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 9 листопада 1896 р.— № 28.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 13 листопада 1896 р.— № 29.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, початок 1897 р.— № 30.

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 29 січня 1897 р.— № 31.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 8 лютого 1897 р.— № 32.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 13 лютого 1897 р.— № 33.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 24 лютого 1897 р.— № 34.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 2 березня 1897 р.— № 35.

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 13 березня 1897 р.— № 36.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 17 березня 1897 р.— № 37.

Поштівка Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Радехів, 14 квітня 1897 р.— № 38.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Скала, 29 квітня 1897 р.— № 39.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 6 червня 1897 р.— № 40.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 21 червня 1897 р.— № 41.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 24 червня 1897 р.— № 42.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 26 червня 1897 р.— № 43.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, червень 1897 р.— № 44.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Сушно, 28 липня 1897 р.— № 45.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Владикавказ, 3 серпня 1897 р.— № 46.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Сушно, 21 серпня 1897 р.— № 47.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Владикавказ, 2 вересня 1897 р.— № 48.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 8 вересня 1897 р.— № 49.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 19 жовтня 1897 р.— № 50.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, після 19 жовтня 1897 р.— № 51.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, після 19 жовтня 1897 р.— № 52.

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 9 листопада 1897 р.— № 53.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 11 листопада 1897 р.— № 54.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 16 листопада 1897 р.— № 55.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 6 грудня 1897 р.— № 56.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 3 січня 1898 р.— № 57.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 4 січня 1898 р.— № 58.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 23 січня 1898 р.— № 59.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 12 лютого 1898 р.— № 60.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, кінець лютого — початок березня 1898 р.— № 61.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 30 березня 1898 р.— № 62.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 23 травня 1898 р.— № 63.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 1 червня 1898 р.— № 64.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 22 червня 1898 р.— № 65.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 5 липня 1898 р.— № 66.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 5 липня 1898 р.— № 67.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 30 жовтня 1898 р.— № 68.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 5 листопада 1898 р.— № 69.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 7 листопада 1898 р.— № 70.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 17 листопада 1898 р.— № 71.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 30 листопада 1898 р.— № 72.

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 26 грудня 1898 р.— № 73.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 29 грудня 1898 р.— № 74.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Сушно, початок 1899 р.— № 75.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 23 січня 1899 р.— № 76.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 3 березня 1899 р.— № 77.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 4 березня 1899 р.— № 78.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 7 березня 1899 р.— № 79.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, після 7 березня 1899 р.— № 80.

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 27 березня 1899 р.— № 81.

- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 1 квітня 1899 р.— № 82.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 14 квітня 1899 р.— № 83.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 25 квітня 1899 р.— № 84.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Скала, 27 квітня 1899 р.— № 85.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 2 червня 1899 р.— № 86.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 3 червня 1899 р.— № 87.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 9 червня 1899 р.— № 88.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, не пізніше 1 липня 1899 р.— № 89.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Владикавказ, 18 липня 1899 р.— № 90.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, після 3 жовтня 1899 р.— № 91.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 15 жовтня 1899 р.— № 92.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 4 листопада 1899 р.— № 93.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 11 листопада 1899 р.— № 94.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 16 листопада 1899 р.— № 95.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 26 березня 1900 р.— № 96.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 19 червня 1900 р.— № 97.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 21 жовтня 1900 р.— № 98.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 23 жовтня 1900 р.— № 99.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, кінець 1900 р.— № 100.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 12 січня 1901 р.— № 101.
- Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 17 січня 1901 р.— № 102.
- Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 30 січня 1901 р.— № 103.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 23 березня 1901 р.— № 104.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 24 березня 1901 р.— № 105.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 11 червня 1901 р.— № 106.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 17 лютого 1902 р.— № 107.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 21 лютого 1902 р.— № 108.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 5 березня 1902 р.— № 109.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 21 квітня 1902 р.— № 110.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 14 травня 1902 р.— № 111.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 17 травня 1902 р.— № 112.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 3 липня 1902 р.— № 113.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 10 жовтня 1902 р.— № 114.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 18 жовтня 1902 р.— № 115.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 16 грудня 1903 р.— № 116.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 1 листопада 1906 р.— № 117.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 31 травня 1907 р.— № 118.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 7 червня 1907 р.— № 119.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 18 червня 1907 р.— № 120.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Відень, 21 червня 1907 р.— № 121.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 31 грудня 1909 р.— № 122.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 2 січня 1910 р.— № 123.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 20 січня 1910 р.— № 124.

Поштівка Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 7 лютого 1910 р.— № 125.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Сушно, 7 вересня 1910 р.— № 126.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, після 7 вересня 1910 р.— № 127.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 11 жовтня 1910 р.— № 128.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 22 жовтня 1910 р.— № 129.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 24 жовтня 1910 р.— № 130.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 7 листопада 1910 р.— № 131.

Лист Мирона Кордуби і Зенона Кузели до Михайла Грушевського.— Чернівці, 29 листопада 1910 р.— № 132.

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 20 грудня 1910 р.— № 133.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 7 червня 1911 р.— № 134.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 28 вересня 1911 р.— № 135.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 28 жовтня 1911 р.— № 136.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 8 листопада 1911 р.— № 137.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 14 листопада 1911 р.— № 138.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 23 лютого 1912 р.— № 139.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 3 травня 1912 р.— № 140.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 14 травня 1912 р.— № 141.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Чернівці, 25 травня 1912 р.— № 142.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Львів, 25 листопада 1912 р.— № 143.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 8 грудня 1925 р.— № 144.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 31 грудня 1925 р.— № 145.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 17 березня 1926 р.— № 146.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 30 березня 1926 р.— № 147.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 10 квітня 1926 р.— № 148.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 16 квітня 1926 р.— № 149.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 20 квітня 1926 р.— № 150.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 22 квітня 1926 р.— № 151.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 19 червня 1926 р.— № 152.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 7 липня 1926 р.— № 153.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 27 липня 1926 р.— № 154.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 12 вересня 1926 р.— № 155.

Внутрішні сторінки листа-подяки Михайла Грушевського Миросові Кордубі.— Київ, 5 жовтня 1926 р.— № 156.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 25 жовтня 1926 р.— № 157.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 1 грудня 1926 р.— № 158.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 5 грудня 1926 р.— № 159.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 26 січня 1927 р.— № 160.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 2 лютого 1927 р.— № 161.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 17 лютого 1927 р.— № 162.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 12 квітня 1927 р.— № 163.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 18 квітня 1927 р.— № 164.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 19 травня 1927 р.— № 165.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 27 червня 1927 р.— № 166.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Львів, 7 липня 1927 р.— № 167.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 1 серпня 1927 р.— № 168.

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Львів, 3 серпня 1927 р.— № 169.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 10 серпня 1927 р.— № 170.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 12 серпня 1927 р.— № 171.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 22 серпня 1927 р.— № 172.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Львів, 30 серпня 1927 р.— № 173.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 11 вересня 1927 р.— № 174.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 11 вересня 1927 р.— № 175.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 12 вересня 1927 р.— № 176.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Львів, 22 жовтня 1927 р.— № 177.

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— Львів, 29 листопада 1927 р.— № 178.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 16 грудня 1927 р.— № 179.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 23 січня 1928 р.— № 180.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, не раніше лютого 1928 р.— № 181.

Поштівка Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 2 березня 1928 р.— № 182.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 15 червня 1928 р.— № 183.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 27 червня 1928 р.— № 184.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 12 липня 1928 р.— № 185.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 31 жовтня 1928 р.— № 186.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 7 січня 1929 р.— № 187.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 18 січня 1929 р.— № 188.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 12 лютого 1929 р.— № 189.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 5 березня 1929 р.— № 190.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 1 квітня 1929 р.— № 191.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, не пізніше 1 червня 1929 р.— № 192.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 15 вересня 1929 р.— № 193.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 11 жовтня 1929 р.— № 194.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 4 листопада 1929 р.— № 195.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 23 грудня 1929 р.— № 196.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 20 січня 1930 р.— № 197.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 23 квітня 1930 р.— № 198.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Київ, 4 травня 1930 р.— № 199.

Початок листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— Кисловодськ, 18 вересня 1930 р.— № 200.

3. СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ ДО ОКРЕМИХ ЛИСТІВ І СВІТЛИН МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ТА МИРОНА КОРДУБИ

Листи

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— *Сушно, 3 вересня 1895 р. № 2.*

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Вайсер Гірш, 10 листопада 1895 р. № 7.*

Поштівка Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— *Відень, 16 лютого 1896 р. № 10.*

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Відень, 29 січня 1897 р. № 31.*

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Відень, 13 березня 1897 р. № 36.*

Поштівка Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— *Радехів, 14 квітня 1897 р. № 38.*

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Львів, 9 листопада 1897 р. № 53.*

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Львів, 4 січня 1898 р. № 58.*

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Львів, 5 липня 1898 р. № 67.*

Початкова сторінка листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Львів, 26 грудня 1898 р. № 73.*

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— *Відень, 27 березня 1899 р. № 81.*

Лист Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— *Чернівці, кінець 1900 р. № 100.*

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Львів, 23 березня 1901 р. № 104.*

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Львів, 2 січня 1910 р. № 123.*

Поштівка Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— *Чернівці, 7 лютого 1910 р.* № 125.

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— *Чернівці, 20 грудня 1910 р.* № 133.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Львів, 28 жовтня 1911 р.* № 136.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Київ, 22 квітня 1926 р.* № 151.

Внутрішні сторінки листа-подяки Михайла Грушевського Миронові Кордубі.— *Київ, 5 жовтня 1926 р.* № 156.

Початкова сторінка листа Мирона Кордуби до Михайла Грушевського.— *Львів, 3 серпня 1927 р.* № 169.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Київ, 11 вересня 1927 р.* № 175.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Київ, не раніше лютого 1928 р.* № 181.

Поштівка Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Київ, 2 березня 1928 р.* № 182.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Київ, 11 жовтня 1929 р.* № 194.

Лист Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Київ, 4 листопада 1929 р.* № 195.

Початок листа Михайла Грушевського до Мирона Кордуби.— *Кисловодськ, 18 вересня 1930 р.* № 200.

Світлини

Михайло Грушевський.— *Львів, 1901 р.*

Мирон Кордуба.— *Відень, початок ХХ ст.*

Мирон Кордуба серед членів Товариства „Січ” у Відні.— *Відень, 1896 р.*

Михайло Грушевський серед учасників з'їзду західноукраїнських письменників і діячів культури, присвяченого 100-річчю ювілею „Енеїди” Івана Котляревського.— *Львів, 1898 р.*

Михайло Грушевський серед викладачів і слухачів українських наукових курсів у Львові.— *Львів, червень—липень 1904 р.*

Запрошення на спільний товариський вечір на честь Михайла Грушевського у Львові.— *Львів, 25 лютого 1906 р.*

Мирон Кордуба серед членів Сенату Українського таємного університету у Львові.— *Львів, 1921 р.*

Внутрішні сторінки офіційного запрошення Миронові Кордубі взяти участь у святкуванні ювілею 60-річчя народження і 40-річчя науково-

літературної і суспільно-громадської діяльності Михайла Грушевського.— *Київ, 3 жовтня 1926 р.*

Мирон Кордуба серед викладачів Академічної гімназії у Львові. Другий ряд, стоїть зліва направо 8-й Мирон Кордуба.— *Львів, 1920-ті роки.*

Михайло Грушевський і Мирон Кордуба серед учасників виставки документальних пам'яток і книжок, експонованих до 20-тої річниці смерті Володимира Антоновича.— *Київ, березень 1928 р.*

Мирон Кордуба серед слухачів Історичного семінару у Варшавському університеті.— *Варшава, 1931 р.*

Мирон Кордуба серед членів української делегації VII Міжнародного конгресу істориків у Варшаві.— *Варшава, 20—24 серпня 1933 р.*

4. СПИСОК МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ ДІАЛЕКТНОГО ТА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Абсолюторія (№ 81) — схвалення; тут — зняття, звільнення від відповідальності

Абсорбувати (№ 118) — поглинати, увібрати, захоплювати цілком і повністю

Авіза (№ 125) — повідомлення, оповіщення

Адіютум, адіюта, адіютум (№ 45, 59, 72, 84) — допомога

Акклямація (№ 48—49) — одностайне схвалення

Акомодувати (№ 128) — пристосовувати

Аксесуари (№ 123) — речі, належні до чогось; тут приклади, ілюстрований матеріал

Амануензіс (№ 76, 89) — помічник при наукових заняттях

Апробата, апробувати (№ 13, 52) — схвалення, схвалювати

Артикул (№ 8) — стаття

Атрамент (№ 36) — чорнило

Безосновний (№ 53) — безпідставний

Бюро (№ 64) — службове приміщення, контора, офіс

Вадити (№ 8) — перешкоджати, заважати

Вакації (№ 71, 191) — відпустка, канікули

Великість (№ 17) — величина

Взір (№ 25) — зір

Видати: „чи видаєте його“ (№ 31—32) — бачити, зустрічатися

Виділ (№ 31) — президія, комітет

Вижичати (№ 4) — позичати

Вижичене (№ 50) — зречення, відречення

Віймки (№ 17) — винятки, також уривок, фрагмент

Виклад (№ 4) — лекція

Викляруватися (№ 41) — з'ясовувати

Витикати: „їх витикаю в листі“ (№ 23) — нагадувати, називати

Вихіснoвувати (№ 117) — використовувати
Відвічальність (№ 3) — відповідальність
Відтручення (№ 21) — відняття, відчуження; тут — відхилення сплати
Візване (№ 19, 49) — виклик, повідомлення
Віроятність (№ 105) — ймовірність
Вказівки (№ 40) — повідомлення
Вкладка (№ 75) — внесок
Воліти (№ 67) — бажати, хотіти
Всесожженіє (№ 2) — всеспалення
Вспівати, вспіти (№ 2, 95) — встигати, змoгти зробити

Габілітація (№ 64) — захист дисертації
Где (№ 19) — де
Гдещо (№ 21) — дещо
Гіпотека (№ 61) — іпотека, кредитна установа
Гравітація (№ 81) — тяжіння

Гажа (№ 59, 64, 89) — платня
Гармонт (№ 129) — тип шрифту, кегль якого становить 10 пунктів (близько 4 мм)
Гречність (№ 30) — ввічливість, люб'язність, чемність

Декоричний: „декоричні дати“ (№ 23) — декоративний
Декрет (№ 76, 84) — рішення
Депримуvати (№ 55) — гнітити
Дескриптивний (№ 118) — описовий
Дефінітивний, дефінітивно (№ 52, 104) — визначальний, остаточно
Дефравдація (№ 81) — розтрата
Дисидент (№ 126) — людина, яка не належить до панівної в державі ідеології, віри; важкий вибір між двома, іноді протилежними ідеологіями
Діло (№ 51, 135) — справа, річ (у даному разі — книжка)
Дільце (№ 2) — потреба, праця, справа
Дневний (№ 31): „на порядок дневний“ — денний
Дневник (№ 32) — щоденник, щоденне періодичне видання
Довг (№ 62) — борг
Домова ... робота (№ 102) — домашня робота
Доперва (№ 52, 106) — щойно, тільки-но, допіру
Досадний (№ 52) — прикрий, неприємний, який викликає досаду
Доста (№ 22) — досить

Евентуальний, евентуально (№ 18, 43, 117) — можливий, можливо
Експерт (№ 31) — письмовий витяг
Елекція (№ 123, 126) — обирання

Если, еслі (№ 10) — коли, якщо

Жадане (№ 51) — бажане
Жадати (№ 53, 55) — вимагати, потребувати
Жадний (№ 17) — ніякий, жодний
Жажда (№ 81) — спрага
Желання (№ 13) — побажання, привітання

Згненє (№ 44) — згин, згинання [аркушів]
Зажадати (№ 26) — вимагати
Закраєві (№ 145) — поза межами краю
Заміт (№ 90, 126) — писана заувага, друковане повідомлення
Замічати (№ 84) — зауважувати
Заряд — керівний орган
Заряджування (№ 81) — розпорядження, давати вказівки, керувати
Зецерська тарифа (№ 127) — платня складача друкарні
Зецер, зицер (№ 127) — складач шрифтів у друкарні, набірник
Зредувувати (№ 71) — зліквідувати
Зух: „Зух написане“ (№ 101) — добре, хвацько [написане]

Инде (№ 84) — інше, інакше

Імпет (№ 37—38) — порив, натиск
Інтервенція (№ 139) — втручання
Інтердикція (№ 150) — заборона небажаних видів діяльності

Їдло (№ 59) — їжа

Кавалок (№ 46) — кусень, шматок
Карк (№ 109) — шия, потилиця
Квестіонар (№ 13, 69) — питальник
Квестія (№ 8) — питання, проблемне питання
Кнайпа (№ 117) — харчевня, шинок
Колеженство (№ 52) — товаришування, дружба
Колізія (№ 117) — обставина, зіткнення протилежних сил, прагнень або інтересів
Конечний, конечно (№ 8) — обов'язковий, потрібно
Консеквенція (№ 21) — послідовність, прямолінійність, логічний висновок, результат певної причини
Конто (№ 25, 127) — рахунок
Концепт (№ 127) — задум, проект
Коректа (№ 48, 54) — відбиток із друкованого набору, призначений для виправлення помилок
Корреферент (№ 52) — співреферент
Коти дерти (№ 52) — сперечатися, сваритися
Краска (№ 15) — фарба, барва, колір
Курація (№ 200) — лікування

Кусник (№ 69) — кусень

Липець (№ 44) — липень

Листа (№ 69) — список, реєстр, відомість, перелік

Листова дорога (№ 50) — шляхом листування, листовно полагоджувати справи

Лична, личний, лично (№ 69) — особисто, особистий

Лож (№ 81) — неправда, брехня

Ложний (№ 95) — неправдивий, брехливий

Льокаль (№ 135) — приміщення, розважальний заклад, ресторан, другий поверх будинку

Май (№ 18) — травень

Манускрипт (№ 22) — рукопис, головним чином, стародавній

Март (№ 12, 94) — березень

Мелянітова бомба (№ 45) — бомба сповільненої дії

Месь (№ 69) — помста

Міністерія (№ 52, 118) — міністерство, центральний орган управління, що здійснює керівництво певною галуззю

„Місцелянеа“ (№ 8, 17) — збірник різних статей, нарисів та ін.

Много (№ 33) — багато

Мож (№ 25) — можна

Можність (№ 25) — можливість

На приміті (№ 58, 61) — на увазі

Нагідний: „нагідна до сего пора“ (№ 33) — придатний

Находка (№ 40) — знахідка

Небавом (№ 37) — незадовго, незабаром, швидко

Небаром (№ 10) — незабаром

Неблагонадежний (№ 69) — неблагонадійний, той, якому не можна вірити

Негодоване (№ 95) — незадоволення

Неповодження (№ 47) — невезіння

Неправно (№ 81) — не мати права

Нечетко (№ 86) — не виразно, нечітко

Нич (№ 50): „на нич не здала“ — нічого не вартує, нічого, ніщо

Нічо (№ 8) — нічого

Новембер (№ 25) — листопад

Номінація (№ 76) — призначення

Обавлятися (№ 25—26) — побоюватися, турбуватися, хвилюватися

Обігнати (№ 8) — обігнати всі потреби, забезпечити

Ожидане (№ 37) — очікування

Ожиданий (№ 36) — очікуваний

Оказ (№ 37) — зразок

Оказія (№ 61) — нагода, випадок, пригода, кореспонденція

Опрокидувати (№ 126) — відкидати

Опять (№ 84) — знову

Осібна (№ 32) — окрема

Оферта (№ 74) — зголошення, формальна пропозиція

Ошибатися (№ 95) — помилятися

Ошибка (№ 19) — помилка

Павпер (№ 45) — вбогий учень

Пагінація (№ 126) — порядкова нумерація сторінок рукопису або книжки

Падолист (№ 106) — листопад

Пайда (№ 85) — скиба, кусень, шмат хліба

Пайка (№ 73, 139) — частина

Пашквіль (№ 55) — пасквіль, наклепницький, образливий твір, що запламує особу

Педантизм (№ 81) — педантичність, надмірна, перебільшена акуратність, дотримання порядку у дрібницях, часто не вникаючи в суть справи

Передше (№ 48) — раніше

Петиція (№ 69) — прохання

Петіт (№ 129) — друкарський шрифт, кегль якого становить 8 пунктів (майже 3 мм)

Пех (№ 50) — невдача, невезіння, не мати щастя

Печаливий (№ 2) — переживальний, журливий, турботливий, сумний

Печатаний (№ 117) — друкований

Писаночний (№ 33) — писанковий

Підіймуся радо (№ 4) — виконувати [роботу] з радістю, охоче

Пійняти (№ 31) — зрозуміти

„Після повітів“ (№ 33) — за [назвами] повітів

„По провідній неділі“ (№ 13) — тиждень після Великодня (Великдень 1896 р. припадав на 5 квітня)

Поділати (№ 55) — діяти, впливати

Полігльостичний (№ 79) — багатомовний

Полномочіє (№ 81) — уповноваження

Получати (№ 76) — одержувати

Помізкувати (№ 7) — подумати

Порядочний: „числа порядчного таблиці“ (№ 37) — порядкове число

Послання (№ 6) — привітання

Послання (№ 6) — лист

Послідний (№ 66) — останній

Поспівати (№ 73) — встигати

Потрафляти (№ 47) — зуміти, бути спроможним, наслідувати; потрапляти

Поургувати (№ 49) — нагадувати (про термін)

Похибка (№ 5) — помилка

- Практикантура** (№ 64) — практика
- Предложити** (№ 32) — запропонувати
- Предсі** (№ 31) — зрештою, проте
- Прелімінований** (№ 82) — попередньо погоджений, обговорений
- Пресня** (№ 81) — тиск
- Прецянь** (№ 79) — адже, проте, зате, однак
- Прибавляти** (№ 76) — додавати
- Пригідна** — та, що надається
- Приготовавчий** (№ 44) — підготовчий
- Приміт:** „маю на приміті“ (№ 12) — увага, мати на увазі
- Притичина** (№ 52) — дотичність
- Прібка** (№ 35) — мала проба, зразок матеріалу, пробник; тут проба якості на малому шматкові паперу
- Проволока** (№ 122) — відтермінування
- Промоція** (№ 64) — надання вищого вченого ступеня
- Промуватися** (№ 61) — підвищення, зокрема, здобувати науковий ступінь
- Протексія** (№ 19) — впливова підтримка, заступництво, прихильність, що сприяє полагодуванню справ
- Прочі** (№ 33) — інші
- Рата** (№ 61) — термін сплати грошей, звичайно, боргу, пропорційна частка, внесок, сплата грошей рівними частинами
- Реверс** (№ 44) — розписка про одержання книжки
- Ревізія** (№ 128) — тут остання коректура, виправлення помилок у тексті
- Регороз** (№ 25), **ригороза** (№ 61), **ригорозум** (№ 56) — державний іспит у вищій школі, основний екзамен для здобуття наукового ступеня
- Ремунерація** (№ 33, 69) — пересилання речей у формі винагороди
- Реприменд** (№ 123), **репріманд** (№ 122) — дозвіл на друк
- Реченець, речинець** (№ 73) — строк, термін, семестр
- Розбивавемся** (№ 8) — шукати, побиватися за чимось
- Розвага** (№ 71) — під увагу, увага
- Розправа** (№ 4) — дослідження, розвідка, судове засідання, справа
- Розстрій** (№ 143) — розлад, порушення [ритму праці]
- Руський, руське** (№ 8, 15, 32) — український, українське
- Сатисфакція** (№ 81) — приємність, задоволення, що дається ображеному, відшкодування
- Сервіровка** (№ 23) — сервірування, розміщення предметів у певному задовільному порядку
- Сеся** [справа] (№ 139) — ця [справа]
- Сигнатура** (№ 48) — вказівка на нумерацію [сторінок, аркушів]; нині цифра на першій і третій сторінках друкованого аркуша в книжці чи журналі, що позначає порядковий номер аркуша при брошуруванні видання
- Скапарити** (№ 123) — робити абияк
- Сколяціонований** (№ 177) — звірений

Скомплікований (№ 122) — ускладнений
Скрайний термін (№ 11) — остаточний, крайній термін
Скрупули (№ 9), **шкрупули** (№ 81) — закиди щодо точності, старанності, детальності, обмеження
Скупо заступлений (№ 117) — недостатньо, неповно представлений
Сли (№ 81) — якщо
Слідуючий (№ 162) — наступний
Случай (№ 35) — випадок
Способитися (№ 109) — проявляти здібності, намагатися
Средство (№ 4, 60) — засоби, кошти
Статия (№ 5) — стаття
Статутарний (№ 81) — статутний
Студія (№ 12) — невелике за обсягом дослідження
Суплент — позаштатний викладач гімназії
Суплентура (№ 99) — праця в середніх навчальних закладах на посаді помічника вчителя (викладача)

Такса (№ 61, 136) — внесок, норма оплати
Танше, таньше (№ 33) — дешевше
Тикаєсь (№ 51) — стосується, належить
Титулом ремуерації (№ 9) — шляхом винагороди
Тогди (№ 47) — тоді
Толкованє (№ 18) — перекладання
Толкувати (№ 15) — перекладати
Тра (№ 7) — треба, потрібно

Убганий (№ 53) — вміщений, втиснутий
Уближати (№ 6) — принижувати, шкодити
Увзгляднено (№ 8, 126) — враховано
Удержанє (№ 74) — забезпечення, побутове утримання
Уйняти (№ 50) — зрозуміти, охотити
Ургєнс (№ 87) — нагадування про термін, нагальне нагадування
Урльоп (№ 138) — відпустка
Урядженя (№ 81) — улаштування
„Урядова дорога“ (№ 51) — офіційна, звичайно адміністративна, службова дорога
Условія (№ 61) — умови

Фаспикул (№ 117) — в'язка актів і документів
Ферії, ферія (№ 1, 200) — канікули
Форса (№ 74) — гроші
Форшус (№ 79) — аванс
Фреквекції (№ 62) — відвідування, відвідуваність, кількість учнів у класі
Хибань (№ 122) — хиба

- Хибний** (№ 48) — помилковий, неправильний
- Хіснованя** (№ 74) — користування
- Хоріти** (№ 17), хорувати (№ 193) — хворіти
- Хрія** (№ 41) — непорозуміння, незгода, суперечка
- Хромографія** (№ 22) — багатоколірний друк
- Хромолітографічний** (№ 22) — літографічний спосіб друкування багатоколірних зображень
- Хтіти** (№ 16) — хотіти
-
- Квітень** (№ 76) — квітень
- Циник** (№ 53) — цинік, зухвала і безсоромна людина
- Цілковито** (№ 76) — повністю
- Ціцero** (№ 129) — друкарський шрифт, кегль якого дорівнює 12 пунктам (близько 4,51 мм)
-
- Чейже** (№ 69) — може, може-таки
- Черенки** (№ 75) — друкарські літери, що застосовуються для набору в друкарнях, шрифт
- Чернити** (№ 81) — обмовляти
- Черти** (№ 36) — риси, штрихи
- Чрез** (№ 30) — через
-
- Шкарлатина** (№ 140) — скарлатина, гостра заразна хвороба
-
- Язикова ревізія** (№ 90) — мовна редакція
- Язичіє** (№ 71) — плутана, штучна мова, якою користувалися москвофіли в Галичині; тут — умовне порівняння

5. ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрагам Владислав — 23
Абрамович Дмитро — 23
Абрисовська Іванна — 22—23
Абрисовський Омелян — 23
Абросимова С.— 41
Авдикович Орест — 23
Авраменко Демид — 23
Адам Георг — 23
Айзеншток Єронім — 23
Айхельбергер — 36
Акерович Петро (Ізидор) — 261
Алекса Зигмунд — 23
Александрович Юрій — 23
Алчевська Христя — 23, 52
Альберт, герцог — 293
Альберт-Станіслав, див. Радзивілл
Альбрехт Станіслав
Альбрихт, див. Радзивілл Альбрехт
Станіслав
Альтшулер М. Г.— 23
Андатор М. — 23
Андрейчин, див. Андрейчин Андрій
Андрейчин А., див. Андрейчин Анд-
рій
Андрейчин Андрій (Андрейчин, Анд-
рейчин А.) — 23, 71, 117, 119, 121,
276
Андрієвський Сергій — 23
Андрусевич Ф.— 23
Андрусяк М., див. Андрусяк Микола
Андрусяк Микола (Андрусяк М.) —
34—35, 54
Анищенко Калістрат — 23
Антоневич В.— 346
Антонич Ян Б.— 23
Антонович, див. Антонович Володи-
мир Боніфатович
Антонович А.— 270
Антонович В., див. Антонович Воло-
димир Боніфатович
Антонович Володимир, див. Антоно-
вич Володимир Боніфатович
Антонович Володимир Боніфатович
(Антонович, Антонович В., Анто-
нович Володимир) — 7, 19—20, 23,
34, 40—41, 53, 80, 232—234, 239,
247, 262, 274—276, 285—286, 291,
321, 327, 338, 342—343
Антонович Дмитро — 23
Антонович М., див. Антонович Марко
Антонович Марко (Антонович М.) —
37—38, 67
Антонович-Мельник Катерина — 23
Антошкина М.— 23
Аркас Микола — 23
Арнет, див. Арнет Альфред
Арнет А., див. Арнет Альфред
Арнет Альфред (Арнет, Арнет А.,
Arneth) — 130, 250, 284
Артамовський Станіслав — 23
Артемовський — 324
Атаманенко А.— 43, 45
Ауербах М.— 23
Ашкевич Ганна — 23
Бабич Іван — 23
Баворовський, див. Баворовський
Віктор

- Баворовський Віктор (Баворовський) — 231, 341
- Багалій, див. Багалій Дмитро Іванович
- Багалій, див. Багалій М.
- Багалій Д., див. Багалій Дмитро Іванович
- Багалій Д. І., див. Багалій Дмитро Іванович
- Багалій Д. Ів., див. Багалій Дмитро Іванович
- Багалій Дмитро, див. Багалій Дмитро Іванович
- Багалій Дмитро Іванович (Багалій, Багалій Д., Багалій Д. І., Багалій Д. Ів., Багалій Дмитро) — 19—20, 22—23, 40, 53, 215, 231, 245, 274, 285, 326, 332—333
- Багалій М. (Багалій) — 80—81
- Багрянний Іван — 36
- Бадені К. — 275
- Бадовський Б. — 23
- Бажанський — 253
- Базарянинов Георгій — 23
- Байрон Г. — 290
- Бакуменко А. — 23
- Балей Степан — 23
- Балицький П. — 31
- Бальцер Освальд — 23
- Бандтке В. В. — 341
- Бандрівський Карло — 23
- Баран Олександр — 37
- Баранович О. — 348
- Баранський Казимир — 23
- Барбулеску Юлій — 23
- Барвінська Євгенія — 23
- Барвінський, див. Барвінський Олександр
- Барвінський Богдан — 21, 23, 52
- Барвінський В., див. Барвінський Володимир
- Барвінський Віктор — 23
- Барвінський Влодко, див. Барвінський Володимир
- Барвінський Володимир (Барвінський В., Барвінський Влодко) — 93, 249, 251
- Барвінський Є., див. Барвінський Євген Іванович
- Барвінський Євген, див. Барвінський Євген Іванович
- Барвінський Євген Іванович (Барвінський Є., Барвінський Євген, Barwiński Ewgeniusz) — 23, 96, 135, 254, 286—287
- Барвінський О., див. Барвінський Олександр
- Барвінський Олександр (Барвінський, Барвінський О.) — 21, 23, 34, 54, 74, 77, 80, 91, 105, 163, 270, 272, 275—276, 286—287, 317, 338
- Барвінські — 21, 77, 93, 164, 254
- Барский Петр — 31
- Барток Б. — 339
- Бассанавічус — 23
- Батовський О. — 341
- Баторій, див. Баторій Стефан
- Баторій Стефан (Баторій) — 113, 268
- Бачинський, див. Бачинський Юліян
- Бачинський Володимир — 23
- Бачинський Ю., див. Бачинський Юліян
- Бачинський Юліян (Бачинський, Бачинський Ю.) — 23, 73, 111—112, 114, 125, 267, 275, 281
- Башмакови, брати — 32
- Беш М. Я. — 23
- Бевзенко С. П. — 298, 315
- Беднарський, див. Беднарський Карло
- Беднарський К., див. Беднарський Карло
- Беднарський Карло (Беднарський, Беднарський К., Беднарський Кароль) — 22, 35, 52, 103, 110, 112, 129, 133—134, 142, 148, 160—161, 167, 187, 260—261, 266
- Беднарський Кароль, див. Беднарський Карло
- Беднарський Щасний — 31
- Безбородько О. — 35, 334
- Безобразов А. В. — 32
- Безродна Юлія — 23
- Безуглий Макарій — 23
- Бей Ф. — 23
- Бек — 23
- Белайчук Дмитро 23
- Белей І., див. Белей Іван
- Белей Іван (Белей І.) — 18, 23, 46, 52, 251
- Беликов О. — 33
- Белов О. — 19
- Бельовський А. — 248—249
- Бем Е. — 301

- Бендер Хана — 23
 Бенедиктсен А.— 23
 Бенедиктсен М. Е.— 313
 Бенешевич В.— 23
 Берглевич Іван — 23
 Берг Альберт — 23
 Бердовський Лазар — 23
 Бердяєв Сергій — 23
 Бережанський Василь — 23
 Бережницький І.— 270
 Березинський-Попович Максим — 22—23
 Берло Ганна — 23
 Берлянд Фридерика — 23
 Бершадський Сергій — 23
 Бечинський — 220
 Бибик І.— 23
 Библюк В.— 22
 Биковський Лев — 23, 37
 Биковський Михайло — 23
 Билинкевич І.— 23
 Бирчак Володимир — 23
 Бижицька Т.— 23
 Бижицький Антін — 23
 Биховська (Ігнатович) Інна — 23
 Бич Лука — 23
 Бичинський Ж.— 23
 Бичинський З.— 32
 Бідегер, див. Бюдінгер Макс
 Бідінгер, див. Бюдінгер Макс
 Бідо Ярослав — 23
 Бікель Франц — 23
 Білецька Марія — 23
 Білецький Василь — 23
 Білиловський К., див. Білиловський Кесар
 Білиловський Кесар (Білиловський К.) — 18—19, 46
 Білинський, див. Білинський Петро Степанович
 Білинський Борис — 8
 Білинський М.— 23
 Білинський П., див. Білинський Петро Степанович
 Білинський Петро, див. Білинський Петро Степанович
 Білинський Петро Степанович (Білинський, Білинський П., Білинський Петро, Б'ялинський П., Б'ялинський Петро) — 23, 96, 106, 126, 253—254, 282
 Білинські — 248—249, 254, 328
 Білобородов О.— 23
 Білозерський В.— 338
 Білозерський О.— 23
 Білокінь С.— 292
 Білоус К.— 33
 Білоцерківець Вол., див. Дорошенко Володимир
 Біляшевський М., див. Біляшівський Микола
 Біляшівський М., див. Біляшівський Микола
 Біляшівський Микола (Біляшевський М., Біляшівський М.) — 20, 23—24, 46, 52—53, 274, 285
 Бінас І.— 24
 Бішінг, див. Бішінг Антон-Фрідріх
 Бішінг А. Ф., див. Бішінг Антон-Фрідріх
 Бішінг А.-Ф., див. Бішінг Антон-Фрідріх
 Бішінг Антон-Фрідріх (Бішінг, Бішінг А. Ф., Бішінг А.-Ф., Büsching, Büsching Anton Friedrich) — 113, 267—269
 Бйорсон Б.— 296
 Боберський Іван — 24
 Бобжинський, див. Бобжинський Міхал
 Бобжинський М., див. Бобжинський Міхал
 Бобжинський Міхал (Бобжинський, Бобжинський М.) — 114, 238, 242, 270—271, 344, 346
 Богацький Павло — 24, 32
 Богданко, гетьман, див. Ружинський Богдан
 Боговський Ігнатій — 24
 Богурський М. Ю.— 24
 Бодревич Андрій — 24
 Бодруг Іван — 24
 Божко Л., див. Дорошенко Володимир
 Бойко Григорій — 24
 Бойчук Михайло — 24
 Болеслав Юрій II — 72, 265
 Болсуновський Карло — 24
 Болужа Яків — 24
 Бондаренко В.— 24
 Бондаренко Іван — 24
 Бондарівський Карло — 24

- Бончевський Антін — 24
 Бордиків В.— 24
 Бордуляк Т.— 292
 Бордун Меланія — 24
 Бореви́ч Григорій — 24
 Боршковський Валеріян — 24
 Борзенко Олександр — 24
 Борис Антін — 24
 Борис Іван — 24
 Борисевич Андрій — 24
 Борковський І.— 293
 Борковський О., див. Борковський Олександр
 Борковський Олександр (Борковський О.) — 24, 251, 259, 317
 Боровик Д.— 33
 Бородай Олександр — 24
 Бортняк Н.— 262
 Боровський Іван — 24
 Боршковський В.— 24
 Борщак Ілько — 24
 Босий В.— 329
 Ботвиновський Яків — 24
 Ботушанський В. М.— 313
 Боця́н Стефан — 281
 Бракер Наталія — 24
 Брандес А.— 24
 Братковський Данило — 328
 Брендер Володимир — 24
 Брехуненко В.— 343
 Бречкевич Митрофан — 24
 Брик І., див. Брик Іван
 Брик Іван (Брик І.) — 24, 33, 52, 315
 Бриндзан Т.— 313
 Бритман Сидір — 24
 Брікнер О., див. Брікнер Олександр
 Брікнер Олександр (Брікнер О.) — 22, 24, 323
 Бродський П. Б.— 33
 Брок Оляф — 24
 Брокгауз Ф.— 24
 Бронтштейн П.— 31
 Броунов П.— 24
 Брюховецький, див. Брюховецький Іван
 Брюхнальський В.— 24
 Брюховецький, див. Брюховецький Іван
 Брюховецький І., див. Брюховецький Іван
 Брюховецький Іван (Бруховецький, Брюховецький, Брюховецький І.) — 223, 336—337
 Буае Поль — 24
 Бубнов Микола — 24
 Будай Лев, див. Будай Леопольд
 Будай Леопольд (Будай Лев) — 24, 44, 52
 Будзиновський В'ячеслав — 24
 Будзинський Володимир — 312
 Будяк Юрій (Покос Ю.) — 24
 Бужинський Михайло — 24
 Буйницький Павло — 24
 Бук, див. Бук Вальдемар
 Бук Вальдемар (Бук, Бук Вольдемар, BUCK, BUCK Woldemar) — 70, 91, 96, 247
 Бук Вольдемар, див. Бук Вальдемар
 Булгаков О.— 32
 Бурлака Г.— 41, 44, 46—48, 67, 259
 Бурчак Іван — 24
 Буряченко Володимир — 24
 Бурячок Іван — 24
 Бутич І.— 334, 343
 Бутович Володимир — 24
 Бучак Лев — 24
 Бучинський Богдан — 24
 Бучинський М.— 270
 Бучканич Йосип — 24
 Бюдінгер, див. Бюдінгер Макс
 Бюдінгер М., див. Бюдінгер Макс
 Бюдінгер Макс (Бідегер, Бідінгер, Бюдінгер, Бюдінгер М., Büdinger) — 77, 128, 132, 282
 Бѣлинський П., див. Білинський Петро Степанович
 Бѣлинський Петро, див. Білинський Петро Степанович
 Вагнер, див. Вагнер Г.
 Вагнер Г. (Вагнер) — 301, 303
 Вадков — 24
 Вайт Пауль (Veith Paul) — 22, 32
 Вальштейн П.— 31
 Ван-Вейк Н.— 24
 Ванклева, див. Ванкльова М.
 Ванкльова М. (Ванклева, Wanklova Madlenka) — 280
 Ваньо Омелян — 24
 Вапорецький Б.— 341
 Варавва Михайло — 24

- Варманн С.— 291
 Вартенберг М.— 24
 Василевський З.— 313
 Василенко Віктор — 24
 Василенко М., див. Василенко Микола
 Василенко Микола (Василенко М.) — 22, 24, 285
 Василівська Людмила — 24
 Васи́лій Великий, св.— 261
 Васильєв А.— 24
 Васильєв І.— 24
 Васильєв Олександр — 24
 Василько Микола — 24
 Васьютинський М.— 24
 Ваттенбах В., див. Ваттенбах Вільгельм
 Ваттенбах Вільгельм (Ваттенбах В., Wattenbach) — 77, 131—132, 272, 284
 Вахнянин, див. Вахнянин Наталь
 Вахнянин А., див. Вахнянин Наталь
 Вахнянин Н., див. Вахнянин Наталь
 Вахнянин Наталь (Вахнянин, Вахнянин А., Вахнянин Н.) — 77, 153, 270, 275, 288, 294, 317
 Введенський Сергій — 24
 Величко Григорій — 24, 52
 Венгрженовський Левко — 24
 Веремєвич А.— 24
 Веретельник Андрій — 24
 Веретенник Андрій — 52
 Верзилов Аркадій — 24
 Вернадський В. І.— 18—20, 48, 52—53, 322
 Верховинець Василь — 24
 Верхратський, див. Верхратський Іван
 Верхратський І., див. Верхратський Іван
 Верхратський І. Г., див. Верхратський Іван
 Верхратський Іван (Верхратський, Верхратський І., Верхратський І. Г.) — 24, 34—35, 52, 158, 272, 297—298, 317
 Веселий Григорій — 24
 Веселовський Олександр — 24
 Веселовський Сергій — 24
 Веселовський Я.— 260
 Весоловський Я., див. Весоловський Ярослав
 Весоловський Ярослав (Весоловський Я.) — 24, 34, 54
 Виборний-Макогоненко, див. Левицький Модест
 Виговський, див. Виговський Іван
 Виговський Іван (Виговський, Выговський) — 220, 226, 331, 338
 Винар В.— 24
 Винар Л., див. Винар Любомир-Роман
 Винар Л. Р., див. Винар Любомир-Роман
 Винар Любомир, див. Винар Любомир-Роман
 Винар Любомир-Роман (Винар Л., Винар Л. Р., Винар Любомир) — 37—38, 40—45, 48, 67, 82, 222, 259, 270, 286
 Винниченко В., див. Винниченко Володимир
 Винниченко Володимир (Винниченко В.) — 7, 24, 37, 41, 43, 45—46
 Вислоцький В. Т.— 249
 Висоцький І.— 24
 Витанович Ілля — 37
 Витвицький Степан — 24
 Вишневецький — 187, 268
 Вікторин К., див. Студинський Кирило
 Вікул Сергій — 24
 Віняж Е.— 286
 Вітковський Станіслав — 24
 Вітошинський Анталь — 24
 Вішніцер М.— 24
 Владимиров П., див. Владимиров Петро
 Владимиров Петро (Владимиров П.) — 24, 274
 Владимирський-Буданов Михайло — 24
 Власенко Іван — 24
 Влахопулов Олексій — 24
 Владарський А.— 24
 Вовк, див. Вовк Федір
 Вовк Микола — 24
 Вовк Ф., див. Вовк Федір
 Вовк Федір (Вовк, Вовк Ф., Вовк Хв., Волков, Волков Ф. К., Volkov Th.) — 22, 24, 35, 43—44, 46—47, 73, 91, 99—100, 109, 111—112, 122, 124, 128, 146, 151, 158, 256—257, 261, 266—267, 275, 280, 291, 293—294, 296, 311

- Вовк Хв., див. Вовк Федір
 Вовк-Карачевська Марія — 24
 Вовк-Карачевський Василь — 24
 Водовозов Василь — 24
 Водотика С. Г.— 321
 Возняк, див. Возняк Михайло
 Возняк Іван — 24
 Возняк М., див. Возняк Михайло
 Возняк Михайло (Возняк, Возняк М.) — 21, 24, 40, 45, 52, 54, 76, 80, 207, 249, 312, 315
 Возьний В. І.— 307
 Войнаровський П.— 24
 Войнаровський-Столбут Тит-Євген — 24
 Волинський Н. К.— 24
 Волков, див. Вовк Федір
 Волков Володимир — 24
 Волков М.— 78
 Волков Ф. К., див. Вовк Федір
 Володимир, св.— 31
 Володимир Мономах — 11
 Володислав II — 304
 Володислав IV — 184, 304, 309
 Володкович К.— 24
 Волосенко П.— 24
 Волощак Василь — 24
 Волянський М. О.— 24
 Волянський Олександр — 24
 Волянський Олексій — 24, 45, 52
 Вольдріх Й.— 291
 Вольська Франциска — 24
 Вольський В.— 313
 Вольф — 24
 Воробкевич С.— 271, 315
 Вороний Микола — 20
 Вояківська Галина — 24
 Вояківська Іванна-Марія — 278
 Вояківська Ольга — 24
 Вояківська-Грушевська Марія, див. Грушевська Марія
 Вояківський Емілій — 24
 Вояківський Олександр — 24
 Вояківський Сильвестр — 24, 52
 Вояківські — 278
 Врублевський, див. Врублевський В.
 Врублевський В. (Врублевський) — 31, 341
 Выговский, див. Виговський Іван
 В'язлов Андрій — 24
 Габерлянд, див. Габерлянд Міхаель
 Габерлянд М., див. Габерлянд Міхаель
 Габерлянд Міхаель (Габерлянд, Габерлянд М.) — 93, 249—250, 265
 Габсбурги — 293
 Гавлічек Б.— 22
 Гаврилко А.— 24
 Гавриш Олександр — 24
 Гаєвський С.— 333
 Гайне Г.— 290
 Гайова О.— 36, 41, 324
 Галенко П.— 22
 Галинський А. Ф.— 24
 Галіп Теодор — 24
 Галушко М., див. Галушко М. В.
 Галушко М. В. (Галушко М.) — 271, 312
 Галуцинський Іван — 24
 Галуцинський Михайло — 24
 Гальбан Альфред — 24
 Галькевич Антін — 24
 Гальперн Й. М.— 24
 Гандельсман, див. Гандельсман Марцелій
 Гандельсман М., див. Гандельсман Марцелій
 Гандельсман Марцелій (Гандельсман, Гандельсман М.) — 237, 243, 344
 Ганейзер Е.— 33
 Ганкевич Ярослав — 24
 Ганнібал (Hannibal) — 120
 Ганнусенко Ф.— 24
 Ганцов Всеволод — 24
 Ганчук Михайло — 24
 Гапусенко І. М.— 249
 Гарасевич — 24
 Гарасимчук, див. Герасимчук Василь
 Гарасимчук В., див. Герасимчук Василь
 Гарасимчук Василь, див. Герасимчук Василь
 Гаркуша І.— 24
 Гарматій Лука — 24, 34, 52
 Гартель Михайло — 24
 Гартнер Ф.— 314
 Гауштайн Альберт — 24
 Гедін А.— 296
 Гельгесен Дмитро — 24
 Генгало Іван — 24
 Генсюрський А. І.— 264

- Герасимович Іван — 24
 Герасимчук, див. Герасимчук Василь
 Герасимчук Василь (Герасимчук, Герасимчук В., Герасимчук Василь, Герасимчук) — 24, 41, 52, 80, 212—217, 330—331
 Герасимчук Володимир — 24
 Геринович Володимир — 24
 Гермайзе Йосип, див. Гермайзе Осип
 Гермайзе О., див. Гермайзе Осип
 Гермайзе О. Ю., див. Гермайзе Осип
 Гермайзе Осип (Гермайзе Йосип, Гермайзе О., Гермайзе О. Ю.) — 202, 235, 321—323
 Герман А. — 252
 Гертнер Ісак — 24
 Герцберг Г. Ф. — 77
 Герцберг-Френкель Зигмунд (Herzberg-Fränkell) — 173—174, 300
 Гетч Отто (Геч, Геч О., Геч, Hoetzsch Otto, Hötzsch) — 24, 73, 184—185, 190—191, 307, 311
 Гехтер М., див. Гехтер Максим
 Гехтер Максим (Гехтер М.) — 24, 47
 Геч, див. Гетч Отто
 Геч О., див. Гетч Отто
 Гирич В. — 40
 Гирич І. — 21, 23, 40—42, 44, 46, 67, 87, 329, 343
 Гирич Н. А. — 32
 Гирман Софія — 24
 Гирцель С. — 24
 Гіртман Карл (Hiertemann) — 32
 Гіршберг Олександр — 22
 Гладилович Д. — 251
 Гладилович І., див. Гладилович Іван
 Гладилович Іван (Гладилович І.) — 204, 324—325
 Гладченко Олександр — 24
 Гласкувна А. — 24
 Глібовицький Клим — 24
 Глокке Микола — 24
 Глушко Сильвестр — 24
 Гнатишак Лев — 24
 Гнатюк, див. Гнатюк Володимир
 Гнатюк В., див. Гнатюк Володимир
 Гнатюк Володимир (Гнатюк, Гнатюк В.) — 19, 21—22, 24, 34, 36, 43, 47, 54, 77, 163, 165, 175, 195—196, 198, 250, 252—253, 272, 274, 286, 290, 298—299, 316, 332
 Гнатюк М. — 40, 67, 332
 Гноюшний Е. — 24
 Голембйовський, див. Голембйовський Лукаш
 Голіччук Федір — 24
 Голіховський (Голіховський, Golichovski N., Golichowski N.) — 118—119, 277
 Голіцинська Катерина — 24
 Головацький Я., див. Головацький Яків
 Головацький Яків (Головацький Я.) — 324, 335
 Головин Б. — 68
 Головін Ф. — 257
 Головки Григорій — 24
 Голубовський Є. — 24
 Голубовський П., див. Голубовський Петро
 Голубовський Петро (Голубовський П.) — 24, 274
 Гольдшміт Макс — 24
 Гонева — 11
 Гончар Олеся — 37
 Гончаров С. — 24—25
 Гончарова В. — 25, 52
 Гонюкова Л. — 43
 Горбач Г. — 36
 Горбач Олекса — 36
 Горбачевський І., див. Горбачевський Іван
 Горбачевський Іван (Горбачевський І.) — 25, 270, 288
 Горбенко М. Ф. — 25
 Гордий Гаврило — 25
 Гординський Ярослав — 25, 34
 Гордійчук Юрій — 25
 Горжковський, див. Горжковський Мар'ян
 Горинь В. — 43, 67
 Горець — 25
 Горяев Микола — 22, 25, 52
 Горячий Віктор — 25
 Гофбург — 293
 Гофман, див. Гофман Я.
 Гофман Я. (Гофман, Hoffmann) — 188, 191, 198, 310
 Грабовський, див. Грабовський А.
 Грабовський О. — 25
 Грабовські — 317

- Грабчук Микола — 25
 Градиленко Данило — 25
 Грамада І.— 25
 Гранат А.— 31, 292
 Гранат І., див. Гранат І.
 Гранат І. (Гранат І.) — 31, 292
 Гребеняк Володимир — 25
 Греголінський Дмитро — 25
 Гресчук, див. Гресчук Михайло
 Гресчук М., див. Гресчук Михайло
 Гресчук Михайло (Гресчук, Грес-
 чук М., Гречук, Гречух, Грещук,
 Грищук) — 212—213, 221, 223,
 226, 230—231, 238, 330, 335
 Гречук, див. Гресчук Михайло
 Гречух, див. Гресчук Михайло
 Грещук, див. Гресчук Михайло
 Гринецький М.— 248
 Гриневич Антін — 25
 Гриневичева Катря — 25
 Грицай О., див. Грицай Остап
 Грицай Остап (Грицай О.) — 25, 270
 Грищак Я. Й.— 315
 Грицько Григоренко, див. Судовщи-
 кова-Косач О. В.
 Грищук, див. Гресчук Михайло
 Грінченко Б., див. Грінченко Борис
 Грінченко Борис (Грінченко Б.) —
 20, 25, 53
 Громницький Сидір — 22, 25, 52
 Гросман Володимир — 25
 Грунько О.— 25
 Грушевська Галина, див. Грушевська
 Ганна
 Грушевська Ганна (Грушевська Гали-
 на) — 22, 25
 Грушевська Глафіра — 22, 25
 Грушевська К., див. Грушевська Ка-
 терина
 Грушевська Катерина (Грушевсь-
 ка К.) — 19, 22, 25, 47, 337
 Грушевська М., див. Грушевська Ма-
 рія
 Грушевська Марія (Вояківська-Гру-
 шевська Марія, Грушевська М.,
 Грушевська Марія Г., Грушевська
 Марія С., Марія) — 19, 22, 25, 35,
 46—47, 50, 340
 Грушевська Марія Г., див. Грушевсь-
 ка Марія
 Грушевська Марія С., див. Грушевсь-
 ка Марія
 Грушевська Ольга — 22
 Грушевський Василь — 25
 Грушевський Григорій — 25
 Грушевський Марко — 25
 Грушевський О., див. Грушевський
 Олександр
 Грушевський Олександр (Грушевсь-
 кий О., Олександр, Олександр
 Сергійович) — 22, 25, 40, 53, 55,
 73, 80, 203, 262, 323, 340—341
 Грушевський Олексій — 25
 Грушевський Сергій — 22, 25
 Грушевський Сергій І.— 25
 Грушевський Сергій Ф.— 25
 Грушевський Софроній — 25
 Грушевські — 42
 Грушкевич Т., див. Грушкевич Тео-
 філ
 Грушкевич Теофіл (Грушкевич Т.) —
 25, 46
 Грушкевич Я., див. Грушкевич Яро-
 слав
 Грушкевич Ярослав (Грушкевич Я.) —
 19, 21, 25, 47
 Грушко Дмитро — 25
 Грущенко Сергій — 19
 Губер А., див. Губер Альфонс
 Губер Альфонс (Губер А., Huber) —
 132, 282, 285
 Губчак Михайло — 25
 Гузар Євген — 25
 Гузо — 22
 Гукевич — 25
 Гулак М.— 338
 Гумемюк Семен — 25
 Гуменюк Є. М.— 315
 Гура Семен — 25
 Гургула Ірина — 300
 Гурмузакі Увдоксіу (Hurmuzaki) —
 220—221, 335
 Гуцайло Євген — 25
 Гуцул П.— 269
 Ге Микола — 25, 53
 Гетц Леопольд-Карл (Гец, Goetz Leo-
 pold Karl) — 22, 346
 Гец, див. Гетц Леопольд-Карл
 Геч, див. Геч Отто
 Голембійовський, див. Голембійовсь-
 кий Лукаш

- Голембйовський, див. Голембйовський Лукаш
 Голембйовський Лукаш (Голембйовський, Голембйовський, Голембйовський) — 208, 327—328, 342
 Голиховський, див. Голиховський
 Голінський, див. Голінський Мартин
 Голінський М., див. Голінський Мартин
 Голінський Мартин (Голінський, Голінський М.) — 79, 202—206, 208—209, 214, 224, 226, 229, 240—242, 244, 320—321
 Голіховський, див. Голіховський
 Голь Яр. (Goll) — 132, 285
 Горжковський М., див. Горжковський Мар'ян
 Горжковський Мар'ян (Горжковський, Горжковський М., Gorzkowski, Gorzkowski Marian) — 202—203, 319
 Грабовський, див. Грабовський А.
 Грабовський А. (Грабовський, Грабовський, Grabowski A.) — 202, 319—320
 Гріг — 303
 Дакура Осип — 25
 Данилевич Іван — 312
 Даниленч Василь — 25
 Даниленко В. М. — 315
 Данило, див. Данило Романович
 Данило Романович (Данило) — 70, 74, 96—98, 254—255, 258, 285, 303
 Данилов Н. — 25
 Данич Костянтин — 25
 Дараган Олександра — 25
 Дашкевич, див. Дашкевич Микола
 Дашкевич Валеріян — 25
 Дашкевич М., див. Дашкевич Микола
 Дашкевич Микола (Дашкевич, Дашкевич М.) — 25, 178, 303
 Дашкевич С. — 260
 Дашкевич Я. — 272, 343
 Деген Євген — 25
 Дейтель М. — 25
 Делонг Ян — 25
 Дембінський, див. Дембінський Броніслав
 Дембінський Б., див. Дембінський Броніслав
 Дембінський Броніслав (Дембінський, Дембінський Б.) — 25, 107, 265
 Дембовський Л. — 341
 Демцьо, див. Демцьо Павло
 Демцьо П., див. Демцьо Павло
 Демцьо Павло (Демцьо, Демцьо П.) — 153, 287, 293
 Демченко Людмила — 8
 Демченко Т. В. — 25
 Демчук Іван — 25
 Дем'янчук В. — 283
 Денисенко Андрій — 25
 Денікін — 292
 Дерлиця — 25
 Дермаль Август (Дермаль Август) — 25, 332
 Дермаль Август, див. Дермаль Август
 Десницький Іван — 25
 Дедушицький Ю., див. Дідушицький Юзеф
 Дживілегов Олександр — 25
 Джиджора І., див. Джиджора Іван
 Джиджора Іван (Джиджора І.) — 19, 22, 25, 34, 44, 46—47, 49, 55
 Дзвінчук Юрій — 25
 Дзевялтовський-Гинтовт Олександр — 25
 Дзендзелівський Й. О. — 299
 Дзедушицькі, див. Дідушицькі
 Дзеслевський — 25
 Дзюбан Р. — 47
 Дзюбан О. — 42
 Дибовський В. — 25
 Диборока Б. — 25
 Дикарев Митрофан (Дикарев Митрофан, Дикарів Митрофан) — 25, 44, 53
 Дикарева Уляна (Дикарева Уляна) — 25, 44
 Дикарев Митрофан, див. Дикарев Митрофан
 Дикарева Уляна, див. Дикарева Уляна
 Дикарів Митрофан, див. Дикарев Митрофан
 Диковський Михайло — 25
 Дилицький Антін — 25
 Димитрієвич В. — 25
 Діброва А. — 25
 Дід Модест, див. Левицький Модест
 Пилипович

- Дідушицька А.— 337
 Дідушицький — 106, 263
 Дідушицький Єзеф (Дедушицький Ю.,
 Dzieduszyscy Józef) — 328, 337,
 342
 Дідушицькі (Дзедушицькі, Dziedu-
 szyski, Dzieduszyscy) — 208, 231,
 263—264, 327, 337, 341—342
 Длугош, див. Длугош Ян
 Длугош Я., див. Длугош Ян
 Длугош Ян (Длугош, Длугош Я.) —
 74, 107—108, 264, 341—342
 Дмитренко В.— 25
 Дмитрієв М., див. Дмитрієв Микола
 Дмитрієв Микола (Дмитрієв М.) —
 25, 33
 Дністрянський, див. Дністрянський
 Станіслав
 Дністрянський С., див. Дністрянсь-
 кий Станіслав
 Дністрянський Станіслав (Дністрян-
 ський, Дністрянський С.) — 25,
 53, 77, 182, 306—307
 Добжанський О. В.— 315
 Добжицький А.— 25
 Добко Т.— 288
 Добржанський О.— 313
 Добржинська Софія — 25
 Добровольський Леонід — 25
 Добрянський Антін — 25
 Добрянський Тихон — 25
 Дов'яно-Зилведоніс М.— 25
 Довнар Н.— 25
 Довнар-Запольський Митрофан —
 25
 Дольницький Антін — 25
 Дольницький Іван — 25
 Доманицький В., див. Доманицький
 Василь
 Доманицький Василь (Доманиць-
 кий В.) — 18—19, 25, 46—47
 Доманицький Микола — 20
 Домбровський Олександр — 37
 Домет [Садовський В.] — 303
 Донцов Д.— 287
 Дорош, див. Дорошенко Володимир
 Дорошевський Е. Ф.— 25
 Дорошенко, див. Дорошенко Володи-
 мир
 Дорошенко В., див. Дорошенко Воло-
 димир
 Дорошенко Володимир (Білоцеркі-
 вець Вол., Божко Л., Дорош, До-
 рошенко, Дорошенко В., Журба
 Вол.) — 25, 34, 43, 46, 55, 192, 286,
 311, 324, 332
 Дорошенко Д., див. Дорошенко
 Дмитро
 Дорошенко Дмитро (Дорошен-
 ко Д.) — 7, 25, 32, 41, 43, 45, 55, 338
 Дорундяк Михайло — 25
 Дорундяк Омелян — 25
 Достоевський Ф.— 290
 Дошівник Іван — 25
 Драгоманов М.— 271, 294—295
 Драгоміреску М.— 305
 Дробиш Митрофан — 25
 Дроздовський Василь — 25
 Дроздок Петро — 25
 Дубляниця Р.— 33
 Дубравський С.— 283
 Дубровіна Л.— 249
 Дубровський Василь — 25
 Дудинський Нестор — 25
 Думнов В. В.— 32
 Дурдуківський Володимир — 25
 Дуткевич Тома — 25
 Дядюк М.— 45, 254
 Дяконов М.— 25
 Дятлов Петро — 25
 Ебелінг Р.— 25
 Еварницький, див. Яворницький
 Дмитро Іванович
 Евин Ф.— 34
 Емілія — 248
 Ерастов С., див. Ерастов Степан
 Ерастов Степан (Ерастов С.) — 25,
 33
 Еремін І. П.— 264
 Еркман Е.— 289
 Эварницкий Д. И., див. Яворницький
 Дмитро Іванович
 Євстаф'єв Н. П.— 25
 Євфимовський Володимир — 25
 Єдлінська У.— 36, 41, 278, 303, 316,
 324
 Енсен Альфред — 25
 Єршов Анатолій — 25
 Єфименко О., див. Єфименко Олек-
 сандра

- Єфименко Олександра (Єфименко О.) — 25, 285
- Єфименко П., див. Єфименко Прокіп
- Єфименко Прокіп (Єфименко П.) — 25, 285
- Єфремов С., див. Єфремов Сергій
- Єфремов Сергій (Єфремов С.) — 18—20, 25, 46—47, 53, 281
- Жаткович Юрій — 25
- Ждан Михайло — 37
- Жданов Авксентій — 25
- Жебуньов Леонід — 25
- Жежелевський Олександр — 25
- Живодар А. І.— 25
- Житецький Г., див. Житецький Гнат
- Житецький Гнат (Житецький Г., Житецький Іг., Житецький Ігнатій) — 20, 25, 53, 333
- Житецький Іг., див. Житецький Гнат
- Житецький Ігнатій, див. Житецький Гнат
- Житецький П., див. Житецький Павло
- Житецький Павло (Житецький П.) — 25, 53, 285
- Житомирський Яків — 25
- Жук Андрій — 48
- Жук Михайло — 25
- Жуковецька Володимира — 25
- Жукович Платон — 25
- Жуковський А., див. Жуковський Аркадій
- Жуковський Аркадій (Жуковський А.) — 37, 313, 336
- Жуковський Михайло — 25
- Журба Вол., див. Дорошенко Володимир
- Забіла Надія — 25
- Забіла Я.— 25
- Заболотна І.— 44
- Заболотна Т.— 37
- Заболотський Петро — 25
- Забужко Оксана — 37
- Забужський — 193
- Завадський В. І.— 31
- Завиліч М.— 332
- Завиткевич В.— 274
- Загаєвич І.— 33
- Загайкевич Володимир — 25
- Загородний С.— 25
- Зайкевич Е.— 25
- Зайцев Павло — 25
- Зак Ф. Ф.— 25
- Заклинський Богдан — 21, 25
- Заклинський Роман — 25
- Закшевський, див. Закшевський С.
- Закшевський С. (Закшевський) — 207, 326
- Залеський Б. Н.— 25
- Залика В.— 25
- Залізник К. І.— 25
- Залізник Микола — 25
- Залуські — 320
- Замотона Анна — 25
- Запольська Г.— 313
- Зарицький Ігнатій — 25
- Заруба В.— 40, 45, 67
- Заславський Домінік — 318
- Застирець Йосип — 21, 25
- Затиркевич Дмитро — 25
- Захар'євич Яків — 25
- Захаркін С.— 37
- Захарченко Петро — 25
- Зацерковний Григорій — 25
- Заячківський Микола — 281
- Збожна О. М.— 294
- Згорольський Теофіл — 25
- Згурський — 25
- Здзярський Станіслав — 25
- Зеленкевич Яків — 25
- Зеліб Артур — 25
- Зелік В.— 25
- Земляковський Фльоріян — 324
- Зілинський Іван — 25
- Зіновська Ганна — 25—26
- Ціппер А. Н., див. Ціппер А. Г.
- Златкович Георгій — 22
- Златоверховников Михайло — 26
- Зобков Михайло — 26
- Золотаренко Василь — 337
- Зорян К., див. Студинський Кирило
- Зубрицький — 324
- Зубрицький Володимир — 26
- Зубрицький Д.— 341
- Зубрицький Михайло — 26, 53
- Зюссвайн Герман-Ян — 26

- Іван Казимир, див. Ян Казимир Ваза
Іванайнен Єлизавета — 26
Іванець Г., див. Іванець Григорій Антонович
Іванець Григорій Антонович (Іванець Г.) — 202, 322
Іваницька С. — 48
Іваницький Омелян — 312
Іваницький Павло — 26
Іваницький Сергій — 26
Іваничук Р. — 263
Іванов Василь — 26
Іванов Петро — 26
Іванов Сергій — 26
Іванченко Микола — 26
Іванчук Олекса — 26
Івасюк Микола — 26
Івасюк О. — 315
Ідзон Л. — 26
Ізвєков Матвій — 26
Ізидор, див. Акеревич Петро
Іконников В., див. Іконніков Володимир
Іконніков В., див. Іконніков Володимир
Іконніков Володимир (Іконников В., Іконніков В.) — 19—20, 26, 53, 274, 322, 326
Іларіон, митрополит, див. Огієнко Іван
Ілевич Теодор — 26
Іловайський Дмитро — 26
Ілюкова В. — 26
Ільницький Василь — 26
Інгрєм Дж. — 290
Іванов П. А. — 118, 277
- Їречек, див. Їречек Костянтин Йосиф
Їречек Йозеф — 282
Їречек К., див. Їречек Костянтин Йосиф
Їречек Константин, див. Їречек Костянтин Йосиф
Їречек Костянтин Йосиф (Їречек, Їречек К., Їречек Константин, Ігєсек) — 26, 128, 132, 282—283
- Йоїль — 26
Йонінас Ігнатій — 26
Йончинський, див. Янчинський
- Йорга, див. Йорга М.
Йорга М. (Йорга, Jorga N.) — 70, 181, 305
Йосифович Дмитро — 26
- К. — 292
Кадлець Карел — 26, 53
Кадлубек В. (Kadlubek Vicentius) — 250, 341
Казимир — 72, 107
Казимир IV — 12
Кайндль, див. Кайндль Раймунд Фрідріх
Кайндль Р., див. Кайндль Раймунд Фрідріх
Кайндль Р. Ф., див. Кайндль Раймунд Фрідріх
Кайндль Раймонд, див. Кайндль Раймунд Фрідріх
Кайндль Раймонд Фрідріх, див. Кайндль Раймунд Фрідріх
Кайндль Раймунд, див. Кайндль Раймунд Фрідріх
Кайндль Раймунд Фридрих, див. Кайндль Раймунд Фрідріх
Кайндль Раймунд Фрідріх (Кайндль, Кайндль Р., Кайндль Р. Ф., Кайндль Раймонд, Кайндль Раймонд Фрідріх, Кайндль Раймунд Фридрих, Кайндль Ф., Kaindl, Kaindl R. F., Kaindl Raimund F.) — 26, 44, 53, 68—69, 91, 95—96, 98—102, 107, 139, 172, 180, 246, 252—253, 259, 288—289, 305
Кайндль Ф., див. Кайндль Раймунд Фрідріх
- Калина А. — 26
Калинович Євгенія — 26
Калинович І. — 312
Калитовський Єронім — 26
Калитовський О., див. Калитовський Омелян
Калитовський Омелян (Калитовський О.) — 26, 259
Калиш Анастасій — 26
Калужняцький, див. Калужняцький Омелян
Калужняцький, див. Калужняцький Омелян

- Калужняцький О., див. Калужняцький Омелян
- Калужняцький Омелян (Калужняцький, Калужняцький, Калужняцький О.) — 77, 182, 283, 306
- Кальдерон Георг — 26
- Каманін І., див. Каманін Іван
- Каманін Іван (Каманін І.) — 18—19, 26, 274
- Каменецький Ігор — 37
- Каменський Н.— 26
- Камінський Андрій (Kamiński А.) — 26, 254
- Камінський Є.— 26
- Кандиба, див. Кандиба Олександр
- Кандиба О., див. Кандиба Олександр
- Кандиба Олександр (Кандиба, Кандиба О., Олесь, О. Олесь, Олександр Олесь) — 20, 26, 46—47, 53
- Канівець Олександр — 26
- Канорський А.— 33
- Каратницький Іван — 26
- Карбасников І. П.— 32
- Карбов'як А.— 26
- Карбулицький Лярій — 312
- Карге П., див. Карге Пауль
- Карге Пауль (Карге П., Karge, Karge Paul) — 69, 133, 285
- Кареев Е.— 290
- Кареев Микола (Кареев М.) — 20, 26, 53
- Кареев М., див. Кареев Микола
- Карл (Karolus) — 104
- Карл, ерцгерцог (Carl, erzherzog) — 251, 304
- Карло — 187
- Карманський Петро — 26
- Карольчак К. (Karolczak К.) — 337, 342
- Карпинський Михайло — 26
- Карпинський Платон — 26
- Карп'як Володимир — 26
- Каррик В.— 19
- Каспрович Я.— 313
- Кастелянський А. І.— 26
- Катерина II — 319
- Каутський В.— 290
- Качала Андрій — 26
- Качкан В. А.— 296
- Качкан О. В.— 296
- Квасницький Є.— 32
- Квасницький Юхим — 26, 35
- Квасницький-Трейман Григорій — 26
- Квасниця Ярослав (Славко) — 26
- Квітка К.— 337, 339
- Квітка-Основ'яненко Г.— 298, 315
- Квітковський Д.— 313
- Кентшинський В.— 249, 335
- Кехл Г. (Köchly, Köchly Hermann) — 290—291
- Кибальчич Надія — 26
- Кивлицький Є., див. Кивлицький Є.
- Кидрич Франц — 26
- Кирилл, див. Кирило
- Кирило (Кирилл, Костянтин, Костянтин Філософ, Konstantinus, slavensapostel, Kurillus) — 241, 283, 345—346
- Кирияцький К. Ф.— 26
- Кирчів П.— 260
- Кисілі — 78, 197, 316
- Кисіль Адам — 78, 197, 316, 318
- Кисіль Гнат — 26
- Китаєнко П.— 35
- Кичигіна Н.— 41
- Кирновська Л.— 339
- Ківлинський Євген — 20
- Кивлицький Є. (Кивлицький Є.) — 53, 285
- Кінаш Юлія — 22, 26
- Кіржаєв С., див. Кіржаєв С. М.
- Кіржаєв С. М. (Кіржаєв С., С. К.) — 19—20, 48—49
- Клеопов Дмитро — 26
- Клименко П.— 327
- Климентій VIII — 254
- Климовський Георгій — 26
- Клід Б.— 276
- Клюк Андрій — 26
- Кмицикевич Володимир — 26
- Кміт Юрій — 26
- Княжевич Микола — 26
- Кобзар Іван — 26
- Кобиланська О., див. Кобиланська Ольга
- Кобиланська Ольга (Кобиланська О.) — 19, 22, 26, 46—47, 287, 292
- Кобиланський Антін — 26
- Кобиланський Йосип — 26
- Кобиланський Луціян — 26
- Кобів Ю.— 298

- Кобринська Наталія — 26
Кобринський Володимир — 26
Кобринський Євген — 26
Ковалевський М. М., див. Ковалевський Максим
Ковалевський Максим (Ковалевський М. М.) — 22, 26, 311
Ковалевський Олександр — 26
Коваленко Григорій (Коваленко-Коломацький Г., Коваленко-Коломацький Григорій) — 19—20, 26, 33, 53
Коваленко Олекса — 26
Коваленко-Коломацький Г., див. Коваленко Григорій
Коваленко-Коломацький Григорій, див. Коваленко Григорій
Ковалів Стефан — 26
Ковалівський Андрій — 26
Ковілька Петро — 26
Когут Лев — 312
Коженювський Ю.— 329
Козлов Сергій — 26
Козловський (Хованський) — 33
Козловський Всеволод — 26, 53
Козловський Л.— 346
Козловський Орест — 26
Кокорудз І., див. Кокорудз Ілля
Кокорудз Ілля (Кокорудз І.) — 26, 272
Кокуревич Осип — 26
Колесса — 77, 101, 259
Колесса, див. Колесса Філарет
Колесса Микола — 339
Колесса О., див. Колесса Олександр
Колесса Олександр (Колесса О.) — 26, 53, 272, 317
Колесса Ф., див. Колесса Філарет
Колесса Ф. М., див. Колесса Філарет
Колесса Філарет (Колесса, Колесса Ф., Колесса Ф. М.) — 26, 229, 245, 316, 333, 338—339
Коломийченко В.— 26
Кольберг О.— 256
Комаринець Т.— 263
Комаров Михайло — 26
Компаневич В.— 248
Кондрашов В. Ф.— 321
Конецький І.— 26
Кониська Марія — 26
Кониський, див. Кониський Олександр
Кониський О., див. Кониський Олександр
Кониський Ол., див. Кониський Олександр
Кониський Олександр (Кониський, Кониський О., Кониський Ол.) — 18, 21, 26, 34—35, 41, 44, 46—47, 247, 270—271, 286, 335
Коновал О.— 36
Кононенко Мусій — 26
Копач Іван — 26
Копержинський К., див. Копержинський Кость
Копержинський Кость (Копержинський К.) — 26, 337, 348
Копітар — 324
Кордт В.— 274, 326
Кордуба Євгенія — 328
Кордуба Мирон — 328
Кордуба Михайло — 248, 330
Кордуба Роман (Кордубенко) — 208—209, 328
Кордубенко, див. Кордуба Роман
Коренець Д., див. Коренець Денис
Коренець Денис (Коренець Д.) — 26, 272
Коренцева Ольга — 26
Кормош Теофіл — 26
Корнилович С.— 26
Королів Василь — 26
Коротич В.— 37
Короткий В.— 327
Корсаков Дмитро — 26
Корчак Терентій — 26
Корчак-Новицький Г.— 276
Корчак-Новицький К. Т.— 32
Корш В.— 257
Корш Ф., див. Корш Федір
Корш Ф. Е., див. Корш Федір
Корш Федір (Корш Ф., Корш Ф. Е.) — 20, 26, 53, 311
Кос А.— 33
Кос Михайло — 26, 53
Косач О., див. Косач Ольга
Косач Ольга (Косач О., Косачева, Олена Пчілка) — 18—19, 26, 124, 280
Косевич Євген — 26
Коссак, див. Коссак Іван
Коссак Гриць — 331
Коссак І., див. Коссак Іван

- Коссак Іван (Коссак, Коссак І.) — 26, 215, 331—332
 Коссак Йосип — 331
 Коссак М.— 251
 Косси́к Теодор — 26
 Костецький Климент — 339
 Костжевський Я.— 246
 Костомарів, див. Костомаров Микола Іванович
 Костомаров, див. Костомаров Микола Іванович
 Костомаров Микола, див. Костомаров Микола Іванович
 Костомаров Микола Іванович (Костомарів, Костомаров, Костомаров Микола) — 187, 226, 309, 338
 Костянтин, див. Кирило
 Костянтин Філософ, див. Кирило
 Котик Абрам — 26
 Котик М., див. Котик Михайло
 Котик Михайло (Котик М.) — 26, 32, 53
 Котляревський, див. Котляревський І.
 Котляревський І. (Котляревський) — 281, 285, 310, 315, 324
 Котляревський Нестор — 26
 Котович В.— 26
 Коциловський Йосафат — 26
 Коцовський В., див. Коцовський Володимир
 Коцовський Володимир (Коцовський В.) — 26, 272, 317
 Коцюба Михайло — 26
 Коцюбинський М., див. Коцюбинський Михайло
 Коцюбинський Михайло (Коцюбинський М.) — 7, 18—19, 26, 33, 36, 43, 285, 290
 Кошовий В.— 26
 Кравець М.— 272
 Кравз Ф. С.— 251
 Кравцов Д., див. Кравцов Дмитро
 Кравцов Дмитро (Кравцов Д.) — 19—20, 53
 Кравцов Йосип — 26
 Кравцов Петро — 26
 Кравченко В., див. Кравченко Василь
 Кравченко Василь (Кравченко В.) — 26, 343
 Кравченко Сергій — 26
 Кравченко О.— 67
 Кравчук Р. В.— 283
 Кравчук Степан — 26
 Красицький Фотій — 26
 Красінський В.— 319
 Красінські (Kraśniński) — 202, 319
 Красов Н. Н.— 26
 Красовський Леонід — 26
 Крат Павло — 26
 Кревецький І., див. Кревецький Іван
 Кревецький Іван (Кревецький І.) — 26, 34, 37, 45, 53, 312
 Кречотень І.— 31
 Кремень Дмитро — 37
 Кремень Т. Д.— 37
 Кривий Кипрія́н — 26
 Кривинюк М.— 26
 Кривокульський В.— 294
 Крижанівський Аристарх — 26
 Крижанівський В. І.— 26
 Крижанівський І.— 31
 Крижанівський О. І.— 26
 Крижанівський Онисифор — 26
 Криловський І.— 34
 Криловський О.— 32
 Кримський, див. Кримський Агатангел
 Кримський А., див. Кримський Агатангел
 Кримський А. Е., див. Кримський Агатангел
 Кримський Агатангел (Кримський, Кримський А., Кримський А. Е., Крымский А. Е.) — 26, 181, 305, 311, 332—333
 Криницький Рафаїл — 26
 Кри́нський Л. П.— 32
 Крип'якевич, див. Крип'якевич Іван
 Крип'якевич І., див. Крип'якевич Іван
 Крип'якевич, див. Крип'якевич Іван
 Крип'якевич І., див. Крип'якевич Іван
 Крип'якевич І. П., див. Крип'якевич Іван
 Крип'якевич Іван (Крип'якевич, Крип'якевич І., Крип'якевич, Крип'якевич І., Крип'якевич І. П.) — 21, 26, 34, 40, 43—44, 54, 79, 186, 222, 235, 245, 254, 261, 308, 317—319, 325—326, 333, 336, 338, 347
 Крип'якевич Р.— 40, 43, 67, 347

- Криска Степан — 26
Кричевський Василь — 26
Кровецький Михайло — 26
Кропивницький Михайло — 26
Крумбахер К.— 262
Кручкович Броніслав — 26
Крушельницька Л. І., див. Крушельницька Лариса Іванівна
Крушельницька Лариса Іванівна (Крушельницька Л. І.) — 42, 249, 335
Крушельницька Соломія — 26
Крушельницький Антін — 26, 34, 53
Крушельницький Михайло — 26
Крымский А. Е., див. Кримський Агатангел
Ксенофонт — 339
Кубаля, див. Кубаля Людвік
Кубаля Л., див. Кубаля Людвік
Кубаля Людвік (Кубаля, Кубаля Л., Kubala) — 208, 226, 234, 242—243, 328
Кубійович В.— 286
Кутель, див. Кутель І.
Кутель І. (Кутель) — 26, 34
Кудрашев В.— 31
Кудря Данило — 22
Кузеля, див. Кузеля Зенон
Кузеля З., див. Кузеля Зенон
Кузеля Зенон (Кузеля, Кузеля З.) — 22, 26, 33, 47, 55, 77, 188, 191, 193, 196, 198, 250, 265, 287, 289, 310
Кузів В., див. Кузів Василь
Кузів Василь (Кузів В.) — 7, 22, 26, 34—35, 41
Кузневич Григорій — 26
Кузьма Олекса — 26
Кузьменко В.— 37
Кулачковський Ярослав — 26
Кулжинський С.— 256
Кулик Іван — 26
Куліш, див. Куліш Пантелеймон
Куліш О., див. Куліш Олександра
Куліш Олександра (Куліш О., Кулішева Олександра) — 20, 26, 53
Куліш П., див. Куліш Пантелеймон
Куліш Пантелеймон (Куліш, Куліш П.) — 36, 91, 271, 292, 324, 338
Кулішева Олександра, див. Куліш Олександра
Кульженко Василь — 274
Кульженко С., див. Кульженко С. В.
Кульженко С. В. (Кульженко С.) — 32, 280
Кульчицька Олена — 34
Кульчицька Т., див. Кульчицька Т. Ю.
Кульчицька Т. Ю. (Кульчицька Т.) — 251—252, 255, 277, 289, 308, 310—311, 346
Кульчицький Лесь — 26
Купчинський О., див. Купчинський Олег
Купчинський О. А., див. Купчинський Олег
Купчинський Олег (Купчинський О., Купчинський О. А.) — 42, 45, 67, 222, 224, 227, 231, 250, 261, 272, 283, 286, 292, 297, 299, 315, 317, 323
Курганович Сергій — 26
Курдидик Дмитро — 26
Курило Л.— 37
Куровець Д.— 26
Куровець І.— 270
Куропатницький Ю.— 341
Кутнарський — 226
Кутшеба Станіслав — 26
Кухар В.— 43, 48
Кучинський А.— 26
Кушакевич Катерина — 26—27
Кушнір Володимир — 27, 53
Лабенський Пилип — 27
Лаврін І., див. Студинський Кирило
Лавров, див. Лавров П. А.
Лавров П., див. Лавров П. А.
Лавров П. А. (Лавров, Лавров П.) — 32, 241, 345
Лавров С.— 22
Лавровський — 22
Лагодинський Микола — 27
Лазар Д.— 27
Лазаревський А., див. Лазаревський Олександр
Лазаревський Олександр (Лазаревський А.) — 27, 340
Ламанський Володимир — 27
Ланглюс Ч. Б.— 27
Ланкой-Ферман М.— 27
Лапін А. А.— 27
Лаппо-Данилевський А. С., див. Лаппо-Данилевський Олександр

- Лаппо-Данилевський Олександр (Лаппо-Данилевский А. С.) — 27, 43, 53
 Ласт В., див. Ластовський В.
 Ластовський В. (Ласт В.) — 27
 Лашкевич О.— 285
 Лебединець М. М.— 27
 Лебединська Клавдія — 27
 Лебединський Леонід — 27
 Лебединцев, див. Лебединцев Теофан Гаврилович
 Лебединцев Т., див. Лебединцев Теофан Гаврилович
 Лебединцев Теофан Гаврилович (Лебединцев, Лебединцев Т., Лебединцев Ф., Лебединцев Феофіл) — 27, 244, 285, 348
 Лебединцев Ф., див. Лебединцев Теофан Гаврилович
 Лебединцев Феофіл, див. Лебединцев Теофан Гаврилович
 Лев В.— 329
 Лев Данилович — 284
 Левиновський М.— 27
 Левинський В.— 27
 Левицька Кароліна-Олімпія — 278
 Левицька Марія — 27
 Левицький А.— 27
 Левицький Анатолій — 27
 Левицький В., див. Левицький Василь
 Левицький Василь (Левицький В.) — 19, 27, 54
 Левицький Володимир (Лукич Василь, Лукич-Левицький В.) — 18—19, 27, 53, 259, 312
 Левицький Д.— 33
 Левицький Є., див. Левицький Євген
 Левицький Євген (Левицький Є.) — 27, 33, 251
 Левицький Зиновій — 27
 Левицький І.-Е., див. Левицький Іван-Омелян
 Левицький І., див. Левицький Іван
 Левицький Іван (Левицький І.) — 18—19, 27, 301
 Левицький Іван-Омелян (Левицький І.-Е.) — 250, 276, 312
 Левицький Йосиф — 292
 Левицький К.— 33
 Левицький Кирило — 27
 Левицький Кость — 27
 Левицький Лев — 27
 Левицький М., див. Левицький Модест Пилипович
 Левицький Модест, див. Левицький Модест Пилипович
 Левицький Модест П., див. Левицький Модест Пилипович
 Левицький Модест Пилипович (Виборний-Макогоненко, Дід Модест, Левицький М., Левицький Модест, Левицький Модест П., Пилипович М., Levytsky Modest) — 22, 27, 33, 53, 140, 289
 Левицький О.— 274
 Левицький О., див. Левицький Олександр
 Левицький Олександр (Левицький О.) — 22, 53, 278
 Левицький Орест — 19—20, 27, 53
 Левицький Ф.— 27
 Левицький Юліян — 27
 Левченко М., див. Левченко М. З.
 Левченко М. З. (Левченко М.) — 333
 Леже, див. Леже Л.
 Леже Л. (Леже, Leger L.) — 70, 139, 288—289
 Леметр А.— 289
 Лемкович Владислав — 27
 Ленцик Василь — 37
 Леонтович В., див. Леонтович Володимир
 Леонтович Володимир (Леонтович В.) — 22, 27, 35, 45, 55
 Лепкий, див. Лепкий Богдан
 Лепкий Б., див. Лепкий Богдан
 Лепкий Богдан (Лепкий, Лепкий Б.) — 210, 287, 290, 295, 303, 329
 Леронже А.— 27
 Лесевич Володимир — 27
 Леснич А.— 27
 Леся Українка — 18—19, 285, 290
 Лехпер Й.— 282
 Леціус Йосип — 27
 Лешер Ермано — 27
 Лешій Северин — 27
 Лизанівський Іван — 27
 Лизогуб Федір — 27
 Лингард К. І.— 32
 Линдвор Х.— 27

- Линниченко, див. Линниченко Іван
 Линниченко І., див. Линниченко Іван
 Линниченко І. А., див. Линниченко Іван
 Линниченко Іван (Линниченко, Линниченко І., Линниченко І. А.) — 27, 43, 129, 283
 Линчевский А. В.— 32
 Липинський, див. Липинський В'ячеслав
 Липинський В., див. Липинський В'ячеслав
 Липинський В'ячеслав (Липинський, Липинський В.) — 7, 27, 40, 46, 80, 328—329
 Липовець А.— 27
 Липський В. І.— 333
 Лисенко, див. Лисенко Микола
 Лисенко Андрій — 27
 Лисенко В. М.— 27
 Лисенко М., див. Лисенко Микола
 Лисенко М. В., див. Лисенко Микола
 Лисенко Микола (Лисенко, Лисенко М., Лисенко М. В., Лисенко Н.) — 27, 32, 47, 178, 302—303, 339
 Лисенко Н., див. Лисенко Микола
 Лисяк-Рудницький І.— 329
 Литвин Володимир — 27
 Литвиненко Андрій — 27
 Литвиненко Омелян — 27
 Литвинович Михайло — 27
 Лихтарович В.— 27
 Личко Іван — 27
 Ліберсбергер (Libersberger) — 180, 305
 Лікаренко В.— 27
 Ліске К.— 269
 Лобач-Жученко М., див. Лобач-Жученко Михайло
 Лобач-Жученко Михайло (Лобач-Жученко М.) — 27, 46—47
 Лобода Андрій — 27
 Лободовський Михайло — 27
 Лозинський Йосиф — 292
 Лозинський Михайло — 27, 35
 Лопарев Хрусанф.— 27
 Лотоцький Лев — 27
 Лотоцький О., див. Лотоцький Олександр
 Лотоцький Олександр (Лотоцький О.) — 20, 27, 53, 274
 Луговський Б.— 337
 Лукасевич Григорій — 27
 Лукашевич В.— 270
 Лукинич І., див. Лукинич Імре
 Лукинич Імре (Лукинич І., Лукинич, Lukinich Imre, Lukinicz) — 186, 190, 309, 311
 Лукинич, див. Лукинич Імре
 Лукич Василь, див. Левицький Володимир
 Лукич Л.— 27, 53
 Лукич-Левицький В., див. Левицький Володимир
 Лукіна А.— 27
 Лукіянович Денис (Лук'янович Денис) — 27, 53
 Лук'янович Денис, див. Лукіянович Денис
 Лупиневич П.— 27
 Луппов П.— 22
 Луценко Ганна — 27
 Луценко Іван — 27
 Луцкевич Антон — 27
 Луцкевич Іван — 27
 Луцкевич Наполеон — 27
 Луцький О.— 260
 Лучаківська Марія — 27
 Любавський Матвій — 27
 Любич-Яновський Борцо — 27
 Любовичі — 248
 Любомирський М.— 248
 Людкевич С.— 339
 Людмила Волошка, див. Морозова-Курек Людмила
 Люкас С., див. Люкас Станіслав
 Люкас Станіслав (Люкас С.) — 203, 224, 226, 322—323
 Лютницька Лідія — 27
 Лютницький А.— 27
 Лякомб, див. Лякомб Пауль
 Лякомб П., див. Лякомб Пауль
 Лякомб Пауль (Лякомб, Лякомб П., Lacombe Paul) — 144, 146, 291
 Лянгер К.— 291
 Лянцкоронський — 242
 Ляскоронський В.— 274
 Лященко Аркадій — 27
 Магунь М.— 47
 Магуряк А. М.— 48
 Мазела, див. Мазела Іван

- Мазепа Іван (Мазепа) — 12, 329, 338
 Мазний В.— 36
 Мазон Андре — 22, 27, 53
 Мазур І.— 321
 Мазуренко В.— 22
 Майборода Р.— 46, 49, 341
 Майков В.— 27
 Майхер В.— 250
 Макаренко К.— 27
 Макаренко Микола — 27
 Макаров А.— 257
 Макаров Олексій — 19, 27
 Макарушка, див. Макарушка Остап
 Макарушка О., див. Макарушка Остап
 Макарушка Остап (Макарушка, Макарушка О.) — 27, 53, 230, 281, 333, 339—340
 Маковей, див. Маковей Осип
 Маковей О., див. Маковей Осип
 Маковей Осип (Маковей, Маковей О.) — 18—19, 22, 27, 46—47, 54—55, 77, 100—101, 144, 177—178, 257, 260, 287, 292
 Максимов Володимир — 27
 Максимов Є.— 27
 Максимович, див. Максимович Михайло
 Максимович М., див. Максимович Михайло
 Максимович М. О., див. Максимович Михайло
 Максимович Михайло (Максимович, Максимович М., Максимович М. О.) — 66, 80, 218, 227, 333, 338—339
 Максим'як Іван — 27
 Макушенко Іван — 27
 Малеванський Костянтин — 27
 Малеч М.— 33
 Малиновський І.— 274
 Малицька Костянтина — 281
 Малицький М.— 31
 Малич Іван — 27
 Манастирський А.— 246
 Манастирський Вітовт — 27
 Мандзій Михайло — 281
 Мандичевський Іван — 27
 Мапіга О.— 294
 Марисюк Франко — 27, 53
 Марітчак Т.— 270, 278
 Марія, див. Грушевська Марія
 Марія-Тереза (Maria Theresia) — 284, 303
 Маркевич, див. Маркович Дмитро
 Маркевич Богдан — 27
 Маркевич Олексій — 27, 53
 Маркіян, див. Пашкевич Маркіян
 Марков Михайло — 22, 27
 Маркович Д., див. Маркович Дмитро
 Маркович Дмитро (Маркевич, Маркович Д.) — 27, 34, 46—47
 Маркович Яків — 45
 Марс Станіслав — 27
 Мартиненко О.— 49
 Мартинов С. Т.— 27
 Мартинович Порфирій — 27
 Мартинюк Іван — 27
 Мартос А., див. Мартос Олександр
 Мартос Олександр Іванович, див. Мартос Олександр
 Мартос Іван Романович (Мартос Іван) — 340
 Мартос Іван, див. Мартос Іван Романович
 Мартос О., див. Мартос Олександр
 Мартос Олександр (Мартос А., Мартос Олександр Іванович, Мартос О., Мартось А.) — 80, 230, 340
 Мартос Павло — 340
 Мартось А., див. Мартос Олександр
 Марцинчик С.— 27
 Марченко Валерій — 37
 Маршинський А.— 35
 Масагіц Гелена — 27
 Маслов Сергій — 27
 Матвіїв Василь — 27
 Матвіїв Іван — 27
 Матушевський К.— 27
 Матушевський Ф. П., див. Матушевський Федір
 Матушевський Федір (Матушевський Ф. П.) — 22, 27, 45, 53
 Матяш І. Б.— 43
 Махновець Л.— 251
 Мацієвич К.— 19
 Мацієвич Левко — 27
 Мацьків Теодор — 27
 Мегединюк Петро — 27
 Мегедінті С.— 305
 Медведик П.— 254
 Медведський Ю.— 270
 Меєрбек Ван — 27

- Мекелит Михайло — 27
 Меленевський Мар'ян — 27
 Мелень Теофіл — 27
 Мельник І.— 263
 Мельник М., див. Мельник Микола
 Мельник Микола (Мельник М.) — 298
 Мельник Михайло — 27
 Мельник О.— 44, 48—49
 Мельник Олексій — 27
 Мельников М. П.— 27
 Меңделевич І.— 27
 Методій, див. Мефодій
 Мефодій, див. Мефодій
 Мефодій (Методій, Мефодій, Мефодій, Methodius) — 241, 283, 345—346
 Меценецька Людмила — 27
 Мешедє К.— 27
 Микитюк Д.— 294
 Микитяк Андрій — 27
 Микола Євшан, див. Федюшка Микола
 Миколаєвич, див. Миколаєвич Яків
 Миколаєвич Яків (Миколаєвич) — 62, 92—95, 247, 272
 Миколай, св.— 281, 339—340
 Миловидов Л. В.— 27
 Милорадович Борис — 27
 Милуков П.— 22
 Милькович, див. Мількович Володимир
 Миретов Іван — 27
 Миролубов В.— 27
 Миронець Н.— 41—43, 45—46
 Митар Іван — 312
 Михайло Федорович — 330
 Михайлов П.— 27
 Михайловський Як. (Michałowski Jakub) — 202, 319
 Михальчук К., див. Михальчук Костянтин
 Михальчук Костянтин (Михальчук К.) — 27, 270, 285—286
 Міхновський, див. Міхновський Микола
 Михняк Митрофан — 27
 Мицик Ю.— 43
 Мицюк Олександр — 27
 Мишанич О.— 346—347
 Мишко М.— 27
 Мишковський С. Л.— 27
 Мишуга Олександр — 27
 Міклошич Ф., див. Міклошич Франц
 Міклошич Франц (Міклошич Ф.) — 283, 306, 314—315
 Міллер Ф.— 291
 Мільбахер Е.— 77
 Мількович, див. Мількович Володимир
 Мількович В., див. Мількович Володимир
 Мількович Володимир (Милькович, Милькович, Милькович В., Milkowicz Wladimir) — 77, 174, 176, 178, 194, 300—301, 313
 Мінь Я.-П. (Migne, Migne J. P.) — 110, 266
 Міхалевич Норберт — 27
 Міхновський, див. Міхновський Микола
 Міхновський М., див. Міхновський Микола
 Міхновський Микола (Михновський, Міхновський, Міхновський М.) — 27, 74, 144, 146, 291
 Міщенко Людмила — 27
 Міщенко Ф.— 27
 Міяковський Володимир — 27, 37
 Могилянська Марія — 27
 Могилянський М., див. Могилянський Михайло
 Могилянський Михайло (Могилянський М.) — 20, 27, 53
 Могилянський Іван — 292
 Модзалевський В., див. Модзалевський Вадим
 Модзалевський Вадим (Модзалевський В.) — 20, 27, 45, 53
 Мокляк Л.— 27
 Молчановський Никандр — 27
 Монсен Аделя — 27
 Монюшко — 303
 Мопассан Г. де — 290
 Мордовець Данило — 19, 27, 35
 Моржковський, див. Тетеря Павло
 Мороз Дмитро — 27
 Мороз М., див. Мороз М. О.
 Мороз М. О. (Мороз М.) — 246, 252, 297
 Мороз Петро — 27
 Морозова-Курек Людмила (Людмила Волошка) — 24
 Морфіл Вільям Річард — 27

- Москальов Василь — 27
 Мосора Михайло — 27
 Мочульський Михайло — 19, 27, 34, 47
 Мошкмуха-Коссак Ольга — 27—28
 Мровий Валеріян — 28
 Мудрак Ю. — 28, 53
 Мудрицький Степан — 28
 Музичка А. — 333
 Музичук О., див. Музичук Ольга
 Музичук Ольга (Музичук О.) — 8, 40, 67
 Мукомела О. — 267
 Мурашко М. — 276
 Муретов Іван — 28
 Мурко М. — 260
 Мух М. — 291
 Мушинко М. — 299
 Мюльбахер, див. Мюльбахер Енгельберт
 Мюльбахер Е., див. Мюльбахер Енгельберт
 Мюльбахер Енгельберт (Мюльбахер, Мюльбахер Е., Mühlbacher) — 76, 125, 281
 Мякотін Венедикт — 28
 М'яковський, див. М'яковський Войцех
 М'яковський Андрій — 334
 М'яковський В., див. М'яковський Войцех
 М'яковський Войцех (М'яковський, М'яковський В., М'яковський) — 220, 334
 М'яковський Йосиф — 334
 М'яковський Лукаш — 334
 М'яковський, див. М'яковський Войцех
 Навашин Ф. — 28
 Нагірний Василь — 28
 Нагнибіда С., див. Смаль-Стоцький Степан Йосипович
 Нагорнева Н. — 42
 Назаренко В. — 40, 67
 Назаріїв О., див. Назаріїв Олекса
 Назаріїв Олекса (Назаріїв О.) — 21, 28, 46—47, 53
 Назарко І. — 67
 Найда І. — 317
 Наполеон III (Napoléon) — 340, 344
 Нарушевич, див. Нарушевич Адам-Станіслав
 Нарушевич А.-С., див. Нарушевич Адам-Станіслав
 Нарушевич Адам-Станіслав (Нарушевич, Нарушевич А.-С., Naruszewicz) — 202—204, 206, 209—212, 216, 221, 223—224, 226—227, 230—232, 318
 Наулко В. — 43—44, 46—47, 67, 91—92, 94, 97—101, 103—104, 106—107, 110—112, 114, 117—118, 120, 122, 125—127, 129—131, 133, 136—139, 141—142, 144, 146, 148—150, 155—157, 159—161, 163—167, 169—172, 174, 176, 178—183, 185—186, 188—190, 192—197, 199—200, 222, 224, 227, 231, 293, 298
 Науменко В., див. Науменко Володимир
 Науменко Володимир (Науменко В.) — 28, 285
 Нафанаїл — 306
 Нахлік С. — 329
 Негребецький Іван — 28
 Негруцці Я. — 305
 Нежнич — 11
 Некрасов А. — 28
 Некрасов Н. — 28
 Непорожна Марія — 28
 Неронович Євген — 28
 Нестор, див. Нестор-літописець
 Нестор-літописець (Нестор, Ністор, Nistor J.) — 120, 200, 316, 332
 Несторовський Петро — 28
 Неутрівський Іван — 28
 Нечипоренко Прокіп — 28
 Нечуй-Левицький І., див. Нечуй-Левицький Іван
 Нечуй-Левицький Іван (Нечуй-Левицький І.) — 20, 22, 28, 35, 41, 46—47, 53, 271, 290
 Немець А. — 32
 Нижанківський О., див. Нижанківський Остап
 Нижанківський Остап (Нижанківський О.) — 28, 271
 Никитенко Надія — 28
 Николаєв-Кирик Н. — 28

- Нідерле, див. Нідерле Любор
 Нідерле Л., див. Нідерле Любор
 Нідерле Любор (Нідерле, Нідерле Л.) — 28, 44, 47, 69, 73, 77, 151, 155, 161—162, 293, 296, 298
 Ніковський А., див. Ніковський Андрій
 Ніковський Андрій (Ніковський А.) — 19—20, 28, 53
 Нікольський Олександр — 28
 Ніссель А. (Niessel) — 165, 299
 Ністор, див. Нестор-літописець
 Ніщинський П. — 335
 Новак Аполінарій — 28
 Новаковський В. — 33
 Новицька М. — 28
 Новицький О. — 53
 Новицький Олександр — 28
 Новицький Олексій — 20, 28
 Новодворський Олександр — 28
 Новсядловський Антоній — 28
 Нойвонер Б. — 28
 Носсіг Феліцій — 28
- О. Олесь, див. Кандиба Олександр
 Обнинський Віктор — 28
 Огієнко, див. Огієнко Іван
 Огієнко І., див. Огієнко Іван
 Огієнко Іван (Іларіон, митрополит, Огієнко, Огієнко І.) — 28, 53, 240, 336, 345
 Оглоблин Микола — 22, 28
 Оглоблин Н. Я. — 32
 Оглоблин Олександр — 37, 45
 Огоновський Г. — 28
 Огоновський О. — 271, 339—340
 Огоновський Ол. — 335
 Огоновський Петро — 28
 Огородний Кость — 28
 Огородников Ф. П. — 28
 Огорчак Адріана — 8
 Озаркевич Є., див. Озаркевич Євген
 Озаркевич Євген (Озаркевич Є.) — 28, 33, 53
 Озеров — 31
 Озерський Юрій — 28
 О'Коннор-Вілінська Валерія — 28
 Октоїч Тихомір — 28
 Окуневський, див. Окуневський Теофіл
 Окуневський Теофіл, див. Окуневський Теофіл
- Окуневський Теофіл (Окуневський, Окуневський Теофіл) — 28, 53, 187, 309
 Окуневський Я. — 270, 287—288
 Окунев М. — 28
 Олег Святославич — 11
 Олександр, див. Грушевський Олександр
 Олександр Сергійович, див. Грушевський Олександр
 Олександр Олесь, див. Кандиба Олександр
 Олена Пчілка, див. Косач Ольга
 Олесницький Є., див. Олесницький Євген
 Олесницький Євген (Олесницький Є.) — 28, 33, 53
 Олесь, див. Кандиба Олександр
 Ольшевська Ганна — 28
 Ольшевський Владислав — 28
 Ольшевський Євген — 28
 Онацький Є. — 13
 Онишкевич Степан — 28
 Онищенко О. — 249
 Онуфрій, св. — 35
 Опоков Захарій — 28, 35
 Оргельбранд С. — 292
 Оркан В. — 290
 Орловський Михайло — 28
 Орловський Роман — 28
 Орловські — 28
 Осинський Юрій — 28
 Оссолінський Юзеф Максимільян — 248
 Оссолінські (Ossoliński) — 31, 79, 202—204, 220—221, 224, 226, 228, 230, 234, 236, 238, 242, 248—249, 317—318, 320—323, 328, 330, 334—336, 338
 Островський Д. — 38
 Острочинський І. — 35
 Отченаш Д. — 28
 Охримович В., див. Охримович Володимир
 Охримович Володимир (Охримович В.) — 28, 34, 53, 251, 272, 281
 Оцеський Й. — 342
 Ощипок Н. — 47
- Павинський А. — 28
 Павлик, див. Павлик Михайло
 Павлик М., див. Павлик Михайло

- Павлик Михайло (Павлик, Павлик М.) — 28, 34—35, 53, 55, 73, 151, 272, 283, 293—294
- Павлишин С.— 247
- Павлов — 118, 277
- Павловський Мефодій — 28
- Павловський Юхим — 28
- Павловський Ян — 28
- Павлуцький Григорій — 28
- Падалка Лев — 28, 35
- Падеревський Йосип — 28
- Пайскер Ян — 22, 28
- Пальмієрі Ауреліо — 28
- Панас Мирний, див. Рудченко Панас
- Панейко В., див. Панейко Василь
- Панейко Василь (Панейко В.) — 28, 53, 251
- Панков Олександр — 28
- Панькевич І.— 299
- Панькевич Климентій — 28
- Панькевичева Климентина — 332
- Паньківський, див. Паньківський Кость
- Паньківський К., див. Паньківський Кость
- Паньківський Кость (Паньківський, Паньківський К.) — 18—19, 28, 46—47, 53, 124, 135, 142—143, 280—281
- Панькова С., див. Панькова Світлана
- Панькова С. М., див. Панькова Світлана
- Панькова Світлана (Панькова С., Панькова С. М.) — 8, 43, 45—47, 49, 87, 343
- Пападжанов Михайло — 28
- Папакін Г. В.— 49
- Папаніна Т.— 326
- Папенгут Павло — 28
- Папроцький Б.— 268
- Партицький О., див. Партицький Ом.
- Партицький Ом. (Партицький О.) — 259, 270, 324
- Парубій В. І.— 315
- Парфененко Ю. К.— 28
- Пархоменко В., див. Пархоменко Володимир
- Пархоменко Володимир (Пархоменко В.) — 28, 344
- Пархомовський С.— 37
- Пастернак Я., див. Пастернак Ярослав
- Пастернак Ярослав (Пастернак Я.) — 37, 293, 326
- Пахаревський Леонід — 28
- Пацьора Павло — 28, 53
- Пачовський Василь — 28
- Пачовський Михайло — 28
- Пашкевич Олександр — 28
- Пашук О.— 28
- Пашуля Михайло — 28
- Пекаж Й.— 285
- Пеленський Є. Ю.— 292, 329
- Пеленський Йосип — 28
- Пелех, див. Пелехин Павло
- Пелехин Павло (Пелех) — 28
- Первомайський Леонід — 37
- Перетц Володимир — 28, 53
- Періг Ісаак — 28
- Пертес Юстус Йоганн Георг (Perthes Justus) — 301—302
- Петлюра Симон — 28, 40
- Петренко Петро — 28
- Петрищев А.— 33
- Петрів Михайло — 28
- Петро І — 342
- Петров В.— 280
- Петров М., див. Петров Микола
- Петров Микола (Петров М.) — 19—20, 22, 28, 53
- Петров Н.— 274
- Петров О.— 28
- Петровський Микола — 28
- Петрусак Іван — 28
- Петрушевич А.— 264
- Петрушевич Іван — 28
- Петрушевський П.— 28
- Пентковський Казімеж — 28
- Пилинський Кость — 28
- Пилипенко Борис — 28
- Пилипенко Денис — 28
- Пилипенко С.— 31
- Пилипович М., див. Левицький Модест Пилипович
- Пипін Олександр — 22, 28
- Пиріг Р. Я., див. Пиріг Руслан
- Пиріг Руслан (Пиріг Р. Я.) — 41, 43, 49
- Питляр, див. Питляр Михайло
- Питляр Григорій — 28
- Питляр М., див. Питляр Михайло

- Питляр Михайло (Питляр, Питляр М.) — 115—116, 274
- Пігуляк Дарій — 28
- Пігуляк Єрофій — 28
- Піснячевський Віктор — 28, 53
- Піх О.— 67, 262
- Пічета В.— 28
- Пйонтковський М.— 28
- Плевако Микола — 20
- Плетньова Надія — 28
- Плодер Август — 28
- Погодін Олександр — 28
- Погребенник Ф.— 292
- Подгурський Богуслав — 28
- Подіятецький — 28
- Подкрайчек Ігнацій — 28
- Подолинський М., див. Подолинський Мирон
- Подолинський Мирон (Подолинський М.) — 28, 270, 288
- Покос Ю., див. Будяк Юрій
- Полівка І., див. Полівка Їржі
- Полівка Їржі (Полівка І.) — 19, 28, 46—47
- Полікарпов Ф.— 257
- Полонська Наталія, див. Полонська-Василенко Наталія
- Полонська-Василенко Н. Д., див. Полонська-Василенко Наталія
- Полонська-Василенко Наталія (Полонська Наталія, Полонська-Василенко Н. Д.) — 19—20, 28, 37, 41, 326
- Полтавець — 207, 326—327
- Полуботок Павел — 338
- Полянський О. А.— 315
- Полянський Станіслав — 28
- Поль Адам — 28
- Понятенко Прокіп — 28, 53
- Попович, див. Попович Омелян
- Попович Дометій — 28
- Попович Ілько — 312
- Попович О., див. Попович Омелян
- Попович Омелян (Попович, Попович О.) — 182—183, 305—307, 326
- Попович Остап — 312
- Попруженко Михайло — 28
- Порубальський А.— 28
- Порш Микола — 28
- Посацький Лев — 28
- Постернак С., див. Постернак Степан
- Постернак Степан (Постернак С.) — 20, 53
- Потебня О., див. Потебня Олександр
- Потебня Олександр (Потебня О.) — 8, 339
- Починок Т., див. Починок Тимотей
- Починок Тимотей (Починок Т.) — 7, 28, 37
- Пресняков Олександр — 28
- Прешерн Ф.— 296
- Прийма, див. Прийма Іван
- Прийма І., див. Прийма Іван
- Прийма Іван (Прийма, Прийма І.) — 28, 188, 309—310
- Приймак Тома — 37
- Пристайко В.— 49, 347—348
- Пришляк В.— 47, 49
- Прицак О., див. Прицак Омелян
- Прицак Омелян (Прицак О., Pritsak O., Pritsak Omeljan) — 37, 67, 251, 255, 277, 289, 308—311, 346
- Прокопович В'ячеслав — 28
- Проскудин-Горський С. М.— 33
- Прохаска Антоній — 28
- Проценко В.— 22
- Проценко О., див. Проценко Олексій
- Проценко Олексій (Проценко О.) — 28, 329
- Прус Б.— 289
- Пташицький Станіслав — 28
- Пулюй І., див. Пулюй Іван
- Пулюй Іван (Пулюй І.) — 18, 28, 46—47, 54, 270, 288
- Пухальський Іван — 28
- Пшеничний Є.— 42—44, 67
- Пшеничний Олександр — 28
- Пшибиловський Станіслав — 28
- Пшібрам А., див. Пшібрам Альфред Франц
- Пшібрам Альфред Франц (Пшібрам А., Pribram, Pribram) — 99, 256, 272
- Пюрко Теодор — 28
- Рада Митрофан — 28
- Радакова Олена — 28
- Радзивілл — 220—223, 225, 229
- Радзивілл Альбрехт Станіслав (Альберт-Станіслав, Альбрехт, Радзивілл Альбрехт, Radziwiłł A. S.) — 204, 324, 340

- Радзивілл Альбрехт, див. Радзивілл Альбрехт Станіслав
 Радзивілл Геронім — 340
 Радзивілл Кшиштоф — 335
 Радзивілл Олександр — 335
 Радзивілл Януш — 335
 Радзивілли — 317, 335
 Радич Георгій — 28
 Раєвський В. Г.— 28
 Райс Альберт — 28
 Райх Йосип — 28
 Райх Михайло — 28
 Раковська Софія — 28
 Раковський І., див. Раковський Іван
 Раковський Іван (Раковський І.) — 28, 53, 73, 326
 Ракоцій, див. Ракоці Д.
 Ракоці, див. Ракоці Д.
 Ракоці Д. (Ракоцій, Ракоці, Ракоці ІІ, Ракочі) — 74, 179—180, 184, 188, 220, 304, 311
 Ракоці ІІ, див. Ракоці Д.
 Ракочі, див. Ракоці Д.
 Рамбальд Альфред — 28
 Распопов Е. П.— 32
 Расторгуєв Павло — 28
 Рачинський, див. Рачинський Е.
 Рачинський Антін — 28, 53
 Рачинський Е. (Рачинський) — 230, 324, 340
 Рашид-Еддін (Rachid Eddin, Rachid-ed-din, Rachid-ed-Din) — 77, 140, 159, 290—291
 Ревакович Тит — 28
 Ревукевський Л.— 28
 Редем Є.— 28
 Редліх, див. Редліх Освальд
 Редліх О., див. Редліх Освальд
 Редліх Освальд (Редліх, Редліх О., Redlich) — 28, 77, 130, 284
 Реймонд В.— 313
 Редін Єгор — 28
 Ржегорж Р.— 28
 Рибіцький Тадеуш — 28
 Рибчук Прокіп — 28
 Ридигер — 28
 Рильський Максим — 28
 Римаревський Іларіон — 28
 Ричков П.— 303—304
 Різников Василь — 28—29
 Різниченко Василь — 29
 Ріттер фон Гауер Ф.— 291
 Робак В.— 29
 Рогалевич Йосип — 29
 Рождественський С.— 29
 Рожинський, див. Ружинський Богдан
 Рожинський Богдан, див. Ружинський Богдан
 Розвадовський В'ячеслав — 29
 Роздольський, див. Роздольський Остап
 Роздольський О., див. Роздольський Осип
 Роздольський О., див. Роздольський Остап
 Роздольський Осип (Роздольський О.) — 29, 77, 252
 Роздольський Остап (Роздольський, Роздольський О.) — 198—199, 316
 Розенкранц С. С.— 33
 Розов Володимир — 29
 Розов І. А.— 32
 Розов Іван — 29
 Романенчук Б.— 264
 Романова Одарка — 29
 Романович Богдан — 29
 Романович-Ткаченко Н., див. Романович-Ткаченко Наталія
 Романович-Ткаченко Наталія (Романович-Ткаченко Н.) — 19—20, 29, 53
 Романовський В. О.— 326
 Романчук Ю., див. Романчук Юліян
 Романчук Юліян (Романчук Ю.) — 21—22, 29, 33—34, 43, 275
 Романюк М. М.— 271, 312
 Романюк Никон — 29
 Рондяк Петро — 29
 Рошковський Ю. П.— 29
 Роянюк Микола — 29
 Рубач М.— 29
 Рубльов О.— 310, 326, 343
 Руденко Іван — 29
 Руденко Н., див. Руденко Н. В.
 Руденко Н. В. (Руденко Н.) — 43, 47
 Рудинський Михайло — 29
 Руднєв В.— 29
 Рудницький Денис — 29
 Рудницький С., див. Рудницький Степан
 Рудницький Степан (Рудницький С.) — 29, 44, 53, 272, 333

- Рудницький Ярослав — 37
 Рудноковський Зенон (?) — 281
 Рудольф II — 254
 Рудченко Григорій — 29
 Рудченко Панас (Панас Мирний) — 27, 46—47
 Ружинський, див. Ружинський Богдан
 Ружинський Б., див. Ружинський Богдан
 Ружинський Богдан (Богданко, гетьман, Рожинський, Рожинський Богдан, Ружинський, Ружинський Б.) — 113, 268—269
 Русецький — 328
 Русецькі — 202—203, 206, 209, 319
 Русинов Василь — 29
 Русов Михайло — 29
 Русов О., див. Русов Олександр
 Русов Олександр (Русов О.) — 20, 29, 53, 285
 Русова Софія — 29, 43, 53
 Рябінін-Скляревський Олександр — 29
 Рябошапка П. Т. — 29
 Рябчинський Теофілакт — 29
 Ряпшо Я. — 22

 С. К., див. Кіржаєв С. М.
 Савицький Іван — 29
 Савйовський Петро — 29
 Савчак Дам'ян — 29
 Савченко, див. Савченко Федір Якович
 Савченко Ф., див. Савченко Федір Якович
 Савченко Ф. Я., див. Савченко Федір Якович
 Савченко Федір, див. Савченко Федір Якович
 Савченко Федір Якович (Савченко, Савченко Ф., Савченко Ф. Я., Савченко Федір, Савченко Федор Якович, Федір Якович) — 29, 55, 80, 219—220, 234—235, 333, 337, 339, 343, 348
 Савченко Федор Якович, див. Савченко Федір Якович
 Сагredo Микола — 189
 Садов А. — 44
 Садовський Віктор — 29
 Садовський Микола — 29

 Саластин Іван — 29
 Саливон Г., див. Саливон Григорій
 Саливон Григорій (Саливон Г.) — 19—20, 29, 53
 Саликовський Олександр — 29
 Салтыков-Щедрин М. Е. — 319
 Самійленко Володимир — 29, 53
 Само (Самон, Samo) — 96, 101—102, 104, 107, 258, 260, 262
 Самон, див. Само
 Самсоник Н. — 41
 Сангушко Е. — 275
 Саноцький І. — 33
 Сапіга О. — 294
 Сарницький Климентій — 29
 Сатке В., див. Сатке Владислав
 Сатке Владислав (Сатке В., Satke, Satke W.) — 125, 131, 269, 272, 281
 Сварник Г. — 36, 41—42, 49, 67, 324, 326, 347—348
 Сварник І. — 42, 266
 Свенсен — 303
 Свенціцький І. С., див. Свенціцький Іларіон
 Свенціцький І., див. Свенціцький Іларіон
 Свенціцький Іларіон (Свенціцький І. С., Свенціцький І.) — 29, 53, 250, 265, 283, 315, 317, 336
 Свидзінський К. — 319
 Світскевич Мечислав — 29
 Святослав (Svatoslav) — 118, 277
 Сембратович, див. Сембратович Роман
 Сембратович В. — 77
 Сембратович Р., див. Сембратович Роман
 Сембратович Роман (Сембратович, Сембратович Р.) — 29, 33, 154, 270, 287, 296
 Сембратович С. — 275, 278
 Семенський Василь — 29
 Семенський Л. — 337
 Семкович Г. — 313
 Сенкевич Г. — 289
 Сеньків П. — 29
 Сербиненко А. М. — 31
 Сербинюк Юрій — 312
 Сергійчук В. — 42
 Середяк А. — 263
 Серкіз Я. — 41, 67

- Сестри Василянки — 339
 Сигаревич Дмитро — 29
 Сидоряк Симеон — 29
 Сидоряк Ю.— 29, 53
 Сильвестрович Марія — 39
 Симоненко Д.— 29
 Симоні Павло — 29
 Сингалевич С. П.— 29
 Синявський Антін (Синявський Антон) — 29, 32, 53
 Синявський Антон, див. Синявський Антін
 Сиренко С.— 29
 Сирко Иван Дмитриевич — 249
 Сирку Поліхроній (Сірко) — 29
 Ситник О.— 41, 67
 Сікорський Орест — 29
 Сілагій, див. Сіладі Шандор
 Сіладі Ш., див. Сіладі Шандор
 Сіладі Шандор (Сілагій, Сіладі Ш., Szilagyí, Szilagyí) — 174, 179, 304
 Сімович В., див. Сімович Василь
 Сімович Василь (Сімович В.) — 29, 315
 Сірий, див. Тищенко Юрій
 Сірко, див. Сирку Поліхроній
 Сідинський Юхим — 29, 53
 Січинський В.— 326
 Січинський М.— 309
 Січинський Мирослав — 29, 38
 Січинський Мстислав — 29
 Скжичинський А.— 313
 Скворода Г.— 285, 310, 313
 Скоропис-Йолтуховський Олександр — 29, 53
 Скотинський Йосип — 29
 Скочковський Лука — 29
 Скрипник Микола — 29
 Скрипчук В.— 29
 Слабченко Михайло — 22, 29
 Славинський Максим — 22, 29
 Сластьон Опанас — 29
 Словацький Ю.— 298
 Слотвинський К.— 248
 Служинська З.— 248—249, 253, 328
 Сльозка — 78, 197, 316
 Смаль-Стоцький Р.— 336
 Смаль-Стоцький С., див. Смаль-Стоцький Степан Йосипович
 Смаль-Стоцький Степан, див. Смаль-Стоцький Степан Йосипович
 Смерчанський Йосип — 29
 Сметана — 303
 Сметано А.— 29
 Смирнов А.— 31
 Смирнов П., див. Смирнов Павло
 Смирнов Павло (Смирнов П.) — 343—344
 Сміянець Федір — 29
 Смолуховський Мар'ян — 29
 Смоляк Станіслав — 29, 322
 Смотрицький М., див. Смотрицький Мелетій
 Смотрицький Мелетій (Смотрицький М.) — 324, 339
 Снигиревич О. Л.— 29
 Собиків Михайло — 29
 Соболевський О., див. Соболевський Олександр
 Соболевський Олександр (Соболевський О.) — 29, 306
 Созанський Іван — 29
 Сокальський М.— 33
 Соколов Д.— 29
 Соколов Леопольд — 29
 Соколовський Костянтин — 29
 Соколовський Р.— 29
 Сомко Яким — 337
 Сороко Яків — 33
 Сосенко Ксенофонт — 29
 Сохань П., див. Сохань П. С.
 Сохань П. С. (Сохань П.) — 43, 49
 Сохацький Ю.— 29
 Спіцин Олександр — 29
 Спожарський Євген — 29
 Сполітак С. А.— 29
 Срібний Федір — 29
 Сркуля С. (Srkuļj Stjepan) — 118—119, 277
 Ставничий Тимофій — 29
 Стадник Микола — 29, 53
 Стадницький К.— 341
 Стадницький О.— 341
 Станіслав Август (Stanisław August) — 318

- Станіславський Кость — 29
 Старжинський Станіслав — 29
 Старицька-Черняхівська Людмила — 29, 45, 53
 Старицький Михайло — 29
 Старков В. — 44—45, 47, 67, 91—92, 94, 97—101, 103—104, 106—107, 110—112, 114, 117—118, 120, 122, 125—127, 129—131, 133, 136—139, 141—142, 144, 146, 148—150, 155—157, 159—161, 163—167, 169—172, 174, 176, 178—183, 185—186, 188—190, 192—197, 199—200, 222, 224, 227, 231
 Старовойтенко І. — 48—49
 Старосольський В., див. Старосольський Володимир
 Старосольський Володимир (Старосольський В., Старосольський Володимир-Степан) — 29, 33—34, 275
 Старосольський Володимир-Степан, див. Старосольський Володимир
 Стасюк Василь — 281
 Стасюк Микола — 29
 Стаховський М. — 29
 Стахура Іван — 29
 Шашевський, див. Шашевський Євген
 Шашевський Є., див. Шашевський Євген
 Шашевський Євген (Шашевський, Шашевський Є.) — 210, 214, 330
 Стебельський Іван — 29
 Стеблій Ф., див. Стеблій Ф. І.
 Стеблій Ф. І. (Стеблій Ф.) — 45, 315, 326
 Стебницький Б. — 53
 Стебницький Іван — 29
 Стебницький Петро — 19—20, 29, 40, 53
 Степаненко Василь — 29
 Степаненко О. — 29
 Степанів І. — 29
 Степанівський Володимир — 29, 53
 Стерчо Петро — 37
 Стефан Великий — 302
 Стефан, св. — 311
 Стефаник В., див. Стефаник Василь
 Стефаник Василь (Стефаник В., Stefanyk Wasyl) — 18, 21, 29, 42, 54, 65, 249, 290, 335
 Стефанович Олександр — 29
 Стефанович Роман — 29
 Стецюк П. Б. — 307
 Стешенко І., див. Стешенко Іван
 Стешенко Іван (Стешенко І.) — 19—20, 22, 29, 53
 Шешкин Платон — 29
 Стойко Володимир — 37
 Стойков П. — 29
 Столбун Євфимій — 29
 Сторожев Василь — 29
 Стороженко О. — 285
 Стоцький, див. Смаль-Стоцький Степан Йосипович
 Стоцький Степан, див. Смаль-Стоцький Степан Йосипович
 Стражеско М. — 29
 Шрапешевський Іван — 29
 Штрипський Гядор — 29
 Штрунина Л. — 29
 Штудинський, див. Штудинський Кирило
 Штудинський К., див. Штудинський Кирило
 Штудинський Кирило (Вікторин К., Лаврін І., Зорян К., Штудинський, Штудинський К.) — 7, 29, 34—36, 41—42, 54, 80, 204, 207, 212, 230, 232—233, 235, 272, 278, 283, 303, 315—317, 323—324, 326, 333—334, 338, 347—348
 Штудинський Юрій — 29
 Шупин А. Д. — 31
 Шупницький Іван — 324
 Субтельний О. — 336
 Суворов А. С. — 32
 Судовщикова-Косач О. В. (Грицько Григоренко) — 25
 Сулковська Зінаїда — 29
 Сумцов, див. Сумцов Микола
 Сумцов М., див. Сумцов Микола
 Сумцов М. Ф., див. Сумцов Микола
 Сумцов Микола (Сумцов, Сумцов М., Сумцов М. Ф.) — 29, 124, 280, 285
 Сурмач М. — 32
 Сушко Олександр — 29
 Сярчинський Ф. — 248
 Сытин И. Д. — 31
 Табурянський П. — 33

- Танячкевич, див. Танячкевич Кость
Танячкевич Данило — 29, 53, 294
Танячкевич Кость (Танячкевич) — 152, 154—155, 294
Твардовський К. — 29, 46
Телішевський К., див. Телішевський Костянтин
Телішевський Костянтин (Телішевський К.) — 29, 275
Тельвак В. — 44, 46—47, 49
Гемницький Володимир — 22
Тен І. — 290
Тенянко Петро — 29
Теодорович Еммануїл — 29
Теодорович Роман — 29
Терешкович Леонтій — 29
Терлецький, див. Терлецький Омелян
Терлецький, див. Терлецький Остап
Терлецький Максим — 22, 29
Терлецький О., див. Терлецький Омелян
Терлецький О., див. Терлецький Остап
Терлецький Омелян (Терлецький, Терлецький О.) — 29, 72, 107, 153, 265, 295
Терлецький Остап (Терлецький, Терлецький О.) — 21, 29, 153, 270, 275, 295
Терниченко Олена — 29
Тершаківець Михайло, див. Тершаківець Михайло
Тершаківець М., див. Тершаківець Михайло
Тершаківець Михайло (Тершаківець Михайло, Тершаківець М.) — 29, 315
Тетеря, див. Тетеря Павло
Тетеря П., див. Тетеря Павло
Тетеря Павло (Моржковський, Тетеря, Тетеря П.) — 223, 331, 336—337
Тжемеський Є. — 29
Тимош, див. Хмельницький Тимош
Тимченко Євген — 29, 53
Тисовський О., див. Тисовський Олександр
Тисовський Олександр (Тисовський О.) — 34
Титляр, див. Титляр Михайло
Титляр М., див. Титляр Михайло
Титляр Михайло (Титляр, Титляр М.) — 115—116, 274
Тишкевич Михайло — 29, 34, 53
Тишковський, див. Тишковський Казимир
Тишковський К., див. Тишковський Казимир
Тишковський Казимир (Тишковський, Тишковський К., Tyszkowski) — 80, 210, 214, 330
Тищенко Ю., див. Тищенко Юрій
Тищенко Юрій (Сірий, Тищенко Ю., Тищенко-Сірий Юрій) — 29, 32, 41, 45, 48—49
Тищенко-Сірий Юрій, див. Тищенко Юрій
Тіменник З. — 345
Ткач Л. — 315
Ткаченко І., див. Ткаченко І. В.
Ткаченко І. В. (Ткаченко І.) — 45, 47
Ткаченко М., див. Ткаченко Михайло
Ткаченко Михайло (Ткаченко М.) — 29, 53, 323
Тобілевич Юрій — 29
Тодійчук О. — 43—44, 48, 343
Тойбнер Б. Г. (Teubner B. G.) — 22, 31
Токарівський Михайло — 29
Токарський — 340
Толстой, див. Толстой Л.
Толстой Л. (Толстой) — 77, 140, 156—158, 289—290
Толчинський Л. А. — 29
Томасик Йосиф — 29
Томашівський, див. Томашівський Степан
Томашівський С., див. Томашівський Степан
Томашівський Степан (Томашівський, Томашівський С.) — 29, 34, 53—54, 72, 75, 77, 103, 121, 180—183, 186, 191, 193—194, 196, 198, 204, 261—262, 279, 304—305, 309, 315
Томсен [?] — 100
Торделлі Торквато — 29
Трегубов Єлисей — 29
Третяк Ю. — 329
Трикулевська-Дубровська Ніна — 29
Тростникова Валентина — 29
Трубацький Лев — 29
Трутовський В. — 29

- Труш Іван — 29—30
 Туган-Барановський М. І.— 311
 Тулуб М. А.— 30
 Туписяк — 30
 Турбацький Л.— 260
 Туровський Д.— 30
 Турчевич, див. Турчевич А. О.
 Турчевич А. О. (Турчевич) — 118, 277
 Тутківський, див. Тутківський Павло
 Тутківський П., див. Тутківський Павло
 Тутківський Павло (Тутківський, Тутківський П., Тутковський П., Тутковський Павло, Тутковський Павло Аполлонович) — 30, 80, 232, 337, 342
 Тутковський П., див. Тутківський Павло
 Тутковський Павло, див. Тутківський Павло
 Тутковський Павло Аполлонович, див. Тутківський Павло
 Уберсбергер Ганс (Übersberger) — 30, 184
 Уголіні — 30
 Удайцька Гізела — 30
 Ульяновський В., див. Ульяновський В. І.
 Ульяновський В. І. (Ульяновський В.) — 49, 327
 Уляницький Володимир — 30
 Урусов К.— 32
 Устиянович Корнило — 30
 Ухтомський Е.— 257
 Ушаньов Олекса — 30
 Фабіян — 30
 Файбищенко Яків — 30
 Фап'яно Сандра — 37
 Фариняк Е.— 38
 Фариняк І., див. Фариняк Іван
 Фариняк Іван (Фариняк І.) — 22, 30, 32
 Федак Степан — 30, 53, 281
 Федасюк Н.— 296
 Федір Якович, див. Савченко Федір Якович
 Федоренко П., див. Федоренко П. К.
 Федоренко П. К. (Федоренко П.) — 30, 326
 Федорів І.— 67
 Федорович В.— 260
 Федорук О.— 37
 Федорук Я.— 41, 321, 331, 343
 Федорченко Іван — 30
 Федорчук Ярослав — 30
 Федюшка Микола (Микола Єв- шан) — 21, 25, 34, 53
 Федькович Ю.— 61, 260, 315
 Феолнюк А.— 317
 Феодосій — 30
 Фердинанд III — 179, 181, 304
 Ференц — 242
 Филевич, див. Філевич І.
 Филевич І., див. Філевич І.
 Филипович Є.— 31
 Філд Генрі — 30
 Філевич, див. Філевич І.
 Філевич І. (Филевич, Филевич І., Філевич) — 92—93, 95, 97—99, 248, 255
 Фінкель Людвик (Finkel L.) — 30, 254
 Фірсов Микола — 30
 Фішер Унвін — 30
 Флоринський Тимофій — 30
 Флоринський Ф.— 273
 Фльокт Іван — 30
 Форбес Нейл — 30
 Форович Володимир — 30
 Фортиновський Федір — 30
 Фортунатов Пилип — 30
 Франко, див. Франко Іван
 Франко І., див. Франко Іван
 Франко І. Я., див. Франко Іван
 Франко Іван (Франко, Франко І., Франко І. Я.) — 18—19, 22, 30, 41, 46—47, 54, 73, 77, 101, 105, 120, 163, 250, 252, 259—260, 262—263, 265, 271—274, 276, 278—279, 283, 285—287, 290, 292, 294—296, 299, 303, 315—317, 331, 333, 335, 339—340
 Франко О., див. Франко Ольга
 Франко Ольга (Франко О.) — 30, 43
 Франко Петро — 30
 Франко Тарас — 30
 Франц Йосиф — 298
 Франчук Іван — 30
 Фредегар (Фредергард, Fredegar) — 73, 103, 105, 258, 260, 262
 Фредергард, див. Фредегар
 Фрейтаг М.— 30

- Хамардюк Андронік — 30
 Хамец А.— 275
 Хамец Ксаверій — 30
 Харків Микола — 30
 Харлампович Віра — 30
 Харлампович К., див. Харлампович Костянтин
 Харлампович Костянтин (Харлампович К.) — 30, 53, 333
 Харов'юк Данило — 30
 Хвалевик Е. (Chwalewik E.) — 264, 341—342
 Хвойка В.— 274
 Хитрєнький Грицько — 30
 Хмарський В.— 43
 Хмельницький Юрій, див. Хмельницький Юрій
 Хмельницький, див. Хмельницький Богдан
 Хмельницький Б., див. Хмельницький Богдан
 Хмельницький Богдан (Хмельницький, Хмельницький Б.; Chmielnicki Bochdan) — 12, 72, 77, 91, 121, 123, 179, 181, 187, 193—194, 214, 304, 308—309, 317—318, 321, 328, 334, 338, 348
 Хмельницький Тимош (Тимош, Tumosz) — 224, 226, 338, 340
 Хмельницький Юрій (Хмельницький Юрій) — 220, 331, 338
 Хованський, див. Козловський
 Ховрюк Максим — 30
 Хомик Артим — 30
 Хомик В.— 30
 Хомич Ілько — 30
 Хоркавий Михайло — 30
 Хорошковський Юліян — 30
 Хоткевич Гнат — 30, 53
 Христюк П.— 31
 Худаш М. Л.— 298
- Цайсберг, див. Цайсберг Гайнріх
 Цайсберг Г., див. Цайсберг Гайнріх
 Цайсберг Гайнріх (Цайсберг, Цайсберг Г., Zeissberg) — 72, 77, 93, 96, 124, 130, 132, 250, 255, 282
 Цакле — 70
 Царнке Ф. (Zarnka) — 176, 301
 Цветаєв Дмитро — 30
- Цвібельдуфт — 30
 Цвіклінський Людвиг — 30
 Цебринський Ю.— 32
 Цегельський Г.— 259
 Цегельський Л., див. Цегельський Льонгін
 Цегельський Льонгін (Цегельський Л.) — 30, 53, 251
 Цегельський Р.— 340
 Цегельський Ю.-М.— 328
 Цегельські — 328
 Цеглинська З.— 30
 Цеглинський Г.— 287
 Цеглинський Микола — 30
 Цезар — 339—340
 Целевич Олег — 30
 Целевич Ю.— 247, 270, 288
 Целлермагер Йозеф — 30
 Цемановський І.— 31
 Цикаловський Михайло — 30
 Цисс Олександр — 30
 Цитрон М.— 31, 33
 Ціпановська О.— 30
 Ціппер, див. Ціппер А. Г.
 Ціппер А. Г. (Зіппер А. Н., Ціппер, Zipper A. H.) — 26, 207, 326
 Ціппер Генріх — 326
 Ціппер Філіп — 326
 Цісик В.— 32
 Ціперон — 339
 Ціцімірський (Cicimirscium, Cicimirscium M. G., Chiximirscium) — 220—221
 Цукерман Г. С.— 32
 Цурковський Євстафій — 30
- Чабан А.— 30
 Чагр — 251
 Чагри (Чагровичі) — 93, 95
 Чагровичі, див. Чагри
 Чайковський Андрій — 30, 43
 Чайковський Йосиф — 30
 Чайковський М., див. Чайковський Микола
 Чайковський Микола (Чайковський М.) — 30, 287
 Чапельський З.— 30
 Чарнецький Стефан — 337
 Чарнецькі — 341
 Чарторійський А. (Czartoryski Adam) — 318, 344

- Чарторийські (Czartoryski) — 202,
 204, 317—318, 320, 324
 Чекорський — 33
 Чепелянський В. — 30
 Чепіга — 30
 Черкасенко Спиридон — 30, 53
 Черкаський Гринарх — 30
 Чернецький Семен — 30
 Черни Адольф — 30
 Чернявський Микола — 30
 Черняхівський Олександр — 30
 Чертков В. — 35
 Чехівський Володимир — 30
 Чижевський Павло — 30
 Чикаленко Є., див. Чикаленко Євген
 Чикаленко Є. Х., див. Чикаленко
 Євген
 Чикаленко Євген (Чикаленко Є., Чи-
 каленко Є. Х.) — 20, 22, 30, 43—
 44, 48—49, 53
 Чикаленко Левко — 30
 Чикало М. — 36
 Чопівський Іван — 30
 Чорновол І. — 276
 Чубатий М., див. Чубатий Микола
 Чубатий Микола (Чубатий М.) — 37,
 317
 Чубинський — 146, 154
 Чубинський М., див. Чубинський
 Михайло
 Чубинський Михайло (Чубинсь-
 кий М.) — 30, 77, 144, 292
 Чубинський Павло — 292
 Чужбинський Михайло — 77
 Чумак Є. — 22
 Чупринка Григорій (Чупринка Гриць-
 ко) — 7, 30, 42
 Чупринка Грицько, див. Чупринка
 Григорій
 Шайноха — 187, 228, 309
 Шамрай Віктор — 22, 30, 53
 Шамрай Ольга — 30
 Шамрай Сергій — 22, 30
 Шанковський Лев — 37
 Шаповал М., див. Шаповал Микита
 Шаповал Микита (Шаповал М.) —
 30, 45, 53
 Шаповал Ю., див. Шаповал Ю. Г.
 Шаповал Ю. Г. (Шаповал Ю.) — 42,
 49, 267, 271, 296, 347—348
 Шараневич, див. Шараневич Ісидор
 Шараневич І., див. Шараневич Ісидор
 Шараневич Ізидор, див. Шараневич
 Ісидор
 Шараневич Ісидор (Шараневич, Ша-
 раневич І., Шараневич Ізидор) —
 30, 53, 76, 183, 307
 Шахматов А. А., див. Шахматов
 Олексій
 Шахматов Олексій (Шахматов А. А.) —
 30, 53, 311
 Шацька А. — 259
 Шашкевич М., див. Шашкевич Мар-
 кіян
 Шашкевич Маркіян (Маркіян, Шаш-
 кевич М., Szaszkiewicz Markian) —
 197, 271, 298, 315—316, 324
 Шварц К. — 30
 Шведюк Іван — 30
 Швейко Іван — 30
 Шевелів Борис — 30
 Шевельов Юрій — 37
 Шевченко, див. Шевченко Тарас
 Шевченко Л., див. Шевченко Людмила
 Шевченко Людмила (Шевченко Л.) —
 20, 30, 53, 337
 Шевченко Т., див. Шевченко Тарас
 Шевченко Т. Г., див. Шевченко Та-
 рас
 Шевченко Тарас (Шевченко, Шев-
 ченко Т., Шевченко Т. Г.) — 3—5,
 18, 35, 45—47, 54, 61, 74—75, 78—
 79, 96, 101, 104—105, 107, 113, 116,
 122, 129, 135—136, 138—139, 144,
 146, 148—150, 153, 156, 161—162,
 165—166, 174—175, 178, 193, 201,
 204—205, 210—212, 215—216, 218,
 232, 237, 247, 250, 252, 260—263,
 266—267, 270—271, 273—275,
 285—286, 289, 291, 296—297, 302,
 310, 314, 317, 324, 331—332, 336,
 338—339, 347
 Шевченко Харитон — 30
 Шевчук Г. — 343
 Шелест Ф. — 30
 Шелухин Сергій — 20, 30
 Шемет Володимир — 30
 Шендрік І., див. Шендрік Іван
 Шендрік Іван (Шендрік І.) — 34, 326
 Шенрок В. — 20, 53
 Шептицький А. — 263

- Шеремета С.— 35
 Шехович Л.— 270
 Шибанов П.— 30, 53
 Широцький Віталій — 30
 Широцький Кость (Щероцький) — 30, 53
 Шистовський Костянтин — 30
 Шишманов Іван — 30
 Шіман, див. Шіман Теодор
 Шіман Теодор (Шіман, Shiman) — 308
 Шкрібляк Микола, див. Шкрібляк Микола
 Шкрібляк В., див. Шкрібляк Василь
 Шкрібляк Василь (Шкрібляк В.) — 22, 30
 Шкрібляк Микола (Шкрібляк Микола) — 30, 53
 Шмигельський Андрій — 274
 Шмигельський Михайло — 30
 Шмідт, див. Шмідт П. І.
 Шмідт П. І. (Шмідт) — 30, 32
 Шміт Федір — 30
 Шнайдер Армаңдо — 30
 Шольп Євген — 30
 Шопен — 303
 Шостаковський Іван — 30
 Шпаковський Михайло — 30
 Шпачинський Микола — 30
 Шпецер С. М.— 30
 Шпитковський Іван — 30, 53
 Шпитько Осип — 30
 Шпойнаровський, див. Шпойнаровський Сергій
 Шпойнаровський С., див. Шпойнаровський Сергій
 Шпойнаровський Сергій (Шпойнаровський, Шпойнаровський С.) — 177, 302
 Шраг Ілля — 30, 42, 53
 Шрадер — 30
 Шрамченко Олександр — 30, 53
 Шрете Алоїз — 30
 Штангевс Федір — 30
 Штейнгель Федір — 30
 Штепа Костянтин — 30
 Штоєтін фон — 30
 Штойко П.— 44
 Шубравська М.— 249
 Шуйська Марія — 30, 53
 Шульга В.— 45
 Шульга Ф.— 35
 Шульгин Олександр — 37
 Шульгин Я., див. Шульгин Яків
 Шульгин Яків (Шульгин Я.) — 30, 53, 285
 Шумер Софія — 249
 Шумська Марія — 22
 Шупський М.— 35
 Шуст Я. Ф.— 339
 Шустакевич Микола — 30
 Шухевич В., див. Шухевич Володимир
 Шухевич Володимир (Шухевич В., Šuchevyč Volodymyr) — 22, 30, 53, 265, 272, 342
 Шухевич Зенон — 30
 Шухевич М., див. Шухевич Микола
 Шухевич Микола (Шухевич М.) — 30, 281
 Шухевичі — 77, 101, 259
 Щеглова С.
 Щепотьев В.— 30
 Щербаківський В., див. Щербаківський Вадим
 Щербаківський Вадим (Щербаківський В.) — 30, 256
 Щербан Євгенія — 30
 Щербина В., див. Щербина Володимир
 Щербина Володимир (Щербина В.) — 30, 274, 343
 Щероцький, див. Широцький Кость
 Щітківський І., див. Щітківський Іван
 Щітківський Іван (Щітківський І.) — 20, 30, 53
 Щукін Іван — 30
 Щурат, див. Щурат Василь
 Щурат В., див. Щурат Василь
 Щурат В. Г., див. Щурат Василь
 Щурат Василь (Щурат, Щурат В., Щурат В. Г.) — 21, 30, 54, 77, 94, 248, 252, 260, 281, 315
 Щурат С.— 252
 Щуровський В.— 294
 Югурта Салюстій — 339
 Юзефович, див. Юзефович Ян Томаш
 Юзефович Я. Т., див. Юзефович Ян Томаш

- Юзефович Ян Томаш (Юзефович, Юзефович Я. Т.) — 123, 279
 Юргер Ян — 30
 Юркевич Віктор — 30
 Юркевич Левко — 30
 Юркевич Леонід — 30
 Юркевич Михайло — 30
 Юркевич Осип — 30
 Юшков Серафим — 30
- Яблоновський Олександр — 30
 Яблоновські — 317
 Яворницький Д. І., див. Яворницький Дмитро Іванович
 Яворницький Д., див. Яворницький Дмитро Іванович
 Яворницький Дмитро Іванович (Еварницький, Эварницкий Д. И., Яворницький Д., Яворницкий Д. I.) — 30—31, 41, 69, 91—93, 95, 247, 249, 252, 274
 Яворський В. — 33
 Яворський Василь — 30
 Яворський Вікентій — 22, 30
 Яворський Юліян — 30
 Ягич В., див. Ягич Ватрослав
 Ягич Ватрослав, див. Ягич Ватрослав
 Ягич В., див. Ягич Ватрослав
 Ягич Ватрослав (Ягич В., Ягич Ватрослав, Ягич В., Ягич Гнат, Ягич, Jagić) — 30, 53, 77, 129, 283, 323
 Ягич Гнат, див. Ягич Ватрослав
 Ягич, див. Ягич Ватрослав
 Язловецький Ю. — 268
 Якибюк Василь — 30, 53
 Якибюк Лукіян — 30, 53
 Якобчук С. О. — 45
 Яковенко Н. — 336
 Яковлів Андрій — 30
 Якшич І. Ф. — 30
 Ямпольська Ганна — 22, 30, 53
 Ямпольська Ольга — 22
 Ямпольська Юлія — 22
 Ямпольський Володимир — 22, 30
 Ямпольський Іван — 22
 Ямпольський Лев — 30
 Ян — 30
 Ян Казимир Ваза (Іван Казимир, Ян Казимир, Ioan Casimir) — 79, 187, 193, 221, 309, 321, 336—337
 Яневський С. — 30
- Яницький Теодор — 30
 Янковський Андрій — 30
 Янковський Борис — 30
 Яновицький В'ячеслав — 30
 Яновська Любов — 30
 Яновський А. — 30
 Януш Богдан — 30
 Янчинський (Йончинський, Janczynski, Jacyzynski) — 242
 Ярема С. — 68
 Яременко І. — 33
 Яремова Мирослава — 30
 Яричевський, див. Яричевський Сильвестр
 Яричевський С., див. Яричевський Сильвестр
 Яричевський Сильвестр (Яричевський, Яричевский С.) — 77, 154, 270, 287, 295
 Яроновецький Ф. — 30
 Ярослав — 264
 Ярош Володимир — 31
 Ярошевич Андрій — 31
 Ярошевська Марія — 31
 Ярошевський Б., див. Ярошевський Богдан-Валеріян
 Ярошевський Богдан, див. Ярошевський Богдан-Валеріян
 Ярошевський Богдан-Валеріян (Ярошевський Б., Ярошевський Богдан) — 31, 34, 42
 Ярошенко Володимир — 31
 Ясинський Г. — 31
 Ясинський М. — 274
 Ясінський Б. — 288
 Ястребов Володимир — 31
 Ястребов Микола — 31
 Яцимирський Олександр — 31
 Яцкевич Яків — 31, 53
 Яцків М., див. Яцків Михайло
 Яцків Михайло (Яцків М.) — 31, 295
 Яцковий Михайло — 31
 Яцковський Михайло — 31
 Ящуржинський Хрисанф — 31
- Aleksandr — 271
 Arneth, див. Арнет Альфред
 Barwiński Ewgeniusz, див. Барвінський Євген Іванович

- Becker Reinhard — 31
 Bethlen Ferencz — 186, 190, 309, 311
 Boleslaus I — 250
 Buck, див. Бук Вальдемар
 Buck Woldemar, див. Бук Вальдемар
 Büdinger, див. Бюдінгер Макс
 Büsching, див. Бішінг Антон-Фрідріх
 Büsching Anton Friedrich, див. Бішінг Антон-Фрідріх
- Carl, erzherzog, див. Карл, ерцгерцог
 Charles-Lavauzenne H.— 299
 Chiximirscium, див. Ціцимірський
 Chmielnicki Bochdan, див. Хмельницький Богдан
 Chodkiewicz Jan Karol — 318
 Chwalewik E., див. Хвалевик Е.
 Cicimirscium, див. Ціцимірський
 Cicimirscium M. G., див. Ціцимірський
- Czartoryski, див. Чарторийський
 Czartoryski Adam, див. Чарторийський А.
 Czarnkowski Jan — 328
- Dvorak H.— 246
 Dzeduszycski, див. Дідушицькі
 Dzeduszyszcy, див. Дідушицькі
 Dzeduszyszcy Józef, див. Дідушицький Юзеф
 Dzeduszyszcy Włodzimierz — 342
- Euthemius — 306
- Finkel L., див. Фінкель Людвик
 Fredegar, див. Фредегар
 Freiherr F. P.— 256
- Gehring, див. Gehring Johannes
 Gehring Johannes (Gehring) — 166, 299
 Goetz Leopold Karl, див. Гетц Леопольд-Карло
 Golichowski N., див. Голіховський
 Golichowski N., див. Голіховський
 Goll, див. Голь Яр.
 Gorzkowski, див. Горжковський Мар'ян
 Gorzkowski Marian, див. Горжковський Мар'ян
- Grabowski A., див. Грабовський А.
 Grassauer F.— 305
 Grzybowski S.— 318
 Guépin, див. Guépin Alphonse
 Guépin Alphonse (Guépin) — 166, 299
- Halban Alfred — 118, 277
 Hampel A.— 110, 266
 Hannibal, див. Ганнібал
 Helmolt Hans F.— 301
 Herzberg-Fränkell, див. Герцберг-Френкель Зигмунд
 Hiertemann, див. Гіртеман Карл
 Hoetzsch Otto, див. Гетч Отто
 Hoffmann, див. Гофман Я.
 Hölzel E.— 31
 Horák B.— 258
 Höttsch, див. Гетч Отто
 Huber, див. Губер Альфонс
 Hurmuzaki, див. Гурмузаки Увдокси
 Huzar-Struk D.— 289
- Ireček, див. Їречек Костянтин Йосиф
 Ioan Casimir, див. Ян Казимир Ваза
- Jagić, див. Ягич Ватрослав
 Janczynski, див. Янчинський
 Jasnoborski (Jasnogurski) — 236
 Jasnogurski, див. Jasnoborski
 Jasnokwiski — 236
 Jaudocha, baba — 259
 Jączynski, див. Янчинський
 Jorga N., див. Йорґа М.
 Josaphat, saint — 166, 299
 Józef II — 254
- Kadłubek Vicentius, див. Кадлубек В.
 Kaindl, див. Кайндль Раймунд Фрідріх
 Kaindl R. F., див. Кайндль Раймунд Фрідріх
 Kaindl Raimund F., див. Кайндль Раймунд Фрідріх
 Kamiński A., див. Камінський Андрій
 Kamolowa D.— 318
 Karge, див. Карґе Пауль
 Karge Paul, див. Карґе Пауль
 Karolczak K., див. Карольчак К.
 Karolus, див. Карл
 Kennedy Crimsted P.— 328

- Kętrzyński W.— 317
 Köchly, див. Кехл Г.
 Köchly Hermann, див. Кехл Г.
 Konrad I — 282
 Konstantinus, slavenapostel, див. Кирило
 Korzeniowski J.— 319
 Kozak S.— 42
 Krasieński, див. Красінські
 Krček F., див. Krček Fr.
 Krček Fr. (Krček F.) — 252, 256
 Krusch B.— 258
 Krzyczewski Stanisław Michał — 328
 Kubala, див. Кубаля Людвік
 Kurillus, див. Кирило

 Labuda G.— 258
 Lacombe Paul, див. Лякомб Пауль
 Leger L., див. Леже Л.
 Leopold I — 256
 Levytsky Modest, див. Левицький Модест Пилипович
 Libersberger, див. Ліберсбергер
 Lukan W.— 304
 Lukinich Imre, див. Лукинич Імре
 Lukinicz, див. Лукинич Імре
 Łupuł Wasil — 338

 Maria Theresia, див. Марія-Тереза
 Matejko — 319
 Methodius, див. Мефодій
 Michałowski Jakub, див. Михайловський Як.
 Migne, див. Мінь Я.-П.
 Migne J. P., див. Мінь Я.-П.
 Milkowicz Wladimir, див. Мількович Володимир
 Muczyński K.— 318
 Mühlbacher, див. Мюльбахер Енгельберт

 N. N.— 251, 255, 277, 289, 308, 310—311
 Napoléon, див. Наполеон III
 Naruszewicz, див. Нарушевич Адам-Станіслав
 Niessel, див. Ніссель А.
 Nistor J., див. Нестор-літописець

 Olbracht Jan — 271
 Orzechowski Stanisław — 328

 Ossoliński, див. Оссолінські
 Ossoliński Jerzy — 328
 Otto III — 250

 Quatremère E. (Quatrmere) — 140, 290
 Quatrmere, див. Quatremère E.

 Paska Jan Chryzostom — 324
 Perthes Justus, див. Пертес Юстус Йоган Георг
 Pertz G. H.— 104, 262
 Peyfuss M. D.— 304
 Polen [?] — 95, 252
 Poniatowski Józef — 265
 Pribram, див. Пшібрам Альфред Франц
 Přibram, див. Пшібрам Альфред Франц
 Pritsak O., див. Прицак Омелян
 Pritsak Omeljan, див. Прицак Омелян
 Puławski Fr.— 319

 Rachid Eddin, див. Рашид-Еддін
 Rachid-ed-din, див. Рашид-Еддін
 Rachid-ed-Din, див. Рашид-Еддін
 Radziwiłł A. S., див. Радзивілл Альбрехт Станіслав
 Redlich, див. Редліх Освальд
 Reicke R.— 285
 Roder C. G.— 31
 Rosanda — 338
 Rudolf IV — 285

 Samo, див. Само
 Satke, див. Сатке Владислав
 Satke W., див. Сатке Владислав
 Savoyen Eugen von, princ — 284
 Shiman, див. Шіман Теодор
 Sigismund III (Zygmund III) — 324, 340
 Słoczyński H. M.— 319
 Skulj Stjeran, див. Сркуля С.
 Stanisław August, див. Станіслав Август
 Stefanyk Wasyl, див. Стефаник Василь
 Šucevuč Volodymyr, див. Шухевич Володимир
 Svjatoslav, див. Святослав
 Szaszkiewicz Markian, див. Шашкевич Маркіян

Szilagyı, див. Сіладі Шандор
Szilagyı, див. Сіладі Шандор

Teubner B. G., див. Тойбнер Б. Г.

Trübner K. J.— 31

Turska J.— 336

Tymosz, див. Хмельницький Тимош

Tyszwicz M.— 342

Tyszkowski, див. Тишковський
Казимир

Übersberger, див. Уберсбергер Ганс

Veith Paul, див. Вайт Пауль

Vemaj Johann — 31

Volkov Th., див. Вовк Федір

Wanklova Madlenka, див. Ванкльо-
ва М.

Wattenbach, див. Ваттенбах Віль-
гельм

Wiehert E.— 285

Zakzrewski St.— 327

Zarnka, див. Царнке Ф.

Zeissberg, див. Цайсберг Гайнріх

Zelman Jud — 259

Zerkowski E.— 319

Zipper A. H., див. Ціппер А. Г.

Zygmund III, див. Sigismund III

6. ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Австрія (Oesterreich, Österreich) — 17, 31, 74—76, 99, 179, 182—183, 250—251, 253, 271, 279, 281, 285, 293, 300, 303—304, 313, 336. Див. Австро-Угорщина
- Австро-Угорська імперія, див. Австро-Угорщина
- Австро-Угорщина (Австро-Угорська імперія) — 22, 33, 270, 275, 281, 302. Див. Австрія
- Альта, м.— 267
- Альтона — 268
- Англія — 32, 336
- Аслан-городок — 268
- Афон, півострів — 281
- Балкани, див. Балканський півострів
- Балканський півострів (Балкани, Balkanhalbinsel, Balkanländer) — 118, 277, 283
- Бахмут, м.— 31
- Белград, м.— 17, 283
- Белелуя, с.— 330
- Белзчина — 348
- Бельгія — 301
- Бережани, м.— 180, 247, 261, 277, 329
- Берестечко, м-ко — 80, 208, 230, 328, 340
- Берлін (Berlin), м.— 17, 31, 118, 131, 253, 262, 267, 269, 277, 307, 311—312, 323, 344
- Біла Русь, див. Білорусь
- Біла Церква, м.— 319
- Білорусь (Біла Русь, Пінщина) — 265, 318, 335—336
- Благовіщенськ, м.— 33
- Болгарія (Болгарська держава, Bulgaren) — 17, 282—283
- Болгарська держава, див. Болгарія
- Болівія — 302
- Болохов — 303
- Болоховская земля, див. Болоховські землі
- Болоховські землі (Болоховская земля) — 303
- Борисоглебск, м.— 32
- Борщівський повіт — 124
- Бразилія — 302
- Бранденбургія — 187
- Броди, м.— 33, 316
- Будапешт (Пешт, Budapest, Budapestini, Pest), м.— 110, 252, 276, 304, 309, 311
- Букарешт, див. Бухарест
- Буковина (Буковинська Русь, Північна Буковина, Bukowina, Bukowiner) — 74, 95, 98, 103, 116, 122, 135, 140, 176, 178, 186, 188, 191—193, 198, 201, 246, 252—253, 255—257, 259—260, 287, 295, 300—303, 306, 310—314, 316, 325, 347. Див. Україна
- Буковинська Русь, див. Буковина
- Бухарест (Букарешт), м.— 179, 305
- Бучацький повіт — 299
- Бучач, м.— 125
- Вайсер Гірш (Waisser Hirsch) — житлово-рекреаційна дільниця Дрездена — 55—56

- Варшава (Warszawa), м.— 17, 31—32, 42, 54, 60, 74, 79—80, 86, 95, 209, 222, 227, 230, 237—238, 242, 249, 254, 258, 260, 269, 274, 312, 318—320, 322—323, 325, 329, 331, 336, 341, 344, 346
- Вашингтон, див. Вашингтон
- Вашингтон (Вашингтон), м.— 267, 288
- Велеснів, с.— 299
- Великі Бірки, с.— 253
- Великобританія — 301
- Великое княжество Литовское (Великое Княжество Литовское) — 118, 277, 341. Див. Україна
- Великое Княжество Литовское, див. Великое княжество Литовское
- Великоруська територія, див. Росія
- Велічка, м.— 320
- Венеція, див. Венеція
- Венеція (Венеція), м.— 182, 306
- Вецяяр, табір військовополонених українців — 329
- Вижилівка, с.— 289
- Вильно, м.— 118, 277
- Витків Новий, повіт — 92, 100, 106, 125, 148, 178, 223
- Відень (Wien), м.— 17, 22, 31—33, 35, 54—57, 63, 65, 68, 74, 76—78, 84, 91—96, 98—99, 101—106, 109—113, 115—116, 118—120, 122, 124—129, 131—132, 134—139, 141—143, 146—150, 153—154, 156, 158, 160—167, 172, 176, 179—183, 190, 207, 246, 248—254, 256, 260, 262—263, 265—266, 269, 272, 275—279, 282, 284, 287, 291—295, 299—302, 305—306, 309, 323, 326, 329, 331
- Візантія — 301
- Вінниця, м.— 333
- Вінніпег, див. Вінніпег
- Вінніпег (Winnipeg), м.— 22, 32, 294, 316
- Владикавказ — 55—57, 63, 108—109, 126, 128, 161
- Волинська область — 318
- Волинський край, див. Волинь
- Волинь (Волинская земля, Волинський край, Wolhynien) — 118, 256, 264, 277, 280, 289, 328, 341. Див. Україна
- Волинская губерния — 342
- Волинская земля, див. Волинь
- Восточная Сибирь — 340
- Вроцлав (Wrocław), м.— 249, 258, 260, 313, 318—320, 328, 334—337
- Галицька Русь, див. Галичина
- Галицька Волинь, див. Галичина
- Галицька держава, див. Галичина
- Галицька земля, див. Галичина
- Галицька Русь, див. Галичина
- Галицька Україна, див. Галичина
- Галицьке княжество, див. Галицьке князівство
- Галицьке князівство (Галицьке княжество) — 70, 74, 107, 251, 259, 264, 283, 288, 297
- Галицьке намісництво — 15, 34—35, 254
- Галицько-Волинська держава — 70, 325
- Галицько-Володимирська Русь — 307
- Галич, м.— 93, 251, 267, 307
- Галичина (Галицька Русь, Галицька Волинь, Галицька держава, Галицька земля, Галицька Русь, Галицька Україна, Західна Галичина, Підкарпаття, Прикарпаття, Східна Галичина, Юго-Западна (Галицька) Русь, Galicja, Galicya, Galizien) — 15, 22, 31, 60, 71—74, 92—93, 97—99, 105—106, 116, 120, 122, 125, 130, 144, 159, 176, 201, 205, 218, 227, 233, 245, 248, 250—252, 254—256, 259, 261, 265, 267, 270, 272, 274, 276—277, 279—284, 286, 288, 294, 297, 299—300, 302, 305, 307—308, 315, 323—325, 337, 342, 347. Див. Україна
- Галле, м.— 267
- Гамбург (Hamburg), м.— 113, 251, 267—268
- Гвоздець, с.— 277
- Гданськ, див. Гданськ
- Гельсінкі, м.— 299
- Гетьманська Україна, див. Гетьманщина
- Гетьманщина (Гетьманська Україна) — 49, 340. Див. Україна
- Глухів, м.— 336
- Городенка, м-ко — 188, 309
- Городенківщина — 309

- Грац, м. — 17
 Греція — 289
 Гуцульщина (Huculščyna, Hucul-szczuzna) — 246, 265, 342. Див. Україна
- Гданськ (Гданськ, Gdańsk), м. — 209—210, 214, 258, 260, 328
 Геттінген, м. — 267
 Гота (Gotha), м. — 283, 301—302, 305, 346
- Данія — 313
 Держава Гуагідів — 290
 Дін, м. — 321
 Дітройт, м. — 313
 Дніпро, р. — 344
 Дніпропетровськ (Катеринослав), м. — 33, 332—333
 Довжанці, с. — 253
 Долішній Сян, р. — 302, 325
 Древня Русь — 248
 Дрезден, м. — 55
 Дрогобич, м. — 43—44, 46, 270, 286, 297
 Дуля, м. — 277
 Дунай, р. — 270, 287, 292
- Європа, див. Європа
- Європа (Європа, Південно-Західна Європа, Схід Європи, Східна Європа, Eurora, Eurorae, Eurorae Centro-Orientalis, Osteuropa, Südsteuropa) — 11, 14, 17, 39, 79—80, 222, 227, 250—251, 258, 267, 269, 275, 283—284, 296, 301, 304, 308, 311, 320, 336, 344, 346
- Женева, м. — 33, 328
 Жешів, див. Ряшів
 Житомир, м. — 35, 319, 333
 Жовква, м. — 261, 331
 Жовківський повіт — 109
 Журавненщина — 35
 Журавно, м. — 35
- Загреб, м. — 283
 Закарпатська Україна, див. Закарпаття
 Закарпаття (Закарпатська Україна, Підкарпатська Русь, Підкарпаття) — 201, 299, 325, 339, 347. Див. Україна
- Залісці, с. — 253
 Заліщики, м. — 33
 Замостя (Zamość), м. — 35, 327
 Запоріжжя, м. — 44, 47, 91
 Запорізька Січ — 265
 Запороже (Запорожье) — 91, 249
 Запорожье, див. Запороже
 Зарваниця, с. — 25
 Затурка, с. — 328
 Західна Галичина, див. Галичина
 Західна Україна (Західня Україна, ЗУНР) — 41, 60, 72, 78—79, 201, 205, 208, 234, 244, 256, 323, 325—326, 331, 333—334, 339, 347—348. Див. Україна
 Західне Поділля, див. Поділля
 Західний Буг, р. — 300
 Західня Україна, див. Західна Україна
- Збараж, м. — 277
 Збруч, р. — 278
 Звенигород, с. — 11
 Здолбунів, м. — 31
 З'єднані Держави Америки, див. США
- Зіньків, м-ко — 330
 ЗУНР, див. Західна Україна
- Іваничівський район — 318
 Індія — 301
 Інсбрук, м. — 250
- Кавказ — 160, 244, 348
 Казімеж (нині частина Кракова), м. — 320
- Каменецкий повіт, див. Камянецький повіт
 Каменецкий повіт, див. Камянецький повіт
 Камінка Струмилова, див. Кам'янка Струмилова
 Камянецький повіт (Каменецкий повіт, Каменецкий повіт) — 92, 247
 Кам'янець-Подільський, м. — 326
 Кам'янка Струмилова (Камінка Струмилова), с. — 188, 328
 Канада — 17, 39, 50
 Канів, м. — 333

- Карпати — 95, 302, 325. Див. Україна
 Карпатська Русь — 69, 92, 248. Див. Україна
 Катеринослав, див. Дніпропетровськ
 Киданів, с.— 253
 Киевская земля, див. Київська Русь
 Киевская область (Київщина) — 107, 264, 284
 Київ (Київ), м.— 6, 8, 18, 20—23, 31—33, 36—37, 41—49, 54—56, 58—59, 61, 64, 74, 80—82, 84, 87, 91—92, 94, 97—101, 103—104, 107, 110—111, 114—115, 117—118, 120, 122—123, 125—127, 129, 131, 133, 136—139, 141—142, 144, 146, 148—150, 155—157, 159—161, 163—167, 169—172, 174, 176, 178—183, 185—186, 188—190, 192—197, 199—201, 203—220, 222, 224—225, 227—229, 231—245, 247, 249, 259, 262—264, 267, 271—274, 276—277, 280, 285, 287—289, 292—293, 296, 298, 303, 307, 310—311, 315, 320, 322—323, 326—327, 329—330, 332—334, 336—348
 Київська земля, див. Київська Русь
 Київська Русь (Киевская земля, Київська земля, Кієвська земля, Кієвська земля) — 78, 107, 111, 113, 264, 266, 344. Див. Україна
 Київщина, див. Киевская область
 Кирилівська стоянка — 274
 Кисловодськ, м.— 55, 59, 244, 348
 Кієвська земля, див. Київська Русь
 Кієвська земля, див. Київська Русь
 Кіцмань, м.— 295, 302
 Клуж, м.— 304
 Коломийщина — 309
 Коломия, м.— 35, 276, 295, 302, 339
 Копенгаген, м.— 267
 Краків (Сгасовіае, Кракау, Кракów, Wawel (част. Кракова), м.— 17, 54, 202—203, 206, 209—210, 212, 221, 226, 230, 250, 254, 258, 260, 263, 268—269, 276, 306, 318—320, 322, 324, 328—329, 331, 334, 336—337, 341—342, 344, 346, 348
 Кресенбрунн, див. Кресенбрунн
 Кресенбрунн (Кресенбрунн), м.— 70, 74, 96, 102, 254—255, 258, 285
 Крим — 269. Див. Україна
 Кристинополь, м.— 277
 Крит, див. Кріт
 Кріт (Крит), о.— 116, 275
 Курське земство — 32
 Лежайськ, м-ко — 277
 Лемківщина — 269, 339
 Ленинград, див. Санкт-Петербург
 Ленинград, див. Санкт-Петербург
 Липськ, див. Ляйпциг
 Литва — 35, 187, 335
 Литва-Русь — 248
 Лівобережжя, див. Східна Україна
 Лівобережна Україна, див. Східна Україна
 Лиський повіт — 296
 Локачі, м-ко — 328
 Луцьк, м.— 45, 49, 289, 318, 332
 Ляйпциг, див. Ляйпциг
 Ляйпциг (Липськ, Ляйпциг, Leipzig), м.— 22, 31—32, 74, 166, 176, 246, 253, 256, 262, 299, 301—302, 314, 338
 Львів (Львов, Lemberg, Leopoli, Lwów), м.— 5, 18, 22, 31—36, 40—48, 54—58, 60—61, 63—67, 76—80, 82, 84, 87, 92, 94—100, 102, 104—106, 108—113, 115, 117—119, 121—124, 126—128, 133—134, 137, 139—143, 145—147, 150—152, 154—163, 166, 168—175, 177, 183, 185, 187—191, 193, 195—198, 200—219, 221—222, 224—226, 228—229, 231—254, 259, 261—273, 275—279, 281—283, 286—290, 292, 294—304, 306—320, 322—342, 345—348
 Львівська область (Львівщина) — 55, 191, 248, 330, 337
 Львівська Русь — 308
 Львівські Новосілки, с.— 271, 316
 Львівщина, див. Львівська обл.
 Львов, див. Львів
 Льговське повітове земство — 32
 Малороссія, див. Україна
 Миколаїв, м.— 333
 Молдава, див. Молдавія
 Молдавія (Молдава, Moldavia) — 182, 200, 305—306, 316, 328
 Монастирець, с.— 296

- Москва, м.— 17, 22, 31—33, 43, 74, 80, 118, 180—181, 183, 206, 267, 273—274, 277, 305, 311, 329, 331—334, 336—337, 342—343
- Московщина, див. Росія
- Мюнхен (München) м.— 251, 262, 269, 286, 304
- Наддніпряньська Україна, див. Наддніпрянщина
- Наддніпрянщина (Наддніпряньська Україна) — 247, 275, 324
- Нестерівці, с.— 253
- Нижня Саксонія — 267
- Ніжин, м.— 36
- Німеччина (Deutschland, Germania) — 17, 31, 33, 50, 55, 104, 222, 258, 269, 284, 288, 307, 314, 328
- Новгород-Сіверське намісництво — 326
- Новий Сад, м.— 17
- Нью-Йорк, див. Нью-Йорк
- Нью-Йорк (Нью-Йорк), м.— 22, 32, 42—44, 46—48, 222, 247, 259, 270, 286, 288, 299, 321, 326, 328—329, 331—332, 347—348
- Одеса (Одесса), м.— 32—33, 109, 118, 277, 333
- Одесса, див. Одеса
- Осло, м.— 79, 227
- Очаків, м.— 254
- Павлівка (Порицьк), с.— 318
- Париж (Paris), м.— 17, 31, 42, 46—48, 110, 165—166, 222, 256, 263, 266—267, 286, 289—290, 299, 323, 329, 334, 344
- Переворськ, див. Пшеворськ
- Перемиський повіт — 124
- Перемиськ, м.— 11, 261, 276, 295, 325
- Петербург, див. Санкт-Петербург
- Петроград, див. Санкт-Петербург
- Петропавловська фортеця — 338
- Пешт, див. Будапешт
- Пилявці, с.— 318
- Пинское Полесьє, див. Полесьє
- Південна Україна — 44, 47, 91. Див. Україна
- Південно-Західна Європа, див. Європа
- Північна Буковина, див. Буковина
- Північна Осетія — 55
- Північно-західна Україна — 302. Див. Україна
- Підгірщина, див. Прикарпаття
- Підгір'я, див. Прикарпаття
- Підкарпатська Русь, див. Закарпаття
- Підкарпаття, див. Галичина
- Підкарпаття, див. Закарпаття
- Підляшшя — 325, 347—348
- Пінщина, див. Білорусь
- Полєбради, м.— 289
- Поділля (Західне Поділля, Поділля галицьке, Поділя, Podolien) — 55, 118, 253, 276—278, 289, 330—331, 341. Див. Україна
- Поділля галицьке, див. Поділля
- Поділя, див. Поділля
- Познань (Poznań), м.— 265, 340
- Покуття (Покутя) — 118, 220, 276—277, 302, 316
- Покутя, див. Покуття
- Полесьє (Пинское Полесьє) — 262, 341—342. Див. Україна
- Полтава, м.— 281, 310, 333
- Полтавська губернія — 32
- Полтавщина — 311, 323, 333, 336
- Польша, див. Польща
- Польща (Польша, Річ Посполита, Polen, Pologne, Polonia, Poloniae regni, Polska, Polska) — 17, 35, 39, 60, 72, 179, 193—194, 209, 223, 228, 248—249, 253, 264—265, 268—269, 279, 284, 296, 298, 301, 304, 306, 309, 318, 322, 324, 328—329, 334—337, 340—342, 344, 346
- Порицьк, див. Павлівка
- Поториця, с.— 337, 342
- Правобережжя, див. Правобережна Україна
- Правобережна Україна (Правобережжя) — 274, 330, 337. Див. Україна
- Прага (Praha), м.— 17, 20, 22, 32—33, 54, 86, 151, 189, 256, 258, 265, 293, 314, 345
- Придніпряньська Україна — 80, 223. Див. Україна
- Прикарпатська Русь — 251, 276
- Прикарпаття (Підгірщина, Підгір'я) — 116, 126, 275. Див. Галичина

- Прилуки, м.— 333
 Проскурівський повіт — 289
 Пряшів, м.— 299
 Пулави, м.— 318
 Пшеворськ (Переворськ), м.— 277

 Радехів (Radziechów), м.— 55—56, 63, 120
 Радехівський повіт — 330
 Радехівський район (Радехівщина) — 248, 255
 Радехівщина, див. Радехівський район
 Радзивилів, м.— 33
 Рим, м.— 331
 Річ Посполита, див. Польща
 Рогатин, м.— 295
 Росія, див. Росія
 Російська імперія, див. Росія
 Російська Федерація, див. Росія
 Росія (Великоруська територія, Московщина, Росія, Російська імперія, Російська Федерація, Россия, Російське государство, Російське Государство, Russisches Reich, USSR) — 17, 32—33, 35, 43, 49, 55, 79, 92, 113, 223—224, 248, 267—269, 271—272, 275, 287, 292, 297, 307, 310, 322, 328, 334, 336—338, 344
 Россия, див. Росія
 Російське государство, див. Росія
 Російське Государство, див. Росія
 Румунія (Rumänen) — 181, 302, 305, 314, 335
 Русь (Русь буковинська, Русь львівська, Rus) — 72, 107, 134, 174, 178, 246, 308, 344
 Русь буковинська, див. Русь
 Русь львівська, див. Русь
 Ряшів (Жешів), м.— 277, 298, 306

 Савт-Бавнд-Брук, м.— 312
 Самбір, м.— 277
 Санкт-Петербург (Ленинград, Ленінград, Петербург, Петроград, Petersburg, Sankt Petersburg), м.— 17, 31—33, 35, 91, 140, 180, 210, 247, 249, 252, 256, 261—262, 267, 283, 290, 306, 311, 329, 331, 338
 Саратов, м.— 338

 Свидник, м.— 299
 Семигород, м.— 188
 Сербія (Serbie) — 17, 283
 Серет, м-ко — 295
 Сіверщина — 336
 Сідней, м.— 299, 329
 Скала, м-ко — 55—57, 63, 120—121, 147, 157, 278
 Славське, смт — 67
 Слобідська Україна — 322. Див. Україна
 Словечано-Овруцький кряж — 342
 Словечна, р.— 342
 Словянщина, див. Слов'янщина
 Слов'янщина (Словянщина) — 79—80, 175, 336
 Смоленськ, м.— 318
 Сокаль, м.— 125, 277
 Сокальський район — 337
 Соловки — 267
 Софія, м.— 17
 Ставропольський край — 55
 Станіславів, м.— 278, 298, 330
 Страсбург, м.— 31
 Стрий, м.— 330
 Сушно, с.— 55—58, 65, 78, 91—92, 99—100, 106, 125, 127, 148, 161—162, 187—188, 223, 248, 255, 316, 330
 Схід (Orient) — 250, 281
 Схід Європи, див. Європа
 Схід України, див. Східна Україна
 Східна Галичина, див. Галичина
 Східна Європа, див. Європа
 Східна Україна (Лівобережжя, Лівобережна Україна, Схід України) — 78, 286, 292, 294, 332, 336—337. Див. Україна
 США (З'єднані Держави Америки) — 17, 39, 82, 267, 328

 Тамбовська губернія — 32
 Тернопільщина, див. Тернопільщина
 Ташкент, м.— 344
 Тернопіль, див. Тернопіль
 Тернопілля, див. Тернопільщина
 Тернопіль (Тернопіль, Ternopol), м.— 96, 247, 253—254, 262, 269, 272, 282, 294
 Тернопільщина (Тернопільщина, Тернопілля) — 69, 113—114, 131, 253, 269, 272, 322

- Торонто (Toronto), м.— 42, 46—48, 222, 289, 299, 329
- Трансільванія (Transylvania) — 304, 311
- Троянка, с.— 319
- Туреччина — 344
- Туровское княжество — 262, 341
- Угорская Русь, див. Угорська Русь
- Угорська Русь (Угорская Русь) — 74, 191, 255, 261, 299
- Угорщина (Ungarn) — 179, 251—252, 262, 304, 311, 336
- Ужгород, м.— 299
- Україна, див. Україна
- Україна (Малороссія, Украина, Україна Русь, Україна-Русь, Українська держава, УРСР, Ukraina, Ukraine, Ukrajina, Ukraine) — 6—8, 11—12, 16—23, 33—39, 43—45, 47—50, 52—54, 60—61, 65, 67—68, 72—73, 78—82, 87, 91—92, 94, 97—101, 103—104, 106—107, 110—111, 114, 117—118, 120—123, 125—127, 129, 131, 133, 136—139, 141—142, 144, 148—150, 152, 154—157, 159—161, 163—167, 169—172, 174, 176—183, 185—186, 189—197, 199—200, 202, 207, 217—218, 223, 228, 230—234, 237, 239—240, 245—246, 249, 251—253, 258, 261, 263, 265—269, 271, 274—277, 279, 281, 283—286, 288—289, 291—293, 296, 298, 303—305, 307—309, 311—313, 317—318, 320—325, 327—328, 330—338, 340—348. Див. Буковина, Великое княжество Литовское, Волинь, Галичина, Гетьманщина, Гуцульщина, Закарпаття, Західна Україна, Карпати, Карпатська Русь, Київська Русь, Крим, Південна Україна, Північно-західна Україна, Поділля, Полесьє, Правобережна Україна, Придніпрянська Україна, Слобідська Україна, Східна Україна, Холмщина, Центральна Україна
- Україна Русь, див. Україна
- Українська держава, див. Україна
- Умань, м.— 319
- УРСР, див. Україна
- Філадельфія (Філадельфія), м.— 264, 312—313, 329, 332
- Філядельфія, див. Філадельфія
- Фінляндія — 301, 336
- Франконія, див. Франконська держава
- Франконська держава (Франконія, Francorum) — 260
- Франкфурт, м.— 31
- Франція, див. Франція
- Франція (Франція, France, Frankreich) — 17, 50, 187, 256, 284, 323, 334
- Харків, м.— 32—33, 37, 220, 228, 310, 331—333
- Харківська область — 326
- Харківське земство — 32—33
- Холмщина — 244, 323, 347—348. Див. Україна
- Хотин, м.— 318
- Центральна Україна — 286. Див. Україна
- Цецора, с.— 318
- Цюріх (Zürich), м.— 143, 290, 344
- Червоноград, м.— 333
- Черкаси, м.— 289
- Черкащина — 323
- Чернівецька область — 303
- Чернівці (Черновцы, Czernowitz), м.— 55, 57—58, 63—64, 76—77, 167—173, 175, 177—179, 183—186, 188, 190—195, 197—200, 246, 253, 257, 260, 292, 295, 300—302, 310, 312—316, 345
- Чернігів, м.— 33, 333
- Чернігівщина — 323
- Черновцы, див. Чернівці
- Чехія — 17
- Чехословацьчина — 33, 39, 336
- Чилі — 301
- Чортків, м.— 331
- Шаумбург-Ліппе — 267
- Швеція — 187
- Шепетівка, м.— 234
- Штадтгаген, м-ко — 267
- Юго-Западная (Галицкая) Русь, див. Галичина

Юго-Западная Россия — 219, 320, 334

Italien — 284

Яворів, м.— 310

Ярослав, м.— 35

Ярославль, м.— 292

Ясси, м.—305

Altona — 268

Balkanhalbinsel, див. Балканський півострів

Balkanländer, див. Балканський півострів

Berlin, див. Берлін

Bojkenland — 265

Bosnia — 289

Budapest, див. Будапешт

Budapestini, див. Будапешт

Buffalo, м.— 289

Bukowina, див. Буковина

Bukowiner, див. Буковина

Bulgaren, див. Болгарія

Cracoviae, див. Краків

Czernowitz, див. Чернівці

Czorna Hora — 259

Deutschland, див. Німеччина

Europa, див. Європа

Europae, див. Європа

Europae Centro-Orientalis, див. Європа

France, див. Франція

Francorum, див. Франконська держава

Frankreich, див. Франція

Galicja, див. Галичина

Galicya, див. Галичина

Galizien, див. Галичина

Gdańsk, див. Гданськ

Germania, див. Німеччина

Gotha, див. Гота

Hamburg, див. Гамбург

Hannover — 258, 262

Heidelberg, м.— 246

Huculsčyna, див. Гуцульщина

Huculszczuzna, див. Гуцульщина

Karolingern — 281

Kecskemét, м.— 304

Königsberg, м.— 250, 285

Krakau, див. Краків

Kraków, див. Краків

Leipzig, див. Ляйпциг

Lemberg, див. Львів

Leopoli, див. Львів

Łódź, м.— 254

London, м.— 289

Lwów, див. Львів

Lumbres, м.— 227

Moldavia, див. Молдавія

München, див. Мюнхен

New Serscy, м.— 328

Novgorod (Nowgorod) — 91, 247

Novgorod, див. Novgorod

Oesterreich, див. Австрія

Olomouc, м.— 280

Orient, див. Схід

Österreich, див. Австрія

Osteuropa, див. Європа

Paris, див. Париж

Perse — 290

Pest, див. Будапешт

Petersburg, див. Санкт-Петербург

Podolien, див. Поділля

Polen, див. Польща

Pologne, див. Польща

Polonia, див. Польща

Poloniae regni, див. Польща

Poloniae Vaticana — 322

Polsca, див. Польща

Polska, див. Польща

Požega, м.— 118, 277

Poznań, див. Познань

Praha, див. Прага

Radziechów, див. Радехів

Rumänen, див. Румунія

Rus, див. Русь

Russisches Reich, див. Росія

Sadogura — 95, 252

Sankt Petersburg, див. Санкт-Петербург

Serbie, див. Сербія

Stary Rynek — 238

Südosteuropa, див. Європа

Tarnopol, див. Тернопіль

Tarnopolski powiat — 269, 272

Toronto, див. Торонто

Transylvanیا, див. Трансільванія

Ukraine, див. Україна

Ukraina, див. Україна

Ukraine, див. Україна

Ukraina, див. Україна

Ungarn, див. Угорщина

USSR, див. Росія

Warszawa, див. Варшава

Waisser Hirsch, див. Вайсер Гірш

Wawel, див. Краків

Wien, див. Відень

Wolhynien, див. Волинь

Wroclaw, див. Вроцлав

Zamość, див. Замостя

Ziemia Czerwieńska — 254

Zürich, див. Цюрих

ЗМІСТ

<i>Вступні уваги</i>	5
РОЗДІЛ 1	
1. Епістолярні пам'ятки як історичне джерело	11
2. Листування Михайла Грушевського, його учнів, послідовників та інших кореспондентів (Статистика та хронологія епістоляріїв і їх видання на 2015 рік)	14
3. Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби	51
4. Дещо про зміст і проблематику взаємного листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби	66
5. Основні засади упорядкування та археографія листів Михайла Грушевського і Мирона Кордуби	82
РОЗДІЛ 2	
1. Тексти листів	91
2. Коментар	246
3. Ілюстрації	349
РОЗДІЛ 3	
1. Список умовних скорочень загальних слів і власних назв	353
2. Перелік листів Михайла Грушевського та Мирона Кордуби (За датами)	356
3. Список ілюстрацій до окремих листів і світлин Михайла Грушевського та Мирона Кордуби	366
4. Список маловживаних слів діалектного та іншомовного походження	369
5. Іменний покажчик	377
6. Географічний покажчик	414
Зміст	422

Наукове видання
Українознавча наукова бібліотека НТШ. Число 43

**Взаємне листування Михайла Грушевського
та Мирона Кордуби**

Упорядник, автор вступних розділів і наукового коментаря
Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Літературний редактор: *Галина ОСТЮК*
Комп'ютерний набір та верстка: *Надія ОЛІЙНИК*

Здано на складання 02. 02. 15. Підписано до друку 19. 05. 2016.
Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір офс. Умовн. друк. арк. 17,09
Наклад 100 прим. Зам. 5-16.

Наукове товариство ім. Шевченка у Львові
79013, Львів-13, вул. Генерала Чупринки, 21

Зверстано і видруковано у Дослідно-видавничому центрі
Наукового товариства ім. Шевченка

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 884 від 04.04.2002 р.

